

శ్రీమద్ధన్వంతరయే నమః

శ్రీ బ స వ రా జు గా రి చే

రచియింపబడిన

బ స వ రా జీ య ము

ఆంధ్ర తాత్పర్య సహితము

స్వకృతాంధ్ర తాత్పర్యమును బరిశోధించు విషయమున
శ్రీరంగవట్టణం - ఘూర్జర - జయకృష్ణదాసు గారియు
సహాయము బొందిన

శ్రీవత్స గోత్రోద్భవ శ్రీమత్సువ్వాడ వంశమౌక్తికాయ మాన
లేట్ శ్రీమద్వేంకటరాయ పుత్రులగు

(లేటు) వువ్వాడ సూర్యనారాయణ గారిచే

బరిష్పతము కావింపబడినది

[ప్రకాశకులు :

A. B. S. పబ్లిషర్సు

మెయిన్ రోడ్ రాజమండ్రి (A. P.)

All Rights Reserved] 1989

సర్వస్వామ్యములు
ప్రకాశకులవి.

ACC NO
5-2

వెల : రు 145-00

615.531
BAS

ము ద్ర ణ :
శ్రీ సెల్వనాయగి ప్రింటింగ్
వ ద్రా సు

హెచ్చరిక

ఈ పుస్తకము యొక్క కాపీరైటు మొదలగు నర్వాధికారములు శ్రీ పబ్లికేషన్ రంగయ్యగు పుస్తకాల వారివలన మాకు చెందియున్నవి. కావున మా అనుమతి లేనిదే యితరులు అచ్చువేయుటగాని యితర భాషలలో తర్జుమా చేయుటగాని జరిగినయెడల మాచే నొనర్పబడు సివిల్, క్రిమినల్ చర్యలకు బాధ్యులగుదురని యిందుమూలముగ తెలియ జేయడమైనది.

ఇట్లు

A. B. S. పబ్లిషర్సు

పబ్లిషర్సు అండ్ బుక్ సెల్లర్సు.

మెయిన్ రోడ్ - రాజమండ్రి

ప్రకరణమున అర్హులందఱకుకాదోషాండవృద్ధినిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, పంచదశ ప్రకరణమునందు వంధ్యా ర్తవయోనిదుర్మాంసపుష్పావరోధరోగ నిదానములును, తచ్చికిత్సలును, గర్భిణీవికిత్సాను క్రమపథ్యాదులును, షోడశ ప్రకరణమునందు అన్యగ్రాస్థిస్రావ యోనివ్యాపత్తి యోనికంద గర్భపాత మూఢగర్భ యోనిసంహరణస్తన సోరు గర్భిణీరోగ లక్షణ తత్సాధ్యసాధ్యములును, తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును చర్చింపఁ బడియున్నవి.

సప్తదశ ప్రకరణమునందు నేత్రరోగనిదానములు, తల్లక్షణములు, సాధ్య సాధ్యతలు, వికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, అష్టదశ ప్రకరణమున స్థౌల్యమే దోవృద్ధిమదాత్యయ నాసాశిరోరోగలక్షణ తత్సాధ్యసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, ఏకోనవింశ ప్రకరణమున గుల్మశూలరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యసాధ్య తచ్చికిత్సాను పానపథ్యాపథ్యంబులును, వింశ ప్రకరణమునందు ఉన్మాదాపస్మారలక్షణ తత్సాధ్యసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును కూర్చింపబడినవి.

ఏకవింశ ప్రకరణమున భగంధర వ్రణాగంతుక వ్రణ నాడీవ్రణాగ్ని దగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ మర్కట్యర్బుదగళగండ గండమాలకర్ణముఖ దంతజిహ్వ తాలుగత కంఠగత దంతవ్రణ తుండివ్రణకూపజంతి రాజస్నాయుకస్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళకీలాస్య స్ఫోటికీలక కాలస్ఫోటాదిక శ్లిషద రోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, ద్వావింశ ప్రకరణమున ఆజగల్లి కాంధాలజీవి వృతాదిపిటికకచ్చపిక వత్మీకవనసిక జాలగర్భాది సర్వక్షు ద్రురోగలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానంబులును చేర్చఁబడినవి.

త్రయోవింశ ప్రకరణమున విషలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానాదులును, చతు ర్వింశ ప్రకరణమున జ్వరాతిసార సంగ్రహణ్య్రోరోగ పాండురోగ కామలార క్తపిత్తక్షయరోగ కాసహిక్మాశ్వాసారువి భరిరోగతృష్ణా దాహోన్మాదాపస్మార వాతరోగాజీర్ణశూల కర్ణశూల శూలానాహోఽపర్త గుల్మహృద్రోగ మూత్ర కృబ్బాశ్మరీరోగ ప్రమేహోదరశోభగళగండ గండమాలశ్లిషదమస్తక వ్రణభ గందరోపదంశ ముఖకర్ణరోగ కర్మవిపాక తచ్చుషనోపాయంబులును, పంచవింశ

ప్రకరణమున రస గంధకాది ద్రవ్యశుద్ధులును, సర్వలోహశుద్ధి తద్భస్మసిందూర
క్రమంబులును, మృతలోహమృతీకరణంబును, తద్భస్మగుణాగుణంబులును,
నవరత్నశుద్ధి తద్భస్మగుణాగుణంబులును గలిగియున్నవి.

ఇట్టి యీసర్వోత్కృష్టమగు వైద్యప్రకరణమగు బసవరాజీయమును
పెక్కెండ్రక్రిందట కీర్తిశేషులయిన శ్రీ పువ్వాడ సూర్యనారాయణరావుగారు
చక్కని తెలుగుటీకతో నవరించి ముద్రించిరి. దీనిని మేము సర్వాంగసుందర
ముగాఁ తిరిగిముద్రించి బ్రకటించితిమి.

ఈ గ్రంథముయొక్క కాపీరైటు మొదలగు సర్వాధికారములు శ్రీ పబ్బా
రంగయ్యగుప్త వారివల్ల మేము పొందియున్నాము.

ఇట్లు,

రాజమండ్రి

23-2-89

A. B. S. పబ్లిషర్స్
మెయిన్ రోడ్ - రాజమండ్రి

శ్రీ ర మ్మ.

అ వ త ర ణి క.

శ్రీమత్కమలాసన పురందరాది బృందారక సందోహ మకుట
 తటిజాజ్వల్యమాన మణిప్రభాసీరాజిత చుణారవింద జగజ్జన్మస్థేను
 ధంగకారణీభూతుఁడు నగు పరమేశ్వరునిచే సృజింపబడిన ప్రపంచస్థ
 శరీరధారులు తరించుటకు ధర్మాధిరూప పురుషార్థచతుష్టయంబు లాది
 మూలంబు దానిలో శ్రుతి, స్మృతి, పురాణాగ మోక్త నిత్యనైమిత్తి
 కాది సకలధర్మంబులు; పంచపురుషార్థ మోక్షమునకు సాక్షాత్తుగ
 నేని, పరంపరగనేని సాధనంబులు. అర్థకామంబులు! ధర్మమూల
 సాధనంబులు. అట్టిపరమపురుషార్థ మోక్షసిద్ధికిఁ దత్త్వజ్ఞానము సాక్షా
 త్తుగఁ గారణంబు; మఱియు నిత్యానిత్యనస్తువివేకాదులు శమదహూది
 గుణంబులు, బుద్ధి, మనశ్శుద్ధి, నిత్యనైమిత్తికాది కర్మానుష్ఠానంబులు,
 గురు దేవ, భూదేవాద్యర్చనము, దీర్ఘకాలజీవనము, శరీరారోగ్యము
 మొదలగునవి పరంపరగసాధనంబులు; కావున ధరను జనించెడు శరీర
 ధారికి “ధర్మార్థకామమోక్షాణాం శరీరం సాధనంయతః” అనువాఖ్యా
 నుసారంబుగఁ బురుషార్థచతుష్టయముల సాధించుటకు శరీరమేయాది
 మూలంబు; అది రక్త మాంసాస్థి చర్మ సిరాదియు క్తంబై “పూర్వ
 జన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధకే” అను వచనానుసరణి సప
 థ్యాదిరోషవ్యాజంబులః బూర్వజన్మకృతపాపములవలనఁ బలుదెఱుం
 గులగు రోగంబులచేఁబీడింపబడు; కావున మేనఁబ్రాణముఖమవటకు
 దానిం గాపాడికొనక తప్పదు; అట్లు గాకున్న నెంతటి మనోనిశ్చల
 త్వముగలవానికై న రోగపీడచేఁ జలనంబుగలిగి తన్ములంబున మోక్ష
 సాధకకార్యవిఘ్నం బగు. ఎంతధనవంతుఁ డైననేమి. ఎట్టి సుందరా
 కారుఁ డైననేమి, ఎట్టివిద్యావంతుఁ డైననేమి, ఎట్టియోగియైననేమి, శరీరా

గోగ్యము లేకున్న సాధన సౌందర్య విద్యా యోగములు గాల్చినా? రోగవీడితుండై సదాదుఃఖించు చుండుటకుంటే నొకపెట్ట నట్టిగిట్టుట హెచ్చని యెల్లరు నుల్లంబుల నెంతుడు; కావున దేహారోగ్యసంపద నార్జింపకుండువారల తపో ధన సౌందర్య విద్యాదులు నిరర్థకంబులు. దానంజేసి పురుషార్థ చతుష్టయ సాధనానుష్ఠానమునకై శరీరారోగ్య దీర్ఘాయువుల జగతిజనులెల్ల నార్జించుట సకలధర్మంబులలోనం బ్రథమ ధర్మంబు.

అట్టి శరీరారోగ్య దీర్ఘాయువులు పృథ్విం గల సకల వైద్య శాస్త్రంబులకు నాదియైన యాయుర్వేదాధీనంబై యుండు. శరీరేంద్రియ బలజీవులకు దీర్ఘ కాలమవఱకుఁ బరస్పరసంబంధము గలిగి యుండుటయే దీర్ఘాయు వనంబును. అట్టిసంబంధమును దెలుపునదియే యాయుర్వేదము. దానిని జగత్సృష్టి పరిచాలనాదికర్తయగు హిరణ్య గర్భుండు ప్రజలహితార్థమై కల్పించి యాయురారోగ్యముల దాని యధీనము చేసె. అది సర్వలోకములయందు వ్యాపించుటకై తోలుత హిరణ్యగర్భుండు స్వాయంభువమనువునకు నుపదేశించె; పదంపడి యతనివలన నశ్విని దేవతలు నెఱింగిరి; వారివలన నింద్రుడు గ్రహించె; నతనివలన స్వర్గవాసులగు దేవతల జరాజాడ్యమృత్యువులను వారింపం జేయునట్టియాచి దేవుడైన ధన్వంతరిపడసె.

ఇటుల నాయుర్వేదము దేవలోకమునందే ప్రఖ్యాతిం జెంది యుండ ధర్మహీనతవలన బురుషార్థ చతుష్టయములకు శత్రుప్రాయంబులగు రోగములు భూసుండలమునవ్యాపించి ప్రాణుల బీడింపదొకంగ నాయురారోగ్యంబులులేక నివిదవేదనలచే బీడింపం బడుచుఁ బుత్ర మిత్తీకృతాదులం గూడియు ననాధల్లంబోలివిలసింపచుఁ జరించుటను మహాపుణ్యాత్ములును బ్రహ్మజ్ఞాన యమృనియనుప్రాణాయామకృచ్చి చాంక్రాయకాదిరూప తపోవంతులునునై బ్రహ్మతేజస్సుచే జ్వలితాన్ని

వలే బ్రకాశించుచుండు వసిష్ఠ కశ్యప, జమదగ్న్యాది మహర్షులు గాంచికృపా రసపరిపూర్ణులై పుణ్యక్షేత్రములలోను త్రమంబగు హిమ వత్పర్వతస్థితి తపోవనంబునంజేరి యొకకథ నుపక్రమించివ తెఱంగెట్ల నిన—శ్రుతిస్మృతి పురాణాగమోక్తస్వర్గాది సాధకాన్ని హోత్ర స్నానసంధ్యావందనాది సకలపురుషార్థములసాధించుటకు నారోగ్యము ప్రధానంబు అట్టిదానికి శత్రుప్రాయంబులగు రోగములు భూమండల మున జవించియున్నవి. కావున వాని నివర్తకోపాయంబు నెఱింగి జగతీజనుల కారోగ్యాది సకలసిద్ధులు వాటిల్లునటులఁజేయుటకై తపో విశేషముచే ధ్యానము సేయందొడంగ వారలకు దేవేంద్రుడు ధ్యాన చతువులయందు గోచరింప నితండు రక్షకుండని నిశ్చయించి మహర్షు లందరు మనలో నెవ్వఁడు దేవేంద్రుని మందిరమునకేగి రోగశమనో పాయము నెఱింగి రాగలఁడని చింతింపఁదొడంగిరి. అట్టిసమయంబున ఋషిశ్రేష్ఠుండగు భరద్వాజమహాముని వారలుగాంచి యోమహాత్ము లారా! నన్ను మీరలందఱును గ్రహించివంచిన దేవేంద్రుని కడకేగి సాధించుకొనివచ్చెదననివచింపః దపస్సంపన్నుండగు నా భవద్వాజ మహామునిం గడుఁబ్రేమచేఁబనిసిరి. అంతనతండు దేవేంద్రునిచెంతకేగి జయాశీర్వచనంబులకొనర్చ నతండుకడుచంతుష్టుండై యత్రాపసోత్త మునకు హేతులింగాషభాత్మక త్రిస్కందజ్ఞాసహేతు భూతాయుర్వే దమునంతయు నుపదేశింప దాని బాగుగ నెఱింగి యాభరద్వాజుండు భూమండలమునకే తెంచి యంగిరస్సు మొదలగు మహర్షుల కుపదేశిం చె వారలలో నొక్కండగు ఆత్రేయమహాముని సర్వభూతికృపా రసపరిపూర్ణ హృదయుండై అగ్నివేషుఁడు, పైలుఁడు, జాతుకర్ణుఁడు మొదలగువారల ధ్యయనముసేయింప వారలు నాయాయుర్వేదమం త్రయం బాగుగ నెఱింగి కాలదేశవయోరోగ బలశరీర దార్ధ్యాపథ ప్రభావాద్యానుగుణ్యంబుగ ననేకసంహితలు రచించిరి. అందు పరకము, నూధవకల్పము, గౌహటము, సిద్ధరసార్ణవము, భేషజ

కల్పము, మాధవీయము, అశ్వినీయము, అయ్యుర్వేదము, సిందూర మణిదర్పణము, పూజ్యపాదీయము, నిత్యనాథీయము, రసరత్నా కరము, వైద్యచింతామణి, మాధవనిదానము, ఆయుర్వేదాశ్రయ భాష్యము మొదలగునవి యనుభవమునందుండు గ్రంథంబులు; ఇవి గాక కన్నగాధివునికైన నెన్న సామాన్యముగాని పెక్కువైద్యగ్రంథంబు లేన్నియేనియుం గలవు.

ఎన నేమి, “కృచిచ్చాస్త్రేక్రియానాస్తి క్రమసంఖ్యానచక్వచిత్ మాత్రాయక్తిఃకృచిన్నాస్తి సంప్రదాయోనచక్వచిత్ | కృచిచ్ఛ్రీగ నిదానాని పథ్యాపథ్యంచనక్వచిత్ | తేనసిద్ధిర్నతతాస్తిరసేవాధర సాయనే” అను వచనానుపమానముగ నవియన్నియు రోగనిదాన తల్లక్షణ సాధ్యాసాధ్య పథ్యాపథ్యలక్షణాది విహీనంబులైయుండు.

మఱియు “యుగక్రమా ధర్మబలస్యవాశస్తథాక్రమా జ్ఞేవగతి శ్శరీరే | కృతేయకేప్యస్థిగతశ్చ జీవస్త్రేతాయకేమజ్జగతోవిధేయః | ద్వాపారకే మాంసగతశ్చజీవః కలాయకే త్పితచాన్నపానే” అను వాక్యప్రమాణంబున శరీరమునందలి జీవుండు కృతయుగమున అస్థిగత ముగ, త్రేతాయుగమున మజ్జాగతముగ, ద్వాపరయుగమున మాంస గతముగ, కలియుగమున ననుపానాశ్రితముగనుండుటచేత “కృతేతు చరకః ప్రోక్తస్త్రేతాయాంతురసార్లవః | ద్వాపరేసిద్ధ విద్యాభాకలా బసవకఃస్మృతః” అనువచనప్రకారము చరక రసార్లన సిద్ధవిద్యాభూ మొదలగు వైద్యగ్రంథములు అస్థిగత, మజ్జాగత, మాంసగత, జీవోప యుక్త చిక్రితామయంబులై యుండుటచేనవి యన్నియుంగృత, త్రేతా, ద్వాపరయుగోపయుక్తంబులనిస్పష్టముగుచున్నయవి. దానంజనీ “య తోమందాగ్న యోహ్రాస్వా హునః త్వైవరాఃకలా” అను వాక్యాను ర్థిగ “కృతేతుమానవాధర్మాస్త్రేయాంగాతమాస్మృతాఃఃద్వా పరే శంఖలిఖితాః కలాపారాశరాస్మృతా || అనువచనభంగియుపర

శదులవారుకలియుగమునందలి ప్రాణుల శరీరదార్ధ్యాద్యనుగుణ్యముగ నాచారప్రాయశ్చిత్తముల సంకోచపఱచి పరాశరస్మృతిని రచించిన తెలుగుననే “శ్రీసీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావార్య భోగవిహారపారీణ నిడిమూమిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామ దేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్చివాయ నత్పుత్రపవిత్ర కవితా చాతురీధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణమనుచిరుమచేవాసికెక్కినవాఁడును వైద్యశాస్త్ర పారీణండునునగు బసవరాజు” అయ్యుండేదము మా శవనిదానము, ఛైరవ కల్పము జాతుకర్ణము, చింతామణి, శారీరసూత్రము, నందినాడీయము, కర్మవిపాకము, సింధూరమణిదర్పణము, శేవఃశిష్యకల్పము మొదలగు సర్వవైద్యశాస్త్రంబుల బాగుగఁబరిశీలించి వానియందలి సారమునం తయుఁగొని కలియుగమున నన్నపానమూలకంబుగజపించు సర్వలోగ నిదానతల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యలక్షణ యుక్తంబుగ వైద్యగ్రంథములకన్నిటికిశిరోభూషణంబగువృషరాజీయ మను నామాంతరముచేఁ బ్రసిద్ధిజెందిన “బసవ భజీయ మను” నీ గ్రంథము నిరువదియైదు ప్రకరణంబులు గలదిగ లోకహితార్థమై రచించె. అందు బ్రథమప్రకరణమున అష్టధాతునిదాన జ్వరనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యలక్షణమున వివ రణంబును, ద్వితీయప్రకరణమున త్రయోదశ సన్నిపాతసప్తవిధదోష లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య దినప్రచూణ తచ్చికిత్సానుపానంబులును, తృతీయప్రకరణమున కాయమనోనోషనిదాన మూత్రపరీక్షతత్సాధ్యా సాధ్యంబులును, చతుర్థప్రకరణమున క్షయరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, పంచమ ప్రకరణమున పాండు, శోఫ కామలారోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యా సాధ్యతచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, షష్టప్ర వాతరోగ నిదానతల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికి

లంఘన వివరణములును, ద్వితీయప్రకరణమునందు త్రయోదశ విధములగు నన్నిపాతములు సప్తవిధదోషలక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్యములు, దినప్రమాణ తచ్చికిత్సానుపానములును వివరింపబడినవి.

తృతీయప్రకరణమునందు, కాయ మనోదోషనిదానమూత్ర పరీక్షలును, తత్సాధ్యాసాధ్యతలును, చతుర్థప్రకరణమునందు క్షయరోగనిదానములు, తల్లక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్యములు, తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులు, పంచమప్రకరణమునందు పాండు, శోఫ, కామిలారోగనిదానములును, తల్లక్షణములును, తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సానుపానములు, పథ్యాపథ్యములును, షష్ఠప్రకరణమునందు అసిత వాతరోగనిదానములును, తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును వివరింపబడియున్నవి.

సప్తమప్రకరణమునందు చతుర్వింశతి పిత্তరోగములును, ఛర్దిమూర్ఛారోగముల నిదానములును, తల్లక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, అష్టమప్రకరణమునందు కానశ్వాస హిక్మారోగనిదానములును, తల్లక్షణములును, వానిలో సాధ్యాసాధ్యతలు, చిక్కిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, నవమ ప్రకరణమున, మేహ, మేహవ్రణ, మూత్రకృచ్ఛ, మూత్రాఘాత, అశ్మరీరోగ నిదానములును, తల్లక్షణములును, సాధ్యాసాధ్యములును, చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, దశమప్రకరణమునందు గ్రహణ్యతి సారరోగ నిదానములును తల్లక్షణములు తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును కూర్పబడినవి.

ఏకాదశప్రకరణమునందు ఉదర, అనాహ, ఉదావర్త, విద్రధిరోగనిదానములును, తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబును, ద్వాదశ ప్రకరణమునందు తృష్ణాదాహ హృద్రోగవిషాచ్యలసక, విలంబికాగ్నిమాంద్యాజీర్ణరోగలక్షణములును తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును సంగ్రహింపబడియున్నవి.

త్రయోదశ ప్రకరణమునందు కుష్ఠ వినర్పి విస్ఫోటకరోగనిదానములును, తల్లక్షణ సాధ్యాసాధ్యతలును, చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును, చతుర్దశ

ధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథాపభ్యంబులును, వింశ ప్రకరణమున
 ఉన్నాదాపస్మారలక్షణతత్సాధ్యాపాధ్యతచ్చికిత్సా నుపానపథ్యాపభ్యం
 బులును, ఏకవింశ ప్రకరణమున భగందర వ్రణాగంతుక వ్రణనాడీవ్రణాగ్ని
 దగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ మర్కట్యర్బుద గళగండ గండమాల కర్ణముఖ
 దంత జిహ్వతాల గత కంఠగత దంతవ్రణ తుండివ్రణ కూపజంతిరాజ
 స్నాయుక స్తవవ్రణ గళగ్రంథి గళకీలాస్య స్ఫోటకీలక కాలస్ఫోలాదిక
 శ్శీపదరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానపథ్యా
 పభ్యంబులును, ద్వావింశ ప్రకరణమున అజగల్లి కాంధాలజీవి వృతాది
 పిటిక కచ్చపిక వల్మీక పరసిక జాలగర్దభాది సర్వక్షుద్ర రోగలక్షణ
 తచ్చికిత్సానుపానంబులును, త్రయోవింశ ప్రకరణమున విషలక్షణతచ్చికి
 త్సానుపానాదులును, చతుర్వింశ ప్రకరణమున జ్వరాతిసారసంగ్రహణ్య
 ర్శోరోగపాండురోగ కామలార క్షపి త్తక్షయరోగ కాసహి క్కాశ్వాసా
 రుచి ఛర్దిరోగ తృష్ణా దాహోన్మారదాపస్మారాతరోగాజ్జిర్ణశూల
 కర్ణశూల శూలాలనా హోదావర్త గుల్మ హృద్యోగమాత్రకృచ్ఛా
 శ్శరీరోగ ప్రమేహోదరశోఫ గళగండగండమాల శ్శీపదమ స్తవవ్రణ
 భగందరోపదంశ ముఖకర్ణరోగకర్మవిపాక తచ్చమనోపాయంబులును,
 పంచవింశ ప్రకరణమున రసగంధకాదిద్రవ్యశుద్ధులును పర్వలోహశుద్ధి
 తద్భస్మసిందూరక్రమంబులును వృతలోహమృతీకరణంబును తద్భస్మ
 గుణగుణంబులును ననరత్న శుద్ధి తద్భస్మగుణంబులును గలిగియుండు,
 అది సర్వగ్రంథములయొక్క సారవంశగలది యగుటం జేసియు నిక్కటి
 కాలంబున జనించునట్టి సర్వరోగనిదానాదులును దోషదూష్యబలము
 గను నెచ్చక తగ్గక సరిపోలియుండునట్టి యకాషధ వ్యవహారకశక్తులతో
 కూడిన చికిత్సలును గలదియగుటం జేసియు “కలౌ బసవకః స్మృతః”
 గనువచనరీతిని కలియుగమునకీబసవరాజీయమునకే శ్రేష్ఠత్వమాదిగఁ
 వారులచే గల్పింపబడియె. అందలికథామృతము కుతుకాస్పదంబు

విషయంబుల శేషసందేహ విశేషనివారకంబులు. వివరణము భువి సమానరాహిత్యము. చికిత్సలు సకలరోగహరసాధకంబులు. కావున నిట్టలంబుగఁ గన్పట్టం జేసినట్టులఁ జెప్పువై ద్యగ్రంథంబులు లెక్కకు మీఱియండుటంజేసి వానియం దీగ్రంథమును నిజబుద్ధివై శేష్యంబు పగిదిజగతీజనులు నిజశరీరక్షణార్థంబై యభ్యసించిననారోగ్యలక్ష్మీని జూఱుగొందురు. సకలపురుషార్థసిద్ధి దాని వెనువెంటనంటియుండు.

అట్టియభ్యాసలోపంబున వైద్యులపాదములఁబట్టునావశ్యకము తటస్థించు. ఇప్పుడు సర్వసాధారణంబుగ వైద్యశాస్త్ర మెఱిగినవారిక సనుభవము కొఱవడియుండు. అనుభవ ముండువారికి శాస్త్రజ్ఞానము సూన్యమైయుండు ఈరెంటినెఱిగి సమయోచితముగఁ జికిత్స నేయు వాఁడే రాజవైద్యుఁడు. శాస్త్రపరిజ్ఞానవిహీనుండగు వైద్యుండు మృత ఉల్బంబులగు నౌషధముల నొసంగిన నవిశాస్త్రము, పిశుగు, విషము, అనువానిఁబోలి రోగిజంపు; కావున మనహిందూనేశమునందిపుడుగల వైద్యులలోఁ గొందఱు మొఱకులు శాస్త్రానుభవముల రెంటియందు నొకదానినైన నెఱుంగక యుదరిపోషణార్థంబై బూటరిమాటలచేదమ బోటి జ్ఞానధాటిగల రోగులకొటిని నమ్మించి నెక్కుడుబాధను కలుగం జేయుచు “యమాద ప్యథికోవై న్యోయమః ప్రాణహరో మతః! ధన ప్రాణ హరోవై ద్యః పాపినంతం వివర్ణయేత్ ||” అనువచనప్రకారము నారి యర్థప్రాణముల నపహరింతుడు. అట్టివారలయమకింకరులకంటెఁ గష్టాత్మునుటకుఁ గొంకనేల అక్కటా! “వైద్యంబును సంగీతమును దెలియనివార లెన్నరును లేరు” అను లోకోక్తి యేల కల్లయగు? ఎక్కడఁబూచినను లెక్కకు నెక్కుడగు పెక్కండ్రువైద్యులుపిక్కటిల్లె డరు గాని యందు నిజమారసిన నూటి కొక్కండైన నిక్కంపు వైద్యుండు చిక్కుట మిక్కిలి యక్కజంబు.

పృథివ్యాది పంచభూతాత్మక పురుషునకు మిథ్యాహార విహార మూలకంబున ధాతువైషమ్యంబు గలిగి దానివలన జనించు సంకటమే రోగ మనంబను. ఇది ఆగంతుకము, శారీరము, మానసికము, స్వాభావికము అని నాలుగువిధంబులు; అం దభిఘాతాదులవలన జనించునది ఆగంతుక మనియు అన్న పానాదిమూలంబులగు వాతపితృ క్లేష్మ రక్త సన్నిపాతముల వికారంబున నుత్పన్నంబగునది శారీరమనియు, క్రోధ భయ దుఃఖ సంతోష విషా దాసూయ డైన మాత్సర్య కామ లోభేచ్ఛా ద్వేషాదులవలనం బుట్టునది మానసికమనియు, తుత్పిపాసా జరామృత్యునిద్రాదులవలన జనించునది స్వాభావికమనియుఁబఱుగు. కావున సీచతుర్విధరోగభేదంబుల బాగుగ నెఱింగి శారీరజ రోగముల కీగ్రంథమున వివరింపంబడిన శారీరజ చికిత్సలను మానసికరోగముల మనోహరకరంబులగు గానాదిశబ్దముల నాలకింపించిన రోగనాశనంబై సుఖకరంబగు. తక్కిన యాగంతుక స్వాభావిక జనితరోగములయం దాచూ కాలానుగుణ్యముగ నుపచరింపందగు.

ఇవియునుం గోక కాలసంభవంబులగు గాలి, గాలిలేమి, యెండ, నీడ వెన్నెల శీతము వృష్ణము వర్షము రాత్రి పగలు పక్షము మాసము ఋతువు అయనము సంవత్సరము మొదలగునవి స్వాభావికముగదోషముల గుంపుఁజేర్చుటకును వృద్ధిఁజెందించుటకును శమింపంజేయుటకును ప్రతీకార మొనర్చుటకును గారణభూతంబులై యుండు. మఱియు నర్నాశర ధేమంత పసంతగ్రీష్మప్రావృట్టలన నారుఋతువులు వెలయు. అవి వాతాదిదోషవృద్ధియు తత్ప్రీకోపంబును తచ్చాంతియుంజేయ సమర్థంబులై యుండు. ఋతుకల్పమెట్టలన్న భాద్రపదాశ్వయుజంబులు వర్ష ఋతువనియు కార్తీక మార్గశీర్షంబులు శరదృతువనియు పుష్య మాఖంబులు హేమంతమనియు ఫాల్గుణచైత్రంబులు వసంతమనియు వైశాఖజ్యేష్ఠంబులు గ్రీష్మమనియు ఆషాఢశ్రావణంబులు ప్రావృట్టని

యుంబటంగు. అందు వర్ష ఋతువున సస్యావ్యోషధులు జనించి యల్ప సారవంతములుగ నుండు. ఉదకంబు స్వచ్ఛంబుగాక భూమాలిన్యముతోఁ గూడియుండు. ఐన నట్టియుదకమునువిధిలేక పానంబొనర్చుటచే జనుల కనారోగ్యము గలుగు ఆకాశం బెప్పుడును మేఘుచ్చాదనము గలిగి యుండు; దానాజేసి భూమి యెల్లపుడు నార్ద్రంబుగ నుండుఁగాన నీ ఋతువున సకలప్రాణులార్ద్రాభావముఁజెంది శీతవాతములవలన బ్రతిబద్ధ జఠరాగ్నివీడితులై యుష్ణంబులేక విదూహంబు గలిగి పిత్తాధిక్యతం జెందుదురు. శరత్తున నాకాశంబు మేఘవిరళంబగుటంజేసి భూమి యార్ద్రావహితంబగు. పూర్వోక్త పిత్తప్రకోపము సూర్యకిరణోద్రేకమై నానావిధ వైత్తరోగంబుల జనింపఁజెయు; హేమంతంబునఁ బూర్వోక్తాషధాద్యాదులు కాలభేదముచే సారవంతంబులును బలకరములునగు ఉదకంబు స్వచ్ఛమై స్నేహముతోఁ గూడి బరువుగనుండు. ఇట్టి యుదకోధులం బ్రాణులుపయోగించుట వలనను సూర్యుండు మందకిరణంబులఁ బ్రకాశించుటచేతను హిమవాతము వీచుటంజేసి శరీరాంతఃకరణములఁ స్తంభించి యుష్ణసంపర్కము లేక జిడ్డు శీతలము బరువు జగటగ నుండుటచేతను ప్రాణులకు శ్లేష్మవృద్ధియగు. వసంతంబునఁ బైశ్లేష్మము సూర్యకిరణోద్రేకమై ప్రాణుల స్తబ్ధదేహుల జేసి శ్లేష్మవ్యాధులం గలుగఁజేయు. గ్రీష్మంబున నోషధులు నిస్సానంబులై రూక్షగను వుదకము చులకనగ నుండు. వీనిని సేవించుటచేతను సూర్యకిరణ ప్రతాపముచేతను బ్రాణులు శోషంజెంది శరీరాంతఃకరణంబులకు రూక్షయ లఘుత్వంబును నిర్మలత్వంబునుగలిగి వాతాధిక్యంబగు. ప్రావృట్కాలంబున భూమి జలంబుచే నార్ద్రంబై యుండుటంజేసి ప్రాణులకు నార్ద్రత్వము గలిగి శీతవాతావర్షాధిక్యముచే వాతవ్యాధులు జనించు.

మఱియు వర్షాహేమంత శ్లేష్మఋతువుల సంచితంబులగు రోగదోషంబులు శరద్వసంత ప్రావృట్కాలంబులనుద్రేకించుఁగాన వానికి

దగు చికిత్సలంజేయ నావశ్యకము. అందు బిత్తధాతువైషమ్యంబునం గలిగిన వ్యాధులకు హేమంతంబునను శ్లేష్మశంబంధంబగు ఎనిశీ గ్రీష్మంబునను వాతజనితములకు శరత్తునందును జీకేత్స సేయం దగు.

ఇంతియకాదు; వసంతంబునం బూర్వాహ్లాంబునను గ్రీష్మంబున మధ్యాహ్నంబునను ప్రావృత్కాలంబున సపరాహ్లాంబునను వర్షాకాలంబున బ్రహ్మోషకాలంబునను శరత్తున సర్ధరాత్రంబునను హేమంతం బున నుషాకాలంబునను రోగలక్షణంబులం బరీక్షింపవలయు. దీనిం బట్టి సంవత్సరాంతమువఱకు శీతోష్ణలక్షణాదిసంబులచే నయ్యై రోగ దోష వృద్ధిక్షయంబుల నెఱుంగనగు.

నిర్దోషంబులగు ఋతువులయందునోషధులునుదకంబుగు దోష రహితంబులై యుండుంగాన వాని భక్షణంబునను బానంబునను బ్రాణు లకు ఆయువును బలంబును వీర్యమునుగలిగి యోజోవృద్ధియై యారో గ్యంబు గలుగు. ఐనను ప్రాణులకు బ్రాణబలశంబున రోగంబులు జనించు. మఱియు శీతోష్ణవాతవై పరీత్యంబులచే నోషధులకును నుద కంబునకును దోషములు జనించు. ఆరీతియ కాలగతిచే దుష్టంబులగు నోషధులను వ్రదకంబు నుపయోగించికోనుటచే నానావిధరోగంబు లును మరణంబును గలుగు.

అక్కటా! నిర్దోషంబులగు భక్షణంబును వ్రదకపానంబునుజేసి నుఖంబుగనుండినను యక్షరక్షః పిశాచ క్రోధాధర్మంబులు దేశాదుల నాక్రమించుటచేతను రోగంబు లుత్పన్నంబులగు; మఱియు విషప్రవం బులగు నోషధీలతాపుష్పంబులగాలి దేశంబులపై వీచుటచే దద్దోషం బున దగ్గు పుబ్బసము వాంతి భ్రాంతి స్ఫీటకము జ్వరము మొదలగు నవి గలుగు. గ్రహనక్షత్రచారములవలనను గృహము భార్య శయ నము ఆననము యానము వాహనము రత్నంబులు మొదలగు నుప కరణ దోషంబులవలనను రోగములు జనించుంగాన నట్టిరోగంబులగు

నిజనివాసస్థానంబును వదలుట రోగశాంతలు ప్రాయశ్చిత్తము మం
గళకరిక్రియలు గాయత్ర్యాది మంత్రజపంబులు నవగ్రహ హోమా
దులు దేవ తాబలిహారణము యాగము దేవతానమస్కారముకృచ్ఛ్చ
చాంద్రాయణాదితపస్సులు నియమము దయ దానము దీక్ష దేవ
బ్రాహ్మణగురుభక్తి మొదలగువానింజేసిననవిపరిహారంబులై సౌఖ్యా
వహంబులగు.

మఱియుఁ బై జెప్పంబడినప్రకారము దేశకాల ఋతుభేదముల
వలన నోషధులకుఁ గలుగు గుణవోషంబులును తత్తద్దేశజనిత మనుజ
శరీరప్రకృతి భూసారాషధీ బలాబలవోషముల నెఱింగి చికిత్ససేయుట
అల్పబుద్ధిగల నిక్కలికాలవుజనుల కసాధ్యం బగుటచే సర్వదేశకాల
ఋతుశరీరప్రకృతుల కనుగుణంబులై సర్వఋతువుల నిర్దుష్టఁబులై
తీవ్రముగ కార్యసాధనకరంబులై యుండుటంజేసియు “గుణహీనం
భవేద్వర్షా దూర్ధ్వంత ద్రూపమాషధమ్ । మానద్వయా త్తథా
చూర్ణం హీనవీర్య త్వ మాప్పుయాత్ । హీనత్వం ఘటికాలేహచా
లభేతే వత్సరాత్పరమ్ । హీనాస్సృష్టృతైలద్యా శ్చతుర్మాసాధీ
కాస్తథా । ఓషధ్యో లఘుపాకాస్సృష్టృత్వైర్విర్వా వత్సరాత్పరమ్ ।
పుకాణాస్సృష్టృతై ర్ముక్తా హ్యనవా ధాతవోరసాః॥” అను నచన
ప్రకారము చూర్ణములు రెండుమాసములకుఁబై న ఘటికాలేహచ్యా
షధ లఘుపాకంబులు సంవత్సరమునకుఁబై న ఘృతతైలములు నాలుగు
మాసములకుఁబై న సత్త్వహీనంబులగుటంజేసియు ద్రితులు స్వర్ణాది
ధాతుభస్మములు రసాయనములు రసాషధములు ప్రాతవి యపు
కొలంది గుణాధిక్యముగలవై యుండుటంజేసియు బసవరాజను వైద్య
శిఖామణి. లోకహితార్థంబై రసప్రధాననాచ్యోషధమయంబుగ నీ
గ్రంథమును సర్వరోగహర సాధకంబుగ రచియించె; కాన దాని
సకలవైద్యశాస్త్రంబులం బెద్దగఁ బెద్దలు తద్దయు నెన్నుదురు.

ఇట్టిగ్రంథమును గొందఱు నైద్యశాస్త్రసంస్కృతాంధ్రపద పదార్థజ్ఞానవిహీనులై లోభప్రేరితులై శాస్త్రజ్ఞానసంపన్నులగువారికి దాని నగపఱచిన విషయంబులం దెలిసికొని తమఫలమును వారలు పొందెద రను భీతిచే విషయగ్రాహకసక్త్యసర్దులగు వారలవలనఁ దాళపఠోలిఖితంబులఁ జేయించుచుండిరనుటకు దానికిఁ గాలకృమము గఁగలిగిన దుర్దశయే సాక్ష్యంబు అక్కటా! ఇట్టి లోతో త్తరగ్రంథంబునకు “యదాయదాహి ధర్మస్యగ్లాని ర్భవతి భారత | అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాత్మానం సృజా మ్యహమ్||” అను న్యాయాను సరణిగలిగిన దుర్దశ నపనోదించుటకై మైసూరు సంస్థానాధిపతులు గారు పెక్కుదేశంబులనుండి యనేకప్రతులఁ దెప్పించి పరిశోధించి ముద్రాక్షరాంకితము జేయించునటులఁ బండితుల కాజ్ఞాపింపవారలు సాంగముగ వాని నవలోకించి పరిశోధించెడి శ్రమంజెందుటకంటె మఱియొక నూతనప్రబంధమును రచియించుట కడుసులభంబని వా కుచ్చి తత్ప్రయత్నమును వదలినటుల నేను వినియెదను.

ఇటుల బసవరాజుయొక్క నామధేయగ్రంథంబు లీలోకంబున బ్రసక్తిలేక సముద్రంబునండాఁగిన గట్టఁచూచివలె నెట్టివారికై నంబట్టు వడకుండుటకుఁ దగిన నూచకంబు లగపడుటను వారింపజేయవలయు నని స్వమతగ్రంథాభిమానులును జ్ఞానసంపన్నులును నగు వారలలో ముఖ్యులగు వూటుకూరు సంస్థానపునకీలగు మహారాజశ్రీ, శ్రీరాముల శేషాచలంగారివలనను బసవరాజుయొక్కనామధేయగ్రంథములీలోకంబున సింకఁ గొంతకాలమువఱకు శాశ్వతముగనుండి తస్మాలంబున జగతీజనుల కారోగ్యాదులు వాటిల్లి ధర్మార్థకామమోక్షరూప పురుషార్థ చతుష్టయసిద్ధి గలుగవలయుననెడి జగదీశ్వరునియొక్కసంకల్ప ముచేతను పేరితుండనై “లోకోపరార్థ మిదంశరీరమ్” అను వాక్య పద్ధతి నేతద్గ్రంథ జీవోద్ధారణమువలనఁ గలిగెడు శరీరక్షేత కాలక్షేప

ధనవ్రీయాదుల మతి నెంచక “సంతోషంజనయే త్పాజ్ఞః” అను గీతా శాస్త్రానుసరణి లోకహితార్థంబై నీమహాత్కార్యమునందు నేఁ బ్రప ర్తించునటులఁ దటస్థించినందున ననేక విదేశీయ తాళలిఖిత బసవరా జీయగ్రంథముల సంగ్రహించి యవలోకింపనవియన్నియుఁ దఱచుగ సంస్కృతాంధ్రవిద్యా పరిపూర్ణు లగువారి సాంగత్యరాహిత్యము వలనఁ బ్రతిష్ఠోకార్థమునంను సంఘటిల్లిన పదవిభక్తి వచన లింగాది స్థాలిత్యములచే నపరిశుద్ధంబులై పెక్కుస్థలములఁ బరిశోధనానర్హం బులై యుండుటం గనుంగొని నీగ్రంథారంభమున బ్రతిష్ఠ జేసిన గ్రంథములలోఁ గొన్నిటి గడుఁబ్రయత్నముచే సంగ్రహించితత్సహ యమువలనను పండితసహాయమువలనను శ్రీమచ్చన్నపురి కణ్వాశ్రమ స్థిత శ్రీమహావిష్ణ్వపతావతారభూత శ్రీమవ్వోశ్వర యాజ్ఞ వల్క్య జగద్గురు కటాక్షంబువలనను గీర్వాణమును పరిశుద్ధపఱచి యథా శక్త్యనుసారముగ నెల్లరకు సులభముగ గ్రాహ్యంబగునట్లు లాంధ్ర తాత్పర్యమును స్వయముగ రచియించి నెఱవేర్చినాడను.

ఇట్టి మహాగ్రంథ పరిశీలనవిషంబున మూఁడువత్సరముల కాలముగఁ గలిగిన శ్రీమచే సహించి శ్రీకణ్వాశాఖాధ్యయనపఠం శును శ్రీవత్సగోత్రీ పువ్వాడవంశ క్షీరాంభోధిరాకానిశాకరాయ మాణ శ్రీపత్నామరాజు పౌత్రుండును పేరయరాజు పౌత్రుండును అష్టాదశ మహాపురాణ జీర్ణోద్ధారణ నిర్వాహక విరుదాంకిత శ్రీమ ద్యాజ్ఞ వల్క్యచరణ సరోజ చంచరీకాయమాణ స్వాంతులునగు శ్రీమ ద్వేంకటరాయపుతుంనునైన శ్రీనూర్యనారాయణరావు అను నాచే నెల్లరకుఁ దెల్లంబుగ గ్రాహ్యంబగునట్లు లాంధ్రతాత్పర్యము రచియించి గ్రంథము, జీర్ణోద్ధారణము చేయఁబడియె.

ఈ బసవరాజీయ గ్రంథము, 1. శ్రీరాముల కేసాచలంగారిచే మూకుఁ బంసఁబడిన మాతృక, 2. శ్రీరేకము మణవాళయ్యగారిచే

మాకు నివ్వబడ్డ మాతృక; 3. త-సుబ్బరాయలు నాయని వారిచే
నివ్వబడ్డ మాతృక; 4. పి-వీర రాఘవయ్యగారిచే నివ్వబడ్డమాతృక;
ఈ నాలుగింటిని గవర్నెంటుకాలేజిలోని ప్రతులతోడ సంప్రతించి
ముద్రింపబడియున్నది.

శ్రీరాముల శేషచలంగారు ముఖ్యప్రేరకులై గ్రంథసహాయము
జేసినందున వారికి వందనము లొసర్చెదను.

ఇట్లు

పువ్వాడ సూర్యనారాయణరావు.

యంత్రాధ్యాయము.

3 -

విద్యాధరయంత్రము.

శ్లో॥ అథస్థాల్యాం రసక్షిప్త్యా నిదభ్యాత్త న్ముఖోపరి । స్థాలీ
 మూర్ధ్వముఖేనమ్య జ్జిరుభ్యఃస్పృశ్యమృత్స్పృశ్యయా । ఊర్ధ్వ
 స్థాల్యాంజలంక్షిప్త్యా చుల్యాచూరోప్యయత్నతః । అథస్తా
 జ్జ్వాలయేదగ్నిం యావత్ప్రహరపంచకమ్ । స్యాంగళితా
 త్తతోయంత్రా ద్గృహ్ణీయాద్రీ సముత్తమమ్ । విద్యాధరా
 భీదం యంత్ర మేత త్తత్క్షై రుదాహృతమ్ ॥

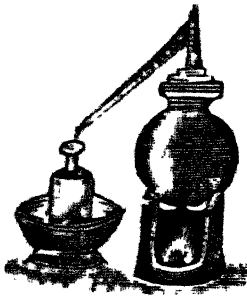

తా. రెండుపండల గ్రహించి యంకొకదానిలో పాదరస
 మునుబోసి దానిపై రెండవపండ నూర్ధ్వముఖముగ మూసి యా
 రెండుపండలు జేరుస్థలమున చీలమన్న లేపనముజేసి పైపాత్ర
 నుదకముచే నిండించి పాదరసంబుండు పాత్రను పొయివూదనునిచి
 యైదుగూములు పాకముజేసి సాంగళితమున యా యంత్రము
 సంచుండు రసమును దీసికొనవలయు. ఇదియ విద్యాధరయంత్ర
 మనంబడును.

టంక యంత్రము.

శ్లో॥ భాండకంఠా దధశ్చిద్రే వేనునాళం వినిక్షిపేత్ । సమా
 నాంకరకాం వాపి భాండవక్త్రే నివేశయేత్ । సంధిలిప్త్యా
 చనాళాగ్రే కాచభాండం నిధాపయేత్ । అథస్తాత్ప్రాస్రీవే
 ద్దాస్యం టంకయంత్ర మితిస్మృతమ్ ॥

యంత్రాధ్యాయము.

తా. ఒకకుండను గ్రహించి దాని కంఠమున రంధ్రముజేసి యందు వెదురు గొట్టమునుజేర్చి యాకుండమాతికి గడియైన మఱియొకకుండనుజేర్చి వానిసంధులకు చీలమున్ను లేపనముజేసి యెండించి పొయిమీదనుంచి గొట్టముయొక్క నోటివద్ద గాజుపాత్రనుంచి పాకముచేసిన దానిలోని యావధము నలికెముఖమువలన పతనంబగు. ఇదియ టంక యంత్రమనియు గ్రంధాంతరేణ ఉభ్యనలికాయంత్రమనియు జెప్పబడు.

వాలుకాయంత్రము.

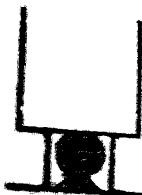
శ్లో! భాంజీ విత స్తగంభీరే మధ్యే నిహితకూపికే ।
 కూపికా కంఠపర్వలతం వాలుకాభిశ్చ పూరితే ।
 భేషజా కూపికాసంస్థం వహ్నినా యంత్ర పూజితే ।
 వాలుకాయంత్ర మేతద్ధి యంత్రితంత్రీ బుధైః స్మృతమ్ ॥

తా. జానెడునిడుపు జానెడువెడల్పుగల మంటి పాత్రను గ్రహించి దానియడుగుయొక్క మధ్యభాగమున దిబ్బనముతో లావుగ బెజ్జముజేసి దానిపై యావధముపైనుంచి దానికంఠమువరకు నిసుకబోసి పొయిమీదనుంచి యోగములో జెప్పబడియుండు కాలమువరకు పాకము జేయవలయు. ఇదియ వాలుకాయంత్రమనంబడు.

భూధరయంత్రము.

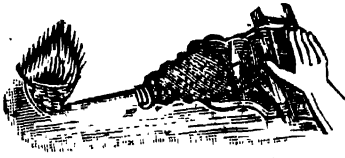
శ్లో! వాలుకాసు సమస్తాంగం గతంమూషా రసాన్వితా ।
 దీప్తిపల్లె స్సంవృణుయా ద్యంత్రీం భూధరనామకమ్ ॥

* తా. మూసలో పాదరసమునుబోసి దానినోరును బంధించి యిసుకచే పూరింపబడిన జానయం దామూసను సంవృణుముగ బూడ్చి యిసుకపై పిడకలతో పుటం బిడవలయు యిదియ భూధరయంత్ర మనంబడు.

కోష్ఠ యంత్రము.

శ్లో॥ హస్తప్రమాణం దీర్ఘార మష్టసంఖ్యాంగుళం సమమ్ । తిర్యక్
కృమభూభాగే ఘటితంవృత్తం మృత్కర్మ సంపన్నం వాతా
యనద్వితయవృత భస్మ్రీముఖ తుల్యమిత్యథోభాగేప్రథమే
పశుం వశనాఽై ర్భ్రాసాభిర్యాభః సత్వార్థ మిదమేవ కోష్ఠ
యంత్రీపూర్ణం విద్యాద్యథో చితాంగారైః ॥

తా. మూరప్రమాణముగల గొట్టమును జేసికొని దాని నెనిమిదంగుళముల ప్రమాణము గల సమమైనభూమిలో నొకింత నిమ్నొన్నత ముగబూడ్చి యా గొట్టముయొక్క యిరుపార్శ్వపు ముఖముల వెరచి యునిచి దానిదాని ముఖమువద్ద బటువుగ నొకపల్లముజేసి యాపల్లమును మన్నతో బాగుగనలికి గొట్టముయొక్క వైభాగపు మూతియంగు తోలుతిత్తిని దగిలించి పల్లమునకు తగుమాత్రముగ బొగ్గులవైచి తిత్తి నూదవలయు.

ఛోలాయంత్రము.

శ్లో॥ నిబద్ధం సౌఖ్యధంసూతం భూజ్జేతు త్రిగుణాంబరే । రసపోట
లికాంకాష్టే దృఢంబద్ధ్యా గుణేనహి । సంధాయ పూర్ణకుం
భాంతః ఖావలంబనసంస్థితామ్ । అధస్తా జ్జ్వాలయే దగ్నిం
తత్తదుక్త క్రమేణహి । ఛోలాయంత్రీ మిదంప్రోక్తం స్వేద
నాఖ్యంతదేవహి । సాంబుస్థాలీముఖేబద్ధే వస్త్రీస్వేద్యంనిధా
యచ । విధిరాపవ్య తేయత్రీ తద్యంత్రీం స్వేదనంస్మృతమ్ ॥

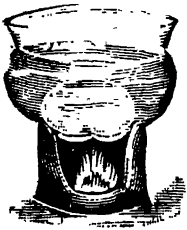
తా. ఔషధముతో గూడియుండు పాదరసమును భూజ్జేతు పత్రములో జుట్టి మూడుమడతలుగల వస్త్రమునమాటగట్టి దారమునబంధించి యాదారము నొకవెగురుపల్ల మధ్యమునగట్టి యొక కుండలో పాచన ప్రవ్యయలబోసి వైప్రకారము దారమునో బంధంపబడిన యౌషధము కుండలో వ్రేలాడునటుల కుండనోటి యుండా వెగురుపుల్లనడ్డముగ నిడియోగములో జెప్పబడియుండు కాలప్రకారము పొయినూదనునిచి పాకము జేయవలయు. ఇనియ ఛోలాయంత్రమనియు లేక స్వేదనాయంత్రమనియు జెప్పబడు, లేక వాత్రనోటి

యంత్రాధ్యాయము.

యందు వస్త్రమునుగట్టి దానిపై స్వేదనసంస్కారము జేయునట్టి ద్రవ్యములనునిచి దానిపై నూసి పాకము జేయుటయ స్వేదన మనంబడు.

తులాయంత్రము.

శ్లో॥ వృంతాకాకారమూషే ద్వేతయోఃకుర్యాదధఃఖలు । ప్రిదే శమాత్రాం నళికాం మృదాలిప్తసుసంధికామ్ । తత్రైకస్యాం షీపేత్సూత మన్యన్యాం గంధచూర్ణకమ్ । నిరుద్ధ్యమూషయోర్వక్త్రీ వాలుకా యంత్రకే షీపేత్ । గంధాథో జ్వాలయేదగ్నిం తులాయంత్రీ ముదాహృతమ్ । తాళగంధాశ్మసారాణాం జారణార్థ ముదాహృతమ్ ॥

తా. వంకాయయొక్క యాకారముగల రెండుమూసల జేయించి వానినోటియందు బెత్తెడు ప్రమాణముగల గొట్టమును దగిలించి వానిసంధులను చీలమన్ను లేసనముజేసి అంతొకచూసలో పాదరసమును మఱియొకచూసలో గంధపచూర్ణమును వైచి వానిముఖముల నూసి వాలుకా యంత్రమునం బుంసవలయు. ఇదియ తులాయంత్రమనంబడు. ఈతులాయంత్రము తాళకము గంధకము లోహము వీని జారణార్థ ముపయోగిం

గించును.

గర్భయంత్రము.

శ్లో॥ స్థూలభాండస్య గర్భేతు ఇష్టకాం స్థాపయే త్తతః । పాత్రీం స్థాప్యంచేష్టికోర్ధ్వం ద్రవ్యంస్థూనేచభాండకే । ఐశ్చాన్యభేచాన్యభాండం ఘటికాసదృశందడత్ । సంధిలేపనతఃకృత్వా జలదతోర్ధ్వపాత్రీకే । అగ్ని ప్రజ్వాలయేన్మందం తప్తం నీరంపునస్త్యజేత్ । పునశ్శీతం బుందత్వా తప్తంచైత త్యనే త్పునః । ఏవంకృతేచోర్ధ్వభాండం లగ్నం త్రైలాదికంసరివేత్ । అంతస్థేనూత్మపాత్రీచ తచ్చగ్రాహ్యం ప్రయత్నతః । గర్భయంత్రీ మిదంఖ్యాతం సుగంధ్యంకృది సాధనే ॥

తా. ఒక గొప్పభాండమును పొయిమీదనునిచి దానిలో యిటికెతాయినిడి యాటికె తాయిపై గాజు మొదలగువానిచే జేయబడిన గిన్నెనునిచి యాగిన్నె కంఠమువరకు నౌషభ ద్రవ్యముల నునిచి యాభాండపుమాతిని మరియొక కుండయొక్క అడుగుభాగముచే మూసి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి భాండముపైమూసి యుండుకుండలో నుదకముబోసి మందముగ నగ్నిని జ్వలంపంజేయవలయు. కుండలోని యుదకము కాగిన దానిందీసివేసి మగల శీతోదకమును బోయవలయు. ఇత్రైతంగున జేయుచుండిన పైసమూసియుండు భాండముయొక్క అడుగున నావిరిజేరి గిన్నెలో త్రైలాదులు స్రవించు, వానియుక్తిచే గ్రహింపవలయు. ఇదిగర్భయంత్రమనంబడు.

కచ్చప యంత్రము.

శ్లో॥ ఖర్పరం పృథులంసమ్య గ్విస్తారం తస్యమధ్యతః | ఆలవాలం పుటేకృత్వా తస్మధ్యే పారదంక్షిపేత్ | ఊర్ధ్వాభస్తు విడం దత్వా మల్లేనారుద్ధ్యయత్నతః | ఊర్ధ్వం దేయంపుటంతస్య యంత్రంకచ్చప సంజ్ఞకమ్ | జారణార్థం రసస్యోక్తం గంధా దీనాం విశేషతః ||

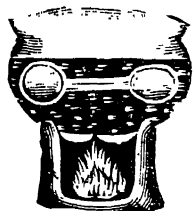

తా. పెద్దవెడల్పునోరుగల బాసను జేసికొని దాని మధ్యమున సుమారు మూడువ్రేళ్ళపొడవుగల పాదినిజేసి దానియందు బిడాలవణమును వేసి దానిపై పాదరసమునునిచి దానిపై మఱల బిడాలవణమునువేసి యాపాదితగినటుల యొకింత పల్లముగనుండు నూకుడునో దానినిమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యాబాసను పిడకలచే నిండించి పుటంబిడినరసగంధములు జారణంబులగు. ఇదియ కచ్చపయంత్రమనంబడు.

జలయంత్రము.

శ్లో॥ ఉపర్యాప స్తలే తాపో మధ్యే చ రసగంధకౌ | జలయంత్రీ మిదంగోప్యం యంత్రీంశ్రేష్ఠం సమీరితమ్ | అస్మిన్స్వర్ణా దిభూసత్వ గంధకాదిచ జారయేత్ | కృత్వాలోచనమయీం పాత్రీ మధోముఖసమన్వితామ్ | ముఖమధ్యే క్షిపేద్ద్రోస్యం పాత్రీవక్త్రంనిరోధయేత్ | లోచనాచకింకయా రుద్ధ్వా తిత్సం

ధింసాధులేపయేత్ | తస్మిన్లోక్ షేషీ పేదవృః ఛాంగలోహ
 రజోన్వితమ్ | పునఃపునశ్చ సంశుష్కే పునరేభిశ్చ లేపయేత్ |
 లోహావ త్తచ్చబబ్బాల క్వాఢేన పరిమర్దితమ్ | జీర్ణేష్టకారజ
 స్సూక్ష్మ గుడచూర్ణ సమన్వితమ్ | లేపయే త్ఫలుతతోన్వీక్తం
 దుర్భేద్యం సలితైఃఖలు | ఖటికాపటుకిష్టైశ్చ మహిషీ దుగ్ధమ
 ర్దితైః | య త్త మూమృత్స్నయా రుద్ధో న గంతుం తుమ తేరసః |
 విదగ్ధవనితాప్రాధ పీష్కా బద్ధః పుమానిన | తతోజలం విని
 షీప్య వహ్నిం ప్రజ్వాలయేదధః | అధవాకార యేన్ముషాం
 పాత్రలగ్నా మథోముఖమ్ | లోహానామ సురూపాశ్చ
 తస్మాషా ముఖరోధకమ్ | దత్వాచాన్యాం తయోస్సంధిం
 విలేప్యజ్వాల్యసృగాదిభిః | జలమూర్ధ్వం వినిషేప్య నిస్సం దేహం
 విపాచయేత్ | జలయంత్రం తు బహుబిర్ది నై రేవహిజాయతే |

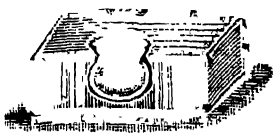

తా. ఉద్భవమున జలముక్రింద యగ్నిజ్వాల మధ్యమున
 రసగంధకాదుల సునిచి పాకముజేయుటయ జలయంత్ర
 మనంబడు. ఇది శ్రేష్ఠంబగుటచే రహస్యముగ సునిచి కొన
 వలయు. ఇది స్వర్ణాదిధూసత్వ గంధకాది జారణముల కుప
 యోగించు. ఎట్లనిన—లోహముతో నొక పెద్దభాసమ
 దానిలోపల లోహముతో నొక మూసనుజేయించి దాని

యందు స్వర్ణ రసగంధకాదుల సునిచి యా మూస మూతికి తగినటుల లోహ
 ముతో నొక మూకుడును జేయించి దానిచే యామూసమూతిని మూసి భాం
 డములోసునిచి మేకనెత్తురుతో లోహాకిట్టమును బాగుగ నూరి ఆమూస ముఖ
 మున దానికడుగున పలుమారు బాగుగ లేపనముజేసి పలుమారు నెండించవలయు.
 ఇతైరంగుననే యామూసకు క్రిందిభాగమున వైభాగమున తుమ్మచెక్కకషాయ
 మతో ప్రాత ఇటికెత్తాయిచూర్ణమును బెల్లమును నూరి పలుమారు లేపనముజేసి
 యెండించవలయు. ఇటులంజేసిన ఉదకము దానిని భేదింపకుండు. మఱియు బెల్ల
 మున్ను ఉప్పులో హెట్టము పినిని యెనుపపాలతో నూరి లేపనముజేసిన “ప్రియు
 రాలగు స్త్రీయొక్క ప్రేమచే నాయకుడు బంధింపబడుభంగి” పాదరసము బంధింప
 బడు. పిదప యాపాత్రయందుదకముబోసి క్రిందమంట వేయవలయు. లేక పెద్దభాం
 డమును జేయించునపుడే దానినిమూసతోడజేయించి వైప్రకారముమూతమూసి లేప
 నాదులజేయవలయు. ఇదియజలయంత్రమనంబడు. ఇదిదీర్ఘ కాలముమీద నీర్దించు.

గౌరీయంత్రము.

శ్లో॥ గౌరీయంత్రంప్రవక్ష్యామి సుఖదంజరణావిధౌ । అష్టాంగుశో
 చ్చక్రియా కృత్వా చతురస్రాంగం మేష్టకామ్ । సూతనామా
 త్సముత్కృత్య మధ్యచూర్ణేనలేపయేత్ । శ్లక్షణం వస్త్ర
 కృతాంపిష్టిం కృత్వాసాగ్బద్ధతాధిజామ్ । రూప్యజాంహే
 మజాంవాపి సత్వేనాపివినిర్మితామ్ । నివేశ్యతత్రోద్ధ్యానో
 బలేశ్శుర్ణంవిధాయచ । తస్యాఃపిష్టాశ్చతుర్థాంశం వారం
 వారంవిశోషయేత్ । వస్త్రేఖర్పరచక్రింతు దత్వాలేప్యవిశో
 ప్యపః ఊర్ధ్వంహయఖురాకారంపుటందద్యాల్లఘూత్పలైః ॥

తా. బారణవిషయమున సుఖకారియగు గౌరీ
 యంత్రమును వచించెద; -- ఎనిమిదంగుళములపొడవు
 వెడల్పుగల యొకయిటికతాయిని జేయించి దానిమధ్య
 మున మూషాకారముగ పల్లముజేసి దానికి సున్నము
 బూసి నున్నగజేసి యెండించిన పిదప వెండి బంగారు ఆభరణము ఆనవాని సత్వ
 ములనూరి యిటికెతాయి మూసలోబోసి ఆసత్వమునను నాలవభాగము గ్రంథకమును
 యిటికెరాయి మూసకుక్రిందపైన నునిచి మధ్యమునపైజెప్పబడిన రసాద్విద్రవ్యముల
 నునిచి మూసలోటిపై ప్రమిదెనుమాసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి గుర్రపు
 గిట్టల ప్రమాణముగల చిన్న చిన్న యేరుపిడకల నేల్చి పుటంబిడకలయను. ఇదిమ
 గౌరీయంత్రమనంబడు.

వజ్రీమూష.

శ్లో॥ వర్జులా గోస్తనాకారా వజ్రీమూషా ప్రకీర్తితా ।
 ద్వాభాగాతుప దగ్ధస్య ఏకో వల్మీకమృత్తికా ।
 లోహాకిట్టస్య భాగైకం శ్వేతపాషాణ భాగకమ్ ।
 నరకేశ సమంకించి చ్చాగ్గిష్టి రేణ పాచయేత్ ।
 యామద్వయం దృఢంమర్ద్య తేనమూషాంచ సంపుటిమ్ ।
 శోషయిత్వా రసంక్షిప్త్యా తత్కలైః స్సంధిరుచ్యతే ।
 వజ్రీమూషా ఇయంఖ్యాతా సమ్యక్సూతస్య మారణే ॥

తా. ఉముక రెండుభాగములు బూడిచె పుట్టమన్న 1 భాగము లోహాకిట్టము 1 భాగము. తెల్లరాతిచార్లము 1 భాగము ఒకింత మనుజుని వెండ్రుకలు వీని నేకముజేసి మేకసాలుబోసి యుడికించి రెండురూములునూరి గుండ్రముగా పొడవుగ నొక మూసను వైమాకుడునుజేసి యొండించి మూసలోగసము బోసి పైన మూకుడును మూసి చీలమన్ను లేపనముజేయవలయు. ఇదియ వజ్రమాషయనంబడు. ఇది రసమారణమునం దుపయోగించు.

పాతాళయంత్రము.

శ్లో॥ హస్తం ప్రమాణం నిమ్నంచ గర్తంకృత్వా ప్రయత్నతః ।
 తస్మిన్ భాండంచ సంస్థాప్య తథాన్యం పాత్రమాహారేత్ ।
 తస్మిన్నాషధవర్ణంచ దత్వాన్యంచ శరావకమ్ ।
 ముఖే సంస్థాప్య ఛిద్రాణి కృత్వాచైవ శరావకే ।
 శరావసహితం పాత్రం గర్తస్థే భాజనే న్యసేత్ ।
 సంధిలేపం తతః కృత్వా గర్త మాపూర్య మృత్స్నయా ।
 పశ్చాద్దగ్నించ ప్రజ్వాల్య సాంగశీతం సముద్ధరేత్ ।
 పశ్చాత్తత్పాత్రమధ్యస్థం పాత్రంయుక్త్వా సమాహారేత్ ।
 తదంతస్థంచ తజ్జైలం గృహ్ణీయ ద్విధిపూర్వకమ్ ।
 పాతాళాఖ్య మిదం యత్రం భాషితం శంభునా స్వయమ్ ॥

తా. ఒకమారలోతుగల పల్లమునుద్రవ్వి అందు వెడల్పు నోరుగల భాండమునునిచి మఱియొకకుండలో నాషధమునునిచి యొషధముండు కుండనోటియగు రంధ్రములుగల మూకుడు నునిచి ఆ మూకుడుగోడనే యీకుండను పల్లములోని పాత్రపై నునిచి సంధి లేపనముజేసి యాపల్లమును మట్టితో మూసి దానిపై నగ్ని నునిచి మూకుడుయొక్క రంధ్రమువలన క్రిందిభాండ ములో తెల్లముగాని ద్రావకముగాని స్రవించు. దానిని సాంగశీతమున యుక్తిచే గ్రహింపవలయు. ఇది యపాతాళయంత్రమనంబడు. ఇది ఈశ్వరునిచే జెప్పబడు.

తేజోయంత్రము.

శ్లో! భాండేఽర్థ ప్రమాణేన ద్రవ్యంస్థాప్యం ప్రయత్నతః ।
 తన్నుఖే ద్విసఖీయంత్రం సంస్థాప్యచ నిరోధయేత్ ।
 పశ్చాత్ప్రీజ్వాల్య మందాగ్నిం జలగ దతోర్వర్ధ్య మత్రకే ।
 తత్తత్తం నళికాద్వారా నిస్సార్ధ్యంచ పుసఃపుసః ।
 నీచస్థనళికావక్త్రే భాండస్థాప్యం ద్వితీయకమ్ ।
 తస్మిన్నర్కశ్చ సంఘాత్యో గృహ్ణీయాత్తు విశేషతః ।
 తేజోయంత్ర మిదం ఖ్యాతం తథాన్యైర్లంబికంమతమ్ ॥

తా. పెద్దభాండమును జేసికొని దాని కర్ణ భాగమువరకు ఔషధ ద్రవ్యములనునిచి దానినోటియందు రెండుగొట్టములుగల యంత్రమును దగిలించి సంధిలేపనముజేసి పెభాండములో నుదకముబోసి క్రింద మందాగ్నితో పాకము జేయవలయు. ఆయుదకము కాగి యుష్ణంబైన నళికామాలముగ దానిం దీసి వేసి మరల శీతోదకమును బోయుచుండవలయు. క్రిందనుండునళికాముఖమున గాఢ

మొదలగు పాత్రల నునిచి ద్రావకమును దీసికొనవలయు. ఇదియ తేజోయంత్ర మనంబుడు. దీనినే మఱికొందరు లంబికాయంత్రమనియు వచించెదరు.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

—పు లా ధ్యా య ము.—

మ హా పు ట ము.

శ్లో³ ఘనచౌరసకేగ ర్తేహ స్తద్వితయచూత్రకే | కరీషైరర్థపూణ్ణేచ
ముద్రితంద శరావకమ్ | సంస్థాప్య చాన్యకారీషైః పూరితే
శుభగ ర్తకే | అగ్నిం ప్రజ్వాల్య శీతేచ గృష్ణీయాత్తు శరా
వకమ్ ఏత నృహాపుటంచోక్తం కృతభిః పూర్వసూరిభిః ||

తా. 2 మూరలు చదరముగ 2 మూరలు లోతుగనుండు పల్లమును త్రవ్వి
అందు సగమువరకు యేరుపిడకల బరచి గాని మధ్యమున యాషధశరావమును గాని
మూసను గాని వునిచి దానిపై యేరుపిడకల బరచుటచే నా పల్లమును నిండించి
యగ్ని నునిచి పుటంబిడి సాంగశీతలమున యాషధమును గ్రహింపవలయు. ఇది
మహాపుటమని పూర్వీకులచే శిష్యులబడియె.

గ జ పు ట ము.

శ్లో¹ ఘనచౌ రసకేసార్థ హస్తే వై వతు గ ర్తకే |
పూర్వవ ద్వివితయే చాగ్ని స్తత్పుటం గజసంజ్ఞితమ్ |
మాహిషం వేత్తిసంజ్ఞేయం సూరిభి స్సముదాహృతమ్ ||

తా. 1½ మూర చదరము 1½ మూర లోతుగల పల్లమును ద్రవ్వి దానిలో
వైక్రమప్రకారము పుటంబిడుటయే గజపుట మనంబడు. దీనినే మహిషపుట
మనియు పెద్దలు వచించెదర.

వరాహ పుటము.

శ్లో¹ అరత్నిమాత్రే గ ర్తేయ ద్దీయతే పూర్వవత్పుటమ్ |
కరీషా గ్నాత్తు తతోక్తి కం పుటం వారాహసంజ్ఞితమ్ |

తా. మూరప్రమాణముగల పల్లమును త్రవ్వి దానియందు మునుపటివలెనే
పుటంబిడుటయ వరాహపుట మనంబడు. దీనియం దేరుపిడకల నుపయోగింపంజను.

కుక్కుట పుటము.

శ్లో॥ వితస్తిమాత్ర గిరేయ త్పుట్యతే తత్తు కాక్కుటమ్ ॥

తా. జానెడు చదరము జానెడులోతుగల పల్లమును త్రవ్వ దానిలో పై ప్రకారము పుటంబిడుటయ కుక్కుటపుట మనంబడు.

కపోత పుటము.

శ్లో॥ వితస్తి మాత్రకే గిరే నప్త భిర్యాభ చాప్తభిః ।
వన్యోస్పలైః పుటండత్తం తత్తుకా పోతసంజ్ఞితమ్ ॥

తా. జానెడు చదరమును జానెడు లోతుగల పల్లమును త్రవ్వ అందు 7 లేక 8 పిడకలతో పుటంబిడుటయ కపోతపుట మనంబడు.

గోవర పుటము.

శ్లో॥ చూర్ణీ కృత కరీమాగ్నా భూమావేవతు యత్పుటమ్ ।
దీయతే తత్తు కృతిభి గ్గోవరం సముదాచ్యుతమ్ ॥

తా. ఏరుపిడకల చూర్ణమును భూమిపైబోసి దాని మధ్యమునం దౌషధము నుంచి చేతితో బాగుగనదిమి యగ్నినునుచుటయ గోవరపుట మనంబడు.

కుంభ పుటము.

శ్లో॥ మృద్ధుటస్యతుభిద్రాణి కృత్వాంగుళసమానివై । చత్వారిం
శస్త్రత స్తస్మిన్ శీతముల్ముక చూర్ణకమ్ । అర్థమాపూరయి
త్వాచ ముఖే దద్యాచ్చూరణకమ్ । కర్పటేన మృదాలిష్టా
ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్ । తస్మిన్నంగారకాక్ షీప్య
చుల్యాం వాఙ్ఘ్రికానుచ । నిఘాయ త్రిదినాచ్ఛీతం గృహీ
త్వోషధ మాచారేత్ । ఏతత్కుంభ పుటాజ్ఞేయం కథిశం
శాస్త్రదర్శిభిః ॥

తా. మంటికుండకధోభాగమున 1 అంగుళప్రమాణముగల 40 ఛిద్రములఁ ది యీకుండకర్థ భాగమువరకు బాగ్గులబోసి దానిపై దౌషధమునుంచి యాకుండమాతి ప్రమిదెతోమాసి. చీలమున్ను లేపనముజేసి నీడనెండించి పొయినిదనునించి యాకుం ప్రమిదెపై నగ్నినిడి రి దినములు పొయిక్రింద మంటవేయవలయు. మంట చల్లారి పిదప సాంగశీతలమున దౌషధమునుగ్రహింపవలయు. ఇదియ కుంభ పుటమనంబడు

శ్రీ ర స్తు.

తాళపత్రలిఖిత బసవరాజీయముయొక్క తెనుగుతాత్పర్యములోని

మాత్రా ప్రమాణవివరము.

చతుర్వల్లం = 8 గురిగింజలయెత్తు	అక్షం = తానిగింజప్రమాణము
లేక 3 చిన్నములయెత్తు	మాషద్వయం = 5 చిన్నములు
నిష్కైకం = మాడయెత్తు	కర్షం = ముప్పాతికయెత్తు
వల్లద్వయం = 4 గురిగింజలయెత్తు	ఆఢకం = 32 పలములు
మాషం = మినుపగింజయెత్తు	కుంభం = తూము
2 పలములు = 2 మాడలయెత్తు	అర్ధశలశం = ఇద్దుము
5 పలములు = 5 మాడలయెత్తు	షోడశపలం = 6 చాపునేర్లు
పల్లయుగ్మం = 4 గురిగింజలయెత్తు	నిష్కద్వయం = 2 నూడలు
పలం = చాపునేరు	అక్షం = 4 మాడలు
పలాష్టకం = 2 నేర్లు	ద్రోణము = 4 తూములు
షోడశపలం = 4 నేర్లు	ప్రస్థం = తూము
శాణం = 10 చిన్నములు	కర్షం = 4 నూడలు
నిష్కార్థం = 5 చిన్నములు	బిడాలపతకం = పిల్లియడుగంత
కర్షం = 4 మాడలయెత్తు	నేరు = 1 పలములు
కుడవం = 4 పలములు	తులమన = 100 పలములు
నిష్కం = మాడయెత్తు	
ప్రస్థం = 4 నేర్లు లేక 10 పలములు	ద్విపలం = చేరెడు

శ్రీ ర స్తు.

గ్రంథాంతర ప్రమాణ నూత్రావివరము.

పరమాణువు మొదలగువాని వివరణము.

శ్లో॥ జాలాంతర గణే భానా యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః ।
తస్య త్రింశ త్తమోభాగః పరమాణు స్సడచ్యతే ॥

తా. సూర్యకిరణములు కిటికి మొదలగువానిలో ప్రసరించునపుడు అందు గానంబడెడి అణువులో 30 వ భాగము పరమాణు వనంబడు.

శ్లో॥ త్రసరేణు ర్భృదైః ప్రోక్త స్త్రింశద్భిః పరమాణుభిః ।
త్రసరేణుస్తు పర్యాయ నామ్నా వంశీ నిగద్యతే ॥

తా. 30 పరమాణువు లొకత్రసరేణు వనంబడుమఱియు నీ త్రసరేణువును వంశీయును నామాంతరముకూడా గలిగియుండు.

శ్లో॥ జాలాంతర గతై స్సూర్య కరై ర్వంశీ విహోక్యతే ।
షడ్వంశీభిర్మరీచిస్స్యా త్తాభి ష్షడ్భిస్తు రాజికా ।
తిస్సభీ రాజికాభిశ్చ సర్వ ఘః ప్రోచ్యతే బుధైః ॥

తా. కిటికి మొదలగువాటియందు ప్రసరించెడి సూర్యకిరణములచే గానం బడెడి నలుకువవంశు యనంబడు. అట్టి 6 వంశు లొకమరీచియనియు 6 మరీచు లొక రాజిక యనియు 3 రాజి లొక సన్నయావగింజయై త్తనియు బఱుగు.

శ్లో॥ యవోష్ట సర్వవైః ప్రోక్తో గుంజాప్యాత్తు చతుష్టయమ్ ।
షడ్భిస్తు రత్తికాభిస్స్యా న్నాషకౌ హేమథాన్యకా ॥

తా. మఱియు 8 ఆవగింజ లొక యవగింజయనియు 4 యవగింజ లొకగురి గింజయై త్తనియు 6 గురిగింజ లొక మాషమనియు జెప్పవండు. మఱియు నీ మాష మునకు హేమమనియు ధాన్యకమనియు నామాంతరంబులు గలిగియుండు.

శ్లో॥ మామైశ్వరుర్భి శ్యాణస్యాన్ధరణ స్సనిగద్యతే ।
 టంక స్సవవ కథిత స్తద్వయం కోల ఉచ్యతే ।
 త్సుద్రభో వటకశ్చైవ వంక్షణంస నిగద్యతే ॥

తా. మఱియు 4 మామములు నొకశ్యాణమనియు ధరణమనియు టంకణమనియు శైప్పంబడు. 2 శ్యాణములు నొకకోలమనియు త్సుద్రభమనియు వటకమనియు వంక్షణమనియు బఱంగు.

శ్లో॥ కోలద్వయంచకర్ష స్స్యా త్సప్రోక్తఃపాణిమానికా । అక్షం
 పిచుః పాణితలం కించిత్పాణిశ్చ తిందుకమ్ । బిడాల పదకం
 చైవ తథా షోడశికామతా । కరమన్యోహంసవదం సువర్ణం
 కబలగ్రహమ్ ఉదుంబరంచ పర్యాయైః కర్ష ఏవ నిగద్యతే॥

తా. మఱియు 2 కోలములు నొక కర్షమనియు పాణిమానికయనియు అక్షమనియు పిచువనియు పాణితలమనియు కించిత్పాణియనియు తిందుకమనియు బిడాల పతకమనియు షోడశికయనియు కరమన్యమనియు హంసపదమనియు సువర్ణమనియు కబలగ్రహమనియు ఉదుంబర మనియు శైప్పంబడు.

శ్లో॥ స్యా శ్శ్చైవ్వాభ్యా మర్థపలా శుక్తి రష్టధికా తథా ।
 శుక్తిభ్యాంచ పలంజ్ఞేయం ముష్టి రాఘం చతుర్థికా ।
 ప్రకుంచ షోడశీబిల్వం పలమేచత్ర కీర్త్యతే ।

తా. మఱియు 2 కర్షములు నొక అర్థపలమనియు శుక్తియనియు అష్టధికయనియు 2 శుక్తులు నొకపలమనియు ముష్టియనియు ఆఘ్రమనియు చతుర్థికయనియు ప్రపంచమనియు షోడశీబిల్వమనియు శైప్పంబడు

శ్లో॥ పలాభ్యాం ప్రసృతిజ్ఞేయోమా ప్రసృతశ్చ నిగద్యతే ।
 ప్రసృతిభ్యా మంజలిస్స్యా త్కుడ వోర్ధశరావకిః ।
 అష్టనూసంచ సజ్ఞేయం కుడవాభ్యాంచ మానికాః ।
 శరాతోష్ట పలాః తద్వత్ జ్ఞేయ మత్ర విచక్షణైః ॥

తా. మఱియు 2 పలములు నొకప్రస్ఫుతయనియు ప్రస్ఫుతియనియు 2 ప్రస్ఫుతులొక యుజయనియు కుడవనునియు అర్ధశరావకమనియు అష్టమానమనియు 2 కుడవము లొకమానికయనియు శరావమనియు అష్టపలమనియు బఱగు.

శ్లో॥ శరానాభ్యాం భవేత్ప్రస్ఫుతృశ్చతుఃప్రస్ఫుస్తథాథకమ్ |

భాజనం కాంసప్రాతంచ చతుష్షష్టి పలంచ తత్ ||

తా. మఱియు 2 శరావము లొకప్రస్ఫుమనియు 4 ప్రస్ఫుము లొక ఆధకమనియు భాజనమనియు కాంససాత్రమనియు జెప్పబడు. ఆధకమన 64 పలములు.

శ్లో॥ చతుర్భి రాథకై ద్ద్రిణః కలశో నల్పణోస్త్వనా |

ఉన్మానశ్చ ఘటోరాశి ద్ద్రిణపర్యాయ సంజ్ఞకాః ||

తా. మఱియు 4 ఆధకములు 1 ద్రోణమనియు 3 లశమనియు నల్పణమనియు వున్నవనియు వున్మానమనియు ఘటమనియు రాశిమనియు బఱగు.

శ్లో॥ ద్రోణాభ్యాం శూర్పకుంభాన చతుష్షష్టి శరావకః |

శూర్పాభ్యాంచ భవేద్ద్రోవాహోగోణీచ సాస్త్వతా ||

తా. మఱియు 2 ద్రోణము లొక శూర్పమనియు కుంభమనియు 2 శూర్పము లొక ద్రోణిమనియు వాహమనియు గోణిమనియు జెప్పబడు. ద్రోణిమన 64 శరావములు.

శ్లో॥ ద్రోణీ చతుష్టయం ఖారీ కథితా సూక్ష్మబుద్ధిభిః |

చతుస్సహస్ర పలికా షణ్ణన త్యధికాచ సా ||

తా. మఱియు 4 ద్రోణులు 1 ఖారియని జెప్పబడు. ఖారియన 4096 పలములు.

శ్లో॥ పటానాం ద్విసహస్రంచ భార ఏకః ప్రక్షేరికః |

తులాపల శతంజ్ఞేయం సర్వశ్రే వై పనిశ్చయః ||

తా. 2000 పలము లొక భారమనియు 100 పలము లొక తులమనియు జెప్పబడు. కావున ముంగు జెప్పబోయెడి ప్రమాణంబులనన్నిటిని యిదే ప్రకారముగా నెఱుంగందగు.

శ్లో॥ మాష టంకాక్ష బిల్వ్యాని కుడవః ప్రస్థమాథకమ్ |

రాశి రోణీ ఖారి కేతి యథో త్తర చతుర్గుణాః ||

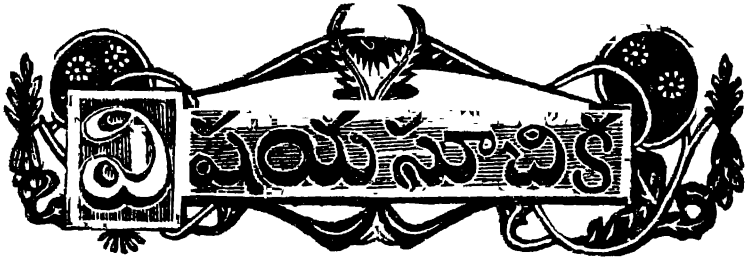
తా. 4 మాషము లొక టంకమనియు 4 టంకములు నొక అక్షమనియు
4 అక్షములు నొక బిల్వమనియు 4 బిల్వములు నొక కుడవమనియు 4 కుడవములు
నొక ప్రస్థమనియు 4 ప్రస్థములు నొక అఘకమనియు 4 అఘకములు నొక రాశి
యనియు, 4 రాసులు నొక గోణియనియు 4 గోణులు నొక ఖారియనియు నెఱుంగ
వలయు. ఇక పచ్చివిగనుండు ద్రవ్యపరిమాణంబుల వచించెద.

శ్లో॥ గుంజాది మానమారభ్య యావత్స్యా త్కుడవస్థితి ।
ద్రవార్ద్ర శుష్కద్రవ్యాణాం తావ న్మానం సమం మతమ్ ॥
ప్రస్థాది మాన మారభ్య ద్విగుణంతు ద్రవార్ద్రయోః ।
మానంతథా తులాయాస్తు ద్విగుణం నక్వచిత్ స్మృతమ్ ॥

తా. పైజెప్పిన పరిమాణంబులలో గుంజాప్రమాణము మొదలుకొని కుడవ
ప్రమాణమువరకు రసార్ద్రశుష్కద్రవ్యంబులను సమాంశంబులుగను ప్రస్థాదిపరిమా
ణంబులకు రసార్ద్రద్రవ్యంబులను శుష్కద్రవ్యంబులకన్న ద్విగుణంబుగను స్వీకరింప
వలయు. ఐనను తులమను ప్రమాణము ద్విగుణంబుగ జెప్పబడవయ్యె.

శ్రీ ర సు

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

ప్రథమ ప్రకరణము.

ఇష్టదేవతా ప్రార్థన
 గ్రంథారంభ ప్రతిజ్ఞ
 యుగోపయుక్త గ్రంథములు
 ఆయు ర్వైద్య ప్రశంస
 గ్రంథాధ్యయన ఫలము
 గ్రంథస్థ విషయములు
 జ్యోతిష్ ప్రతి
 అష్టధాతు సాసములు
 సిరాదిస్వరూపము
 నాడీపరీక్ష
 నాడీస్వర్ణనవిధి
 శ్రీ పురుష నాడీభేదము
 హస్తగళ నాడీపరీక్ష
 హస్త నాడీపరీక్ష
 కంఠ నాడీపరీక్ష
 నాసా నాడీపరీక్ష
 శుభ నాడీపరీక్ష
 వాతాది నాడీపరీక్ష
 వాతాది నాడీలక్షణము
 వాతాధిక్య నాడీలక్షణము

	పితృధిక్య నాడీలక్షణము	11
1	స్నేహ్యాధిక్య నాడీలక్షణము	,,
2	ప్రకారాంతర నాడీలక్షణము	12
3	వాతస్థిత నాడీలక్షణము	,,
4	వాతశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	,,
4	స్థితశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	,,
5	సన్నిపాత నాడీలక్షణము	13
5	అసాధ్య నాడీలక్షణము	,,
7	మృత్యు నాడీలక్షణము	,,
8	అజీర్ణ నాడీలక్షణము	14
8	బాలవృద్ధాదుల నాడీలక్షణము	,,
8	త్రికాల నాడీలక్షణము	,,
9	నాడీగత వాతసంచారకృత్యము	15
9	నాడీపరీక్షానిషేధకాలము	,,
9	నాడీజ్ఞానహీన వైద్యుడోపము	16
9	స్వర్ణలక్షణము	,,
10	రూపలక్షణము	,,
10	శబ్దలక్షణము	17
10	స్వరస్వరూపము	,,
10	జ్వరాతిభేదములు	18
11	ఆహిక జ్వరలక్షణము	19

శీతజ్వరలక్షణము	20	పునరావృత్తిజ్వరకారణము.	35
శీతజ్వరములకు పాకుపతాస్త్రరసము	,,	జ్వరము కలక్షణము	,,
శీతజ్వరములకు మహాపాకు		జ్వరమంత్రము	37
పతాస్త్రరసము	21	జ్వరసంప్రాప్తికారణము	,,
ద్వాష్ట్రహికజ్వరలక్షణము	,,	జ్వరలక్షణము	,,
త్రిరాత్రజ్వరలక్షణము	22	జ్వరపూర్వరూపము	,,
రసపతాపమారాండరసము	,,	వాతజ్వరలక్షణము	38
త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము	,,	పిత్తజ్వరలక్షణము	40
సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశ		శ్లేష్మజ్వరలక్షణము	42
రసము	24	వాతపిత్తజ్వరలక్షణము	43
త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్రాహికాఠి		శ్లేష్మవాతజ్వరలక్షణము	,,
సరము	25	శ్లేష్మపిత్తజ్వరలక్షణము	44
త్రిరాత్రజ్వరచికిత్స	,,	ద్వంద్వజ్వరలక్షణము	,,
చాతుర్థికజ్వరలక్షణము	,,	సన్నిపాతజ్వరలక్షణము	45
చాతుర్థికాది సర్వజ్వరములకు		దాహజ్వరలక్షణము	46
మహాద్వీపమారము	26	అజీర్ణ జ్వరలక్షణము	,,
శీతజ్వరానుపానములు	,,	భూతజ్వరలక్షణము	47
ఆహికజ్వరసస్యములు	27	అభిమాతజ్వరలక్షణము	,,
మహాచికాజ్వరలక్షణము	,,	విషమజ్వరలక్షణము	,,
అసాధ్యమనుఠికాజ్వరలక్షణము	29	విషమజ్వరోత్పత్తికారణము	48
స్ఫోటకజ్వరచికిత్స	,,	విషమజ్వరభేదము	49
క్రిమిరోగలక్షణము	30	సంతజ్వరోత్పత్తిక్రమము	50
క్రిమిరోగచికిత్స	31	సంతజ్వరకాలప్రమాణము	,,
క్రిమిరోగములయందు పథ్యము	32	సంతజ్వరక్రమము	,,
క్రిమిరోగములయందు అపథ్యము	,,	వోషక్షయవృద్ధులచే విషమ	
జంతుజ్వరలక్షణము	33	జ్వరోత్పత్తికారణము	51
జంతుజ్వరములకు కీటమర్వరసము	,,	సంతతాదిజ్వరనిదానము	,,
జ్వరాలిసారలక్షణము	,,	త్యాహిక, త్రాహికజ్వరనిదానము	52
జ్వరాలిసారచికిత్స	34	శుక్లగతజ్వరలక్షణము	,,
రక్తాలిసారజ్వరలక్షణము	,,	శుక్లగతజ్వరచికిత్స	53
రక్తాలిసారజ్వరచికిత్స	,,	ఆమజ్వరలక్షణము	,,
దోషాలిసారలక్షణము	,,	పచ్చమాసజ్వరలక్షణము	54
జ్వరితునియొక్క విషయములు	35	నిరామజ్వరలక్షణము	,,

విషయము.

పుట సంఖ్య. విషయము.

పుట సంఖ్య.

అమాదిజ్వర కాలప్రమాణము.	54	జ్వరరోగ సాధ్యాసాధ్యోప.	
త్యగ్త తాదిజ్వరలక్షణము	55	ద్రవములు	63
అంతర్గతజ్వరలక్షణము	,,	జ్వరదిన ప్రమాణము	,,
రక్తగతజ్వరలక్షణము	,,	జ్వరపాకక్రమము	69
మాంసగతజ్వరలక్షణము	56	జ్వరితపథ్యలక్షణము	70
అస్థిగతజ్వరలక్షణము	,,	లంఘనక్రమము	,,
కాలజ్వరలక్షణము	57	పథ్యక్రమము	,,
చర్మగతజ్వర కాలప్రమాణము	,,	సశ్లోషయము క్తశాకములు	71
రక్తగతజ్వర కాలప్రమాణము	,,	అపథ్యవ్రవ్యామలు	72
మాంసగతజ్వర కాలప్రమాణము	58	పురాణజ్వరములకుమా లినివసంతరసము	,,
రసగతజ్వరలక్షణము	,,	పురాణజ్వరములకు రసకల్పములు	,,
రసగతజ్వర కాలప్రమాణము	,,	కఫరిశుద్ధి	75
ఆగంతుకజ్వరనిదానము	,,	జ్వరమురారి	,,
అశ్లేన్యాసజ్వరలక్షణము	59	సర్వజ్వరాదిహారస్ముజీకలు	76
కామజ్వరలక్షణము	,,	జ్వరవైరివటుకములు	,,
అసాధ్యజ్వరలక్షణము	,,	జ్వరగజకేసరి	77
సంగమదోషజ్వరలక్షణము	62	జ్వరములకు పంచాననరసము	,,
విషూచిజ్వరలక్షణము	,,	జ్వరగజాంకుశము	,,
విషూచిజ్వర చికిత్స	,,	సర్వజ్వరములకు నారసింహరసము	78
విషూచిజ్వరములకు ఆగ్నికుమారము	63	జ్వరములకు చండభానురసము	,,
కామిలాజ్వరలక్షణము	,,	జ్వర నాశనరసము	79
మేదోగ తజ్వరలక్షణము.	64	తిరుణజ్వరాదిరసము	80
మజ్జాగతజ్వరలక్షణము.	,,	నవజ్వరేభసింహరసము	,,
జీర్ణజ్వరలక్షణము	,,	నవజ్వరములకు తిపురభైరవరసము	81
గంభీరజ్వరలక్షణము	,,	జ్వరములకు వైష్ణవీరసము	,,
తరుణాదిజ్వర ప్రమాణము	65	సర్వజ్వరములకు ఖేతచంజీరసము	8
బాలురకుజనించు నీరుచవ్వల	,,	ముహూర్తములో జ్వరమును	,,
లక్షణచికిత్స	,,	హరించెడి శీతభంజీరసము	,,
నూలికాజ్వరలక్షణము	,,	జ్వరములకు స్వచ్ఛందభైరవము	8
స్వేదభేదములు	66	త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము	81
స్వేదచికిత్స	,,	అప్తవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము	,,
జ్వరితునిమారకోపద్రవములు	67	విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము	,,
జ్వరదశాపస్థలు	,,	భేసిజ్వరాంకుశము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

జ్వరములకు రాజచండేశ్వరరసము	84	కఘోగమునకుకట్టలాదికషాయము	104
జ్వరములకు సూతరాజీయము	86	కఘోదిజ్వరములకుశృంగారాదికషాయము	105
జ్వరములకు కాలాగ్ని రుద్రరసము	87	కఘోషజ్వరమునకు త్పద్రాది	106
జ్వరములకు నవరత్నాగ్నికుమారము	87	కషాయము	107
జ్వరములకు సిద్ధాగ్ని కుమారము	88	అష్టవిధజ్వరములకు వృద్ధక్షుద్రాది	108
జ్వరములకు లఘుగ్నికుమారము	88	కషాయము	109
పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము	89	అజీర్ణాదిజ్వరములకు కిరమూల	110
సర్వజ్వరములకు సింహపతీసాలనము	89	సంచకకషాయము	111
సర్వజ్వరములకు ఆనంద్భైరవము	90	వాతపిత్తజ్వరములకు పంచభద్ర	112
మహూర్ణములోనవజ్వరములకు హరించెడి రత్న గిరిరసము	90	కషాయము	113
సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరరసము	91	వాతజ్వరమునకు శత్యాదికషాయము	114
సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళరసము	92	శ్లేష్మజ్వరములకు బృహ	115
సర్వజ్వరములకుమృత్యుంజయ రసము	93	చ్యూర్యాదికషాయము	116
తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళియా నలరుద్రరసము	94	వాతజ్వరమునకుపటోలాది కషాయము	117
సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము	96	వాతకఘోజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాది	118
అసాధ్యజ్వరములకు కల్పతరురసము	96	కషాయము	119
జ్వరములకు ఆర్ధనారీశ్వరరసము	97	పిత్తజ్వరమునకుగుదూచ్యాదికషాయము	120
అమజ్వరములకు అగ్నికుమారరసము	98	పిత్తజ్వరమునకు త్రాయమాణాది	121
సర్వజ్వరములకు మెఘు నాదరసము	99	కషాయము	122
చాతుర్థికజ్వరములకు చాతుర్థికారసము	100	పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయ	123
సర్వజ్వరములకు చింతామణిరసము	101	మాణాదికషాయము	124
సర్వజ్వరహరకషాయము	101	విషమజ్వరమునకువాతజ్వరము	125
శీతజ్వరహరకషాయములు	102	ఏకాహికజ్వరమునకు ఘటోలాది	126
శీతజ్వరమునకు త్పద్రాదికషాయము	102	కషాయము	127
సర్వజ్వరములకుభూనింబాదికషాయము	103	త్రాహికజ్వరమునకు గుదూచ్యాది	128
విషమజ్వరములకు దార్వాది	103	కషాయము	129
కషాయము	103	పురాణజ్వరములకు మహాలవంగాది	130
శ్లేష్మజ్వరములకు దశమాలకషాయము	104	చూర్ణము	131
		పురాణజ్వరములకు	132
		ఏలాదిచూర్ణము	133
		ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాది	134
		చూర్ణము	135
		జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము	136

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సర్వజ్వరములకుజ్వరశ్చైరవచూర్ణము	112	సన్నిపాతనామతత్సాధ్య	
సర్వజ్వరములకుఆమలక్యాదిచూర్ణము	113	సాధ్యములు	130
దుష్టజ్వరములకు హరీతక్యాదిచూర్ణము	,,	సంధికసన్నిలక్షణము	131
దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాశాది		తాంధ్రికసన్నిలక్షణము	132
చూర్ణము	114	ప్రలాపసన్నిలక్షణము	133
జ్వరములకు లాక్షాదితైలము	,,	చిత్తవిభ్రమసన్నిలక్షణము	134
శీతజ్వరములకు హస్తీకర్ణికతైలము	,,	జిహ్వకసన్నిలక్షణము	135
సర్వజ్వరములకు ఆంగారకతైలము	115	కర్ణికసన్నిలక్షణము	136
జ్వరములకు లాక్షాదితైలము	116	పూర్వోక్తసన్నిపాతసాధ్య	
విషమజ్వరములకు మహాలక్షాదితైలము	,,	నాడీలక్షణము	137
శీతజ్వరమునకు కట్టరతైలము	117	సాధ్యసన్నిపాతవివరణము	,,
ఎకాహికాది విషమజ్వరములకు		ఆసాధ్యసన్నిపాతవివరణము	,,
మహాకట్టరతైలము	,,	రుద్దాహసన్నిలక్షణము	138
విషమజ్వరములకు బృహత్పిప్పల్యాది		ఆంతకసన్నిలక్షణము	139
తైలము	118	భున్నవేత్రసన్నిలక్షణము	140
ఎకాహికాది జ్వరములకులాక్షా		కంఠకుబ్జసన్నిలక్షణము	141
భూతాంకుశతైలము	119	రక్తక్షీవిసన్నిలక్షణము	142
జ్వరములకు హస్తీకర్ణికతైలము	120	శీతాకగసన్నిలక్షణము	143
జ్వరములకు క్రముకాదిరసాయనము	121	అభిన్యాససన్నిలక్షణము	144
జ్వరములకు ఎఱ్ఱవాలడులేహ్యము	122	సన్నిపాతభేదములు	145
సహదేవిఘృతము	123	శీతాంసన్నిపాతవివరణము	,,
క్షీరపట్టలఘృతము	,,	దాహాద్యగ్రసన్నిపాతవివరణము	,,
దశమాలపట్టలకఘృతము	,,	సన్నిపాతదినప్రమాణము	146
		త్రయోదశసన్నిపాతవిశేషములు	147
ద్వితీయ ప్రకరణము.		విస్ఫారకసన్నితపాతలక్షణము	,,
సన్నిపాతోత్పత్తికారణము	125	అశుకారసన్నిపాతలక్షణము	148
త్రయోదశ సన్నిపాతసామాన్య		కంపనసన్నిపాతలక్షణము	,,
నిదానము	126	బభ్రుసన్నిపాతలక్షణము	,,
సన్నిపాత సామాన్యలక్షణము	137	శీఘ్రకారసన్నిపాతలక్షణము	149
ఆసాధ్యసన్నిపాతసామాన్య		భల్లసన్నిపాతలక్షణము	,,
నాడీలక్షణము	129	కూటపాలకసన్నిపాతలక్షణము	,,
మృత్యుధాతులక్షణము	,,	సంమోహసన్నిపాతలక్షణము	150
సన్నిపాతజ్వరసామాన్యప్రమాణము	,,	పాలకసన్నిపాతలక్షణము	151

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య

యాచ్యుసన్ని పాతలక్షణము	151	సన్ని పాతములకు నవరోహాగ్ని కుమర	167
క్రకచసన్ని పాతలక్షణము	152	సన్ని సాతములకు ప్రతాగ్ని కుమారము	,,
కర్కటసన్ని పాతలక్షణము	,,	దివ్యాగ్ని కుమారము	168
వై దారిక సన్ని పాతలక్షణము	153	సన్ని పాతములకు మహాతరుణార్కము	,,
సన్ని పాతసప్తవిధదోషమార	,	సన్ని పాతములకు సమగర ౪	
కోపద్రవములు	154	తరుణార్కము	169
రో గారిష్ట తిథి వారనక్షత్రములు	155	సన్ని పాతాదులకు అమృతసంజీవనీ-	
రో గోత్పత్తి కుభా కుభ నక్షత్రములు	156	రసము	170
దూతలక్షణో గ సా ధ్యానాధ్యములు	157	సన్ని పాతాదులకు ఆనందశై రవము	,,
సన్ని పాతసప్తవిధదోష	,,	సన్ని పాతములకు బ్రహ్మస్త్ర రసము	171
సాధ్యలక్షణములు.	,,	సన్ని పాతాది సర్వరో గ ములకు శీతాంకు	
అపధ్యజనిత సప్తవిధదోషలక్షణము	158	రసము	172
స్త్రీ సంగమదోషలక్షణము	,,	సన్ని పాతములకు మృతో తాపనరసం	173
విషమదోషలక్షణము	,,	సన్ని పాతములకు మృతసంజీవనీ రసము	174
విషమశీతదోషలక్షణము	159	సన్ని పాతాదులకు మృతసంజీవనీ	
పీతజిహ్వాకదోషలక్షణము	,,	రసము	175
రక్తజిహ్వాదోషలక్షణము	,,	సన్ని పాతములకు మహా గంధనూర్య	
కృష్ణజిహ్వాకదోషలక్షణము	160	రసము	176
శ్వేతిజిహ్వాకదోషలక్షణము	,,	సన్ని పాతములకు నూచి కాముఖ రసము	,,
సప్తవిధదోష దిన ప్రమాణము	,,	సన్ని పాతములకు భేతా శి రసము	177
ఔషధ ప్రయోగ కాలము	,,	సన్ని పాతములకు యందు నూచి కాభరణ రస,,	
సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు	161	సన్ని పాతములకు మృతసంజీవనీ	178
సన్ని పాతసప్తవిధదోష మృత్యు			
నాడిలక్షణము	163	సన్ని పాతములకు మృతసంజీవనీ	
అసాధ్యరో గ చికిత్సావశ్యకత్వము	,,	మనః కాయదోషలక్షణము	180
సద్వైద్యలక్షణము	,,	వాతస్థానములు	181
సప్తవిధదోష సన్ని పాత సాధ్య		పిత్తస్థానములు	,,
లక్షణములు	,,	శ్లేష్మస్థానములు	,,
సన్ని పాతసప్తవిధదోషములకు		వాతాదిధాతువుల ఆవస్థా విశేషము	,,
కాలకూట రసము	164	వాతాదిదోషాద్యవస్థాలక్షణము	182
సన్ని పాతశై రవము	165	వాతవికారములు	,,
సన్ని పాతాదులకు ఆ పుటాగ్ని కుమార	166	పిత్తవికారములు	,,
సన్ని పాతములకు రాజాగ్ని కుమారము	,,	శ్లేష్మవికారములు	183

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
దోషలక్షణముల నెఱుంగునుపాయము	183	వాతశ్లేష్మక్షయలక్షణము	193
ఋతు భేదమువలన వాతారులకు		వాతపిత్తక్షయ	,,
అవస్థావిశేషము	,,	పిత్తశ్లేష్మక్షయ	,,
శరీరజరోగముల కాషధ భేద		రక్తపిత్తక్షయ	,,
వివరణములు	184	క్షీనక్షయ	199
వాసాదిదోషచికిత్సా భేదవివరణములు	;	రోగ రాజక్షయ	,,
లంఘన భేదము	185	రక్తక్షయ	,,
దోష భేదము చేరోగ భేదములు	,,	చతుర్విధక్షయ	,,
సర్వరోగ సాధ్యసాధ్యవివరణములు	;	ఏకాదశక్షయ	200
మాత్రపరీక్షాక్రమ తత్సాధ్య		క్షయరోగ	201
లక్షణములు	186	క్షయోపద్రవములు.	202
అసాధ్యమూ త్రపరీక్ష	188	క్షయ ఏకాదశరూపషడ్రూపప్రతిదోష	
దీర్ఘ రోగియొక్క మూత్రపరీక్షా		శోష వివరణము	203
క్రమము	189	సర్వరోగ భేదవివరణము	204
రోగవిశేషముల మూత్రలక్షణము	190	రోగ సాధ్యసాధ్యములు	,,
వాతాదిరోగ మూత్రలక్షణము	191	క్షయరోగములకు తాళక సింహురము	,,
దీర్ఘ రోగి మూత్రలక్షణములు	192	క్షయపాండుకామిలకు క్రీనుదగ్గి	
ప్రకారాంతర అసాధ్యమూత్రలక్షణము	;	కుమారము	206
		క్షయాదిసర్వరోగములకు	
చతుర్థ ప్రకరణము.		పూర్ణచంద్రోదయములకు	207
		క్షయాదులకు మహాదగ్గి కుమారము	208
క్షయరోగోత్పత్తికారణము	193	మందూరగుణము	211
క్షయరోగ కారణీభూతపాపములు	194	క్షయాదులకు జీర్ణమందూరచూర్ణము	,,
క్షయరోగ స్వరూపము	;	సర్వక్షయములకు కాంతవల్లభరసము	212
క్షయరోగ పరిహారము	;	క్షయరోగములకు లోక నాధరసము	213
ప్రకారాంతరక్షయరోగోత్పత్తి		క్షయరోగములనుండుపథ్యము	214
కారణము	195	క్షయరోగి ములయాండుపథ్యము	,,
క్షయరోగ రూపములు	196		
రాజయక్షులక్షణము	197	పంచమ ప్రకరణము.	
వాతక్షయలక్షణము	;	పాండురోగ నిదానాదులు	215
పిత్తక్షయలక్షణము	;	వాతపాండురోగలక్షణము	216
శ్లేష్మక్షయలక్షణము	;	పిత్తపాండురోగలక్షణము	;
సన్ని వాతక్షయలక్షణము	;	శ్లేష్మపాండురోగలక్షణము	;

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
సన్నిపాతపాండురోగలక్షణము	217	పాండురోగములయందుపథ్యము	238
మృత్యుపాండురోగలక్షణము	"	పాండురోగములపథ్యాపథ్యము	234
ప్రకారాండరపాండురోగలక్షణము	"	పాండురోగచికిత్సవిధానము	"
పూర్వోక్తపంచపాండురోగమార కోకోషద్రవములు	219	శోఫనిదానము	"
రోగసాధ్యసాధ్యవివరణము.	220	శోఫవిభాగము	235
పాండురోగచికిత్సారంభక్రమము	"	శోఫపూర్వరూపము	"
వాతపాండువునకురససిందూర భూషణము	221	శోఫకారణము	"
పిత్తపాండువునకు హంసమందూరము	"	శోఫసామాన్యలక్షణము	236
శ్లేష్మపాండువునకుమందూరవటకము	222	వాతజశోఫ	"
స్పృశ్పాండువునకురసమగ్నిముఖ మందూరము	223	పిత్తజశోఫ	237
సన్నిపాతపాండువులు సిద్ధమందూరము	"	శ్లేష్మజశోఫ	"
సర్వపాండారగులకుచింతాదికషాయ	224	ద్వంద్వజసన్నిపాతజశోఫలక్షణము	"
సర్వపాండువులకులఘుచించాదిలేహ్యం	"	ఆభిమాతజశోఫ	"
పాండువులకుప్రకారాంతరలఘు చించాదిలేహ్యము	225	విషశోఫ	238
సర్వపాండువులకు మహాచించాది లేహ్యము	226	వాతాదిస్థానవిశేషమువలనశోఫాత్పత్తి క్రమము	"
పాండువులకురక్షాకర్మాగులు	227	అనాధ్యశోఫలక్షణము	239
హలీమకవివరము	"	శోఫమారకోషద్రవములు	"
హలీమకలక్షణము	"	శోఫారసము	240
పాండువులకుత్రిఫలాయుసచూర్ణము	"	శోఫలకు పజ్రమందూరము	241
పాండువులకుసహాయసచూర్ణము	228	శోఫలకుక్లిష్టాదికషాయము	"
సర్వపాండువులకుపూర్ణచంద్రరసము	"	శోఫలకుత్రిణీమందూరము	242
పాండుశోఫలకుశోఫాంకుశరసము	230	శోఫలకురసభూషణి	"
శోఫముద్గరరసము	231	శోఫలయందుపథ్యము	243
శుష్కపాండులక్షణము	"	శోఫలయందుపథ్యము	"
శుష్కపాండువులకుకాలవిధ్యంసనరస	"	కౌమిలానిదానము	"
శుష్కపాండుక్షయలకుత్తైలోక్య సుందరరసము	232	సుంభకౌమిలా లక్షణము	"
క్షయపాండువులకుఅనంతగుణమందూరం	"	కౌమిలాసాధ్యసాధ్యోషద్రవములు	244
		కౌమిలకుపంచాస్యరసము	"
		శిలాజిత్వాదివటికములు	245
		కౌమిలకుమంత్రము	"
		కౌమిలకురక్షకర్మ	246
		హలీమకకులాంతకరసము	"

విషయము.

పుటసంఖ్య.

విషయము.

పుటసంఖ్య.

మష్ట ప్రకరణము.

ఆశీతి వాతవివరణము	248
వాతాది ప్రకోపజనిత రోగ భేదములు	249
వాత రోగ నిదానము	,,
వాత సాధ్యాసాధ్యములు	252
ఘామ వాతలక్షణము	,,
ఘామ వాతమునకు త్రిఫలదిమూర్ణము	253
విఘామ వాతలక్షణము	,,
విఘామ వాతమునకు వాతాదిరసము	,,
ఏకాంగ వాతలక్షణము	254
ఏకాంగ వాతమునకు స్వర్ణారసము	,,
కఫ వాతలక్షణము	255
కఫ వాతారసము	,,
జిహ్వోంగ వాతలక్షణము	256
జిహ్వోంగ వాతాంకుశరసము	,,
స్కంధ వాతలక్షణము	,,
కంధర వాతలక్షణము	257
స్కంధ వాతమునకు వాతముద్గరరసము	,,
స్కంధ వాతమునకు ఇంద్రవానుణికాది	
ఘృణీకలు	,,
పాచ వాతలక్షణము	,,
పాచ వాతమునకు స్వచ్ఛంద నాయక	
గ్రసము	258
మధు వాతలక్షణము	,,
మధు వాత హర ఘృణీకలు	,,
వస్తి వాతలక్షణము	259
వస్తి వాతమునకు స్వచ్ఛంద తైరవరసము	,,
క్షుత వాతలక్షణము	260
శృంఖల వాతలక్షణము	,,
శృంఖల వాతమునకు త్రిగుణాఖ్యరసము	,,
విస్ఫోట వాతలక్షణము	261
స్నాయుక వాతలక్షణము	,,

స్నాయుక వాతమునకు పంచానకల్య	261
స్నాయుక వాతమునకు భుజగ రాజ	
చూర్ణము	262
గృధ్ర వాతలక్షణము	,,
గృధ్ర వాతమునకు దాక్షాది ఘృణీకలు	263
పాంశు వాతలక్షణము	,,
శుక్ల వాతలక్షణము	264
శుక్ల వాతమునకు ఫణిపతిరసము	,,
నిష్టింద్రియ నిదానము	,,
నిష్టింద్రియమునకు వాతాంతకరసము	265
నూతి కా వాతలక్షణము	266
నూతి కా వాతమునకు బడబానలరసము	,,
నూతి కా వాతమునకు వాత విద్వంసక	
రసము	267
త్వగ్వాతలక్షణము	268
భోగ వాతలక్షణము	,,
భోగ వాతమునకు ఏరండమూల చూర్ణము	,,
భోగ వాతమునకు రసకర్పూరము	,,
కిక్కి స వాతలక్షణము	269
కిక్కి స వాతమునకు మహాకర్పూరము	,,
కటి వాతలక్షణము	,,
కటి వాతమునకు వాత కేసరీరసము	,,
మలబద్ధ వాతలక్షణము	270
మలబద్ధ వాతమునకు వాకుచ్యూడి	
చూర్ణము	,,
మూత్ర బద్ధ వాతలక్షణము	,,
మూత్ర బద్ధ వాతమునకు వాత విద్రావణ	
రసము	271
ఊర్ధ్వ స్థంభ వాతలక్షణము	,,
ఊర్ధ్వ స్థంభ వాతమునకు వాత గజాం	
కుశ రసము	,,
తిమిర వాతలక్షణము	272
కంప వాతలక్షణము.	,,

విషయము.

పుట సంఖ్య. విషయము.

పుట సంఖ్య.

కంపవాతమునకువిజయ ధైరవరసము	272	అధాంగ వాతలక్షణము	288
బాహుకంపవాతలక్షణము	273	పార్శ్వ వాతలక్షణము	284
శ్వాహుకంపవాతమునకుమాష తైలము	,,	ఆతపవాతలక్షణము	,,
శ్వాహుకంపవాతమునకుకౌర్పాస్వ తైలం	,,	ఆతపవాతమునకు వాతశార్ధూలరసము	,,
శీతవాతలక్షణము	274	అగ్ని వాతలక్షణము	,,
శీతవాతమునకుఆగ్ని కుమారరసము	,,	అగ్ని వాతమునకువీరభద్రరసము	,,
సిరావాతలక్షణము	275	అధ్యవైవాతలక్షణము	286
సిరావాతమునకుసీరండాదిక సాయము	,,	అధ్యవైవాతమునకొ ప్రభావతీవటికములు	,,
సిరావాతమునకు దేవదార్పాది		శుష్క వాతలక్షణము	,,
క సాయము		సుప్త వాతలక్షణము	287
నయనవాతలక్షణము	,,	సుప్త వాతమునకు కనక సుందరరసము	,,
నాసావాతలక్షణము	276	సంధి వాతలక్షణము	,,
నాసావాతమునకునవ్యము	,,	సంధివాతమునకు రత్నగర్భపోటిలీ	
నాసారక్తమునకునవ్యము	,,	రసము	288
ముఖవాతలక్షణము	277	సాధ్య వాతలక్షణము	,,
ముఖవాతమునకుచతుర్ముఖరసము	,,	శివో వాతలక్షణము	,,
ముఖవాతమునకువిశిం గాదిహార్ద్యము	,,	సర్వహీన వాతలక్షణము	289
ఉదర వాతలక్షణము	,,	సర్వహీన వాతమునకువాతపలాంతక	
కుక్షి వాతలక్షణము	,,	తైలము	,,
అశీతివాతములకుకౌలాగ్ని రుద్రరసం	278	రత్న వాతలక్షణము	,,
అజీర్ణ వాతలక్షణము	,,	రక్త వాతమునకువాతాంతకరసము	290
అమ్లవాతలక్షణము	279	క్షీణ వాతలక్షణము	,,
అమ్లవాతమునకువిషలింగక తైలము	,,	ఖంజా వాతలక్షణము	,,
అనులోమ వాతలక్షణము	,,	ఖంజా వాతమునకువాతవజ్రరసము	291
అనులోమ వాతమునకు వాత		కళా వాతలక్షణము	,,
సమ్యోహన రసము	280	కళా వాతమునకువాసాది తైలము	,,
విలోమ వాతలక్షణము	,,	అవయవాంగ వాతలక్షణము	293
విలోమ వాతమునకుసింహ నాదరసము	281	అవయవాంగ వాతమునకువై కేచన	
ధనుర్వాతలక్షణము	,,	కల్పము	,,
ధనుర్వాతమునకు ఆగ్ని కర్మాది నికెత్స	,,	స్త్రావ వాతలక్షణము	,,
కంఠ వాతలక్షణము	281	స్త్రావ వాతమునకువాతోన్మూలరసము	292
పక్షుఘాత వాతలక్షణము	,,	గుల్ఫ వాతలక్షణము	,,
పక్షుఘాత వాతమునకుకౌలకంఠరసం	282	గుల్ఫ వాతమునకు ప్రాణవల్లభరసము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

అంగుళీవాతలక్షణము	294	కర్ణవాతలక్షణము	306
బానువాతలక్షణము	,,	కర్ణవాతహర్షితైలము	,,
జంఘావాతలక్షణము	295	బధిరవాతలక్షణము	,,
జంఘావాతమునకు లక్ష్మీవిలాసరసము	,,	కర్ణవాతమునకు దశమూలతైలము	..
అస్థివాతలక్షణము	,,	కర్ణశూలవాతలక్షణము తచ్చిక్షిత్య	307
కౌకవాతలక్షణము	296	ఊన్యాదవాతలక్షణము	,,
శ్రమణివాతలక్షణము	,,	ఊర్ధ్వవాతలక్షణము	,,
శ్రమణివాతమునకువిష్ణుపరాక్రమగసము	,,	ఊర్ధ్వవాతమునకు వాతాదిరసము	308
శ్రమణాదివాతములకుగంధకకల్పము	297	ఆమవాతలక్షణము	,,
పగువాతలక్షణము	298	ఆమవాతనివర్తికోపాయము	309
పంగువాతమునకు ప్రభావతీవటికలు	,,	ఆమవాతమునకు పంచవక్త్రైరసము	,,
సక్షుత్తివాతములకు భృంగాది		ఆమవాతమునకు ఏరండతైలము	,,
నన్యములు	299	ఒరుగువాతమునకు చికిత్స	,,
మూర్ఛావాతమునకు మఘాకౌడి		వాతప్రకోసలక్షణము	310
నన్యములు	300	వాతశమనోపచారములు	,,
అర్థితాదివాతమునకు కాశ్మర్యాది		సర్వవాతములకుస్వచ్ఛందశైరవము	,,
నన్యము	,,	అశీతివాతసామాన్యలక్షణము	311
మూర్ఛానులకు కుంకుమాదినన్యము	,,	మతాంతగస్థాశీతివాతములలో	
వాతాదిరోగములకుత్రికటుకొదినన్యము	,,	బలవత్తరములైన వాతములు	311
దండవాతలక్షణము	301	బలవత్తరవాతలక్షణము	312
దండవాతమునకు విజయశైరవరసము	,,	బలవత్తరవాతోపచారము	314
మందవాతలక్షణము	303	వాతములకు రక్ష్యానికర్మలు	314
మందవాతమునకు కాలకంఠరసము	,,	సర్వవాతములకు ఆర్కాడితైలము	316
కోష్ఠవాతలక్షణము	303	తైలసాకలక్షణము	316
కోష్ఠవాతమునకుస్వచ్ఛందశైరవరసము	,,	వాతరోగములయందు పశ్యము	317
గుల్మవాతలక్షణము	,,	వాతరోగములయందు దపధ్యము	318
గుల్మవాతములకు త్రివిక్రమరసము	304	సప్తము ప్రకరణము.	
మజ్జావాతలక్షణము	,,	చితుర్వింశతిపైత్యవివరము	319
క్షుతవాతలక్షణము	,,	ఆనర్ణపైత్యలక్షణము	320
వసావాతలక్షణము	305	ఆనర్ణాదిపైత్యములకు వైత్యాంకి	
అణువాతలక్షణము	,,	రసము	321
దిధివాతలక్షణము	..	ఆనర్ణాదిపైత్యోపచారము	322
దధివాతాదిరసము	,,		

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

వివర్ణపైత్యలక్షణము	322	క్రోధపైత్యమునకు నారాచరణము	333
వివర్ణపైత్యమునకు బడబొగ్గిరణము	,,	భ్రంశపైత్యలక్షణము	,,
ఊర్ధ్వగతపిత్తలక్షణము	323	భ్రంశపైత్యమునకుభృంగరాజచూర్ణము	,,
సూక్ష్మవర్ణపైత్యలక్షణము	,,	శిరఃపిత్తలక్షణము	334
సూక్ష్మవర్ణపైత్యమునకు మృతజరణము	,,	శిరఃపిత్తమునకు పైత్యకాలంతకరణము	,,
కామిలాపైత్యలక్షణము	,,	క్షుధాపైత్యలక్షణము	,,
కామిలాపైత్యమునకు కపర్దకరణము	324	క్షుధాపైత్యమునకుపితృభంజనకణసము	335
ఆమ్లపైత్యలక్షణము	,,	తృష్ణాపైత్యలక్షణము	,,
ఆమ్లపైత్యమునకు సుధానిధిరణము	,,	తృష్ణాపైత్యమునకు పైత్యహింసకరణము	,,
స్వేదపైత్యలక్షణము	325	తృష్ణాపైత్యమునకు నారికేళయోగము	336
స్వేదపైత్యమునకు అమృతేశ్వరరణము	,,	తృష్ణాపైత్యమునకు ధాన్యకౌడియోగము	,,
స్వేదపైత్యమునకు మృతసంజీవనీరణము	326	చర్మపైత్యలక్షణము	337
ఉన్మాదపైత్యలక్షణము	,,	చర్మపైత్యమునకు పిత్తవిధ్వంసనరణము	,,
ఉన్మాదపైత్యమునకుచండభైరవరణము	,,	చర్మపైత్యలక్షణము	,,
ఉన్మాదపైత్యమునకు పిప్పలీఘృతము	327	మదనపైత్యలక్షణము	338
పుండరికపైత్యలక్షణము	,,	మదనపైత్యములకు శ్రీరామబాణరణము	,,
పుండరికపైత్యమునకువిశ్వయూర్తిరణము	,,	విన్దిపైత్యలక్షణము	,,
కరపాదపిత్తలక్షణము	328	విన్దిపైత్యమునకు పిత్తవలంతకరణము	339
నగ్నపైత్యములకు వాణిబద్ధిరణము	,,	శీతపైత్యవిసర్జికోశేపనములు	,,
శీతపైత్యలక్షణము	329	రక్తపైత్యలక్షణము	340
శీతపైత్యమునకు పూర్ణాశ్రురణము	,,	రక్తపైత్యవర్ణవివరణము	,,
మూర్ఖాపైత్యలక్షణము	,,	రక్తపిత్తసాధ్యసాధ్యము	340
మూర్ఖాపైత్యమునకుశరణము	330	రక్తపిత్తవివర్ణకోషానుములు	,,
మధురపైత్యలక్షణము	,,	స్వరాదులయందునికణ్ణానిపేచకాలము	,,
మధురపిత్తమునకుపైత్యగజాంశుశరణము	,,	ప్రకారాంతరరక్తపైత్యలక్షణము	,,
కుసుమపైత్యలక్షణము	331	స్వాధోగతరక్తపిత్తలక్షణము	341
నాసికాకుసుమపైత్యవిషణ్ణము	,,	నాతాదిరక్తపిత్తలక్షణము	,,
నాసికాకుసుమములకు పునుంబరాదికల్పము	,,	ప్రకారాంతరరక్తపిత్తలక్షణము	341
నాసికాకుసుమములకుగజకేసరీరణము	332	శ్రోణునన్రవించుమంగురక్తపిత్తమునకు ఉపచారము	,,
నాసికాకుసుమములకు నన్యము	,,	అస్పృగనోగవివరణము	,,
ద్రోణపైత్యలక్షణము	,,		

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సర్వరక్తవైత్యములవరక్తమాలేశ్వర రసము	343	వాతఛర్దియందు ఉపచారము వాతఛర్దికివిళం గాదిచూర్ణము	359 ..
రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము	344	పిత్తఛర్దియందు ఉపచారములు	..
.. రసభస్మకల్పము	345	కఫఛర్దికిపిప్పల్యాదియోగము	360
.. పెత్త్యముద్గరరసము	..	కఫఛర్దియందుకపిఠాదికల్పము	..
.. మహాచంద్రకశారరసము	346	పంచఛర్దులనుపూర్ణచంద్రోదయసిందూరము	..
.. వేణుపత్రాదికసాయము	347	ఛర్దులను ఊషణాదిచూర్ణము	361
.. ఆలక్తక కల్పము	..	ఛర్దులనుకూలజాదికల్పము	..
.. కాకతుండ్యాదిచూర్ణము	..	నర్మఛర్దులను బిల్వాదిలేహ్యము	362
.. చంది గాదిఘృతము	348	నర్మఛర్దులనులఘుబిల్వాదిలేహ్యము	..
.. ఉశీరకాదిచూర్ణము	..	ఛర్దులనుకృష్ణాదికల్పము	363
.. నంగుపఘ్నములు	..	ఛర్దులనుకౌర్మాపాస్థికల్పము	..
.. నందపఘ్నములు	349	ఛర్దులయందు లేపనము	..
ఆమ్లవైత్యలక్షణము	..	ఛర్దియందనుపానములు	364
ఊర్ధ్వగోమూఖామ్లపిత్తమునకు ఉపచారము	350	ఛర్దులను ఏలాదిచూర్ణము	..
ఆమ్లపిత్తమునకుసంజీవరసము	351	ఛర్ద్యగోచకమునకుస్తుంబరీలేహ్యము	..
.. పిత్తగంజనరసము	352	ఛర్ద్యగోచకహరయోగములు	365
.. లీలాబిలానరసము	353	ఛర్ద్యగోచకమునకుధాన్యకలేహ్యము	..
ఆమ్లవైత్యమునకుప్రాణేశ్వరరసము	353	ఛర్ద్యగోచకమునకుఖండార్ద్రకలేహ్యం	..
.. మహాప్రాణేశ్వరరసము	354	నూర్చానిదానము	366
.. రసభస్మాదికల్పము	355	పూర్వరూపము	367
.. అభ్రకాదికల్పము	..	వాతజమూర్చాలక్షణము	..
.. తామ్రాదికల్పము	356	.. పిత్తజమూర్చా ..	..
ఛర్దినిదానము	..	.. కఫజమూర్చా ..	..
ఛర్మపూర్వరూపము	357	.. కన్నిపాతజమూర్చాలక్షణము	368
ఛర్దులనుదయంకుసాచూనోద్రోపచారము	..	రక్తజమూర్చాగంధ్రాప్తి	..
వాతఛర్దిలక్షణము	..	.. కేషుమధ్యజనితమూర్చానివరణము	..
వైద్యఛర్దిలక్షణము	..	.. రక్తగాదిమూర్చాలక్షణము	369
శ్లేష్మఛర్దిలక్షణము	358	.. నూర్చా శ్రమ తంబ్రానిద్రా అనువాస	..
ఛర్ద్యరుచిలక్షణము	..	.. భేదిములు	..
ఆగంతుకఛర్దిలక్షణము	..	.. చంద్రాలక్షణము	370
అసాధ్యఛర్దిలక్షణము	..	.. నవ్యాన	..
	..	.. నవ్యమూర్చలనుకెలిషణీయాన్యంనము	371

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వాతానిస్థానస్థానతాలక్షణము	371	క్షయికాసలక్షణము	386
పితృప్రకోపకారణము	..	రక్తకాసలక్షణము	386
వాతపైత్యగుబులుగలరోగములకు		వృషాదికషాయము	387
త్రివిక్రమరసము	372	చిప్పికాకాసలక్షణము	388
వాతపైత్యయూర్షలకు ప్రచండశైరవ		చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగ సుందర	
రసము	373	రసము	388
వాతశ్లేష్మ సంకలితమునకు గగన		వాతకాసలక్షణము	388
గర్భికారసము	..	రుద్రపర్వతీరసము	389
వాతపైత్యసూర్యాహారకల్పము	374	పైత్యకాసలక్షణము	390
మూర్షకు సస్యము	..	విజయశైరవరసము	390
పైత్యరోగములయందు పథ్యము	375	త్రినేత్రకరసము	391
పైత్యరోగములయందు పథ్యము	376	క్షతకాసలక్షణము	391
అష్టమప్రకరణము.		క్షతకాసములకు తాలేశ్వరరసము	392
కాసరోగ నిదానము	377	శుక్తికాసలక్షణము	393
కాసరోగ క్షేపవివరణము	378	నూర్మరసము	393
కాసరోగ పూర్వమాపములు	..	ఆమకాసలక్షణము	394
వాతకాసలక్షణము	..	ఆమకాసమునకు చంద్రామృతరసము	395
పైత్యకాసలక్షణము	379	పాండుకాసలక్షణము	394
శ్లేష్మకాస ..	..	పాండుకాసమునకు కాసంహారశైరవ	394
క్షతకాస ..	..	.. కృష్ణకాసలక్షణము	395
క్షయకాస ..	380	.. కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రస్ఫుటికలు	395
కాసరోగ సాధ్యసాధ్యములు	..	.. శ్లేష్మకాసలక్షణము	396
పంచకాసానులకు ఆమృతాంకరసము	..	.. శ్లేష్మకాసమునకు బోశ బద్ధరసము	395
తిలాదిలేహ్యము	381	.. దిధికాసలక్షణము	397
చిత్రకాదిలేహ్యము	..	దధికాసమునకు కాసవిహూనరసము	397
ఆగస్త్యచారిత్రవైశ్యలేహ్యము	382	.. శ్లేష్మజిహ్వాకాసలక్షణము	397
ఇంద్రవారుణికాదిమాధ్యము	383	శిలాతాళకరసము	393
స్వయమగ్నిరసము	..	కంఠజిహ్వాకాసలక్షణము	393
వాతకాసమునకు సభూషాంకురసము	384	.. స్పృంగరాజ్యస్ఫుటికలు	393
వింశతిశ్లేష్మరోగవివరణము	385	చంతీసూమపానము	399
పూర్ణకాసలక్షణము	..	ఉపసంహ్వాకాసలక్షణము	399
పూర్ణకాసమునకు కాగ్ధరీకరసము	..	.. జిహ్వాకాసలక్షణము	399
		.. జిహ్వాకాసములకు నీలకంఠరసము	400

విషయము.	పుట సంఖ్య.	విషయము.	పుట సంఖ్య.
ఉర్వకాసలక్షణము	400	శ్వాసములకు గంధకయోగము	415
ఉర్వకాసమునకు కాసకేసరి వటికములు	..	శ్వాసములకు భ్రాజ్జాన్నిదిక మాయము	..
ఉర్వకాసమునకు ఆంధ్రోలాదిచూర్ణం	401	శ్వాసములకు విభీత కానిక మాయము	..
శ్లేష్మభ్రం గాశీలక్షణము	..	శ్వాసమునకు కంటకాచ్యవ లేహ్యము	..
ఉర్వకాసములకు స్వల్ప భూపతి	402	సర్వశ్వాసములకు భ్రాజ్జ గుడము	416
శ్లేష్మభ్రం గాశీ కాసమునకు నిర్దిష్ఠ కాది చూర్ణము	403	శ్వాసములకు నసాధ్యవ లేహ్యము	417
కుష్ఠకాసలక్షణము	..	సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాశేర్షర రసము	418
కుష్ఠకాసమునకు ఆగ్ని రసము	..	హిక్కా నిదానము	..
సర్వకాసములకు తుండ్రాది లేహ్యము	404	హిక్కా భేద తత్సంప్రాప్తి	419
సర్వకాసములకు మహిక్షుద్రాది లేహ్యం	..	హిక్కా పూర్వరూపములు	..
మేఘరంజి పద్మ పుడిత్వ	405	ఆన్నజహిక్కాలక్షణము	..
ఆసాధ్య శ్లేష్మో గోపద్రవములు	406	యమశోహిక్కాలక్షణము	..
కాసములకు కదిపి ఫలయోగము	..	తుండ్రహిక్కాలక్షణము	..
కాసరోగములకు యంతుపథ్యము	406	గంభీరహిక్కాలక్షణము	420
కాసరోగములకు యంతుపథ్యము	407	మహాహిక్కాలక్షణము	..
శ్వాసనిదానము	..	హిక్కా స్వరూపతత్సాధ్య	..
శ్వాసరోగ పూర్వరూపములు	..	సాధ్యములు	..
మహాశ్వాసలక్షణము	408	ఆసాధ్యహిక్కాలక్షణము	421
ఉర్వశ్వాసలక్షణము	..	హిక్కలకు మేఘవంబరస్థము	..
శ్వాసాఫోముఖిని మేధకారణము	409	హిక్కలకు యయోగ వానాకరసము	422
ఛిన్న శ్వాసలక్షణము	..	హిక్కలకు గంధావృత్తనము	..
తీసుకీ శ్వాస	..	హిక్కలకు నిర్దిష్ఠ కానికయోగము	423
తుండ్రశ్వాస	..	411 హిక్కలకు శుభ్రీకానిక మాయము	..
శ్వాససాధ్యాసాధ్యనిచాగము	..	హిక్కలకు విభీత కానిక మాయము	..
రోగ సంప్రాప్తి తలక్షణములు	..	హిక్కలకు వ్యాఖ్యానిక మాయము	424
శ్వాస సామాన్యలక్షణము	412	హిక్కలకు మయూరపింఛయోగము	..
శ్వాసోపద్రవములు	..	హిక్కా హాసయోగములు	..
ఉర్వశ్వాసమునకు మూర్ఖావర్తన రసము	413	హిక్కలకు మనుష్యిష్టరూప పానము	425
సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాగ్గర రసము	414	హిక్కలయందు పథ్యము	..
		హిక్కలయందు పథ్యము	..

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య

నవమ ప్రకరణము.

మేహరోగనిదానము
 కఫాదిమేహాంఘ్రాప్తి
 మేహరోగ భేదములు
 కఫజనిత దశ మేహములు
 ఉదక మేహలక్షణము
 ఇత్తు మేహలక్షణము
 సాంఘ్రవ మేహలక్షణము
 సురా మేహలక్షణము
 సికతా మేహలక్షణము
 శుక్ల మేహలక్షణము
 శీత మేహలక్షణము
 పిష్ట మేహలక్షణము
 శస్తై ర్మేహలక్షణము
 లాలా మేహలక్షణము
 బహుయూత్రలక్షణము
 పిత్తజనిత మణ్డేహములు
 క్షౌర మేహలక్షణము
 హారీద్ర మేహలక్షణము
 రక్త మేహలక్షణము
 మంజిష్ఠా మేహలక్షణము
 నీలకాల మేహలక్షణము
 వాతజనిత చతుర్మేహములు
 మజ్జా మేహలక్షణము
 వసా మేహలక్షణము
 హస్తీ మేహలక్షణము
 మధు మేహలక్షణము
 వింశతి మేహపూర్వరూపములు
 వాతాది మేహవిభాగము
 శ్లేష్మ మేహోపద్రవములు
 పైతృ మేహోపద్రవములు
 వాత మేహోపద్రవములు

అసాధ్య మేహలక్షణము 43
 మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష
 427 మూత్రపరీక్ష
 428 అసాధ్య మేహోపద్రవములు 43
 :: మేహరోగ పూర్వరూపములు 43
 :: మేహపిటికోపద్రవములు 43
 :: ప్రమేహపిటికాభేదము 43
 :: గర్భపిటికాలక్షణము 43
 430 అసాధ్యపిటికాలక్షణము 43
 :: మేహపిటికాచికిత్స 43
 :: అసాధ్య మేహలక్షణము 43
 :: మర్దనానవివరణము 43
 :: మేహకులాంతకగనము 44
 :: మధు మేహమునకలోద్ధాధికమాయం 44
 431 గర్భమేహములకుహరగారీస్యప్తిరసం 44
 :: మేహములకు చంద్రప్రభా వటి 44
 :: కములు 44
 :: హారీద్రమేహమునకు మేహాహరరసము 44
 :: మంజిష్ఠామేహమునకు విద్యావాశీశర్కర 44
 432 రసము 44
 :: నీలమేహమునకు హరిశంకరరసము 44
 :: గక్తమేహమునకు వేదవిద్యారసము 44
 432 మేహబద్ధరసము 44
 :: గర్భమేహములకు వేదవిద్యా 44
 :: వశీకములు 44
 433 శీతమేహమునకు నాగేంద్రఘృతికలు 44
 :: పిష్టమేహమునకు మేహారిరసము 44
 :: శుక్లమేహమునకు మేహద్విరద సింహ 44
 :: రసము 44
 434 సాంద్రమేహచికిత్స 44
 :: సురామేహమునకుమృగమాలరసము 44
 :: లాలామేహమునకునిత్యానోశేషరసము 44
 435 లాలామేహచికిత్స 44

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
బహుమూత్రమునకు తాళి కేశ్యరరసము	449	శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛిమునకు చక్రధర రసము	464
బహుమూత్రమునకు ఆకుకొద్ది		శుక్లమూత్రకృచ్ఛిమునకు చికిత్స	465
పుటిపాకము	450	మూత్రకృచ్ఛిమునకు తిలాయిరము	466
బహుమూత్రచికిత్సలు		సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛిమునకు	
బహుమూత్రమునకు గాత్యాది	452	ద్రాక్షాదిక మేదనము	467
వటికీసులు		మూత్రకృచ్ఛిములయందు పథ్యము	468
వం గావతేజుయోగము	453	మూత్రకృచ్ఛిములయందు దపథ్యము	469
వేపములకు వసంతకుసుమకరిము	454	మూత్రాఘాతనిదానము	470
సర్వమేహములకు మోవం శేష్యరసము	455	వాతసంహతికాలక్షణము	471
మేహకుంజకేశరసము	456	అష్టిలాంతక్షణము	472
పంచలోహరసాయనము	457	వాతపిత్తలక్షణము	473
సర్వమేహములకు సంద్రోచయరసము	458	మూత్రాతిలక్షణము	474
మేహములకు		మూత్రజరలక్షణము	475
అసాధ్యమేహుబిక్షకాలక్షణము	459	మూత్రోత్పంగలక్షణము	476
మోహుబిక్షకాచిక్షాంసము	460	మూత్రక్షయలక్షణము	477
మేహవ్రణచికిత్స		మూత్రగంధలక్షణము	478
మోహములయందు పథ్యము	461	మూత్రహితలక్షణము	479
మోహములయందు పథ్యము	462	ఉష్ణవృత్తలక్షణము	480
మూత్రకృచ్ఛినిదానము		మూత్రసాంలక్షణము	481
మూత్రమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	463	విడ్డిపూపలక్షణము	482
పైత్త్యమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము		వస్తినంజలక్షణము	483
శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము		మూత్రాఘాతమున	484
శుక్లమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము		మూత్రాఘాతన	485
నాతకాచిక్షాంసమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	464	అశ్మకీనోగిభేదము	486
సర్వమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము		అశ్మకీనామస్థలము	487
పురీషజమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము		వాతాశ్మకీలక్షణము	488
సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛిలక్షణము		పిష్టాశ్మకీలక్షణము	489
వాతమూత్రకృచ్ఛిమునకు		శ్లేష్మాశ్మకీలక్షణము	490
మూత్రకృచ్ఛిమూత్రకృచ్ఛిమునకు	465	శుక్రాశ్మకీలక్షణము	491
పైత్త్యమూత్రకృచ్ఛిమునకు		అశ్మకీమూరకోపద్రవము	492
శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛిమునకు		అశ్మకీకాపాదాణభేదము	493
సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛిమునకు యష్టాది	466	అశ్మకీనోగిమునకు	494
కపాయము			

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

పాపాణవజరసము
 శుక్రాశ్మరీచికిత్స
 శుక్రాశ్మరికి శబ్దసంప్రాగియోగము
 శర్కరాశ్మరీచికిత్స
 శర్కరాశ్మరికి తిలదిక్షారము
 ఆశ్మరికి విషాదికటకములు
 ఆశ్మరికి త్రివిక్రమరసము
 ఆశ్మరీరోగములయందు పథ్యము
 ఆశ్మరీరోగములయందు దిపథ్యము

దశమ ప్రకరణము.

గ్రహణీరోగవిదానాదులు
 వాతగ్రహణిలక్షణము
 పైత్యగ్రహణిలక్షణము
 క్షేష్ణగ్రహణిలక్షణము
 ద్వంద్వత్రివోషగ్రహణి లక్షణములు
 అనువాతగ్రహణిలక్షణము
 గ్రహణీశేదములు
 గ్రహణీరోగోపచారక్రమము
 అతిసారవిదానము
 అతిసారశేదములు
 వాతాతిసారలక్షణము
 పైత్యాతిసారలక్షణము
 క్షేష్ణాతిసారలక్షణము
 సన్నిపాతాతిసారలక్షణము
 శోకాతిసారలక్షణము
 శోకాతిసారకృచ్ఛ్చిసాధ్యత్వము
 రత్నాతిసారలక్షణము
 ఆయాతిసారలక్షణము
 ఆపాధ్యతిసారలక్షణములు
 అతిసారసామాన్యోపచారము
 గ్రహణ్యతిసారోపచారవిధి
 వాతగ్రహణికి బడబాముఖరసము

477 వాతగ్రహణికి వజ్రకవాటరసము 491
 .. పైత్యగ్రహణికి చిత్రాంబరరసము 492
 478 క్షేష్ణగ్రహణికి అర్కలోకేశ్వరరసం 493
 ,, త్రివోషగ్రహణికి కుటబాద్యకలేప్యాము ,,
 ,, అనువాతగ్రహణికి గ్రహణ్యాంశుశర 494
 ,, అనుకుతాచిరసము 495
 479 గ్రహణులకు ఆనంబరసము 496
 ,, పితృధికగ్రహణికి క్షిత్తాప్తకము ,,
 480 గ్రహణులకు తక్రాభయము 497
 గ్రహణిరోగోపచారవిశేషములు 498
 సర్వాతిసారములకు పథ్యాగ్నివశికిములు ,,
 481 గ్రహణులకు పూతికాదియోగము 499
 482 గ్రహణ్యతిసారములకు అగ్నికర్మవిధి 500
 ,, వాతాతిసారమునకు కనకసుందరరసం ,,
 483 వాతాతిసార సీతకరప్రవ్యములు 501
 ,, సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు
 ,, మృతసంశీవనీరసము ,,
 484 గ్రహణులకు మరీచవటకములు 502
 ,, గ్రహణ్యతిసారానులకు మదవారణ
 485 సింహురసము ,,
 ,, సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు లోకనాభ
 ,, రసము 503
 ,, కనకసుందరరసము ,,
 486 గ్రహణీజుకేసరిరసము 504
 ,, అతిసారానులయందు పథ్యము 505
 ,, అతిసారానులయందు దిపథ్యము ,,
 487 ఏకాదిశ ప్రకరణము.
 ,, ఉచరనిదానము 506
 488 ఉచరసంప్రాప్తి ,,
 490 ఉచరరోగ సామాన్యరూపము 507
 ,, ఉచరసామాన్యలక్షణము ,,
 ,, ఉచరరోగవిశేషలక్షణము ,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఉదరగోగసామాన్యచికిత్స	508	విద్రధినిదానము	525
వాతోదరలక్షణము	::	వాతవిద్రధిలక్షణము	526
వైశ్యోదరలక్షణము	::	పీతవిద్రధిలక్షణము	::
శ్లేష్మోదరలక్షణము	::	శ్లేష్మవిద్రధిలక్షణము	::
సన్నిపాతోదరలక్షణము	509	పండినవిద్రధియొక్కసావము	::
జలోదరలక్షణము	::	సన్నిపాతవిద్రధిలక్షణము	527
ప్రీహోదరలక్షణము	::	అభిమాతవిద్రధిలక్షణము	::
బద్ధగుదోదరలక్షణము	510	రక్తవిద్రధిలక్షణము	::
క్షతోదరలక్షణము	::	అంతర్విద్రధిలక్షణము	528
జలహస్తోదరలక్షణము	511	విద్రధిస్థానములు	::
అష్టోదరసాధ్యసాధ్యములు	::	విద్రధిస్థాననిర్ణయము	529
ఉదాసాధ్యలక్షణములు	512	విద్రధిసాధ్యసాధ్యములు	::
వాతోదరమునకు అగ్నికుమారరసము	513	అసాధ్యవిద్రధిలక్షణము	530
వాతోదరమునకు వ్యోమోదాదిగణాచార్యుల	514	విద్రధిసామాన్యచికిత్స	::
వైశ్యోదరమునకు త్రైలోక్యసుందర	::	వాతవిద్రధిసామాన్యచికిత్స	::
రసము	::	చిత్రకానిలేహ్యము	531
శ్లేష్మోదరమునకు నైకానిరీవటికములు	515	రక్తవిద్రధియందు పదార్థములు	532
సన్నిపాతోదరమునకు బృహదగ్నిముఖ	::	పీతవిద్రధియందు పదార్థము	::
చూర్ణము	516	శ్లేష్మవిద్రధికి తిప్ప తాడితైలము	533
జలోదరమునకు వస్త్రివీగ్యరసము	517	ఇరిమెదానిఘృతము	::
ప్రీహోదరమునకు వంశేశ్వరరసము	::	ఉదరగోగములయందు పథ్యము	534
సగ్నోదరములకు బ్రాహ్మవటికములు	518	ఉదరగోగములయందు పథ్యము	::
ఉదరములకు కడళియోగము	519	ద్వాదశ ప్రకరణము.	
అనాహోగనిదానము	::	తృప్తానిదానము	535
ఉదావర్తనిదానము	520	తృప్తాసామాన్యలక్షణము	536
ఉదావర్తసాధ్యలక్షణము	521	వాతజతృప్తాలక్షణము	::
అగ్నిముఖచూర్ణము	::	పిత్తజతృప్తాలక్షణము	::
అనాహోదావర్తములకు యోగ సార	::	కఫజతృప్తాలక్షణము	::
రసము	522	క్షుతతృప్తాలక్షణము	537
ఉదావర్తమునకు నాగాచూర్ణము	524	క్షుదాతృప్తాలక్షణము	::
ఫలచూర్ణము	::	ఆమజతృప్తాలక్షణము	::
తంబురుచూర్ణము	::	అన్నజతృప్తాలక్షణము	::
భేదనవర్తి	525	ఉపసర్గజతృప్తాలక్షణము	538

విషయము.	పుట సంఖ్య.	విషయము.	పుట సంఖ్య.
ఆసాధ్యత్యస్థానలక్షణము	538	త్యస్థానోగమునందపథ్యము	550
దాహనిదానము.		దాహోగమునందుపథ్యము	"
మన్యజన్యదాహలక్షణము		దాహోగమునందపథ్యము	551
గక్తపిత్తజదాహలక్షణములు	539	హృద్రోగనిదానము	552
త్యస్థానిశోధజదాహలక్షణము		హృద్రోగభేదములు	"
శస్త్రాఘాతజదాహలక్షణము		కృమిజహృద్రోగలక్షణములు	553
ధాతుక్షయజన్యదాహలక్షణము		హృద్రోగోపద్రవములు	"
క్షతజదాహలక్షణము	540	హృద్రోగమునకురసాయనము	"
మర్మాభిఘాతజదాహలక్షణము		వైత్యహృద్రోగమునకుపంచసారరస	554
త్యష్టకుపునర్నృవానికల్పము		శ్లేష్మహృద్రోగమునకువృద్ధయార్థవరస	"
త్యష్టకుపర్వతీవటకములు		హృద్రోగమునకుగుంజాభద్రరసము	555
త్యష్టకుఖర్జురానికషాయము		హృద్రోగమునకుపథ్యము	556
త్యష్టకువాలుకాదిలేహ్యము	541	హృద్రోగమునందపథ్యము	"
దాహమునకుపైంధవకల్పము		విషూచీలక్షణము	557
త్యష్టకుదధిమస్తుకల్పము	542	వాతవిషూచీలక్షణము	"
యవసక్తుకల్పము		పైత్తవిషూచీలక్షణము	"
వాతత్యష్టకుబిద్రానికల్పము		శ్లేష్మవిషూచీలక్షణము	"
వైత్యత్యష్టకుసీతానికల్పము		విషూచ్యుప్రవములు	"
శ్లేష్మజత్యష్టకుశారిబానికషాయము	543	ఆసాధ్యవిషూచీలక్షణము	558
త్యష్టకుచందనానికల్పము		ఆలసకలక్షణము	"
తామ్రానికరసము	544	విలంబికాలక్షణము	"
రసాదిచూర్ణము		ఆసాధ్యవిషూచీలక్షణము	559
త్యష్టహరయోగము	544	విషూచులకుచికిత్స	"
క్షేద్రానిగంధూషము		అగ్నిముఖరసము	560
దాహమునకుచంద్రకాశారసము		శంఖవటికములు	"
రసాక్షిఘటికలు		ఋజీవసీగుటికలు	561
మృతసంజీవసీగుటికలు	546	విలంబిక ఆలసకచికిత్స	562
ఖర్జురాదిచూర్ణము		అగ్నిమాండ్యనిదానము	"
వీర్తజదాహమునకుచికిత్స		అగ్నిమాండ్యన్వరూపము	"
చందనాదిచూర్ణము		అగ్నిమాండ్యలక్షణము	"
పునర్నవానితైలము	548	అగ్నిమాండ్యలక్షణము	563
త్యస్థానోగములయందుపథ్యము	549	అగ్నిమాండ్యభేదములు	564
		అగ్నికారణము	"

విషయము.

పుటసంఖ్య విషయము.

పుటసంఖ్య.

అమాక్షర్లలక్షణము	565	కుష్ఠగోగ భేదములు	581
విదగ్ధాక్షర్లలక్షణము		,, పుండ్రీకకుష్ఠ లక్షణము	,,
విష్టబ్ధాక్షర్లలక్షణము		,, విసోఽటకకుష్ఠలక్షణము	582
రసశేషాక్షర్లలక్షణము		,, పాహుకుష్ఠలక్షణము	,,
వాతాక్షర్లలక్షణము	566	గజచర్మకుష్ఠలక్షణము	,,
పీతాక్షర్లలక్షణము		,, కాకణకుష్ఠలక్షణము	,,
శ్లేష్మాక్షర్లలక్షణము		,, కన్ఠ్యకుష్ఠలక్షణము	588
అక్షిగోప్రదవములు		,, బుష్పకాష్ఠకుష్ఠలక్షణము	,,
అక్షర్లమునకు ముఖ్యకారణము	567	గళకుష్ఠలక్షణము	,,
అక్షర్లహారయోగము		,, కపాలకుష్ఠలక్షణము	,,
అక్షర్లహారికల్పము		,, బౌదుంబరకుష్ఠలక్షణము	584
అక్షర్లములకు సధ్యాదిచూర్ణము		,, మండిలకుష్ఠలక్షణము	,,
సర్వాక్షర్లములకు అగ్నికుమారచరణము	568	ప్రసూతికుష్ఠలక్షణము	,,
అగ్నికుమారచరణము		,, విచక్షికుష్ఠలక్షణము	585
క్రవ్యాదరణము	569	వైషాదికకుష్ఠలక్షణము	,,
అగ్నిముఖయోగము	570	ఽటభకుష్ఠలక్షణము	,,
అగ్నికుమారచరణము		,, చిర్మచళికుష్ఠలక్షణము	,,
అగ్నిమాండ్యవటికములు	571	ద్రుమకుష్ఠలక్షణము	586
అగ్నిమాండ్యమునకు తూరాది వటికములు	572	సిద్ధకుష్ఠలక్షణము	,,
అగ్నిమాండ్యమునకు తామ్రభస్మయోగము		శతారుష్యకుష్ఠలక్షణము	,,
అగ్నిమాండ్యమునకు ఆర్ద్రకల్పము		శ్విత్రకుష్ఠలక్షణము	,,
చింతామణిరణము	573	,, కుష్ఠగోగ సాధ్యసాధ్యములు	587
ఆదిత్యరణము		,, కుష్ఠగోగ చికిత్సాక్రమము	588
అక్షర్లబలకాలానలరణము	574	వాతాది భేదకుష్ఠలక్షణము	,,
శంఖుధావకిము	575	,, కుష్ఠగోగ సాధ్యసాధ్యములు	589
అక్షర్లములయందు పథ్యము	576	అసాధ్యకుష్ఠలక్షణము	,,
అక్షర్లములయందు దపథ్యము	577	సంసర్లజరోగములు	,,
త్రయోదశ ప్రకరణము.		శ్వేతకుష్ఠమునకు భృంగాదిచూర్ణము	590
కుష్ఠనిదానము	579	శ్వేతకుష్ఠపునకు పశుపతిచూర్ణము	,,
కుష్ఠగోగ పూర్వరూపము	580	పుండ్రీకకుష్ఠపునకు సర్వాంగసుంచరణము	591
		ఉదుంబరకుష్ఠపునకు నకనంకోచ	,,
		శ్విత్రకుష్ఠపునకు చంద్రప్రభావరణము	592

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
కౌకణపఘ్నవునకునూర్యకాంతరసము	593	కుఘ్నవులయందు పఘ్నము	614
కౌకణపఘ్నవునకుకగంజత్రేలాదిలేపన	..	కుఘ్నవులయందు పఘ్నము	615
గజచర్మపఘ్నవునకులంకేశ్వరరసము	594	విసర్పనిదానము	..
విచర్మికాకుస్థాంతకరసము	..	వాతవిసర్పలక్షణము	..
ఋష్యజిహ్వాకుఘ్నవునకు శైలేంద్ర	..	శైత్రవిసర్పలక్షణము	616
రసము	595	శ్లేష్మవిసర్పలక్షణము	..
శతారుష్యకుఘ్నవునకు లంకాధి శ్లేష్మ	..	సన్నిపాత విసర్పలక్షణము	..
రసము	596	కర్మవిసర్పలక్షణము	..
కచ్చపకుఘ్నవునకు కుతాగరసము	..	గ్రంథివిసర్పలక్షణము	617
మండలజిహ్వాకుఘ్నవునకు సర్వేశ్వర	..	అగ్ని విసర్పలక్షణము	618
రసము	597	క్షుతజవిసర్పలక్షణము	..
వైపాదికపఘ్నవునకుమహాకాశరసము	598	విసర్పి ప్రవములు	619
విస్కోటికకుఘ్నవునకుబహుబాణలనగం	..	విసర్పసాధ్యసాధ్యలక్షణము	..
పామాపఘ్నజిక్తి	599	విసర్పలకు కాలాగ్ని దుద్రరసము	620
కపాలపఘ్నవునకు సోమేశ్వరరసము	..	పైత్రవిసర్పికి ప్రసాంఘికాదిలేపనము	..
మండలకుఘ్నవునకు విద్యాధిరసము	600	శ్లేష్మవిసర్పికి మచనాదిదూర్ణము	621
కిక్తిపఘ్నవునకు వజ్రసాజిరసము	..	శ్లేష్మపిత్తవిసర్పికి వాణిసాగరరసము	..
ద్రుమపఘ్నవునకుపారిభద్రరసము	601	శ్లేష్మవాతవిసర్పికి చికిత్స	..
సిఘ్నకుఘ్నవునకు పారదాదిలేపము	602	వాతపిత్తవిసర్పికి గుగూచ్ఛాదిలేపము	622
భేతాశరసము	..	విసర్పమునకు శోషాంజనాదిలేపము	..
విచర్మికాకుఘ్నవునకుపశువికృంతరసం	..	సన్నిపాతవిసర్పమునకు చికిత్స	..
కుష్మణోగమునకు రసభస్మయోగము	603	విసర్పి ప్రచారక్రమము	..
కుఘ్నవులకు బహుబాణలరసము	604	ప్రపున్నాటాదిలేపనము	623
తాళకభస్మయోగము	605	విసర్పమునందు పఘ్నము	624
గంధకోత్సేతి తత్ప్రేవనాక్రమము	607	విసర్పమునందు పఘ్నము	..
గంధక సేవనయాంధ్ర ఫణ్యాపఘ్నం	..	విస్కోటికనిదానము	625
బలు	608	విస్కోటికస్వరూపము	..
గంధక సేవనోపయుక్త ముత్రము	..	వాతవిస్కోటికలక్షణము	..
కుష్మణోగమునకు గంధకకల్పము	609	పిత్తవిస్కోటికలక్షణము	626
స్వర్ణకరణిణి	610	కఘవిస్కోటికలక్షణము	..
గంధకకల్ప సేవనామసేమ	611	కఘపిత్తవిస్కోటికలక్షణము	..
మనర్ణకరణిణి	..	వాతపిత్తవిస్కోటికలక్షణము	..
గంధకరణిణి	612	కఘవాతవిస్కోటికలక్షణము	..

విషయము.

పుటసంఖ్య. | విషయము.

పుటసంఖ్య.

సన్నిపాతవిస్ఫోటకలక్షణము	627	అస్మోత్పత్తికిసానాంతరము	638
రక్తజవిస్ఫోటకలక్షణము	,,	వాతార్కస్సునకుఆర్క్యముతారరసము	,,
విస్ఫోటకసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	,,	పితృార్కస్సునకురాజవల్లభరసము	639
విస్ఫోటకోపద్రవములు	,,	సామాన్యచికిత్స	,,
విస్ఫోటకమునందుసామాన్యోపచారము	628	సూరణాలేపము	640
ద్విపంచమూలాదికషాయము	,,	నింబాదిలేపము	,,
ద్రాక్షాదికషాయము	,,	స్నుహ్యోదిలేపము	,,
భూనింబాదికషాయము	,,	అర్కాదిలేపము	641
ద్వాదశాంగకషాయము	629	న్యగ్రోధపత్రలేపము	,,
ఆమృతాదికషాయము	,,	జీవదాళ్యాదిలేపము	,,
పటోలాదికషాయము	,,	త్రిదోషార్కస్సునకువైక్రంతాఖ్యరసం	,,
విస్ఫోటకములయందుపథ్యము	630	అభ్రకహరితకీ	642
విస్ఫోటకములయందుపథ్యము	,,	అస్మోగోగమునకుసూరణవటకములు	643
చతుర్దశ ప్రకరణము.		అస్మోగోగచికిత్స	,,
అస్మోగోగస్వరూపము	631	రక్తార్కస్సునకుభల్లతకామృతము	644
శస్త్రోపయుక్తయంత్రలక్షణము	632	అస్మోగోగోపచారములు	,,
అస్మోగోగ సామాన్యగుణము	,,	ఔషధసేవనకాలనియమము	,,
అస్మోగోగ భేదములు	633	గౌరీసాహణలేపము	645
అస్మోగోగ సాధ్యాసాధ్యములు	,,	అస్మోగోగ హరణామము	,,
అస్మోగోగ పూర్వరూపము	,,	కపిత్థాదియోగము	646
వాతార్కస్సునకుకారణము	,,	మూలగోగమునందుపథ్యము	,,
వాతార్కస్సులక్షణము	634	మూలగోగమునందుపథ్యము	,,
వాతార్కకారణతల్లక్షణములు	,,	ఉపదంశగోగనిదానము	647
శ్లేష్మార్కనిదానతల్లక్షణములు	,,	వాణోపదంశలక్షణము	,,
అస్మోభేదాలితము	635	పిత్తరక్తోపదంశలక్షణములు	648
ద్వంద్వద్రోషార్కలక్షణము	,,	కఫోపదంశలక్షణము	,,
రక్తార్కలక్షణము	,,	సన్నిపాతోపదంశలక్షణము	,,
అస్మోగోగ సామాన్యలక్షణము	636	అసాధ్యోపదంశలక్షణము	,,
అసాధ్యార్కోపద్రవములు	,,	లింగవర్తిలక్షణము	649
అస్మోగోగ సుఖసాధ్యలక్షణము	637	ఉపదంశమునకుప్రక్రియ	,,
అస్మోగోగకృచ్ఛ్రసాధ్యలక్షణము	,,	లింగగోగచికిత్స	650
		లింగగోగ హరణలేపములు	,,
		పంచారవింధిక ఘృతము	651

విషయము.

పుటసంఖ్య, విషయము.

పుటసంఖ్య.

సర్వపుష్పదంశనులకువ్యాఖిహారణ రసము	ఆలకికాచికిత్స 651	అవమంధచికిత్స 652	659 660
నూతాదివటికములు	652	పుష్కరీమూఢపిటికాచికిత్స	”
ఉపదంశకుతారము	652	ఉత్తమాశూకగోగచికిత్స	”
రసగంధకకజ్జలి	653	శతపోషకచికిత్స	”
బాలహారీతక్వాదియోగము	”	త్వక్వాకస్పర్మహానిమృదితములకుచికిత్స	”
పారదాదిలేపము	654	తీలకాలకచికిత్స	661
త్రోఫలాదిప్రక్షోభము	”	ఉపదంశనులయందుపథ్యము	”
శూకదోషనిదానము	”	ఉపదంశాదులయందపథ్యము	”
సర్పపికలక్షణము	655	ఆండవృద్ధినిదానము	662
ఆస్తిలికాలక్షణము	”	ఆండవృద్ధిభేదములు	”
గ్రాణిలక్షణము	”	వాతద్యుండవృద్ధిలక్షణము	”
కుకళికాలక్షణము	”	మూత్రవృద్ధిలక్షణము	663
ఆలజీలక్షణము	”	ఆంత్రవృద్ధిలక్షణము	”
మృదితలక్షణము	”	ఉన్నతీతలండవృద్ధిపరిణామము	664
సమూహపిటికాలక్షణము	656	అసాధ్యుండవృద్ధిలక్షణము	”
అనమంధలక్షణము	”	దార్యాన్నిదిమార్గము	”
పుష్కరికాలక్షణము	”	వృద్ధివాశనరసము	665
స్వగ్రహానిలక్షణము	”	అజాబ్యాదిలేపము	”
ఉత్తమాలక్షణము	”	లాక్షాదిలేపము	”
శతపోషకలక్షణము	657	అసాధ్యాంత్రవృద్ధిలక్షణము	”
త్వక్వాకలక్షణము	”	సప్తవృద్ధిచికిత్సలు	666
శోణితార్దుదలక్షణము	”	ఆంత్రవృద్ధియందుపథ్యము	669
మాంసాఝదలక్షణము	”	ఆంత్రవృద్ధియందపథ్యము	”
మాంసపాకలక్షణము	”		
విద్రధిలక్షణము	658	పంచదశ ప్రకరణము.	
తీలకాలకలక్షణము	”		
అసాధ్యశూకదోషలక్షణము	”	వంధ్యావిదానము	6712
శూకదోషచికిత్స	”	వంధ్యావిభాగము	67
సార్వపచికిత్స	”	వాతనుష్టార్తవలక్షణము	”
ఆస్తిలికాచికిత్స	659	వాతార్తముననుతివృతాదియోగము	”
గ్రాణిలక్షణము	”	వాతనుష్టార్తవచికిత్స	”
సంభికాచికిత్స	”	శేష్మనోషలక్షణము	”

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

శ్లోకమునకు అర్కమూలాది	పుష్పవరోధనిదానము	687
యోగము	673 గర్భణీజ్వరచికిత్స	688
పితృదోషలక్షణము	674 గర్భణీసాంధ్యచికిత్స	689
పితృదోషమునకు ఉత్పలాదియోగము	,, గర్భణీశోఫచికిత్స	,,
సన్నిపాతదోషలక్షణము	,, గర్భణీకాసలోగచికిత్స	,,
సన్నిపాతదోషమునకు ఉత్పలాది	గర్భణీశ్వాసచికిత్స	,,
యోగము	,, గర్భణీరక్తపిత్తచికిత్స	690
స్త్రీపురుషసంసృజితృప్తికారణము	675 గర్భణీసాంధ్యచికిత్స	,,
శుక్రవృద్ధికి ధాత్రీఫలాదియోగము	,, గర్భణీధర్మచికిత్స	,,
కల్యాణఘృతము	676 గర్భణీఅగ్నిమాంద్యచికిత్స	691
కౌకలంధ్యకు విష్ణుక్రాంతయోగము	677 గర్భణీనాశచికిత్స	,,
వంధ్యులకు మహాద్రాక్షా చూర్ణము	,, సూత్రీకావతమునకుబడబానలరసం	692
వంధ్యులకు మంజిష్ఠాదిఘృతము	679 గర్భణీస్త్రీలకు పథ్యము	,,
తిలాదియోగము	,, గర్భణీస్త్రీలకు ఆపథ్యము	693
గర్భసాతమునకు లజ్జాశుయోగము	680	
ఉత్పలాదియోగము	,, షోడశ ప్రకరణము.	
అనుమాలయోగము	,, అస్పర్శనిదానము	694
గర్భస్థక్రిమి నాశకరయోగము	681 వాతాద్యస్పర్శలక్షణము	695
అభయోదియోగము	,, అస్పర్శచికిత్స	696
గండవమాస గర్భచికిత్స	682 క్రోధారాంతకరసము	697
చూడవమాస గర్భచికిత్స	,, కుసుమకులకు బాలనాశోద్దమము	698
నాలవమాస గర్భచికిత్స	683 చంద్రిక భారసము	700
ఐదవమాస గర్భచికిత్స	,, సిందూరాదివటకములు	700
ఆరవమాస గర్భచికిత్స	,, పాతాదిఘృతము	,,
ఏడవమాస గర్భచికిత్స	,, జంబూదిఘృతము	,,
ఎనిమిదవమాస గర్భచికిత్స	,, కుసుమకోగచికిత్స	701
ఱొమ్మిదవమాస గర్భచికిత్స	684 అస్థిసావలక్షణము	702
పదియవమాస గర్భచికిత్స	,, అస్థిసావనిదానము	,,
గర్భశూలహారచికిత్సలు	,, శతావరీఘృతము	703
ఆహిపత్యహార్దము	685 ముసల్యాదికషాయము	,,
యోనిశూలచికిత్స	,, బలాదికషాయము	704
యోనిమూర్త్యాంసనిదాన తచ్చికిత్స	686 కుసుమకోగమునందుపథ్యము	,,
గుదభృంశచికిత్స	687 కుసుమకోగమునం దపథ్యము	705

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య

యోనివ్యాప త్రినిదానము	705	వాతసంకుచితగర్భలక్షణము	714
కందబాదిక మాయము	708	కృష్ణాదిలేపము	714
ఫలఘృతము	„	మాతులుంగాది లేపము	„
సిద్ధాంతకాదిఘృతము	709	ఇత్తుమూలబంధము	„
వచాద్యవలేహము	710	సుఖప్రసవము	„
యోనికందనిదానము	„	అపామార్గబంధము	„
వాతయోనికందలక్షణము	711	గర్భోద్ధరణవిధి	720
యోనికందచికిత్స	„	మృతగర్భచేదనవిధి	„
ఆఘులైలము	„	నూతికాగోగనిదానము	„
పిత్తజయోనికందలక్షణము	„	నూతికాగోగ సామన్యచికిత్స	721
కఫతయోనికందలక్షణము	712	అమృతాదిక మాయము	„
నన్నిపాతమునికందలక్షణము	„	దేవదార్పాదిక మాయము	722
గుడుబద్ధివర్తి	„	వజ్రకాంబిళము	„
పిష్టజంబూక లేపము	„	గర్భవిలాసరసము	723
గర్భపాతనిదానము	„	గర్భచింతామణిరసము	„
గర్భపావపాతనకాలము	713	మృహాన్తగర్భచింతామణిరసము	724
గర్భపావకారణము	„	గర్భవిసోదరసము	„
గర్భపాతోపద్రవములు	„	బృహత్సూతివిసోదరసము	725
స్థానానంతరగత గర్భోపద్రవములు	„	నూతికాగిరసము	„
ప్రతిమాసగర్భోపద్రవములు	714	నూతికాహరరసము	726
గర్భపాతమునకు లజ్జాలుకాది	„	స్తవరోగనిదానము	„
కమాయము	„	స్తవరోగచికిత్స	„
గర్భపాతమునకు శర్కరాదియోగము	715	వాతాదిగుష్ణగుల్మలక్షణము	727
గర్భచలనమునకు హ్రీచేరాది	„	వాతరోగస్తన్యచికిత్స	„
కమాయము	„	శుక్లగుల్మలక్షణము	„
మూఢగర్భలక్షణము	„	కఠిదుష్టస్తన్యచికిత్స	„
మూఢగర్భవతి తద్దేదములు	„	పిత్తస్తన్యదుష్టచికిత్స	728
అపాధ్యమూఢగర్భలక్షణము	716	స్తన్యజననవిధి	„
గర్భమూలలక్షణము	„	శతావరీపానము	„
గర్భమరణమేతువు	717	సోమరోగనిదానము	„
అపాధ్యగర్భిణీలక్షణము	„	సోమరోగచికిత్స	729
వికృతాకృత గర్భలక్షణము	„	గర్భిణిరోగములయందు పథ్యము	730
యోనిసంపరణలక్షణము	718	గర్భిణిరోగములయందు దపథ్యము	731

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

సప్తదశ ప్రకరణము.

దృష్టిగత తిమిరరోగములు.

నేత్రరోగసంఖ్య
అభివ్యంధభేదము
నేత్రరోగనిదానము
అభివ్యంధరోగములు
వాతాభివ్యంధలక్షణము
పితృభివ్యంధలక్షణము
కఫజాభివ్యంధలక్షణము
రక్తాభివ్యంధలక్షణము
దోషభేదమువలనకాలావధి
ఆమునేత్రలక్షణము
నిరామలక్షణము
శోఫయుక్తఆక్షిపాకలక్షణము
వాతాదిమంధలక్షణము
వాతవిపర్యయలక్షణము
శుక్లాక్షిపాకలక్షణము
అన్యనోవాతలక్షణము
అమ్మాఘ్రుషితలక్షణము
సిరోత్పాతలక్షణము
సిరాహస్తలక్షణము

732 ప్రథమపటలస్థదోషలక్షణము 741
733 ద్వితీయపటలస్థదోషలక్షణము ,,
,, తృతీయపటలస్థతిమిరలక్షణము 742
734 చతుర్థపటలస్థమిరలక్షణము 743
,, ప్రకారాంతరలింగనాశస్వయాపము ,,
,, పరిమాయికలక్షణము 744
735 రాగభేదమువలనలింగనాశవిభరము ,,
,, పరిమాయి రాగవిశేషలక్షణము 745
736 దృష్టిమండలగతరాగలక్షణము ,,
,, దృష్టిరోగసంఖ్య ,,
,, పిత్తవిదగదృష్టిలక్షణము 746
737 దివాంధలక్షణము ,,
,, కఫవిదగదృష్టిలక్షణము ,,
,, నక్తాంధలక్షణము ,,
,, ఘామదర్శలక్షణము 747
738 ప్రాస్వదృష్టిలక్షణము ,,
,, సకులాంధలక్షణము ,,
,, గంభీరదృష్టిలక్షణము ,,
,, ఆగంతుకలింగనాశనము ,
,, అనిమిత్రజలింగనాశనలక్షణము 7

నల్లగుడ్డుయందు జనించు

కంటి తెల్లగుడ్డుయందు

రోగములు

జనించురోగములు.

సప్రణాళుక్రమలక్షణము
ఆవస్థాభేదసాధ్యశుక్రవివరము
ఆప్రణాళుక్రమలక్షణము
ఆవస్థుక్రకృచ్ఛసాధ్యత్వము
ఆప్రణాళుక్రసాధ్యత్వము
ప్రకారాంతరప్రణాళుక్ర
సాధ్యత్వము
ఆక్షిపాకార్యమలక్షణము
అజకాబాతలక్షణము

739 ,, ఆర్కగోగభేదములు 748
,, శుక్తిరోగలక్షణము 749
740 అర్జవలక్షణము ,,
,, పిష్టికలక్షణము ,,
,, పిరాజాలలక్షణము ,,
,, సిరాజపిటికాలక్షణము ,,
,, బలాసలక్షణము 750
741 పూయాలసలక్షణము ,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

ఉపవాహాలక్షణము	750	నేత్రకోగమునకురసక్రియ	759
నేత్రవాడీలక్షణము	"	నేత్రాంజనము	760
పర్యణీఅలక్షణము	751	తామ్రాద్యంజనము	"
క్రమిగ్రంథిలక్షణము	"	రసాంజనాద్యంజనము	761
వర్షకోగముఉత్పంగపిటికా లక్షణము	752	సైంధవాద్యంజనము	"
కుంభికాలక్షణము	"	తారకాద్యవటికములు	"
సోధకీలక్షణము	"	గజకేసరి	"
వర్షశర్కరాలక్షణము	"	చంద్రకాంజనము	763
ఆరోవర్షలక్షణము	"	వయనామృతము	764
శుష్కారోవర్షలక్షణము	753	ఖర్షర్యాద్యంజనము	"
అంజనలక్షణము	"	తీలపుష్పాంజనము	765
బహుళవర్షలక్షణము	"	మరిచాంజనము	"
వర్షబంధలక్షణము	"	చంద్రసభాంజనము	"
జిప్తవర్షలక్షణము	"	చంద్రోదయవర్తి	766
వర్షకర్దమలక్షణము	"	నేత్రకోగములకుదార్శాన్య ద్యంజనము	754
శ్యావవర్షలక్షణము	"	గిరికర్ణికాద్యంజనము	"
ప్రక్లిష్టవర్షలక్షణము	"	కుమారికాన్తి	767
అక్లిష్టవర్షలక్షణము	"	శిలాద్యంజనము	"
వాతహతవర్షలక్షణము	755	నారికేళాంజనము	"
అర్బుదలక్షణము	"	నేత్రకోగములకు మహానారి కేళాంజనము	768
నిమేషలక్షణము	"	శంఖాదివటికములు	"
కోణీతాకోలక్షణము	"	పుష్పాంజనము	769
అగణలక్షణము	"	గోదంతాద్యంజనము	"
ఓసవర్షలక్షణము	756	సోత్ర్యంజనము	770
కుంచనలక్షణము	"	శిత్వలాద్యంజనము	"
పక్ష్యకోపలక్షణము	"	అగచంద్రోదయము	"
పక్ష్యశాతలక్షణము	"	నాయకండ్లకుచికిత్స	757
ప్రీకటుకాద్యంజనము	757	నేత్రకోగములకునృపవల్లభతైలము	"
కతకాద్యంజనము	"	చంద్రాద్వైతైలము	758
గరుడాంజనము	758	నేత్రకోగములయందుసప్తము	"
వయనామృతము	759	నేత్రకోగములయందుపథ్యము	"
గరుడాంజనము	"	నేత్రకోగములయందుపథ్యము	"

అష్టాదశ ప్రకరణము.

వాతముదాత్యయమునకు సౌవర్చలాగి

	యోగము	786
స్థౌల్యగోగనిదానము	774 నూక్తశృం గ్యాదియోగము	”
స్థౌల్యగోగలక్షణము	775 క్షుద్రామలకౌడియోగము	”
మేదోవృద్ధిలక్షణము	” కఘమదాత్యయోపచారము	”
నూలలక్షణము	776 సన్నిపాతముదాత్యయోపచారము	787
మేదోరోగానాధ్యత్వము	” మదాత్యయమునందు పథ్యము	”
చవ్యాదిచూర్ణము	” మదాత్యయమునందు దపథ్యము	788
త్రికటుకౌడిచూర్ణము	777 నాసారోగనిదానము	”
గుశూచ్యాదిచూర్ణము	” నాసారోగ చికిత్స	”
తామ్రభస్మయోగము	” సర్వశీనసములకు చికిత్స	789
బయంత్యాదిచూర్ణము	” గుడాదియోగము	”
గుగ్గల్యాదిచూర్ణము	778 వేల్లగోఘామయోగము	”
గంధకకల్పము	” పూతినవ్యలక్షణము	”
నూలాంతకరణము	” వ్యామ్నీతైలము	790
స్థౌల్యగోగహారోపాఘములు	” శిగుత్తైలము	”
బడబాగ్నిరసము	779 గాసాపాకలక్షణము	”
రసభస్మయోగము	” సగ్నికౌడిఘృతము	”
త్రిమూర్తిరసము	” వ్యోషాదివటికములు	”
మేదోరోగమునందు పథ్యము	780 పాఠాదితైలము	791
మేదోరోగమునందు దపథ్యము	781 పూయరక్తలక్షణము	”
కార్యమునందు పచారము	” పూయరక్తచికిత్స	”
కృశత్వమునకు పూర్ణచంద్రరసము	” పడ్డిందుఘృతము	”
కార్యస్వప్నోటకరసము	782 క్షవధులక్షణము	792
కృద్ధిత్వరోగముగలవారికి ఉచ్ఛర్తనము	” గుంత్యాదిఘృతము	”
ఉచ్ఛర్తనము	783 అగంతుకక్షవధులక్షణము	”
మదాత్యయనిదానము	” క్షంశధులక్షణము	793
వాతముదాత్యయలక్షణము	784 దీప్తనాసాలక్షణము	”
పిత్తముదాత్యయలక్షణము	” దీప్తనాసాచికిత్స	”
కఘమదాత్యయలక్షణము	785 ప్రతి నాసాలక్షణము	”
త్రిదోషజమాదాత్యయలక్షణము	” ప్రతి నాసా చికిత్స	794
అనాధ్యమదాత్యయలక్షణము	” గాసాస్రావలక్షణము	”
మదాత్యయగోగచికిత్స	” నాసాస్రావచికిత్స	”

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

నాసాపరిశోధనలక్షణము
 నాసాపరిశోధనచికిత్స
 అపకృష్టనలక్షణము
 పకృష్టనలక్షణము
 ప్రతిశ్యామోత్పత్తి
 ప్రతిశ్యామోత్పత్తికారణము
 ప్రతిశ్యామ్యపూర్వరూపములు
 ప్రతిశ్యామ్య చికిత్స
 బాలయాలకయూషము
 పిప్పల్యాదివ్యయము
 వాతప్రతిశ్యామలక్షణము
 వాతజప్రతిశ్యామచికిత్స
 పితృప్రతిశ్యామలక్షణము
 చికిత్స
 కఫజప్రతిశ్యామలక్షణము
 చికిత్స
 ధూమపానవర్తి
 సన్నిపాతనాసాగోగలక్షణము
 దుష్ప్రతిశ్యామలక్షణము
 చిత్రకచారిత్రకీరసాయనము
 హింగాద్దితైలము
 పీనసామాస్యచికిత్స
 కరవీరాదితైలము
 నాసాశోషోపచారము
 రక్తప్రతిశ్యామలక్షణము
 చికిత్స
 ధాత్రీలేపము
 ప్రతిశ్యామసామాస్య చికిత్స
 సక్తుధూమము
 ధూమచూర్ణము
 వతపాగరయోగము
 ప్రతిశ్యామహావ్యయము
 శ్యామచూర్ణము

794 అసాధ్యప్రతిశ్యామలక్షణము 808
 ,, ప్రతిశ్యామోషేక్షజనికారములు 804
 795 క్రిమినాసాచికిత్స ,,
 ,, క్రిమిహారచికిత్స ,,
 ,, నాసాగోగములయందు పథ్యము ,,
 796 నాసాగోగములయందు దపథ్యము 805
 ,, పీనసరోగవిదానము ,,
 ,, పీనసరోగభేదములు ,,
 ,, పీనసహారవ్యయములు 806
 797 ద్రాక్షాదిన్నీహము ,,
 ,, జీవంత్యాదికషాయము ,,
 ,, కణాదివ్యయము 807
 ,, వ్యయములు ,,
 798 విడంగాదిచూర్ణము 808
 ,, నాసాకార్యోషలక్షణము ,,
 ,, నాసాకార్యనివర్తకోషాయము 809
 ,, పీనసరోగములయందు పథ్యము ,,
 799 శిరోగోగభేదములు ,,
 ,, వాతజిగోరోగలక్షణము 810
 ,, కఫజిగోరోగలక్షణము ,,
 ,, సన్నిపాతజిగోరోగలక్షణము ,,
 ,, రక్తజిగోరోగలక్షణము ,,
 801 క్షయజిగోరోగలక్షణము 811
 ,, కృమిజిగోరోగలక్షణము ,,
 ,, మూర్ఖావర్తలక్షణము ,,
 802 అసంతవాతలక్షణము 812
 ,, అశావభేదలక్షణము ,,
 ,, శంఖలక్షణము 813
 ,, వాతజిగోరోగచికిత్స ,,
 ,, ఏరండాదిలేపనము ,,
 803 కుషాదిలేపము 814
 ,, నాతజిగోరోగహరవర్తికర్మము ,,

విషయము.

పుట సంఖ్య. విషయము.

పుట సంఖ్య.

పితృజికోకోగ చికిత్స	815	శతాదియోగము	823
కుముదాదిబంధరసము	„	„ దాహ్యాదిలేపము	„
కఫజికోకోగ చికిత్స	„	„ బలాదిలేపము	„
హరిణ్యాదిలేపము	„	„ కరంజాదిచూర్ణవిలేపము	824
ప్రఫున్నాటాదిలేపము	„	„ గుడాదిసస్యము	„
సాన్నిపాతకజికోకోగ చికిత్స	816	కన్కరాదిసస్యము	„
రక్తజికోకోగ చికిత్స	„	„ క్షీరాదిసస్యము	„
కృష్ణాదిలేపము	„	„ సీసోత్పలాదితైలము	825
నాగరాదిసస్యము	817	శికోకోగమునందుపథ్యము	„
దాడింబాదియోగములు	„	„ శికోకోగమునం దపథ్యము	826
ఉదుంబరఫలయోగము	„	„ ఏకోనవింశ ప్రకరణము.	
నింబాదిగుగ్గలము	„	„	
శీగ్రుపత్రాదిలేపము	818	గుల్మకోగనిదానము	827
పిప్పల్యాదిసస్యము	„	„ గుల్మకోగభేదములు	„
కృమిజికోకోగ చికిత్స	„	„ గుల్మకోగసామాన్యరూపములు	828
విడం గాదితైలము	„	„ వాతగుల్మలక్షణము	„
సూర్యావర్తచికిత్స	819	పైత్తగుల్మలక్షణము	„
సూర్యావర్తకికోకోగ చికిత్స	„	„ శ్లేష్మగుల్మలక్షణము	829
సూర్యావర్తరసము	„	„ ద్వంద్వసన్నిపాతగుల్మలక్షణము	„
మహాలక్ష్మీవినాశనీరసము	820	రక్తగుల్మలక్షణము	„
దశమూలాదిసస్యము	„	„ అసాధ్యరక్తగుల్మలక్షణము	830
శాంబాదిలేపము	„	„ రక్తగుల్మచికిత్స	„
భృంగరాజాదిసస్యము	821	అసాధ్యగుల్మలక్షణము	831
ఆనంతవాతశికోకోగ చికిత్స	„	„ రక్తగుల్మచికిత్స	„
కుంతాదిసస్యము	„	„ రక్తగుల్మమునకుపాఠదాదివటికములు	833
కుంకుమఘృతము	„	„ లశునాదికసాయము.	„
గాంధార్యాదిసస్యము	„	„ కణాదికసాయము	„
తువర్యాదిసస్యము	822	తీలాదికసాయము	834
విడం గాదిసస్యము	„	„ రక్తగుల్మమునకుకరంజలక్షణము	„
గిరికర్ణ్యాదిసస్యము	„	„ వాతగుల్మశూలలకుశంఖద్రావకము	835
మరీచాదిలేపము	„	„ శిఖీసాడిబరసము	836
శారిబాదిలేపము	„	„ గుల్మశూలలకుశంఖద్రావకము	837
దుగ్ధమర్దనాదిసస్యము	„	„ పైత్తగుల్మమునకుదండామరసము	„

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

శ్రీమృగలయమునవిద్యాధిగ్రంథము	838	కూలారణము	850
కాంచనమోహనగ్రంథము		,, కూలాంతకగ్రంథము	851
తూనిప్రతిగూణలక్షణము	839	ప్రక్కకూలచికిత్స	,,
అష్టీలాప్రత్యష్టీలారదానము		,, సర్వకూలలమగ బాంకుశము	,,
వాతికపరిణామకూలలక్షణము	840	శంఖద్రావకము	852
వైత్తికపరిణామకూలలక్షణము		,, మహాశంఖు ద్రావకము	853
శ్రీమృగపరిణామకూలలక్షణము		,, గుల్మదులయంగుపక్వము	854
కూలనిదానము		,, గుల్మదులయంబపక్వము	855
వాతకూలలక్షణము	841		
వైత్తికకూలలక్షణము		వింశ ప్రకరణము.	
శ్రీమృజకూలలక్షణము		,, ఉన్మాదనిదానము	856
స్వంద్యుత్తిగోషకూలలక్షణము		,, ఉన్మాదభేదములు	857
కూలోత్పత్తిస్థానములు	842	ఉన్మాదకారణము	,,
ఆమకూలలక్షణము		,, ఉన్మాదకారణ తత్సంప్రాప్తి	,,
పరిణామకూలలక్షణము		,, ఉన్మాదస్వరూపము	858
మృశ్యకూలలక్షణము		,, వాతకోన్మాదలక్షణము	,,
పంక్తికూలలక్షణము	843	పిత్తకోన్మాదలక్షణము	,,
కూలోత్పత్తిస్థానములు		,, కఫకోన్మాదలక్షణము	859
ద్వంద్యకూలోత్పత్తిస్థానములు		,, సన్నివృత్తోన్మాదలక్షణము	,,
కూలస్థానాధ్యయములు	844	కోకకోన్మాదలక్షణము	860
వాతకూలలమఉదయభాస్కరగ్రంథము		,, విషకోన్మాదలక్షణము	,,
కూలదావానలగ్రంథము	845	అసాధ్యోన్మాదలక్షణము	,,
కూలమకానగ్రంథము	846	భూతకోన్మాదలక్షణము	861
పైత్తికకూలలమస్తానిమంధూరము		,, భూతోన్మాదలక్షణము	,,
కుబేరాక్షాదిపూర్ణము	847	కూతోన్మాదలక్షణము	862
గోమూత్రమంధూరము		,, దీప్తగ్రహోన్మాదలక్షణము	,,
శ్రీమృగకూలలమకూలనిఘావళికమాం	848	అసురగ్రహోన్మాదలక్షణము	,,
ఆమకూలలమవల్బుఖరసము		,, గంధగ్రహోన్మాదలక్షణము	863
పరిణామకూలలమత్రిపుతానియోగము	849	యక్షగ్రహోన్మాదలక్షణము	,,
సర్వకూలలమసర్వగ్రహవళికములు		,, శిత్లగ్రహోన్మాదలక్షణము	,,
మృశ్యకూలలమక్షారయోగము		,, సర్వగ్రహోన్మాదలక్షణము	864
సర్వకూలలమక్షైత్యానరపటకము		,, రాక్షసగ్రహోన్మాదలక్షణము	,,
కూలారులమగజాననీగ్రంథము	850	పితాచజుష్టలక్షణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

దేవాదిగ్రహగ్రహణకాలము	865	ఏకవింశ ప్రకరణము.	
శరీరాశిత్రహద్యప్తకారణము	,,		
అపస్మారసామాన్యలక్షణము	,,	భగందరోత్పత్తి	884
అపస్మారపుంస్వయాసములు	866	భగందరస్వయాసము	,,
వాతాపస్మారలక్షణము	,,	భగందరపూర్వయాసము	885
పితృాపస్మారలక్షణము	,,	భగందరభేదములు	,,
శ్లేష్మజాపస్మారలక్షణము	,,	శతపోనకభగందరలక్షణము	,,
సన్నిపాతాపస్మారలక్షణము	867	ఉప్యశిరోధరభగందరలక్షణము	886
అసాధ్యోపస్మారలక్షణము	,,	పరిసాపీభగందరలక్షణము	,,
సామాన్యచిక్షిత్స	868	శంబూకావర్తభగందరలక్షణము	,,
భూతభైరవరసము	,,	ఉన్యార్దిభగందరలక్షణము	887
అపస్మారగజాంకుశము	869	భగందరసాధ్యసాధ్యలక్షణము	,,
అపస్మారమునకుభూతభైరవరసము	870	అసాధ్యభగందరలక్షణము	,,
అపస్మారమునకుఇంద్రబ్రహ్మవటికములు	,,	రవితాండవరసము	,,
అపస్మారములకుబ్రాహ్మీఘృతము	871	భగందరములకురసకర్పూరయోగము	888
బ్రాహ్మీఘృతము	,,	అపకృష్టభగందరచికిత్సాక్రమము	,,
భూతోన్మాదచికిత్సక్రమము	872	వాతభగందరములకువిశం గాదివటికం	889
సిం గాన్మాదిఘృతము	873	పైత్తభగందరచికిత్స	,,
భూతోన్మాదాపస్మారములకువిజయఘృతము	,,	శ్లేష్మభగందరచికిత్స	,,
గంధకపిష్టి	874	జయంత్యాదిచూర్ణము	890
అపస్మారోన్మాదములకువిజయగుళికలు	,,	యష్ట్యాదిలేపనము	,,
అపస్మారోన్మాదములకుప్రసిద్ధమైననస్యములు	875	శ్లేష్మభగందరమునకుకౌంచన్యాదిలేప	,,
అపస్మారములకువిజయపర్పటిరసం	877	విశ్యందనతైలము	,,
శ్వేత్వతాపరాజితాదినస్యము	878	విడం గాదిలేపనము	891
మాహేశ్వరఘాపము	879	దార్ద్రీకవర్తి	,,
భూతోన్మాదములకుమంత్రము	880	నిశాదివర్తి	,,
అపస్మారోన్మాదములకుండుపథ్యము	,,	శ్యానాస్తిలేపనము	,,
అపస్మారోన్మాదములకుండుపథ్యము	881	కాలాస్తిరుద్రరసము	892
మరణనూచకములు	,,	సర్వప్రణములకురసరాట్టి	,,
		వ్రణాంతకరసము	898
		యోగరాజగుగ్ధలము	,,
		వ్రణలక్షణము	894
		వ్రణసాకలక్షణము	895

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

ఆపకృష్టవ్రణలక్షణము	895	గుష్టవ్రణలేపనము	90
పచ్చమానవ్రణలక్షణము	,,	నింబాదిశోథనము	90
పక్షవ్రణలక్షణము	896	పాద దాదిమలహరఘృతము	,
దోషత్రయసంబంధవ్రణపాకము	,,	రసాదిఘృతము	,
పూయానిర్గమనపరిణామము	897	సూక్ష్మస్థిదంతలేపనము	904
వ్రణవైద్యగుణదోషము	,,	విడం గాదిగుగులువటికములు	,
అనిశితవ్రణవైద్యదోషము	,,	అమృతాదిగుగులము	,
శారీరవ్రణభేదము	,,	సాత్యాదిఘృతము	,,
పాతవ్రణలక్షణము	898	సర్వకాదిఘృతము	907
పైత్తికవ్రణలక్షణము	,,	లశునాదిలేపము	,,
కఫజవ్రణలక్షణము	,,	నింబపత్రాదిపూపము	,,
రక్తజన్యంబుజవ్రణలక్షణము	,,	వ్రణలేపనములు	908
సంఖ్యవ్రణలక్షణము	899	అయోరజాదిలేపము	,,
కృచ్ఛ్రిసాధ్యాసాధ్యవ్రణలక్షణము	,,	ఆగంతుకవ్రణనిదానము	,,
దుష్టవ్రణలక్షణము	,,	ఆగంతుకవ్రణభేదములు	,,
శుద్ధవ్రణలక్షణము	,,	ఛిన్నలక్షణము	909
వ్రణరోహలక్షణము	900	భిన్న	,,
బాగుగ లేలినవ్రణలక్షణము	,,	కోష్ఠ	,,
బాణకృచ్ఛ్రిసాధ్యలక్షణము	,,	కోష్ఠభేదలక్షణము	,,
సాధ్యాసాధ్యవ్రణలక్షణము	,,	ఆమాశయస్థితరక్తలక్షణము	910
అసాధ్యవ్రణలక్షణము	901	పక్వాశయాసరక్తలక్షణము	,,
ప్రణాపచారము	,,	విధలక్షణము	,,
వ్రణర్ష్యద్రవ్యములు	902	క్షుత్రవ్రణలక్షణము	,,
పాతవ్రణమునకుమాతులుంగాదిలేపము	,,	వచ్చితవ్రణలక్షణము	911
గంభీరవ్రణమునకుఆభయాదిలేపము	,,	ఘృష్టలక్షణము	,,
మనశ్శిలాదిలేపము	,,	శ్లెష్మణలక్షణము	,,
వ్రణక్రిమిలకుకరంబాదిలేపము	,,	కోష్ఠభేదలక్షణము	,,
పటోలాదికషాయము	903	ఆసాధ్యకోష్ఠభేదలక్షణము	912
చిరిలియాదిలేపనము	,,	మర్మక్షతసామాన్యలక్షణము	,,
దంతియాలాదిలేపము	,,	మర్మరహితసిరావిధలక్షణము	,,
యవాదిలేపము	,,	స్నాయువిధలక్షణము	913
ప్రత్యేకము	904	సంధివిధలక్షణము	,,
కోధనరోపణవిధి	,,	ఉసివిధలక్షణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. నిషయము.

పుటసంఖ్య.

సిరాదిమర్కవిధలక్షణము	913	అగ్నిదగ్ధ ప్రణనిదానము	924
మాంసమర్కవిధలక్షణము	914	విశేషజ్ఞానము	„
సర్వవ్రణోపద్రవములు	„	అగ్నిదగ్ధ ప్రణచికిత్స	925
ఆగంతుక ప్రణచికిత్స	„	పథ్యాదిలేపము	„
ఆగంతుక ప్రణసామాన్యచికిత్స	„	సుధాదిలేపము	925
గౌరాదిఘృతము	915	దగ్ధ యవచూర్ణము	926
జాత్యాదితైలము	„	చందనాదితైలము	„
మూర్ఖ్యాదితైలము	916	పటోలాదితైలము	„
ఆమాశ కుభేవోపచారము	„	సునూచ్ఛిష్ణాదితైలము	„
విపరీతకమలతైలము	„	లూతప్రణలక్షణము	927
సప్తవింశతిగుర్గులము	917	త్రిదోషజలూతలక్షణము	„
నాడీప్రణనిదానము	918	ఆసాధ్యలూతలక్షణము	„
నాడీప్రణభేదములు	„	వాతలూతచికిత్స	928
వాతనాడీప్రణలక్షణములు	„	వాతలూతపలాంగలూతలేపము	„
పిత్తనాడీప్రణలక్షణములు	919	పైత్తలూతము చందనాదిలేపము	„
కఫజనాడీప్రణలక్షణము	„	శేష్మలూతము శేష్మృతకాదిలేపము	„
శల్యజనాడీప్రణలక్షణము	„	త్రిదోషజలూతము మందనాదిలేపము	„
సన్నిపాతజనాడీప్రణలక్షణము	„	సోమ్యతిష్ఠితేపము	„
నాడీప్రణసాధ్యాలక్షణము	920	సర్పాక్షిలేపము	„
నాడీప్రణసామాన్యచికిత్స	„	గోజిహ్వదిలేపము	„
వాతనాడీప్రణచికిత్సాక్రమము	„	భుజపత్రబంధము	930
పిత్తజనాతీప్రణమునకుతిలాదిలేపము	„	చర్మచికిత్స	„
కఫనాడీప్రణమునకుతిలాదిలేపము	921	మర్కటీకోగోత్పత్తి	931
శల్యజనాడీప్రణమునకుతిలాదిలేపము	„	మర్కటీకోగో భేదములు	„
నాడీప్రణచికిత్స	„	జిహ్వాకౌమర్కటీలక్షణ తచ్ఛిక్ష	„
జాత్యాదివర్తి	„	సద్భిసీమర్కటీలక్షణము	„
నిర్ధండ్లీతైలము	922	పద్మసీమర్కటీకిపునర్నూచాదిలేపము	932
నరాసితైలము	„	నందామర్కటీలక్షణము	„
విషం గాదిగుర్గులు	„	నందామర్కటీకి పద్మపత్రాదిలేపము	„
ఆరగ్గధాధికర్తి	„	వాసిసీమర్కటీస్వరూపము	„
గుర్గులూనిలేపమా	923	వాసిసీమర్కటీలక్షణము	933
సర్వప్రణములయందు పథ్యము	„	వాసిసీమర్కటీకి ఈశ్వర్యాదిలేపము	„
ప్రణములయందు దపథ్యము	„	పంచత్వక్కులకసాయము	„

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య

మోహినీమర్కటీస్వరూపము	923	తుంబితైలము	943
మోహినీమర్కటీలక్షణము	934	తుంబ్యాదితైలము	94
మోహినీమర్కటీచికిత్స	,,	నూర్యావర్తానిలేపము	,,
కాళరాత్రిమర్కటీస్వరూపము	,,	పలాళమూలలేపము	944
క్షోభిణీమర్కటీస్వరూపము	935	గండమాలభేదములు	94
క్షోభిణీమర్కటీచికిత్సాక్రమము	,,	గండమాలలక్షణము	,,
ఆర్బుదనోగనిదానము	,,	గండమాలలకుత్రికఁగుకొదివటికము	945
ఆర్బుదనోగలక్షణము	936	విడం గాదిమాణ్ణము	,,
ఆర్బుదభేదములు	,,	గండమాలలకు తాళకొదివటికములు	,,
రక్తార్బుదలక్షణము	,,	గండమాలలకు గంధకాదిలేపము	946
మాంసార్బుదలక్షణము	937	గండమాలాకండనరసము	947
అసాధ్యార్బుదలక్షణము	,,	గంధకాదిలేపము	948
అధ్యర్బుదలక్షణము	,,	కపాలగండమాలలక్షణము	,,
ద్విరర్బుదలక్షణము	,,	గండిమాలాదులయందు పథ్యము	950
అర్బుదసాకాన్యత్ప్రతికారణము	938	గండమాలాదులయందు దపథ్యము	,,
గంధాదిలేపము	,,	కర్ణశూలలక్షణము	951
యవక్షారాదిలేపము	,,	కర్ణనాదలక్షణము	,,
హర్షివాదిలేపము	,,	బాధిర్బుదలక్షణము	,,
రాద్రసము	939	కర్ణక్షేపణలక్షణము	,,
ఆర్బుదమునకు చిత్రమాలాదిలేపము	,,	కర్ణస్రావలక్షణము	952
గళగండనిదానము	940	కర్ణకందూలక్షణము	,,
గళగండసంప్రాప్తి	,,	కర్ణగూఢకలక్షణము	,,
వాతికగళగండలక్షణము	,,	కర్ణప్రతివాహలక్షణము	,,
కఫజగళగండలక్షణము	,,	కృమికర్ణలక్షణము	,,
మేదజగళగండలక్షణము	941	సతం గాదికీటుకలక్షణము	953
అసాధ్యగళగండలక్షణము	,,	గర్ణవిద్రధిలక్షణము	,,
సర్పాదిలేపము	,,	గర్ణపాకలక్షణము	,,
మందూరలోహము	942	నూలికర్ణలక్షణము	,,
వాతగళగండమునకు నిచులాదిలేపము	,,	గర్ణశోధార్యుదార్యలక్షణము	954
కఫజగళగండోపచారము	,,	వాతకర్ణరోగలక్షణము	,,
దేవదార్యాదిలేపము	,,	ఋత్తకర్ణరోగలక్షణము	,,
మేనుగళగండచికిత్సాక్రమము	,,	కఫజకర్ణరోగలక్షణము	,,
		నన్ని పాతకర్ణరోగలక్షణము	,,

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుట సంఖ్య.

కర్ణశోభలక్షణము	955	ముఖరోగనిదానము.	
పరిపోటకలక్షణము		1) ఓషధిరోగసంస్థాపి	964
కణ్డోత్పతలక్షణము		2) ముఖరోగసంఖ్య	"
కర్ణవృంధకలక్షణము		3) వాతకౌష్ఠ్యరోగలక్షణము	"
కర్ణగుణభవనలక్షణము	955	4) పైత్తికౌష్ఠ్యరోగలక్షణము	"
కర్ణపరిలేహిలక్షణము		5) శ్లేష్మికౌష్ఠ్యరోగలక్షణము	965
కర్ణగండమాలలక్షణము		6) సాన్నిపాతకౌష్ఠ్యరోగలక్షణము	"
భల్లతకాదితైలము		7) రక్తకౌష్ఠ్యరోగలక్షణము	957
శృంగబేరాదితైలము		8) మాంసకౌష్ఠ్యరోగలక్షణము	"
లకునాదిస్వరసము		9) మేఘకౌష్ఠ్యరోగలక్షణము	958
ఆర్కాంకురాదిస్వరసము	958	10) అభిఘాతకౌష్ఠ్యరోగలక్షణము	"
ఆర్కవత్తరసము		11) దంతమూలగతరోగములు.	
సోన్యానాకతైలము		959) శితాదలక్షణము	966
హింగాద్దితైలము		12) దంతపుష్పటలక్షణము	967
నాగరాదితైలము		13) దంతవేషలక్షణము	"
ఆసామార్గతైలము		14) సౌషిరలక్షణము	"
హింగాద్దితైలము		960) మహాసౌషిరలక్షణము	"
బిల్వితైలము		15) పరిదరలక్షణము	"
నీప్తికాతైలము		16) ఉవశుశలక్షణము	968
నిర్గుండ్యాదితైలము		17) నైదిర్భలక్షణము	"
బీజపూరరసము		961) ఖల్లివర్ణలక్షణము	"
సముద్రఫేనమూర్ణము		18) కరాళలక్షణము	"
సర్జత్వకూర్ణము		19) అధిమాంసకలక్షణము	769
కర్ణస్నానచికిత్స		20) నాడీప్రణాలక్షణము	"
కర్ణరోగమునకురాస్నాదిచూర్ణము		21) దంతరోగములు.	
కృమికర్ణచికిత్స		22) దాళవలక్షణము	969
వర్ణవిద్రుచిఃత్వాన్వకమము		23) కృమిదంతలక్షణము	"
ఆఘ్రాదితైలము		963) సంజనకలక్షణము	970
గంధకతైలము		24) దంతహర్షలక్షణము	"
శతావరీతైలము		25) సంతశర్కరలక్షణము	"
జీవనీయతులము		26) కపాలికాలక్షణము	"
కర్ణరోగమునందుపథ్యము			
కర్ణరోగమునందపథ్యము			

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
శ్యావదంతలక్షణము	970	శత్రుస్థిలక్షణము	977
హనుమోక్షలక్షణము	"	గిలాయలక్షణము	"
జిహ్వోగత రోగములు.		గళవిద్రధిలక్షణము	"
వాతజలక్షణము	971	గళాఘ్నలక్షణము	"
పిత్తజలక్షణము	"	స్వరఘ్నలక్షణము	978
కఫజలక్షణము	"	మాంసతానకలక్షణము	"
ఆలూసలక్షణము	"	విదారీలక్షణము	"
ఉపజిహ్వకలక్షణము	"	పర్లసరలక్షణము	"
తాలుగత రోగములు.		పైత్రికపర్లసరలక్షణము	979
కంఠశుండిలక్షణము	972	కఫజపర్లసరలక్షణము	"
తుండికేసరిలక్షణము	"	అసాధ్యముఖరోగలక్షణము	"
అద్ఘవలక్షణము	"	శైలాదిలేపనము	980
కచ్ఛపలక్షణము	973	రాశాదిలేపనము	"
అన్యబలక్షణము	"	పిస్తోషరోగచికిత్స	"
మాంససంఘాతలక్షణము	"	సర్వాష్టరోగసామాన్యచికిత్స	"
తాలుపుష్పటలక్షణము	"	శీతాదరోగచికిత్స	981
తాలుశోషలక్షణము	"	కాశీసాదిచూర్ణము	"
తాలుపాకలక్షణము	"	దంతపుష్పటచికిత్స	"
కంఠగత రోగములు.		దంతవేషచికిత్స	"
రోహిణీలక్షణము	974	జీరకాదిచూర్ణము	982
వాతజరోహిణీలక్షణము	"	కణాదిచూర్ణము	"
పిత్తజరోహిణీలక్షణము	"	భద్రముస్తాదివటికములు	"
కఫజరోహిణీలక్షణము	975	సౌషిరచికిత్స	983
త్రిదోషజరోహిణీలక్షణము	"	పంచలవణాదిచూర్ణము	"
రక్తజరోహిణీలక్షణము	"	వైదర్యచికిత్స	"
కంఠశాలూకలక్షణము	"	అధిమాంసకచికిత్స	"
అధిజిహ్వలక్షణము	"	దంతవిద్రధిసామాన్యచికిత్స	984
వలయలక్షణము	"	కృమిదంతచికిత్స	"
బలూసలక్షణము	976	శారీబాష్పగ్రధారణము	"
ఏకబృందలక్షణము	"	కాశీసాదిగుటికలు	985
ృందలక్షణము	"	శర్కరాచికిత్స	"
		కౌపాలికాచికిత్స	"
		నాడివ్రణచికిత్స	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.	నిషయము.	పుటసంఖ్య.
దంతరోగసామాన్యచికిత్స	985	చంద్రాక్షరకోటిలేపనము	994
లాక్షాదితైలము	986	చంద్రవణలక్షణము	995
దంతరోగమునకు అరిమేదాదితైలము	„	కాళింగాదిచూర్ణము	996
కుసూదిచూర్ణము	987	లాంగల్యాదియోగము	„
జాతిపత్రాదిచూర్ణము	„	జాతీపత్రాదిచూర్ణము	„
దంతరోగములయందు పథ్యము	988	ముఖరోగమునందు పథ్యము	997
ఉపశివ్యాకాచికిత్స	„	ముఖరోగమునందు దవధ్యము	„
వ్యోషాదిచూర్ణము	„	తుండివ్రణలక్షణము	998
కంఠశుంఢ్యాదిచికిత్స	„	రసఉబ్బలక్షణము	„
గళశుండిచేదనవిధి	989	నూతిపుంజీలక్షణము	999
శుండిచేదనాచారము	„	జంతిరాజవ్రణలక్షణము	„
రోహిణీసామాన్యచికిత్స	„	స్నాయుకవ్రణలక్షణము	1000
వాతజరోహిణీచికిత్స	„	స్నాయుకవ్రణమునకు గంధకతైలము	„
పిత్తజరోహిణీచికిత్స	990	స్నాయుకవ్రణచికిత్స	1001
రక్తజరోహిణీచికిత్స	„	స్తనవ్రణలక్షణము	„
కంఠశాలాకచికిత్స	„	స్తనవ్రణచికిత్స	1002
కఫజరోహిణీచికిత్స	„	వటాదికషాయము	„
అధిజిహ్వాకచికిత్స	„	గ్రంధిసర్పలయందు శస్త్రుకర్మ	„
ఏకబృంహచికిత్స	991	నిషేధము	1003
బృలహచికిత్స	„	గ్రంధులకు బృహత్వాదిలేపము	1004
గలాయుచికిత్స	„	వునగ్నవాదిలేపము	„
గళవిద్రాధిచికిత్స	„	పూతికరంజలేపనము	„
సర్వసరసామాన్యచికిత్స	„	గళగ్రంథిగ్నరూప తచ్చికిత్స	1005
గళరోగచికిత్స	992	శిరీషాదిలేపము	„
మృద్వికాదిచూర్ణము	„	వ్యోషాదికషాయము	„
యవక్షారాదిగుటికలు	„	ముస్తాదికషాయము	„
ముఖపాకసామాన్యచికిత్స	993	గళకీలస్వరూపము	1006
ముఖపాకచికిత్స	„	గళకీలచికిత్సాక్రమము	„
తిలాదిగంధూషము	„	విషముష్ట్యాదిలేపము	„
యష్టిమధ్యాద్దితైలము	„	వైంధవలవణలేపము	„
హరిద్రాదితైలము	994	ఆస్యస్ఫోటలక్షణ తచ్చికిత్స	1007
ఖదిరాదిగుటికలు	„	ఆస్యస్ఫోటలక్షణము	„
చంద్రవణలక్షణము	„	ఆస్యస్ఫోటచికిత్స	„

నివయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

పిక్ కాదిలేపము	1008	ఇరి వేలికలక్షణము	1020
కీలకలక్షణము	,,	ఇరివేలిక చికిత్స	,,
అశ్లతాదిలేపము	,,	కక్షపిటికాలక్షణము	,,
కీలకలేపనములు	,,	గంధనామ్నీలక్షణము	1021
కాలస్ఫోటాదికలక్షణము	1009	కక్షగంధపిటికాచికిత్స	,,
కాలస్ఫోటహార లేపనము	,,	అగ్నిరోహిణీలక్షణము	,,
విషస్ఫోటహార లేపనము	,,	అగ్నిరోహిణీచికిత్స	,,
శ్శీపదస్రోగనిదానము	1010	చివ్యలక్షణము	1022
శ్శీపదస్రోగలక్షణము	,,	కునఖలక్షణము	,,
శ్శీపదలక్షణము	1011	చివ్యకునఖచికిత్స	,,
శ్శీపదచికిత్స	1012	హరిద్రాదికలక్షణము	1023
అలయాదిలేపము	1013	కునకచికిత్స	,,
		అమశయాలక్షణము	,,
ద్వావింశ ప్రకరణము.		అమశయాచికిత్స	,,
అజగల్లికాలక్షణము	1015	విదారికలక్షణము	,,
అజగల్లికాచికిత్స	,,	విదారికచికిత్స	1024
యవప్రఖ్యాతలక్షణము	1016	సామాన్యోపచారము	,,
అంధాలజీలక్షణము	,,	శర్కరాలక్షణము	,,
యవప్రఖ్యాంధాలజీచికిత్స	,,	శర్కరార్యులక్షణము	,,
వివృతాపిటికలక్షణము	1017	శర్కరార్యుదచికిత్స	,,
వివృత ఇంద్రవృద్ధ గర్దభ జాలగర్దభ		పాదదారిలక్షణము	1025
చికిత్స	,,	మనుచ్ఛిస్తాదిలేపము	,,
కచ్చపీకాలక్షణము	,,	మదదాదిలేపము	,,
కచ్చపీకాచికిత్స	1018	మధ్యాదిలేపము	,,
వల్మీకలక్షణము	,,	మదనాదిలేపము	,,
మనశ్శిలాన్తైలము	,,	కందరలక్షణము	1026
పవనీకలక్షణము	1019	కందరచికిత్స	,,
పవనీకచికిత్స	,,	అలసలక్షణము	,,
జాలగర్దభలక్షణము	,,	అలసచికిత్స	,,
ఇంద్రవృద్ధలక్షణము	,,	కరంజాదిలేపము	1027
గర్దభలక్షణము	,,	దారుణలక్షణము	,,
పాపాణగర్దభలక్షణము	1020	దారుణచికిత్స	,,
పాపాణగర్దభచికిత్స	,,	కంటకార్యాదిలేపము	,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
శ్లోకరాజశైలము	1027	పరివర్తకలక్షణము	1041
ఆనూంపికలక్షణము	1028	సాహస్యోపచారము	1042
నీలోత్పలాదిలేపము	..	ఆవహాటికలక్షణము	..
త్రిఫలాదిశైలము	..	ఆవహాటిక చికిత్స	1043
షణ్ణాకాదిలేపము	..	నిరుద్ధప్రకసలక్షణము	..
తారుణ్యసిటికలక్షణము	1029	నిరుద్ధప్రకసచికిత్స	..
మంజీషాదిశైలము	..	సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము	1044
మాఖమంగులకు చికిత్స	1030	సన్నిరుద్ధగుద చికిత్స	..
పలితలక్షణము	1031	ఆహిపూరసలక్షణము	..
వనీపలితకోగనిదానములు	1032	శలఖాదిలేపము	..
హేమాద్రిరసము	..	పక్షిలానిఘృతము	1045
నుండిశైలము	1033	వృషణకచ్చలక్షణము	..
నింబాచిమార్గము	..	సర్వాదిలేపము	..
వనీపలితచికిత్స	1034	కాశీసాదిలేపము	..
ఇంద్రుష్ణకోగనిదానము	..	మాకరదంష్ట్రలక్షణము	1046
ఇంద్రుష్ణులక్షణము	1035	రాజీవాదికల్పము	..
.. చికిత్స	..	రజన్యాదిలేపము	..
భృంగరాజశైలము	1036	సర్వశ్లోగనిదానము	..
పద్మినీకంటలక్షణము	1037	విభీతకాచిమార్గము	..
.. చికిత్స	..	ఆర్ధ్రకాచిమార్గము	1047
నింబాచిఘృతము	1038	వైంధవాచిమార్గము	..
జంతుమణిలక్షణము	..	వదనదుర్గంధవిదానము	1048
మాంసలక్షణము	..	వదనదుర్గంధ చికిత్స	..
తిలకాలకలక్షణము	..	కుష్మాదివటికములు	..
జంతుమణి మాంస తిలకాలకచికిత్స	1039	లాజానివటికములు	1049
వ్యచ్చలక్షణము	..	పులిపిర్లవిదానము	..
మంజీషాదిశైలము	..	పులిపిర్ల చికిత్స	..
వ్యంగలక్షణము	..	ఛాయాకోగనిదానము	..
వ్యంగచికిత్స	1040	ఛాయాకోగచికిత్సలు	..
వంటూరురాదిలేపము	..	భల్లతకాదిలేపము	1050
వటప్రత్రాదిలేపము	..	అగోచకలక్షణము	..
నీలికలక్షణము	..	అగోచకచికిత్సలు	1051
కుంకుమాదిశైలము	1041		

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

త్రయోవింశ ప్రకరణము.

	సంగ్రహణీకర్మవిపాకము	7070
	సంగ్రహణీకోగ శాంతి	"
విషనిదానము	1053 గుడిసోగ కర్మవిపాకము	"
భీమరుద్రరసము	1054 ఆరోగోగ కర్మవిపాకము	1071
శత్రుదీయోగము	" స్వర్ణధేనుదానము	"
అభయదినటికములు	" మందాన్ని హరివిధి	1072
సర్వాక్షియోగము	1055 పాండుసోగ కర్మవిపాకము	1073
విషచికిత్స	" శిరోవేదనాసహితపాండుసోగ హరణవిధి.	"
కుక్కకొటునకు చికిత్సలు	" కామలాసోగ కర్మవిపాకము	"
ముషకవిషచికిత్స	1056 ప్రతిమాదానము	1074
శృశ్రికవిషచికిత్స	1057 రక్తపిత్తకర్మవిపాకము	"
ప్రభావతివటికములు	" జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తచికిత్స	1075
పులికోనుచికిత్స	1058 క్షయసోగ కర్మవిపాకము	"
తాటజెఱ్ఱిచికిత్స	" కడళీదానము	"
విషప్రతివిషములు	" బ్రహ్మచర్యాదియోగము	1076
సర్పదష్టలక్షణము	1059 జీవపూజాదియోగము	1077
పుత్రజీవియోగము	1060 శాస్త్రార్థము	"
విషహరచికిత్సలు	" గీతాద్యుపాయము	"
నేత్రాంజనము	1062 కాసకర్మవిపాకము	1018
అష్టఫణినిదానతిద్దీబాక్షురౌషధములు	" హిక్మాకర్మవిపాకము	1019
సర్వపాములకొటుకు మంత్రము	1061 శ్వాసకర్మవిపాకము	"
తేలుమంత్రము	" ఆరుచిక్మవిపాకము	1080
పాడపాములవిషయనకు చికిత్స	" ఛిరోసోగ కర్మవిపాకము	1081
వాపునకుచికిత్స	" తృష్ణాకర్మవిపాకము	1082
గాయమునకు చికిత్స	" దాహసోగ కర్మవిపాకము	"
ఉల్లిపాముకొటునకు చికిత్స	1065 ఉన్మాదసోగ కర్మవిపాకము	1083
విషముకక్కుటకు చికిత్స	" ఆపస్మారకర్మవిపాకము	"
చతుర్వింశ ప్రకరణము.	వాతవ్యాధికర్మవిపాకము	1084
జ్వరకర్మవిపాకము	1066 వాతసోగ హరణవిధి	"
శీతజ్వరకర్మవిపాకము	1067 ధనుర్వాతహరణవిధి	"
శీతజ్వరశునోపచారము	" పక్షవాతహరణవిధి	1085
జ్వరవైదికోపచారము	1068 రక్తవాతహరణవిధి	"
ఆతీసారకర్మవిపాకము	1069 రక్తవాత రక్తపిత్త హరణవిధి	"

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

వాతసి త్రహారవిధి	1086	శ్రీ హోదరకర్మవిపాకము	1095
అనువాతకర్మవిపాకము	"	శమనము	"
అక్షిర్ణకూలకర్మవిపాకము	1087	శోభకర్మవిపాకము	"
శ్రీ హాశూల	"	శోభహారప్రతిమాదానము	1096
జకరశూల	"	గళగండకర్మవిపాకము	"
శమనము	"	గండమాలవిపాకము	1097
అరుచిశూల	"	శ్శీపదవిపాకము	"
శమనము	1088	శ్శీపదరోగప్రతిమాదానము	1098
శమనము	"	మస్తకప్రణకర్మవిపాకము	"
కటికూలకర్మవిపాకము	"	భగంధరకర్మవిపాకము	"
కర్ణకూల	"	ఉపదంశకర్మవిపాకము	"
శమనము	1089	కుష్ఠరోగకర్మవిపాకము	1099
మాస్తశూల	"	గుశ్శర్మత్సహారము	"
శమనము	"	ముఖరోగకర్మవిపాకము	1100
నయనశూల	"	కర్ణరోగకర్మవిపాకము	"
శమనము	"		
కూలకర్మవిపాకము	1090	పంచవింశ ప్రకరణము.	
అనాహుఉదావర్తకర్మవిపాకము	"	పారదోత్పత్తి	1101
గుల్మరోగకర్మవిపాకము	"	రిసభేదతలక్షణములు	1102
హృద్రోగకర్మవిపాకము	"	రసమాహాత్మ్యము	"
మూత్రకృచ్ఛకర్మవిపాకము	1091	రసనామభేదలక్షణతత్ప్రయోజనం	1103
అశ్మరీకర్మవిపాకము	1092	రసదోషాప్తకము	1104
శమనము	"	దోషాప్తకయుక్తపారద నేవజనిత	
ప్రమేహకర్మవిపాకము	"	రోగములు	"
శూలమేహకర్మవిపాకము	1093	రసదోషాప్తకము	"
వాతమేహకర్మవిపాకము	"	రసదోషాప్తకజనితరోగములు	1105
మధుమేహకర్మవిపాకము	"	రససప్తకంఠకదోషములు	"
ఉదరకర్మవిపాకము	1094	రససప్తకంఠకదోషకజ్జనిత	"
శమనము	"	రోగములు	1106
జలోదరకర్మవిపాకము	"	రసశుద్ధాశుద్ధగుణములు	"
శమనము	"	రసశుద్ధీకరములు	"
ఉదరకర్మవిపాకము	1095	రససంస్కారమంత్రము	1107
శమనము	"	రసదోషాప్తకనివర్తకోషాయము	

విషయము.

పుటసంఖ్య. విషయము.

పుటసంఖ్య.

తత్పక్షలక్షణము	1108	మణిశిల భేదము	1122
రసగతనర్పదోపనివర్తకోపాయము	"	మణిశిలశుద్ధి	1123
రసగతనర్పదముపద్రవములు	"	గారీప-మణిశుద్ధి	"
రసశుద్ధి	1108	ఉలి పాపాణిశుద్ధి	"
ఇంగిలీకములోరసముదీయవిధము	1111	దొడ్డిపాపాణిశుద్ధి	1124
రసాజ్ఞిర్ణమాలలోపద్రవములు	"	విశులభేదము	"
ఇలోగతనర్పదోపనివర్తకోపాయము	1112	విమలలక్షణము	"
రసమెక్కినందుకుచికిత్స	"	విమలశుద్ధి	"
రసతాపహరలేపనములు	"	మాక్షికోత్పత్తితద్వేదములు	1125
రసతాపనివర్తకోపాయము	1113	మాక్షిక నామములు	"
రసమంత్రము	"	మాక్షిక శుద్ధి	"
రసతాపములయందుపథ్యము	1114	మాక్షికనర్పణపాతనము	1126
రసావధానీవనయందుపథ్యము	"	మాక్షిక గుణము	"
రసావధానీవనయందపథ్యము	1115	అపక్వమాక్షికదోషము	1127
గంధకోత్పత్తి	"	కాసీన భేదములు	"
గంధకలక్షణము	1116	కాసీన నామములు	"
గంధక నామములు	"	కాసీనశుద్ధి	"
శోధనయోగ్యగంధకలక్షణము	"	కాసీననర్పణపాతనము	1128
శుద్ధక శుద్ధి	1117	కాసీనగుణము	"
గంధక తైలము	"	గైరిక భేదములు	"
గంధకకల్పము	1118	గైరికశుద్ధి	"
శుద్ధగంధకగుణము	1119	గైరికనర్పణపాతనము	1129
అశుద్ధగంధకదోషము	"	గైరికగుణము	"
ఇంగిలీకశుద్ధి	"	అంజన భేదములు	"
ఇంగిలీకగుణము	"	ఓంకణశంఖవరాటాంజన గైరిక	"
అశుద్ధయింగిలీక దోషము	1120	కాసీనభుజగశుద్ధి	"
తాళికోత్పత్తి	"	అంజనపంచకశుద్ధి	1130
తాళిక భేదములు	"	అంజనపంచక గుణము	"
తాళిక నామములు	"	అంజనతూత్పత్తి	"
తాళికశుద్ధి	1121	శిలాజిత్తు భేదము	1131
తాళిక భస్మము	"	కర్పూరశిలాజిత్తుశుద్ధి	"
తాళికగుణము	1122	శిలాజిత్తుగుణము	1132
మువతాళికదోషము	"	అశుద్ధశిలాజిత్తుదోషము	"

విషయము.

పుట సంఖ్య. విషయము.

పుట సంఖ్య.

శుద్ధశిలా జిత్తు పరీక్ష	1182	నర్వలోహ శుద్ధి	1144
సాధారణరసములు	1188	నర్వలోహ భస్మక్రమము	,,
కంపిల్ల నామములు	,,	నవలోహ వివరము	,,
కంపిల్ల భేదము	,,	సువర్ణ నామములు	1145
కంపిల్ల శుద్ధి	,,	సువర్ణ శుద్ధి	,,
కంపిల్ల గుణము	1184	సువర్ణ సింధూర విధి	1146
బోళీ శుద్ధి	,,	ప్రకారాంతర సువర్ణ భస్మము	,,
మసక శుద్ధి	,,	స్వర్ణ భస్మము	1147
కంపిల్ల శుద్ధి	,,	స్వర్ణ ద్రుతి	,,
మెలుగు త్రశుద్ధి	1185	సువర్ణ భస్మ గుణము	,,
పాలతు త్ర శుద్ధి	,,	స్వర్ణ భస్మ హార లోగములు	1148
గవ్వలు శంఖములు వీని శుద్ధి	,,	సువర్ణ భస్మ గుణము	,,
శర్కర శుద్ధి	,,	అశుద్ధ సువర్ణ భస్మ గుణము	,,
నర్వ శుద్ధి గుణము	1186	హేమ పరీక్ష	1149
యవ షోర శుద్ధి	,,	రజత నామములు	,,
యవ షోర గుణము	,,	రజత శుద్ధి	,,
పంచలవణ శుద్ధి	,,	రజత భస్మము	,,
పంచలవణ గుణములు	1187	రజత సింధూరము	1150
ప్రతికటుక శుద్ధి	,,	రజత ద్రుతి	,,
గజపిప్పలి శుద్ధి	1188	రావ్యభస్మానుపానములు	,,
నల్ల మందు శుద్ధి	,,	రావ్యభస్మ గుణము	1151
ఇంగువ శుద్ధి	,,	అశుద్ధ రావ్యభస్మ గుణము	,,
బీలకణ్ణ శుద్ధి	1189	తామ్ర నామములు	1152
ఆచుదపువిత్తులు నేలదంతినిత్తులు వీని శుద్ధి	,,	తామ్ర దోషము	,,
ముప్పి విత్తుల శుద్ధి	,,	అశుద్ధ తామ్ర దోషము	,,
నేపాళీ శుద్ధి	,,	తామ్ర శుద్ధి	1153
వసు నాభి శుద్ధి	,,	తామ్ర శుద్ధి	,,
సర్వద్రవ్య శుద్ధులు	1140	తామ్ర భస్మము	,,
నర్వ శుద్ధి ఉపరసమాలిక	1141	తామ్ర భస్మము	1154
కంకుష భేదము	1142	తామ్ర భస్మ గుణము	1155
జంతుష శుద్ధి	1143	అశుద్ధ తామ్ర భస్మ దోషము	,,
కంకుష గుణము	,,	తామ్ర శుద్ధి	1156
శుద్ధి సర్వలోహ నామములు	,,	తామ్ర సింధూరము	1157

విషయము.	పుటసంఖ్య. వివరణము.	పుటసంఖ్య
తామ్రభస్మ గుణము	1157. లోహాద్రుతి	117
కాంస్య నామములు	,, మృత్యోపమృతీకరణము	117
కాంస్య గుణము	1158. సర్వలోహగుణములు	
కాంస్య కుడ్డి	,, సీసపు పేళ్ళు	117
కాంస్య భస్మము	,, అశుద్ధ నాగవంగ దోషము	,
కాంస్య సిందూరము	,, నాగకుడ్డి	:
కాంస్యభస్మ గుణము	1159. నాగవంగ కుడ్డి	,
అశుద్ధకాంస్య దోషము	,, నాగభస్మ విధి	117
ఇత్తడి నామములు	1190. నాగసిందూరము	,
ఇత్తడిభస్మ గుణము	,, నాగసిందూరవిధి	,
కాంతి లక్షణము	,, సీసభస్మ గుణము	1174
కాంతకుడ్డి	1161. వంగకుడ్డి	,
కాంతభస్మము	,, వంగభస్మ గుణము	1175
కాంతసిందూరము	,, లోహాష్టకభస్మవిధి	1176
కాంతద్రుతి	1162. హేమాదిభగ్న పరీక్షగుణము	,,
కాంతభస్మ గుణము	,, సప్తధాతుభస్మ పరీక్ష	1177
కాంతాభృకసిందూర గుణము	1163. మిత్రపంచకము	,,
లోహాకుడ్డి	1164. నిరుత్థాపనము	,,
లోహాభస్మవిధి	,, నూతాతిభస్మ గుణము	,,
లోహసిందూరము	1165. ఆభృక భేదములు	1178
లోహద్రుతి	1166. వజ్రాభృక పరీక్ష	,,
లోహాభస్మ గుణము	,, ఆభృక కుడ్డి	,,
అశుద్ధలోహ దోషము	1167. ధాన్యాభృక విధి	,,
కీట్ల నామములు	,, ఆభృక భస్మము	1179
కీట్లకుడ్డి	1168. ఆభృక సిందూరము	1180
కీట్ల మందూరము	,, శతపుటాభృక సిందూరము	1181
మందూర గుణము	,, ఆభృకామృతీ కరణము	1182
ల-ప-విశేష గుణము	1169. ఆమృతీ కృతాభ్రక గుణము	1183
ఇనుము పేళ్ళు	,, ఆభృక భస్మ గుణము	,,
ఇనుపభస్మ గుణము	,, ఆభృక గుణము	,,
భస్మసిందూర పరీక్ష	1170. అశుద్ధాభృక దోషము	1184
తీక్షణద్రుతి	,, ఆభృకభస్మాను పానము	,,
లోహాష్టక ద్రుతి	,, ఆభృకానుపానములు	1187

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
రసాష్టాదశసంస్కారవివరణము	1188	వజ్రకుద్ది	1202
స్వేదనవిధి	"	వజ్రభస్మము	1203
మర్దనవిధి	1189	వజ్రభస్మగుణము	1204
మూర్చనవిధి	"	వైక్రాంతోత్పత్తి	"
ఉత్థాపనవిధి	"	వైక్రాంతగుక్షణము	"
ఊర్జ్వపాతనవిధి	1190	వైక్రాంతభేదములు	1205
అథఃపాతనవిధి	"	వైక్రాంతకుద్ది	"
తిర్యక్పాతనము	1191	వైక్రాంతకుద్దిచంద్రస్మృతివిధి	"
బోధనము	1190	వైక్రాంతభస్మము	1206
నియమనము	"	వైక్రాంతద్రుతి	"
సంక్షేపము	"	వైక్రాంతసత్త్వము	"
రసభస్మము	1193	వైక్రాంతగుణము	1207
రసనిందూరము	1196	వైక్రాంతనామములు	"
రసకర్పూరోత్పత్తి	1197	వైక్రాంతకుద్ది	"
రసకర్పూరసేవనచేహరించు		వైక్రాంతభస్మము	"
రోగములు	1198	వైక్రాంతభస్మగుణము	1208
నవత్పనామములు	"	వీరుపుద్ది	"
అశుద్ధరత్నగుణము	"	నీలభస్మము	"
మాణిక్యకుద్ది	1199	నీలగుణము	"
మాణిక్యభస్మము	"	పుష్పరాగకుద్ది	"
మాణిక్యగుణము	"	పుష్పరాగగుణము	1209
మౌక్తికనామములు	"	మరకతనామములు	"
మౌక్తికకుద్ది	1200	మరకతకుద్ది	"
మౌక్తికభస్మము	"	మరకతభస్మము	"
మౌక్తికగుణము	"	మరకతగుణము	1210
అశుద్ధవజ్రగుణము	"	గోమేధికకుద్ది	"
వజ్రభేదములు	1201	గోమేధికభస్మము	"
వజ్రగుణము	"	గోమేధికభస్మగుణము	"
వజ్రజాతినిరయము	"	ప్రవాళనామములు	"
వజ్రలక్షణముతదుణము	"	ప్రవాళకుద్ది	1211
శ్రీత్వాదిజాతిభేదమువలనవజ్రోప		ప్రవాళభస్మము	"
యోగము	1202	ప్రవాళగుణము	"
		రోగానుక్రమణిక	"

శ్రీ ర మ్మ.

బ స వ రం జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— * —

—* ప్రథమ ప్రకరణము. *—

శ్లో॥ శ్రీనాథం పార్వతీనాథం వాణీనాథం సరస్వతిమ్ ।

హేరంబం వటుకంవిద్యా సతతం తం నమామ్యహమ్ ॥

అవతరణిక. వైద్యశాస్త్రపారీణుండగు బసవరాజు అను విద్వాంసుడు లోక హితార్థంబై బసవరాజీయమని బేర్కొనబడిన యీ వైద్యశాస్త్రమును చేయంబూని తనచే జేయబడు యీ గ్రంథము నిర్విఘ్నముగా పరిసమాప్తయగుటకై ననుస్కారాత్మక మంగళమును “శ్రీనాథం పార్వతీనాథం,, అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా. లక్ష్మీపతియగు విష్ణువు గారీపతియగు నీకుడు వాణీపతియగు బ్రహ్మ విద్యాధిపాన దేవతయగు సరస్వతి విఘ్నేశ్వరుడు వటుకఖైరవుడు వీరిని నేను యెల్లపుడు నమస్కరించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠం భుజకేంద్రభూషం నాగాజినం రాజకళాకలాపమ్ ।
గారీశ్వరం దేవ మునీంద్రసేవ్యం దేవంభజే శ్రీగిరిరాజనాథమ్ ॥

తా. శోభాకర నీలకంఠయుక్తుడును శ్రేష్ఠసర్వాభరణాలంకృతుడును గజ చర్మధరుడును చంద్రకళా భూషణుడును పార్వతీపతియును ఇంద్రాదిదేవ నారదాది మునిసేవ్యుడును కైలాసపతియు నగు పరమేశ్వరుని బసవరాజు అను నేను భజియించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి వృక్షరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుక్రేష్టంబగు బసవరాజీయమును యీ గ్రంథమును వచింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ .వృషరాజీయ నామాయం గ్రంథః పరమదుర్లభః ।
శ్రీమద్యసవరాజేన ధియాగురు సమేనచ ।
ఛరోపకార పుణ్యాయ ప్రయాసేనచ నిర్మితః ॥

తా. బుద్ధియందు బృహస్పతితో సమానుడైన బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను ఛరోపకారపుణ్యమునకై బసవరాజీయ మని పేర్కొనబడిన కడుదర్లభముగనుండు యీ గ్రంథము నతి ప్రయాసచే నిర్మించినాడను.

శ్లో॥ చరకం మాధవం కల్పంఛై రవం కల్పమేవచ । వాగ్భటం సిద్ధ
విద్యాభూం తథాసిద్ధ రసార్ణవమ్ । తథాభేషజకల్పంచ తద్ద
జ్జాతుక కర్ణకమ్ । మాధవీయం చాశ్వినీయ మాయుర్వేదం
తద్దైవచ । సిందూర దర్పణంతద్వ త్పూజ్య పాదీయమేవచ
దేవీశాస్త్రంచంద్రకల్పం బ్రహ్మగారుడమేవచ । చింతామణిం
జ్యోతిషంచ కాశీఖండం తద్దైవచ । శారీరసూత్రం తద్వచ్చ
నిత్య నాఢీయమేవచ । తద్వచ్చ నందిసాఢీయం తథాచాగ్ని
మతాంతరమ్ । మతాంతరం చాన్యశాస్త్రం చికిత్సా సార
సంగ్రహమ్ । తథాకర్మ విపాకంచ తద్వ ద్రేవణకల్పకమ్ ।
ఇత్యాది గ్రంథరత్నాని సమాలోచ్య యథామతిః । లోకోప
కారార్థ మిమంజగద్వైద్య నుతంతథా । ఆంధ్రభాషాయుతం
తద్వత్కరామలకవత్సుటమ్ । సర్వరోగనిదానైశ్చసాధ్యా
సాధ్యై స్తద్దైవచ । సర్వై శ్చికిత్సితై ర్యుక్తం వత్సోమ
క్షీప్యయత్నతః ॥

తా. ఇపుడు బసవరాజు అను నేను చరకము మాధవకల్పము శైరవకల్పము బాహుటము సిద్ధవిద్యాభువు సిద్ధరసార్ణవము భేషజకల్పము జాతుక కర్ణము మాధవీయము అశ్వినీయము ఆయుర్వేదము సిందూరమణిదర్పణము పూజ్యపాదీయము దేవీశాస్త్రము చంద్రకల్పము బ్రహ్మగారుడము చింతామణి జ్యోతిషము కాశీఖండము శారీరసూత్రము నిత్యనాధీయము నందినాధీయము అగ్నిమతాంతరము మతాంతరము అన్యశాస్త్రము చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహము కర్మవిపాకము రేవణసిద్ధకల్పము ఇవి మొదలగు సమస్త వైద్యశాస్త్ర రత్నంబుల నా బుద్ధ్యనుసారంబుగా బాగుగా పరిశీలించి లోకోపకారార్థము జగజ్జైద్యసతంబుగా ఆంధ్రభాషాయుక్తంబుగ కరతలామలకమువలె స్ఫుటంబుగా సర్వలోగ నిదానంబులు సాధ్యాసాధ్యంబులు సర్వరోగ చికిత్సలు కలిగియుండునటుల బసవరాజీయంబను దుర్లభంబగు యీ వైద్య శాస్త్రమును సంగ్రహముగా రచింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ ప్రోవాచరోగ నికరస్య వినాశనాయు ధైషజ్యతంత్రమమలం
హిమహంశ్చ దేవః । బ్రహ్మదివిష్ణు సురసిద్ధ విలోలచిత్తో
భక్త్యావిజృంభితమహంవృషభంస్మరామి ॥

తా. బ్రహ్మ విష్ణువు సురలు వీరలయందాసక్తచిత్తముగల నేను దేవతలలో పెద్దయగు ఏ వృషభుడు సకల రోగనివారణార్థంబై ధైషజ్యతంత్రమును వచించెనో అట్టి మహాప్రాణిముగల వృషభుని మిగుల భక్తిచే భజింపుచున్నాడను.

యుగోపయుక్త గ్రంథములు.

శ్లో॥ కృతేతు చరకః(ప్రోక్తస్త్రీ)తాయాంతు రసార్ణవః ।
ద్వాపరే సిద్ధవిద్యాభూః కతా బసవకఃస్మృతః ॥

తా. కృతయుగమునకు చరకగ్రంథమును శ్రేతాయుగమునకు రసరత్నాకరమును ద్వాపరయుగమునకు సిద్ధవిద్యాభువు అను గ్రంథమును కలియుగమునకు బసవరాజీయమును శ్రేష్ఠంబులని చెప్పవచ్చును.

ఆయుర్వేద ప్రశంస.

శ్లో॥ ఆయుష్య రక్షణార్థత్వా దాయుర్వేద స్తథోచ్యతే ।
ధర్మార్థ కామమోక్షాణాం వర్గాణాంఫలదాయకః ॥

తా. ఆయుర్వేదము ఆయుర్వృద్ధి కారణం బగుటంజేసి ఆయుర్వేదమున బడు. మఱియు నది ధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థ చతుష్టయములకు కూడా కారణంబుగ నుండు.

గ్రంథాధ్యయన ఫలము.

శ్లో॥ ఉక్తంచ బసవాఖ్యేన నిదానం వృషరాజకమ్ ।

యోధీతే జానత స్తస్య సిద్ధ్యంత్యైరాననలశయః ॥

తా. బసవరాజుచే జెప్పబడిన బసవరాజీయము నిదానము నెవ్వరభ్యసించి దానియందలి యర్థము నెఱిగెదరో వారలకు రోగనిదానాది సకల సిద్ధులు నిశ్చయముగ కలుగును.

శ్లో॥ నిదానం సంప్రవక్ష్యామి బసవాఖ్యం కతాయుగే ।

యస్యజ్ఞానాచ్చ రోగాణాం ప్రయోగం కర్తుమర్హతి ॥

తా. కలియుగోపయుక్తం బసవముల బసవరాజీయ నిదానము చెప్పబడియె. కావున దానియందలి యర్థజ్ఞానము నెఱిగెడివారు చికిత్సలయందు సమర్థులయ్యెదరు.

గ్రంథస్థ విషయములు.

శ్లో॥ శ్రుత్వాసమస్తం క్రియతేచనారం ధాన్వంతరోక్తం బహు
జాలయుక్తమ్ । కాయాది బాలగ్రహ రోగసంఘాత్ చికిత్సి
తాద్యాత్ రసధాతుశోధనమ్ । కషాయచూర్ణాఘ్రికాను
పానేతైలాదిలేహ్యైః ఘృత యంత్రమంత్రాత్ । రత్నాది
శుద్ధించ విషక్రిమాస్తథా పాషాణకాదే స్సకలాంచశుద్ధిమ్ ।
అన్యత్ప్రవక్ష్యే ప్యథ దేశకాలాత్ లింగాఖ్యదేశం ప్రకృతిం
మలాదీన్ । జ్వరాదికాన్ వైనకలాంశ్చ రోగాన్ జ్ఞాత్వా
భిషక్కర్తు సమారభేత్ ॥

తా. ధన్వంతరి ప్రణీతంబై ఆసేకార్థజాలములుగల వైద్యశాస్త్రమును నేను బాగుగ నెఱిగి యీ గ్రంథమును రచించినాడను. ఇంను శరీరాది బాలగ్రహ రోగ సమూహములు తచ్చికిత్సలు రసధాతు శుద్ధులు కషాయములు చూర్ణములు ఘ్రికలు

అనుపానములు తైలములు లేహ్యములు ఘృతములు యంత్రములు మంత్రములు రత్నాదిశుద్ధులు విషచికిత్సలు పాషాణాదిశుద్ధులు దేశకాలములు లింగదేహము ప్రకృతి మలములు నాశీనిధానము దూతలక్షణము పథ్యములు అపథ్యములు ధుతర రోగములు జ్వరము మొదలగు సర్వరోగములు చెప్పబడియున్నయవి. కావున వానినెల్ల వైద్యుడు బాగుగా నెఱిగి చికిత్స జేయవలయు.

జ్వ రో త్ప త్తి.

శ్లో॥ యుగక్రమాధర్మ బలస్యనాశ స్తథాక్రమాజ్ఞీవగతిశ్చకీరే కృతే యుగేప్యస్థి గతశ్చజీవ స్త్రీతాయుగే మజ్జగతోవిధేయః । ద్వాపార కేమాంస గతశ్చజీవః కలాయుగేతిష్ఠతిచాన్నపానే । జ్ఞాత్వా ప్రయోగః క్రియతేబుధైఃకలా ప్రయోగమిచ్ఛన్ సుతరాంసువైద్యః ॥

తా॥ ధర్మము కృత త్రేతా. ద్వాపర కలియుగములయందు క్రమముగా క్షయించును, అటులనే యుగక్రమముగా శరీరమునందలి జీవుడును (ప్రాణవాయువును) క్షయించు ప్రాణవాయువు కృతయుగమున అస్థిగతముగా త్రేతాయుగమున మజ్జాగతముగా ద్వాపరయుగమున మాంసగతముగా కలియుగమున అన్నపానాశ్రితముగానుండు. దానంజేసి మానవులకు కృతయుగమున అస్థిగతజ్వరము త్రేతాయుగమున మజ్జాగతజ్వరము ద్వాపరయుగమున మాంసగతజ్వరము కలియుగమున అన్నపానాశ్రితజ్వరము తఱచుగా జనించును.) కావున బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు చికిత్స జేయబూనినవాడై పైక్రమంబుల నెఱిగి కలియుగాను గుణ చికిత్సలం జేయవలయు. అటుల జేయువాడే సువైద్యుడు.

శ్లో॥ అన్నాచ్చ సానాచ్చ పురీషమూత్రంపురీషమూత్రాత్ప్రభవం రోగాః । మలస్యరోధో జ్వరమూలమాహుః విత్తాధికంసాజ్జలపానదోషాత్ । జలేచరం తస్యకలాశ్చజీవాఃప్రసూతిభావ మలముద్గిరంతి । తత్పానసేవ్యా స్త్వతిపి త్తవృద్ధి స్తస్మాచ్ఛిత్తం విషమగ్నిరూపమ్ । పిత్తచనాభే శ్చిత్తవామభాగ్యం తత్పాచకాఖ్యం జ్వరమూలకంస్యాత్ । వాతాదిదోషా నలనాశకంస్యా దంతర్గతో సౌబహిరేవగమ్యతే । తతస్సవాయు

ర్షత రేప్రవిష్టస్య) తాంసిరుద్ధ్వాజ్వరతీప్రకారః । దోషత్రయం
 ద్వంద్వజ సన్నిపాతా నామాతిసారం విషమంవిదాహమ్ ।
 ఇత్యాదిరోగాంస్తు బహూంశ్చకుర్యా ద్దృష్ట్యాప్రయత్నం
 కురుతేచికిత్సకః । బహిర్గతోగ్నిఃపునరంతరంయథా ప్రవేక్ష్య
 తేయేన కృతేనతత్క్షణాత్ । విధిప్రయుక్త్యా క్రియతేచలంఘ
 నం పాకక్రియాకర్తు మిహోచ్యతేపునః ॥

తా. అన్నపానాదులవలన మలమూత్రంబులును వానివలన రోగంబులును జనించు, మఱియు మలనిరోధమువలన జ్వరములును మిక్కుటముగా నీరుద్రాగుట వలన పైత్యరోగములును వుదకములయందలి జీవరాసులు ప్రసవకాలమున వెళ్ళ గ్రక్కడి మలమిశ్రిత జలపానమువలన కడుపిత్తరోగమును జనించు. అందునంజేసి ఆపిత్తము విషాన్ని స్వరూపంబై నాభికి వామపార్శ్వంబున నుండినదై పాదకమను పేటంబటగును సర్వజ్వరములకు మూలకారణంబై వాతాదిదోషములను అగ్నిని నశింపజేయు. మఱియు నా పిత్తము అంతర్గతంబై యుండినను నాడీ చలనమువలన వెలుపల దృశ్యంబగుచుండు. పిదప వాతము జ్వరమున ప్రవేశించి నాడుల నడ్డగించి తీవ్రజ్వరములను కలుగజేయు. మఱియు నాపిత్తమే వాతపిత్తశ్లేష్మ ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ్వరములను ఆమాతిసారము విషమరోగము విదాహము మొదలను ఆనేక రోగములను కలుగజేయు. కావున వైద్యుడు తత్తత్కారణంబుల నెఱిగి చికిత్సించవలయు. మఱియు వైద్యుడు బహిర్గతజ్వరాన్ని యెవ్విధచికిత్సలచే తత్క్షణము లోపల ప్రవేశించునో అవిధచికిత్సలజేయుటయేగాక శాస్త్రోక్తప్రకారము లంఘనమును చేయించవలయు. మఱియు పూర్వోక్తజ్వరము యేక్రియచే పాకమును జెందునో అట్టిదానిని వచించెద.

శ్లో॥ లంఘనా నంతరంజ్ఞాత్వారోగము క్షం చికిత్సకః । బహిర్గ్ని ర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథాక్రియామ్ । ఔషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వాద ద్యాచ్ఛికిత్సకః । థాతూత్సన్నాశ్చయే దోషా అన్యాన్వక్ష్యే యథాక్రమమ్ । అంతర్గతాశ్చ యే దోషా జ్వరరూపాబహిర్గతాః । పునరామాశయగతా జ్వర పాకమవాప్యతే । తన్మధ్యేచాప్యపథ్యాని కురుతేజీర్ణము చ్యతే ॥

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిఘోచనము నెరిగి ఎవ్విధ చికిత్సలచే బహిర్గతజ్వరము లోపల బ్రవేశించునో అవిధ చికిత్సలను వైద్యుడు చేయవలయును. అటుల చికిత్సలంజేయు కాలమున ఔషధముల ప్రభావమునెరిగి వానిని ప్రయోగించవలయు. ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించెద. అంతర్గతదోషములు బహిర్గతంబులైన జ్వరరూపంబగు. బహిర్గతదోషములు మరల అమాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమునుజెందు జ్వరపాక మధ్యమున అపథ్యంబులుజేసిన అజీర్ణరోగము జనించు.

శ్లో॥ రసరక్త గతమాంసం మజ్జాస్థి గతమేవచ ।
 ఏతన్నృధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తు తథోచ్యతే ।
 ధాతుగశ్చేత్వపథ్యాని కరుతే తత్క్షయోభవేత్ ॥

తా. అజీర్ణదోషముచే రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగత జ్వరములు జనించు. అపుడు అపథ్యంబులు చేసిన యవి ధాతుగతంబులగు. ధాతుగతంబున అపథ్యంబులు చేసిన ధాతుక్షయము కలుగు.

అష్టధాతు స్థానములు.

శ్లో॥ (అయుర్వేదే) అథాన్యత్సం ప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమమ్ । ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ అష్టధాతునిగద్యతే । నాడ్యోష్టా పాణిపాత్కౌఠ నాసోపాంత సమాశ్రితాః । పాదయోర్నస్తయోర్ధ్వాణమూలయోః కంఠమూలయోః ॥

తా. ఇక ఆయుర్వేదములో జెప్పబడిన ప్రకారము సంక్షిప్తముగా విశదముగా నాడులకు అష్టస్థానములనువచించెద. ఎట్లన్న:—హస్తద్వయగత నాడులు 2 పాదద్వయగతనాడులు 2 కంఠమున కిరుపార్శ్వములయందుండు నాడులు 2 నాసికమున కిరుపార్శ్వములయందుండు నాడులు 2 అని నాడులు 8 విధంబులు.

శ్లో॥ పాదయోర్నాడికాస్థానం గుల్ఫస్యాంగుళికాత్రయమ్ । హస్తయోస్తు ప్రకోష్టాంతే మణిబంధేంగుళిత్రయమ్ । కంఠమూలేంగుళిద్వంద్వం నాసామూలేంగుళాధికమ్ । స్థానాన్వేతాని నాడినాంతేషు ప్రాణోవ్యవస్థితః ॥

తా. పాదాశ్రిత నాడులు గుల్ఫప్రదేశమున (చీలమండల)కు క్రిందు గా మూడంగుళముల స్థానములోను హస్తాశ్రిత నాడులు ప్రకోష్ఠాంతమునందు మణికట్టుకు క్రిందు గా మూడంగుళముల స్థానములోను కంఠమూలాశ్రిత నాడులు యిరుపార్శ్వములయందు 2 అంగుళముల స్థానములోను నాసామూలాశ్రిత నాడులు ఏకాంగుళ స్థానములోనువుండును. ఈ 8 స్థానములను ప్రాణవాయువు లాశ్రయించియుండును.

సిరాది స్వరూపము.

శ్లో॥ పత్రరేఖా నిభాభిన్నా సూక్ష్మానపుస్సి రాశ్రితాః ।
మృణాల నాడికారూపా స్సోత్తాంసి నర్వదేహగాః ॥

తా. సన్ననరములు ఆకుల రేఖలంబోలి యతిసూక్ష్మంబులై శరీరమంతటవ్యాపించియుండు. పెద్దనరములు తామరనాళములంబోలి శరీరమంతట వ్యాపించియుండు.

నా డీ ప రీ ట్టు.

శ్లో॥ జీవితం లాఘవం స్వాస్యం జ్వరస్యచ విమోచనమ్ ।
యత్తుస్థానం నముచ్యేత పాదనాడిం విదర్శయేత్ ॥

తా. ఆయువు శరీరలఘుత్వము శరీరస్వస్థత జ్వరవిమోచనము వీని నెఱుంగుటకై పాదగత నాడిస్థానమును తప్పక పరీక్షింపవలయు.

నా డీ స్వ ర్మ న వి ధి.

శ్లో॥ సవ్యేనరోగ ధృతికూర్పర భాగమధ్యం పీడాధదక్షిణకరాం
గుళికాత్రయేణ । అంగుష్ఠమూల మధిపశ్చిమ భాగమధ్యే
నాడిప్రీభంజనగతిం సతతం పరీక్షేత్ ॥

తా. వైద్యుడు రోగియొక్క దక్షిణహస్తమును మోచెయ్యి మొదలు తన వామహస్తముచే చక్కగా పిసికి ఆహస్తముయొక్క అంగుష్ఠమూలములో లోభాగమధ్యమునందు తన దక్షిణ కరాంగుళిత్రయముచే యెల్లపుడు వాతగతిని పరీక్షించి నాడి నెఱుంగవలయు.

స్త్రీపురుషనాడీ భేదము.

శ్లో॥ స్త్రీణామూర్ధ్వముఖః కూర్మః పుంసాపునరధోముఖః ।
 అతఃకూర్మవ్యతీకాంతా త్వర్వతైషవ్యతిక్రమః ।
 లక్ష్యతేరక్షీణేపుంసాం యాచనాడీవిచక్షణైః ।
 కూర్మభేదేవవాసూనాం వామేచైవావలోక్యతే ॥

తా. నాభికూర్మము స్త్రీలకు ఊర్ధ్వముఖముగను పురుషులకు అధోముఖముగ నుండుటవలన స్త్రీపురుషులకు నాడులుకూడా వ్యత్యస్తముగ నుండునే. కాబట్టి స్త్రీలకు వామహస్తమునందును పురుషులకు దక్షిణ హస్తమునందును నాడిని బరీక్షింపవలయు. నపుంసకుడైనయెడల వాని స్త్రీపురుషభేదముల నెరిగి వామ దక్షిణ క్రమముగా నాడిని పరీక్షింపవలయు.

హస్తగళనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ తిర్యగ్యవప్రమాణేన జహతిచనిజంపదమ్ ।
 సూచితంజీవనిర్యాణం హస్తనాడీగళేచయా॥

తా. నాడీ తిర్యగ్యవ ప్రమాణము హస్తమందేకాని గళమందేకాని స్వస్థానమును విడిచియుండిన జీవుడు శరీరమును విడనాడునని తెలియవలయు.

హస్తనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ అజీర్ణమామవోషంచ జ్వరస్యాగమనంక్షుధామ్ ।
 వాతపిత్త కఫాస్తుష్టా౯ హస్తనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. అజీర్ణము ఆమవోషము జ్వరాగమనముఆకలి దుష్టమైన వాతపిత్తిచ్చుములు వీనిని హస్తనాడివలన తెలియవలయును.

కంఠనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ ఆగంతుకజ్వరంతృష్ణా మాయాసం మైథుసంక్లమమ్ ।
 భయంశ్లోకంచకోపంచ కంఠనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. ఆగంతుకజ్వరము తప్పి ఆయాగము మైధునము బడలిక భయము శోకము కోపము వీనిని కంఠనాడివలన తెలియవలయు.

నాసానాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ మరణంజీవితంకామం నేత్రరోగం శిరోవ్యధామ్ ।
శ్రావణాస్సుఖిజాన్రోగాన్ నాసానాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. మరణము జీవితము కామము నేత్రరోగము తలనొప్పి చెవినిొప్పి ముఖ రోగము వీనిని నాసానాడివలన తెలియవలయు.

శుభనాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ సువ్యక్తతానిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితి రేవచ ।
అచంచలమమందత్వం సర్వాసాం లక్షణంశుభమ్॥

తా. సర్వనాడులు విశదముగ నిర్మలముగ (అనగా బాధ్యరహితముగ) స్వస్థానమునందు స్థిరముగ చంచలరహితముగ మందవిహీనముగ నుండిన శుభలక్షణము అని తెలియవలయు.

వాతాదినాడీ పరీక్ష.

శ్లో॥ వాతపిత్తకఫంచైవ ద్వంద్వజంసాన్నిపాతకమ్ ।
సాధ్యాసాధ్యవివేకంచ సర్వనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా. వాత పిత్త క్షేమ్య ద్వంద్వజ సన్నిపాతరోగ సాధ్యాసాధ్యంబుల నన్నిటిని నాడీగతివలన నెఱుంగవలయు.

వాతాదినాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతాద్వక్రగతిర్నాడీ చపలాపిత్తవాహిని ।
స్థిరాక్షేమ్యవతీజ్ఞేయా సంసర్గాన్మిత్రలక్షణమ్ ॥

తా. వాతనాడి వక్రముగ పిత్తనాడి చంచలముగ క్షేమ్యనాడి స్థిరముగ నడచు. నాడీ సంకరమున మిత్రయముగ నడచు.

వాతాధిక్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతాధి కేవ హేచ్ఛాక్రే ప్యం తే శ్లేష్మాధి కావ హేత్ ।
మధ్యేపిత్తాధికానాడి సన్నిపాతే విలక్షణమ్ ॥

తా. నాడి వాతాధిక్యమున మొదటి వ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ శ్లేష్మాధిక్యమున నూడవవ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ పిత్తాధిక్యమున మధ్య మ వ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ నడచును, సన్నిపాతమునందు విలక్షణ ముగ నడచును.

శ్లో॥ వాతేవాతాధికానాడి వ్యాభీనకుటిలాసదా ।
అత్యంతదుష్టావహతి స్తబ్ధాతంత్రీ సమాకృతిః ॥

తా. వాతనాడి వాతాధిక్యమునందు సర్పమువలె వక్రముగను కడు దుష్టం బున బిగించబడిన తంత్రీచందంబునను నడచును.

పిత్తాధిక్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తాధి కేతు చపలా నాడీవహతి కాకవల్ ॥

తా. పిత్తనాడి పిత్తాధిక్యమునందు చంచలముగను కాకివలెను నడచును.

శ్లేష్మాధిక్యనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ బకదర్దురసంచారా చటకావ ర్తి కాగతిః ।
కఠేనదుష్టనాడీతు హంసకుక్కుటగామినీ ।
కపోతమందసంచారా వహాతీతి వినిశ్చయః ॥

తా. శ్లేష్మనాడి శ్లేష్మాధిక్యమునందు కొంగవలె కప్పవలె ఊరపిచ్చుకవలె † పికిలిపిట్టవలె నడచును. మఱియు కడుదుష్టంబున హంసవలె కోడివలె పావురము వలె మందముగ నడుచును.

* పాతాంతరము. వాతాధికావహేదంతే న్యక్రే శ్లేష్మాధి కావ హేత్
మధ్యేపిత్తాధికానాడీ సన్నిపాతే త్రిలక్షణమ్ ॥

† ఇదే మినవల్లంకి పిట్ట.

ప్రకారాంతనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ అగ్రేవాతవహానాడి మధ్యేవహతిపిత్తలా ।
అంతేష్లేష్మవికారేణ నాడిష్ణేయా బుధైస్సదా ।
వాతాద్వక్రగతిర్నాడి పిత్తాదుల్పత్వగామిని ।
కఘాన్మందగతి ర్ణేయా సన్నిపాతా దతిద్రుతా ॥

తా. వాతనాడి వాతప్రకోపమున అగ్రమునందు వక్రముగ పిత్తనాడి మధ్య మంఘండినదై పిత్తప్రకోపమున కప్పవలె ఎగిరెగిరియు శ్లేష్మనాడికడపటనుండినదై కఘప్రకోపమున మందముగ నడచును. సన్నిపాతమునందు పై శిష్పబడిన ఘాదు నాడులు కడుతీవ్రముగ నడచును.

వాతపిత్తనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ ముహుస్సర్పగతినాడిం ముహుర్భేకగతింతథా ।
వాతపిత్తద్వయోద్భూతాం ప్రవదంతి విచక్షణాః ॥

తా. వాతపిత్త సంస్కరమునందు నాడి పలుమారు సర్పమువలె కప్పవలెనడుచునని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

వాతశ్లేష్మనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ భుజగాదిగతినాడిం మయూరాదిగతింతథా ।
పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రాహుర్వైద్యవిశారదాః

తా. వాతశ్లేష్మ సంస్కరమునందు నాడి సర్పము రాజహంస వీనివలె నడచునని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

పిత్తశ్లేష్మనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ మంఢూకాదిగతినాడిం మయూరాదిగతింతథా ।
పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రాహుర్వైద్యవిశారదాః ॥

తా. పిత్తశ్లేష్మ సంస్కరమునందు నాడి కప్ప నెమలి మొదలగువాని గమనముగలదిగ నుండునని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

సన్నిపాతనాడి లక్షణము.

శ్లో॥ మందమందంశిధిలశిధిలం వ్యాకులం వాకులంపా ।
 స్థిత్యాస్థిత్యావహతిభమనీయాతి నాశంచసూక్ష్మా ।
 నిత్యంస్కంధేస్ఫురతిపునర ప్యంగుళీస్సంస్పృశేద్వా ।
 భావై రేవంబహువిధతరై స్సన్నిపాతేత్వసాధ్యా ॥

తా. సన్నిపాతమునందు నాడి కడుమందముగ కడుశిధిలముగ కడువ్యాకులముగ నిలిచి నిలిచియు కడునూత్కముగ పలుమాటు భుజములపై స్థిరముగ నడుచుచు నంతలోనే అంగుళిస్తానముజేరి యనేకరీతులుగ నడుచుటయే గాక నాశమును జెంది నటులకూడా దృశ్యంబగు కావున నీసన్నిపాతం బసాధ్యంబు.

అసాధ్యనాడి లక్షణము.

శ్లో॥ యాత్యుత్కటాస్థిరాత్యంత యాత్యేవంమందగామినీ ।
 యాచసూక్ష్మాచవక్రకాచ తామసాధ్యాంచనిద్దిశేత్ ॥

తా. ఏనాడి వ్యాకులముగా శిధిలముగా మందముగా నిలిచి నిలిచియుక్రమముగా స్థానమును విడనాడి నడుచుచుండునో అనాడి మరణనూచక నాడియని తెలియవలయు.

మృత్యుసాడి లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాకులాశిధిలామందాస్థిత్యాస్థిత్యాప్రయాతియా ।
 స్థానంక్రమేణముంచంతీ నాడీమరణశంసినీ॥

తా. ఏవనినాసిక కడుశీతలముగా నేత్రములు నిశ్చలముగా (అనగా రెప్ప పాటుజేయకుండా) నుండి నాడికి స్వస్థానచలనము కలిగియుండునో వాడుతత్క్షణమున మృత్యువును గాంచు.

శ్లో॥ అత్యంత శీతలగానానాస్థిమిత్యం నేత్రయోరపి ।
 స్థానచ్యుతిశ్చనాడినా సవ్యోమరణసేతవః ॥

తా. ఏనాడి దోషముమీద హెచ్చుగా కడుస్థిగ్రముగా కడుమందముగా నూత్కముగా వక్రముగా నడుచుచుండునో అట్టినాడి అసాధ్యంబని తెలియవలయు.

శ్లో॥ జహాతియస్యస్వస్థానం యవార్థమపినాడికా ।
నసజీవితమాప్నోతి త్రిదినే నైవపంచతామ్ ॥

తా. ఎవనినాడి స్వస్థానమును విడనాడి యవార్థప్రమాణమైనను చలించి యుండునో వాడు 3 దినములలో మరణమును జెందు.

అజీర్ణనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్ణాదుద్భవానాడీ కఠినాపూరితాజఙా ।
ప్రసన్నాస్ఫుటితాశుద్ధా క్షుధానాడీప్రశస్యతే ॥

తా. అజీర్ణనాడి కఠినముగా పూరితముగా బడముగానడుచు. ఆకలిగొనిన వాని నాడి నిర్మలముగా స్పష్టముగా సాంకర్య రహితముగా నడుచు.

బాలవృద్ధాదులనాడీ లక్షణము

శ్లో॥ బాలానామపివృద్ధానాం మూకానామపి దేహీనామ్ ।
ఉన్మత్తానామభిన్యాస విమూఢమనసామపి ।
వ్యస్తంసమస్తంద్వంద్వంచ దోషరూపమశేషతః ।
దర్శయత్యచిరాదేవ నాడీద్రవ్యాణిదీపవత్ ॥

తా. దీపము సర్వవస్తువులను బ్రకాశింప జేయునటుల బాలురు వృద్ధులు మూకులు ఉన్మత్తులు అభిన్యాస దోషపీడితులు యోగపురుషులు వీరలనాడి తన యొక్క ప్రత్యేకగతిని సంకరగతిని ద్వంద్వగతిని దోషగతిని కడుశీఘ్రముగా ప్రకాశింపజేయు.

త్రికాలనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాతఃశ్లేష్మగతిర్నాడీ మధ్యాహ్నే చాతిపిత్తశా ।
అపరావాతికాణ్డీయా పునఃపిత్తా నిశార్థకే ॥

తా. నాడి * ప్రాతఃకాలమునందు క్షేమ్యగతిగలదిగ † మధ్యాహ్నమునందు పిత్తగతిగలదిగ ‡ ఆపరాహ్ణమునందు వాతగతిగలదిగ ఆర్ధరాత్రియందు మరలపిత్తగతిగలదిగ నడచు.

నాడిగతవాత సంచారకృత్యము.

శ్లో॥ స్వర్చనా త్పీడనోద్భూతా ద్భేదనా న్యర్ధనాదపి ।
తాసుప్రాణస్య సంచారం ప్రయత్నేన విశోధయేత్ ॥

తా. స్వర్చించుట (తాకిచూచుట)పినుకుట మెటికలు కరుచుట మర్దించుట వనిచే నాడులయందలి ప్రాణవాయువును బాగుగా సంచరించుటల జేయవలయు.

నాడిపరీక్షా నిషేధకాలము.

శ్లో॥ వ్యాయామతృష్ణాతపపీడితస్య బుభుక్షుతో భుక్తవతో హిజంతోః ।
అభ్యంజనన్నానవధూపభోగ క్రియాసునాడి నవిబోధనీయా ॥

తా. వ్యాయామము దప్పి యెండ వీనిచే పీడింపబడినవానికి ఆకలిగొనినవానికి భుజించినవానికి అభ్యంజనము జేసికొనినవానికి స్నానము జేసినవానికి స్త్రీసంభోగము జేసినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు. కావున నట్టిసమయములయందు నాడిపరీక్ష జేయంజనదు.

శ్లో॥ సద్యస్నాతస్య భుక్తస్య యుత్తృష్ణాతపసేవినః ।
వ్యవాయుశ్రాంతదేహస్య సమర్థోపి నబుధ్యతీ ॥

తా. అపుడు స్నానము చేసినవాడు భుజించినవాడు ఆకలిగొనినవాడు దప్పి గలవాడు యెండతాకినవాడు స్త్రీసంభోగము చేసినవాడు సంచారముచే బడలిన వాడు ఇటీవారల నాడిని యెట్టి సమర్థుడైన కనుగొనజాలడు.

శ్లో॥ భుక్తస్య సద్యః స్నాతస్య నిద్రితస్యోపవాసినః ।
వ్యాయామశ్రాంతదేహస్య భూతావేసినోదనే ।

* ప్రాతఃకాలమునగా ఉదయాది పదిఘడియలు † మధ్యాహ్నమునగా పది ఘడియలు మొదలు యిరువది ఘడియలవరకు ‡ ఆపరాహ్ణమునగా యిరువది ఘడియలు మొదలు సూర్యాస్తమయమువరకు.

సుందరీణాంచసం మౌగే మధ్యపానేమతిభ్రమే ।
 గంధారీభక్షణేచైవ పవనాభ్యాససాధకే ।
 కుక్కుటీశశమండూక సర్పమాంసాదిభక్షకే ।
 అపస్మా శ్రేణాంతదేహీ నాడీసమ్యజ్నుబుధ్యతే ॥

తా. భుజించినవానికి అపుడు స్నానముచేసినవానికి నిదురగాంచినవానికివు పవాసముచేసినవానికి వ్యాయామముచే బడలినవానికి భూతము సోకినవానికి రోదనము స్త్రీసంభోగము మద్యపానము జేసినవానికి మత్తిభ్రమగలవానికి గంజాయి నేవించినవానికి యోగాభ్యాసము నేయవానికి కోడి కుండేలు కప్ప సర్పము వీని మాంసములను భుజించినవానికి అపస్మారరోగముకలవానికి బడలినవానిః నాడి బాగుగా కనుపించదు.

నాడీజ్ఞానహీన వైద్యవోషము.

శ్లో॥ నాడీగతిమవిజ్ఞాయ * యుక్తరోతిచికిత్సతమ్ ।
 ఆరోహతిగిరింసోంధ స్తస్యయానసమందిదుః ॥

తా. ఎవడు నాడీగతి విశేషంబుల నెఱుగక చికిత్స జేయంబూనునో వాడు “పర్వతము నెక్కుటకు గడుచుటకు యత్నించు అంధునివలె” భంగపడు.

స్పర్శ లక్షణము.

శ్లో॥ అథస్పర్శమిమంవక్ష్యే కించిదుష్టం ప్రభంజనే ।
 అత్యుష్ణంపి త్తరోగేతు హ్యథవాచాతిశీతలమ్ ।
 కించిచ్ఛీతం శ్లేష్మరోగే ద్వంద్వజేచ పృథక్పృథక్ ॥

తా. ఇక. స్పర్శలక్షణమును వచించెద. శరీరము వారరోగికి కించిదుష్టముగ నుండు. వైత్యురోగికి కడు ఉష్ణముగ గాని కడు శీతలముగ గాని ఉండు శ్లేష్మరోగికి యొకింత శీతలముగా ద్వంద్వరోగికి పలురీతులు గానుండు.

రూప లక్షణము.

శ్లో॥ తతస్వరూపంపశ్యేచ్ఛ శ్యామంభాతి ప్రభంజనే ॥
 హరిద్రారక్తవర్ణాభం గాత్రంపై త్యే విభాతిచ ।

* చికిత్సాం య, కరోతిచ.

పాండురస్యచవర్ణాభం స్వరూపం కఫరోగతః ।
మిశ్రజంద్వంద్వరోగేతు వివర్ణం సాన్నిపాతికే ॥

తా. ఇక రూపలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగమునందు నల్లగ నుండు పైత్యరోగమునందు పచ్చగ గాని ఎఱ్ఱగ గాని ఉండు. శ్లేష్మరోగమునందు పాండురవర్ణముగా ద్వంద్వరోగమునందు మిశ్రవర్ణముగా సన్నిపాతమునందు వివర్ణము గానుండు.

శబ్ద లక్షణము.

శ్లో॥ తతశ్శబ్దగుణంవక్ష్యే సమశబ్దస్సమీరణే ।
సహస్రోల్పణవాక్పితే శ్లేష్మరోగేచహీనతా ।
ద్వంద్వజేమిశ్రితాజ్ఞేయా భిషక్పాస్త్రవిశారదైః ॥

తా. ఇక శబ్దలక్షణమును వచించెద. వాతరోగి సమమైన మాటలు కలవాడుగనుండు. పైత్యరోగి నవ్వుచు వదరుచు నుండు. శ్లేష్మరోగి హీనస్వరము కలవాడుగ నుండు. ద్వంద్వరోగి మిశ్రభాష లాడుచుండు. ఇటుల వైద్యకాస్త్రజ్ఞులు తెలిసికొనవలయు.

శ్లో॥ రుద్రకోపాగ్నిసంభూత స్సర్వభూతప్రతాపనః । త్రిపాద్భస్మ
ప్రహరణ స్త్రిశిరాస్సుమహోదరః । వైయాఘ్రుచర్మవసనః
కపిలోమాల్యవిగ్రహః । పింకేక్షుణోవ్రాస్వజంఘో భీభత్సో
బలవాన్మహాకా । పురుషో లోకనాశార్థ మసౌజ్వరఞ్చిత్తితః ।
తైస్తేర్నామభిరస్యేషాం సత్వానాంపరికీర్త్యతే । జన్మాదౌ
నిధనేచైవ ప్రాయోవిశతి దేహినామ్ । ఋతే దేవమనుష్యా
భ్యాం నాన్యోవిషహోతేహితమ్ ॥

తా. రుద్రకోపాగ్నిలోనుండి జనించినవాడుగా సర్వభూతములను తపింప జేయువాడుగా శి కాళ్లు శి శిరములు పెద్దకడుపు ఇవి గలవాడుగా పులిలోలును కప్పకొని యుండువాడుగా కపిలవర్ణము పసుపువర్ణముగల నేత్రములు పొట్టిగా

* అధికముగా చెలుపు గలిసిన పచ్చరంగు.

నుండు పిక్కలు భయంకరమైన ఆకారము. ఇవి గలవాడుగా బలిష్ఠుడుగా లోక నాశముకొరకు జనించినవాడుగా నుండు పురుషుడు జ్వరమనబడును. ఈజ్వర పురుషుడు స్థావరజంగమములైన సమస్తవస్తువులయందును వెవ్వేరు నామములచే వెలయుచుండును. ఇది ప్రాణులకు ఉత్పత్తికాలమునందును అంత్యకాలమునందును గలుగును. దీనిని దేవతలు తప్ప ఇతరులు సహింపజాలరు.

శ్లో॥ జ్వరోరోగపతిఃపాపా మృత్యురోజోశనోంతకః ।
క్రోధోజఙ్ఘాధ్వరధ్వంసి రుద్రోర్ధ్వనయనోద్భవః ।
జన్మాంతయోర్మోహమయ స్సంతాపాత్మాపహారజః ।
వివిధైర్నామఃభిఃక్రూరో నానాజాతిభవర్తతే॥

తా. జ్వరము గర్వరోగములలో ప్రధానంబై పాపమువలన జనించినదగుట వలన పాపస్వరూపముగలదై మరణమును గలుగ చేయునదియై శరీరపుష్టిని గలుగ చేయునట్టి ఓజస్సును నశింపజేయుచు అంతకస్వరూపముగలదిగా నుండును. ఇది దక్షప్రజాపతి యాగమును నాశముచేసిన పరమేశ్వరునియొక్క ఊర్ధ్వనేత్రములో నుండిజనించిన క్రోపస్వరూపము గలది. ఉత్పత్తినాశము పీనియందు మోహమును కలుగ జేయును. మిగుల సంతాపస్వరూపము గలదిగ నుండును. విషమాశనాద్యహితాహారములు స్త్రీసంభోగము వాతముల మాత్రాది వేగనిరోధము ఇంద్రియములకు అతిసంతోషము అతిషీడనము యీ మొదలగు అహితాచారమువలన జనించును. ఇది నానావిధములచేత పశుపత్న్యాది సమస్తజాతులయందును వర్తించును రోగపతి పాపా మృత్యుః ఓజోశనః అను అంతకః నామములచే వ్యవహరింపబడుచుండును.

జ్వరజాతి భేదములు.

శ్లో॥ పాకలశ్చైవనాగానాం పర్వతానాంశిలాజతు । భుజంగానాం
తునిర్మోకః జలానాందీలికాస్త్పతః । గవాంచశీలికారోగః
ఊపరంప్యధీవితలే । శుస స్వశనోవ్యాఘ్రూవా దృష్టిప్రత్య
వరోధనమ్ : అపస్త్పతిఃస్త్పతాశ్వానాం శుఖోద్భేదశ్శిఖండి
నామ్ । నేత్రరోగప్రవహితో వాయనేజ్వరఉచ్యతే । పృష్ఠభే
దోబిజాలానా మాఘానాందర్దురుచ్యతే । శుకానామధసర్వే

షాం భక్తికాజ్వరఉచ్యతే । శార్దూలానాంచసర్వేషాం శ్ర
మాజ్వరఱహేరితః । నూనుషేషుచధర్మజ్ఞ మిధ్యాహారాది
సేవనమ్ । జన్మస్యంతేచవన్యానాం స్వభావాజ్జాయతేజ్వరః ।
ఏషనూషేశ్వరంతేజో జ్వరనామానుదారుణః॥

తా. ఏనుగులకు కలిగెడి జ్వరము పాకలమనియు పర్వతములకు కలిగెడి
జ్వరము శిలాజిత్తనియు పాములకు కలిగెడి జ్వరము నిర్మోకమనియు ఉదకమునకు
కలిగెడి జ్వరము నీలికాయనియు ఆవులకు కలిగెడి జ్వరము శీలికాయనియు భూమి
కికలిగెడిజ్వరము ఊపరమనియు కుక్కలకు కలిగెడి జ్వరము ఆశర్కమనియుపులు
లకుకలిగెడిజ్వరము దృప్తిప్రత్యవరోధమనియు గుఱ్ఱములకు కలిగెడి జ్వరము అప
స్మృతియనియు నెనుశ్యకు కలిగెడిజ్వరము శిభోద్భేదమనియు కాకులకు కలిగెడి
జ్వరముప్రవాహతమనియు పిల్లలకు కలిగెడుజ్వరము పృష్ఠభేదమనియు రోమనాశ
మనియు పందికొక్కులకు కలిగెడుజ్వరము దిద్దరమనియు చిలుకలకు కలిగెడిజ్వరము
ముఖిత్రికాయనియు శివంగి మొదలగు జంతువులకు కలిగెడిజ్వరము శ్రమమనియు
జెప్పబడును మనుజులకు మిధ్యాహారాదులవలనజ్వరముకలుగును. ఏనుగు మొద
లగు అడవిజంతువులకు అంత్యకాలమునందు స్వభావముగానే జ్వరము కలుగును.
ఇటుల అనేకవిధములను దారుణమైన జ్వరములు మహేశ్వరునియొక్క కోపస్వ
రూపము కలవైయుండును.

ఆహికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అఘోత్రంప్రవక్ష్యామి చాహికజ్వరలక్ష
ణమ్ । శీతంసపులకంగాత్రం దాహసంతాపచృద్గదమ్ । శిరో
రుజాంగవైకల్యం కుక్షిపార్శ్వేచశూలకృత్ । అపఘ్నవాం
ఛాతంద్రాచ పాదహృన్ముఖిశోఫతా । గాత్రంపాండురనర్ణంచ
పీతవర్ణంచలోచనమ్ । అక్షిరక్త విహీనంచా ప్యతిసారశ్చ
జాడ్యతా । కరపాదవిదాహశ్చా ప్యాహికజ్వరలక్షణమ్॥

తా. ఇక ఆహిక జ్వరలక్షణముల వచించెద. శరీరము చలిజెట్టుట శరీరము
పులకరించుట, విదాహము సంతాపముకలుగుట టోమ్మునొచ్చుట తలనొచ్చుట ఆం
గములు శైథిల్యమును జెందుట కడుపు పార్శ్వములు శూలించుట అపఘ్నములయం

దిచ్చకలుగుట * తండ్రము కలుగుట పాదములు తొమ్ము ముఖమువాచుట శరీరము
సాండుగవర్ణముగ నుండుట! నేత్రములు పసుపువారియుండుట నేత్రములు రక్తహీన
ములై తెలుపువారియుండుట ఆతిసారము శరీరజాడ్యము కలుగుట చేతులు కాళ్లు
మండుట ఈలక్షణములుగలది ఆపికజ్వరమని తెలియవలయు.

శీతలజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] దేహన్యశీతతాకంపో రోమహర్షశ్చగా
యితా । తంద్రామూర్ఛభ్రమశ్చైవ శీతజ్వరస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము చల్లగ నుండుట వణకుట గగ్గర్పొడుచుట పాడుట తండ్ర
మూర్ఛ భ్రమ యీ లక్షణములు గలది శీతజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంకరే] త్వక్ష్మాన్లైష్టాసితాశీత మాదా జనయతోజ్వ
రమ్ । తయోఃప్రశాంతయోఃపి త్త మంతేదాహాంకరోతిచ॥

తా. క్షేష్మవృక్షములు గెండును తొలుత రసధాతువు నాశ్రయించి వణకును
చలిని గలుగ జేసి పిదప జ్వరమును కలుగ జేయును. ఆ క్షేష్మవృక్షములు శాంతిశైం
దినపిదప పిత్తము ప్రకోపించి విదాహమును గలుగ జేయును. ఈలక్షణములు సా
మాన్యము గాశీత పూర్వజ్వరంబుల కెల్ల కలవని యెఱుంగవలయు.

శీతజ్వరములకు వాశుపతాస్త్రరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసభస్మతామ్రభస్మ గంధకంచమనశ్శిలా ।
వాషాణద్విత్తయంచాధ భృంగీని రేణమర్దయేత్ ।
ద్విదినంబాలుకాయంత్రే చండాగ్నా చద్వియామకమ్ ।
ద్విగుంజంభక్షయేన్నిత్య మార్ద్రకంచానుపానకమ్ ।
వాశుపతాస్త్రనామాయం సర్వాహికజ్వరంహరేత్ ॥

తా రసభస్మభ్రమ తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల
శుద్ధిజేసిన ఉల్లిపాషాణము శుద్ధిజేసిన గారీపాషాణము వీనిని సమభాగములుగా

* తండ్రమున సోమరితనములేక కునికపాటు.

గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి గుంటగలగ రాకురసముచే 2 దినములు యెఱతెగ కమర్దించిమాత్రలుజేసి గాజునుప్పెలోబోసి వాలుకాయంత్రములోనుంచి 2 రూములు (గంధకము జీర్ణంబగువరకు) తీట్టెగ్గిచే వండి సాంగశీతలమునదీసి ప్రతిదినము 2 గురిగింజలయెత్తు ఔషధమును అల్లపురసానుపానముతో నేవింపుచుండిన సకల ఆహికజ్వరములు నశించును. (ఇదియ పాశుపతాస్త్రరసము).

శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్రరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ద్విభాగుశ్వేతపాషాణం రసంనేపాశమ్లేచ్ఛకమ్ । ప్రత్యేకమేకభాగంతు ఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్ । కృష్ణదుత్తూరతోయేన ముద్ధితంయామమాత్రకమ్ । ముద్గప్రమాణానూత్రేణ త్వార్ధికంచానుపానకమ్ । ఏకాహికంద్వాహికంచ త్రాహికం నాశయేజ్వరమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఉల్లిపాషాణము 2 భాగములు శుద్ధిచేసిన కఫరి శుద్ధిచేసిన నేపాశములు శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇవి దినసాకటింటికి ఒక్కొక్కభాగము ఇత్తెరంగుం వీనినెల్లి గ్రహించి ఖల్వములోవైచి ఒక రూము నల్లఉమ్మెత్తాకు రసముతోడ బాగుగామర్దించి పెసరగింజలం తేసిమాత్రలుచేసి యందొకదానిని చలివచ్చినతోడనే అల్లపురసములో నేవింపవలయును. ఇటుల మూడుపూటలు నేవించిన ఏకాహిక ద్వాహిక త్రాహిక శీతలజ్వరములు హరించును. (దీనియందు చప్పిడిగంజని త్రాగవలయును. మఱియునీయౌషధమును వరుస త్రిరాత్రజ్వరములయందును నేవింపవలయును. ఈ పాశుపతాస్త్రరసములు శీతజ్వరములను హరింపచేయుటయందు కడు ప్రసిద్ధిజేందినవి.)

ద్వాహికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [బాహు] కరపాదవిదాహాశ్చ ముఖేపాండురశోఫతా । అంతర్దాహోబహిశ్శీతం ద్వాహికజ్వరలక్షణమ్॥

తా. చేతులు కాళ్లు మండుట ముఖము పాండురవర్ణమై శోఫయుక్తముగ నుండుట కడుపులో మంట కలుగుట వెలపట శీతలముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది ద్వాహికజ్వరమని తెలియవలయు. (ఈ ద్వాహికజ్వరమునందు పైజెప్పిన పాశుపతాస్త్రరసమును నేవింపవలయును).

త్రిరాత్రజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] దేహా చశ్శ్యామలంవర్ణం కంఠశోషశ్చదా ।
సూక్ష్మత్ గాత్రంతుశీతలంగ్రాహ్యం త్రిరాత్రజ్వరలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమునకు నల్లవర్ణము కంఠముశోషించుట శరీరము చల్లపైయుండటము ఈలక్షణములు గలది । త్రిరాత్రజ్వరమని తెలియవలయును. (ఈత్రిరాత్రజ్వరవరుసలో జ్వరము పచ్చుటకు ముందుదినము కడుపు కలుసుటకై యిక జెప్పబడు రసప్రతాప మార్తాండరసమును గుడపానకయుక్తముగా సేవింపవలయును.)

రసప్రతాప మార్తాండరసము.

శ్లో॥ రసహింగుళనేపాళం పృక్ణ్యేదంత్యంబుమర్దితమ్ ।
దినార్ధేనజ్వరంహన్య్యా గ్గుజేనసితయాసహ ।
చతుర్వల్లమిదంఖాదే త్వర్వజ్వరప్రశాంతయే ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోపై చి నెలదంతి చెక్కరసముచే 2 ర్షూములు బాగుగా మర్దించి 4 వల్లములు (అనగా 8 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుచేసి యందొకదానిని బెల్లపురసముచేగాని పంచదార పానకముచేగాని సేవించిన కడుపుకలిసి సర్వజ్వరములు హరించును. (ఈరసప్రతాప మార్తాండరసమును సేవించిన మరుదినంబును త్రిరాత్రజ్వరమునకు యిక జెప్పబడు జ్వరాంకుశమును ఒక వండలము సేవించవలయును.)

త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ సూతంగంధవిషంతుల్యం భూర్తభీజం త్రిభిస్సమమ్ । చతుర్ణాంద్విగుణంవ్యోషం చూర్ణయేద్ధినమాత్రకమ్ ॥ జంబీరస్యరసైర్మర్ద్య మూర్ద్యకస్యద్రవేనచ । గుంజాద్వయంప్రదాతవ్యం వాతజ్వరహరంపరమ్ । ఇదంజ్వరాంకుశంనామ్నా సర్వజ్వరవినాశనమ్ । ఐకాహికంద్వ్యాహికంచ త్ర్యాహికంవా

చతుర్థకమ్ | విషమంవాత్రిదోషంవా హంతిసత్యం నను
శయః||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన నాభి ఇవి సముభాగములు ఈ రి సమాము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మైత్తువిత్తులు ఈ నాలుగింటి యిమ్మడి శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్ల రసముచే ఒకదినము బాగుగా మర్చించి 2 గురిగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో నేవించిన వాతజ్వరము హరించును. ఇది వాతజ్వరమును హరింపజేయుటయందు కడుశ్రేష్ఠంబైనది. మఱియు దీనిని అల్లపురసముతో నలువదిదినములు నేవించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్రాహిక చాతుర్థికజ్వరములు విషమజ్వరములు త్రిదోషజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు నిస్సంశయముగ హరించును. ఇదియజ్వరాంకుశమనబడును. (ఈజ్వరాంకుశమును పావుశేరు ఖర్జూరపండ్ల అనుపానముతో నేని లేక పావుశేరు నేలతాటిగడ్డల చూర్ణానుపానముతో నేని లేక పావుశేరు గుడానుపానముతో నేని ఒకమండలము ప్రత్యహము నేవింపుచుండిన త్రిరాత్రజ్వరమునశించును.)

శ్లో|| [అన్యశాస్త్రే] తామ్రతోద్విగుణంతాశం మర్దయేత్సుషవీ
ద్రవైః | ప్రపుటేద్భూధశీతే వజ్రీక్షీరేణమర్దయేత్ | ప్రపు
డేద్భూధరేపశ్చాత్పంచగుంజామితంభజేత్ | ఆర్ద్రకస్యరసే
వైవ సర్వజ్వరనికృంతనః | ఐకాహికంద్వ్యాహికంచ త్రా
హికంచతురాహికమ్ | విశమంచాపిశీతాఢ్యం జ్వరంహంతి
జ్వరాంకుశః||

తా. తామ్రభస్మము | భాగము శుద్ధిచేసిన తాశకము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నుంచి కాకరాకు రసముచే ఒకరూపము మర్చించి బిళ్ళచేసి యెండ నెండించి భూధరయంత్రములో పుటంబిడి సాంగ శీతలమునదీసి నాంతజెముడుపాలచే మరల మర్చించి మరల భూధర యంత్రములో పుటంబిడి 5 గురిగింజల ప్రమాణమును అల్లపురసముతో నేవించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్రాహిక చాతుర్థిక జ్వరములు విషమజ్వరములు సీతజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించును. (ఇదియును జ్వరాంకుశ మనబడును.)

సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశరసము.

శ్లో॥ [X]ంథాంతరే పారదంగంధకంతామ్రం హింగుళంతాళమే
 వచ । తాహంవంగంచూడికంచ ఖర్పరంచమసశ్శిలా ।
 మృత్రాభ్రకంగైరికంచ టంకణందంతిబీజకమ్ । సర్వాణ్యేతా
 నిశుల్యాని చూర్ణయిత్వావిభావయేత్ । జంబీరతులసీచిత్ర
 విజయాతింతిడిరసైః । ఏభిర్ద్విసత్రయం రాద్రే నిర్జనేఖల్వగ
 వ్వారే । చణమాత్రాంవటీం కృత్వా ఛాయాశుష్కాంచకార
 యేత్ । మహాగ్నిజననీచైమా సర్వజ్వరవినాశినీ ; ఏకజంద్వం
 ద్వజంచైవ చిరకాలసముద్భవమ్ । ఐకాహికందార్యహికం
 చ తథాత్రిదివసజ్వరమ్ । చాతుర్థికంతథాత్యుగ్రం జలదోష
 సముద్భవమ్ । సర్వాజ్వరాణాం నిహంత్యాశు భాస్కరస్తిమి
 రంయథా । నాతఃపరంకించిద్ధస్తి జ్వరనాశనభేషజమ్ । మహా
 జ్వరాంకుశోనామ రసోయం మునిభాషితః ।

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీ
 కము శుద్ధిచేసిన తాళకము లోహభస్మము వంగభస్మము శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము
 శుద్ధిచేసిన కఫరిశుద్ధిచేసిన మణిశిల అభ్రకభస్మము కావరాయి వెలిగారము నేలదంతి
 విత్తులు వీనిని సమభాగములు గాచూర్ణముచేసి ఖల్వములోపై చి నిమ్మపండ్లరసముతు
 లసినరసము చిత్రమూలరసము తక్కెడరసము చింతాపరసము వీనిలో ప్రతిదానిచే
 మూజేసి దినములచొప్పున భావనచేసి పిదప పైరసముల నన్నిటిచే ఖల్వమును నిం
 డించి రి దినములు నిర్జనప్రదేశములో ఖల్వముతోడ యెండనెండించి సెనగగింజలం
 తేసి మాత్రలు చేసి నీడ నెండించి యందొకమాత్రను అల్ల పురసముతో నేవించిన
 అగ్ని దీపనము గలుగుటయే గాక వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు పురా
 ణజ్వరములు ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు అత్యుగ్రజ్వరము
 జలదోషమువలన జనించిన జ్వరము యీ మొదలగు సర్వజ్వరములను “నూర్యుడగు
 చీకటిని బోకడచుచందంబున” బోకడచు జ్వరములబోకడచుటయందు దీనికంటె
 శ్రేష్ఠంబైన యాషధం బెద్దియులేదు. ఇది మహాజ్వరాంకుశ రసమని మునీశ్వరులు
 వచించిరి.

త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్రాపింకారీ రసము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] రసకేన సమంశుద్ధం శిఖ్రీవంచపాదికమ్ ।
 గోజిహ్వయాజయంత్యాచ తండులీయైశ్చభావయేత్ ।
 ప్రత్యేకంసప్తసప్తాథ శుష్కంఘంజానతుష్టయమ్ ।
 జరణేనఘృతేనాద్యా త్రాపింకజ్వరశాంతయే ॥

తా॥ కఫరి శంఖము యివి కమభాగములు మైలుతుత్తము $\frac{1}{4}$ భాగము వీటిని ఎద్దునాలుక తక్కుడు చిట్టికూర వీని రసములలో ప్రతిదానిచే 7 పర్యాయములు భావనచేసి మర్దించి మాత్రలుచేసి నీడ నెండించి 4 గురిగించబయిత్తును ప్రాతనేతి తోనిప్పించిన త్రాపింకజ్వరము నివర్తించును.

త్రిరాత్రజ్వర చికిత్స.

క॥ ఇలఁదమ్ములమున నల్లుల ।
 విలసితముగ వరుసతోడ విడియమునేయన్ ।
 జలిబెట్టు త్రిరాత్రజ్వర ।
 కులబొల్లను ద్రుంచుటరుడె గోపతిగమనా ॥

తా. త్రిరాత్రపరుసదినమున నైదునల్లులను రెండవవరుసదినమున నేడునల్లులను మూడవవరుసదినమున తొమ్మిదినల్లులను తమలపాకులలో బాదిగి విడము నేయవలయు. ఇటులజేసిన త్రిరాత్రజ్వరము హరించు. (త్రిరాత్రజ్వరములో వైశిష్టి పాశుపతౌస్త్రమును కూడా బ్రయోగించవలయు.)

చాతుర్థికజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] శీతంసఫులకంగాత్రం శిరోధ్రమణకంపనే
 హరిద్రానేత్రకాంతిశ్చ చాతుర్థ జ్వరలక్షణమ్

తా, చలిబెట్టుట శరీరము పులకరించుట తలదిరుగుట వణకుట నేత్రము పచ్చనై యుండుట యీ లక్షణములుగలది చాతుర్థికజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రాహాశ్చ] చతుర్థకోమలమేవో మజ్జాస్థస్యతమేస్థితే ।
 మజ్జస్య ఏవస్వపరే ప్రభావం సతుదర్శయన్ ।

ద్విధాక ఘేన జంఘాభ్యాం నపూర్వ శ్చిరసోనిలాత్ ।
చతుర్థక స్సాధుకార్యస్స త్ర్యిహంతరసంభవః ॥

తా. మేదస్సు మజ్జ వీనిలో జేనినేని దోషము ఆశ్రయించి యుండునపుడు చాతుర్థకజ్వరము కలుగును. మజ్జధాతువు నాశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థక జ్వరము కలుగునని కొందరాచార్యులమతము.

చాతుర్థికాది సర్వజ్వరములకు మహాదగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] రసంవిషంచాభ్రగంధం తాళకం హింగుళం విషమ్ । శుల్బభస్మ సమంతుల్యం మర్దితం భృంగవారిణా । కాచకుప్యాంవినిక్షిప్య మృత్తికాః లేపయేద్భూషిః । వాలుకాయంత్రకేపాచ్యం దినైకం మందవహ్నినా । సాంగశీతలముద్భ్రత్య దాతవ్యం చణమాత్రకమ్ । అనుపాణవిశేషేణ చాతుర్థిక జ్వరంహరేత్ । సన్నిపాతం నిహంత్యాశు సర్వజ్వరహరం పరమ్ । మహాదగ్నికుమారోయం సర్వవ్యాధివిదారణమ్ ॥

తా, శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వనశాభి అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము శుద్ధిచేసిన వుల్లిపాషాణము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనుంచి గుంటగలగ రాకు రసముచే 1 దినము బాగుగా మర్దించి గాజుపెట్టెలో బోసి దానిపై చీలమున్న లేపనముచేసి 4 దినము వాలుకాయంత్రములో మందాగ్నిచే పాకముచేసి సాంగ శీతలమున దీసి గుంటగలగ రాకురసముచే మరల మర్దించి సెనగగింజలంత మాత్ర లుజేసి 40 దినములు ఆల్ల పుర సానుపానముతో నేవింపుచుండిన చాతుర్థికజ్వరము సన్నిపాతజ్వరము త్రిరాత్రవరుసజ్వరము ఆహికజ్వరము పురాణజ్వరములు యివి మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించు. (దీనిని చాతుర్థిక జ్వరమున పంచమూలక సాయానుపానముతో నేవింపవలయు. ఇదియ మహాదగ్ని కుమార మనబడును.

శీతజ్వరాను పానములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కణాభయంవాకణజీరకంవా నశర్కరంకే వలజీరకంవా । ఉష్ణాంబుషీత్వా సహసానిహన్యా చ్చీతస్య కంపం పరితాపముగ్రమ్ ॥

తా. ఆహికజ్వరములయందు పిప్పలి కరక్కాయనుగాని లేక పిప్పలి జీల కఱ్ఱను గాని లేక పంచదార జీలకఱ్ఱనుగాని అనుపానముగా గ్రహించి వుష్ణోదక మతో పానము చేయించవలయు. మఱియు ఔషధమును అల్లపు రసయుక్త ముగా నొసంగవలయు. ఇటులజేసిన చలి వణుకు వుగ్రతాపము వీనితోగూడి యుండు ఆహికజ్వరములు శీఘ్రముగా నశించును.

ఆహికజ్వర నస్యములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గిరికర్ణిక యోర్మూలం మరీచం లశునం
యుతమ్ | నస్యం శీతజ్వరంహంతి ఏకద్విత్రి చతుర్థకమ్॥

తా. * తెల్లగంపెనవేరు నల్లగంపెనవేరు మిరియాలు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగా నూరి నస్యముచేయించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్రావ్య హిక చాతుర్థిక శీతజ్వరములు నశించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సర కేశాభ్యంగతై లే కాక చూర్ణంసపిప్పలమ్ |
నస్యంశీతజ్వరంహంతి చాహికంహరతిక్షణాత్ ॥

తా. మనుజుడు ఆభ్యంజనము చేసికొనిన పిదప అంటకలికాసరవేళ్లు పిప్పళ్లు నూరి నస్యముచేయించిన శీతజ్వరములు ఆహికజ్వరములు తక్షణమున నశించును.

శ్లో॥ అజామోదంసైంధవంచ మరీచం లశునంసమమ్ |
అర్కపత్రరసేనస్య మాహిక జ్వరనాశనమ్ |

తా. ఖరసాని ఓమము సైంధవలక్షణము మిరియాలు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి జిల్లేడుకొనలరసముచే నస్యముచేయించిన ఆహికజ్వర ములు కూతవేసిపడే మూర్చ్ఛోగములు నశించు.

మసూరి కాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతపిత్తకఫజా మసూరికా శైలికాభిషగ.
మంతుమానుషాః | గంభీరాత్రి దినముత్థితాతథా సన్నిమో
హానచతుర్థనాడికా | ఈశ్వరప్రళయఉగ్రరూపిణీచాష్ట కేనవద
శేషుశోషణమ్ | శక్తియాపమథవాప్తమేజ్వరం దోషథాతు
నవమేప్రలుప్యతే | ఈశ్వరప్రళయముగ్రముబ్భవంవైద్యనాథ

* ఇదే దింటనవేరనియు జెప్పబడు.

మితికధ్యతేశ్యణు । మఘరమసూరికాపి త్తజాతి । కృష్ణమర్కట
 దద్రువిషమాకఘజాతి । దోషజిహ్వకమనిలగ్రహదోషజాతి ।
 హరనయన సముద్భవాగ్నివ త్త్రిధాతు వేష్టితముగ్రహారణమ్॥

తా. మసూరికాజ్వరము వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన మనుజులకు శిలలకు
 జనించుననియు వానికి చికిత్సజేయుట కడునసాధ్యంబనియు మనుజులు చెలిసి
 కొనవలయు. మఱియు దానియందు 8 దినములు గంభీరజ్వరము గలిగియుండు
 టయేగాక సన్నిపాత చాతుర్థికజ్వరములవలనే నాడియు నాడును. మఱియు నది
 యీశ్వర' ప్రళయమువలనే వుగ్రరూపముగలదై 8 లేక లేక 10 దినములకు శరీ
 రమునుగడి జారి పొక్కులుకట్టును. ఇది శక్తిస్వరూపము గలది. మఱియు నిది
 వాతపిత్తశ్లేష్మములను రసాదిసత్తధాతువుల నాశ్రయించుటచే 8 లేక 9 వ దిన
 మున జ్వరము శమించు. మఱియు నిది ప్రళయము వలనే వుగ్రమైన యుత్పత్తి
 గలదిగ నుండు దానంజేసి దాని స్థితి నెఱుండుటకు వైద్యుల కశక్యం. స్ఫోటక
 ములు నట్రునలై నేత్రముల కింపుగనుండిన పిత్తధాతుజనితమనియు నల్లకోతి
 వెంట్రుకలవలె దద్దులుగలవై విషముముగ నుండిన శ్లేష్మధాతుజనితమనియు దోష
 గ్రస్తమైన నాలుకవలె సుంకన వాతధాతుజనితమనియు యీ 3 ధాతువులు లేక
 మైయుండిన వాడు జచ్చుననియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉగ్రరూప మహాతేజ స్త్రిశూలం డమరుకం
 తథా । క్రోధాగ్నిదంష్ట్రాసహితంశక్తిజ్వరసంభవమ్॥

తా. ఉగ్రరూపము మహాతేజస్సు త్రిశూలము డమరుకము క్రోధము నేత్ర
 ములయందు నిష్ఠులురాలుట పెద్దకోరలు ఇవిగలది మహాశక్తి జ్వరస్వరూపమని
 తెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దామాజ్వరంసంతతదామాత్ప్రష్టా మూర్ఛాస్య
 దోషం వమనంచతంద్రా । స్ఫోటకజ్వరం * జంతువికారకాది
 మసూరికాచ జ్వరమష్టసంభవమ్॥

తా. దాహయుక్తజ్వరము యెల్లప్పుడు ఆకలి ఏప్పి మూర్ఛ ముఖదార్ద్రం
 ధ్యము వాంతులు తంద్ర కడుపులోశూల యీ లక్షణము గలది మసూరికాజ్వర
 మని తెలియవలయు. ఈ మసూరికాజ్వరము 8 విధంబులుగ జనించు.

* వ్యాధివికార కాః

అసాధ్య మసూరికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీప్రోక్తే] దద్రుంచ కుండలందీర్ఘ మంతర్వేగం చతు
ర్విధమ్ | కృష్ణంచరక్తం శ్వేత మతివృద్ధిశ్చనాశనమ్ | తృష్ణాతి
సారః కంపశ్చ శ్వాసకాసాది విభ్రమః | హిక్కామూర్ఛా
జ్వరందాహ మసాధ్యంచ వివర్జయేత్ ||

తా సోఘటకములు దద్దులుయొక్క అకారము వట్టవాకారము దీర్ఘాకా
రము అంతర్వేగము గలవియని 4 విధములు. అవి కృష్ణవర్ణములుగ నేని స్థిరక్తవ
ర్ణములుగ నేని శ్వేతవర్ణములుగ నేని తఱచుగ నేని నుండినను తఱచుగా దప్పి
అతిసారము శరీరకంపము శ్వాసకాసలు దగ్ధత్తి తబ్బిబ్బుమాటలు ఎక్కిళ్లు మా
గ్గు జ్వరము ధాహము అనువానిలో దేనితోనైనను గూడియుండినను మరణము
కలుగునని తెలియవలయు.

సోఘటక జ్వరచికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్థవే] మహామయంసర్వ మనేకరూపం మూర్ఛా
త్రిదోష జ్వరసన్నిపాతైః | ఇదంపరాశక్తిరుజామనుష్యేష్వ
నేకరూపం బహుళంచికిత్సతమ్ | ధూమంచయంత్రం తిలకం
మనుష్యో వజ్ర్యేచతాని స్ఫుటమేపసంగ్రహేత్ ||

తా. సమస్త సోఘటకజ్వరములు కడుపరాక్రమము గలవిగ మూర్ఛ త్రిదో
ష సన్నిపాతములచే పలురూపములు గలవిగ నున్నయవి మనుజులకు జనించెడి
ఇవివిధ శక్తిరూపముగల సోఘటకజ్వరములకు ధూమములు యంత్రములు తిలక
ములు మొదలగు ననేక చికిత్సలు గలవు. వానిని సంగ్రహముగా వచించెద.
వానిని మనుజులచరించవలయు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్థవే] దృష్టంహారీతాత్రేయకసంహితాయాం హరిద్ర
విశ్వోషధ వాసకేషికాః | గుడూచినింబా తులసీదలంచి సజీ
రకం ధాన్యకపర్పటిచ | విశంగతకోల త్రిజాతకంచ పాతా
దురాలా భువినింబపత్రమ్ | బిల్వైశ్చపుంఘీ ఫశుగంధ
దారుణం ఏత్యమాంశం హారతేమసూరికామ్ ||

తా. వాతపైత్యశ్లేష్మజనిత మనూరికౌజ్వరములకు పసుపు కొంత అడగు రపు యీనెలు తిప్పతీగ వేపాకు తులసియాకు జీలకఱ్ఱ కొతిమెద్దు పర్మాట్లకము వాయువిడంగములు తక్కువలపుట్లు * లవంగపుచెక్క ఏలకులు అకుపత్రిక చిరు బొద్ది † రేగటిదూల నేలవేపాకు మారేడు ములువెంపలి వానిలి వీనిని సమభాగ ములుగా గ్రహించి ఉదకముతో మర్చించి దాని రసమును సేవించిన మనూరికౌ జ్వరములు హరించు. దీనిని హారీతాశ్రేయాది సంహితలజూచి వచించినాడ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉశీరంనింబవత్రంచధాత్రీమధుకధాన్యకమ్ |
ముస్తాసావీరకంఛిన్నం మంజిష్ఠాతివిపాతథా |
ఏతానిసమభాగాని తుల్యంచూర్ణంతుకారయేత్ |
క్వాథమష్టావశేషంచ మనూరిజ్వరనాశనమ్ |

తా. వట్టివేళ్ళు వేపాకు ఉసిరికెపప్ప ఇప్పపువ్వు కొంతమెద్దు తుంగము సైలు రేగుపలునులు తిప్పతీగ మంజిష్ఠి అతివస వీనిని సమభాగములుగాదంచి చూర్ణముజేసి దీని కెనిమిదింతలు నీళ్ళుబోసి అష్టావశేషముగా కషాయముకొచి సేవించిన మనూరికౌ జ్వరములు హరించు.

శ్లో॥ మధుకంచసమంజూజి దేవదారు చిరాయుతమ్ |
గుళూచిబిల్వమూలంచ వాలుకం ముస్తకంతథా |
క్వాథమష్టావశేషంతు మనూరి జ్వరనాశనమ్ ||

తా. ఇప్పపువ్వు జాజికాయ దేవదారు ఊరకాకర తిప్పతీగ మారేడు వేరు కురువేరు కూతురుబుడమ తుంగముసైలు వీనిని సమభాగములుగా దంచి యందుదకము బోసి అష్టావశేషముగా కషాయముకొచి సేవించిన మనూరికౌజ్వర ములు హరించు. (మఱియు మాహేశ్వరధూపములు వేయవలయు. చండభాసు తిలకము బెట్టవలయు. ఇటులజేసిన మనూరికౌజ్వరములు అంటకుండు.)

క్రిమిరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] జ్వరో వివర్ణతాశూలం హృద్రోగ స్మృతతం
ధ్రమః ! ఛక్తద్వేషోతిశారశ్చసంవిద్యా త్క్రిమిలక్షణమ్ ||

* ఇదే దాచినచెక్క † ఇది పిన్న రేగటిదూలగొండి.

దా. జ్వరము కలుగుట శరీరము వివర్ణమైయుండుట కడుపులో శూలించుట హృదయములో మండుట ఎల్లప్పుడు తబ్బిబ్బులాడుట అన్న ద్వేషము అతీసారము ఈ లక్షణములుగలది క్రిమిరోగమన తెలియవలయు.

క్రిమిరోగ చికిత్స

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆరనాశేనపాతవ్యః క్రిమిఘ్నః శత్రుహః |
ప్రాత స్తస్య సమోనాస్తి క్రిమిఘ్నో భవనత్రయే॥

తా. వాయువిడంగములను కలితోనూరి ప్రాతఃకాలమునందు నేవించిన క్రిమిరోగములు హరించు. క్రిముల నశింపజేయుటకు దీనికి సమానమైన యాహారము ముల్లోకములయందు లేదు.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] ఖదిరఃకుటజః పిచుమండవచాత్రి కటుకత్రి
ఫలం త్రివృతాచసమమ్ | పశుమూత్రయితంపిబసన్తదినం
క్రిమికోటి శతాన్వసిహంత్యచిరాత్ ॥

తా. చంద్రచెక్క * కోలముక్కిచెక్క మంచినేపచెక్క వస శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు కరక్కాయలు తానికాయలు ఉసిరికపప్పు వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి దీనికి సుముగా శుద్ధిజేసిన తెల్ల తెగడచూర్ణము కలిపి ప్రతిదినము 4 మాడలయెత్తు చూర్ణమును ఆవుపంచితముతో 7 దినములు నేవించిన సంఖ్యాతీత క్రిములుండినను శీఘ్రముగ నశించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాలాశ బీజంసగుడం తిలజంతుఘ్నసంయు
రమ్ | జలేన నారికేళస్య పితృక్రిమి వినాశనమ్॥

తా. మోడుగవిత్తులు జెల్లము నువ్వులు వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి తెంకాయ నీళ్ళతోనూరి నేవించిన క్రిమిరోగములు నశించు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] విశంగనిర్గుండ్య భయాఖుకర్ణీ రసోనశోభాం
జన చిత్రకాణామ్ | క్వాథానిషేవ్యఃక్రిమిదుష్టలోగే యథా
మృతంస్వర్ణిభిరాదరేణ॥

* కొడిచెక్క.

తా. వాయువిడంగములు వావిలి కరక్కాయలు ఎలుక చెవి విత్తులు వెల్లులిపాయలు మునగవిత్తులు చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకొంచి “స్వర్ణవాసులగు దేవతలు ఆమృతమున ఆదరణతో నేవించిన మాట్కి” క్రిమిదుష్టరోగము గలవారు నేవించిన క్రిములు నశించుటయేగాక దివ్యశరీరముకూడా గలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముస్తాఖుకర్ణీసురదారుశిగ్రు వరాకషాయః
క్రిమిజిత్కణాఢ్యః । జలేనవాహింగువిశంగబీజం ప్రవీతయాశు
క్రిమిజిత్కణాఢ్యమ్॥

తా. తుంగముస్తెలు ఎలుక చెవివిత్తులు దేవదారు మునగ పిల్లిపీచర వాయు విడంగములు పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకొంచి నేవించి నను లేక ఇంగన వాయువిడంగములు పిప్పళ్ళు వీనిని వుడకముతోనూరి నేవించి నను క్రిమిరోగములు హరించు.

శ్లో॥ యఃపిబేచ్ఛ్రీధ్రయానామ్నా కీటమర్దనకంఠసమ్ ।
త్రిమాసం క్రిమిరోగేషు దివ్యదేహీ భవేన్నరః॥

తా. క్రిమిరోగముగలవారు కీటమిర్దన రసమును తి మాసములు నేవించిన దివ్యదేహముగలవారుగ నయ్యెదరు.

క్రిమిరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ వటోలారిష్ట వేత్రాగ్ర వాస్తుకంమూలకానిచ ।
ఉపశ్రితోముద్గయుష్ణా పురాణశ్శాలిషష్టికః ।
విశంగస్సర్వభోజ్యేషు క్రిమిరోగి ప్రయోజయేత్ ॥

తా. షాట్లకాయ వేము వెదురుగొమ్మ చక్రవర్తికూర ముల్లంగిగడ్డలు పెగర కట్టు అరువది దినములకు పండినప్రాతవడ్లు వాయువిడంగములు వీనిని సర్వ భోజ్యవస్తువులయందు క్రిమిరోగపీడితులు జేర్చుకొనవలయు.

క్రిమిరోగములయందు అపథ్యము.

శ్లో॥ క్షీరాణిమాంసాని గుడంఘృతాని దధీనిశాకానిచపర్ణవంతి ।
సమాషతోమ్లాస్మధురావ్రసాంశ్చ క్రిమిరోజిఘాంసుః పరి
వర్ణయేతాన్ ॥

తా, పాలు మాంసము బెల్లము నెయ్యి పెరుగు ఆకుకూరలు మినుములు పులుసు తేనె మొదలగు మధుర ద్రవ్యములు వీనిని క్రిమిరోగులు వర్జింపవలయు.

జంతుజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] అరుచిశ్చ్యాయనేత్రత్వం పాండుత్వంఛర్దనం
భ్రమః | జ్వరాతిసారహృచ్చూలం క్రిమిణాథప్రజాయతే ||

తా. అరుచి నేత్రములకు నలుపువర్ణము శరీరమునకు పాండురవర్ణము వాంతులు తల్పిబ్బుమాటలు జ్వరము అతిసారము తొమ్మునొప్పి ఇవి గలిగిన జంతుజ్వరమని తెలియవలయు.

జంతుజ్వరములకు కీటమర్దన రసము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] శుద్ధసూతంశుద్ధగంధ మజామోదంవిశంగకమ్
విషముష్టిర్బ్రహ్మబీజం క్రమాదూర్ధ్వగుణంభవేత్ |
చూర్ణయోన్మధునాలేహ్యం నిష్కైకంజంతుజద్భవేత్ |
కీటమర్దనసోనామ ముస్తాతోయం పిబేదను ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు ఓమము 3 భాగములు వాయువిడంగములు 4 భాగములు * పెనుముష్టిచెక్క 5 భాగములు మోడుగవిత్తులు 6 భాగములు ఇటుల వీని నెల్ల చూర్ణముచేసి అందులో తేనెబోసి వండి మాడయొత్తుమాత్రలుజేసి యందొకదానిని తుంగముపైల కషాయముతో నేవించిన జంతురోగము నశించు ఇది కీటమర్దన రసమునబడును.

జ్వరాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరసంతాపహృచ్చూల మరోచకవిరేచ
నమ్ | ఆమంతాశోణితంవాసి జ్వరాతీసారముచ్యతే ||

తా. జ్వరము సంతాపము తొమ్మునొప్పి అరుచి విరేచనముల గలుగుట అమదముగాని రక్తముగాని పడుట ఈలక్షణముగలది జ్వరాంసారమని తెలియవలయు. (ఈజ్వరాతిసారమునకు అతిసారప్రకరణములో సుదహరింపబడు కనకసుందరరసము నుపయోగింపవలయును.)

* ఇదే విషముష్టియనియు ముసిడియనియు జెప్పఁ దు.

జ్వరాతిసారచికిత్స.

[గ్రంథాంతరే] ధన్యానాగరముస్తాభి ర్భిల్వకైః క్వధితంజలమ్
జ్వరాతిసారంవిషమం మూర్ఛార్ఘ్యస్తాంవమీకజయేత్ |

తా. కొంతి మెర్లు శొంతి తుంగము పైలుమా రేడుపించెలు వీనిని సమభాగము గాదొచ్చి కషాయముకాచి సేవించిన విషమజ్వరాతిసారములు మూర్ఛ దప్పి వ తులుహరించును.

రక్తాతిసారజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] రక్తాతిసార స్త్యధవా ప్రవాహః పిపా
సనంచైవ మహాజ్వరస్స్యాత్ | విలోమనాతస్సక లేనిరోధో
జ్వరాతిసారస్యచలక్షణంస్యాత్ ||

తా. రక్తవిరేచనంబులగుట లేక మలము పలుచనగ వెడలుట దప్పి ప్రబల రము విలోమనాతము శరీరమంతటనొప్పి ఈలక్షణములుగలది రక్తాతిసారజ్వరవ తెలియవలయు (ఈరక్తాతిసారజ్వరమునకు అతిసారోగ ప్రకరణమునం దుదహరిం బడు గ్రహణీగజకేసరి నేని కనక సుందరరసమునేని ప్రయోగించవలయు.)

రక్తాతిసారజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవానిదానే] శుంతీసమంగాతివిహచబిల్వ పాతాకణావః
క దీపనియాః | క్వాథోనిసన్యా దతిసారమాశు సామంసశ
లం సకఘస్ర కమ్ ||

తా, శొంతి ముణుగుదామర అతివస మారేడు * పాతవేళ్లు పిప్పళ్లుకొడి పా ఓముము వీనిని సమభాగములుగాదంచి కషాయముబెట్టి సేవించిన ఆముః కూల కఘము రక్తమువీనితోగూడియుండు జ్వరాతిసారము హరించును.

దోషాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ అంతర్దాహో బహిశ్శీతం కరపాదంచ శీతలమ్ |
ప్రలాపశ్పర్ది హిక్కాచ కాసశ్వాస మరోచకమ్ |

* ఇదే చిరుబొడ్డియనియు విషబొడ్డియనియు తెప్పబడు.

కంపోవిభ్రమహ్యుల్లాసో బృంహాణంజాగరోమదః ।
ఆమంసర క్తంహ్యుచ్ఛాలం దోషాతీసారలక్షణమ్ ॥

తా. లోనవిదాహము వెలపట శీతలము కాళ్లుచేతులు చల్లగనుండుట కల్లలాడుట వాంతి ఎక్కిళ్ళు కాసశ్వాసలు అరుచి శరీరమువణగుట భ్రమ అలసట శరీర భారము నిదురరాకుండుట మదము ఆమము రక్తయుక్తమై వెడలుట తొమ్ము నొచ్చుట ఈలక్షణములుగలది దోషాతీసారమని తెలియవలయు, (ఇది యసాధ్యము.)

జ్వరితునియొక్క నియమములు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] గుర్యన్నంశీలలంచారి దివాస్వా
పంక్లమంత్యజేత్ । జ్వరితో జ్వరము క్తశ్చ యత్నాదాబల
లాభతః॥

తా. జ్వరితుడును జ్వరమువిక్తుడును శరీరమునకు బలముకలుగువరకు బలకర యాహారసేవ కీనోదకపానము పగటినిద్ర శ్రమ వీనిని వర్జింపవలయు.

పునరావృత్తి జ్వరకారణము.

శ్లో॥ అనక్తాహారచేష్టాభిః పునరావర్తతేజ్వరః ।
తత్రార్థంలంఘనంకార్యం శేషంపూర్వవదాచరేత్ ॥

తా. విరుద్ధాహారచేష్టలచే నివృత్తించిన జ్వరము తిరిగివచ్చును దానియందు పూర్వోక్త లంఘనములో సగము లంఘనము వేయించి పిదప పూర్వోక్త జ్వరచికిత్సలం జేయవలయు.

జ్వరముక్త లక్షణము.

శ్లో॥ అన్నకాంతౌశిరఃకంఠూః క్షవధుర్గాత్రలాఘవమ్ ।
ప్రస్వేవోముఖపాకశ్చ జ్వరముక్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. అన్నమునందిచ్చు తలదురద తుమ్ముట శరీరమునకు చులకదనము యేట ముఖపాకము ఈలక్షణములు కల్గవారు జ్వరవిముక్తుడని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] దేసాలఘు వ్యవగ్లమప క్లమమోహతాపాః
 పాఠోముఖేకరణ సాష్టవమవ్యధత్వమ్ | స్వేదఃక్షుతంప్రకృతి
 యోగమనోన్నలిస్నా కంఠూశ్చమూర్ధ్నివిగత జ్వరలక్షణాని॥

తా. శరీరలఘుత్వము కలిగియుండుట బడలిక ఆజ్ఞానము తాపము లేకుండుట ముఖపాకము ఇంద్రియములు తెలివిగనుండుట శరీరమున వేదనలేకుండుట చెమట తుమ్ములు వనస్సు తెలివిగనుండుట ఆన్నమునందిచ్చు తలదురద ఈలక్షణములు గల వాడు జ్వరవిముక్తుడని తెలియవలయు.

జ్వర మంత్రము.

ఓం నమోభగవతే పరమార్థిని సర్వ జ్వర రక్షస్వాహా |
 హరిణా సారంగ సారంగస్వామిని ప్రసాదమ్॥

తా. ఈమంత్రముచే పదిమార్లు యభిమంత్రింపబడిన జలమును పానముజేసిన సర్వజ్వరములు హరించు.

జ్వర సంప్రాప్తికారణము.

శ్లో॥ మిథ్యాహారవిహారాభ్యాం దోషాహ్య మాశయాశ్రయాః |
 బహిర్నిరస్యకోష్ఠాగ్నిం జ్వరదాన్స్యూరసానుగాః॥

తా. * మిథ్యాహార విహారములచే వాతపిత్తశ్లేష్మములు దుష్టంబులై ఆమా శయము నాశ్రయించి శోష్టాగ్నిని బైలుపరచి రసధాతువుతోగలసి జ్వరమునుకలగ జేయును ఇదియే శారీరజ్వరలక్షణము.

శ్లో॥ [బాహుటే] తేమలాస్తత్ర దోషైశ్చ తైస్సైర్దుష్టాః ప్రసూ
 షణైః | ఆమాశయం ప్రవిశ్యామ మనుగమ్య పిథాయచ |
 ప్రోతాంసి సక్తిస్థానాచ్చ నీరస్య జ్వలనంబహిః | సహతే
 వాభిసర్పంత స్తపంత స్సకలంవపుః | కుర్వంతోగాత్రమత్స్య

* మిథ్యాహారమనగా ప్రకృత్యాదివిరుద్ధఆహారసేవలయుభుజించినయన్నము జీర్ణంబగుటకుముందుగా భుజించుటయు మిథ్యావిహారమనగా తనబలిమికి అతిక్రమించిన కార్యములు చేయంబూనుట.

ష్ణంజ్వరం నిర్వర్తయంతితే । ప్రోతోవిబంధాత్ప్రాయేణ తతః
స్వేదోసజాయతే॥

తా. వాతాదిదోషములు తమతమ ప్రకోప కారణములచేత బ్రకోపించి ఆమా
శయమునుజెంది అజీర్ణముగ నుండు ఆషారరసములో చేరి రోమకూపము మొదలగు
ప్రోతోమార్గములనడ్డగించి పక్వాశయమునందుండి జాతరాగ్ని లైలుపరచి, దానితో
కూడ శరీరమంతట వ్యాపించి అతుర్జ్వముగనుండు జ్వరమును కలుగజేయును. జ్వరము
నంచు రోమకూపాది ప్రోతో మార్గములు అడ్డగింపబడి యుండుటవలన తరుచుగా
చెమట కలుగదు.

జ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వేదావరోధ స్సంతాప స్సర్వాంగ గ్రహణం తథా ।
యుగపద్య త్రయోగేచ సర్వరో వ్యపదిశ్యతే॥

తా. చెమట లైలువెడలకుండుట దేహము ఇంద్రియములు మనస్సు వీనియం
దు సంతాపము సర్వాంగములయందు. వేదన ఈ లక్షణములు ఏక కాలమునందు
యేరోగములో కలుగునో యదియు జ్వరమనబడును.

జ్వర సూర్యహాపము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] శ్రమోరతిర్వివర్ణత్వం వైరస్యంనయనప్లవః ।
ఇచ్ఛాద్వేషోముహుశ్చాపి శీతవాతాతపాదిషు । జృంభాంగ
మర్దోగురుతా రోమహర్షోరుచిస్తమః । అప్రహర్షశ్చ శీతంచ
ఏతాన్యత్పత్స్యతిజ్వరే । సామాన్యతోవిశేషస్తు జృంభోత్య
ర్థామీరణాత్ । విత్తాన్నయనయోర్దాహః కఫాదన్నంన
నందనమ్॥

తా. బడలియుండుట దేనియంనును యిష్టమలేకుండుట శరీరము వివర్ణముగ
నుండుట నోరు విరసముగనుండుట నేత్రములయందు నీరుపూరించుయుండుట శీతము
యెండ వాయువుశయనము వీనియందుపలుమారు యుచ్చ ద్వేషము ఆవులింతలు కలు
గుట లేక శరీరమువిరుచుట శరీరమునొచ్చుట శరీరము బరువుగనుండుట గగుర్పొడు
చుట అన్నమునందుయిష్టము లేకుండుట తమోగుణముకలుగుట సంతోషము లేకుండు

టచలిబెట్టుట ఈలక్షణములు జ్వరముజనించుటకు ముందుకలుగును ఇవి లాభాయుక్తములు వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరములకు సామాన్యలక్షణములు వాతజ్వరములో తణుచు గా వులింతలు పిత్తజ్వరములో సేత్రములయందుమంట శ్లేష్మజ్వరములో అన్నద్యేషణు కలుగును ఇవిరాబాయ్యోడి జ్వరములకు విశేషలక్షణములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తస్యప్రాగ్రూపమాంలస్య మరత్తిగ్గోత్రగణి
వమ్ | ఆస్యవైరస్యమరుచి ర్జ్వంభాసాస్యాకవలాక్షతా | ఆం
గమద్దోవిషోల్ప ప్రాణతా బహునిద్రతా | గోమహద్దోవీచ
మసం పిండకోద్వేష్టనంక్లమః | హితోపదేశేష్వత్యేషణిః ప్రీతి
రాప్లుపటూషణే | ద్వేషోనిస్వాదు భక్ష్యేషు కథాబాలేషు
త్యక్తభృశమ్ | శబ్దాగ్ని శీతవాతాంబు ఛాయోష్టేష్వ కమ
త్తతః | ఇచ్ఛాద్వేషశ్చతదపి జ్వరస్యావ్యక్తతాభవేత్ ||

తా. ఆలస్యము వస్తువులయందు ప్రీతిలేపండుట శరీరము బగువుగ సుంఛుట నోటియందు విరసత్వము అరుచి అవులింత సేత్రములయందు నీరుకమ్ముట శరీరము నందుపోట్లు అజీర్ణము శరీరకార్బుల్యము అధికనిద్ర గగుర్పాటు శరీరము విరుగుట పి క్కలయందునొప్పి బడలిక హితోపదేశములయం దనూయ పులును ఉష్ణ కాగము వీనియందుప్రీతి మధురపదార్థములయందును బాలురయందును ద్వేషము మిగులసంపన్నులై యు ము అగ్ని శీతవాతము కీతోదకము నీడ ఎండ వీనియంచు కారణములేకనే ఒకానొక పుడు యిచ్చ ఒకానొకపుడు ద్వేషము ఇవి జ్వరమునకు పూర్వరూపములు అనగా జ్వరముకలుగుటకు ముందు పైలక్షణములు కలుగును. పిదప జ్వరము ప్రకాశము గా కనుపించును.

వాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్వాంగదుఃఖంశరశోతిఘాతో మంగోష్ణ
మత్యుష్ణ మితిప్రభావమ్ | కంపోవిబంధో మలమూత్రశుష్కం
దంతోష్ణభాగే త్వదికృష్ణవర్ణమ్ | విజృంభణం శీతమగోచ
కంస్యాద్విష్టంభనంబంధ రుజాచసార్శ్వే | గోమాంచకంవం
తిరుజావనాహం ప్రలాపనంమూర్ఛనకంవిదాహః | అత్యంత
శై త్యంస్యాతిమూత్రఘాతః పదాతిశూలంనఖశోషణంచ ||

తా. ఆవయవములందు పోట్లు అధికముగా తలనొచ్చుట శరీరము ఒకింత యుష్ణముగ నేని లేక కడుసుష్ణముగ నేని ఉండుట శరీరము వణుకుట మలమూత్రములు పెడలకుండుట మలమూత్రములు శుష్కించి యొకింత వెడలుట దంతములు పెడవులు చర్మము నలుపుబారియుండుట ఆవులింతలు లేక ఒడలువిరుచుట చలిదెట్టుట అరుచి శరీరము బద్ధగించుట ఒకపార్శ్వము గట్టిపేసినట్టుండుట గగుర్పొడుచుట వాంతికడుపుబ్బుట ప్రలాపము మూర్ఛ విదాహము కడుతైత్వము అధికముగా * మూత్రాఘాతము పాదములు నఖములు పీనియందు పోట్లు శూల ఈలక్షణములు గలది వాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వేపథుర్విషమోవేగః కఠోష్ణముఖశోషణమ్
నిద్రనాశఃషవః స్తంభో గాత్రాణాం రాక్ష్యమేవచ |
శిరోహృద్దాత్రరుగ్వక్త్రై వైరస్యంగాధవిట్కతా |
శూలాధ్యానేజ్యంభణంచ భవంత్యవిలజ్జేజ్వరే ||

తా. శరీరకంపము అనియతకాలమున జ్వరాధిక్యము కలిగి ఆవయవములు ఒకింత సేపు ఉష్ణముగ శీతంబుగ నుండుట కంఠము పెడవులు ముఖము పీనియందు శోష నిద్రనాశము తుమ్ములు స్తబ్ధత్వము ఆవయవములయందు చురుకు శిరము హృదయము శరీరము పీనియందు వేదన నోరు వగరుగ నుండుట మలము పెంటికలుకట్టుట శూల కడుపుబ్బరము ఆవులింతలు ఈలక్షణములు గలది వాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహుటే] ఆగమాపగమతో భ మృదుతావేదనోష్ణణామ్ |
వైష్యమ్యంతత్రతత్రాంకే తాస్తాస్యర్వేద నాశ్చలాః |
పాదయోస్సుప్తతా స్తంభఃపిండికోద్వేష్టసంక్లమః | విశ్లేషయిన
సంధీనాంపాదఙ్గిరోవ్యః కటిగ్రహః పృష్ఠంక్షౌ భమివాప్నోతి
నిష్పీడ్యత ఇవోదరమ్ | బిద్యంతఇకచాస్థీని పార్శ్వాంగాని
విశేషతః | హృదయస్య గ్రహస్తోదో గ్రాజనేనైవ వక్షసః |
స్కంధయోర్లుదనంబాహ్యో ర్భేదఃపీడనమంసయోః | అశక్తి
ర్భక్షణేహన్వో ర్జ్వంభణంకర్ణయోస్స్వనః | నిస్తోదశ్యంఖి
యోర్మూర్ధ్ని వేదనావిరసాస్యతా | కషాయాస్యత్వమథవా

* మూత్రాఘాటమనగా మూత్రము మిగుల బద్ధగించి కడుస్వల్పముగా వెడలుట

మలానామప్రవర్తనమ్ । రూఘోరుణత్వగాస్యాక్షీ నఖమూ
 త్రపురీషతా । ప్రసేకాఠోచకాశ్రద్ధావిపాకస్వేదజాగరా । కం
 ఠోష్టశోషస్త్రృ ట్కుష్మా ఛర్దికాసా విషాదితా । హర్షోఠో
 మాంగ దంతేషు వేపఘ్నవధుగ్రహః । భ్రమప్రలాపోఘశ్చే
 చ్చావినామశ్చానిలజ్వరే॥

తా. ఒకానొకపుడు జ్వరము కలుగుట మఱియొకపుడు లేవండుటమఱియొక
 పుడుతీవ్రముగ నుండుట మృదువుగ నుండుట అధికతాపము మఱియొకపుడు చల్లగ
 నుండుట ఒకానొకపుడు హస్తపాశములు మిగుల వుష్ణముగను మఱియొకపుడుమిగుల
 శీతముగను నుండుట కాళ్ళు తిమురు పట్టినటులుండుట అవయవములయందు ఒకానొక
 పుడు అధికనొప్పి మఱియొకపుడు నొప్పి లేవండుట పిక్కలయందు నొప్పి బడలిక
 సంఘటలు విరిగినటులుండుట తొడలయందు శక్తి లేవండుట నడుమునందు పట్లు వీపు
 కడుపు వీనియందు నొప్పి అస్థులు ప్రక్కలు ఇవి భేదించినటులుండుట హృదయము
 నందు పట్లు పక్షుస్థలమునందు నొప్పి భుజశిరములు మెడకొంఠులకు పైభాగము భుజ
 ములు వీనియందు నొప్పి నములుట శక్తి లేవండుట ఆవులింత చెవులయందు భృని
 కణతల యందు పోట్లు శిరమునందునొప్పి నోరు విరసముగా లేక వగరుగా నుండుట
 మలమాత్రములు వెడలకుండుట ముఖము నఖములు సేత్రములు చర్మము మాత్రపురీష
 ములు ఇవిరూక్షగా ఎఱుపువర్ణముగా నుండుట నోటియందు నీరుకారుట ఆఠోచక
 ము పదార్థములయం దిచ్చలేకుండుట భుజించిన యాహారము జీర్ణము కావండుట
 చెమట కలుగకుండుట నిదుర పట్టకుండుట కంఠము పెదవులు యెండుట దప్పిద్రవ
 రహితమైన ఓకర శుష్కకాసము దుఃఖము పండ్లు పులిసెయుండుట వణుకు తుమ్మ
 లు రాకుండుట భ్రమ కలవరించుట యెండ కాచుకొనుటయం దిచ్చ ఈలక్షణములు
 వాతజ్వరమునందు కలిగియుండును.

పిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సర్వాంగదాహః కరపాదదాహ స్తృష్ణాధికం
 విభ్రమణాశిరోర్తిః । దాహోవిపాకో ముఖశోషణంచ
 మూర్చాగ్నిమాండ్యంహ్యరుచిర్కృశత్వమ్ । జడంచనశ్చంచల
 తారతిశ్చ విణ్ణేషితంస్యా ధ్నునమర్మజాలమ్ । కంఠాతి
 దుస్స్వప్నవివాదితావా పిత్తాధికంయస్యమతానిచిహ్నమ్॥

తా. సర్వాంగములయందు మంట చేతులు కాళ్లు వీనియందు కడుమంట కడు దప్పి కలుగుట శరీరము తిరుగుట తలనొచ్చుట దాహముకలుగుట నోరు తియ్యగ నుండుట ముఖము శోషించుట మూర్ఛ అగ్నిమాంద్యము * అరుచికలుగుట శరీరము కృశించుట జడత్వము, కలుగుట మనస్సు చలించుట దేనియందును యిచ్చలేకుండుట బలువుగనుండు మర్మజాలములు వీడినట్లుండుట నవదుస్సృష్టములగుట విరుద్ధముగా వాదించుట ఈలక్షణములుగలది పితృజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వేగ స్తీక్ష్ణోతిసారశ్చ నిద్రాల్పత్వంతథావమిః |
కంఠోష్ఠముఖనాసానాం పాకస్వేదశ్చజాయతే |
ప్రలాపోవక్త్రకటుతా మూర్ఛాదాహోమదస్తృషా |
పీతవిఘ్నాత్రనేత్రత్వ కై ప్పతికేభ్రమవవచ ||

తా. తీక్ష్ణమైన జ్వరవేగము అతిసారము ఆల్పనిద్రవాంతి కంఠ ముపెదవులు ముఖము నాసక వీనియందుపాకము చెమట అసంబద్ధము గా మాటలాడుట నోరుచేదు మూర్ఛ దాహ ము † ముమద దప్పి మలమూత్రములునేత్రములు చర్మము ఇవి ‡ పగువు వారియుండుట † భ్రమ ఈలక్షణములుగలది పితృజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [బాహులే] యుగపద్వ్యాప్తి రంగానాం ప్రలాపః కటు
వక్త్రతా | నాసాస్యపాశోశీతేచ్ఛాభ్రమో మూర్ఛామదో
రతిః | విట్స్రింసఃపిత్తవమనం రక్తప్వీననముష్ణకః | రక్తకోశో
ద్గమః పీత హరితత్వంత్వగాదిషు | స్వేదోనిశ్వాసవైగంధ్య
మతితృష్ణాచపిత్తజే ||

తా. జ్వరము ఏకకాలమునందు శరీరమంతయు వ్యాపించుట పలవరించుట నోటియందుకారము ముక్కు నోరు వీటియందు పాకము చల్ల నివస్తువులయందిచ్చి కోరో భ్రమము మూర్ఛ మదము వస్తువులయందిచ్చలేకుండుట విశేషముగా మలము పెడలుట పిత్తము వమనంబగుట కారీయుమియునపుడు రక్తముపడుట పులితేపులుసు రక్త కోరము కలుగుట చర్మము నఖము ముఖము యీ మొదలగు వానియందు పగువు

* అరుచిఅనగా ఆన్నమనందిచ్చకలిగియుండినను భుజించుటకు శక్తి లేకుండుట.

† మదమనగా—మదించిన వానివలె నుండుట.

‡ భ్రమఅనగా—శరీరము చక్రాకారముగా దిరుగుట.

వర్ణము పచ్చవర్ణము చెమట శ్వాసము దుర్గందముగా వెడలుట అధికదప్పి ఈలక్షణములు పితృజ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కాసశ్వాసా పీనసః కంఠశోష దాహశో
భ్రాంతిశ్శ్వేత వర్ణబలాసమ్ । తంద్రాకారో గౌరవర్ణం
గాత్రవాఙ్మధుర్యం వారిపూరంసలాలమ్ । చింతాభీతిర్వి
ద్ధితం మందవహ్ని తాపస్వేద శ్శోఫముత్రం శిరోర్ధిః ।
స్నిగ్ధగాత్రం ఘుర్ఘురంసారణం స్యాద్ధేతుశ్లేష్మన్యోతితోయం
జ్వరస్యాత్ ॥

తా. దగ్గు ఎగరోజు పీనస కంఠశోష దాహము భ్రమ కఫము తెల్ల గనుండుట తంద్ర శరీరము పసుపువర్ణమైయుండుట నోరు తియ్యగ నుండుట అధికముగా జొల్లు కారుట చింత భయము అగ్ని మాంద్యము తాపము చెమట శోభ అధికముగా మూత్రము వెడలుట శిరస్సు నొచ్చుట శరీరము నిగనిగలాడుచుండుట కంఠములో గుట్టు గుఱ్రుమును శబ్దము అతిసారము ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజ్వరమని తెలియవలయు

శ్లో॥ [మతాంతరే] సైమిత్యం సైమితోవేగ ఆలస్యం మధురా
స్యతా । శుక్లమాత్రపురీషత్వక్ స్తంభస్త్రీ ప్తి రథాపిచ ।
గౌరవశీతముత్తేదోరోమహర్షోతినిద్రతా । ప్రతిశ్వాయో
రుచిఃకాసఃకఫజేష్టోశ్చశుక్లతా॥

తా. శరీరము తడిగడ్డచే గప్పబడినట్లు నిశ్చలముగనుండుట జ్వరమునకు మందవేగము కార్యములయందాలస్యము శుక్ల మయ్యగ నుండుట ఘాత్రపురీషములు చర్మము తెల్ల గనుండుట శరీరము స్తంభించుటశ్చస్త్రీ తిందినవానిపలె అన్నమునం దభిలాష లేకుండుట శరీరము బరువుగ నుండుట శరీరము శీతలముగనుండుట ఓకర గగుర్పొడుచుట కడునిద్ర పీనస ఆరుచి కాస నేత్రములు తెలుపువారియుండుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజ్వరమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [నాహాటే] విశేషాదరుచిర్షాడ్యంప్రోతోరోధోవేగతా ।
ప్రశేకోముఖమాధుర్యం హృల్లేపశ్వాసపీనసః॥

హృల్లాసశ్చర్దనంకాస స్తంభశ్చైత్యంత్యగాదిషు ।

అంగేషుశీతపిటికా । స్తంద్రో దరకఘోద్యవే॥

తా. మిగుల ఆరుచి జాడ్యము శ్రోతఃప్రతిబంధముమలమాత్రాగులుకొంచెముగ వెడలుట నోటియందు నీరుకారుట కోరుతియ్యగనుండుట హృల్లేపము శ్వాసము పీనస హృల్లాసమువాంతి దగ్గు స్తబ్దత్వముచర్మము నఖిము యీమొగులగువానియందు తెలుపువర్ణము అవయవములయందు శీతపిటికలు తంద్రకులక్షణములు శ్లేష్మజ్వరమునందు కలిగియుండును.

వాతపిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మాఘనిదానే) తృష్ణామూర్ఛాభ్రమోదాహ స్వప్ననాశ శ్చిరోరుజా । కంఠాస్యశోషో వమఘా రోమహర్షో ౭ రుచిస్తమః । పర్వభేదశ్చబృంభాచవాతపిత్తజ్వరాకృతిః॥

తా. దప్పిమూర్ఛభ్రమసర్వాంగ తాపము నిద్రానాశముతలనొప్పికంఠము ముఖము యెండియుండుట వాంతి గగుర్పొడుచుట ఆరుచి అకస్మాత్తుగా చీకట్లు క్రముకొనినట్లుండుట కీళ్లునొచ్చుట అవలింతలు ఈలక్షణములు గలది వాతపిత్తజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ (బాహులే) శిరో ర్తిమూర్ఛా వమిదాహమోహాః కంఠాస్య శోషో రతిపర్వభేదః । ఉన్నిద్రితాత్మత్ భ్రమరోమహర్షా బృంభాతివాక్త్వంచచలాత్సపిత్తాత్॥

తా. తలనొప్పి మూర్ఛ వాతి సర్వాంగతాపము మోహము గొంతు నోరు యెండుట పదార్థములయం దిచ్చలేవండుట కీళ్ళయందు నొప్పి మిక్కుటముగాదిప్పి తాపము భ్రమము గగుర్పొటు ఆవులింత అధికముగా మాటలాడుట ఈ లక్షణములు వాత పిత్తజ్వరమునందు కలిగి యుండును.

శ్లేష్మవాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మతాంతరే) సైమిత్యంపర్వణాంభేదో నిద్రాగౌరవమేవచ । శిరోగ్రహఃప్రతిశ్యాయః కాసస్వేదాప్రవర్తనమ్ । సంతానోమధ్యవేగశ్చ వాతశ్లేష్మజ్వరాకృతిః॥

తా. శరీరము తడిగుడ్డచే గప్పబడినటుల నిశ్చలముగ నుండుట కీళ్లు నొచ్చుట నిద్ర అంగములు జడముగ నుండుట తలబరువుగ నుండుట పీనసము కాసము స్వల్పముగా చెమటబట్టుట శరీరములో సంకాపము జ్వరమునకు మధ్యవేగము ఈలక్షణములు గలది వాతశ్లేష్మ జ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ (బాహులే) తాపహాస్య రుచిపర్వ శిరోరుక్మీనస శ్వసనకాస విబంధా । శీతజాడ్యతిమిరభ్రమతంద్రా శ్లేష్మవాతజనితజ్వర లింగమ్॥

తా. తాపము లేకుండుట అరుచి కీశ్యయందు నొప్పి తలనొప్పి పీనసము కాసము మలబంధము శైత్యము జాడ్యము తిమిరలోగము భ్రమతంద్ర ఈ లక్షణములు శ్లేష్మవాత జ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మపిత్తజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మతాంతరే) లిప్తతిక్తాస్యతా తంద్రా మోహ కాసో రుచి స్త్రపా । ముహూర్దాహో ముహుశ్శీతం శ్లేష్మ పిత్త జ్వరాకృతిః ॥

తా. నోరు అంటుకొని చేసుగ నుండుట తద్రయోహము కాసఅరుచి దప్పి ప్రతిక్షణమునందు దాహము ప్రతిక్షణమునందు శీతలము ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ పిత్తజ్వరమని తెలియవలయును.

ద్వంద్వజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మాధవనిదానే) తృట్పమోహభ్రమదాహ పీడతా న్యష్ట నిరతివైశీర్ష వేదనా । రోమహర్షమరుచి ర్జ్వరం తథాశ్వాస కాస మితికధ్యతేబుధైః । స్వేదహాని భ్రమ కంపశోషణం ద్వంద్వజన్యమితికధ్యతేశ్చైః.

తా. దప్పి మూర్ఛభ్రమ దాహము నిదురరాకుండుట అధికము గాతలనొచ్చుట గ గుర్వొడుచుట అరుచి కడుజ్వరము శ్వాసకాసలు చెమటబట్టవండుట తబ్బి బ్బులాడుట వణకుట శోష ఈలక్షణములుగలది ద్వంద్వజ్వరమని విద్వాంసులచే జెప్పబడినది.

సన్నిపాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (మాధవనిదానే) రాత్రోజాగరణంది వాచకృశతామూర్ఛ
తిదాహోమరు | చ్చీతంస్వేద ప్రలాపనం మదతృషాహాస్యంచ
హృత్ప్రీడనమ్ | కాసశ్వాస విదాహ శైత్యజ్వరితాత్మస్థా
* శిరో రోదనమ్ | జిహ్వదగ్ధకృశత్వ | మంగళులకంస్యా
త్సన్నిపాతజ్వరే॥

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట పగలు కృశించియుండుట మూర్ఛశరీరము నందు కడుదాహము వాతము ప్రకోపించియుండుట చలిబెట్టుట చెమటపట్టుట ఆసం గతముగ మాటలాడుట మదము పప్పుట అొమ్మునొచ్చుట లేక అొమ్ముతో మండుట శ్వాసకాసలు విదాహించుట శరీరము చల్లనై యుండుట జ్వరము దప్పి తలనొచ్చుట నాలుక పిడకవలె యుండి కృశించియుండుట శరీరము గగుర్పొడుచుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియువలయును.

శ్లో॥ (బాహు) సర్వజోలక్షణైస్సర్వైః దాహోత్రచముహు
ర్ముహుః | తద్వచ్ఛీతంమహానిద్రా దివాజాగరణంశి | సదా
వానైవవానిద్రా ముహుస్వేనోతివైవవా | గీతనర్తనహా
స్యాదివికృతేహాప్రవర్తనమ్ | సస్యతేకలుపే రక్తేభుగ్నేలులిత
పక్షుణీ | అక్షిణీపిండికాపార్శ్వమూర్ధపర్వాస్థిరుక్ భ్రమః |
స్వస్వనాసదుజౌకల్లా కంఠశ్శూకైరివావృతః | పరిదగ్ధఖరా
జిహ్వ గురుస్రస్తాంగసంధితా | రక్తపిత్తకఫఘ్నేవో లోలనంశిర
సోతిరుక్ | ణోతానాంశ్యావరక్తానాం మండలానాంచ దర్శ
నమ్ | హృద్వ్యథామలసంసర్గః ప్రవృర్తిర్వాల్పశోపివా |
స్నిగ్ధాస్యతాబలభ్రంశః స్వరసాదః ప్రలాపితా | దోషపాకశి
రాత్తంద్రా సతతం కంఠకూజనమ్ | సన్నిపాతమభిన్యాసం
తంబ్రామూశ్చహృతోజనమ్॥

* శిరస్తోదనమ్.   కాయఫలకమ్.

తా. సన్నిపాతజ్వరమునందు చాతాది జ్వరమునకు చెప్పియుండు లక్షణములన్నియు కలిగి యుండును దీనియందు పలుమారు ఉష్ణము పలుమారు శీతము పగటి యందు విశేషనిద్రాత్రులయందు నిద్రలేకుండుట లేక యెల్లపుడు నిద్రించుట నిద్రలేకపోవుట పలుమారు చెమటబట్టుట అధికముగా చెమట చెమటయే లేకుండుట సంగీతము వర్తనము హాస్యము మొదలగు వికారచేష్టలు చేయుట నేత్రములు కలకబాది నీళ్ళలోగూడి యెఱ్ఱగా నుండుట కంటితొప్పలు వంకరగాపోవుట పిక్కలు పార్శ్వములు శిరము కీళ్లు అస్థులువీనియందు నొప్పి భ్రమము చెవులయందు ధ్వని శూల గొంతులో ముండ్లు గ్రుచ్చుకొనినటులుండుట నాలుక కాల్పవడినటుల రూక్షగ నుండుట శరీరసంధులు జారుట కౌరి యుమియునపుడూర్ క్తకఫములు వెడలుటశిరము నందు వణకు అధికనొప్పి నల్లగ యెఱ్ఱగ నుండుకోతములు మండలములు కనుపించుట తొమ్మునొప్పి మలబంధము లేక కొంచె కొంచెముగా మలము వెడలుచుండుట ముఖముమినమినలాడుట బలహాని స్వరభంగమువదరుట బహుకాలమువిదవోషముజీర్ణంబగుట తంద్ర యెల్లపుడు కంఠమునందు గుర్తురు శబ్దము ఈలక్షణములు కలిగియుండును. తేజస్సును నశింపచేయునట్టి యీసన్నిపాతము అభిన్యాస మనబడును.

దాహజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (నిద్రసార్ణవే) దాహః పిపాసా ముఖశోషణంచ ప్రలాప సంతాపమతీనదుఃఖమ్ | మూర్ఛాపరిభ్రాంతుద్దరాగ్నిరోధ ఏతానిదాహ జ్వరలక్షణాని ||

తా. సర్వాంగతాపముదప్పి నోరుయెండుట ఆసంగతముగా మాటలాడుట తాపము కడుదుఃఖము మూర్ఛ తల్పిబ్బులాడుట అగ్నిమాంద్యము ఈలక్షణములుకలది దాహజ్వరమని తెలియవలయును.

అజీర్ణజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (చరకే) జ్వరజ్ఞంభణహిక్మాశ్చ మందాగ్నిర్జానునివ్యధా | ఆప్లుస్వభావ గంధశ్చాప్యజీర్ణ జ్వరలక్షణమ్ |

తా. జ్వరము ఆవలింతలు ఎక్కిళ్లు అగ్నిమాంద్యము మోకాల్లునొచ్చుట ఫులితేనుపులు ఈలక్షణములు గలది అజీర్ణజ్వరమని తెలియవలయును.

భూతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (నూధవనిదానే) అపస్తారోవిరూసాక్షో జ్వరోత్యత ప్రలాప
నమ్ | అతీవభోజనేవాంఛారోమహర్ష శ్చగాయితా | హాస్యం
చనర్తనంతంద్రా స్యాద్భూతజ్వలరక్షణమ్ |

తా. అపస్తారము వెట్టిమాపులుచూచుట జ్వరము మిక్కుటముగా వదరుట
మిక్కుటముగా భుజించుటయందిచ్చగలుగుట శరీరము గగుర్పొడుచుట పాడుట
నవ్వుట ఆడుట తంద్ర ఈలక్షణములుగలది భూతజ్వరమని తెలియవలయు.

అభిఘాతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (నూధవనిదానే) దూరవ్యాఘాతతోతీవ జాయతేజ్వర
ముత్కటమ్ | దాహస్వర్వాంగవైకల్యం స్వేదస్తంద్రామతి
భ్రమః | శీతంతృష్ణాతిమోహశ్చ ప్రలాపోహృదివేదనా | శ్రమ
స్సాధిరుజాకాస శ్చాభిఘాతజ్వరాకృతిః ||

తా. తనబలిమి సతిక్రమించి కడుదూరము నడుచుటచే సతిశయముగా జ్వర
ముజనించుట. ఇది అభిఘాతజ్వరడునబటును. దానియందు దాహము స్వర్వాంగముల
యందు బలక్షయము చెడుట తంద్ర తబ్బిబ్బుమాటలు శరీరకైత్యము దప్పికడుమోహ
ముప్రలాపము హృదయమునందువేదన శ్రమ కీళ్ళందు నొప్పిదగ్గ ఇవి గలుగును.

శ్లో॥ తస్మిన్జ్వరేతుపవనః ప్రాయోరక్తంప్రదూషయన్ |
నవ్యథాశోషవై వర్ణ్యం సరుజంకురు తేజ్వరమ్ ||

తా. అభిఘాతజ్వరమునందు వాతము తరుచుగా రక్తమునుచెరిచి నొప్పి
శోష వివర్ణత్యము ఉపద్రవము వీనిని గలుగజేసి పిదప జ్వరమును కలుగజేయును.

పిష్టజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ (బాహు) యుధామహోదాహభ్రమాజ్వరశ్చ క్షణంక్షణం
శీతరుజామలాది | ఊష్ణాతి మూర్ఛావిషమప్రలాపశ్చర్దిశ్చ
హృద్దుక్లమశూలమోహః | క్వచిద్దినేచ త్రిదినే చతుర్థే

విషోవిదాహోవివిధజ్వరంస్యాత్ | ఏతచ్చరూపవిషమజ్వరా
ణాం క్వచిద్ది నేద్విత్రిహిమంజ్వరశ్చ॥

తా. ఆకలికడుదాహము భ్రమ ప్రతిక్షణమునగు జ్వరమువచ్చుట చలి
బట్టుట మలమూత్రములు వెడలుట శరీరము ఉష్ణముగనుట క్రడుమూర్చ తబ్బిబ్బి
లాడుట వాంతి రొమ్మునొచ్చుట బడలిక శూల ఘోహము ఒకటవ దినమునగాని
మాడవ దినమునగాని నాలుగవదినమునగాని విషమించి విదాహాయుక్తమై పలువిధ
ములుగ జ్వరమువచ్చుట 1 దినములో 2 లేక మూడుమార్లు చలిబట్టి జ్వరమువచ్చు
ట ఈలక్షణములు గలది విషమజ్వరమని తెలియవలయు (మఠీయుడినియంగు ఆసా
ధ్యనాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యంబనియుసాధ్యనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యం
బనియు తెలియవలయు.)

శ్లో॥ (నిత్యనాథీయే) క్షణేచోష్ణంక్షణేశీతం క్షణేజ్వరగతిస్తథా |
క్వచిద్ద్వోగసామంవాపి ద్వితీయంచతృతీయకమ్ | చలంచా
తుర్థికంచాపి విషమజ్వరలక్షణమ్॥

తా. క్షణములో ఉష్ణముగలుగుట క్షణములో చలవపుట్టుట క్షణములో
జ్వరమువచ్చుట 1 దినములో రెండుమార్లైనీ మూడుమార్లైనీ నాలుగుమార్లైనీ విడిచి
విడిచి చలించుట ఈలక్షణములుగలది విషమజ్వరమని తెలియవలయు.

విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ (మతాంతరే) దోషోల్పాహితసంభూతో జ్వరోత్సృష్టస్య
వాపునః | ధాతుమన్యతమంప్రాప్య కరోతివిషమజ్వరమ్॥

తా. జ్వరవిముక్తినికీ ఆహితాహారాచారాద్యపధ్యనేవలచేదోషముజనించు
దోషము మరల కొంచెమువృద్ధిజెంది రసాదిసప్తధాతువులలో నేదైనా నొకదాని
వాశ్రయించి ఉత్పత్తిలో నేతృతీయాది విషమజ్వరములను గలుగజేయు దోషము
ఉత్పత్తికాలములో అల్పముగనుండి కాలవిశేషమువలన బలవత్తరమై జ్వరముగలు
గజేయు బలవత్తరముగనుండిన నిత్యజ్వరమును గలుగజేయు.

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే) ధారుస్థానగజైర్ద్రోష్ణైర్జ్వాయంతేవిషమజ్వరాః॥

తా. దోషములు రసాదిసప్తధాతుగతంబులైన విషజ్వరములు జనించు,

విషమజ్వర భేదము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సంతత స్సంతతోన్యేద్యుస్తృతీయక చతుర్థకా॥

తా. సంతతము సతతము అన్యేద్యు (అనగా ద్వ్యాహికము) తృతీయకము (అనగా త్ర్యాహికము) చతుర్థకము (అనగా చాతుర్థికము) అని విషమజ్వరములు 5 విధంబులు (దోషము రసగతంబైన సంతతజ్వరమును గలుగజేయు రక్తగతంబైన సతతజ్వరమును గలుగజేయు. మాంసగతంబైన ద్వ్యాహికజ్వరమును గలుగజేయు. మేదోగతంబైన త్ర్యాహికజ్వరమును గలుగజేయు అస్థిమజ్జాగతంబైన అనేక రోగములతోగలసి మృత్యు శుల్యముగ నుండు. చాతుర్థికజ్వరమును గలుగజేయు.)

శ్లో॥ [రసాశ్రిత స్సంతతకో దివారాత్రం సముంచతి।
అహారాత్రే సతతకో ద్వ్యాకాలా వనువ ర్తతే।
అన్యేద్యుష్కస్తృహారాత్ర ఏకవారం ప్రవ ర్తతే।
తృతీయ క స్తృతీయేష్నే చతుర్థేష్ని చతుర్థకః।
ముక్తన్యేష్ని చతుర్థోసా చాతుర్థిక విపర్యయః॥

తా. రసధాతువు నాశ్రయించి 7, 10 లేక 12 దినములవరకు రేయుంబగులు విడువకుండు జ్వరము సంతతమనబడును. అహారాత్రమధ్యములో 2 మార్లు (అనగా పగలు 2 మారులుగాని రాత్రి 2 మార్లుగాని లేక పగలు ఒకమారుగాని రాత్రి ఒక మారుగాని ఒకపూటలో 2 మార్లుగాని వచ్చుజ్వరము సతత మనబడు. అహారాత్ర మధ్యములో ఒకమారువచ్చుజ్వరము అన్యేద్యుష్క మనబడు. 3 దినములకొకమారు వచ్చుజ్వరము తృతీయక మనబడు. 4 దినముల కొకమారు వచ్చుజ్వరము చాతుర్థిక మనబడు. ఈచాతుర్థికజ్వరము నాలుగవదినంబునవచ్చివిడిచి బదవదినంబువచ్చిన చాతుర్థిక విపర్యయము (అనగా పంచాహికము) అనబడు. (ఈవిషజ్వర సాధ్య సాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సంపవలయు. చికిత్సంచునెడ స్వచ్ఛందభైరవమునొసంగవలయు.)

శ్లో॥ [బాహుశ్చ] జ్వరఃపంచ విధఃప్రోక్తః మలకాల బలాబలాత్॥
ప్రాశశ్చ సన్నిపాతేన భూయసా త్వపదిశ్యతే।
సంతత స్సంతతోన్యేద్యుః తృతీయక చతుర్థకా॥

తా. వాతాదిదోషములు ఆదానవిస్తర్లరూపమైన కాలము వీని బలాబలముల వలన జనించు జ్వరము 5 విధములుగ నుండును, మఱియును సన్నిపాతముచే సంకత ముగ సంతము అన్యేద్యుః తృతీయకము చతుర్థకము అని జ్వరములు నానావిధములుగ నుండును.

సంతతజ్వరోత్పత్తి క్రమము.

శ్లో॥ ధాతుమూత్రశక్త్యాహి స్రోతసా వ్యాపినో మలాః |
 తాపయంత స్తమం సర్వాం తుల్యదూష్యాని వర్షితాః |
 బలినో గురివ స్తథా విశేషేణ రసాశ్రితః |
 సంతతం నిష్ప్రీతి ద్వంద్వం జ్వరం కుర్యా త్సుదుస్సహమ్ ||

తా. తుల్యముగు దూష్యములు ప్రకోపకరవస్తువులు, వీనిచే వృద్ధిజేందిబలిష్ఠ ముగ నుండు వాతాదిదోషములు రసాదిసప్తధాతువులను మలమూత్రములను వహించు నట్టి స్రోతస్సులయందు వ్యాపించి సమస్త శరీరమును తపింపజేసి పిదప అజీర్ణలసము నాశ్రయించి బలమును గురుత్వమును జేంది స్థజముగ నై దుస్సహమైన సంకత జ్వర మును కలుగ జేయును.

సంతతజ్వర క్రమము

శ్లో॥ మలాజ్జ్వరోష్ణ ధాతున్వా సశీఘ్రం క్షుపయే త్తతః |
 సర్వాకారం రసాదీనాం శుద్ధ్యశుద్ధ్యాపివా క్రమాత్ |
 వాతపిత్తకపై స్సప్త దశద్వాదశ వాసరాత్ |
 ప్రాయోనుయాతి మర్యాదా యోగ్యోయచ వధాయచ ||

తా. సంకతజ్వరము సర్వాంగములయందు వ్యాపించి మలమును రసాది సప్త ధాతువులను శీఘ్రములొనిశ్చేషము గానశింపచేసును, మఱియు నిది రసాదులయొక్క జీర్ణాజీర్ణ భేదములవలనయధాక్రమముగా వాతపిత్తక ఫదోషములచే 7, 10, 12 దినముల వరకు అనుసరింపుచుండి పిదప జ్వరనివర్తినైనను లేకమరణమునైనను గలుగజేసును.

సంతతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా |
 ఏషా త్రిదోష మర్యాదా మోగ్యోయచ వధాయచ ||

తా. వాతపిత్త క్లేమ్ములచే జనించిన సంతతజ్వరములకు యధాక మ్రముగా 7 14 22 28 దినములు కాలప్రమాణమునియు దానికి పిదప జ్వరనివర్తి గాని లేక మరణముగాని కలగుననియు హఠీతుని మతము.

దోషక్షయ వృద్ధులచే విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యాహారాది సేవినామ్॥
అల్పపి దోషో దూష్యాదీన్ లభ్యాన్య తమతోపలమ్ ।
సవిపత్తో జ్వరంకుర్యా ద్విషమం క్షయ వృద్ధి భాక్ ॥

తా. జ్వరాదివ్యాధులు నివర్తించి కృశించియుండువారలకు మిథ్యాహారాది సేవనమువలన దోషము స్వల్పమైయుండినను దూష్యములను జెందివానినుండి విశేష బలమునుపొంది క్షయవృద్ధులను జెందుచు విషమజ్వరమునుగలుగ జేయును. దీనియందు సన్నిపాతజ్వరములకు చెప్పియుండు గుర్గుణములు కలిగియుండును.

శ్లో॥ దోషః ప్రవర్తతే తేషాం స్వేగాలేజ్వరయన్ బలీ ।
నివర్తతే పున శ్చైషః ప్రత్యసీక బలాబలః ।
క్షీణేదోషే. జ్వరస్సూక్ష్మ రసాదిష్వ బలీయతే ।
లీనత్వా త్కర్ష్య వైవర్ణ్య జాడ్యాదీన్ విదధాతి నః ।

తా. పై చెప్పినవారికి దోషములు తమ తమ కాలములందు బలమును జెంది విశేషముగా జ్వరమును, గలుగజేయును మరల నాదోషము విరుద్ధమైన యాహారాదులచే దుర్బలమై నివర్తించును దోషము క్షయించుచుండగా జ్వరము నూత్నరూపము గారసాదిధాతువులయందు లయమును జెందుచుండును. మఱియు నాజ్వరమురస శేషమునందు లయించియుండుటవలన శరీరకృశత్వము వైవర్ణ్యము జాడ్యము యీ మొదలగు వానిని కలుగజేయును.

సంతతాదిజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ ఆసన్న వివృతాస్యత్వా త్స్పృతసాం రసవాహినామ్ ।
అశు సర్వస్వ వపుషో వ్యాప్తి గ్దోషేణ జాయతే ।
సంతత స్సంతత స్తేన విపరో విపర్యయాత్ ।
విషమో విషమారంభాః క్రియాః కాలోనుషంగవాన్ ।
దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతజ్వరమ్ ।

తా. ఆన్నరసాదులను వహించెడి ప్రాలోద్వారములు తెరవబడియుండుట వలనయాయన్నరసాదులు సమస్తశరీరమునందు వ్యాపించిస్వల్పముగ ఊణముగనుండు దోషము సంతతజ్వరమును గలుగజేయును ఇదియ సంతతజ్వరనిదానము. దీనియందు విరుద్ధాహారాదులవలన విషజ్వరము గలుగును. రక్తము నాశ్రయించియుండుదోషము తరుచుగా సంతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇదియొకయహోరాత్రమువిడువకుండును. ఇదియ యేకాహికజ్వర మనబడును.

ద్వ్యాహిక త్ర్యాహికజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ అహోరాత్రస్య సద్విస్యా త్సకృదన్యేత్య రాశ్రితః |
 తస్మిన్ మాంసవహనాడీమ్ దోషనాడీ తృతీయకే |
 గ్రాహిపిత్తా స్థూలస్మూర్ధా త్రికస్య కఫపిత్తతః |
 సప్తష్ట స్వానిల కఫా త్సచై కాహంతర స్ప్రుతః॥

తా. జ్వరము మాంసవహనాడి నాశ్రయించియుండిన మరుదినము జ్వరము కలుగును ఇదియ ద్వాహికజ్వర మనబడును. జ్వరములో నాడి నాశ్రయించియుండిన త్ర్యాహికజ్వరము కలుగును. దీనియందు పిత్తవాత సంస్థమువలన తల నొప్పి కఫ పిత్త సంస్థమువలన ముడ్డిపూసయందు పట్టు కఫవాతసంస్థమువలనవీపు నందు పట్టు ఇవి కలుగును, ఇది యొకదినము విడిచి మరుదినమునందు కలుగును. దీనిని త్ర్యాహిక జ్వర మనియెదరు.

శుక్లగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ తిమిరకఠినవాక్యం స్వేదమూర్ఛా ప్రలాపమ్ |
 నయన జలదదృష్టి ర్వాంతి లాలాస్య దేశేః |
 వికృత విదహదేహీ నష్టకాంతిః ప్రకుర్యాత్ |
 వివిధ విషవికారాన్ శుక్లయుక్తం జ్వరంచ॥

తా. కండ్లు చీకట్లుకమ్ముట కఠినముగమాటలాడుట చెమట మూర్ఛ ప్రలాపిండుట కండ్లయందు నీరుకారుట వాంతులగుట నోటులుకారుట శరీరమువికృతమైయుండుట తాపయుక్తముగయుండుట కాంతిహీనముగనుండుటయిట్టివిషవికారములు శుక్లస్థిలముయాలక్షణములుగలది శుక్ల గతజ్వరమని తెలియవలయు. (దీనియందనికి దోషధాతువులు కలిగడినో వాడు మృత్యువుపాలగును. అటుగాక ధాతువు స్పృష్టగతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మరణంప్రాప్నుయాత్తత్ర శుక్రస్థానగతేజ్వరే ।
శేషసఃస్తబ్ధతామోక్ష శుక్రస్యచ విశేషతః ।

తా. రసాదిసప్తధాతుగత జ్వరములలో శుక్రస్థానమునుజ్వరము నాశ్రయింపుచుండగా మరణము కలుగును. ఆజ్వరమధ్యములో మేధ్రముస్తబ్ధత్వమునుజెందుటయే గాక విశేషముగా శుక్రస్థానమును ఒకానొకపుడు కొంచెకొంచెముగా రక్తస్రావమును కలుగును.

శుక్రగతజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్నవార్కమూలంచ బాలావార్తాకమూలకమ్ ।
చుళుత్థమూలం బృహతీ బర్బరం గ్రంథి నాగరమ్ ।
కణచూర్ణ మిదంఖాదేచ్ఛుక్ల జ్వర నికృంతనమ్ ॥

తా. గలిజేరువేరు జిల్లడివేరు నూనెముంతవేరులేక ముత్తవపులగపువేరువంగవేరు ఉలవవేరు నేలములకవేరువాయింటవేళ్లు మోడి కొంతి దీనినిసమభాగములుగా దండి కషాయముకొచి పిప్పలిచూర్ణము కలిపి నేవించిన శుక్లగతజ్వరము హరించును.

ఆమజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] లాలాప్రసేకవృట్లాసవృద్ధయాశుద్ధ్యశోచతా ।
‡ తంద్రాలస్య విపాకంశు గురుగాత్రాతి మూత్రకమ్ ॥
ఆమజ్వర సలింగస్యా న్నదద్యాత్తత్ర భేషజమ్ ॥

తా. బొల్లకారుట ఓకరవచ్చునట్లుండుట తొమ్మిది జడముగనుండుటఅరుచితంద్ర ఆలస్యము అన్నము అరగకుండుట శరీరము బరువుగానుండుట అధికముగా మూత్రోత్సర్జనంబగుట ఈలక్షణములుగలది ఆమజ్వరమని (అనగా ఆపకవ్యజ్వరమని) తెలియవలయును. దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు.

శ్లో॥ [బ్రాహతే] జ్వరోపద్రవతీక్ష్ణత్వ మగ్లానిర్భహుమూత్రతా ।
సప్రవృత్తి ర్నవిడ్డిర్ణం సక్షు త్సామజ్వరాకృతిః ॥

‡ తంద్రాలస్యవిపాకస్య వైరస్యంగురుగాత్రతా । తున్నాశోబహుమూత్రత్వంస్తబ్ధతాబలవాక్ జ్వరః(ఆమజ్వరఃస్యలింగాని) సదద్యాత్తత్రభేషజమ్ ॥ భేషజంహ్యమవోషస్య భూమోజనయతి జ్వరం ॥ శోధనం శమనీయంచ కరోతి విషమ బృగమ్.

తా. తంద్ర ఆలస్యము అన్నము అరగకుండుటనోరువిరసముగనుండుట అంగములు బరువుగనుండుట ఆకలిలేకుండుట పలుమారు మూత్రము వెడలుట అంగములు స్తంభించియుండుట అధిక జ్వరము ఈలక్షణములుగలది అపక్వజ్వరమని తెలియవలయును దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు ఔషధమునిచ్చిన అధికము గాజ్వరముగలుగు మఱియు శోధనీయ ఔషధములను గాని లేక శమనీయ ఔషధములను గాని ప్రయోగించిన విషమజ్వరము కలుగునని పాఠాంతరముగలదు.

తా. జ్వరమునకు చెప్పియుండు శ్వాసకౌశలమొదలగు పది యువద్రవములు తీక్షణముగానుండుట బడలిక లేకుండుట మూత్రము అధికముగా బైలు వెడలుట ప్రవృత్తి లేక పోవుట మలము జీర్ణము కాకుండుట ఆకలి లేకుండుట ఈలక్షణములు ఆమ జ్వరమునకు కలిగియుండును.

పచ్యమానజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యనాదీయే] జ్వర వేగోధికాత్మస్థాప్రవాపశ్శ్వసనంద్రమః |
* మలప్రవృత్తిరుత్క్లేశః పచ్యమానస్య రక్షణమ్॥

తా. జ్వరవేగము కడుదప్పి ప్రలాపము శ్వాస భ్రమ మలోత్సర్జనము ఓకర చచ్చనట్టుండుట ఈలక్షణముగలది పచ్యమానజ్వరమని (అనగా పాశాన్యుఖమైన జ్వరమని) తెలియవలయును.

నిరామజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవవిదానే] త్సుత్యమతాలఘుత్వంచ గాత్రాణాం జ్వర
నూర్దవమ్ | దోషప్రవృత్తి రుత్సాహో నిరామజ్వరలక్షణమ్॥

తా, ఆకలి శరీరముకృశించుట అంగములు లఘువుగనుండుట మందజ్వరము దాతము అధోముఖంబగుట మనస్సంతోషము ఈలక్షణములుగలది నిరామజ్వరమని (అనగా పక్వమైన జ్వరమని) తెలియవలయును.

ఆమాదిజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ ఆమజ్వర స్త్రి రాత్రం స్యా త్సప్తాహం పచ్యమావతా |
దోషహీనో దశాహోర్ధ్వం నిరామమితికధ్యతే॥

* మలప్రవృత్తిరుత్క్లేశః | మలము కడుకష్టమువూడ వెడలుట.

తా. జ్వరమునకు 3 దినములు ఆమావస్థయనియు 4 వ దినము మొదలు 7 వ దినమువరకు పశ్యమానావస్థయనియు 7 వదినము మొదలు 10 దినములవరకు దోషనశ్యమానావస్థయనియు దానికి పిదప నిరామావస్థయనియు తెలియవలయును.

త్వగ్గతాదిజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్వగంతర్గతరక్తాస్థి మాంసధాతుగతజ్వరమ్ ।
 ప్రవత్స్యతేతన్నిదానం సువిజ్ఞేయమిదంబుధైః ।
 కించిన్నూత్రం జ్వరోదాహో నాడీ మండగతి ర్భవేత్ ।
 కింది చ్ఛిరోవ్యధా జ్ఞేయం త్వగ్గత జ్వరలక్షణమ్ ।

తా. చర్మగత అంతర్గతరక్తగత అస్థిగత మాంసధాతుగత జ్వరనిదానంబులవచించెద; స్వప్నముగా మాత్రము వెడలుట జ్వరము దాహము నాడిమండముగ నడుచుట ఒకింతలనొచ్చుట ఈ లక్షణముగలది త్వగ్గతజ్వరమని తెలియవలయును.

అంతర్గతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] అంతర్దాహో బహిశ్శీతం కౌటిల్యం సంతత జ్వరమ్ ।
 క్షయః పాండుశ్చ బభేర మంతర్గసర్వ లక్షణమ్॥

తా. కడుపులో మండుట వెలపట శీతముగనుండుట కుట్టిలముగనుండుట ఎల్ల పుడు జ్వరము శరీరముక్షయించి పాండరవర్ణముగనుండుట చెవుడు ఈలక్షణములుగలది అంతర్గతజ్వరమని తెలియవలయును.

రక్తగతజ్వర లక్షణము,

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరోష్ణతా విదాహశ్చ మగాలస్య మతి భ్రమాః ।
 అంగవైకల్య మూర్ఛాచ జ్వరో రక్తగతః స్మృతః॥

తా. జ్వరోష్ణము విదాహము మదించినవనివలె నుండుట అలస్యము చిత్తభ్రమ అంగములునొచ్చుట మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది రక్తగతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రక్తనిష్ఠివనందాహాః మోహశ్చర్ధనవిభ్ర
మా । ప్రలాపః పిటకా తృష్ణా రక్తప్రాప్తే జ్వరేవృణామ్॥

తా. ఉమియునపుడు రక్తముబడుట దాహము మోహము వసునము భ్రాంతి
వదురుట పిటికలు దప్పి ఈ లక్షణములుగలది రక్తగతజ్వరమని తెలియవలయు.

మాంసగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [నిద్ధవిద్యాభూః]అతితీవ్రజ్వరశ్వాస స్వేదస్తృష్ణాంగక
వ్యథా తద్రావిదాహ పులక మూర్ఛా మాంసగత జ్వరే॥

తా. కడుతీవ్రజ్వరము శ్వాస చెమట దప్పి అంగములయందు నొప్పి తంద్ర
విదాహము శరీరము పులకరించుట మూర్ఛ ఈలక్షణములుగలది మాంసగత జ్వర
మని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] పిండకోన్వేష్టనంతృష్ణాస్పృష్టమూత్రాపురీషతా ।
ఊష్మాంతర్దాహ విక్షేపా గ్లానిస్సాస్యాన్మాంసగే జ్వరే॥

తా. పిక్కలయందు దండముచే గొట్టబడినటుల వేదన దప్పి అధికముగా
మూత్రపురీషములు వెడలుట వెలపటయూష్మము కడుపులోమంట హస్తపాదములు
విదిలించుట గాని ఈ లక్షణములుగలది మాంసగతజ్వరమని తెలియవలయును.

అస్థిగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పరిభ్రమ శ్శోక విదాహ పూర్వం క్రోధోద్భ
వోగాత్ర సకంపతృష్ణావిషార్తి మజ్జారస రక్తమాంస జ్వరం
కృశార్తిశ్చ శిరోతిశోషే । రాత్రోక్వచి త్వేద రుజాజ్వరం
స్యా దజీర్ణ మంచోష్ణ పురీషబంధమ్ । బలక్షయో దోష
మహా గదశ్చ ప్రారబ్ధజం హ్యసి గత జ్వరం స్యాత్ ॥

తా. శరీరము పరిభ్రమించుట దుఃఖము శరీరము విదాహించుట శోషము
శరీరము వణుకుట దప్పి నోరుయెండుట మజ్జారస మాంసరక్తగత జ్వరములయందలి
చేట్టలు శరీరము కృశించుట తలనొచ్చుట శరీరము శోషించుట దినమురాత్రిచెమట
స్వరము అజీర్ణము సన్న పుజ్వరము మలము వెడలకుండుట బలము క్షయించుట

దోషజ్వరము ఈ లక్షణములు గలది అస్థిగతజ్వరమని తెలియవలయు. ఇది ప్రార
భమువలన జనించును.

శ్లో॥ [మృతాంతరే] భేదోష్ణాం కుంచనంశ్వాసోవిరేక శ్చర్మి రేవచ |
విక్షేపణం చ గాత్రాణా మేత దస్థిగతే జ్వరే॥

తా. ఎముకలు విరిగినటుల నొచ్చుట ఎముకలు సంకోచమును జెందుట
శ్వాసము విరేచనము ఓకర ఆవయవములు పీడినట్టుండుట ఈ లక్షణములు గలది
అస్థిగతజ్వరమని తెలియవలయు.

కాలజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥]మాధవనిదానే] దాహస్వేద హిమోద్భవం స్వరమితం హృ
చ్ఛూలమానాహకమ్ | మూర్ఛాశోషశిరో వ్యధాచ జఠరే
హంత్యాశు కాలజ్వరః॥

తా. దాహము చెమట చలిబెట్టుట స్వరము హీనమగుట హృదయము శూ
లించుట కడుపుబ్బరము మూర్ఛ శోష తల కడుపు నొచ్చుట ఈ లక్షణముగలది
కాలజ్వరమని తెలియవలయు ఇది మనుజుని కడుశీఘ్రముగా జంపును.

చర్మగతజ్వర కాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [అశ్విన్నీఘంటౌ] జ్వరం చర్మగతం యస్యసర్వాంగం శీత
మాశ్రయేత్ | దశరాత్రవినిర్ముక్తోనరో జీవేన్ననిశ్చితమ్॥

తా. చర్మగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు శీతలముగానుండును అది 10
దినములలో నివర్తించినను నివర్తించును లేక చంపినను జంపును (10 దినములకు
పిదప జీవించియుండిన చికిత్సజేయవలయును.)

రక్తగతజ్వర కాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [బాహశే] దేహంపాండురవర్ణంచ రక్తశ్లేష్మవిజృంభణమ్ |
నవజ్వరేచ సంతాపః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. రక్తగత జ్వరమునందు శరీరమునకు పాండురవర్ణము రక్తయుక్త *
శ్లేష్మస్రావము 9 దినములలో శరీరతాపము కలుగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను.

* శ్లేష్మ స్రావనమునగా తెమడ వెడలుట.

(ఈజ్వరరోగి 9 దినములకు వై వస్వతనిలయంబున కేగును; అటు గాక దైవికమువల జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.)

మాంసగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరం మాంసగతం యస్య సర్వాంగే కృతాభవేత్ | ద్వాదశే జాయనే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్

తా. మాంసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు కృశించి దిగబారినట్టుండి రోగి 19 దినములలో యచూలయంబున కేగునని కాలజ్ఞానుడు; వచించెను; అల గాక దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.

రసగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గురుతా హృదయోత్క్లేశ స్పదనం చర్దః రోచకా | రససేతుజ్వరేలింగందైన్యంచాస్యోపజాయతే॥

తా. శరీరము జడముగ నుండుట వాంతివచ్చునటు లుండుట గాని ఓక అన్న ద్వేషము మనోవ్యధ కలక్షణములుగలది రసగతజ్వరమని తెలియవలయును

రసగతజ్వరకాల ప్రమాణము.

శ్లో॥ [చరకే] జ్వరం రసగతం యస్య సర్వాంగే జ్వరశైత్యతః | చతుర్థే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. రసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములయందు జ్వరము చలువబుట్టినయె ల 4 దినములలో యమమందిరమున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను (అటు గా! దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స జేయవలయును.)

ఆగంతుకజ్వర నిదానము.

శ్లో॥ ఆగంతు రభిఘాతాభి షంగ శాపాభిచారతః | చతుర్థాత్ర క్షత చ్చేద దాహోద్వై రభిఘాతజః॥

తా. అభిఘాతము తిరస్కారము శాపము అభిచారము వీనివలన 4 విధము లగు ఆగంతుకజ్వరము జనించు అండభిఘాతజ్వరము గాయము నరకుడబ్బదాహ క్రియలు మొదిలగు వానివలన జనించును.

అభిన్యాసజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రహసో నర్తనం గానం ఘుర్జజృంభాశిరోరుజాః ।
 ధైషజ్యే ప్యతివృద్ధిస్స్యా ద్రక్తాక్షం రోమహర్షణమ్ ।
 ఏభిస్తు లక్షణై ర్జ్వరాయా హ్యభిన్యాసజ్వరాకృతిః ॥

తా. నవ్వుట ఆడుట పాడుట బొబ్బరించుట ఆవులించుట తలనొచ్చుట బొషధసేవనచే జ్వరము హెచ్చుట కన్నులు యెఱ్ఱనైయుండుట గగుర్పొడచుట ఈలక్షణములుగలది అభిన్యాసజ్వరమని తెలియవలయును.

కామజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ అపస్తుకాలేపి విమూఢబుద్ధి స్తేజోవిహీనత్వ మనంగతాపః ।
 నిరన్నకాంక్షౌపి వివర్ణతాచ భవంతి కామజ్వరతాపి తస్య ॥

తా. స్త్రీపురుషుల కన్యోన్యవీరహమువలన మూఢబుద్ధి తేజోవిహీనము మన్మథతాపము ఆస్నమునం దిప్తములేపండుట శరీరము నివర్ణముగనుండుట ఈలక్షణములుగలది కామజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కామజే చిత్తవిభ్రంశ స్తంద్రాలస్య మ
 భోజనం । హృదయే వేదనాచాస్య గాత్రంచ పరిశుష్కతి ॥

తా. చిత్తభ్రమతంద్ర ఆలస్యము అన్నమునందిచ్చలేపండుట హృదయమున వేదన శరీరము శుష్కించుట ఈలక్షణములుగలది కామజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [బాహుశ్చ] కామాన్మోహరుచి ర్దాహో హ్రీనిద్రాఢీ
 ధృతిక్షయః॥

తా. కామజ్వరమునగు అరుచి మోహము సర్వాంగతాపము ఇవి కలుగుట లజ్జనిద్ర బుద్ధి ధైర్యము ఇవి లేపండుట ఈలక్షణములు కలుగును.

అసాధ్యజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ జ్వరో నిహంతి రక్తాక్షం క్షీణాంగం హృది శూలినమ్ ।
 సదాశ్వాసశ్చ స్వేదశ్చ శక్తిహీనం హతానలమ్ ॥

తా. నేత్రము లెఱునైయుండుట శరీరము కృశించుట తొమ్ములో శూల యెల్లపుడు శ్వాసము యెల్లపుడు, సత్వము అగ్నిదీపవను | లేపండుట ఈలక్షణములుగల జ్వరరోగి యమాలయంబున కేగును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] హేతుభిర్బహుభిద్జాతో బలహృద్బహులక్షణాః |
జ్వరః ప్రాణాంతకృద్యశ్చ శీఘ్రమింద్రియనాశనః ||

తా. అనేక కారణములలో జనించి బలక్షయమును గలుగజేసి స్వేదాద్యనేక దుర్లక్షణములతో గూడి శీఘ్రముగా ఇంద్రియశక్తిని నశింపజేయుచుండు జ్వరము ప్రాణాంతకమగును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరక్షీణస్యశూనస్య గంభీరోదైర్ఘ్యరాత్రికః |
అసాధ్యో బలవాన్ యశ్చ కేశసీమంతకృజ్వరః ||

తా. శరీరము కృశించిన వానికిగాని లేక శరీరము ఉబ్బియుండు వానికిగాని గలిగిన జ్వరము వాతాది నాడీగమనము నెఱుగుట శ్రక్యముగ నేని అంతర్వేగము గలదిగ నేని నుండు జ్వరము దీర్ఘ కాలమువరకు విడువక వేధింపుచుండు జ్వరము బలవత్తరముగానుండు జ్వరము ఆకస్మాత్తుగా తలవెంట్టుకలను పాపటగా దీసికొను వానియొక్క జ్వరము ఇవి అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] ఆరంభాద్విషమోయస్యయస్యవాదైర్ఘ్యరాత్రికః |
క్షీణస్యానిమిషాక్షస్య గంభీరో హంతి మానవమ్ |
విసంజ్ఞస్తామ్యతే యస్తు శేతే నిపతితోపివా |
శీతార్దితోంతరుష్ణశ్చ రేణచ మ్రియతేనరః ||

తా. ఆరంభము మొదలు విషమముగా జనించిన జ్వరము అనేకదినములు విడువక వేధింపుచుండు జ్వరము కృశించిన వానికి జనించిన జ్వరము నికబాడి చికినియైయుండు నేత్రములుగలవానికి అను వర్తించియుండు గంభీరజ్వరము ఇవిమను జానింపును, మఱియు దిగ్భ్రమకొది బడలియుండు జ్వరితుడు శయనించి మరల లేచుట కశక్తుడుగ నుండు జ్వరితుడు వెలుపట శీతతాళలోన జ్వరవేగముగల జ్వరితుడు వీరు మరణమును జెందెదరు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] యో హృష్టరోమా రక్తాక్షో హృది సంఘా
తశూలవాన్ | వక్త్రేణ చైవోచ్ఛ్వాసితి తం జ్వరో హంతి

మానవమ్ । హిక్మాశ్వాసత్యమాయుక్తం మూఢం విభ్రాగ్రి
 తలోచనమ్ । సంతతోచ్ఛ్వాసనం క్షీణం నరం క్షపయతి
 జ్వరః । హతప్రభేంద్రియం ఊమ మరోచకనిపీడితమ్ । గం
 భీరతీక్షణవేగార్తం జ్వరితం పరివర్జయేత్ ॥

తా. రోమాంచము యెఱ్ఱని నేత్రములు హృదయమునందు అపీలికాఽ వాత
 సమాహతుల్యమైన శూలగలవాడై ముఖమువలన శ్వాసము విడుచుచుండెడి జ్వర
 రోగి మరణము జెందును. ఎక్కిళ్లు శ్వాసము దప్పి మోహము వెఱ్ఱిచూపుట లేక
 నేత్రములు చక్రాకారములుగ దిరుగుట ఎల్లపుడు ముఖమువలన శ్వాసము వెడలుచుం
 డుట శరీరము క్షయించియుండుట ఈలక్షణములుగల జ్వరరోగి యమాలయమున
 కేగును. లేచోవిహీనత ఇంద్రియములకు శక్తిహీనత కృశత్వము అధికముగా అన్న
 ద్వేషము గంభీరజ్వరము లేక తీవ్రమైన జ్వరపీడ ఇవిగల జ్వరరోగి మరణము
 జెందును.

శ్లో । [మతాంతరే] ప్రవేతైస్సహపిబేస్తద్యం స్వపేయఃకృష్యతే
 శునా । సఘోరంజ్వరమాసాద్య నజీవేన్నచముచ్యతే । జ్వరః
 పూర్వాష్ణిరోయస్య శుష్కకాసశ్చ దారుణః । బలమాంస
 సిహీనశ్చ యథాప్రేతస్తధైవసః । జ్వరోయస్యాపరాశ్లేతు
 న్లేష్పాకాసకృదారుణః । బలమాంస విహీనశ్చ యథాప్రేత
 స్తధైవసః । సహసాజ్వరసంతాపస్తృష్ణామూర్ఛాబలక్షయః ।
 విశ్లేషణంచసంధీనాం ముముక్షోరుబజాయతే । గౌసరేవదనా
 ద్యస్య స్వేదఃప్రచ్యవతేద్రువమ్ । లేపజ్వరోపస్పృష్టస్య దుర్ల
 భం తస్యజీవితమ్ ॥ స్వేదోలలాటేహిమవాన్నరస్య శీతార్థిత
 స్యాతిసుచిచ్ఛిలస్య । కంఠస్థిరోయస్యనయాతివక్షో నూనంయ
 మస్యైతిగృహంసమర్త్యః ॥ యస్యస్వేనోతిబహుళఃపిచ్ఛిలో
 యాతిసర్వతః । గోగిణశ్శీతగాత్రస్య తదామరణమాదిశేత్ ॥

తా. జ్వరమధ్యమునందు ప్రేతలతోడ మద్యపానము చేసినటులేని కుక్క
 లచే నీడవబడినటులేని స్వప్నము గాంచెడివాడుభయంకరమైనజ్వరరోగముగలవాడై
 మరణము జెందును. పూర్వాష్ణామునంమ దారుణమైన జ్వరము కఫవిహీనమైన దగ్గు
 బలహీని మాంసక్షయముగలజ్వరితుడు యమాలయంబున కేగును. అపరాష్ణామునందు

దారుగామైన జ్వరము శ్లేష్మముతోగూడిన దగ్గు బలహాని మాంసక్షయము ఇవిగల జ్వరితుడు యమునిగాంచును. అకస్మాత్తుగా జ్వరసంతాపము దప్పి మూర్ఛ బలక్షయము సంధి శైథిల్యముఇవిగల జ్వరితునికి మరణము ఆసన్నమైనదని తెలియవలయును- ఉపయకాలములో ముఖమునందు స్వేద స్రావము లేపజ్వరవ్యాప్తియివిగల జ్వరితుడు జీవించుట దుర్లభము నుడుట చల్లని చెమటబట్టుట అంగములు శీతలముగ శరీరము జిగటగ నుండుట నోటిలో నుంచుకొనిన కబళము తొమ్ములోనికి దిగకుండుట ఈలక్షణములుగల జ్వరితుడు యమాలయంబున కేగును. జిగటగనుండు చెమట అధికముగా జనించి శరీరమంతట వ్యాపిచుట అంగములయందునుచలువబట్టుట ఈలక్షణములుగల జ్వరితుడు కృతాంతునికడ కేగును.

సంగమనోషజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] సంగమోషస్యచిహ్నాని నేత్రరోగశ్శిరోవ్యధా।
ఊరుపీనోదరేదాహ స్సంధిబంధ స్తృషాజ్వరః॥

తా. నేత్రము రెట్టినై నీరుగారుచుండుట తల తొడలు నొచ్చుట కడుపులో మండుట స్పంధులు బంధించినట్టుండుట దప్పి (ఆరాటము) జ్వరము ఈలక్షణములు గలది సంగ మజ్వరమని తెలియవలయును. (దీనియందు శక్లగ తజ్వరచికిత్స జేయవలయును.)

విషూచిజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] విషూచికాజ్వరేచ్ఛర్దిర్నాడీ మండగతిర్భవేత్
అంతర్ధాహో బహిశ్శీత మతిసారో జ్వరస్తథా।
తృష్ణా ప్రలాఫో భ్రాంతిశ్చ విజ్ఞేయా నై ద్యపారగైః।
చతుర్థేజాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్॥

తా. వమనంబగుట నాడులు మండగించుట లోపల విదాహము వెలపట శీతలము అతిసారము జ్వరము దప్పి వగురుట భ్రాంతి ఈలక్షణములు గలది విషూచి జ్వరమని ఆయుర్వేదవేత్తలు తెలిసికొనవలయును. యివి గలవాడు 4 దినములలో యమాలయంబున కేగునని కాలజ్ఞానుడు వచించెను.

విషూచిజ్వర చికిత్స.

శ్లో॥ అరలుర్మధితనిసీతం చిగచాతరుమూల ఖాదిరసంవా ।
వినిహంత్యాశువిషూచిం నవిదాహం చూతవల్కలరసశ్చ॥

తా. పెద్దమాను చెక్కరసము పెఱుగు కాచు వీనినేని లేక చింతవేరు చెక్కరసము పెరుగు కాచు వీనినేని మామిడివేరు చెక్కరసము పెఱుగు కాచు వీనినేని నేకముణేసి త్రాగిన విషూచిజ్వరములు హరించును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] సహజైలోప్యతైలోవా చించాపత్రభవోరసః |
మస్తకేనాభిదేశేచ తథాపాదద్వయేపిచ | లేపితస్తత్రణాద్ధంతి
సవిదాహం విషూచికామ్॥

తా. చింతామరసములో నూనెను కలిపిగాని కలపతగాని యారసమును శిరము అరికాళ్ళు నాభి వీనియందు లేపనము పానముజేయించిన విషూచిజ్వరములు తత్క్షణమున హరించును.

విషూచిజ్వరములకు అగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రసేంద్రగంధం సహటంకణేన సమంవిషం యో
జ్యమిదం త్రిభాగమ్ | కపర్దిశంఖావపిచత్రిభాగా మరీచమూ
ర్ణాష్టగుణం విదద్యాత్ | సుపక్వజంబీర రసేనఘృష్ట శుద్ధో
భవేదగ్నికుమారపషః | విషూచికారోచకసన్నిపాతే దేయం
ద్విగుంజం యదివాప్యజ్జీర్ణే | శ్రీపర్లఖండేన యథాబలంచ
శీతంజలంచాను పిబేత్పరంతు॥

తా, శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ఇవి సమ భాగములు శుద్ధిజేసిన నాభి 3 భాగములు గవ్వలభస్మము శంఖభస్మము ఇవి 3 భాగములు మిరియములచూర్ణము 8 భాగములు; ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్ల రసముచే బాగుగా మర్దించి 2 గురిగింజలం తేసి దూత్రలుజేసి నీడవెండించి యందొక దానిని శరీరబవము నెఱిగి ప్రాతస్నాయంకాలములయందు తమలపాకు రసానుపానముతో నేవించి పిదప శీతోదకమును త్రాగిన విషూచిజ్వరము అరుచి సన్నిపాతము అజీర్ణము ఇవి నశించు.

కామిలాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] కృష్ణంపీతం శకృమ్మాత్రం తంద్రామోహ
శ్చఛర్దనమ్ | దాహోరుచి స్తథానాహో జ్వరస్యా ద్రక్త

నేత్రతా । అసాధ్యస్వాసకాసాత్తు కామిలాజ్వరలక్షణమ్॥

తా, మలము నల్లగ మూత్రము పశువువర్ణముగ వెడలుట తంద్ర మోహము వాంతి దాహము అరుచి కడుపుబ్బరము శీత్రము లెఱ్ఱనైయుండుట జ్వరము ఈ లక్షణములుగలది కామిలా జ్వరమని తెలియవలయును. దీనియందు శ్వాసకాసలు కలిగియుండిన యసాధ్యము.

మేదోగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] భృశంస్వేద స్తృషోమూర్ఛా ప్రలాపశ్చ
ద్దిరేవచ । దార్లంధ్యారోచకంక్లాని ర్వేదస్థేచాసహిష్ణుతా॥

తా. కడుచెమట దప్పి మూర్ఛ ప్రలాపము వాంతి శరీరదార్లంధ్యము అన్న మునందరుచి గ్లాని వేదన సహింపకుండుట ఈలక్షణములుగలది మేదోగత జ్వర మని తెలియవలయును.

మజ్జాగతజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తమఃప్రవేశనంహిక్కా కాసఃశైత్యంవమి
స్తథా । అంతర్దాహో మహాశ్వాసో మర్మభేదశ్చ మజ్జగే॥

తా. చీకటి కమ్ముకొనినట్టుండుట ఎక్కిళ్ళు శరీరస కాశైత్యము ఓరక అంతర్దాహము మహాశ్వాసము హృదయము పగిలినట్టుండుట ఈలక్షణములుగలది మజ్జాగతజ్వరమని తెలియవలయును.

జీర్ణజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] త్రిస్సస్తా హేవ్యతీతేతు జ్వరోయస్త నుతాం
గతః।ష్టి హగ్ని సాదం కురుతే సజీర్ణ జ్వర ఉచ్యతే॥

తా. 21 దినము వరమజ్వరము బలము గానుండి పిచప నూత్మంబైష్టి హరోగ మును అగ్నిమాంద్యమును కలుగజేయునని జీర్ణజ్వరమని తెలియవలయును.

గంభీరజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గంభీరస్తు జ్వరోజ్ఞేయో హ్యంత ధాహే
నతృష్ణయా।ఆనద్ధ త్వేన దోషాణాం శ్వాసకాసోద్ధ మేనిచ॥

తా. అంతర్దాహము దప్పి కడుదోషవృద్ధి లేక మలబద్ధము శ్వాసము కౌసము ఈ లక్షణములుగలది గంభీరజ్వరమని తెలియవలయును.

తరుణాదిజ్వర ప్రమాణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] ఆసప్తరాత్రంతరుణంజ్వర మాహుశ్చీకిత్సకాః।
మధ్యమం దశరాత్రంతు హ్యతఙ్గార్ధ్వం పురాణకమ్

తా. జ్వరమునకు 7 దినములు తరుణవయస్సు 10 దినములు మధ్యమవయస్సు దానికిపైన వృద్ధాప్యము (అనగా పురాణము) అని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] సప్తాహాదౌషధంకేచి దాహురన్యేదశాహతః।
ప్రాగర్షయతి సప్తాహో ద్విషవద్ధంతి మానవమ్ ॥

తా. జ్వరమున కాషధము కొందరు 7 దినములకు పిదప మఱికొందరు 10 దినములకు పిదప నివ్వవలయునని వచించెదరు. 7 దినములలోపల జ్వరమున కాషధం బిచ్చిన యది విషతుల్యంబై గోగినిజంపును.

బాలురకు జనించు నీరుచవ్వల లక్షణ చికిత్స.

వ॥ బాలురకు శరీరమువాచి చర్మముపొట్టువలె నూచుచువులి నీరుగారుచురోమము బెట్టినై యుండిన నీరుచవ్వలని తెలియవలయును. దీనికి చికిత్స; బాలురతల్లి పావునేరు కరివేపచెక్కరసములో మిరియము చూర్ణమునూనె దీనినిగాని లేక నల్లవరిబియ్యపు వంటకములో నూనె నుగాని కలిపి పానముచేసి పిదప బాలురకు స్తన్యము నివ్వవలయును. స్తన్యము నిచ్చునపుడు బాలురకునుతాద్రాగిన కాషాషధమును బోయ వలయు నిటుల జేయుటయేగాక బాలురతల్లి చప్పిడి పథ్యమునాచరిం పుచుండిన బాలురయొక్క నీరు చవ్వలు వారించును.

సూతికాజ్వర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అంగమర్దోజ్వరఃకంపో పిపాసాగురుగాత్రతా
శోక శ్శోషాతిశీతంచ సూతికాజ్వర లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమునందు నొప్పి జ్వరము కంపము దప్పి శరీరము బరువుగ నుండుట దుఃఖము శోభ అతివలవ ఈ లక్షణములు గలది నూతికాజ్వరమని తెలియవలయును. దీనినే కొందరు నూతికావాతమని జెప్పెదరు. దీనికి వాతరోగప్రకరణము లో జెప్పియుండు వాతవిధ్వంసినీరసము నేని సంజీవనీరసము నేని బడవానలరసము నేని ప్రయోగించవలయును.

స్వేద భేదములు.

శ్లో॥ జ్వరేముక్తే మలేముక్తే ప్రాణేముక్తే సమీరణే ।
సన్నిపాతోద్భవశ్చైవ స్వేనోభవతి పంచమః ॥

తా. జ్వరము విడుచు చెమట మలము విడుచు చెమట ప్రాణమువిడుచుచెమట వాతప్రకోపముమీది చెమట సన్నిపాతముమీది చెమట అనుస్వేదములు పంచవిధములు ఇక వాని లక్షణంబుల వచించెదను.

శ్లో॥ జ్వరముక్తేతు సర్వాంగే మలముక్తే లలాటకే ।
ప్రాణముక్తేచ కంఠేచ సన్నిపాతే మూహుర్మూహుః ।

తా. జ్వరము విడుచునపుడు సర్వాంగములయందు చెమట గలుగును. మలము విడుచునపుడు లలాటమునందు చెమటగలుగును. ప్రాణము విడుచునపుడు కంఠమునందు చెమట గలుగును. సన్నిపాతమునందు పలుమారు చెమట స్రవింపుచుండును.

స్వేద చికిత్స.

శ్లో॥ స్వేనోద్గమే కుభుత్థానాం భ్రష్టానాం చూర్ణకం కథా ।
భూనింబత్కారక స్త్రిక్తా వచాసార్ష పకంఠజః ।
ఉద్ధూళనం త్రినోషోతే స్వేదేభిష్యందజస్వరే॥

తా. ఉలవలను వేయించి చూర్ణముచేసి అందు నేలవేము ఊరము కటుక రోహిణి వస ఆవాలు కలిపి శరీరమునకు లేపనముచేసిన త్రిదోషజనితస్వేదము అభిష్యందజ్వరజనిత స్వేదము హరించును.

శ్లో॥ హ రీతకీంచాచణకం సంపిష్యోద్వర్తయోన్నరః ।
షశ్చాదేవంప్రకుర్వంతి దేహస్వేదప్రశాంతయే॥

తా. కరక్కాయలచూర్ణమునేని లేక సెనగపప్పు చూర్ణమునేని శరీరమునకు లేపనము చేయించి పిదప పాడపత్రకషాయమును పానముచేయించిన స్వేదోపములు హరించును.

జ్వరితుని మారకోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] రక్తపిత్తం తథాకాన హిక్కాహృమ్మాల
శ్వాసకాః । మలరోధోతివిభ్రంశో జ్వరితానాముపద్రవాః ।

తా. పై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేనిరక్తముగ్రక్కుట దగ్గి ఉమ్మి వేయునపుడు రక్తమువెంటతెవడవెడలుట ఎక్కిళ్ళు రొమ్మునొప్పి శ్వాస మల మూత్రములు వెడలకుండుట అధికముగా భ్రమచే మాటలాడుట ఈ గుర్తులు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ శ్వాసమూర్ఛా రుచిశ్చర్ది తృష్ణాతిసార * విభ్రమాః ।
హిక్కాకాసోంగభేదశ్చ జ్వరేచోపద్రవాదశః ॥

తా. పై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని శ్వాస మూర్ఛ ఆరుచి వాంతిదప్పి ఆతిసారము చిత్తభ్రమము ఎక్కిళ్ళు కాస ఒడలునొప్పి అను నీ పదియుపద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కాసశ్శ్వాసశ్చ హిక్కాచ శిరోరోగ గళగ్ర
హా । ఛర్దిర్మూర్ఛాపృథీసారో జ్వరితానా ముపద్రవాః ॥

తా. పై జెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని కాస శ్వాసఎక్కిళ్ళు హాశిరోరోగము నాలుకలోని కీడ్చుకొనుట వాంతులు మూర్ఛ ఆతిసారము అను నీ యుపద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

జ్వరదశావస్థలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ప్రథమోహి హ్యపస్మారో ద్వితీయం ప్రేత
భాషణమ్ । తృతీయ శ్చిత్తవిభ్రంశ శ్చతుర్థం శ్వాస మూర్ఛ
నమ్ । పంచమీచోర్ధ్వద్వృష్టిశ్చ † షష్టిశ్చరతికామనా సప్త

* విద్ధిహః. † షష్ఠంస్వరవిభేదనమ్. షష్ఠంత్వచలకాంగకమ్.

మ స్త్వంగ దాహాశ్చ వక్త్రస్పర్శనమప్తమమ్ । నవమంస్విన్న
గాత్రత్వం దశమం మరణం భవేత్ ॥

తా. జ్వరమునకు పదియవఘ్నలు గలవు అందపస్కాగము మొవటియవఘ్న ప్రేత
సంభాషణము రెండవయవఘ్న చిత్తిభ్రమ మాడవయవఘ్న శ్వాసము మూర్ఛ నాలన
యవఘ్న ఊర్ధ్వదృష్టి ఐదవయవఘ్న రతితోరికె ఆరవయవఘ్న శరీరములో విదాహము
ఏడవయవఘ్న నాలుకలోని కేగుట ఎనిమిదవయవఘ్న శరీరమునందు చెమట స్రవించుట
తొమ్మిదవయవఘ్న యటుల తొమ్మిదియవఘ్నలు గడచినపిదప పదియవది మరణావఘ్న.

జ్వరలోగ సాధ్యాసాధ్యో పద్రవములు.

శ్లో॥ [మాదవనిదానే] బలవాశస్త్వల్పవోషశ్చ జ్వరస్సాధ్యోనుప
ద్రవః । ఉపద్రవయుతోహంతి జ్వరోతీంద్రియనాశనః॥

తా. బలవంతుడుగా స్త్వల్పవోషయుక్తుడుగా శ్వాసాద్యుపద్రవరహితుడుగా
నుండు జ్వరలోగి జీవించును. బలక్షయము పుపద్రవముల కభివృద్ధి యింద్రియనాశ
ము యిది గల జ్వరలోగి మృతిజెందును.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] నిద్రాసౌఖ్యం భవేద్యస్య శరీరం సోద్య
మం భవేత్ । ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని బుద్ధిః ప్రకృతిమా
గతా । శరీరేయస్య నైర్మల్యం సరోగీనైవ నశ్యతి॥

తా. నిద్రాసౌఖ్యము శరీరోల్లాసము పంచేంద్రియములు తెలివిగ బుద్ధి నిర్వికా
రముగ శరీరము నిర్మలముగనుడుట యీ లక్షణములుగల జ్వరలోగి జీవించును.

జ్వరదిన ప్రమాణము.

శ్లో॥ [నిత్యసాధీయే] వాతపిత్తకఫే సప్తదశ ద్వాదశవాసరాః ।
ప్రాయోనుయాంతి మర్యాద్యాం మోక్షాయచ వధాయచ ।

తా. వాతజ్వరమునకు 7 దినములు పిత్తజ్వరమునకు 10 దినములు క్షేష్మజ్వర
మునకు 12 దినములు కాలప్రమాణము అట్లగుటచే యాజ్వరములువానివాని కాలక్ర
మముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును.

శ్లో॥ [అస్మినుతే] ఇత్యస్మి వేశస్య మత్తం హరితస్యాశిచ స్మృతమ్ ।
ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా॥

ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ।

శుశిద్ధాశుద్ధజ్వరే కాగో దీర్ఘమప్యనువర్తతే॥

తా. వాతజ్వరమునకు 14 దినములు పిత్తజ్వరమునకు 18 దినములు క్లేష్మజ్వరమునకు 22 దినములు కాలప్రమాణము అట్లగుటచే యా జ్వరములు వానివాని కాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక జంపినను చింపును. శుద్ధాశుద్ధజ్వరములకు నిదియ కాలప్రమాణము. దీని నతీక్రమించి అనువర్తించియుండిన పురాణజ్వరముగను, యిటుల వేసుడు హారీతుడు వచించెను.

వచనము. వాతపిత్తక్లేష్మజ్వరము లొకరూములో వెలుపట వ్యాపించిన 7 లేక 9 దినములకు విడుచును. 2 వ రూమున వెలుపట వ్యాపించిన 11 లేక 13 దినములకు విడుచును. 3 వ రూమునగాని 4 వ రూమునగాని వెలుపట వ్యాపించిన 15 లేక 21 వ దినమున విడుచును.

శ్లో॥ [చింతామణో]న పురాత్రంవాతికేస్యాత్ప్రత్రాత్రంచాపిపైత్తికే।
నవరాత్రం కశేదైవ ద్వంద్వజ్జే దశరాత్రకమ్।
జ్వరపాకో భవేదత్ర హ్యభయాప్య జ్వరంహరేత్ ॥

తా. వాతజ్వరము 7 దినములు పిత్తజ్వరము 6 దినములు క్లేష్మజ్వరము 9 దినములు ద్వంద్వజ్వరము 10 దినములు వేధింపుచుండును. ఇవియు జ్వరదినప్రమాణములు. ఈదినప్రమాణములో జ్వరములు పాకముజెందిన హరించును. చెందకుండినయా ప్యుగు (అనగా విడువక దీర్ఘకాలమువరకు అనువర్తించియుండును.

జ్వరపాక క్రమము.

శ్లో॥ లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః ।
బహిరగ్ని ర్యథాపూర్వం గచ్ఛే త్కుర్యాత్తథా క్రియామ్।
ఔషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యా చికిత్సకః।
థాతుత్పన్నాశ్చ యేదోషాన్యాశ్చోక్తాయయథాక్రమమ్।
అంతర్గతాశ్చ యేదోషా జ్వరరూపా బహిర్గతాః।

పునరామాశయగతా జ్వరకాకమవాప్యతే ।
తస్మద్ధ్యేచాప్యేషభ్యాని కరుతే జీర్ణముచ్యతే॥

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెఱిగి యెవ్విధచికిత్సలచే బహిర్గతజ్వరము లోపల ప్రవేశించునో అవిధచికిత్సల వైద్యుడు జేయవలయును. అటుల చికిత్సించునెడ ఔషధముల ప్రభావము నెఱిగి ప్రయోగింపవలయును. ధాతుజని తదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించినాడ. అంతర్గతదోషములు బహిర్గతంబులైనను జ్వరదూషంబు లగును. బహిర్గతదోషములు మరల ఆమాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమును జెందును. జ్వరపాకమధ్యమున యపథ్యంబులు నేసిన అజీర్ణరోగము జనించును.

జ్వరితపథ్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యసాధీయే] జ్వరితో జ్వరముక్తోవా సాయాన్నేషా పథ్యమాచరేత్ । తత్త్వోషక్షయంకుర్యా దాచా దోషప్రవర్ధనమ్ అన్నకాలేనభంజనః క్షీయతేచాస్యతేధవా॥

తా. జ్వరితుడేని లేక జ్వరవిముక్తుడేని సాయంకాలమునందు పథ్యము నాచరింపవలయును. వానిచే నాయాదోషములు క్షయించును. పూర్వాన్ణాముస పథ్యము నాచరించినను లేక గంజిత్రాగినను దోషములు వృద్ధిజెందును. పథ్యకాలమునందు పథ్యము సేయనివానికి శరీరకృశత్వం బేని గలుగును.

లంఘన క్రమము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] లంఘనంత్రివిధం ప్రోక్తం వాతపిత్తకఫేష్వధా లంఘనంతూపవాసస్సాస్యై ల్లంఘనం భోజనం లఘు । లంఘనం శుష్కపానీయం లంఘనం పరమాషధమ్॥

తా. లంఘనము వాతపిత్తశ్లేష్మభేదంబులచే కి విధంబులు. అంసు వాతజ్వర పీడితుడు వుపవాసము నేయవలయును. పిత్తజ్వరపీడితుడు లఘువుగ భుజింపవలయును. శ్లేష్మజ్వరపీడితుడు పలచనిగంజని త్రాగవలయును. ఇట్టి లంఘనమే పరమాషధము.

పథ్య క్రమము.

శ్లో॥ [అథాంతరే] ఔషధేన వివాహ్యాధిఃపథ్యాభ్యాసేనజీర్యతే । నలుషథ్య విహీనస్య త్వోషధానాం శత్రై రపి । పథ్యం దేయం

యథాసాత్మ్య తస్మాత్పథ్యం సమాచరేత్ | నతుపథ్యవిహీ
 నస్య భేషజానాం శత్రై రపి | శాకేషు తరుణం పథ్యం దధిప
 ర్యుషితం పితమ్ | ధాన్యం వర్షాంతికం పథ్యం మాంసం స
 ద్యోహితం నృణామ్ | అశీతేనాంభసాన్నానం పయఃపానం
 వయస్త్రియఃవతద్ధి మానవం పథ్యంస్నిగ్ధముష్ణంచ భోజనమ్||

తా. ఔషధసేవ చేయుచుండినను పథ్యము నాచరింపుచుండిన కడుశీఘ్రము
 గా శోగము నివర్తించును. పథ్యమును వర్జించి 100 ఔషధంబుల సేవించుచుండిన
 నుశోగము శమింపదు. కాబట్టి పథ్యములలో ప్రకృత్యనుగుణమైన పథ్యములనాచ
 రింపవలయును. 100 ఔషధంబుల సేవించినను అవి పథ్యముతో సమానంబులు
 గావు. లేక కూరలు పులిసిన పెరుగు] సంవత్సరము నూగిన ధాన్యములు తత్కా
 లమున జంపిన జంతు మాంసము ఉష్ణోదకస్నానము క్షీరపానము వయస్త్రిసంభోగ
 ముసుకుమారమై యొకింత వేడిగనుండు యన్నముయివి మానవులకుపథ్యకరంబులు.

పథ్యోపయుక్త శాకములు.

శ్లో|| పటోలఫల వార్తాక కూశ్మాండం కారతల్లకమ్ |
 తండులీయక శాకంచ కాకమాచి జ్వరేహితమ్||

తా. పొట్లకాయ లేక వంకాయ ముదురుగుమ్మడికాయ క్రాకరకాయ చిట్టి
 కూర కొయ్యోటకూర నల్లకాచికూర యివి జ్వరితులకు పథ్యకరంబులు.

శ్లో|| [[గ్రంథాంతరే] శాలయ వ్షష్టికాశైన పటోలం జాంగలా
 మిషమ్ | మత్స్యాక్షీ ముద్గయూషంచ తండులీయక వార్తికి |
 పక్వకూశ్మాండ కుటజ మపక్వం కదళీఫలమ్ | లఘు నవ్యంచ
 యద్ద్రవ్యం పురాణంచ పితం సదా||

తా. 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లు పొట్లకాయ *జాంగలమాంసము షాన్న
 గంటికూర పెసరకట్టు చిట్టికూర లేతవంకాయ ముదురుగుమ్మడికాయకొడిసెకాయ
 లేక అరటికాయ నవీనంబులై లఘువుగనుండు ద్రవ్యములు పురాణద్రవ్యములు యివి
 జ్వరితునికి యెల్లప్పుడు హితకరంబులు.

* మేకమాంసము.

అపధ్యద్రవ్యాదులు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] షష్టికానిచ సర్వాణి శాకాని హరితానిచ ।
 విదాహీ న్యుష్ఠవీర్యాణి జ్వరితః పరివర్జయేత్ ।
 దీవానుప్తంచ సతతం స్నానమభ్యంగ సంగమమ్ ।
 వ్యాయామం రోషతాపంచ క్రోధంచాపి వివర్జయేత్ ॥

తా. 60 కనములలో ఫలించిన సర్వధాన్యములు పచ్చిఆకుకూరలువిదాహక రవస్తువులు పుష్టవీర్యముగల వస్తువులు పగటినిద్ర స్నానము అభ్యంజనము శ్రీసంభో గము సంచారము రోషము యెండ మొదిలగువానియొక్కనేవ కోపము వీనిని జ్వరి తుడు యెల్ల పుడు వర్జింపవలయును.

పురాణజ్వరములకు మాలిని వసంతరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసకయఃగళభాగం వేల్లజంచైకభాగమ్ద్విత
 యమపిచ ఖల్వేమర్ద యేష్లుష్ట్యేకేన । భవతిజ్వరవిముక్తౌ నింబ
 నీరేణతావత్ జ్వరచారమథకుర్యా న్మాలిని ప్రాగ్వసంతమ్ ।
 జీర్ణజ్వరే ధాతుగతేతి నారే రక్తాన్నితేరక్త గవిట్స్వయాపే ।
 జ్వరేస్థిగేమాంసగ తేపురాణే వల్లద్వయం దుగ్ధమతీవపథ్యమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి 2 భాగములు మిరియాలు 1 భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వములోవైచి వేపచెక్కరసముతో 3 దినములు బాసుగా మర్దించి 6 గురిగి జల యెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్లు వీని అనుపానయుక్తముగా నేవించినజీర్ణజ్వర ము ధాతుగతజ్వరము జ్వరాతిసారము రక్తయుక్తజ్వరాతిసారము రక్తయుక్తమల తిసార జ్వరములు అస్థిగత మాంసగతజ్వరములు పురాణజ్వరములు హరించును. ఇది మాలిని వసంతరస మనబడెను.

పురాణ జ్వరములకు రసకల్పము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] కఫరీం మర్దయేష్టీరై శ్చతురశీతియామకమ్ ।
 అనంతరం దివారాత్రం మర్దనేనామృతంభవేత్ ।
 మాషమాత్రం సానుపానం జ్వరంహంతి దినార్ధతః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన కఫరిని ఖల్వములో నునిచి 48 రూములు ఆవుపాలితో రేయుంబగలు ఎడతెగకమర్దించిన ఆమృతతుల్యంబగును, పిదప దానిని 7 గురిగిం జలంతేసి మాత్రలుజేసి లేనె పిప్పలి వీని ఆనుపానయుక్తముగా నేవించిన పురాణ జ్వరములు అర్థదినములో నశించును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కఫరీం శోధితాం కృత్వా మర్దయేచ్ఛ రసా మృతైః । పంచాశదష్టౌ యామాన్వా ఏకమార్గంతు మర్దయేత్ । అనుపానవిశేషేణ యామేన జ్వరనాశనమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన కఫరిని ఖల్వములోనునిచి ఆవుసేతీతో 58 జాములు ఎడతెగక మర్దించి 4 గురిగింజలంతేసిమాత్రలుచేసి పిప్పళ్లు లవంగములు వీని ఆనుపానముతోనేవించిన పురాణజ్వరములు 1 రూములో హరించును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అర్కముాలరసేనైవ కఫరీం సమవేల్లజమ్ । మర్దయేద శీతియామం మాషమాత్రం వటీకృతమ్ । గోమూత్రేణ తథాదద్యా ద్యన్వరోగ ప్రశాంతయే॥

తా. శుద్ధిచేసిన కఫరి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి జల్లేడు వేళ్ళరసము గోమూత్రము వీనిచే 80 రూములు బాగుగామర్దించి 7 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి లవంగములు పిప్పళ్లు తేనె వీని ఆనుపానయుక్తముగా నేవించిన పురాణజ్వరములు హరించును.

శ్లో॥ కఫరీం శోధితాం కృత్వా సమగంధక మిశ్రితమ్ । అజాక్షీ రేణ సంమర్ద్య హ్యాప్తాశీతిక యాగమమ్ । గవాంక్షీ రేణదాతవ్యం జ్వరమాంద్యాది రోగకమ్ । శమయే ధ్వుటికానధే దేవానాం మమృతం యథా॥

తా. శుద్ధిచేసిన కఫరిశుద్ధిచేసిన ఆమ్లసారగంధకము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి 88 రూములు మేకపాలచేతను 88 రూములు ఆవు పాలచేతను బాగుగామర్దించిన దేవతల యమృతముతో తుల్యంబగును; పిదప దానిని 4 గురిగిం జలయెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్లు తేనె వీనియనుపానముతో నేవించిన పురాణజ్వరములు అగ్నిమాంద్యము మొదలగునది అరఘుడియలో హరించును,

శ్లో॥ కఫరీం ఘృతనాయుక్తాం నింబనీరేణ మర్దయేత్ |
 త్రింశ త్రీణి దివాన్యస్య ప్రమాణ మమృతోపమమ్ |
 గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం శతాయుర్వజ్ర దేహకృత్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఆవునేతిచేతను వేపచెక్క రసముచేతను ముప్ప
 మాడుదినములు బాగుగా మర్దించిన అమృత తుల్యంబగును | పిదప దానిని గురిగి
 లంఠేసి మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పలు పంచదార వీని | యనుపానయుక్తముగా
 వించినజ్వరము నివర్తించుటయేగాక 100 సంవత్సరంబులాయువు వజ్రదేహముగ
 వాడై యుండును.

శ్లో॥ కఫరీం మధుసంయుక్తాం గోక్షీరేణ చ మర్దయేత్ |
 అహోరాత్రం మండలంతు దినమేకంతు శోషయేత్ |
 మాషయాత్రం సానుపానం సోమరోగం హరేజ్వరమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరి తేనె ఆవుపాలు వీనిచే నలువదిదినములు రేలుంబగళ్ల
 ఎడతెగక మర్దించి 1 దినము యెండించి 7 గురిగింజలంఠేసి మాత్రలుచేసి తో
 పిప్పలితో నేవించిన సోమరోగము జ్వరము ఇవి హరించును.

శ్లో॥ కఫరీం శిఖితోయేన చతురశీతి యామకమ్ |
 అహోరాత్రంచ సుమర్ద్య భుంజీత మధుమిశ్రితమ్ |
 రోగావసాన కాలేతు మాషమాత్రం ప్రదాపయేత్ |
 యథోక్తం భోజనంకృత్వా దృఢకాయో భవిష్యతి ||

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనునిచి మయూరశిఖి కషాయముచే 84
 రూములు రేలుంబగళ్ల ఎడతెగక మర్దించి 7 గురిగింజలంఠేసి మాత్రలుజేసియం
 దొక దానిని తేనెతో నొసంగి జ్వరము విడుచునపుడు యథోక్తముగా భుజింప
 జేసిన జ్వరములు హరించుటయేగాక శరీరదార్ద్రముకూడా గలుగును.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శతవత్సర పర్యంతం వజ్రదేహో భవిష్యతి |
 రసంరక్తం త్వచంమాంసం మజ్జామస్థిగతం హరేత్ ||

తా. నైజెప్పిన కఫరియోగములకు నేడించిన పురాణజ్వరములు రసము
 రక్తము మాంసము చర్మము మజ్జ అస్థి వీని నాశ్రయించియుండు జ్వరములు హరిం
 చుటయేగాక 400 సంవత్సరములవరకు వజ్రతుల్య దేహముగలవారి జీవించెదరని

సిద్ధర సార్ణవమునందు శంకరుడు వచియించె; కావున పైజెప్పిన కఫరియోగములను 4 మాసములు సేవింపవలయును.

కఫరిశుద్ధి.

శ్లో॥ కఫరీ పలమాత్రంతు చూర్ణంకృత్వా విమర్దయేత్ |
 నరమాత్రే సప్తయామాన్ డోలాయంత్రే పచేత్తతః |
 గోమాత్రేణ ద్వియామంచ పాచయే చ్చుద్ధిమాన్నయాత్ |
 అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయే త్కపతీశుచిః॥

తా. పలప్రమాణము కఫరిని చూర్ణముజేసి ప్రాతబట్టన మూటగట్టి 7 గూములు నరమాత్రముచేత 2 రూములు గోమాత్రముచేత డోలా యంత్రములో వ.డి నను లేక ఆవునేతిలోవై చి ఏడుపొండులు వచ్చువరకు వండినను శుద్ధియగును. ఇటుల శుద్ధిచేయబడిన కఫరిని పైజెప్పినయోగములయందును సర్వాషఫములయందునునుపయోగింపందగును.

జ్వర మురారి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్రిసప్తజంబీరజ భావిలేఖర్పరస్య చూర్ణంవిమర్ద్యనవనీత సమానచూర్ణమ్ | వల్లద్వయం హారతి శర్కరయానుపానం సన్ద్యోజ్వరం జ్వరమురారి సమాఖ్యమేతత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములోనుంచి 21 పర్యాయము నిమ్మపండ్లరసము చే భావనజేసి పిదప దానిని వెన్నలో సమానముగనూరి చూర్ణముజేసి యందు 6 గురి గింజల ప్రమాణము శక్కరానుపానముచేగాని తేనె పిప్పల్లు వీని యనుపానముచే గాని సేవించిన జ్వరములు హరించును. ఇది జ్వరమురారి యనబడును.

శ్లో॥ [బ్రాహ్మే] హింగుళంచవిషంవ్యోషంటంకణం నాగరాభయా | జయపాల సమాయుక్తం సన్ద్యోజ్వర నివారణమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిననాభి త్రికటుకమును వెలిగారము శొంఠి కరక్కాయ వీనిని చూర్ణముచేసి దీనికి గమముగా శుద్ధిచేసిన నేపాళచూర్ణమును కలిపి నూరి కలాయప్రమాణము మాత్రలుచేసి ఆల్లపురసముతో నిప్పించిన తత్ప్రణామననే జ్వరము నివర్తించును. (ఇది మఱియొక విషయమైన జ్వరమురారి.)

సర్వజ్వరాది హరగుటికలు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జాతీఫలంత్రికటుకం త్రిఫలం త్రిజాతంఖర్జూ
రద్రాక్షాగరువాలుక చందనాని । తక్కోలధాన్య మధుజీరక
మశ్వగంధా చూర్ణం సమంసమసితంగుళికాం ప్రకుర్యాత్ ।
భుక్తిః కరోతీసకల జ్వరపైత్యనాశం శ్వాసంత్యయం హరతి
పాండుప్రమేహరోగాన్ । జీర్ణజ్వరంసతత సంతతకం ప్రణా
శం రోగాన్నిహంతికధితం వరఃసూజ్యపాదైః॥

తా. జాజికాయ * త్రికటుకములు † త్రిఫలములు ‡ త్రిజాతము ఖర్జూ
రఫుకాయ ద్రాక్ష అగరు కూతురుబుడమ చందనము తక్కోలములు దనియాలు అతి
మధురము జీలకఱ్ఱ పెన్నెరుగడ్డ నీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముజేసి దానిని సమ
ముగా శర్కరను పాగుబట్టి యందాచూర్ణమునుకలిపి ఘుటికలుజేసి యందొకదానిని
భక్షించిన సర్వజ్వరములు పైత్యరోగములు శ్వాస త్యయము పాండువు ప్రమేహము
జీర్ణజ్వరము సతతజ్వరము సంతతజ్వరము ఈరోగములు హరించునని శ్రేష్ఠుడగు
పూజ్య పాదమహర్షి వచించెను.

జ్వరవైరి వటుకములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసోగంధకనాభీచ బీజమున్నత్రసంభవమ్ ।
ద్వేద్వే పలానిచైచాని హ్యేకం శుంఠీచ పిప్పలీ ।
ఏతాని పంచమరిచం మర్దయే ద్గుడవారిణా ।
గుంజామాత్రం ప్రకుర్వీత గుడేనైవ ప్రయుజ్యతే ।
ఉష్ణోదకాను పానేవ భేషజం జ్ఞానపారగైః॥
జ్వరవైరితి విఖ్యాతం సర్వజ్వర వినాశనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన
ఉష్ణైత్తవిత్తులు ఇవి దినుసు యొకటింటికి గంజేసిపలములు శొంఠి పిప్పళ్లు ఇవి
దినుసు యొకటింటికి ఒక్కొకపలము మిరియాలు ఐదు పలములు ఇటుల వీని నెల్ల

* త్రికటుకమన గా; శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు.

† త్రిఫలములన గా; కరక్కాయ తానికాయ ఉసిరికెవరుగు.

‡ త్రిజాతములన గా; ఏలకులు అకుపత్రి లవంగపు చెక్క.

ఖల్వములోనునిచి బెల్లపురసముచే బాగుగామర్దించి గురిగింజలంఠేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని బెల్లముతో నొసంగి పిదప బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు ఉష్ణోదకము ను పానముచేయించిన విడువక వేధింపుచుండు యెట్టిజ్వరములైనను నలువది దినము లలో హరించును. ఇవి జ్వరవైరి వటుకములనబడును. ఇవి సర్వజ్వరములను హరింపచేయుటయందు కడు ప్రసిద్ధిజెందినవి.

జ్వరగజ కేసరి.

శ్లో॥ [చరకే] జలదదరదయుక్తంశుద్ధసూతంసుగంధంప్రహరమధు
సుపిష్టం వల్లయుగ్మంచదద్యాత్ | జ్వరగజహరిసంజ్ఞం శ్శృంగి
బేరోదకేన ప్రథమజ్వరితదాహే క్షీరభక్తుచ భోజ్యమ్||

తా. తుంగముపైలు శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీటిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనునిచి తేనెతో నొకగ్ఘూము బాగుగా మర్దించి 6 గురిగింజలంఠేసి మాత్రలుచేసి యందొక దాని తొలుత జ్వరమువచ్చినపుడు అల్లపురసానుపానముతో నేవించి అన్నమును క్షీరమిశ్రమముగా భుజించిన సమస్తజ్వరములు హరించును.

జ్వరములకు పంచాసనరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసంగంధం వత్సనాథం టంకణంమాగధీ
సమమ్ | దుత్తూరమూలజద్రావైర్మృద్ధితం యామయుగ్మకమ్ |
గుంజాప్రమాణవటుకాన్యనుసానవిశేషతః | ఖాదేత్సర్వజ్వరం
హంతినన్ని పాతాంస్త్రయోదశ | తత్క్షణేనవినశ్యంతి విషమం
దోషనాశనమ్ | పంచాసనరసోనామ శంభునా పరికల్పితః||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిననాభి వెలిగారము పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉమ్మెత్తవేశ్యరసముచే 2 గ్ఘూములు మర్దించి గుంజాప్రమాణము మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిర్మించిన సర్వజ్వరములు 13 నన్ని పాతిములు శుద్ధి గాము నశించుటయే గాక విషవహిషములు కూడా మానును. ఇది శివునిచే నిర్మించబడిన పంచాసనరసము

జ్వర గజాంకుశము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసామ్లుసారగంధంచనేపాశం బీజటంకణమ్ |

ఖజ్జలీనాంచ సంమన్థ్యం ముద్గనూత్ర ప్రమాణకమ్॥
 చణమాత్రంచ వానితం నాగవల్లీ దళ్యాత్మమ్ ।
 దేయం సర్వజ్వరంహంతి సంతతం తరుణజ్వరమ్॥
 పుష్యంచైవ ప్రదాతవ్యం దధిక్షీ రేణ శర్కరా ।
 పూజ్యపాద మిదంప్రోక్తం సర్వజ్వర గజాంకుశమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన ఆమ్లసారగంధకము శుద్ధిచేసిన నేపాళములు వెలిగారము వీనిని ఖల్వములోనునిచి కజ్జలివలెముద్దించి పెసరగింజలంత లేక పెసరగింజలంత మాత్రముజేసి తమలపాకులో నునిచి యిప్పించిన సర్వజ్వరములు సంతతజ్వరములు తరుణజ్వరములు యివి నశించును. పెరుగు పాలు శర్కర వీనిని పథ్యమునందుపయోగింపవలెను. ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడిన సర్వజ్వరగజాంకుశము

సర్వజ్వరములకు నారసింహ రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నేపాళగంధామృత పారదానాం సచూర్ణకా
 నాం సమభాగయుక్తమ్ । జ్వరాంతకశ్శర్కరయా సమేతః
 రసోన్యసింహేత్యమృత ప్రసిద్ధః॥

తా. శుద్ధిచేసిన నేపాళములు శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధనాభి శుద్ధిచేసిన పాదరసమువీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి పంచదారతోడ నిప్పించిన సర్వజ్వరములు నశించును. ఇది నారసింహరసము అష్టౌతమువలె ప్రసిద్ధమైనది.

జ్వరములకు చండభాను రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] నూతంత్రైగుణ్యాగంధం పరిమితమమృతం
 తీక్ష్ణకం భానునేత్రమ్ । హరితాళం తచ్చతుష్కం గగనమథ
 యుగం మూరిచంసర్వతుల్యం । ఏతందద్యాన్ని హంతిజ్వరవన
 దహనస్తామసాహేఃఖగేంద్రః । కాసశ్వాసాపహంతాక్షయ
 తరుదహనః పాండురోగాపహంతా । వాతవ్యాధీభసింహో
 హ్యుదరజలనిధే శ్శోషకోబాడబాగ్నిః । నష్టాగ్నేర్దిపకస్సాన్య
 జ్జ్వర మలమహాక్లేశస్పాద్రోగహఠీ । మూలవ్యాధ్యంధకార
 ప్రశమన తపనః కుష్ఠరోగాపహంతా । నామ్నాయం చండ
 భానుస్కులగదహరో భాషితం పూజ్యపాదైః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము, శుద్ధిజేసిన వసనాభి లోహభస్మము తామ్రభస్మము ఇవి దినసు యొకటింటికి 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన తాళకము 8 భాగములు ఆభ్రకభస్మము 2 భాగములు మిరియాలు 19 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి చిత్రమాలరసముచే నొకదినము బాగుగామర్చించి గురిగంజలంజేసి మాత్రలుజేసి నీడ నెండించవలయును. జ్వరమును వనమునకు కార్చిచ్చైసన్ని పాతములను సర్పములకు గరుత్మంతుడై కాంశ్వాసల బోకడుచునదియై త్షయమును వృక్షమునకు అగ్నియై సాండురోగముల జంపునదియై | వాతవ్యాధులను ఏనుగులకు సింహంబై ఉదరరోగమును సముద్రమునుశోషింపజేసెడి బడబాగ్నియైనప్ప మైనజాత రాగ్నిని జ్వలింపజేయునదియై జలరాత్ర మలమువలన జనించిన కడుక్లేశమును తొమ్మునొప్పిని అపహరించునదియై మూలవ్యాధియనునంధకారమును బోకడచుటయందు నూర్యునితో సమానంబై కుష్ఠురోగమును జంపునదియై చండభానువను కేరంబరగునీ రసము సకలరోగముల హరింపజేయునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను. (దీనిని అల్లపురసముతో నొసంగిన జ్వరములు సన్నిపాతములు త్రికటుకములతో నొసంగిన కాంశ్వాసములు తేనె పిప్పలి వీనితో నొసంగిన త్షయరోగము జీలకఱ్ఱతో నొసంగిన పాండురోగములు వెల్లులిరసముతో నొసంగిన వాతవ్యాధులు బెల్లము కరక్కాయ వీనితో నొసంగిన ఉదరరోగములు పిప్పళ్ళు ఉష్ణోవకము వీనితో నొసంగిన ఆగ్నిమాం ద్యము నేలదంతిరసముతో నొసంగిన మలబద్ధకము తేనెతో నొసంగిన తొమ్మునొప్పి త్రిఫలకషాయముతో నొసంగిన మూలవ్యాధులు తేనె పంచదార వీనితో నొసంగిన కుష్ఠురోగములు వీనిని హరింపజేయును.

జ్వరనాశన రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదంనిష్కమాత్రంస్యా ద్గంధకంచద్వి నిష్కకమ్ | నిష్కంచటంకణతౌరం నిష్కం నైతాళకంత ధా | ఏతేషాంసమభాగాని దంతి బీజానిమర్దయేత్ | నా గవల్లీదశేనై త ద్గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ | పథ్యంక్షీగో దనందద్యాద్రసోయంజ్వరనాశనః॥

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము † 1 నిష్కప్రమాణము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము 1 నిష్కప్రమాణము శుద్ధిజేసిన తాళకము

† నిష్కమనగా:—28 లేక 32, గురిగంజలయెత్తు.

నిష్కప్రమాణము శుద్ధిచేసిన నేపాళచూర్లము 5 నిష్కముల ప్రమాణము ఇటు వీని నెల్లఖిల్యములోవైచి అల్ల పుగనముచే మర్దించి గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి య దొకదానిని తమలపావలోనులిచి నేవించిన సర్వజ్వరములు హరించును. దీనియంద పాలతో అన్నము భుజించుట పథ్యము. ఇది జ్వరనాశన రసమనంబడును.

తరుణజ్వరారి రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జైపాలగంధం విషపారదంతం తుల్యంకుమా రీ స్వరసేనమర్ద్యమ్ । అస్యద్విగుంజా హి సితోదకేన ఖ్యా తోరసోయంతరుణజ్వరారిః॥ దాతవ్యనషోహని పంచమేవా పప్తేధవాసప్తమ ఏవనాపి । జాతేవిరేకే విగతజ్వరఃస్యా త్పటోలముద్గాన్నినిపేహణేన॥

తా. శుద్ధిచేసిన నేపాళము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధనాభి శుద్ధ పాదరసము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి కలుబందరసముచే మర్దించి 2 గురిగింజల ప్రమాణమును శర్కరొడకముతో నిప్పించవలయును. ఇది తరుణజ్వరారి రసమనంబడును. దీనిని జ్వరము కనుపించిన 5 లేక 6 లేక 7 యాదినములయందు నిప్పించవలయును. ఒకసారి విరేచనమైన పిదప పాట్లకాయ పెసరయన్నము వీనిని పథ్యమిప్పించిన జ్వరమునివర్తించును.

నవజ్వరేభ సింహారసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం తథాగంధ తాహం తామ్రం ససీనకమ్|మరీచంపిప్పలీ విశ్వం సమభాగాని కారయేత్ । అర్ధభాగంవిషం దత్వామర్దయేద్వాసరద్వయమ్ । శృంగిభే రాంబు పానేన దద్యాన్దంజాద్వయం భిషక్ । నవజ్వరే మ హాఘోరేధాతుస్థే గ్రహణీగదే । నవజ్వరేభ సింహోయం సర్వజ్వరకులాంతకృత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధగంధకము లోహభస్మము తామ్రభస్మము సీస భస్మము మిరియాలు పిప్పళ్ళు శొంఠి వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి వీనికి అర్ధ భాగము శుద్ధనాభినిచేర్చి 2 దినములు మర్దించి దారుణమైన నవజ్వరములు ధాతుగత

జ్వరము గ్రహణీరోగము వీనియందు 2 గురిగిజల ప్రమాణమును అల్ల పురసానుపాన ముతో నిష్పించిన సమస్తజ్వరకరలమును సశింపజేయును. ఇది నవజ్వరేభసంహారసము

సవజ్వరములకు త్రిపురభై రవరసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] విషటంకబలిష్టేచ్ఛ దంతీబీజంక్రమాద్బహుః |
 దంత్యంబు మద్దితం యామం రస స్త్రిపురభై రవః | వల్లంవోయ్య
 షేణ చార్ద్రాస్య రసేన సితయాధవా | దత్తోనవ జ్వరంహం
 తి మాంద్యామానిలశోఫహః | హంతిశూలం సవిష్టంభ మ
 ర్శ్యాసి క్రిమిజాణ్గదాణ్ | పథ్యం తక్రేణ భోక్తవ్యం రసే
 స్మిన్ రోగహరిణి॥

తా. శుద్ధిచేసిన నాభి వెలిగారము శుద్ధగంధకము తామ్రభస్మము నేపాళ ములు వీటిని క్రమముగా గ్రహించి దంతివేళ్లరసముతో 1 ఝూము మద్దించవలయును ఇది త్రిపురభైరవ రసమనబడును. దీనిని వల్లప్రమాణము త్రికటుకములతో గాని లేక అల్ల పురసముతో గాని లేక పంచదారతో గాని నిష్పించిననవజ్వరములు అగ్నిమాం ద్యము ఆమము వాతము శోఫశూల హలబంధము ఆర్యస్సుక్రిమిరోగమువీటిని హరింప జేయును. రోగహరిమైన యీ రసమునం మజ్జిగయన్నమును భుజించవలయును.

జ్వరములకు వైష్ణవీరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హింగుళం వత్సనాభంచ చక్రాంగీ కటుక
 త్రయమ్ | చిత్రమూలకపాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్ |
 డోలాయంత్రే యామమాత్రం పచేన్నిష్పాదితోభవేత్ |
 ఆర్ద్రకన్యానుపానేన మాషచూత్రం జ్వరాపహః | ద్వంద్వ
 జ్వరం సన్నిపాతం పురాణం విషమజ్వరమ్ | నాశయే రఖ
 లాణ్ ఘోరా న్నామ్నాయం వైష్ణవీరసమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగుళీకము శుద్ధిచేసినవసనాభి కటుకరోహిణి శొంఠి పిప్పళ్లు మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూలకపాయ ముచే మద్దించి పిదప డోలాయంత్రమున నునిచి ఒక జూమువండి 7 గురిగిజలంతో మాత్రలుజేసి యంబొకదానిని అల్ల పురసానుపానముతో నేవించిన జ్వరములు ద్వంద్వ

జ్వరములు సన్న పాతములు పురాణజ్వరములు విషమజ్వరములు హరించుటయే గాక భయంకరములగు నుండు సమస్త రోగములు కూడా నివర్తించును. ఇదియే వైష్ణవీర్యమనబడును.

సర్వజ్వరములకు శీతభంజీరసము.

శ్లో॥ [సింఘారమణిదర్పణే] రసహింగుళగంధంచ నేపాళం మర్దితం త్రిభి | ద్రవతీ క్వాఢేన సంమర్ద్య రసోజ్వరహరః పరః | ఆర్ద్రక స్వరసేనాథ దాపయే ద్రక్తికాద్వయమ్ | నవజ్వరం మహాఘోరం నాశయే ద్యామమాత్రతః | శీతతోయః పిబేచ్ఛాను ఇక్షుమద్గరసోహితః | శీతభంజీ రసోనామ్నా సర్వజ్వరకు లాంతకృత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిలంగదకము గంధకము నేపాళములు వీటిని చంతి వేళ్ళ కషాయముచే ది నినుములు మర్దించి అల్లపు స్వరసముతో 2 గురిగింజల ప్రమాణమును కలిపియిప్పించి శీతోదకము చెఱుకురసము పెసరకట్టు వీటిని వెంబడిగాపానముచేయించిన ఒక జాములోపల మిగుల దారుణమైన నవజ్వరములు నశించును. ఇది శీతభంజీరసమనబడును. సమస్తజ్వరకులమును నశింపజేయును.

ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజీరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] పారదంరసకంతాళంతుత్థంటంకణగంధకమ్ | సర్వమేత త్సమం శుద్ధం కారవేల్ల్యారసైర్ది నమ్ | మర్దయేత్తే నకల్యేనతామ్రపాత్రోదరంలిపేత్ | అంగుళ్యాద్యర్థ మానేన తంపచేత్సికతాహ్వయే | యంత్రేయావత్సుటంత్యేవ వ్రీహయస్తస్యప్యప్తతః | తామ్రపాత్రం సముద్భృత్యమార్ణయేన్మరి చై స్సమమ్ | శీతభంజీరసోనామ ద్విగుంజం వాతికేజ్వరే | దాతవ్యంపర్ణఖండేన ముహూర్తా న్నాశయే జ్వరమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము రసకము తాళకము మైలుతుత్తము వెలిగారముగంధకము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి కాకరరసముచే నొకదినము మర్దించి రాగి పాత్రలో ఆరయంగుళ ప్రమాణము దళము గాపూసి * సికతాయంత్రములోనుంచి యంత్రముయొక్క వెనుక ప్రక్కయందు వడ్లనువేళి దళముగా వ్రేలునంతవరకు

* సికతాయంత్రమనగా; వాలుకాయంత్రము.

పాకముచేసి పిదప ఆతామ్రపాత్రనుతీసి మిరియాలను సముము గాచేర్చి చూర్ణముచేయవలయును ఇది శీతభంజీరసమనబడును. దీనిలో 2 గురిగింజలప్రమాణమును వాతజ్వరమునందు తమలపాకులో నిప్పించిన ఒకముహూర్తకాలములో జ్వరమునశించును. 6 తులముల ప్రమాణముగల శుద్ధ తామ్రముచేసొక తామ్రఖల్వమును చేయించిదానిలో రసాది ద్రవ్యకల్మసును ఒకతుల ప్రమాణము ప్రత్యేకముగా లేపనముచేసిమిఠయొక తామ్రపాత్రచేయూసి ఇసుకబోసి పొయిమీదనునిచి అగ్నినిజ్వలింపచేసి ఆ యిసుకలో వడ్లనువేసి ప్రేలువరకు పక్వముచేసిన ఆరసము సిద్ధముగును. పిదప దానిలో 6 తులములు మిరియములనుచేర్చి చూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులోను నిచి ఇప్పించవలయునని ఉపచేశము చేయబడినది.

జ్వరమునకు స్వచ్ఛందశ్చైరవము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] సమభాగంచసంగ్రాహ్యం పారదామృతగంధకమ్ । జాతీఫలంచభాగార్థందత్వా కుర్యాచ్చకజ్జలీమ్ । సర్వార్థమాగధీ చూర్ణం కల్వయిత్వా నిధాపయేత్ । గుంజాద్వయంత్రయంవాపి నాగవల్లీరసేనచ । ఆర్ద్రకస్వరసేనాపిద్రోణపుష్పరసేనవా । శీతజ్వరే సన్నిపాతే విషూచ్యాం విషమజ్వరేపీససేచ ప్రతిశ్యాయే జ్వరే జీర్ణేతధైవచ । మందాగ్నావమనేచైవ శిరోరోగేచ దారుణే । ప్రయోజ్య భిషజా సమ్యగ్రసస్వచ్ఛందశ్చైరవః । పథ్యం దధ్యోదనం దద్యా ద్వీక్ష్యదోషబలాబలమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినగంధకము ఇవి సమభాగములు జాజికాయ పాదరసమున కర్ణ భాగము ఇటులవీనిని ఖల్వమున కజ్జలిగామృతించి పిదప వైజైప్పిన ద్రవ్యములకన్నిటికి 1 భాగము పిప్పలి చూర్ణముకలిపి తమలపాకురసముచే బాగుగామృతించి 2 లేక 3 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుచేసి యంచొకదానిని తమలపాకుతో గాని అల్ల పురసముతో గాని తుమ్మి పూలరసముతో గాని యొసంగినశీత జ్వరములు సన్నిపాతములు విషూచులు విషమజ్వరములు పీససము పడిశము జీర్ణ జ్వరం వమనము శిరోరోగము అగ్నిమాంద్యము దారుణరోగము హరించును. ఇదిస్వచ్ఛందశ్చైరవమనబడును. దీనిని వైద్యుడుబాగుగా నెఱిగి ప్రయోగింపవలయును. దీనియందు రోగబలాబలము నెఱింగి పెరుగన్నము నాసంగుట పథ్యము.

త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసస్య ద్విగుణం గంధం గంధతుల్యంతు
 టంకణమ్ | రసతుల్యం విషంయోజ్యం మరిచంపంచధానిషా
 త్ | కల్పలం దంతిబీజంచప్రత్యేకంమరిచోస్మృతమ్ | జ్వరాం
 కుశో ర సోష్యేష చూర్ణయే దతిచిక్కణమ్ | మూషైకేన
 నిహుత్యాశు జ్వరం జీర్ణ త్రిదోషజమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము దీనికి రెండింతలు గంధకము దీనికి సమము వెలిగారము
 రసమునకుసమము నాభి రసమునకు 5 భాగములు మిరియాలు కాయఫలము. నేపాళ
 ములు ఇవి మిరియాలకు సమభాగము ఇటుల వీనినన్నిటినిచెర్చి చక్కగా చూర్ణము
 చేసిన నది జ్వరాంకుశరసమనబడును. దీనినొకమాషప్రమాణము నిప్పించిన జీర్ణ
 జ్వరము త్రిదోషజ్వరము నివర్తించును.

అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [స్నిగ్ధ రస్నార్ణ వే] మరిచంటంకణంశంఖ మూర్ణం పారదగంధకమ్ |
 శోధితం బ్రహ్మపుత్రంచ భాగమేకం వినిక్షిపేత్ |
 గు. జామాత్రం ప్రదాతవ్యం నాగవల్లీదళైస్సహ |
 జ్వరాంకుశో ర సోష్యేష జ్వరమష్టవిధం జయేత్ ॥

తా. మిరియాలు వెలిగారము శంఖచూర్ణము శుద్ధిచేసినరసము గంధకముశుద్ధి
 చేసిననాభి 1 భాగము వీనినన్నిటినిచెర్చి మర్చించి గురిగింజయెత్తు తమలపాతులో
 నిప్పించిన 8 విధములగు జ్వరములు నివర్తించును. ఇది జ్వరాంకుశమనబడును.

విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధ సూతం తథాగంధం కర్ణమాణంసయే
 ద్యుధః | మహాషధం టంకణంచ హరితాశం తథా విషమ్ |
 రసార్థం మర్దయే త్థల్వే భృంగరాజరసేసతు | త్రిదినంభావనాం
 దత్వా చతుర్థేపటికాంతతః | కుర్యాచ్చణకమాత్రంచపిప్పలీ
 మధుసంయుతః | ఏషజ్వరాంకుశోనామవిషమజ్వరనాశనః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము యివి కర్ణ ప్రమాణము శొంతి వెలిగారము శుద్ధిహారిదశము శుద్ధినాభి యివి రసమునకు శ్రీ భాగము యిటుల వీనినన్నిటిని చేర్చి ఖల్వములోపేసి మర్దించి గుంటగలగరాకురసముతో రి గిసములు భావనచేసి నాలవ గినమునంగు సెనగలంత మాత్రలుచేసి సిప్పలి తేనె వీని యనుపానముతో నిప్పించిన విషమజ్వరములు హరించును. ఇది జ్వరాంకుశ మనబడును.

భేది జ్వరాంకుశము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పారదంవత్సనాభంచప్రత్యేకంనిష్కృతమ్ |
ద్వినిష్కృంగధంకలైవై వటంకణంచద్వినిష్కృకమ్ | మరిచంపంచ
నిష్కృన్యా త్తన్జ్ఞిష్కృందంతిబీజకమ్ | సింహాఫలరసైర్మర్ద్యం
ద్వియామం శ్లక్ష్యతానయేత్ | గుంజామాత్రం వటింకృత్వా
ఛాయాశుష్కంచకారయేత్ | ఆర్చకద్రవసంయుక్తం జ్వరే
జ్జీర్ణేప్రయోజయేత్ | సర్వజ్వరహరం శీఘ్రం నామ్నా భేది
జ్వరాంకుశమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి యివి దినుసుయొకటింటికి నిష్కృ ప్రమాణము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము యివి దినుసుయొకటింటికి 2 నిష్కృములు మిరియాలు 5 నిష్కృములు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు 6 నిష్కృములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి 2 బాములు ములకపండ్లరసముచే బాగుగా మర్దించి గురిగింజలం తేసిమాత్రలుచేసి నీడసెండించుచుదొకదానిని అల్ల పురసానుపానముతో జ్వరపక్వకాలమునం దొసంగిన సర్వజ్వరములు కడుశీఘ్రముగ నశించును. అది భేది జ్వరాంకుశ మనబడును.

జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] రసంగంధం విషంశుల్బం వహ్నినీరేణమర్ద
యేత్ | గుంజాప్రమాణకంచైన దత్తంహంతిక్షణేజ్వరమ్ |
తైలాభ్యంగంజల స్నానంతృణ్ణైర్తై తక్రనేవనమ్ | గాత్రేచం
దనలేపంతు సుఖం తాంబూలచర్వణమ్ | ఇత్సుపానంచ పానీ
యం దై హాని వివిధానిచ | రాజచండీశ్వరో నామ కసాన
ముత్తనోత్తమః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినవసనాభితామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములు గా గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి చిత్రమూలరసముచేనొకదినము బాగుగా మర్దించి గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి ఆల్లవురసముతో నొసంగిన తత్త ణమున జ్వరము హరించును. తేనెపిప్పళ్లతో నొసంగిన, పురాణజ్వరములు నిశ్చయముగ హరించును. మఱియు నీయాషధ సేవనకాలంబున తైలాభ్యంజనముకీలోడకన్నానము దప్పిగలిగిన మజ్జిగను సేవించుటక్రిగంధలేపనము తాంబూల సేవన చెయ్యకురసమును పానము సేయుట కీలోడకపానము యితర దేహోపచారములు వీని నాచరింపవలయును. ఇది రాజచండీశ్వర రసమనబడును. సర్వరసంబులలో కడుశ్రేష్ఠంబు.

జ్వరములకు సూతరాజీయము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] సూతంషోడశతత్సమోదినక రస్తస్యార్థ భాగో బలిః | తద్వత్స్యింధుజనూక్మ్యచూర్ణమృదితం * పఞ్చాగకం టంకణమ్ | జంబీరస్వరసేనతద్దినక రేతఃప్తం సుపక్వంభవేత్ | కాసశ్వాసగుల్మశూలముదరంపాండుజ్వరంనాశయేత్ ||

తా. శుద్ధి చేసిన పాదరసము 16 భాగములు తామ్రభస్మము 16 భాగములు శుద్ధిచేసినగంధకము 8 భాగములు సైంధవలవణము 8 భాగములు శుద్ధిచేసినవెలిచారము 6 భాగములు ఇటుల వీని రెల్ల గ్రహించి యేకముజేసి ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసముచే 1 దినము బాగుగా మర్దించి యెండనెండించిన పక్వంబగును. పిదప దానిని అడ్డకయెత్తుమాత్రలుజేసి తేనె పిప్పళ్లు వీని యనుపానముతో సేవించిన. లేక ఆల్ల పురసముతో సేవించినను కాసశ్వాసములు గుల్మము శూలలు వుదరరోగములు పాండువు పురాణజ్వరములు హరించును.

జ్వరములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భస్మసూతస్య సంగ్రాహ్యంపలమేకంనియో జయేత్ | చతుష్పలం తామ్రభస్మ గంధకంచ చతుష్పలమ్ | తాళకంపలమేకంతు పలమేకంతు టంకణమ్ | పలార్ధంపత్సనా భంతుజంభీ రాష్ట్రేన పేషయేత్ | చిత్రమూలరసేనాపి మర్దయిత్వాపృథక్పృథక్ | హంసపాదీరసేనాపి మర్దయే ద్వామ

* తస్యాంశకం టంకణం అనియు సాతాంతరము గలదు.

మాత్రకమ్ | అయంకాలాగ్నిరుద్రస్యా న్నామ్నారోగార్తి
 నాశనః | వ్రీహిమాత్ర ప్రయోగేణజ్వరాక్ ఘోరా నివర్త
 యేత్ | రసేంద్రో హంతిచ వ్యాధీకరస సర్వత్రపూజితః ||

తా. రసభస్మము | పలము తామ్రభస్మము | పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము
 4 పలములు శుద్ధిచేసిన తాళకము | పలము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము | పలము శుద్ధిచేసిన
 వసనాభి ౧ పలము ఇటులఁబనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముచిత్ర
 మాల * రసము-హంసపాది యాకురసము వీనిలో ప్రతివానిచే నొక్కొక్కబాము
 బాగు గామర్దించి వరిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసియందొకవానిని అల్లపురసముతోగాని
 లేకపిప్పళ్లుజీలకఱ్ఱవీనియనుపాసముతోగాని నేవించిన ఘోరజ్వరములు హరించును.
 మఱియు నీరసము సర్వవ్యాధుల నశింపజేయుటచే సర్వత్రపూజితంబుగ మన్నయది.

జ్వరములకు నవరత్నాగ్ని కుమారము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] పారదంపంచ లవణంసవరత్న సమంసమమ్ |
 మర్దితంతరుణద్రావైః | ఖల్వమధ్యేదిసద్వయమ్ కాచకుప్యాం
 తరే క్షిప్త్వా వాలుకాయంత్రకే పచేత్ | షడ్జ్యమాంతే
 సముద్భృత్య సూక్ష్మచూర్ణంతు కారయేత్ || ౯ నుపానవిశే
 షేణ సర్వరోగ హారంపరమ్ | గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య
 మిచ్ఛాపథ్యం ప్రదాపయేత్ | రసోహ్యగ్ని కుమారోయం
 రత్నాఖ్యేన భిషగ్వైశ్చ ||

తా శుద్ధిచేసినరసము పంచలవణములు నవరత్నభస్మములు వీనిని సమభాగ
 ములుగాగ్రహించి ఉలిమిడివేళ్ల రసముచే 2 రసములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి
 వాలుకాయంత్రమునందిడి 6 బాములువండి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురి
 గింజ ప్రమాణమును ఆనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. దీని
 యందు ఇచ్ఛాపథ్యం బిడవలయును. ఇది నవరత్నాగ్ని కుమార రసమనబడును.

జ్వరములకు సిద్ధాగ్ని కుమారము.

శ్లో|| [అయుశ్వేదే] సశుద్ధపారదంగంధం టంకణంవత్స నాభికమ్
 అర్కపత్రరసై ర్మర్ద్య వజ్రమూషాంతరే క్షిపేత్ |

* రసమనగా! కషాయము.

వాలుకాయంత్రచేపాచ్యం పుటమేకంతు భూధరే |
 సాంగశీతల ముద్భ్రత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ |
 సిద్ధాఖ్యాయ మితి ఖ్యాతో రసో హ్యగ్ని కుమారకః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము వెలిగారము వనగాభి వీనిని జిల్లేడాకు రసముచే బాగుగా మర్దించి వజ్రమాషలోనునిచి చీలమన్నులుచ్చి యామాషను వాలుకాయంత్రముననునిచిభూధరపుటంబిడిసాంగ శీతలమునదీసి గుంజాప్రమాణమున అనుపాన విశేషములచేసిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది సిద్ధాగ్ని కుమారరస మనబడును.

జ్వరములకు లఘ్వగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] పారదం టంకణం గంధంతాశకంచమసశ్చిలా
 సర్వం హంసపదిద్రావై ర్దినమేకంతు మర్దయేత్ ||
 కాచకుప్యం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్ |
 షడ్భామాంతే సముద్భ్రత్య దేయం గుంజానుపానతః |
 విఖ్యాత మితి లఘ్వగ్ని కుమారోయం వఃహారసః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము వెలిగారము అనుపానగంధకము తాశకము మణిశిల వీనిని సమభాగములుగాజేర్చి హంసపాదియాకురసముచే నొకదినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానిపై చీలమన్ను పూసి వాలుకాయంత్రములోనునిచి రీ జాములు వండి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చినసర్వ జ్వరములు హరించును. ఇది లఘ్వగ్ని కుమార రసమనబడును.

పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యాపాదీయే] శుద్ధసూతంసమంగంధం సూతాంశంవృత
 మధ్రకమ్ | త్రిభిస్తుల్యైర్గవాం క్షీరైర్మర్దయే దాతపేఖరే |
 నిర్గుండాశ్చ ద్రవై ర్మర్ద్య దినైకం తచ్చుగోళకమ్ | త్రియా
 మంవాలుకాయంత్రేప్యథమూషాంగతంపచేత్ | ఆదాయచూ
 ర్ణయేత్థల్వే వ్యాప్తమాంశంవిపంక్షీపేత్ | త్రిలోచనరసోవా
 మ్నాదేయంగుంజాద్వయంద్వయమ్ | పంచకోలంపి బేచ్ఛాను

పథ్యం ఛాగపయస్తథా । సన్నిపాత్రం త్రిదోషోత్థం సాధ్యాసా
 ధ్యం నసంశయః । పశుగంధా పూతికర్ణీ సింధువారక చిత్ర
 కమ్ । మేషశృంగీ హ్యపామార్గో గ్రంధికం త్రూష్యణం
 వచా । క్వాధమష్టావ శేషంతు సన్నిపాతాన్నిహంతిచ ।
 త్రయోదశ విధాంశ్చైవ పురాణజ్వరనాశనమ్ । మృత్యుం
 జయ కషాయేణ సారకాసౌ నిహంతిచ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగా
 ములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనుంచి వానికిసముముగా ఆవు పాలుజోసి బాగుగా
 మర్దించి తీక్ష్ణమైనయెండ నెండించి సివప వావిలాపరసముచే 1 దినము మర్దించి
 ముద్దజేసి మూసలోనుంచి వాలుకొయంత్రమునందిడి రి జాములువండి సాంగశీతలము
 నదిసి ఖల్వములోనుంచి దానికి రి వ భాగము శుద్ధిచేసిన నాభినికలిపి మర్దించిచుర్లము
 చేసి రెండేసి గురిగింజలయెత్తును * పంచకొలక షాయాను పానముతో నేవించిన త్రిదో
 షమువలన జనించి సాధ్యాసాధ్యంబుగనుండు సన్నిపాతములు నిస్సంశయముగా హ
 రించును ఇది త్రిలోచనరసమనబడును. మఱియు దీనిని నెమలిచెక్క క్రాసుగు
 వావిలి త్రిమూలము † మొక్కము ఉత్తరేణి మోడి త్రికటుకములు వస వీనినిచేసి
 అష్టావశేషముగా కాచబడిన కషాయానుపానముతో నేవించిన బదుమూడు సన్ని
 పాతములు పురాణజ్వరములు అతిసారము కాసము ఇవి హరించును. ఇది మృత్యుం
 జయ కషాయమనబడును. ఈ యావధనేవనకాలమునందు మేకపాలను పథ్యము
 నందు జేర్చుకొనవలయును.

సర్వజ్వరములకు సింహప్రతీపాలనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సూతం గంధకవత్సనాభగరళంచైకైకభాగా
 న్వితం । సర్వ మర్దితహంసపాదిస్వరసే గుంజేనమాత్రావి
 తమ్ । చైలాభ్యంగ జ్యోపచారకధితం పథ్యంచ దధ్యో
 సమ్ । సర్వంకాంతిమనేక దోషశమనం సింహప్రతీపాలనమ్

* పంచకొలమనగా—పిప్పళ్లు మోడి చవ్యము చత్రమూలము శొంఠి,

† మొక్కమనగా—ఇదేవద్దిచెక్క.

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభిగరళము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి పెద్దహంసాదియాకురసముచే మర్దించి గురిగింజలంతమాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిప్పించిన అనేకదోషములచే జనియించిన జ్వరములు శమించును. దీనియందు తైలాభ్యంగము శీతజలోపచారము పెరుగన్నభోజనము వీనిని చేయించవలయును. ఇది సింహప్రతీపాలన మనబడును.

సర్వజ్వరములకు ఆనందభైరవము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] సాభాగ్య హింగుళకణం గరళంమరీచం సం మర్ద్యనింబక రసేన దినత్రయంచ । ఆనందభైరవపటిప్రతువరీ మాణం నానానుపానసహితం సకలమయఘ్నమ్॥

తా. శుద్ధి చేసిన వెలి గారము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము పిప్పళ్లు శుద్ధిచేసినవసనాభి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోనుంచి వేపచెక్కరసముచే 3 దినములు మర్దించి కందిగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని అనుపానవిశేషములతో నొసంగిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది ఆనందభైరవమనబడును. (దీనిని నేత్రముల కంజనముచేసిన సన్నిపాతములు హరించును.)

ముహూర్తములో నవజ్వరములను హరించెడి రత్నగిరిరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శుద్ధ సూతంసమంగంధంమృతతామ్రాభ్రహాటకమ్ । ప్రత్యేకంసూతతుల్యంప్యా త్సుతార్థంమృతతాహికమ్ । తాహార్థంమృతవైక్రాంతంమర్దయేద్భృంగజ ద్రవైః । పర్పటిరసవత్పాచ్యం చూర్ణితంభావయేత్పృథక్ । శిగ్రువాసకనిర్దుండీ వచాగ్ని భృంగముండికైః । ద్రాక్షామృతాజయంతీ భిర్మునిబ్రాహ్మీసుతి క్తైః । కన్యాయాశ్పద్రవై ర్భావ్యం ప్రతివారై స్త్రిధాత్రిధా । దుద్ధాలఘ్నుపుటే సాచ్యావాలుకాయం త్రమధ్యగా । యంత్రంనిగుధ్య యత్నేన సాంగశీతం సముద్ధరేత్ । చూర్ణంనవజ్వరే దేయం మాషమాత్రంరసస్యవై । కృష్ణాధాన్య సమాయుక్తం ముహూర్తాన్నాశయేజ్వరమ్ । అయం రత్నగిరిర్నామ రసోయోగస్యవాహకః॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము స్వర్ణభస్మము యివి ప్రత్యేకము సమభాగములు లోహభస్మములో శ్రీ భాగము వైక్రాంతభస్మము లోహభస్మము శ్రీ భాగము ఇటుల గ్రహించి గుంటగలగరాశురసముచే మర్దించి పర్వతీరసమునుచేర్చి పాకముచేసి పిదప దానిని చక్కగా చూర్ణముచేసి మునగ ఆడ్డరసము వావిలి వస చిత్రమూలము గుంటగలగర బోడతరము ద్రాక్ష తిప్పతీగ తక్కిడు మోదుగు బ్రాహ్మి చేనుపొట్ల కలబంద వీనిరసముచే ప్రత్యేకముగా నొక్కొక దినము తి పర్యాయములు భావనచేసి మాకుశ్యలోనునిచి చీలచేసి లఘుపుటంబిడిపిదప వాలుకాయంత్రమధ్యములో నునిచి పాకముచేసి సాంగశీతలమున దించుకొని చూర్ణముచేసి మాషప్రమాణమును పిప్పళ్లు ధనియాలు వీని యనుపానముతోడ నిప్పించిన ఒకముహూర్తములో నవజ్వరములు నివర్తించును. ఇది రత్నగిరి రసమునబడును. యోగ వాహక మైనది.

సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసంగంధంవిషంతామ్రం మర్దయేదేకయాను కమ్ | ఆర్ద్రకస్యరసేనైవ మర్దయేత్సప్తవారకమ్ | నిర్గుండ్యా స్వరసేపశ్చాన్యర్దయేత్సప్తవారకమ్ | గుంజైకార్ద్రోరసేనైవా దత్వాహంతిజ్వరంక్షణాత్ | వాతంపిత్తజంశ్లేష్మ ద్విగోష జసుపిక్షణాత్ | సుశీతలజలేన్నానం తృణార్ద్రేషీరభోజనమ్ | ఆమ్రంచపనసంచైవ చందనాగురులేపనమ్ | ఏతస్యమోరసో నాస్తివైద్యానాం హృదయంగమః | ఏషచండేశ్వరోనామ సర్వజ్వరకులాంతకృత్ ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము గంధకము నాభి తామ్రభస్మము వీటిని అల్లపురసముచే నొకజాము మర్దించవలయును ఇటుల యేడుపర్యాయములు మర్దించి పిదప వావిలి యాకుస్వరసముచే నేడుపర్యాయములు మర్దించి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతో నిప్పించిన వాతము పిత్తము శ్లేష్మము ద్వింబ్యజోషము వీనివలన జనించిన జ్వరములు అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును. మిగుల శీతలముగనుండి జలస్నానము బట్టిగలిగిన క్షీరపానము మామిడిపండ్లను పనసపండ్లను భుజించుట చంచనము గల గరు వీని లేపనము యీ మొదలగువాటిని చేయించవలయును. దీనికీ సమమైన రసము

లేగు. ఇది వైద్యులమనస్సును మిగుల గంతోషపఱచును. దీనికి చండేశ్వరరసమని నామముగలగు. ఇది గమస్త జ్వరకులమును హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] హింగూలసంభవంసూతం గంధకంటంకణం
 తథా । తామ్రవంగంసూక్ష్మీకంచ సైంధవంమరిచంతథా ।
 సమంసర్వంసమాహృత్య ద్విగుణంస్వర్ణభస్మకమ్ । తదర్థం
 కాంతతాహంచరూఢ్యభస్మాపితమమ్ । వివతత్సర్వంచూ
 ర్ణ్యాథ భావయే త్కనకద్రవైః । శేఫాలీదళజై శ్వాపి దళ
 మూలరసేనచ । కిరత తి క్తకక్వాదై స్త్రివారం భావయే
 త్సుధీః । భావయిత్వాతతః కుర్యాన్సంజాద్వయమితాంవటీమ్ ।
 అనుపానం పయో క్తవ్యం జీరకం మధుసంయుతమ్ । జీర్ణజ్వరం
 మహాఘోరం చిరకాల సముద్భవమ్ । జ్వరమష్టవిధంహంతి
 సాధ్యాసాధ్య మథాపివా । పృథగ్గోషాంశ్చ వివిధాన్సమస్తాన్
 విషమజ్వరాన్ । మేదోగతంమాంసగత మస్థిమజ్జాగతంతథా ।
 అంతర్గతం మహాఘోరం బహిఃస్థంచ విశేషతః । నానాదోషో
 ద్భవంచైవ జ్వరంశుక్ర గతంతథా । సిఘలం జ్వరనామానం
 హంతిశ్రీశివశాసితాత్ । జయమంగళనామాయా రసశ్రీశివ
 నిర్మితః । బలపుష్టికరశ్చైవ సర్వోగనిబర్హణః॥

తా. ఇంగిలీకములో నెత్తబడి శుద్ధిజేయబడినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసినవెలిగారము తామ్రశస్త్రము వంగభస్త్రము హేమమాక్షికభస్త్రము సైంధవ లవణము మిరియాలు ఇవి దినుసుకొక్కొక్కభాగము సువర్ణభస్త్రము 2 భాగములుకాంతభస్త్రము లోహభస్త్రము ఇవి దినుసు కొక్కొక్కభాగము రజితభస్త్రము 2 భాగములు ఇటుల వీనినన్నిటిని ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముజేసి పుమ్మెత్తరసము నల్లవావిలియా కురసము * దశమూలములరసము నేలవేముకషాయము వీనిచే త్రత్యేకప్రత్యేకముగా

* దశమూలములన మారేడు తక్కలి గుండిలము గుమ్మడు కలిగొటు కోల పొన్న నేలపొన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లెరు.

మాషేసిమారులు భావనజేసి పిదప 2 గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱ తేనీ వీనియనుపానముతోడ నేవించిన కడుభయంకరమై దీర్ఘకాలముగా వేధింపుచుండు జ్వరము సాధ్యాసాధ్యముగనుండు 8 విధజ్వరములు వాతాదులచే ప్రత్యేకముగా జనించిన జ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు గన్ని సాతజ్వరములు విషమజ్వరములు సేవోగత మాంగగత అస్థిగత మజ్జాగతజ్వరములు కడుభయంకరమైన ఆంతర్గతజ్వరములు బహిర్గతజ్వరములు వానాదోషములచే జనించిన జ్వరములు కుక్రగతజ్వరము యీమొదలగు సర్వజ్వరములను ఈశ్వరసియాజ్ఞచే ఛారింపజేయును. ఇది ఈశ్వరనిర్మలతం దైన జయమంగళరఘు. ఇది బలమును పుష్టిని గలుగజేయుటయేగాక సర్వరోగములను కూడా హరింపచేయును.

సర్వజ్వరములకు మృత్యుంజయరసము.

.శ్లో॥ [నిత్యసాధీయే] విషస్యైకంతథాభాగం మరిచంపిప్పలీకణా ।
 గంధకస్యతథాభాగం భాగంస్యాట్టంకణస్యవై । సర్వత్రసమ
 భాగంస్యాద్విభాగం హింగుళంభవేత్ । జంబీరస్వరసేనాత్ర
 భావ్యంహింగుళశోధితమ్ । రపశ్చేత్సమభాగంస్యాత్ హింగు
 శంసేష్యతేతథా । గోమూత్ర శోధితంచాత్రవిషంసారవిశోధి
 తమ్ । చూర్ణయేత్ఫల్వమధ్యేతు ముద్గమాత్రాం వటీంచరేత్ ।
 మధునాలేహానంప్రోక్తం స్వజ్వరనివృత్తయే । దధ్యుదకాను
 పాసేనవాతజ్వరనిబర్హణః । ఆర్ద్రకస్వరసేపానందారుణేసాన్ని
 పాతికే । జంబీరరసయోగేన అజీర్ణజ్వరనాశనః । అజాజీగుడసం
 యుక్తో విషమజ్వరనాశనః । జీర్ణజ్వరేమహాఘోరే పురుషే
 యావనాన్వితే । పూర్ణమాత్రాప్రదాతవ్యా పూర్ణాశిచంవ
 తుప్తయం । అతిక్షీణేతివృద్ధేచశిశౌచాల్పవయస్యపి । తూర్క
 మాత్రాప్రదాతవ్యా వ్యవస్థాసారనిశ్చితా । నవజ్వరేప్రదానే
 చయామైకా న్నాశయేజ్వరమ్ । అక్షీణేచకఘాభావే దాహే
 వావాతపైత్తికే । సితాతన్యాత్ప్రియత్నైన నారికేళాంబుః
 ర్భణమ్ । అయంమృత్యుంజయోనామ రసస్సర్వజ్వరః
 హః । అనుపానప్రభేదేన నిహంతినకలాస్థదాః॥

తా. గోమూత్రములో శుద్ధిచేసిననాభి 1 భాగము ఓరియాల పిప్పళ్ళు మోడి శుద్ధగంధకము ఇవి దినుసుసు 1 భాగము వెలిగారము 1 భాగము నిమ్మపండ్లరసముచే శుద్ధిజేయబడిన ఇంగిలీకము వానికన్నిటికి 2 భాగములు ఇట్లుల వీనినన్నిటిని ఖల్వ మునంబునిచి చక్కగాచూర్ణముచేసి పెసరగింజంత మాత్రలుచేయవలయు. దీనియందు నాభి మొదలైనవానికి సమభాగముగా రసమును చేర్చు పక్షములో ఇంగిలీకము ను చేర్చుజనదు ఈమృత్యుంజయరసమును సమస్తజ్వరములయందు తేనెలోచాని నాకింపవలయును. పెఱుగు ఉదకము వీని యనుపానముతో నిప్పించిన వాతజ్వరము ఆల్లపురసములో నిప్పించిన దారుణమైన సన్నిపాతజ్వరములు నిమ్మపండ్లరసముతోడ నిప్పించిన అజ్జేర్లజ్వరము జీలకఱ్ఱ జెల్లము వీనియనుపానముతోడ నిప్పించిన విషమజ్వరము ఇవి నివర్తించును దారుణమైన జీర్ణజ్వరమునందు యావన వయస్సుగల పురుషునికి సంపూర్ణమాత్రలో (అనగా పెసరగింజంత, పరిమాణముగల 4 మాత్రల నిప్పించవలయు. ఆతిక్షీణుడు వృద్ధుడు శిశువు స్వల్పవయస్సుగలవారు వీరికి తుల్యమాత్రగా (అనగా పూర్ణమాత్రలో నాలవభాగము) నిప్పించవలయును. నవజ్వరములయందు దిప్పించిన 1 జాము లోపల జ్వరము నివర్తించును. వాతపిత్తము వలన జనించిన తాపమునందు పంచదారతోడ పైమాత్రనిప్పించి నారికేళోదకమును భయములేక ప్రయత్నముతో నిప్పించవలయును. ఇది మృత్యుంజయరసమనబడును సమస్తజ్వరములను పోగొట్టును. మఱియునిది అనుపానభేదముచే సమస్తగోగములను పోగొట్టును.

తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళయీసలరుద్రరసము

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] హింగుళోత్థరసంభాగం ద్వాభాగానిచ గంధకమ్ | బాణభాగాభ్రగోదంతం కాలభాగం మనశ్శీలా | టంకణం నేత్రభాగంచ రసితంబుతుభాగికమ్ | ఏకభాగంచనేపాశంద్విభాగచ హాలాహలమ్ | ద్దరదంచార్ధభాగంచ లోహంతామ్రంచభాగికమ్ | సర్వంఖల్వోదం రేఫావ్యం క్షీరేణార్కస్యవర్దయేత్ | సింఘవారాగ్నిదుత్తూర జంబీరఃకారవల్లికా | గంధతాశవిషుష్ణేచ్ఛ భాగాగ్నిక్షీపేచ్ఛృధః | దశమూలకమాయేణసుర్దయేద్యామయుగ్మకమ్ | పంచకోలకమాయేణమర్దయేద్యాసుచూత్రకమ్ | నిక్షిప్యతామ్రసాత్రేణద్వాయా

మావాలుకాగ్నినా । సాంగశీతలమూర్ధ్ధృత్య నల్లమాత్రకమే
 వచ । యోషయే త్తరుణేపీతే దోషవాలజ్వరేపిచ । పిత్తవాల
 గతేవై వప్రత్యహంతరుణేపివా । చాతుర్ధిక త్రిరాత్రేచ అన్యత్ర
 వివిధజ్వరః । అమందాద్దీపనంజ్ఞేయో దాహస్వేదోల్బణం
 జయేత్ ॥ పయశ్శాల్వోదనంపథ్యందధితక్రసమన్వితమ్ । సిత
 యామిశ్రతోయేన నారికేళాంబురాలథా । కదళీఫలపక్వాసి
 పునస్సరేషురాలితః । తాంబూలచందనోన్మిశ్రం దేయోదద్యా
 ద్భిషగ్వస్తరైః । వాపీకూపతటాకానాం స్నానంకుర్యాద్యధేచ్ఛ
 యా । ప్రళయానలరుద్రాఖ్యో రసఃకాలాగ్నిచైరవః ॥

తా. ఇంగిలీకములోనుండి తీయబడినరసము (ఆనగాబాలరసము) 1 భాగ
 ము గంధకము 2 భాగములు తాళకము ఆభ్రకము ఇవి 5 భాగములు మణిశిల 3 భా
 గములు వెలిగారము 2 భాగములు ఉల్లిపాపాణము 6 భాగములు నేపాళములు 1 భా
 గముహాలాహలమును విషము 2 భాగములు ఇంగిలీకము 4 భాగములు లోహమందూ
 రము 1 భాగము తామ్రభస్మము 2 భాగములు వీనినన్నిటిని శుద్ధిచేసి ఖల్వమునందు
 నిచి జిల్లేడుపాలతో మర్దించి పిదప వావిలారు చిత్రయాలము ఉమ్మైత్రనిమ్మకాకర
 వీనిరసములతో మర్దించి అంగులోగంధకము తాళకము నాభి ఇంగిలీకము వీటిని
 మునుపుచే ప్పినభాగము చొప్పునచేర్చి దశమాలక సాయముచేటి జాములుపత్రచక్రాల
 క సాయముచేటి జాముమర్దించి తామ్రపాత్రలోనునిచి 2 జాములు వాలుకాయంత్రము
 పాకముచేసి సాంగశీతలమునదీనివల్ల ప్రమాణము సేవించిన తరుణజ్వరములు దోషజ్వ
 రములు వాతజ్వరములు పిత్తవాతజ్వరములు ప్రత్యహమునండు తరుణజ్వరములు చా
 తుర్ధికజ్వరములు త్రాణిహికజ్వరములు పలువిధములైన ఇతరజ్వరములు ఇవి యన్ని
 యు హరించును మఱియు అగ్ని మాంధ్యము దాహము మిక్కుటముగా స్వేదము ఇవి
 కూడా హరించు. శాల్యన్నమును పాలు పెరుగు మజ్జిగ వీనినహితముగా భుజించ
 వలయును. పంచదార పానకమునుగాని నారికేళోదకమునుగాని పానముచేయించ
 వలయును. ఆరటిపండ్లు మొదలగు వానినికూడా భుజించవచ్చును తాంబూలభక్ష
 ణము చందనలేపనము వీనిని వైద్యుడు చేయించవలయును. కోనేరు నుయ్యి తటా
 కము వీనియందు యధేచ్ఛగా స్నానముచేయించవలయును. ఇది ప్రళయానల ర
 ద్రరసమనియు కాలాగ్ని చైరవరసమనియు చెప్పబడును.

సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గంధకంఠంకణంచాభ్రం నాభిదుత్తూరబీజకః
 కృష్ణసర్పస్యగరళం రక్తచందనవంగకమ్ ।
 ఏతానిసమభాగానిసర్వత్రసమహింగుళమ్ ।
 మాతులుంగరసైర్మర్ద్యం త్రిదిసంచమహామృదు ।
 వటికాకాసర్షమాత్రణి హ్యనుపాసవిశేషతః ।
 తరుణార్కరసోఖ్యాత స్సర్వజ్వరనివారణః ॥

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము వెలిగారము అశ్రుకభస్మము శుద్ధిచేసిననాభికువె
 త్తవిత్తులు నల్లత్రాచువిషమురక్తచందనము వంగ భస్మము ఇవి సమభాగములు వీని
 న్నిటికి సమము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇటుల వీనినన్నిటినిజేర్చి మాధీఫలరసము
 కి దినములు మృదువుగా మర్చించి ఆవనిగజలతేసి మాత్రలుచేసి ఆనుపాస విశే
 షములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించును. ఇది తరుణార్కరసమనబడును.

అసాధ్యజ్వరాదులయందు కల్పతరురసము

శ్లో॥ రసంగంధవిషంతామ్రం సమభాగంప్రచూర్ణయేత్ । భాః
 యేత్సంచభిఃపితైః క్రమశఃపంచవాసరమ్ । నిర్ఘండిస్వరసేనై
 వమర్దయే త్సప్తవాసరమ్ । ఆర్ద్రకస్యరసేనైవ భావయేచ్ఛ
 త్రిధాపున । సర్షపాభా వటికార్యా చ్ఛాయయావరిశోషి
 తా । తతస్సప్తనటీయోజ్యాయావన్నత్రిగుణాభవేత్ । వయో
 గ్నినోషగంబుధ్యా ప్రయోజ్యాభిషాంవరైః । అనుపానా
 చోష్ణజలు కజ్జలీపిప్పలీయతమ్ । పానావశేషేప్రస్వాప్యవ
 స్త్రైరాచ్ఛాదయే స్మరమ్ । ఘృత్మాభ్యా గమనం యావ
 త్తతోరోగాత్ప్రీముచ్యతే । రోగిణంస్వపయిత్వాశు భోజ
 యేత్ససితందధి । ఏషకల్పతరుర్నామ రసఃపరమదుర్లభః ।
 అసాధ్యం చిరకాలో త్తజీర్ణంచవిషమజ్వరమ్ । హఠిజ్వరాతి
 సాకౌచ గ్రహణీం పాండుకామలామ్ । సదేయశ్శ్వాసకా
 సేచ శూలయుక్తే సరేతథా । గోపనీయః ప్రయత్నేన నదే
 యోయస్యకస్యచిత్ ॥

తా. శుద్ధి చేసినరసము గంధకము విషము తామ్రభస్మము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి చక్కగా చూర్ణము చేసి పంచపిత్తములచే (ఆనగా మత్స్యము ఎనుబోతు నెమలి అడవిపంది మేకపోతు వీనిపిత్తములచే) యధాక్రమముగా 5 దినములు భావనచేసి పిదపవావిలి స్వరసముచే 7 దినములు అల్లపుస్వరసముచే 3 దినములు భావనచేసి మర్దించి ఆవాలంత మాత్రలుచేసి నీడనెండించి దోషము వయస్సు జఠరాగ్ని వీని బలము నెఱిగి సమర్థుడగు వైద్యుడు 7 మాత్రలనిప్పించి ఉష్ణోదకము పిప్పలి స్వరసము వీనిని ఆనుపానము చేయించి రోగిని పరుండబెట్టి చెమటకలుగు వరకు వస్త్రమునుకప్పి నిద్రించునటుల చేయవలయును. పిదప పంచదార పెరుగువీనితోడ పఘ్యము నిప్పించవలయును. ఇది కల్పతరు రసమనబడును. మిగుల దుర్బలమైనది ఆసాధ్యజ్వరము చిరకాలజ్వరము జీర్ణజ్వరము విషజ్వరము జ్వరాతి సారము గ్రహణి సాండువు కామిల వీనిని హరింపజేయును. శ్వాస కాసములు శూల వీనితో గూడియుండు జ్వరమునందు దీని నిప్పించజనదు. దీనిని యితరులకు యివ్వకుండా మిగుల ప్రయత్నముతో రహస్యముగా కాపాడవలయును.

జ్వరములకు అర్ధనారీశ్వరరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గారీశిలాహింగుళమభ్రకంచ తారంచతామ్రంచ బలిందనూతమ్ । విషంచనేపాళమదోత్కటంచ వల్లీఫలం కర్పరిమైలతుత్థమ్ । సర్వంచచూర్ణం శిశీమత్స్యపిత్తే సంభావయేత్వగ్ని భవేంద్రవారిణా । హాలాహాలాదంతిచ మజ్జతో యైదినే నమర్ద్యంపరిభావశోషయేత్ । అజోత్తరస్తస్యపయో మిళిత్యా యామార్థ వామాన్యజ్వరనిహన్యాత్ । అర్ధంశరీరంవపుభవ్యమన్యే మహాద్భుతంవైద్యవివాదకాలే । తథా మజోదక్షిణదుగ్ధమిశ్రే ఉభేచపక్షాగతయేజ్వరంహరేత్ । కథితాహ్యజనాధేన రహస్యంచిత్రకారిణా । అర్ధనారీశ్వరో నామ రసస్సేవ్యోరసాయనః॥

తా. శుద్ధి చేసిన గారీపాషాణము ఇంగిలీకము అభ్రకభస్మము రజిత భస్మ తామ్రభస్మము గంధకము రసము నాభి నేపాళము కస్తూరి మిరియాలు పాల త్రము మైలుతు త్రము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చూర్ణముచేసి నెమలిచే

చెప్పచేసిన మర్రించి చిత్రమూలరసము నాభికషాయము పెద్దపాపరరసము దంతివే
 శ్వరసము జాతకాయరసము వీనిచే నొక్కొకదినము మర్రించి భావనచేసి యెండించి
 వైద్యవివాదకాలమునందు మేక ఉత్తరపు చలుపాలతో నిప్పించిన 4 ఘడియలకు
 వామభాగమునందుండు జ్వరములుమానును. పిదప మేకయొక్క దక్షిణ వైపు చను
 బాలలోకలిపి ఇప్పించిన 2 పార్శ్వములయందలి జ్వరముమానును. ఇది అజనాధు
 నిచే జెప్పబడిన ఆర్ధనారీశ్వరరసము ఇది మిగుల శ్రేష్ఠమైగది. ఉత్తరస్తనమునగా
 వ్యడమచన్ను దక్షిణస్తనమునగా కుడిచన్ను.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రసగంధామృతంచైవసమంశుద్ధంచటంకణమ్ |
 మర్దయేత్ఫల్యమధ్యేతు యావత్స్వాత్కజ్జలప్రథమ్ | నకులారి
 ముఖేషీప్త్యా మృదాసంవేషయేద్బహిః | స్థాపయేన్మృణ్మయే
 పాత్రే ఊర్ధ్వాథోలవణంక్షిపేత్ | భాండవక్త్రం నిరుధ్యాభ
 చతుర్యామందృఢాగ్నినా | స్వాంగశైత్యంసముద్ధృత్య ఖిల్వే
 కృత్వాతుకజ్జలీమ్ | గుంజామాత్రంప్రదాతవ్యం నస్యంకర్మణి
 యోజయేత్ | వామభాగేజ్వరంహంతి తత్క్షణాల్లోకకౌతుక
 మ్మకుర్యాదక్షిణభాగేన చాఠోగ్యంనిశ్చితంభవేత్ గోప్యా |
 ధ్లోప్యతమంప్రోక్తం గోపనీయంప్రయత్నతః | అర్ధనారీశ్వ
 రోనామ రసోయంకథితోభువి!!

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి శుద్ధిచేసిన వెలిగారము వీటిని సమ
 భాగములుగా గ్రహించి ఖిల్వములోవైచి యావత్తును కజ్జలివలెమర్రించి నకులారిము
 ఖములోనునిచెలపట చీలమున్ను చేసి మట్టిమండలో ఉప్పుబోసి అంగులోనునిచివైవ
 ఉప్పుబోసి కుండనోరునూసి 4 జాములు దృఢాగ్నిచే పక్వముచేసి సాంగశీతల
 మునదీసి ఖిల్వములోనునిచి చక్కాగానూరి గురిగించలంతమాత్రలుచేసియెడమప్రక్క
 నొకమాత్రను నస్యముచేయించిన తత్క్షణమే యావామభాగమునందుండు జ్వరము
 నివర్తించును కుడిప్రక్కచేయించిన నిశ్చయముగా ఆఠోగ్యముగలుగును. ఇదిమిగుల
 రహస్యమైనది దీనిని ప్రయత్నముచే రక్షించవలయును. ఇది ఆర్ధనారీశ్వరరసమన
 బడును.

ఆమజ్యరాదులకు అగ్నికుమారరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మరిచోగ్రా కుష్ఠముస్తైః సర్వైరేవ సమం

విషమ్ పిష్ట్యాచార్ద్ర సేనై వావటికారక్తి కామితా । ఆమజ్వరే
 ప్రథమతః శుంఠ్యాచమధుపిష్టయా । ఆర్ద్రకస్యరసేనాపి నిర్గుం
 డ్యాశ్చకఫజ్వరే । వీనసేచప్రతిశ్యాయే ఆర్ద్రకస్యచవారిణా ।
 అగ్నిమాండ్యేలవంగేన శోఫేనదశమూలకః । గ్రహణ్యాం
 సహశుంఠ్యాచ దశమూలాతిసారకే । సామేచధాన్యశుంఠీ
 బ్యాం పక్ష్యేన కుటజం మధు । సన్నిపాతజ్వరారంభే పిష్ప
 ల్యార్ద్రకవారిణా । కంటకార్యారసైః కాసే శ్వాసేతైలంగు
 డాన్వితమ్ । పీత్వానటిద్వయంగోగీ స్వాస్యంసముపగచ్ఛతి ।
 సర్వేషామేవరోగాణా మామదోషప్రశాంతయే । అగ్నివృ
 ధ్దికరోనామ్నా ఖ్యాతోగ్నికుమారకః॥

తా. మిరియాలు వసచంగల్వకోస్తు తుంగము నైలు వీనికన్నిటికినముము నాభి
 ఇటుల వీనిని గ్రహించి అల్ల పురసముచే మర్దించి గురిగింజ ప్రమాణము మాత్రలు
 చేయవలయును. దీనిని ఆమజ్వరమునందు తొలుత శొంఠి తేనె వీని యనుపానము
 తోడను పిదప అల్ల పురసముతోడను కఫజ్వరమునందు వావిలిరసముతోడను వీనసము
 ప్రతిశ్యాయము వీనియందు అల్ల పురసముతోడను అగ్నిమాండ్యమునందు లవంగము
 తోడను శోఫగోగమునందు దశమూలములతోడను గ్రహణిగోగమునందు శొంఠి
 తోడను అతిసారమునందు దశమూలతోడను అజీర్ణజ్వరమునందు ధనియాలు శొంఠి
 వీని యనుపానముతోడను పక్వజ్వరమునందు కొడిసెవిత్తులు తేనె వీని యనుపానము
 తోడను సన్నిపాత జ్వరారంభమునందు పిష్పళ్లు అల్ల పురసము వీనియనుపానముతో
 డను కాసమునందు వ్రాకుడు రసముతోడను శ్వాసమునందు నూనె బెల్లము వీని
 యనుపానముతోడను 2 మాత్రల నిప్పించిన రోగికి సౌఖ్యము కలుగును. మఱియు
 సమస్త రోగములయందును ఆమదోషము నివర్తించుటకై వీని నిప్పించవలయును.
 ఇది అగ్నికుమార రసమనబడును. ఇది జాతరాగ్నిని వృద్ధిజేయును.

సర్వజ్వరాతిసారములకు మేఘనాదరసము.

శ్లో॥ తారంకాంస్యంమృతంతామ్రం త్రిభిస్తుల్యంచగంధకమ్ । క్వా
 ధేనమేఘనాదస్య పిష్ట్యారుధ్వాపుటేపచేత్ । షడ్భిఃపుతైర్స
 వేత్ప్రీధోమేఘనాగోజ్వరాపహః । భక్షయేత్పర్ణఖండేన విషసు

జ్వరనాశనః । అస్యమాత్రాద్విగుంజాస్యా త్పథ్యంనుద్ధౌదనం
 మతమ్ । నాగరాతివిషాముస్తాభూనింబామృతవత్సకైః । సర్వ
 జ్వరాతిసారఘ్నంక్వాధసుస్యానుపాయేత్ ॥

తా. రజతభస్మము కంచుభస్మము తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు ఈ
 మూటికి సమము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని చిట్టికూరక హాయముచే బాగుగామర్చించి
 బిళ్ల జేసియెండినెండించి మూకుళ్లలోనునిచి చీలమన్ను యిచ్చి పుటము వేరువలయును.
 ఇటులనే చిట్టియాకుక హాయముచే మఠల మర్చించి రి పుటములు జేసిన శుద్ధంబగును
 పిదప వీనిని గెండుగురిగింజలయెత్తు తమలపాకులోనునిచి నేవించిన విషమజ్వరములు
 హరించును. వీనిని శొంఠి ఆతివస, తుంగముస్తైలు నేలవేము తిప్పతీగ కొడిసె వీని
 క సా యానుపానముతోనేవించిన సమస్తజ్వరాతిసారములు తరుణజ్వర్ణము జీర్ణజ్వ
 రము దప్పి పాహము ఇవి హరించును ఇదిమేఘనాద రసమనబడును. దీనియందు
 పాలతోగూడిన యన్నమును భుజించుట పథ్యము.

చాతుర్ధికజ్వరములు చాతురకారిరసము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] హరితాశంశైలాతుత్థం శంఖచూర్ణం చ గంధక
 మ్ । సమాంశంమర్దయేత్థల్వే కుసూరీరసనంయుతమ్ । సరా
 వనాపుటేకృత్వా దత్వాగజపుటేపచేత్ । కుమాంఠికారసేనై
 వవల్లమాత్రా వటికృతా । దత్తాశీతజ్వరంహంతి చాతుర్ధంతు
 విశేషతః । మరీచఘృతయోగేన తక్రంపీత్వాచరేద్వటిమ్ । ఏ
 తియా వమనం భూత్వా జ్వరస్తస్మాద్వివశ్యతి॥

తా. శుద్ధిజేసిన హరిదళము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము శంఖ
 చూర్ణము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి
 కలబందరముచే మర్చించి యెండినెండించి మూకుళ్లలోనునిచి చీలమన్ను యిచ్చి
 గజపుటంబిడి సాంగశీతలమున గ్రహించి మఠల కలబందరముచే మర్చించి రి గురి
 గింజలంఠేసి మాత్రలుజేసి యంకొక దానిని నేవించిన శీతజ్వరములు విశేషముగా
 చాతుర్ధికజ్వరములు హరించును. మిఠాచూలులను చిట్టములు ఘృతమును మజ్జికలోకలిపి
 పానముజేసి మిఠా ఒక మాత్రము నేవించిన యునింట్ల జ్వరము హరించును.

సర్వజ్వరములకు చింతామణిరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] రసంగంధమ్మతంతామ్రం మృతమథంఫల
 త్రికమ్ | త్యూషణందంతిబీజుచ సమంఖల్వేవిమర్దయేత్ |
 ద్రోణపుష్పీరసైర్భ్యావ్యం శుష్కంతదుపపాలితమ్ | చింతా
 మణిర సోహ్యేషత్వజ్జీర్ణేశ్య తేసదా | జ్వరమప్తవిధంహంతి
 సర్వశూల నిఘాదనమ్ | గుంజైకంవాద్విగుంజంవా దేయ
 మార్ద్రకవారిణా ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కరకతాండ్రయు
 సిరికలు శొంఠి పిప్పలి షిరియాలు శుద్ధిజేసిన నేపాళములు వీనిని సమభాగములుగా
 ఖల్వములోనుంచి తుమ్మిపూలరసముచే మర్దించినదానిరసముచేతనేభావన జేసియెండిం
 చి రోగబలాబలము నెఱిగి ఒకటి లేక 2 గురిగింజలప్రమాణమునుఅల్ల పురసానుపాన
 ముతో నేవించిన అజీర్ణజ్వరమును అప్తవిధజ్వరములను సమస్తశూలలనుబోకడచును.
 ఇది చింతామణిరస మనబడును.

సర్వజ్వరహర కషాయము.

శ్లో॥ భార్జ్యబద్ధపర్పాటక ధన్వయాసవిశ్వభూనింబ కుప్థకణసింః
 మృతవాసాకషాయః || జీర్ణజ్వరం సతతసంతతకం నిహనా
 దస్యేద్యుకం సహత్పతీయచతుర్థకంచ.

తా. గంటుభారంగి తుంగగడ్డలు పర్పాటకము * రేగటిదూల శొంఠి నే
 వేము వెంగల్యకోస్తు పిప్పళ్లు నేలములక తిప్పతీగె అడ్డసరపు యీనెలు వీనిని సమ
 భాగములుగా చించి కషాయముచెట్టి నేవించిన సర్వజ్వరములు హరించు.

శీతజ్వరహర కషాయములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రామలక్ష్మణసీతాశ్చ రావణేనవిభీషణః |
 కుంభకర్ణసమాయుక్తం కషాయంసముపాచరేత్ |
 జానకీచూర్ణసంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనమ్ ||

* రేగటిదూల ఇదే చుగటగొండి.

తా. నేలవేము లక్ష్యుణపంజి పర్వాటకము పెద్దమ్రాసు తానికాయ
రక్కసి వీనిని కసాయము జెట్టి అండు పిప్పలిచూర్ణము కలిపి త్రాగిన శీతజ్వల
హరించును.

శ్లో॥ మత్స్యకూర్మనరాహశ్చ నారసింహశ్చవామనః |
రామోరామశ్చ రామశ్చ బుద్ధకఃకలిమేవచ |
అవతారేణసంయుక్తం శీతజ్వరవినాశమ్ |

తా. కటుకరోహిణి నందివృక్షము పెన్నెరుండుపలు అష్టానరముడిడుగులె
గరికె నేలవేము చిట్టాయుదపువేళ్లు (కలుక్రాసుగు) గావిచిగుళ్లు చిత్రమూలమువీః
కసాయము జెట్టిత్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

శీతజ్వరమునకు త్సుద్రాది కసాయము.

శ్లో॥ త్సుద్రాధాన్యకశుంఠిభిః గుహాచీముస్తపద్మకైః |
రక్తచందపభూనింబ పటోలవృషపుష్కరైః |
కటుకేంద్రయవారిష్టభార్గీపర్పటకైస్సమైః |
క్వాథంప్రతినిషేవేత సద్యశ్శీతజ్వరచ్ఛిదమ్ ||

తా. వ్రాకుడు శనియాలు శొంఠి తిప్పతీగ తుంగముపైలు పద్మకము రక్త
చందనము నేలవేము చేతిపొట్ల అష్టానరము పుష్కరమూలము కటుకరోహిణిగొడిసె
వేప గంటుబారంగి పర్పటకము వీనిని నమ భాగములుగాచేర్చి కసాయముగాచి
యిప్పించిన శీతజ్వరము తత్క్షణమే నివర్తించును.

సర్వజ్వరములకు భూనింబాది కసాయము.

శ్లో॥ భూనింబదారుదశమూలమహశాషదాబ్ద తిక్తేంద్రబీజధనకేభ
కణాకసాయః | తంద్రాప్రలాపకసనారుచి దాహమోహ
శ్వానాదియుక్తచుఖిలంజ్వరమాశుహంతి ||

తా. నేలవేము దేవదారు నశనూలములు శొంఠి తుంగముపైలు చేతిపొట్ల
గొడిసెవిత్తులు ధనియాలు ఏరంగపిప్పళ్లు వీని కసాయము తంద్ర పలవరింతకాసము

అరుచి సర్వాంగతాపము మోహము క్వాసము యీ మొదలగువానితో గూడియుండు దారుణమయిన జ్వరములన్నిటిని అతిశీఘ్రముగా హరింపజేయును.

విషమజ్వరములకు దార్వాద్యదికపాయము.

శ్లో॥ దార్వీదారుకళింగలోహితలతా శమ్యకపాతాసతీ | శౌండి
వీరి కిరాతకుంజర కణా త్రాయంతికాపద్మకైః | చక్రాధాన్యక
నాగరాక్ష సరళాశీఘ్రాంబుసింహీశివా | వ్యాఘ్రీపర్వటదర్భ
మూలకటుకానంతా మృతాపుష్కరైః | ఛాతూత్థం విస
మంత్రిదోషజనితం ఏకాహికంద్వ్యాహికమ్ | వీతోహంతి
మహావ్యధంబహురుజు సద్యఃప్రలాపాన్వితమ్ ||

తా. మ్రానిపసపు దేవదారు కొడిసె రక్తచందనము కస్తురి రేల విషజొడ్డిక
చోరములు పిప్పళ్లు పిల్లి పీచర నేలవేము ఏనుగుపిప్పళ్ళు కలుక్రాసుగు పద్మకముచక్రా
ధనియాలు శొంతి తానికాయ గరళదేవదారు శీఘ్రా జలము నేలములక కరక్కాయ
వ్రాకుడు పర్వాటకము దర్భవేళ్ళు కటుకరోహిణి సుగంధిపాల తిప్పతీగె పుష్కర
మూలము వీనితో సిద్ధముజేయబడిన కషాయమునిప్పించిన ధాతుజనితము విషమము
త్రిదోషజనితము ఏకాహికము ద్వ్యాహికము యీ మొదలగు జ్వరములు పలవరింత
అధికశూల వీడ నీనితో గూడియుండు దారుణజ్వరములు ఇవి అతిశీఘ్రముగా హ
రించును.

శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకపాయము.

శ్లో॥ శాలివర్ణీపృశ్నివర్ణీ బృహతీద్వయగోతురైః | బిల్వాగ్ని
మంధశోనాక కాశ్మరీపాటలాయుతైః | దశమూలమితి
ఖ్యాతం క్వధికంతజ్జలంబిబేత్ | పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తం
వాతశ్లేష్మహారంపరమ్ | సన్నిపాతజ్వరంసాంతి సూతికాగోష
నాశనమ్ | తక్కింతగ్రహపార్శ్వార్ధి తంద్రామస్తకశూల
హృత్ ||

తా. కోలపాన్న నేలపాన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లెరు మారేడుతక్కలి
దుందిలము నేలగుమ్మడు కలిగొట్టు వీనిజేల్లు దశమూలములనబడును. వీనికషాయ

మును విప్వలిమార్గసహితము గానిప్పించిన వాతశ్లేష్మజ్వరము సన్నిపాతజ్వరమునూతి దోషము మెడపట్టు పార్వశూలతంద్రతలనొప్పి వీటిని శీఘ్రముగా హరింపజేయును.

కఫరోగమునకు కట్ఫలాదికషాయము.

శ్లో॥ కట్ఫలాంబుదభార్గీభి ర్దాన్యరోహిషపర్పతైః ।
 వచాహరీతకీశ్పంగీ దేవదారు మహాషధైః ।
 క్వాథఃకాసజ్వరహంతి శ్వాసశ్లేష్మగళగ్రహణే ॥

తా. కాయఫలము తుంగముస్తైలు గంటుభారంగి ధనియాలు కామంచిగడ్డ పర్పాటకము వసకరక్కాయ కర్కాటకశృంగి దేవదారు శొంఠి వీనికషాయముకాస యు క్తజ్వరము శ్వాసము శ్లేష్మము మెడపట్టు వీటిని హరింపజేయును.

కఫాదిజ్వరములకు శృంగ్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శృంగీదారునిశానురాహ్యము భయా భార్గీ చవిశౌషధమ్ ।
 ముస్తాపర్పటకట్ఫలంచసవచా కుస్తుబరం కత్త్రిణం ।
 క్వాథంతోద్రయతంపిబేచ్ఛకఫజే కాసేక్షయేషినసే ।
 శ్వాసేవాతయు తేజ్వరేచనమనే హి క్కాసుపిత్తామయే॥

తా. కర్కాటకశృంగి మ్రానిపసపు దేవదారుచెక్కరక్కాయగంటుభారంగి శొంఠి తుంగముస్తైలు పర్పాటకము కాయఫలము వస ధనియాలు కామంచిగడ్డి వీని కషాయమును* తేనె సహితముగా పానముచేయించిన కఫమువలన జనించిన కాసము క్షయము పీనసము శ్వాసము వాతజ్వరము వాంతి ఎక్కిల్లు పిత్తరోగము వీటిని నశింపజేయును.

త్రిదోషజ్వరమునకు ఝుద్రాదికషాయము.

శ్లో॥ ఝుద్రామృతానాగరపుష్కరాహ్వైః కృతః కషాయః కఫ
 మారుతోత్తరే । సశ్వాసకాసారుచిపార్వశూలే జ్వరేత్రి
 దోషప్రభవేప్రశస్యతే॥

తా. వ్రాకుడు తిప్పతీగ శొంఠి పుష్కరమూలము వీటికషాయము శ్లేష్మవాత ప్రకోపము శ్వాసకాసములు అరుచి పాఠ్యశూల వీనితో గూడియుండు త్రివోష జనితజ్వరమును నివర్తింపజేయును.

అష్టవిధజ్వరములకు వృద్ధక్షుద్రాది కషాయము.

శ్లో॥ క్షుద్రానింబపటోలచందనఘనై స్తిక్తామృతాపద్మకైః |
వాసావేసణశుంఠిపుష్కరజటా భూనింబభార్గ్యాసహా |
బీజంకుష్ఠధమాపకం కృమిరుజం కాసంఘమింకామలం |
క్యాథంచాష్టవిధంజ్వరం కఫమరుత్పిత్తంసదాహంజయేత్ ||

తా. వ్రాకుడు వేము పొట్ల చందనము తుంగముపైలు చేతిపొట్ల తిప్పతీగ పద్మకము అడ్డసరము వేసనము శొంఠి పుష్కరమూలము జటామాంసి నేలవేముగంటు భారంగి వేసిన శృంగఖ్యకోస్తు దురదగొండి వీనికషాయము కృమిరోగము కాసము వాంతి కామిల అష్టవిధజ్వరములు సర్వాంగతాపముతో గూడియుండు కఫవాత పిత్తము వీనిని నశింపజేయును.

అజీర్ణాదిజ్వరములకు కిరమాలాపంచక కషాయము.

శ్లో॥ ఆరగ్యధంగంధకతిక్తముస్తా హరీతకీభి క్వధితంకషాయః |
సామేసశూలే కఫవాయుక్తే జ్వరేహితో దీపలపాచనశ్చ ||

తా. రేల మునగ నేలవేము తుంగముపైలు కరక్కాయ వీనితో సిద్ధముచేయ బడిన కషాయము అజీర్ణము శూల కఫవాతము వీనితోగూడియుండు జ్వరమును హరింపచేయుటయేగాక అగ్నిదీప్తిని ఆమృతమును గలుగజేయును.

వాతపిత్తజ్వరములకు పంచభద్రకషాయము.

శ్లో॥ పర్పటాబ్దామృతావిశ్వా కై రాతంసాధిణంజలమ్ |
పంచభద్రమిదంజ్ఞేయం వాతపిత్తజ్వరాపహమ్ ||

తా. పర్పటకము తుంగముపైలు తిప్పతీగ శొంఠి నేలవేము వీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము పంచభద్రమనబడును. ఇదివాతపిత్తజ్వరమును బోకడచును.

వాతజ్వరమునకు శత్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శతీపుష్కరమూలంచ భార్గీశ్యగీడురాలభా ।
 గుడూచీనాగరాపాతా కిరాతంకటుగోహిణి ।
 ఏషశత్యాదిజ క్వాథః సర్వవాతజ్వరావహః ।
 కాసాదిశోఫయుక్తేషు దద్యాత్సోపద్రవేషుచ ॥

తా. కచోరములు పుష్కరమూలము గంటుభారంగి కర్కాటకశృంగీదురది గొండి తివ్రతీగ శొంఠి విషబొద్ది నేలవేము కటుకరోహిణి వీనితో సిద్ధముచేయుబడిన కషాయము కత్యాదికషాయము మనబడును. ఇది సమస్తవాతజ్వరములను పోగొట్టును. కాసము శోఫ ఉపద్రవములు వీనితో గూడియుండు జ్వరమునందు హితకరము.

శ్లేష్మజ్వరాదులకు బృహచ్చత్యాదికషాయము.

శ్లో॥ శతీపటోలద్వినిశోగ్రగంధావాసాకిరాతం దశమూలధారా ।
 సహచరీభార్గి వరీసశ్యంగీరాష్ట్రేంద్ర బీజంసురదారుశిగ్రుః ।
 దురాలభ ధాన్యకశుంఠిపాతాసురేంద్రకల్కం సహారీతకీళిః ।
 త్రాయంతికైంద్రీ కటుకాగదంచ కషాయమేషాంవిహితస్స
 వాయూ శ్లేష్మజ్వరే కాసనశ్వాస శూలేవాతాధికోగిణీశీత
 కేచ । చిరజ్వరేదుష్టమలగ్రహేపి సూనంహితో యు సతతం
 శత్యాదిః॥

తా, కచోరములు పొట్ల పసుపు మ్రానిపసుపు వస అడ్డసరము నేలవేముదశ మూలములు ధారా ములుగోరింట గంటుభారంగి పిల్లిపీచర కర్కాటక శృంగీసన్న రాస్తుము కొడిసెలిత్తులు దేవదారు మునగ దురదగొండి ధనియాలు శొంఠి విషబొద్ది సరళదేవవారుచెక్క కరక్రూయ కలుక్కూసుగు పెద్దసాపర కటుకరోహిణి చంగల్యోష్ఠ పీనితో సిద్ధముచేయుబడినకషాయము శత్యాదికషాయమనబడును. ఇది శ్లేష్మజ్వరము క్వాసకాసములు శూల వాతప్రకోపజ్వరము శీతజ్వరము పురాణజ్వరము దుష్టమలబంధము వీటిని హరింపజేయును.

వాతజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము.

శ్లో॥ పటోలీచగుడూచీచ ముస్తాచైవధమానకమ్ ।

నింబత్వక్వర్పటంతిక్తా భూనింబత్రిఫలావృషాః ।
పటోలాదిరయంక్వాధః వాతజ్వరహరస్సృతః ॥

తా. పొట్ల తిప్పతీగ తుంగము పైలు దురదగొండి వేపపట్ల పర్వాటకము చేనుపొట్ల నేలవేము త్రిఫలములు అడ్డరసము ! పీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము పటోలాదియనబడును. ఇది వాతజ్వరమును పోగొట్టును.

వాతక ఘజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాదికషాయము.

శ్లో॥ ముస్తాగుడూచీసహనాగ రేణ వాసాజలంపర్పటకంచపథ్యా ।
క్షుద్రాచదుస్సర్పయ్యుతఃకషాయఃపీతోహితోవాతకఘజ్వరేచ

తా. తుంగము పైలు తిప్పతీగ శొంఠి అడ్డరసము వట్టివేరు పర్వాటకము క రక్కాయ దురదగొండి వ్రాసుడు పీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము నిప్పించిన వాతకఘజ్వరము నివర్తించును.

పిత్తజ్వరమునకు గుడూచ్యాది కషాయము.

శ్లో॥ గుడూచీనింబధాన్యాకం పద్మకంరక్తచందనమ్ ।
వషసర్వజ్వరంసాంతిగుడూచ్యాదిస్తుదీపనః ॥

తా. తిప్పతీగ వేము ధనియాలు పద్మకము రక్తచందనము పీనిలో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము గుడూచ్యాది యనబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను హరింప జేయును. ఆగ్నిక్షీప్తిని కలుగజేయును.

పిత్తజ్వరమునకు త్రాయమాణాదికషాయము

శ్లో॥ త్రాయంతీపర్పశాశీర తిక్తాభూనింబదుస్స్పృశౌ ।
కషాయోమధుసంయుక్తః పిత్తజ్వరవిహాశనః ॥

తా. కలుక్రాసుగు పర్వాటకము వట్టివేరు చేనుపొట్ల నేలవేము దురదగొంఠి పీనితో సిద్ధము చేయబడిన కషాయము తేనె సహితముగా నిప్పించిన పిత్తజ్వరము నివర్తించును.

పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయమాణాదికషాయము.

శ్లో॥ త్రాయంతీంద్రయవావాసా ఛిన్నాతిక్తపటోలకైః ।

నింబదుస్పర్శభూనింబ సమ్యక్పద్మకపర్పతైః ।
అష్టావశేషితఃక్వాధ పి త్తశ్చేష్మజ్వరాపహః ॥

తా. కలుక్రానుగు కొడిసె అడ్డరసము తిప్పతీగ చేరుపాట్ల వేము దురగ
గొండి నేలవేము పద్మకము పర్పాటకము వీటినిజేర్చి అష్టావశేషముగా కాచబడిన
కషాయము పి త్తశ్చేష్మజ్వరమును నివర్తిజేయును.

విషమజ్వరమునకు వాసాదికషాయము.

శ్లో॥ వాసాక్షుద్రామృతాముస్తా శుంతీధాత్రీసమాక్షికః ।
పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః ॥

తా. అడ్డరసము వ్రాకుడు తిప్పతీగ తుంగముత్తైలు శొంఠి ఉసిరికెవరుగు
వీనికషాయమును తేసె పిప్పలి చూర్ణ సహితముగా నిప్పించిన విషము. జ్వరము నివ
ర్తించును.

ఏకాహికజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము.

శ్లో॥ పటోలంత్రిఫలానింబ ద్రాక్షౌశమ్భ్యాకవాసకైః ।
క్వాధంసితామధుయుతం పి బే దేకాహికజ్వరే ॥

తా. పాట్ల త్రిఫలములు వేము ద్రాక్ష కేల అడ్డసరము వీనికషాయమును పం
చదార తేసె రనిసహితముగా పానముచేసిన ఏకాహిక జ్వరము నివర్తించును.

త్ర్యాహికజ్వరమునకు గుడూచ్యాదికషాయము.

శ్లో॥ గుడూచీధాన్యముమస్తాభి శ్వందనోశీరనాగరైః ।
కృతంక్వాధంపి బేల్ డ్రాక్షాద్ర సితాయుక్తంజ్వరాతురః ॥
తృతీయజ్వరనాశాయతృష్టాణాహనివారణమ్ ।
పీతోమరీచచూర్ణేన తులసీపత్రగోరసః ।
ద్రోణపుష్పీర సోపాపి నిహంతివిషమజ్వరాన్ ॥

తా. తిప్పతీగ ధనియాలు తుంగముత్తైలు చందనము వట్టివేరు శొంఠిపీనితో
సిద్ధము చేయబడిన కషాయమును తేసె పంచదార వీని సహితముగా నిప్పించిన
త్ర్యాహిక జ్వరము దప్పి సర్వాంగతాపము ఇవి నివర్తించును. మఱియు తులసి

స్వరసములో గాని లేక తుమ్మిపూలరసములో గాని మిరియాలచూర్ణమునుకలిపిపానము చేయించిన విషనుజ్వరము హరించును.

పురాణజ్వరములకు మహాలవంగాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భృంగంనాగాంగ కైలామరిచమగధజానా గరంనాజిగంధా । భృంగంస్యాదేకభాగం ద్వయహరికుసుమం ద్రావిళీవేదభాగా । మారీచంచాష్టభాగంతడపిమగధజాభాగ శ్షోడశశోక్తాః ! ద్వాత్రింశచ్ఛృంగిబేరంచతురధికయుతావా జిగంధాచషష్ఠిః । ఏశేషాంసూక్ష్మచూర్ణం సమసితసహితం సోష్ణధారంకపన్నమ్ । పిత్తఘ్నంపాండుగుల్మజ్వరగురుగుద జారోచకాజీర్ణనాశమ్ । భృంగశ్వాసాది హిక్మాజ్వరజతర మహాశ్వాసహృద్రోగనాశమ్ । భృంగాఖ్యంచైకబాహుంసక లగదహరంభాషితంపూజ్యపాద్యైః॥

తా. లవంగాపుచెక్క 1 భాగము నాగకేసరములు 2 భాగములు డేలకులు 4 భాగములు మిరియాలు 8 భాగములు పిప్పళ్లు 16 భాగములు శొంఠి 32 భాగములు * డొమ్మిడోలుగడ్డ 64 భాగములు యిటుల పీనినిచూర్ణముజేసి దానికిసమము పంచ దారగలిపి వుష్కోదికముతో నేనివుష్ణధారలతో నేని నేవించినకఘముపిత్తము పాండువు గుల్మము పురాణజ్వరము మూలవ్యాధి ఆరుచి అజీర్ణము భృంగశ్వాసము యెక్కిళ్లు జ్వరము వుదరరోగము మహాశ్వాసము అొమ్మునొప్పి యేకబాహు జనితవాతరోగము యీమొదలగు సర్వరోగములు హరించునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించెను. ఇదిలవం గాది చూర్ణము.

పురాణజ్వరక్షయూదులకు ఏలాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ఏలాత్వక్వత్రనాగామరిచ మగధజానాగరః కుండురుష్కమ్ । తక్కోలకోష్ణజాతీ ఫలమమృతలతాసాః భూనింబవాసాః । ఉష్ణిత్రాక్షాకచోరం మలయజఘదిరంక్షీర వారింప్రియంగుః । హి) బేరంధాన్యజాజీశతకుసుమచాభార్జి

* ఇదే పెన్నెరుగడ్డయనియు కెప్పబడును.

ముస్తాశ్చ తి క్తమ్ | సర్వం సమ్యక్ సుచార్ణం సమసితసహితం
 శ్లేష్మపి త్తజ్వరఘ్నమ్ | పి త్తం వై పాండురో గాక్షయమదగుద
 జారో చ కాగుల్మజీర్ణమ్ | హంతి శ్వాసాదిహిద్యాజ్వరజతర
 మహాకాసహృద్రోగనాశనమ్ | ఏలాద్యం యోగరాజం సకల
 జనహితం భాషితం పూజ్యపాదైః |

తా. ఏలకులు * దాచిని చెక్క ఆకుపత్రి నాగకేసరములు చురియాల పిప్పళ్లు
 కుందురుచ్చము తక్కిలము చంగల్వకోళ్లు జాజకాయ తిప్పనత్తు నేలవేము అడ్డ
 సరపు యీ నెలు యప్పినుధుకము దీపద్రాక్ష కచోరములు శ్రీగంధము చంద్రచెక్క
 మనుబాలవేళ్లు పేంకణము కుదువేరు కొతి మెర్లు జాజి మొగ్గలు చామంతులు వనగంటు
 భారంగీతుంగములైలు కటుకరోహిణి వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి నూత్ము
 చుర్ణముచేసి దానికి సమము పంచదారగలిపి వుష్ణోదకముతో నేవించిన శ్లేష్మపి త్త
 జ్వరములు పి త్తము పాండురోగము క్షయరోగము మదము మూలవ్యాధి అరుచి
 గుల్మము పురాణజ్వరములు శ్వాసకాసలుయెక్కిళ్లు అంతర్గతజ్వరము మహాశ్వాసము
 తొమ్మునొప్పి యివినశించును. ఇదియేలాగి మార్గమనబడును. ఈ శ్రేష్ఠ మైనయోగము
 సర్వజనులకు హితకరమని పూజ్యపాదముహర్షి వచించెను.

ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాదిచూర్ణము.

శ్లో|| నింబపత్రవరావోష యవానీలవణత్రయమ్ | ఊరోదిగ్వ
 హ్నిరామేషుత్రినేత్రక్రమశోంశ కాఙ్ | సర్వమేకం కృతంచూ
 ర్ణం ప్రత్యూషేభక్షయేన్నరః | యే కాహికంద్వ్యాహీకంచ
 తదాత్రిదివనజ్వరమ్ || చాతుర్థికం మహాఘోరం సతతం సంత
 తందివా | ధాతుస్థంచ త్రిదోషోత్థం జ్వరం హంతి నసంశయః ||

తా. వేపారు 4 భాగములు త్రిఫలములు 3 భాగములు త్రికటుకములు
 3 భాగములు ఓమము 5 భాగములు మూడువిధములయి నలవణములు 3 భాగములు
 ఊరము 3 భాగములు యిటులవీనినన్నిటిని నొకటిగా జేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి
 ప్రాతఃకాలమునందు భక్షించిన యేకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వర

* ఇదే లవంగ పుచెక్క.

ములు దారుణమైన గతత సంతతజ్వరములు నివాజ్వరము ధాతుగతజ్వరము త్రిదోష జ్వరము ఇవి యన్నియు నివర్తించును.

జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము.

శ్లో॥ కాలీయకంతురజ్జనీ దేవదారువచాఘశమ్ | అభయాధన్వయా
 సంచశృంగీక్షుద్రామహాశుభమ్ || త్రాయంతీ పర్పటంనింబం
 గ్రంధికంబాలకంశరీ | పౌష్కరంమాగధీమూర్వ్యా కుటజంమ
 ధుషష్టికా॥ శిగ్రూద్భవం సేంద్రయవం వరీదార్దీకుచండమ్ |
 పద్మకం సరళోశీరత్వచంసౌరాష్ట్రీకాస్థిరా || యవాన్యతివిషా
 బిల్వంమరిచంగంధకత్రకమ్ | ధాత్రీగుహూచీ కటుకంసచిత్రక
 పటోలకమ్ || కలశీచైవసర్వాణి సమభాగానికారయేత్ |
 నర్వద్రవ్యస్య చార్ధంతు కై రాతంసం ప్రకల్పయేత్ | ఏత
 త్సుదర్శనంనామ జ్వరాస్తంతి నసంశయః || పృథగ్దోషాంశ్చ
 వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్ | ప్రాకృతంనై కృతంచాపి
 సౌమ్యంతీక్షణమథాపివా || అంతర్గతం బహిష్ఠంచ నిరామంసామ
 మేవచ | జ్వరమప్తవిధంహంతి సాధ్యాసాధ్యమథాపివా | నానా
 దోషోద్భవంచయివ వారిదోషభనంతిథా || విరుద్ధభేషజభవం
 జ్వరమాశువ్యపోహతి | స్టీహనంయకృతగుల్మం హంత్య
 వశ్యంనసంశయః || యథాసుదర్శనం చక్రందానవానానిషూ
 దనమ్ | తథాజ్వరాణాంసర్వేషామిదమేవనిగద్యతే ||

తా. మ్రానిపసుపు పసుపు దేవదారు వన తుంగముపైలు కరక్కాయచురద
 గొండి కర్కాటకశృంగి వ్రాకుడు శొంతి కలుక్రామగు పర్పటకము వేము గ్రంధి
 తగరము వట్టివేరు కచోరములు వుష్కరమూలము పిప్పళ్లు చాగకొడిసె యష్టివధు
 కము మునగవిత్తులు కొడిసెచూచు చల్లపిల్లగడ్డలు మ్రాని కుచంచనము సద్మకముదేవ
 దారు వట్టివేరు అవంగపట్ట కాల నాయి ముయ్యాకుపొన్న కురాసానిడినుము అతివన
 మారేడు మిరియాలు గంధపత్రి ఉసిరికె తిప్పతీగె కటుకగోహిణి చిత్రమూలము
 పొట్ల నక్కతోక పొన్న వీరినన్నిటిని సమభాగములు గాచేర్చి దీనిలో సగము నేల
 వేమునుచేర్చి చూర్ణము చేయవలయును. ఇదిసుదర్శన చూర్ణమనబడును, ఇదిప్రత్యేక

సర్వజ్వరములకు జ్వరశై రవచూర్ణము.

దోషములచే జనించిన జ్వరములు విషమజ్వరము ప్రాకృతజ్వరము నిరామజ్వరమ సామజ్వరము సాధ్యజ్వరము అసాధ్యజ్వరము పలు దోషములచే జనించిన జ్వరములు జలదోషమువలన జనించిన జ్వరము విరుద్ధోషధము వలన జనించిన జ్వరము క్షీ హము యకృత్తు గుల్మము యీమొదలగు రోగములను సువర్చన చక్రము అసురులన నశింపచేసి నటువలెనే నశింపజేయును.

శ్లో॥ నాగరంత్రాయమాణాచపిచుమందదురాలభా । పథాముస్తాఽ
వచాదారువ్యాఘ్నిశ్శృంగీశతావరీ ॥ పర్వటం పిప్పలీమూలం
విశాలాపుష్కరంశతీ । మూర్వాకృష్ణాహరిద్రేద్వేలోధ్రచం
దనముత్పలమ్ । కుటజన్యవరంవల్కం యష్టిమధుకచిత్రకం ।
శోభాంజనం బలాచాతి విషాచకటురోహిణీ ॥ ముసలీ పద్మ
కాష్ఠంచయవానీశాలపర్ణికా । మరిచంచామృతా బిల్వంబా
లంపొకస్యపర్వతీ ॥ తేజపత్రం త్వచంధాత్రీపృశ్నిపర్ణిపటోల
కమ్ । గంధకంపారదంబోహ మధ్రకంచమనశ్శిలా ॥ ఏతేషాం
సమభాగేనచూర్ణమేవం వినిర్దిశేత్ । తదర్థంప్రక్షిపేత్తత్స
చూర్ణంభూనింబసంభవమ్ । మాత్రానుస్యప్రయుంజీతదృష్ట్యా
దోషబలాబలమ్ । చూర్ణంశైరవసంజ్ఞంతు జ్వరాన్తంతినసం
శయః ॥ పృథగ్గోషాంశ్చవివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్ ।
ద్వంద్వజాన్ సన్నిపాతోత్థాన్ మాసనానసినాశయేత్ ॥
ప్రాకృతంవైకృతంచైవ సౌమ్యంతీక్ష్ణమథాపివా । అంతర్గతంబ
హిఃస్థంచనిరామంసామమేవచ ॥ జ్వరమష్టవిధంహంతినాధ్యా
సాధ్యంనసంశయః । నానాదోషోద్భవంచైవ వారిదోషభవం
తథా । విరుద్ధభేషజభవం జ్వరమాశువ్యపోహతి । అగ్ని
మాంద్యయకృత్ క్షీహ పాండురోగమరోచకమ్ ॥ ఉదరా
ణ్యాంత్ర వృద్ధించర క్తపిత్తత్వగామయమ్ । శ్వయంధుంచశిర
శ్శూలం వాతామయరుజాంహరేత్ । జ్వరశైరవసంజ్ఞంతు
బైరవేణకృతంశుభమ్ ॥

తా. శొంఠి కలుగ్రానుగు వేముదుదరగొండి కరక్కాయ తుంగముతైలుపస దేవదారువ్రాకుడు కర్కాటకశృంగి పిల్లిపీచర పర్వాటకము మోడి పావర వుష్కర మూలము కచోరములు చాగపిప్పళ్లు పసుపు మ్రానివసుపు లొద్దుగు చందనము నల్ల కలున కొడిసెనిత్తులు లవంగపట్ట యష్టిమధుకము చిత్రమూలము మునగ ముత్తవపుల గము అతివస కటుకరోహిణి నేలతాటిగడ్డలు సద్మకాష్టము కురాసానిఓమము కోల పొన్న మిరియాలు తిప్పతీగ లేకమారేడు పద్మకము పర్వాటకము తేజపత్రము లవంగపుచెక్కఉసిరికె నేలపొన్న పొట్ల శుద్ధిచేసినగంధకము రసము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము మణిశిల వీనినన్నిటిని సమభాగములుగాచేర్చి చక్కగా చూర్ణము చేసి దీనికి ౩ భాగము నేలవేము చూర్ణము కలిపి దోషబలానుసారముగా బ్రయోగించిన వాతపిత్తశ్లేష్మ దోషములు ద్వంద్విదోషము సన్నిపాతదోషము విషమజ్వరము ప్రాకృతము వైకృతము సౌమ్యము తీక్ష్ణము అంతర్గతము బాహ్యము నిరామము సామము సాధ్యాసాధ్యజ్వరములు నానాదోషములవలన జనించిన జ్వరములు జల దోషమువలన జనించినజ్వరము విరుద్ధోద్యమవలనజనించిన రోగము అగ్నిమాంద్యము యకృత్తు ప్లీహము పాండువు ఆగోచకము ఉదరరోగము ఆంత్రవృద్ధిరక్తపిత్తము చర్మరోగము నాపు శీరశ్శూల వాతరోగము వీటినిన్నిటినిహరింపజేయును ఇది ఛైరవ చూర్ణమనబడును. ఇది ఛైరవునిచే శిష్పబడినది

సర్వజ్వరములకు ఆమలక్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఆమలచిత్రకంపత్థ్యా పిప్పలీసైంధవంతథా ।
 చూర్ణతోయంకణోజ్ఞేయః సర్వజ్వరహరఃపరః ।
 భేదీరుచికర శ్లేష్మహంతాదీపనచాచనః ॥

తా. ఉసిరికె చిత్రమూలము కరక్కాయ పిప్పళ్లు సైంధవలణము వీనినన్నిటి నొకటిగజేర్చి చేయబడిన చూర్ణము సర్వజ్వరములను పోగొట్టును. దోషములను భేదిచును రుచినిపుట్టించును శ్లేష్మమును పోగొట్టును. అగ్నిదీపనము జీర్ణము వీటిని కలుపు జేయును.

దుష్టజ్వరములకు హారీతక్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ హారీతకీనింబపత్రం నాగరంసైంధవోనలః ।
 ఏషాంచూర్ణంసదాఖాదే ద్దిగ్బలజ్వరశాంతయే॥

తా. కరక్కాయ వేపాకు శొంఠి సైంధవలవణము చిత్రమూలమువీని చూర్ణమును నేవించిన జలదోషమువల్లన జనించిన దుష్టజ్వరములన్నియు శమించును.

దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాతాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ కిరాతతిక్తాత్రివృదంబుపిప్పలీ విడంగవిశ్వా కటురోహిణీరజః |
నిహంతిలీఢంమధునాతినత్వరంసుమ స్తరంచుర్జలదోషజంజ్వరమ్

తా. నేలవేము తెగడ వీరుపిప్పళ్లు వాయువిడంగములు శొంఠి కటుకరోహిణి వీని చూర్ణమును తేనెతో నాకించిన దుష్టజలదోషముచే జనించిన జ్వరము అతి శీఘ్రముగా నివర్తించును.

జ్వరములకు లాక్షాదితైలము.

శ్లో॥ లాక్షారససమంతైలం తైలాన్మస్తుచతుర్దణమ్ | అశ్విగంధ
నిశాదారు కాంతికుస్థాబ్దచందనమ్ | సమూర్వారోహిణీరా
స్నాశతాహ్వయమధుకై స్సయమ్ | సిద్ధంలాక్షాదికంనామ తైల
మంకేనలేపితమ్ | నర్వజ్వరగ్రహోన్మాద మూర్ఛాపస్మార
నాశనమ్ | యక్షరాక్షసభూతఘ్నంగర్భిణీవాంహితంవిదుః ||

తా. లక్క వీసెడు తేచ్చి 4 వీసెల ఉదకముపోసి చాతుర్భాగావవేపముగా కషాయముకొచి వడియకట్టిఅకషాయమునకు సమునునానె నాలుగింతులు ఆవు పెరుగు. మీడినీళ్లునొకబాసలోబోసి పెన్నెరుగెడ్డ మ్రానివసుపు దేవదారుచెక్క రేణుకలు చెంగల్యకోష్ఠు తుంగముపైలు శ్రీగంధము చాగగడ్డలు కటుకరోహిణి దుంపరాష్ట్రులు సదాపాకు అతిమధురము ఇవి ప్రత్యేకము 1 తులప్రమాణము చూర్ణించివేసి తైలపక్వమున దించుకొనవలయును. ఇది లాక్షాదితైలమనబడును. అభ్యంజనాదులచే సమస్తజ్వరములు గ్రహపీడ ఉన్మాదయము మూర్ఛ అపస్మారము యక్షరాక్షసభూతాదిపీడ వీటిని హరింపజేయును. గర్భిణీస్త్రీలకు మిగుల హితకరమైనది.

శీతజ్వరాదులకు హస్తీకర్ణికతైలము.

శ్లో॥ హస్తీకర్ణి బరాదుస్ప్రక్షీలీరాస్నాసురద్రుమైః | గాంధారీసహ
దేవీచతులసీసింధువారకః ||పృథగ్దశఫలంక్షుణ్ణం జలదోశే

విపాచయేత్ | చతుర్భాగావశేషేస్త్రి తైలంప్రస్థద్వయం
క్షిపేత్ || గంధారిస్వరసంతైలం తుల్యంతక్రాథకద్వయమ్ |
లాఠ్యాయాస్వరసంచైవతైలంతుల్యం ప్రదాపయేత్ | వత్స
కాతివిషాముస్తారాన్నా కాంతీపటోలికా | కుష్మకైదర్యకృమి
జిత్పారాదార్వీకఙ్కుత్రయమ్ || పిప్పలీమూల చవికా లశునం
గృహధూమకమ్ | పృథక్కర్షవిచూర్ణ్యాశ శనైర్మృద్వ్యా
నాపచేత్ | యాతేనరక్షశ్రోతాయనవవస్త్రేణపేషయేత్ |
తతైలంశ్రేష్ఠమభ్యంగపానేనవకర్మసు || శీతజ్వరం నిహం
త్యాశు పురాణజ్వరమేవచ | ఏకాహికం ద్వ్యాహికంచ
త్ర్యాహికంచ చతుర్థకమ్ | విషమంచ త్రిదోషంచ హంతి
సత్యం నసంశయః ||

తా. బలురక్కసి 4 వీసెలు ముత్తవపులగము తీటకసింది వీలివేళ్లు గుంపరా
న్నముడేవదారు తక్కడ సహదేవి తులసి వావిలి వీటిని బ్రత్యేక ప్రత్యేకము 10 ప
లముల చొప్పున గ్రహించి తునకలుచేసి 4 పళ్లు నీళ్లుబోసి చతుర్భాగావశేషముగా
కషాయముకొచి దానిలో 2 ప్రస్థములు నువ్వులనూనె తక్కదాసుస్వరసము 2 ప్రస్థ
ములు తక్రము 2 ఆథకములు లక్కస్వరసము 2 ప్రస్థములు వీటినిచేర్చి కాచవ
లయు కాగునపుడండుకొడిసెసాలవిత్తులు అతీరస తుంగముస్తైలు గుంపరాన్నము
రేణుకలు వెణ్ణిపాట్ల చంగల్వొకోట్టు కరివేపాకు వాయువిడంగములు అగు శొంఠి
మ్రానివసపు త్రికఙ్కుకములు 2 నుము చిత్రమూలము భవంగపుచెక్క కఙ్కుకరోహిణి
కచోరములు అగరుచెక్క మంజిష్ఠి సదాప తక్కోలాల గంఙుభారంగి మోడి
చవ్యము వెల్లులి కరుఘాపము వీటిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకము కర్ష ప్రమాణముగ్రహించి
చూర్ణముచేసివైచి మృద్వ్యాచే మెల్లగపక్వముచేసి నూతనవస్త్రముచే వడియకట్టవఱ
యను. ఈ తైలము అభ్యంగము పానముమొదలగు కర్మలయందు మిగుల శ్రేష్ఠమై
నది. ఇది శీతజ్వరము పురాణజ్వరము ఏకాహికము త్ర్యాహికము ద్వ్యాహికాక
చతుర్థకము విషమము సన్నిపాతము వీటిని నిస్సంశయముగా హరింపజేయును.

సర్వజ్వరములకు అంగారక తైలము.

శ్లో మూర్వాలాఠ్య హరి ద్వేద్వే మంజిష్ఠా సేంద్రవారుణీ |

బృహతీ సైంధవం కుష్మంరాస్మామాంసీ శతావరీ ||

ఆరనాశాఢకేనైవ తైలప్రస్థంవిపాచయేత్ |
తైలమంగారకంనామ సర్వజ్వరవినాశనమ్ ||

తా. చాగలక్క పసుపు మ్రానిపసుపు మంజుష్టి పెద్దపాపరనేలములకసైంధవలవణము చంగల్వకోష్ఠు దుంపరాన్నము జటామాంసి పిల్లిపీచర వీటినిచేర్చి ఆఢక ప్రమాణము ఆరనాశముతోడ | ప్రస్థము నూనెబోసి పక్వము చేయవలయును. ఇది అంగారకతైలమనబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను బోగొట్టును.

జ్వరములకు లాఠోదిత్తైలము.

శ్లో|| లాఠోహరిద్రామంజిషాకల్కై స్తైలంవిపాచయేత్ |
షడ్గుణేనారనాశేన దాహశీతజ్వరాపహం ||

తా. లక్క పసుపు మంజుష్టి వీటికల్కమునుచేర్చి 6 భాగములు ఆరనాశములో తైలమునుపోసి పక్వముచేయవలయును. ఇది తాపజ్వరము శీతజ్వరము వీనిని బోగొట్టును.

విషమజ్వరములకు మహాలాఠోదిత్తైలము.

శ్లో|| లాఠోరసాఢకేప్రస్థంతైలస్యవిపచేద్భిషక్ | మస్త్యాఢకసమా
యుక్తంపిష్ట్యాచా త్రసమారభేత్ || శరపుష్పాం హరిద్రాంచ
మూర్వాంకుష్ఠంహరేణుకమ్ | కటుకాంమధుకంరాన్నామశ్వ
గంధాంచదారుచ | ముస్తకంచండనంచైవ పృథగక్షుసమాన
కైః || ద్రవ్యై రేతైస్తుతచ్ఛిద్ధమభ్యంగా న్మారుతాపహమ్ |
విషయాఖ్యాజ్వరాణ్ సర్వాణ్ ఆస్వేవప్రశమనయేత్ |
సంశ్యాసంతు ప్రతిశ్యాయం కంఠూచార్గంధ్య గౌరవమ్ | త్రిక
పృష్ఠకటీశూలం గాత్రాణాంకుట్టణంతథా || పాపాలక్ష్మీప్రశమ
నం సర్వగ్రహ నివారణమ్ | అశ్వీభ్యాంసర్పితంక్రేష్టం తైలం
లాఠోదికరీమహత్ | లాఠోయాఃషడ్గుణంతోయం దత్తైవ
విశతివారకమ్ | శరిస్రావ్యజలంగ్రాహ్యం కింవాక్వాధ్యం
యథోదితమ్ ||

తా. అధకప్రమాణము లక్కరసములో నువ్వులనూనె 1 ప్రస్థముపోసి పెరుగునుదినీళ్లు అధ ప్రమాణముచేర్చి సదాప చాగ చంగల్యకోష్ఠి రేణుకలు కటుకరోహిణి యష్టిమధుకము దుంపరాస్తము పెన్నేరుగడ్డ దేవదారు తుంగముపైలుచందనము వీనిని ప్రత్యేకము అక్షప్రమాణముగ్రహించి కల్కముచేసి దానిలో చేర్చిపక్వము చేయవలయును. దీనిని అభ్యంగము చేసికొనిన వాతము సుస్థ విషమజ్వరములు ఇవిశీఘ్రముగా శమించును. మఱియు కాసము శ్వాసము పీనసము రురద దుర్గంధము గురుత్వము ముడ్డిపూస వీపునడుము వీనియందలిశూల అవయవములయందు పోట్లు ఇవియన్నియు నివర్తించును. సాపము అలక్ష్మీ సమస్తగ్రహషీడ ఇవియును శమించును. ఇదిమహా లాక్షాదితైలమనబడును. అశ్వినీదేవతలచే నిర్మించబడినది. మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. లక్కను 6 భాగములధికముగనుండు ఉదకములోవైచి మర్దించి 21 వ పర్యాయము వడియకట్టిగాని లేక లక్కను నలియఁగొట్టి ఎనిమిదింతల ఉదకములో వైచి పాదావశేషముగా కషాయముకొచిగాని యెత్తుకొనవలయును. ఇది లక్కరసమనబడును.

శీతజ్వరమునకు కట్టరతైలము.

శ్లో॥ సువర్చికా నాగరకుప్తమూర్వా లాక్షా నిశాలోహిత యష్టి కాభిః | తైలంజ్వరేషుద్ధణ తక్రసిద్ధ మభ్యంజనాచ్చీతనిదాహ మత్స్యాత్ | దధ్నస్ససారకస్యాత్రతక్రంకట్టరమిష్యతే ||

తా. సువర్చికా శొంఠి చంగల్యకోష్ఠి చాగ లక్క పసుపు రక్తచందనము యష్టిమధుకము తైలము వీటిని 6 భాగములధికముగనుండు మజ్జిగలో పక్వముచేయవలయును. ఇది అభ్యంజనమువలన శీతజ్వరమును పోగొట్టును. మిగడలో గూడిన పెరుగులోనుండి తీయబడిన మజ్జిగ కట్టరమనబడును.

ఏకాహికాది విషమజ్వరములకు మహాకట్టర తైలము.

శ్లో॥ శుక్తారనాలై దధిచుస్తుతక్రైః ఫలాంబుభాగేనసమంహి త్రైమ్ | కృష్ణాదికల్కైర్భృశువిహ్నిసిద్ధ మభ్యంజనంచాతకఫ జ్వరాణామ్ | ఏకాహికద్విత్రిచతుర్థకానాం మాసార్థమాన ద్వయమాసికానాం | నివారణం తద్విషమజ్వరాణాంతైలంతు షట్కట్టరకం మహత్స్యాత్ ||

తా. శుక్తము ఆరనాళము పెరుగుమిదివిగాడ మజ్జిగ త్రిఫణోదకము వీటికి ననుము గా తైలము వీనినన్నిటినిచేర్చిదానిలో కృష్ణాదికల్కమును అనగా:—

“కృష్ణాచిత్రకషడ్గింధావాసకంచవిషాఘనమ్ |
గ్రంథికై లేచాతివిహః రేణుకంచకటుత్రయమ్ ||
యవానిగోస్తనీవ్యాఘ్రీభూనిబం బిల్వచందనమ్ |
భాగ్యశ్యామాశివాధాత్రీ స్థిరామరావ్వాసజీరకా ||
నర్లపృ హింగుకఋకీం విడింగంచనమాంశకమ్ |
ఏషకృష్ణాదితోనామ గణోజ్వరవినాశనః ||”

అనెడివచనప్రకారము పిప్పళ్లు చిత్రమూలము నస ఆడ్డరసము మంజిష్ఠితుంగముస్తేలు గ్రంథితగరము ఏలమలు అతిపస రేణుకలు త్రికటుకములు కురానాని ఓముము ద్రాక్షవ్రామడు నేలవేము మారేడు చందనము గంటుభారంగి కరక్కాయ ఉసిరికముయ్యతుపాన్న చాగ జీలకఱ్ఱ ఆవాలు ఇంగువ కటుకరోహిణి వాయువిడంగములు వీటిని సమాంశములుగాచేర్చి నల్లసుగంధిపాలకల్కముపాసి మృద్వన్నిచే సిద్ధము చేయవలయును. ఇది బృహత్సత్త్వరత్తైలమనంబడును. దీనినభ్యంజనము చేసికొనిన వాతకఫస్వరములు ఏకాహిక ద్వ్యహికము త్ర్యాహికము చాతుర్థికము మాసికము అర్థమాసికము మాసద్వయము యీమొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును. విషమజ్వరములను పోగొట్టును.

విషమజ్వరములకు బృహత్పిప్పల్యాదితైలము.

శ్లో॥ పిప్పలీముస్తకంధాన్యం సైంధవంత్రిఫలావచా | యవానీచా జమోదాచ చందనంపుష్కరాహ్వయమ్ | శటీద్రాక్షాగవాక్షీచశాలిపర్ణిత్రికంటకమ్ | భూనింబారిష్టపత్రాణి మహానింబనిదిగ్ధికా||గుహూచీపుశ్చీపర్ణీచబృహతీందతిచిత్రకా | ధార్వీహారిద్రా వృక్షోష్ణం పర్పటుగజపిప్పలీ | ఏతేషాంకార్షికైః కల్కైస్తైలప్రస్థవిపాచయేత్ | దధికాంజకతక్తైశ్చమాతులుంగరస్తైస్తథా || స్నేహమాత్రాసమై రేభి శ్చవైర్మృద్వన్ని నాపచేత్ | సిద్ధమేతత్ప్రియోక్తవ్యం జీర్ణజ్వరమపోహతి ||

ఏకజంద్వంద్యజంచైవ గోషత్రయసముద్భవమ్ । సంతతంస
తతాన్యేద్యు స్తృతీయక చతుర్థకాః । మాసజంపక్షజంచైవ
చిరకాలానుబంధినమ్ । సర్వాస్తాన్నాశయత్యాశు పిప్పల్యా
ద్యమిదంసుహత్ ॥

తా. పిప్పళ్లు తుంగమునైలు ధనియాలు నైంధవలవణము త్రిఫలములు వస
కురాసాని ఓమము అజామోదము చందనము పుష్కరమాలము కచోరములు ద్రాక్ష
పాపర కోలపాన్న పల్లరు నేలపేము వేపాకు పెనుపేప వ్రాకుడు తిప్పతిగ నేలపా
న్న నేలములక దంతి చిత్రమాలము మానిపసుపు వృక్షామ్లము పర్వాటకము ఏనుగు
పిప్పళ్లు వీటిని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణముచొప్పన గ్రహించి కల్కముచేసి । ప్రస్థ
ముతైలములోకలిసి పెరుగు కాంజికము మజ్జిగ మాతులుంగరసము వీటిని ప్రత్యేకము
ఒక్కొక్క ప్రస్థముచొప్పనచేర్చి మెల్లగ మృద్వగ్నిచే పకము చేయవలయును. ఇది
మహత్విప్పల్యాదితైలమనబడును. దీనిని ప్రయోగించిన జీర్ణజ్వరము ఏకజము గ్నంద్య
జము త్రిదోషజము సంతతము అన్యేన్యైః తృతీయకము చతుర్థకము మాసజము పక్ష
జము చిరకాలానువర్తి మొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును

ఏకాహికాదిజ్వరములకు లాక్షోభూతాంకుశ తైలము.

శ్లో॥ భూత్వాఘ్నీస్వరసంప్రస్థమజాక్షీరంచతత్సమమ్ । భృంగీనిర్గుం
డికాచైవ తక్కారీతులసిద్వయమ్ ॥ అశ్వగంధీకాకజంఘీ
హస్తికర్ణిశతావరీ । లాక్షోరసంప్రయోజ్యంతు బలాతైలా
ణకంతథా । ఏతేషాంస్వరసంగ్రాహ్యం ప్రస్థంప్రస్థం పృథకృ
థక్ । శనైర్భృద్భగ్నినాపక్త్వా కల్క-ద్రవ్యాణిదాపయేత్ ।
కటుకో శీరలశునం చందనం దేవదారుచ । క్రిమిఘ్నమరిచం
ముస్తా పంచకోలం త్రిజాతకమ్ । ఏతాషాంకర్ష మాత్రాణితైల
యైక్తేనయోజయేత్ । ద్విదండాన్నవ్యవ । స్త్రోణ పిష్టస్యాద్భ
హుపీడయేత్ । పానలేపనసన్యేన పురాణజ్వరనాశనమ్ ।
ఏకాహికంద్వ్యాహికంచత్ర్యాహికంచతుర్థకమ్ । పక్షోర
జ్వరచూసాంతం వర్షాంతేతిజ్వరంచరమ్ । సర్వం తేవిషమం
హంతి శిశూనాంపరమశాషధమ్ ॥

తా. మహావీరాభ్య స్వరసము | ప్రస్థము మేకపాలు | ప్రస్థము గుంటగలగ రాకురసము | ప్రస్థము వాల్మీలియాకురసము | ప్రస్థము తక్కి డాకురసము | ప్రస్థము భూతులసివేళ్ల కసాయము | ప్రస్థమునాంచితులసివేళ్ల కసాయము | ప్రస్థము పెన్నేరు గడ్డలరసము | ప్రస్థము చీకివెలగాకురసము | ప్రస్థము బలురక్కసిగడ్డలరసము | ప్రస్థము పిల్లిగడ్డలరసము | ప్రస్థము చతుర్థావశేషము గాకాంచి వడియబోసుకోబడిన లక్కకసాయము | ప్రస్థముచిప్రముదము 4 ప్రస్థములు ఇటుల వీనినిన్నిటిని | బాసలో బోసి పక్వముగువరకు కాంచి అందులో కటకకోహిణి వట్టివేళ్లు తెల్లగడ్డలు శ్రీగంధము జేవదాగుపట్ట వాయువిడంగములు విరిగూలు తుంగముస్తైలు పంచకోల్మములు త్రిజాతకములు ఇవీ ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కతులముచొప్పనకూర్చి తైలపాకముగావండినూతన వస్త్రముచే వడియగట్టుకొని పానము లేపనము నన్యము వీనియందుపయోగించిన పురాణజ్వరములు ఏకాహికము ద్వాహికము త్రాహికము చాతుర్థికముపక్షాంతము మాసాంతము వర్షాంతము విషముము యీమొదలగు జ్వరములన్నియునివర్తించును. ఇది శిశువులకు మిగుల హితకరమైనది.

జ్వరములకు హస్తీకర్ణితైలము.

శ్లో॥ హస్తీకర్ణినమూలేన క్షుణ్ణాద్రోణాంభసీపచేత్ | చతుర్థా గావశేషేస్మిక్ కల్ప ద్రవ్యాణిదాపయేత్ || భార్గీముస్తాపర్పటంచ ద్దుసర్కావిశ్వభేషజమ్ | భూనింబకుష్టయష్ట్యాహ్వగుఘాచీకంటకారికా | శతావరీహరిద్రాచ ప్రత్యేకంకర్షమాత్రకమ్ | తైలంప్రస్థంపయస్తుల్యం ఘటముధ్యేవినిషీపేత్ | ఖరపాకయుతంతైలం సర్వజ్వరహరంపరమ్ | పురాణజ్వరమత్యుగ్రంనూతికాజ్వరనాశనమ్ ||

తా. బలురక్కసిగడ్డలు తెచ్చి తునక తునకలుగ తరిగి | ద్రోణప్రమాణము ఉదకముపోసి చతుర్థావశేషముగా కసాయముకాంచి వడియబోసి | ప్రస్థమునూనె | ప్రస్థము ఆవుపాలుబోసి అందులో గంటుభారంగి తుంగముస్తైలు పర్పాటకము దురదగొండి శొంఠి నేలపేము శోఘ్రి అతిమధురము తిప్పతీగ ములక పిల్లిగడ్డలుపసు పు ఇవి ప్రత్యేకము | తులప్రమాణము చూర్ణించివేసి ఖరపాకముగా తైలము కాంచి

సేవించిన సమస్తజ్వరములు దారుణమై పురాణజ్వరములు శూలికాజ్వరములు ఇవి నివర్తించును.

జ్వరాదులకు క్రముకాదిరసాయనము.

శ్లో॥ హేమాం భోధరచందనం త్రికటుకం జాతీప్రియాఘంకుహాః ।
 మజ్జాత్రీణిఘంధిజీరకయుగం శృంగాటకంవంశజమ్ । జాతీ
 కోశలవంగధాన్యకయుతం ప్రత్యేకకర్నద్వయమ్ । హవ్యం
 గోకుడుపసి తార్థఘృలయా ధాత్రీవరీయంజలిః । పూర్వాగస్యాప్య
 పలాన్యలూఖిలవరే సుకుటుప్యూర్ణీకృతమ్ । క్షీరస్యాప్తక
 సందయుతం కృతమిదంమందాగ్నినాతత్పచేత్ । ఖాదేత్
 ప్రాతదిదంజ్వరామయహారందాహంచ పిత్తంజయేత్ । నాసా
 స్యాక్షీగుదప్రవాహరుధిరంయద్రోమకూపచ్యుతమ్ । యత్యో
 క్షీణబలక్షతాగ్ని నిలయం ఛర్దిప్రమేహాశ్చసా । రేతోవృద్ధి
 కరంరసాయననరంగర్భప్రదం యోషితామ్ । మూత్రాఘాత
 వినాశనం బలకరక్షణాంగపుష్టిప్రదమ్ । పూగీవాకమిమం
 ప్రశస్తదివసే కుర్యాత్తథాభక్షయేత్ ॥

తా. నాగకేసరములు తుంగముపైలు క్రీగంధము త్రికటుకములు జాజికా
 యలు సారపప్పు త్రిఫలములలోనిపప్పు లవంగపుచెక్కవీలకులు ఆకుపత్రి జీలకఱ్ఱ
 నల్లజీలకఱ్ఱ పరికెగడ్డలు వెదురుపప్పు జాపత్రి లవంగాలు ధనియాలు ఇవిప్రత్యేకః
 2 తులముల చొప్పునచేర్చి చేసినచూర్ణము 8 పలములు రోలులోపేసి చక్క
 చూర్ణించిన చిగినపువక్కలచూర్ణము ఈ 2 చూర్ణములకు 8 దింతలు ఆవుపా
 ఉసిరికె పండ్లరసము పిల్లిగడ్డలరసము ఇవి ప్రత్యేకము అంజలిక ప్రమాణః
 ఆవునెయ్యి కుడుపము పంచదార 50 పలములు ఇటుల వీనినన్నిటినిచేర్చివృద్ధిగ్ని
 రక్షాయనపాకము గావండి ప్రాతఃకాలమునందు సేవించినజ్వరము సర్వాంగతాపవ
 యుక్కు రోగు కండ్లు గుదము వీనియందు రక్తము స్రవించుటరోపకూపములోనుం
 రక్తము వెడలుట క్షయరోగము బలక్షయము మందాగ్ని ఛర్ది ప్రమేహము అర్చస్సు
 యీ మొదలగు రోగములను నివర్తించజేయును. రేతస్సును వృద్ధిచేయును స్త్రీలకు

గర్భమును కలుగజేయును చూత్రాఘాతమును పోగొట్టును. బలము పుష్టివీటినికలగజేయును. ఈరసాయనమును శుభదినమునందుచేసి వుచ్చుకొనవలెను.

జ్వరములకు యెఱ్ఱవారుడు లేవ్యాము.

శ్లో॥ ర క్తవాతారిమూలత్వక్ సహస్రపలమానకమ్ ।
కుండలీదహనంవ్యోషా కరంజమరిమేదకమ్ ।
జల్పవృక్షకణా మూలంశారుణం జలవృక్షకమ్ ।
తాపనంధ్రువమూలంచద్రవ్యాణ్యేతానినిక్షి పేత్ ।
ద్రోణేచతుష్ట కేతోయేపాచయేద్దాఢవహ్నినా ।
తస్మిన్మాధుగులై స్తుల్యైఃపచేత్సూక్ష్మాగ్నినాపునః ।
కణమూలషుభామోదం పిప్పలీచవ్యచాగరమ్ ।
దీప్య చిత్రకకుష్టుంచచాగరం గజపిప్పలీ ।
వ్రణదామవిశంగాని చూర్ణమేషాసమాశకమ్ ।
వీపాగ్నినాపచే త్తస్మిన్ క్షిప్తామధుసమన్వితమ్ ।
పూర్వవద్ధాన్యమధ్యేతుపుతం దద్యాధభక్షయేత్ ।
కర్షమాత్రక్రమాణేన జ్వరంసర్వాణిదావాజితీ ।
గార్గేయనిర్మితంవాలావటస్యాల్లేహ్యము త్తమమ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱవారుడుచెక్క 100 పలములు నల్లఉప్పి 1 వీసె చిత్రమూలము 1 వీసె త్రికటుకములు 3 వీసెలు కాసుగచెక్క తుమ్ముచెక్క ఖట్వమునుతీగమోడి మొగలింగచెక్క ఆరెవొండవేళ్లు ఇవి దినము కొకటింటికి 1 వీసె ఇటులయిదినములనన్నిటిని బానలోవేసి యెనమంసును ఉదకములోని గాఢాగ్నిచే అష్టాపశేషముగా కషాయముకాచి వడియబోసి అందు పాతబెల్లము 50 పలములుకలిపినూత్కాగ్నిచే పాకముగానిచ్చి మోడి ఓమము పిప్పళ్లు చెవ్యము శొంఠి ఖురాసాని ఓమము చిత్రమూలము కోష్ఠు శొంఠి గజపిప్పళ్ళు చేవదారుచెక్క వాయువిడంగములుఇవి దినము యొకటింటికి 2 ఫలములచొప్పన చూర్ణించిచేసి నూత్కాగ్నిచే పక్యముచేసి 3 దినము 1 వీసె తేనెబోసి ధాన్యమధ్యమునందు పుటంబిడి కర్షప్రమాణము నేవించిన మస్త జ్వరములు తాపము ఇవి నివర్తించును. ఇది గార్గేయునిచే చెప్పబడిన ఎఱ్ఱవారుడు లేవ్యాము.

సహదేవి ఘృతము.

శ్లో॥ సహదేవిరసప్రస్థం ఘృతప్రస్థం నివేదితమ్ ;
 రోహిణీచప్రకుంచంచ క్షీరప్రస్థంవిపాచయేత్ |
 నేవితంవిషమంచూక్షం శీతజ్వరనివారణమ్ |
 సహదేవిఘృతంనామ శరీరబలవర్ధనమ్ ||

తా. సహదేవియాకురసము | ప్రస్థము నెయ్యి | ప్రస్థము కటుకగోహిణి
 1 కుంచము పాలు | ప్రస్థము యిటుల వీనినెల్ల కలిపి పాకముచేసిచిక్కణపాకముగ
 వడియకట్టుకొని నేవించిన విషమజ్వరములు చూక్ష శీతజ్వరములు హరించును. ఇది
 సహదేవి ఘృతమనబడును శరీరమునకు బలమునిచ్చును.

క్షీరపట్టల ఘృతము.

శ్లో॥ పంచకోలైస్ససింధూత్థైః పలిత్తైః పయసాసమమ్ |
 సర్పిప్రస్థంశృతంస్థీహావిషమజ్వరగుల్మనుత్ |

తా. పంచకోలములు సైంధవలవణము మిరియాలు వీటికి సమము గా అవు
 పాలు | ప్రస్థము ఘృతము | ప్రస్థము వీటినిన్నిటినిచేర్చికొని సిద్ధముచేయవలయు
 ను. ఇది స్థీహాము విషమజ్వరము గుల్మము వీటిని బోగొట్టును.

దశమూలపట్టలక ఘృతము.

శ్లో॥ అత్రద్రవాంతరాసుక్తేః క్షీరమేవచతుర్ధణమ్ |
 ద్రవాంతరేణయోగేహీ క్షీరంస్నేహసమంభవేత్ |
 దశమూలీరసేసర్పిః సక్షీరంపంచకోలకైః |
 సక్షారైర్హంతితత్ప్రస్థం జ్వరతాసాగ్నిమాండతాః |
 వాతపిత్తకఫవ్యాధీన్స్తీ హానంచాపిపాండుతామ్ ||

తా. దశమూలరసము ఘృతము క్షీరము పంచకోలములు ఊరము వీటినిచేర్చి
 సిద్ధముచేయవలయును. ఈఘృతము జ్వరము కాసము అగ్నిమాండ్యఫమువాతపిత్త
 రోగములు స్థీహాము పాండువు వీటిని బోగొట్టును. ఘృతపాకమునందు ప్రేరుడబడవ

మును చేర్చునటుల చెప్పకుండినచో ఆవుపాలును 4 భాగములుచేర్చుకొనవలయున
ద్రవద్రవ్యమును చెప్పియుండినచో పాలనుఘృతమునకుసమము గాజేర్చుకొనవలయు

ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థవ్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ

నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కౌరాభ్య రామదేశిక శిష్యాత్తమ

నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన

శిగో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు జనవరాజ నామధేయ

ప్రణీత శ్రీ బసవరాజ్యే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే

అష్టాధాతు నిదాన నాడీపరీక్షాలక్షణ సర్వజ్వర

నిదాన తత్సాధ్యాసాధ్యలక్షణ లంఘన

క్రమ పథ్యాపథ్యత చికిత్సా

లక్షణయుక్తం ప్రథమ

ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

∴ -

ద్వితీయ ప్రకరణము.

శ్లో॥ కృత్తివాసంపురారాతి మంధకాసురభంజనమ్ ।
భర్గంశైలసుతాధీశం నీలకంఠమహంభజే ॥

అవతరణిక॥ ఇపుడు గ్రంథకర్త “మంగళాదిని మంగళమధ్యాని మంగళాం తాని శాస్త్రాణి ప్రథంతే” అను అగవన్మహాభాష్యకారవచన ప్రకారము గ్రంథ మధ్యమునందు తన కిష్టదేవతయగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మక మంగళమును “కృత్తి వాసంపురారాతిం” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాను.

తా. గజచర్మాంబరధరుడు త్రిపురాంతకుడు ఆంధకాసురసంహారకుడు సర్వ లోక పూజితుడు పార్వతీపతీయగు నీలకంఠుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమాబసవాహ్వయః ।
వత్సోమివృషరాజీయ మహంవై ద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమునెడ క్షీరసముద్రమునను సంక్రమించి బసవరాజు అః శేర్కొబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రం థమునందు 2 వ ప్రకరణమును వచింపుమిన్నాడను.

సన్నిపాతోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ నిరూపణేనదోషస్య నిదానంకథ్యతేపురః । పిత్తంతుకటుకా
పాద్యం మధురాన్లూన్మరుత్కృణా । సంకరాద్వంద్వరూపంతు
సర్వజంసన్నిపాతకమ్ । ఋతుదోషగ్రహావేశ విషదుగ్ధానుకో

పతః | జన్మర్ష్య గ్రహపీడాభి రతిపాపానుషంగతః | గర్భస్యా
వాచ్ఛవారీణాం సన్ని పాతసముద్భవః||

తా. తొలుత సన్ని పాతస్వరూపమును వానికారణమునువచించెద, మిక్కుటముగా కారమును నేవించుటవలన పిత్తమునుమధురమును నేవించుటవలనవాతమును పులుసును నేవించుటవలన క్లేష్మమును ప్రకోపించును మఱియు దానిని సంకరముగా నేవించుటవలన ధాతువులను ద్వంద్వరూపముగలుగునర్వరసములకు మిక్కుటముగా నేవించుటవలన సన్ని పాతములు జనించును. మఱియుఋతుదోషము గ్రహముసోకుట విషసంబంధము పాలదోషము జన్మనక్షత్రక్షేడ నూర్యాది గ్రహక్షేడ అతిపాపము గర్భప్రావము వీనివలనకూడా సన్ని పాతము జనించును.

త్రయోదశసన్ని పాత సామాన్య నిదానము.

శ్లో|| [మతాంతరే] ఆమ్లస్నిగ్ధోష్ణతీక్ష్ణైః కటుమధుర సురాతాప
నేవాకషాయైః | కామక్రోధాతిరూక్తైర్దురుతర పిశితాహార
సౌహిత్యశీతైః | శోకవ్యాయామ చింతాగ్రహగణ వనితా
త్యంతసంగప్రసంగైః | ప్రాయఃకుప్యంతిపుంసా మధుసమయ
శరద్వర్షణేసన్ని పాతాః ||

తా. పులుసు స్నిగ్ధోష్ణము అత్యుష్ణ కారముగల పదార్థ నేవన మద్యము ఎండ ఒగరు వీనినేవనవలనను కామక్రోధములవలనను అతిరూక్ష కడుజడత్వముగలపదార్థ నేవనవలనను ఆకంతభోజనము మౌనభక్షము శీతపదార్థనేవన శోకము శ్రమ చింత పిశాచబాధ అత్యంత స్త్రీసంగోగము యీ మొదలగువానివలనను చైత్రము వైశాఖము ఆశ్వీజము కార్తికము శ్రావణము భాద్రపదము అను ఋతు దోషములవలనను మనుజులకు తఱచుగా సన్ని పాతములు ప్రకోపించును.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] గ్రహశాపధ నిమక్రోధచింతాభీతి స్తిరస్కృతిః |
గ్రహాతస్సన్ని పాతస్యాద్భయతో మరుదాశ్రయః ||

తా. పిశాచక్షేడ బౌషధము విషము శోపము చింతభీతి తిరస్కారము మొదలగు వానివలనను నూర్యాది గ్రహసంబంధమువలనను సన్ని పాతముజనించును భయపడుటవలన వాతజ్వరము జనించును.

శ్లో॥ కోపక్రోధేనపిత్తస్యాద్యాతు శాపాభిచారజౌ ।
 సన్నిపాతజ్వరాఘోరా తానసాధ్యతమామతా ॥

తా. కోపక్రోధములవలన పైత్యము ప్రకోపించును. పాపముఅభిచారమువీని వలన భయంకరములై సన్నిపాతము జ్వరము జనించును. ఈ గండునుఅసాధ్యములు.

సన్నిపాత సామాన్యలక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] రాత్రౌజాగరణందివాచ కృశతామూర్ఛా
 తిదాహోమరుత్ । శీతం స్వేదప్రలాపనం మదతృషాహాస్యం
 చహృత్ప్రీడనమ్ । కాసశ్వాసవివాహశైత్య జ్వరితతృష్ణాశిరో
 ఠోథనమ్ । జిహ్వద్గధకృశత్వ మంగవులకం స్యాత్సన్నిపాత
 జ్వరే ॥

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట పగలుకృశించియుండుట మూర్ఛశరీరము నందు కడుదాహము వాతము ప్రకోపించియుండుట, చలిబెట్టుట చెమటపట్టుట అసంగతముగ మాటలాడుట మదము నగుట తొమ్మునొచ్చుట లేక తొమ్ములో మండుట శ్వాసకాసలు విదాహించుట శరీరము చల్లవైయుండుట జ్వరము దప్పి శిరస్సునొచ్చుట నాలుక పిడుకవలయెండి కృశించియుండుట శరీరము గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సంధ్యస్థిమూర్ఛిరుద్దాహ శీతతంద్రారుచి
 భ్రూః । కంఠకూజనకర్ణార్ధిరక్తదృగ్భుగ్ననేత్రతా । రక్త
 నిష్టీవనంమూర్ఛా తృష్ణానిద్రాక్షయోనిని । జిహ్వద్గధాఖర
 స్పర్శాశ్వాసారక్తాంగరోధితా । విపాకే మూఢతాచేతిసన్ని
 పాతజ్వరాకృతిః ॥

తా. కీళ్ళు ఎముకలు తలనొచ్చుట దాహము పైత్యము తంద్రారుచి దబ్బర లాడుట హీనస్వరము చెవులుగడియలుపడుట కన్నులకాసలు యెఱ్ఱనై యుండుట నేత్రములు క్రుంగియుండుట నెత్తిరు ఉమయుట మూర్ఛదప్పి రాత్రులయంనునిదుర బట్టకుండుట నాలుక కాలినట్టుగ బిరుసుగ నల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుట శరీరము బద్ధించి యుండుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును. మఱియు నీ సన్నిపాతజ్వరము ముదిరిన శరీరమునకు మరువుగలుగును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మిశ్రితేలక్షణేజాతేజ్వరస్యా త్సాన్నిపాతి
 కః | ఊణేదాహఃఊణేశిత మస్థినంధిశిరోరుజా | సాసాగ్రవేకలు
 పేరక్షేనిర్భుగ్నేచాపిలోచనే | సస్వనాసరుజౌకర్ణాకంఠశుభ్ర
 కైరివావృతః | తంద్రామోహః ప్రలాపశ్చ శ్వాసఃకాసోరు
 చిర్చ్ఛిమః | పరిదధ్ధాఖరస్పర్శాజిహ్వప్రస్తాంగ తాపరమ్మ్రీవ
 నంర క్తపిత్తస్యకఫేనోన్ద్విశ్రితస్యచ | శిరసోలోడనంత్పష్టానిద్రా
 నాశోహృదివ్యధా | స్వేదముత్రపురీషాణాం చిరాద్దర్శనమల్ప
 శః | కృశత్వంనాతిగాత్రాణాంప్రతతంకంఠకూజనమ్ | కోఠా
 నాంశ్యావరక్తానాం మందలానాంచదర్శనమ్ | మూకత్వం
 సౌత్రసాంపాతో గురుత్వముదరస్యచ | చిరాత్పాకశ్చదోషా
 ణాంసన్నిపాతజ్వరాకృతిః ||

తా. జ్వరములలో వాతపిత్తశ్లేష్మ సాంకర్యలక్షణములు గలిగియుండినసన్ని
 పాతజ్వరమని తెలియవలయును. వానిలక్షణంబు లెవ్వియనినప్రతిక్షణమునదాహము
 ప్రతిక్షణమున శీతలము ఎముకలు కీళ్ళు శిరస్సు వీనియందు శూల కండ్లయందు నీరు
 గారుట నేత్రములు కలకవారియుండుట నేత్రము లెఱ్ఱనై యుండుట నేత్రములు
 క్రుంగియుండుట లేక నిక్కబాడిచిఱినియుండుట చెవిలోశబ్దము పోట్లు కుతికలో
 ముండ్లుబారినట్టుండుట తంద్ర మోహమువదురుటశ్వాసము కాసఅరుచిభ్రమనాలుక
 కాలినబాగువలె నల్లనై బిరుసై ముండ్లుబారియుండుట శరీరము మిక్కుటముగా
 వ్రేలుట రత్తమిశ్రిత లేకపిత్తమిశ్రకఫలమును స్పల్పముగా ఉమియుట తలవిసురుట
 దప్పి నిదురబట్టకుండుట ఊమ్ములోవేదన దీర్ఘ కాలముమీద చెమట మూత్రము
 మలము కొంచెముగావెడలుట శరీరమధికముగా కృశింపకుండుట కడుహీనస్వరము
 మండలాకారంబై నలుపు ఎఱుపు వర్ణములుగల దద్దులు శరీరముననగుపడుట మంద
 ముగమాటలాడుట లేకమాటలాడక నేయుండుట చెవులువినరాకుండుట నేత్రముల
 కు దృష్టి లేకుండుట ఆకలిలేకుండుట వాతపిత్తశ్లేష్మములు దీర్ఘ కాలముమీదపక్వం
 బులగుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నుతాతంరే] అంగవ్యభాశిరోగుక్వాస్య ద్వాహస్నర్వాంగ
నేత్రయోః । నేత్రోశోణితవీతాభే మూర్చ్ఛాభ్రాంతి ప్రలాప
కమ్ । హృచ్ఛూలం గుంభనంహిక్కా కాసస్యాద్రోమ
హర్షణమ్ । సన్నిపాతజ్వరేఘోరే వైద్యోజానాతినిశ్చయత్ ॥

తా. శరీరమునందు వేదన శిరమునందు పోట్లు సర్వాంగములు నేత్రములు
పండుట నేత్రము లెఱ్ఱగ లేక పచ్చగ నుండుట మూర్చ్ఛ భ్రాంతి వదురుట తొమ్ము
నొచ్చుట * డగ్గుత్తికెండుట ఎక్కిళ్లు దగ్గు గగుర్పొడుచుట ఈలక్షణములు గలది
భయంకరమైన సన్నిపాతజ్వరమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును.

అసాధ్యసన్నిపాత సామాన్య సాడీలక్షణము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] కాష్ఠభారస్యమధ్వేతు చుంచూగమన వద్భ
వేత్ ॥ కుటిలంశిథిలంమందం సూక్ష్మంచ చపలంతథా । సన్ని
పాతో ద్భవానాడీ విజ్ఞేయాసా తథాబుధైః ॥

తా. 13 డు సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోనునాడి కట్టెలమో
పునడుము చుంచు బాటినటులను గుటిలముగను తెగినటుల ఖండఖండములుగను మం
దముగను సూక్ష్మముగను చపలముగను నడుచుచుండిన రోగి మృతిజెందునని తె
లియవలయును.

మృత్యుధాతు లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నాడీడమరుకాకారా దినేమృత్యు ర్థినత్రయే॥

తా. నడిమి వ్రేలికింద కడపటి వ్రేలికిం నవాడి డమరుకమువలె నడుచు
చుండిన రోగి 1 దినములోగాని 3 దినములలోగాని మృతిజెందును.

సన్నిపాతజ్వర సామాన్య ప్రమాణము.

శ్లో॥ [నిత్యవాణీయే] దోషవిబద్ధేనప్తేగ్నా సర్వసంపూర్ణ లక్ష
ణః । సన్నిపాతజ్వరోసాధ్యః కృత్రసాధ్యస్తతోన్యథా । సప్త
మేదివసేత్రాస్తీ దశమేద్వాదశేపివా ॥ పునర్ఘోరతరోభూత్వా

* డగ్గుత్తికె అనగా - గడ్గద స్వరముతో మాటలాడుట.

శమనం యాతిహంతివా | వ్రతైశ్చ ద్విగుణైర్వాపి మోక్షో
యచ వధాయచ||

తా. పితౄదిదోషములు మలాదిదోషములు బద్దగించుట జాతరాగ్ని నశించుట వాతాదులయొక్క సర్వదోషములు సంపూర్ణము గానుండుట ఈలక్షణములుగల సన్నిపాతస్వరము అసాధ్యంబనియు దోషప్రవృత్తి ఒకింత అగ్ని దీపనము సర్వలక్షణములలో సన్నిలక్షణములు ఇవిమాత్రము గలిగియుండిన కష్టసాధ్యంబనియు తెలియవలయును. సన్నిపాతము 7 లేక 10 12 దినములకు కడు ఉగ్రంబై శాంతిజెందినను జెందును. లేక జంపినను చంపును. అటు 13 దీని 14 20 21 దినములకు శాంతి జెందినను జెందును. లేక జంపినను చంపును.

వాక్యము! మాధవనిదానము ఆయుర్వేదము నిత్యనాధీయము వైద్యచింతామణి వీనియందలి త్రయోదశ సన్నిపాత నిదానగుబులను వానిసాధ్యాసాధ్యంబులను కాలప్రమాణంబును ఉపద్రవములను చికిత్సాను పానంబులను సంగ్రహించెద.

సన్నిపాతనామ తత్సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో! [మాధవనిదానే] సంధిక త్తాండ్రిక శ్చైవ దుస్సాధ శ్చిత్త
విభ్రమః | కష్టసాధ్యః కంఠకుబ్జః కర్ణికో జిహ్వకస్తథా |
కష్టాత్కష్ట కరోజ్జేయో రుద్దాహోహంతిమానవమ్ | అంత
కోభుగ్ననేత్రశ్చ రక్తక్ష్మీవీ ప్రలాపకః | శీతాంగశ్చావ్యభి
న్యాస ష్టాస్యా సప్తమారకాః||

తా. సంధికము తాండ్రికము చిత్తవిగ్రమము కంఠకుబ్జము కర్ణికము జిహ్వకము రుద్దాహము అంతకము భుగ్ననేత్రము రక్తక్ష్మీవీ ప్రలాపము శీతాంగము అభిన్యాసము అను నీ 13 ను సన్నిపాతనామంబులు అందు 6 సాధ్యంబులు తక్కినవి 7 మారకంబులు అందు సంధికము తాండ్రికము చిత్తవిగ్రమము ఇవి కష్టసాధ్యంబులు కంఠకుబ్జము కర్ణికము జిహ్వకము ఇవి కడుకష్ట సాధ్యంబులు రుద్దాహము మారకంబు తక్కినవి 6 ను సాధ్యంబులు (ఇక వాని సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱుండుటకు తగిన లక్షణంబుల వచించెదను.)

సంధికసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంగశోభో వాయుకఫౌ తంద్రాశూల ప్రజాగరాః|సంధికాఖ్యే సన్నిపాతే బలహానిశ్చ జాయతే॥

తా. అంగములు వాచుట వాతోపద్రవములు కలిగియుండుట కఫము బడుట తంద్ర శూల నిదురపట్టకుండుట సత్వము క్షయించుట ఈ లక్షణములు గలిగి అంగములు శోభించియుండునది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పూర్వరూప కృతశూల సంభవం * శోఫ వాత బహువేద నాన్వితమ్ | క్లేష్మతాప బలహాని జాగరం సన్నిపాత మితి సంధికం వదేత్ ॥

తా. వాపు శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట తఱచుక పొరలుట క్లేష్మ ప్రకోప సంతాపము సత్వము క్షయించుట నిదురబట్టకుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి పూర్వరూపజనిత శూలతో గూసి అంగములు శోభించియుండునది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] శరీరం పూర్వవచ్ఛాలం శోఫవాతంచ వేదనా| కఫస్తంద్రాను తాపంచ సంధికే సాన్నిపాతికే॥

తా. శరీరము పూర్వమువలెనే యుండుట శూల శోభ గలిగియుండుట శరీరమునందు వాతోపద్రవములు వేదన కఫము తంద్ర తాపము ఈ లక్షణములు కలిగి సంధిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సదాస్యం క్లేష్మణా పూర్ణం శూలం నాసా తివేదనా| శోకస్యాల్లక్షణంజ్ఞేయం సంధికే సాన్నిపాతి ॥

తా. ఎల్లపుడు నోరు క్లేష్మపూరితముగ నుండుట శూల నాసికములలో కడు వేదన కన్నులయందు నీరు గారుట ఈ లక్షణముగలది సంధిక సన్నియని తెలియవలయును. (ఇందు శుభకర నాడులు కలిగియుండిన సాధ్యము అశుభకర నాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యము అశుభాశుభ నాడులను అష్టధాతువు నిదానమువలన తరుచుగా నెఱుంగవలయును.)

* శోషవాత.

తాండ్రిక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తంద్రాశూల జ్వరక్షేప్త్య తృష్ణా ఛర్దిచ
కంఠరుక్ ॥ ఉత్కణ్ఠాస్స్యాదనశనం తాండ్రికేశ్వాసకః కఫః ॥

తా. తంద్ర శూల జ్వరము క్షేప్త్యము దప్పి వాంతులు మెడవాచి యుండుట బొంగుబోయినటుల మాటలాడుట అన్నమునం దిచ్చలేకుండుట శ్వాసము తెమడ వెడిలుట ఈ లక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాండ్రిక సన్నియని తెలియ వలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ప్రభూతా తంద్రాద్రి జ్వరకఫ విపాకులతోగో
భవేచ్ఛాస్యామా జిహ్వపుఘ్నల కఠినాకంటకవృతా | అతీసార
శ్వాసః క్షమథ పఠితాప శ్శృతిరుజో భృశంకంఠే జాడ్యంశ
యనమనిశం తాండ్రికగదే॥

తా. అధికముగా తంద్ర శూల జ్వరము తెమడవెడలుట దప్పివలనరోగి కడుపడితుడుగ నుండుట నాలుక నల్లనైదశమై కఠికమై ముండు బారియుండుట అతీసారము శ్వాస ఒడలిక శరీరము మండుట చెవి వినరాకుండుట మిక్కుటముగా కంఠమునగు జడత్వము రేయుంబగులు పరుండియుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాండ్రిక సన్నియని తెలియవలయును, ఇదియసాధ్యము.

శ్లో॥ [సిత్యనాధీయే] అతితంద్రా జ్వరశ్వాస శ్శ్రమస్తాపాతి
సారత్పత్ | స్థూలకణ్ఠ యతిశ్వాసా జిహ్వకఠిన కంటకా |
శ్రుతిస్వల్పా కపశ్చేతి తాండ్రికే సాన్నిపాతికే ॥

తా. విడువని తంద్ర జ్వరము శ్వాస శ్రమ చేతులు కాళ్లుముండుట అతీసారము దప్పి కుతిక బొంగుబోవుట నాలుక నలువు వర్ణముగలదై కఠినమై ముండు బారియుండుట చెవుడు పొడివగు ఈ లక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాండ్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] బద్ధప్రలాపస్తంద్రాచజిహ్వ శ్వాసామాసకంటకా
కఠినా నిర్ద్రివా శుష్కం సంతాపశ్శృతి సారకః |

శ్వాసః కంఠూర్విపర్ణశ్చ తోయం స్రవతిలోచనే |
జ్వరమత్కుత్కటంచైవ తాంద్రికే సాన్నిపాతికే ||

తా. వదరుట తంద్ర నాలుక నల్ల నైమండ్లువారి కతినమై ద్రవము లేకుండుట శరీరము శుష్కించుట తాపము అతిపారము శ్వాస శరీరమునందు దురదశేత్రములు విశాలమై పెద్దవిగనుండుట కన్నులయందు నీరుగారుట తీవ్రజ్వరము ఈలక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రిక సన్నియని తెలియవలయును.

ప్రలాపసన్ని లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] ప్రలాపకంపరుక్ప్రజ్ఞానాశవై కల్పవిభ్రమాః |
ప్రలాపః ప్రాణహంతాచ విలాపోగ్ర జ్వరాదిభి ||

తా. ప్రలాపము కంపము వేదన మతిమరుపు శరీరము వికలమై యుండుట తబ్బిబ్బలాడుట ఏడ్చుట శరీరమునందు బాటిమెలు ఉగ్రజ్వరము ఈ లక్షణములు గలిగి ఏడ్చుచు వదురుచుండిన ప్రలాపసన్నియని తెలియవలయును. ఇది ప్రాణముల హరించును.

శ్లో|| [అయుర్వేదే] కంపప్రలాప * పరితాపనకంఠపీడా † శోఫ
ప్రతాపప్రతికః పవమానచింతా | ప్రజ్ఞాప్రణాశ వికలః
ప్రచురప్రవాదః | క్షీప్రప్రయాతి పితృపాల పదంప్రలాపీ ||

తా. శరీరము వణుకుట ప్రలాపించుట సంతాపము శుతిక మెచ్చుట శోఫశరీరమువారతవూరితముగ నుండుట గాలినికోరుట ప్రజ్ఞావిహీనతచే శరీరము గురుతెరుగకుండుట. అధికముగవదురుట ఈలక్షణములుగలిగి ఏడ్చుచు వదురుచునుండిన ప్రలాప సన్నియని తెలియవలయును. ఇది గలవాడు కడుశీఘ్రముగా పితృలోకమునకేగును.

శ్లో|| [నిత్యనాధీయే] ప్రలాపకంపౌ భ్రాంతిశ్చ ప్రజ్ఞానాశోతితా
పవాన్ | పాదశోభాంగపీడాచ వికల | ప్రతివాదితా | జ్ఞేయం
ప్రలాపకేచిన్నం సన్నిపాతో నికృంతకః ||

* పరితాపనకీర్ణ పీడా:—కపాలమునందు పీడ గలుగుట.

† ప్రాధ ప్రభావ పవమాన పరోన్యచింతా:—గంభీరముగా మాటలాడుట.
తన సుఖమునుగోరి పరులదుఃఖమునకు వ్యసనపడుట.

తా. వదురుట శరీరము వణుకుట భ్రమ మాటలాడుట ఆజ్ఞానము అతి తాపము పాదములు శోభించుట శరీరము నొచ్చుట శరీరము గురు తెరుగకుండుట ప్రతివాదిం చుట ఈ లక్షణములు గలది ప్రలాప సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంతును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] కంపప్రలాపసంతాపా వాతశ్లేష్మ ప్రజా
యతే । హిక్మాతా పజ్వరశ్చైవ ప్రలాపేనాన్నిపాతికే ॥

తా. శరీరము వణుకుట వదురుట సంతాపము శరీరమునొచ్చుట దగ్ధపిక్విర్లు తాపజ్వరము ఈ లక్షణములు గలది ప్రలాప సన్నియని తెలియవలయును.

చిత్తవిభ్రమ సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రలాపోవర్తనం హాస్యం నాసాపీడా మద
భ్రమాః । వైకల్యం కోపనంగానం దుస్సాధశ్చిత్తవిభ్రమః ॥

తా. ప్రలాపించుట వృత్యము సలుపుట నగుట ముక్కు నలుచుకొనుట మద మెక్కియుండుట తల్పిబ్బులాడుట శరీరముగురు తెరుగకుండుట కోపముపాడుట ఈ లక్షణములు గలిగి యెల్ల పుడు చిత్తభ్రమ గలిగియుండునది చిత్తభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] మనోమోహా భ్రమస్తాపో హాస్యగీతప్రలా
పనమ్ । నృత్యంవికలతాపీడా వికటాక్షోవిచక్షణః । లక్షణై
సన్నిపాతోయం జ్ఞాతవ్యం శ్చిత్తవిభ్రమః ॥

తా. శరీరము మద మెక్కుట మోహము భ్రమ తాపము నగుట పాడుట వద రుట ఆడుట శరీరము గురు తెరుగకుండుట శరీరపీడ వెఱ్ఱిచూపులు తెలివిగలవానివలె నుండుట ఈ లక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] యదికథమపిప్రంసాంజాయతే కాయపీడా
భ్రమమదపరితాపా మోహవైకల్యభావౌ । వికటనయన
హాసో నృత్యగీత ప్రలాపా హ్యభిదశతినసాధ్యం కేహిచిత్త
భ్రమాఖ్యమ్ ॥

తా. ఉష్మైత్తకాయ దినినవానివలె పిచ్చిమాటలాడుట భ్రమ శరీరము మద మెక్కుట సంతాపము మోహము శరీరము గురు తెరుగకుండుట ఉఱిమి చూచుట నగుట అడుట పాడుట వదురుట ఈలక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సర్వావయవవైకల్యం వాతపిత్తప్రకోపనమ్ ।
 భ్రమమోహశా భ్రమట్యో గీతనృత్య ప్రలాపనమ్ ।
 మహాఘోర సన్నిపాతో జ్ఞాతవ్య శ్చిత్త విభ్రమః ॥

తా. సర్వావయవములు వైకల్యమును జెందియుండుట వాతపిత్తములు ప్రకోపించుట భ్రమ మోహము కనుభూములు ముడిబడుట పాడుట అడుట వదురుట ఈ లక్షణములు గలది కడు భయంకరమైన చిత్తవిభ్రమ సన్నియని తెలియవలయును.

జిహ్వక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధననిదానే] శ్వాసపరితాప విహ్వలో మీలితాక్షీచ
 కపావృతం ముఖమ్ । నిశ్వన౯ బధిరమూకలక్షణశ్చాంత
 కృద్భవతియ స్సజిహ్వకః ॥

తా. శ్వాసకాసలు సంతాపము మఱిచాంచల్యము నేత్రములు మాతలు బడుట నోట కఫము వెడలుట నిట్టూర్పు వాతము వెడలుట చెవుడు మూకతనము ఈ లక్షణములు గలిగి వాలుక కఠినమై ద్రవములేక ముండ్లు శారియుండునది జిహ్వక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శ్వసనకాస పరీతాపవిహ్వలః కఠినకంఠకవృ
 తాచ జిహ్వకా । బధిరమూక బలహానిలక్షణో భవతికష్ట
 తరసాధ్యజిహ్వకః ॥

తా. కాసశ్వాస సంతాపాదులచే మఱిచాంచల్యము నాలుక కఠినమైముండ్లు శారియుండుట చెవుడు మూకత్వము సత్వము క్షయించుట ఈ లక్షణములు గలది జిహ్వక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] కంటకాకఠివాజిహ్వ కాసశ్వాసాతి విహ్వలః ।
 మూకో బధిరతా తాపో బలహాని ర్విలక్షణైః

జిహ్వక సన్నిపాతోయం కష్టసాధ్యం విదుర్భుధాః ।

తా నాలుక కఠినమై ముండ్లు బారియుండుట కాసక్వాసలు కుతించుట ము కమాకత్వము చెవుడు తాపము సత్వక్షయము మరణచిహ్నములు ఈలక్షణముల గలిగి నాలుక కఠినమై ముండ్లుబారియుండునది జిహ్వకసన్నియని తెలియవలయును ఇది కష్టసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] నిశ్శ్వాసో వేగసంతాపా కాసఃకఠిన జిహ్వీకా కంటకా శ్యామవర్ణాచ మూకత్వం బధిరోజడః ।
జిహ్వక సన్నిపాతోయ మసాధ్యంచ వినిర్దిశేత్ ॥

తా. ఊర్ధ్వక్వాసము తాపము దగ్గు నాలుక కఠినమై నల్లనై ముండ్లుబాఱి యుండుట స్వల్పముగ మాటలాడుట తేక మాటలాడకనే యుండుట చెవుడు జడ త్వము ఈలక్షణములుగలది జిహ్వక సన్నియని తెలియవలయును. ఇదికష్టసాధ్యము కర్ణిక సన్నిలక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరోగ్రతాపకర్ణార్తిగ్రంధిః క్రోధఃప్రలా పనమ్ । శ్వాసకాసప్రసేకాన్స్యూః కర్ణికఃకృచ్ఛ్రీసాధ్యకః ॥

తా. ఉగ్రజ్వరము తాపము చెవికొనలువాచుట గ్రంధులు పుట్టుట కోపము వదురుట శ్వాసకాసలు వోటిలో నీరుగారుట ఈ లక్షణములు గలిగి కర్ణములముల యందు వాపుకలిగియుండునవి కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును. ఇదికష్టసాధ్యము

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ప్రలాపశ్శృతి ప్రాసకంఠ గ్రహాంగవ్యథా శ్వాసకాస ప్రసేక ప్రభావమ్ । జ్వరం తాప కర్ణాంతయో ర్గల్ల పీడాబుధాః కర్ణికం కష్టసాధ్యం వదంతి ॥

తా. వదురుట చెవుడు కుతించుట బిట్టికొనినట్టుండుట శరీరమునందు వ్యథ శ్వాస దగ్గు జొల్లుకారుట జ్వరము సంతాపము చెవి చెక్కిళ్లు వీని మూలములయందువాపు ఈలక్షణములు గలది కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును. దీనిని పండితులు కష్టసా ధ్యమని వచించెదరు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జ్వరఃకర్ణాంత శోఘాచ శ్వాసకంప్రలాపనమ్ స్వేదఃకంఠ గ్రహస్తాపో హృల్లాసాంగ వ్యథాపిచ ।

కర్ణి కే సన్నిపాతేచ లక్షణానిచ పండితైః ॥

తా. జ్వరము కర్ణమూలములయందు వాపు ఉబ్బసము శరీరకంపమువదురుట చెమట కంఠము పట్టికొనినట్టుండుట తాపము ఓకర వచ్చునట్టుండుటశరీరమనందు. నూదులచే బాదుచునటుల వ్యధ ఈ లక్షణములుగలది కర్ణితసన్నియని పండితులు తెలిసికొనవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ప్రలాపజిహ్వస్ఫుటన హిక్కా కాసాంగకంప
నమ్ । కర్ణాంతశోఫస్తాపశ్చకర్ణి కేసాన్నిపాతికే ॥

తా. వదురుట నాలుక పగిలియుండుట ఎక్కిళ్ళు దగ్గు శరీరకంపము చెవి కొనలువాచుట తాపము పలుమారు లేచుట ఈ లక్షణములుగలది కర్ణిక సన్నియని తెలియవలయును.

పూర్వోక్తసన్నిపాత సాధనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సువ్యక్తానిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవచ ।
అచంచలమమందత్వం సర్వంసల్లక్షణంశుభమ్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన 6 సన్నిపాతములలో నాడిస్వస్థానము విడనాడకను నిర్మలముగను కాటిల్య రహితంబుగ నూక్మతా విహీనంబుగనుండిన యాసన్ని పాతములు సాధ్యములని తెలియవలయును.

సాధ్యసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సంధికస్తాంద్రికశ్చైవప్రలాపశ్చిత్తవిభ్రమః ।
జిహ్వకఃకర్ణికశ్చైవ షట్సాధ్యాశ్చప్రకీర్తితాః ॥

తా. సంధికము తాంద్రికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రమము జిహ్వకము కర్ణికము ఆను నీ 6 సన్నిపాతములు సాధ్యంబులు (అట్లగుటచే వానికి చికిత్సచేయ వలయును.

అసాధ్యసన్నిపాత వినరణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] రుద్దాహమంతకోభుగ్న నేత్రంస్యాత్కంఠ
కుబ్జకః । రక్తప్తీవీశీతగాత్ర మభిన్యాసశ్చదారుణాః । సన్ని
పాతా ఇమేస్తాప్యసాధ్యాఃపరికీర్తితాః ॥

తా. రుద్దాహము అంతకము భుగ్న శేత్రము కంతకుబ్జము రక్తక్షీవి శీతాంగము అభిన్యాసము అను నీ 7 సన్నిపాతములు అసాధ్యంబులు అట్లగుటచేవానికీతలు చుగా చికిత్స జేయంజనదు.

రుద్దాహసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శోఫప్రలాపమోహాగ్నిమాద్యం శ్రాంతిస్తృషాభ్రమః । రుద్దాహేశ్వాసశూలాచ కంతమన్యారుజాతథా ॥

తా. శరీరమువాచుట ప్రలాపము మోహము అగ్నిమాంద్యము బడలిక దిప్పి తద్బిబ్బులాడుట ఉబ్బసము శూల మెడమెడతలనరము వీనియందు వేదన ఈలక్షణములుగలిగి కుతిక పగిలినొచ్చునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మోహస్తాపః ప్రలాపశ్చ వ్యథా కంఠేభ్రమః క్లమః । వేదనాతి తృషాజాడ్యం శ్వాశ స్వేజైశ్చలక్షణైః । కష్టాత్కష్టతరంజ్జేయం రుద్దాహస్సాన్నిపాతికః ॥

తా. మోహము తాపము వదురుట కుతిక పగిలినొచ్చుట శరీరము చక్రాకారముగ దిరుగుట బడలిక పొరలుట కడుదప్పి శరీరజాడ్యము శ్వాసము ఈ లక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కడు అసాధ్యము

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ప్రలాప పరితాపన ప్రబలమోహమాంద్య శ్రమాః । పరిభ్రమణ వేదనా వ్యధిత కంతమన్యారుహనుః । నిరంతరతృషా కరశ్చస్వసశూలహిక్కాకులః । సకష్టతరసాధనోభవతిహంతిరుద్దాహకః ॥

తా. వదురుట సంతాపము కడుమోహము అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంట శ్రమ శరీరము దిరుగుట పొరలుట కంతము మెడతలనరము ఎక్కిళ్లు వీనియందు వేదన ఎల్లపుడు దప్పి నిట్టూర్పులు శూల ఎక్కిళ్లు ఈ లక్షణములుగలిగి కుతికపగిలియుండునదిరుద్దాహసన్నియని తెలియవలయును, ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగినిజంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ప్రలాపతాపౌ మోహశ్చ కంఠేనైవేదనా
 భ్రమః । వేదనాతిత్పమాకాసో జాడ్యకంపప్రలాపనమ్ ।
 స్వేదోలలాటకంఠేచ రుద్దాహేసాన్నిపాతికే ॥

తా. వదురుట తాపము మోహము కుతికపగిలినొచ్చుట శరీరము దిరుగుట పారలట కడుదప్పి కాసము సరీరజాడ్యము శరీరకంపము మొరబెట్టుట లలాటము కుతిక వీనియందు చెమట ఈ లక్షణములుగలిగి కుతిక పగిలినొచ్చునది రుద్దాహాసన్నియని తెలియవలయును.

అంతకసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంతద్దాహ శిరఃకంప హిక్కారోదన
 విభ్రమాః । తమంతకంవిజానీయాదసాధ్యశ్చాప్రక్రియః ॥

తా. కడుపులోదాహము శిరఃకంపము ఎక్కిళ్ళు ఏడ్చుట తబ్బిబ్బులాడుట ఈలక్షణములుగలిగి కడుపుతో కడుమంటలు గలిగియుండునది అంతక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము అట్లగుటచే దానికి చికిత్సయేలేదు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దాహమోహ శిరః కంప హిక్కాకాసాంగ
 కంపనమ్ । సంతాపశ్చాత్మనోజ్ఞేయశ్చాంతకే సన్నిపాతకే ॥

తా. దాహము మోహము శిరఃకంపము ఎక్కిళ్ళు దగ్గు శరీరము వణకుట ఆత్మకు సంతాపము ఈ లక్షణములుగలిగి కడుపులో కఠుతాపము గలిగియుండునది అంతక సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] దాహం కరోతి పరితాపనమాతనోతిమోహం
 దదాతి విదధాతి శిరఃప్రకంపమ్ । హిక్కాకరోతికసనంచన
 మాతనోతి జా సేహితం విబుధ వర్జిత మంతకాఖ్యమ్ ॥

తా. దాహము సంతాపము మోహము తలవణుట ఎక్కిళ్ళు వాంతి ఈ లక్షణములుగలిగి అంతకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సదాహమోహస్తాపశ్చ శిరః కంపఃప్రలాప
 నమ్ । వాగిద్ధిక్కాజ్వగశ్చైవహ్యంత కేసన్నిపాతకే ॥

తా. మోహము మోహము సంతాపము దలవణుకుట వదురుట వాంతిఎక్కిగ్నము జ్వరము ఈ లక్షణములుగలది అంతకసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్ననేత్రసన్ని లక్షణము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] అక్షభంగశ్చృతేర్భంగః ప్రలాపశ్చాసవి భ్రమాః | భుగ్నదృష్టివిజానీయా దసాధ్యకంఠశోషవత్ ||

తా. నేత్రములయందు మిటిమిటిచూపు చెవులు వినరాకుండుట ప్రలాపము శ్వాసము తల్చిబుట్టలాడుట కంఠశోష ఈలక్షణములుగలిగి నేత్రములు క్రుంగియుండు వదిభుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో! [అయుర్వేదే] జ్వరబలాపచయ శ్చృతి శూన్యతా శ్వసన భుగ్నవిలోచనమోహితాః | ప్రలపనభ్రమకంపనశోకవా త్యజతిచీవితమాశుసభుగ్నదృక్ ||

తా. జ్వరమువలన బలక్షయము చెవులు వినరాకుండుట నిట్టూర్పు వాతము విడుచుట నేత్రములు క్రుంగియుండుట మోహమువదురుట శరీరము దిరుగుట శరీర కంపము దుఃఖించుట ఈలక్షణములుగలది భుగ్ననేత్ర సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగి కడు కీఘ్రముగా ప్రాణంబులవిడుచును.

శ్లో! [నిత్యనాధీయే] శ్వసనం లోచనే భుగ్నే శ్రుతిశూన్యం జ్వ రాధికమ్ | మోహప్రలాపనం కంపో భ్రమో నిద్రాపిలక్ష ణైః | జ్ఞాతవ్యోభుగ్ననేత్రోయం సన్నిపాతస్సుదారుణః ||

తా. శ్వాస నేత్రములు క్రుంగియుండుట చెవులు వినరాకుండుట జ్వరాధి క్యము మోహము ప్రలాపము శరీరకంపము భ్రమ మైకము ఈ లక్షణములుగలది భుగ్న నేత్రసన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో! [చింతామణౌ] భుగ్నం విలోచన ద్వంద్వం బాష్పంస్రవతి సంతతమ్ || నిరీషణేనరహితం ప్రలాపభ్రమకంపనమ్ | జ్ఞాత వ్యోభుగ్ననేత్రోయం సన్నిపాతస్సుదారుణః ||

తా. నేత్రములు క్రుంగియుండుట నేత్రములయందు యెల్లపుడు నీరు గారుట

నేత్రములకు చూపు లేకుండుట వదురుట భ్రమయుట వణకుట ఈలక్షణములుగలది భుగ్న సేత్ర సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

కంఠకుబ్జసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] హనుఃకంఠశిరశ్శూలో మోహకంపజ్వరా నిలా । మూర్ఛాదాహ ప్రలాపస్మ్య రిత్యాద్యాః కణ్ఠ పుబ్జకే॥

తా. చెక్కిళ్ళు మెడశిరము కూలించుట మోహము వణకుటజ్వరము ఊర్ధ్వ శ్వాసము మూర్ఛ దాహము ప్రలాపము ఈ లక్షణములుగలిగి మెడ కుదియబడి యుండునది కంఠకుబ్జ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శిరోక్తికంఠగ్రహదాహమోహ కంపజ్వరా రక్తసమీరణార్తిః । హనుగ్రహస్తాపవిలాపమూర్ఛా స్నాన్య త్కంఠకుబ్జ ఖలుకప్తసాధ్యః॥

తా. తలనొచ్చుట మెడకుదియబడుట దాహము మోహము వణకు జ్వరము రక్తవృత్తసంబంధపీడ చెక్కిళ్ళు గిట్టుకొనుట సంతాపమువదురుట మూర్ఛ ఈలక్షణములుగలది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయును. ఇది కప్తసాధ్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] కంఠగ్రహోజ్వరోమూర్ఛా దాహః కంఠ విలాపనమ్ । మోహస్తాపశ్శరో ర్తిశ్చ హతార్తః ప్రలపః శ్వసన్॥

తా. కంఠము కుదియబడుట జ్వరము మూర్ఛ దాహము వణకు ఏడ్పు మోహము తాపము శిరోవేదన వాతప్రకోపము వదురుట నిట్టూర్పులు విడుచు ఈలక్షణములుగలది కంఠకుబ్జ సన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] మోహదాహశాశిరః కంఠః కంపజ్వరము కతా ॥ విలాపస్తాపనం మూర్ఛా త్వంకైభిల్యంకఠః । ఛర్ది హిక్మాగుంధనం చ హ్యుత్తమాంగవ్యధాతతః । సన్నిపాతోయం జ్ఞాతవ్యః కణ్ఠకుబ్జకః॥

తా. మోహము దాహము తలవణకుట మెడ కుడిమీచుట్టు మూకత్వము విలపించుట తాపము మూర్ఛ శరీరము శైథిల్యమును జెందుట దగ్గు ఎక్కిళ్ళు డగ్గుత్తికబడుట తలనొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలది కంఠకుబ్బ సన్నియని తెలియవలయును.

ర క్తస్థీవి సన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ర క్తఛర్దిభ్రమశ్వాసా ఆజ్ఞానాధ్మానహీక్ష్మికా|ఆర క్తమండలంశ్యామం ర క్తస్థీవీయలమాయమ్||

తా. నెత్తురుగ్రక్కుట తేబ్బిబ్బులాడుట ఉచ్ఛ్వాసము అజ్ఞానము కడుపుబ్బరము ఎక్కిళ్ళు శరీరమునల్లనై ర క్తమండలములు గలిగియుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి ర క్తము గ్రక్కుచుండిన ర క్తస్థీవిసన్నియని తెలియవలయును. ఇది గలవాడు యమాలయంబున కేగును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ర క్తస్థీవిజ్వరవమిశ్రేషామోహశూలాతిసారా హిక్మాధ్మానభ్రమణదవధు శ్వాససంజ్ఞాప్రణాశాః | శ్వామారక్తాధికతరసనా మండలోత్థానరూపా ర క్తస్థీవీనిగదిత ఇమాప్రాణసంతాప్రసిద్ధః||

తా. ర క్తముగ్రక్కుట జ్వరము వాంతి దప్పి మూర్ఛ శూల అతిసారము ఎక్కిళ్ళు కడుపుబ్బరము శరీర చక్రాకారముగ దిరుగుట సంతాపము శ్వాసతెలివి లేకుండుట నాలుక నల్లగ గాని ఎఱ్ఱగ గాని లేక మండలములు గలదిగ గాని మండుట ఈలక్షణములుగలది ర క్తస్థీవిసన్నియని తెలియవలయును. ఇదిప్రాణహానిని చేయుట యందు ప్రసిద్ధి జెందినది.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ర క్తస్థీవన సంమూర్ఛా జ్వరమోహతృషా భ్రమాః | వాంతిర్ద్విక్మాతిసారశ్చ సంజ్ఞానాశోవ్యధాశ్వసః| మండలాశ్యామరక్తాశ్చ దాహస్సాస్త్రిల్లక్షణావివై | జ్ఞాతవ్య సన్నిపాతోయం ర క్తస్థీ వీతిఘాతుకః ||

తా. ర క్తము గ్రక్కుట మూర్ఛ జ్వరము మోహము దప్పి శరీరము దిరుగుట వాంతి ఎక్కిళ్ళు అతిసారము తెలివిలేకుండుట * వ్యధశ్వాస శరీరమునందు నల్లగ

* వ్యధ అనగా-నూగులచే బాడుడునటుల శరీరమునందు వేదన.

గాని ఎఱ్ఱగ గానినుండు మండలములు జనించుట దాహము ఈ లక్షణములుగలది రక్తక్షీవి సన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] జిహ్వోష్ణస్పృటనాచ్చైవ రక్తం స్రవతి వే
గతః | జ్వరత్పిష్టామోహమూర్ఛా హిక్మాతీసారవిభ్రమాః |
కాసశ్శిరోభ్రమః కంపో జిహ్వశ్శ్యామాసకంటకా || రక్తక్షీవీ
సన్నివృత్తోజ్జాయత్యతివిభీషణః ||

తా. నాలుక పెదవులుపగిలి తీవ్రముగా రక్తము గారుట జ్వరము దప్పిమోహము మూర్ఛ ఎక్కిళ్లు అతిసారము దగ్గు తబ్బిబ్బులాడుట తలదిరుగుట వణకుట నాలుక నల్లనై ముండ్లువారియుండుట ఈలక్షణములుగలది రక్తక్షీవి సన్నియని తెలియవలయును. ఇది కడుభయంకరమైనది.

శీతాంగసన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉగ్రతాపక్లమశ్చైత్యం ఛర్ద్యతీసారవే
గనాన్ | శోకకంపభ్రమశ్వాస శీతగాత్రాద్యుపద్రవాః ||

తా. లోన ఉగ్రమైసతాపము లేక కడుశైత్యము బడలిక వాంతిఅధికముగా విరేచనములగుట శోకము వణుకు భ్రమ ఎగపూసిరి యీ మొదలగు లక్షణములు గలిగి శరీరమంతయు చల్లగనుండునది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] హిమసదృశశరీరో వేపథుశ్వాసహిక్మా శ్శిథి
తసకలాంగఃఖన్నాదః ప్రలాపః | క్లమథదవథుకాసచ్ఛర్ద
తీసారశోకాన్వృతితమరణహేతు శీతగాత్రప్రభావాత్

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట శరీరము వణకుట శ్వాస ఎక్కిళ్లు; సర్వాంగములు శిథిలములై యుండుట స్వరభంగము ప్రలాపము అనాయాసముగా శ్రమలోన ఉగ్రసంతాపము దగ్గు వాంతి అతిసారము దుఃఖము ఈలక్షణములుగలది శీతాంగ సన్నియని తెలియవలయును. దీనియందు శరీరము శీతలముగా నుండుట త్వరిత మరణమునకు హేతుకరముగును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శరీరంహిమశీతంచ ఛర్ద్యతీసారకంపనవే
క్షీణనాడ్యంగ తాపశ్చ హిక్మాశ్వాసక్లమశ్రమాః |

సర్వాంగశిథిలోహంతే శీతాంగస్సన్నిపాతకః ॥

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట వాంతి అతిసారము వణుకు నాడి క్షీణించియుండుట శరీరమున తాపము ఎక్కిళ్ళు శ్వాస బడలిక శ్రమసర్వాంగములు శిథిలముజెంచుట ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయును. ఇది రోగిని జంపును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సర్వాంగం చంద్రవచ్ఛీతం కాసశ్వాసశ్చ
జాయతే । హిక్మాసర్వాంగశ్చైథిల్యం వాంతిసంతాపమూర్ఛ
నమ్ । అతిసారోంగకంపశ్చ శీతాంగేనన్నిపాతకే॥

తా. సర్వాంగములు చంద్రునివలె చల్లగనుండుట కాసశ్వాసలు ఎక్కిళ్ళు సర్వాంగములయందు శైథిల్యము వాంతి సంతాపము మూర్ఛ అతిసారము శరీర కంపము ఈ లక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయును.

అభిన్యాస సన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కరపాదతలేదాహః ప్రజ్ఞాహానిశ్చ జాయతే॥
జానీయాత్తమభిన్యాస మాయుర్వేదవిశారదః ॥

తా. ఆరకాళ్ళు ఆఱచేతులుమంట తెలివిలేకుండుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాస సన్నియని ఆయుర్వేద పేత్తలగు వారెఱుంగవలయును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దోషత్రయస్నిగ్ధ ముఖత్వనిద్రా వైకల్యనిశ్చే
ష్టనకష్టపాచః । బలప్రణాశశ్శ్వసనాదిచిగ్రహా భిన్యాస
ఊకోనను మృత్యుకల్పః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులుబ్రకోపించి పలుమారేగిరెగినడుచుట ముఖము నిగనిగలాడుట నిదుర బట్టకుండుట చెప్పలుడిగియుండుట కడుకష్టమనిద మాట లాడుట బలిమికోరవడుట శ్వాసాదులు వెడలిక బిగబట్టుట ఈ లక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది మృత్యుతుల్యముగ నుండును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] త్రిదోషంచముఖంస్నిగ్ధం నిద్రావైకల్యంకం
పనేనిశ్చేష్టనమతిశ్వాస మందాగ్నీబలహానయః । మృత్యు
తుల్యం హ్యభిన్యాసం సన్నిపాతం సులక్షయేత్ ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు సంకరముగ నడచుట ముఖము మెఱయుట నిదుర బట్టకుండుట వణుకుట చెట్టులుడిగియుండుట అలిశ్వాస అగ్నిమాంద్యము బలముక్షయించుట యీ లక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది మృత్యుతుల్యమని యూహింపవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] దోషత్రయం జ్వరశ్వాసస్య స్నిగ్ధా మతి నిద్రతా । అంగవైకల్య తాపశ్చ బలహాని స్తృషాజటః । అత్యుత్కట సన్నిపాతో హ్యాభిన్యాస స్సుచారుణః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు గలసి బ్రకోపించుట జ్వర ము శ్వాస ముఖము మెఱయుట అధికనిద్ర అంగములయందునొప్పి తాపము మలముక్షయించుట దప్పి హాడ్యము యీ లక్షణములుగలిగి భయంకరముగ నుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది యసాధ్యము.

సన్నిపాత భేదములు.

శ్లో॥ [శారీరే] తద్ద్విధాదాహశీతాది దాహాద్యాష్ట్రథాపరే । అభిన్యాశోభవేదేక సన్నిపాతాస్త్రయోదశ ॥

తా. సన్నిపాతములు దాహాది శీతాదిభేదములచే ద్వివిధంబు అందు దాహాది లక్షణములతో గూడిన సన్నిపాతములు 6 శీతాదిలక్షణముతో గూడినసన్నిపాతములు 6 అభిన్యాసం బొకటి సన్నిపాతములు పదమూడు.

శీతాదిసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ సంధికస్తాంద్రికోజిహ్వా కర్ణికశ్చప్రలాపకః । చిత్తవిభ్రమకశ్శీతాః కఫవాతోత్తరాఃస్మృతాః ॥

తా. సంధికము తాంద్రికము జిహ్వాకము కర్ణికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రమము అను 6 సన్నిపాతములు శీతాదిలక్షణయుక్తంబులై శ్లేష్మవాతప్రకోపములు గలవిగా నుండును. అట్లుగుటచే యవి సాధ్యంబులు.

దాహాద్యుగ్రసన్నిపాత వివరణము.

శ్లో॥ భుగ్నాక్షౌర క్తనిష్ఠీవీ శీతాంగోంతకవచ । కణకుబ్జశ్చరుగ్దాహో దాహాద్యాభూతపిత్తకాః ॥

తా. భుగ్గునేత్రమర క్తపీవి కీతాంగము అంతకము కంఠపబ్జమురు గ్దాహము అను 6 సన్నిపాతములు దాహాదిక్షణములతో గూడి కేవలపితృధిక్యముగలవై యుండును. ఈ 6 ను సాధ్యములు

శ్లో॥ అంతర్దాహో బహిశ్శీతో నిహం త్యైషత్రయోదశః ॥

తా. అంతర్దాహ బహిశ్శీతంబులుగలది అభిన్యాససన్నిపాతము. ఇది 13 వ సంఖ్యగలదిగ నుండును. ఇది మనుజుని బంపును.

శ్లో॥ త్రయోహోమాస్సమాక్షిప్య చేష్టాభగ్నే నచేతసా ।

అభిన్యాసే ప్రకుంభ్యంతి తేన జగతుర్బ్రుతోపమః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు 3 ను బ్రకోపించి సమానంబులైన చేష్టావిహీనంబులై మనస్సుతో గలసి క్రమమును దప్పియుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయును. ఇది నిశ్చయముగా మనుజుని బంపును.

సన్నిపాత దినప్రమాణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] సంధికస్సప్తదివస మంతకోవాసరాదశ । రు
 గ్దాహోవింశతింవారా న్విభ్రామ స్వేకవింశతిమ్ । పక్షమేకం
 శీతగాత్ర స్తాంద్రికః పాచవింశతిమ్ । అథవా వాసరాశస్త
 కంఠకుబ్జస్త్రయోదశ ! త్రిమాసం కర్ణికశ్చైవ భుగ్గునేత్రో
 దినాకప్టకమ్ । రక్తపీవీ దశదినం ప్రలాపస్సాచ్యతుర్దశ ।
 జిహ్వక ష్షోడశదినమభిన్యాసోర్ధమాసకమ్ । ఇత్థంహి సన్నిపా
 తానాం ప్రమాణం పరికీర్తితమ్ ॥

తా. సంధికసన్నికి 7 దినములు అంతకసన్నికి 10 దినములు రుగ్దాహసన్నికి 20 దినములు చిత్తభ్రమసన్నికి 21 దినములు శీతాంగ సన్నికి 15 దినములు యంద్రిక సన్నికి 25 దినములు లేక 7 దినములు కంఠపబ్జసన్నికి 13 దినములు కర్ణికసన్నికి 3 మాసములు భుగ్గునేత్రసన్నికి 8 దినములు రక్తపీవీసన్నికి 10 దినములు ప్రలాప సన్ని 14 దినములు జిహ్వకసన్నికి 16 దినములు అభిన్యాససన్నికి 16 దినములు కాల ప్రమాణంబు. (అట్లగుటచే సంధికము తాంద్రికము ప్రలాపము చిత్తవిభ్రమము జిహ్వకము కర్ణికము అను 6 సాధ్యసన్నిపాతములు పై జెప్పబడిన కాలక్రమము గానివర్తించినను నివర్తించును లేక చంపినను చంపును; అంతకి మురు గ్దాహము శీతాంగము

కంఠకుబ్జము అభిన్యాసము రక్తప్తివిభగ్న సేత్రముఅను 7 అసాధ్యసన్నిపాతములు నానివాని కాలక్రమముగా తఱచుగ చంపును.)

త్రయోదశసన్నిపాత విశేషములు.

శ్లో॥ ఏకోల్పణాస్త్రయస్తేషు ద్యుల్పణాశ్చతథేతిపట్ । త్ర్యుల్పణాశ్చధవేదేకో విజ్ఞేయఃసకుసప్తమః । ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు వాతపిత్తకపైశ్చపట్ । సన్నిపాతజ్వరస్యైవం స్యుర్వశేషాస్త్రయోదశ । విస్ఫారకశ్చాశుకారీ కంపనోబ భునగ్జకః । శీఘ్రకారీ తథాభల్లః సప్తమః పుటపాలకః । సమ్మోహకః పాలకశ్చ యామ్యః క్రకచిత్త్యపి । తతఃకర్కటః ప్రోక్తస్తతోవై దారికాభిధః ॥

వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతము పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము శ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతపిత్త శ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతపిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము వాతము వృద్ధిజెంది పిత్తము సమముగ కఫముక్షీణముగనుండు సన్నిపాతము వాతము సమముగ పిత్తమువృద్ధిజెంది కఫముక్షయించియుండుసన్నిపాతము వాతము క్షయించి పిత్తము వృద్ధంబై కఫము సమముగానుండుసన్నిపాతము వాతము వృద్ధిజెంది పిత్తముక్షయించి కఫముసమముగానుండు సన్నిపాతము వాత సమముగః పిత్తముక్షయించి కఫము వృద్ధిజెందియుండు సన్నిపాతముయిటుల సన్నిపాతముల 13 విధంబులుగనుండును. వీనికి యథాక్రమముగా విస్ఫారకము అశుకారికంపనవ బ్రు శీఘ్రకారి భల్లము పుటపాలకము సమ్మోహకము పాలకము యామ్యము క్రకచము కర్కటము వై దారికము అని నామంబులుగలవు.

విస్ఫారకసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వాసఃకాసో భ్రమోమూర్ఛా ప్రణావో మోహవేపధూ । పార్శ్వస్యవేదనాజృంభా కమాయత్వం ముఖస్యచ ॥
వాతోల్పణాస్యలింగాని సన్నిపాతన్యలక్షయేత్ ।
ఏషవిస్ఫారకోనామ్నా సన్నిపాతసుదారణః ॥

తా. శ్వాసము కాసము భ్రమము మూర్ఛ పలవరింత మోహము వణుః ప్రసక్తశూల ఆవులింత నోరువగయగ నుండుట ఈలక్షణములువాతాధిక్యముగలసన్ని

పాతమునందు కలిగియుండును. ఇది నిస్సౌరకసన్నిపాతమనబడును. మిగుల దారుణమయినది.

ఆశుకారిసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ అతిసారో భ్రమో మూర్ఛా ముఖపాక స్తద్ధైవచ ।
 గాత్రేచ బిందవో రక్తా దాహోతీవ ప్రజాయతే ॥
 పిత్తోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ ।
 భిషగ్ని సన్నిపాతోయ మాశుకారీ ప్రకీర్తితః ॥

తా. అతిసారము భ్రమ మూర్ఛ ముఖపాకము శరీరమునందు రక్తబిందువుల సర్వాంగములయందు అధికతాపము ఇవి పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది ఆశుకారి సన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పబడును.

కంపనసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ జడతా గద్గదా షాణీరాత్రౌ నిద్రాభవత్యపి ।
 ప్రస్తబ్ధే నయనేచైవ ముఖమాధుర్యమేవచ ।
 కఫోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ ।
 మునిభి సన్నిపాతోయ ముక్తః కంపనసంజ్ఞకః ॥

తా. జాడ్యము గద్గదభాషణము రాత్రులయందు నిద్రించునపుడు నేత్రములు స్తబ్ధములుగనుండుట నోరుతీయ్యగనుండుట ఈలక్షణములు కఫాధిక్యముగలసన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది కంపన సన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

బుభ్రుసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపిత్తాధికోయస్తు సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి
 తస్యజ్వరో మదస్తృష్ణా ముఖశోషః ప్రమూలకః ।
 అధ్మానా రుచి తంద్రాశ్చ కాసశ్వాసభ్రమశ్రమాః ।
 మునిభి ర్బుభ్రునామ్రాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః ॥

తా. వాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు జ్వరము మదము దప్పినోరు యెండుట తంద్ర కడుపుబ్బరము అరుచి కాసశ్వాసములు భ్రమ శ్రమము ఇవి కలుగును. ఇది బుభ్రుసన్నిపాతమని ఋషులచే జెప్పబడును.

శీఘ్రకారి సన్నిపాతలక్షణము.

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మాధికోయస్య సన్నిపాతఃప్రకుప్యతి ।
 తస్యశీతజ్వరోమూర్ఛాఙ్గు త్ప్రప్తాపార్శ్వనిగ్రహః ॥
 శూలమస్విద్యమానస్య తంద్రాశ్వాసశ్చజాయతే ।
 అసాధ్యస్సన్నిపాతోయం శీఘ్రకారీతికథ్యతే ।
 సహిజీవత్యహోరాత్రావేతేనావిష్టనిగ్రహః॥

తా. శీతజ్వరము మూర్ఛ ఆకలి దప్పి పార్శ్వములయందుపట్టు శూల చెమట తగుండుట తంద్ర శ్వాసము ఇవి వ్రాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగి యుండును. ఇది శీఘ్రకారి సన్నిపాతమనబడును. చికిత్సయందసాధ్యము. ఒక ఆహారాత్రములోపల మనుజుని జంపును.

భల్లసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తశ్లేష్మాధికో యస్యసన్నిపాతః ప్రకుప్యతి । అంతర్దాహో
 బహిశ్శీతంతస్యతృష్ణాప్రవర్ధతే । తుద్యతేదక్షిణేపార్శ్వేఙ్గు
 శ్శీర్షగళగ్రహః । ప్లివతిశ్లేష్మపిత్తంచ కృచ్ఛాతోక్తశ్చజాయ
 తే । విడ్భేదశ్వాసహిక్మాశ్చ వర్ధంతేనప్రమీలకాః । ఋషి
 భి ర్భల్లనామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః॥

తా. శరీరముయొక్క లోభాగమునందు విశేషతాపము పై భాగమునందు శీతము విశేషదప్పి కుడిపార్శ్వమునందుపోటు తొమ్ము శిరము కంఠము వీనియందు పట్టు శ్లేష్మపిత్తము కారియమియుట కంఠమునందునొప్పి మలబంధము శ్వాసము ఎక్కిళ్లు తంద్ర ఇవి పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది భల్ల సన్నిపాతమని ఋషులచే చెప్పబడును.

కుటూవాలక సన్నిపాతలక్షణము.

శ్లో॥ సర్వదోషోబ్బణోయస్య సన్నిపాతఃప్రకుప్యతి । త్రయాణామ
 పిదోషాణాం తస్యరూపాణిలక్షయేత్ ॥ వ్యాధిభ్యోదారుణ

శ్చైవ వజ్రకస్త్రాగ్నిసన్నిభః || కేవలోచ్ఛావ్వసవరమ స్సభాం
 గస్తభలోచనః || త్రిరాత్రాత్ఫరమే తస్యజంతోర్హ రతిజీవితమ్ ||
 తద్దవస్థంతు తందృష్ట్యా మూఢోవ్యాహరతేజసః | ధర్మి తో
 రాక్షసైర్నూనమ వేలాయాంచరంతియే | అంబయాబ్రువతేకే
 చిత్ యక్షణ్యా బ్రహ్మరాక్షసైః | పిశాచైర్దుష్కృతైశ్చైవ
 తథావ్యైర్మస్త కేహతమ్ | కులదేవార్చనాహీనం ధర్మితంకుల
 దైవతైః | నక్షత్రపీడా మపరేగరక ర్మేతిహవరే | సన్నిపాత
 మిమం ప్రాహు ర్భీషజః కూటపాలకమ్ ||

తా. వాతాదిత్రిదోషప్రకోపాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు ప్రకోపించి
 యుండు వాతాది త్రిదోషముల లక్షణములన్నియు కలిగియుండును ఇది ఆన్నివ్యా
 ధులకంటే మిగుల దారుణమయినది దీనియందు పెద్దయూపిరి విశేషదప్పి అవయవ
 ములు సేత్రములు ఇది స్తబ్ధములుగనుండుట ఈ లక్షణములు కలిగియుండును. ఇది
 తి దినములలోపల రోగియొక్క బ్రాణమును హరింపజేయును. ఈసన్నిపాతము కలి
 గియుండువానినిచూచి కొందరు మూఢులు అకౌలములో సంచరించునట్టి రాక్షస
 గ్రహములు సోకినవియు కొందరు చాముండాదిగ్రహములు సోకినవియు కొందరు
 బ్రహ్మరాక్షసగ్రహములుసోకినవియు కొందరు పిశాచగ్రహములుసోకినవియు కొం
 దరు యక్షగ్రహము సోకినదనియు కొందరు కులదేవతలను పూజింపకుండుటవలన
 జనించిన చెప్టయనియు కొందరు నక్షత్రపీడయనియు కొందరు విషప్రయోగమువ
 లన జనించినదనియు మఱికొందరు మారణాది ప్రయోగమువలన జనించినదనియు
 వచించెదరు. ఇది కూటపాలకమును సన్నిపాతమని వైదికాస్త్రవేత్తలు వచించెదరు.

సమ్మోహసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు వాతపిత్తకపైశ్చయః |
 తేనరోగాస్తపిహోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః ||
 ప్రలాపాయాససంమోహ కంపమూర్ఛారతిభ్రమాః |
 ఏకరూక్షాభిఘాతశ్చ తత్రాప్యేతేవి శేషతః |
 ఏషసంమోహకోనామ్నా సన్నిపాత స్సదారుణః ||

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తము సమముగా కఫము క్షయించినదిగానుండు సన్నిపాతమునందు పలవరింతు ఆయాసము మోహము వణుకు మూర్ఛ అరతిభ్రమము 1 పార్శ్వమునందుకూల ఇవి జనించియుండును. ఇది సమ్యోహన సన్నిపాత మన బడును మిగుల దారుణమయినది.

పాలకసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యప్రవృద్ధహీనైస్తు వాతపిత్తకపైశ్చయః | తేనరోగాస్త
ఏవోక్తాయథాదోషబలాశ్రయాః | మోహప్రలాపమూర్ఛా
స్యః ర్మన్వాస్తంభఃశిరోగ్రహః | కాసశ్వాసోద్రమస్తంద్రా
సంజ్ఞానాశోహృదివ్యధా | భేభ్యోరక్తంవిసరతి సంరక్తస్తబ్ధనే
త్రతా | తత్రాప్యేతేవి శేషాస్య ర్మృత్యురరాక్ త్రివాస
రాత్ | భిషగ్నిస్సన్నిపాతోయం కథితఃబాలకాభిధః ||

తా. వాతము సమముగానుండి పిత్తము వృద్ధి జెంది కఫము క్షయించియుండు సన్నిపాతమునందు మూర్ఛ పలవరింతు మోహము మన్వాస్తంభము తలనొప్పి కాసము శ్వాసము భ్రమము తంద్రా ప్రజ్ఞాహీని అమృతనొప్పి శేత్రాదీంద్రియ ద్వారము నుండి రక్తము వెడలుట శేత్రములు యెఱ్ఱగ స్తబ్ధముగనుండుట ఈ లక్షణములుగల గును. ఇదిపాలకసన్నిపాతమని వైద్యులచే చెప్పబడును ఇది 3 దినములలోపలము ణమును కలుగజేయును.

యామ్యసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ హీనప్రవృద్ధమధ్యైస్తు వాతపిత్తకపైశ్చయః | తేనరోగాస్త
ఏవోక్తాయథాదోషబలాశ్రయాః | హృదయం దహ్యతేచా
స్యయకృత్లీచం త్రపుష్పసాః | పచంత్యత్యర్థమూర్ధ్వాధః
పూయశోణితనిర్గమః | శీర్ణాదంతాశ్చమృత్యుశ్చ తత్రాప్యే
తద్విశేషతః | భిషగ్నిస్సన్నిపాతోయం యామ్యానామ్నా
ప్రక్షీరితః ||

తా. వాతము హీనమై పిత్తము ప్రవృద్ధమై కఫము సమముగనుండు సన్ని పాతమునందు హృదయమునందుమంట యకృత్తు ప్లీహము అంత్రము పుష్పసము ఇవి

పాకమును జెందుట ఊర్ధ్వాఘోమార్గముగా వీము రక్తము వెడలుట సంకతులు శాలి పడుట శీఘ్రముగా మరణము కలుగుట ఈలక్షణములు కలిగియుండును, ఇదియామ్యు సన్నిపాతమని వైద్యులచే చెప్పబడినది.

క్రకచసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధహీనమధ్యైస్తువాతపిత్తకవైశ్చయః | తేనరోగాస్తవోక్తాః | యథాదోషబలాశ్రయాః || ప్రవాపాయాససంమోహాకంప మూర్ఛారతిభ్రమాః | మన్యాస్తంభేనమృత్యుస్సాస్య త్తత్రాప్యేతద్విశేషతః || భిషగ్నిస్సన్నిపాతోయం క్రకచఃసంప్రకీర్తితః ||

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తముక్షయించి కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతమునందు పలవరింపఁ జూచునపు యోహము వణుకు మూర్ఛ ఆరతి భ్రమముఇవి కలుగుటయే గాక మన్యాస్తంభముచే మరణము సంభవించును. ఈసన్నిపాతముక్రకచ మను శేర బరగునని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు వచింపుచున్నారు.

కర్కటసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యహీనప్రవృద్ధైస్తు వాతపిత్తకవైశ్చయః | తేనరోగాస్తవోక్తాః | యథాదోషబలాశ్రయాః || అంతర్దాహో విశేషోత్రనచవక్త్రుంసశక్యతే | రక్తమాలక్తకేనేవ లక్ష్మ్యతేముఖమండలమ్ | ఇత్యేనాగర్జితః క్లేష్టాహ్లాదయాన్నప్రసిద్యతే || ఇషుణేవాహతంపార్శ్వంతుద్యతేఖన్యతేహృది | ప్రమీలకశ్వాశహిక్మావర్ధం తేతుదిశేదినే || జుహ్వదక్ష్ణాఖరస్పర్శాగళఃసూక్తైరివావృతః | విసర్గం నాభిజానాతకూజేచ్ఛాపికపోతవత్ | అతీవశ్లేష్మణాపూర్ణం శుష్కరక్తోక్షతాలుకః | తంద్రానిద్రాతియోగార్తోహతనాజ్నిహతద్యుతిః | సరతింలభ తేనిత్యంవిపరీతానిచేచ్ఛతి | ఆయమ్యతేచబహుశోరక్తం ప్లేవతిచాల్పశః | ఏషకర్కటోనామ్నా సన్నిపాతస్సదారుణః ||

తా. వాతము సమముగా పితృము క్షయించినదిగా కఫము వృద్ధి జెందినదిగా నుండు సన్నిపాతమునందు మిగుల దారుణమై అంతస్తాపము ముఖము విశేషముగా నెఱ్ఱగనుండుట యెంతకార్యముమిసినను కఫము వెడలకుండుట హృదయము బాలాముచే కొట్టబడినట్లు విశేష నొప్పితో గూడియుండుట కండ్లు చెక్కుకొని పోవుట ఎక్కిళ్లు అడుగడుక్కు వృద్ధి జెందుచుండుట నాలుకనిప్పుతో కాల్యబడినట్లునుకఠిన స్పర్శముగలదిగ నుండుట కంఠము ముండ్లచే కప్పబడినటులుండుట శ్వాసము వెడలు నపుడు పావురపిట్టశబ్దమువలె కంఠమునందుధ్వనిగలుగుట నోరుకఫము చేపూరింపబడి లోదాడ పెదవి యివియెండిర క్తవర్ణముగనుండుట తంద్రఅధికవిద్ర మాటులుబయటికి రాకుండుట శరీరమునందు కాంతి తగ్గియుండుట ఎల్లపుడు ఉత్సాహములేకుండుట అపథ్యవస్తువులయందు విశేషముగా యిచ్చగలుగుట కార్యముమియునపుడు క్తము స్వల్పస్వల్పముగ పడుట యిట్టి లక్షణములుగలిగియుండును. ఇది కర్కటమనబడును. మిగుల దారుణమైనది.

నై దారికసన్నిపాత లక్షణము.

శ్లో॥ హీనమధ్యప్రవృద్ధైస్తు వాతపిత్తకపైశ్చయః | తేనరోగాస్త ఏవోక్తా యథానోషభలాశ్రయాః || అల్పశూలం కటితోదో మధ్యేదాహోరుజాభిమః | భృశంక్లమఃశిరోవస్తి మన్యా హృదయవాగ్రుజః || ప్రమీలకశ్వాసకాస హిక్కాజాడ్యవి సంజ్ఞతాః | ప్రథమోత్పన్న మేనంతుసాధయంతికదాచన | ఏత స్మైకసన్నివృత్తే తుకర్ణ మూలేసుదారుణః | విడకోజాయ తేజం తోర్యధాకృచ్ఛేణజీవతి | సవై దారికసంజ్ఞోయం సన్నిపాతి స్సుదారుణః | త్రిరాత్రాత్పర మేతస్యవ్యర్థమాషధకల్పనమ్ ||

తా. వాతము క్షయించి పితృము సమమై కఫము వృద్ధి జెందియుండు సన్నిపాతమునందు స్వల్పశూల నడుమునొప్పి తోమునందు శూల భ్రమ విశేషముగాబలిక శిరము వస్తిపెడతల పెద్దనరము హృదయమునోరు వీనియందుశూల తంద్రశ్వాసకాసములు ఎక్కిళ్లు జడత్వము ప్రజ్ఞలేకుండుట ఈ లక్షణములు కలిగియుండును ఇవి జనించినతోడనే చికిత్సించిన ఒకానొకపుడుశమించును. శమించినతోడనేకల్ల

మూలమునందు దారుణముయిన పిటికజనించును దీనిచేత ప్రాణాంత్య మయిన కష్టము, కలుగును, ఇదివై దారిక సన్నిపాతమనబడును. దీనియందు 3 దినములకుపైన నికల్ప చేయుట నిష్ఫలము.

సన్నిపాత సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూ] జ్వర స్త్రోణోఽథ వాశీతమథల ల్పజ్వరోపివా ।
నేత్రాంతౌ రక్తరహితౌ పాణిపాదసఖాస్తథా । నేత్రేకాంతి
విహీనేద నశ్రుతౌ సాగరధ్వనిః । స్వేదపీచిన జ్వరశ్చైచివ
హ్యథవా స్వేదఉత్కటః । ముఖేకాంతి స్త్రోణోహీనా నేత్రే
బుగ్నేథవాకృశే । నాభిహృన్నాసికాపాద హిం క్కసర్వాంగ
కంపనమ్ । శిరఃకంపో ప్యపస్కారః కఘఃకంతం సమాగతః ।
గంధస్వాదుం సజానాతీ మలంకపిలవర్ణకమ్ । శిథిలాచపలా
చైవ నాడీకుటిలసూత్రకా । ఆచాపిత్త గతిర్నాడీ తతోవాత
గతిర్భవేత్ । తతశ్చేష్ట్య గతిర్నాడీ చక్రవద్యము తేముహుః ।
మందనాడీ భవేద్యస్య హ్యసాధ్యం భవతిధ్రువమ్ । సరోగీ
నిధనయాతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః । సాధ్యాసాధ్య విధిం
జ్ఞాత్వా కిత్సే త్పండితస్స్వయమ్ ॥

తా. ఆతిత్రవ్రజ్వరము లేక శరీరమునకు శీతలము లేక స్వల్పజ్వరము నేత్రాం
తములు రెప్పలు పాదములు హస్తములు సఖములు వీనియందు రక్తము లేకుండుట నేత్ర
ములు కాంతిహీనములై యుండుట చెవులలో సముద్రపుధ్వని వివరాకుండుటచెమట
లేని జ్వరము లేక ఆరనిచెమట ముఖమున కాంతిలేకుండుట నేత్రములు క్రుంగియుం
డుట నేత్రములు కృశించి సూక్ష్మంబులై యుండుట బాడ్డుహృదయము నాసికకాళ్ళు
చేతులు కడువల్ల నైయుండుట కడతివ్రమైన శిరోగోగము ఎగ పూపిరి ధనుర్వాతము
ఎక్కిళ్ళు శరీరవంతటవణుకుటతలవణుకుట అపస్కారమువతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట
పరిమళోద్రవ్యములవాసన నాసికకు తెలియకుండుట మలము కపిలవర్ణముగ వెడలుట
నాడి రి వ్రేళ్ల క్రంద ఖండఖండములుగ నేని లేక చపలముగ (మెఱచువలె) నేనిలేక
కుటిలమై వేగముగ నేని నడుచుట వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు తిను కలిసి తంతువలనేక
ఘుగనడుగుట నాడిముందుగా పిత్తగతి వెనుక వాతగతి దానికి వెనుక శ్లేష్మగతిగలదై

నడుచుట పలుమారు చక్రమువలె తిరుగుట మంగళిగానడచుట ఈగుర్గుణములలో 1 2 3, సర్వసన్ని పాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనించిన వానితోడపై జెప్పిన వికారములను గూడియుండిన ఆసాధ్యంబగుటచే ఆరోగి మరణము జెందును. అట్లగుటంజేసి సన్నిపాత సప్తవిదోష సాధ్యసాధ్యముల నెఱిగి వేత్తయగు పండితుడు చికిత్సజేయవలయును.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] జ్వరోనిహంతి క్రాక్షుమక్షౌమం హృదిశూలినమ్
సదాశ్వసంత స్విద్యంతం శక్తిహీనం హతానలమ్ ॥

తా. నేత్రములు రక్తిక్రమములై యుండుట శరీరముకృశింపకుండుటకామునొచ్చుట యెల్ల పుడుశ్వాసము వెడలుట అరనిబంక చెమట సత్వము లేకుండుట అగ్నిమాంద్యము ఈలక్షణములు 13 ను సన్నిపాతజ్వరములలోను సప్తవిధదోషములలోను గలిగియుండిన ఆరోగి మరణము జెందునని యెఱిగి చికిత్స జేయంజనను.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] జిహ్వశ్వాసా ముఖంపూతి క్షతమక్షీనిమజ్జతి
ఖగాశ్చమ్నాద్ధిరివ్యంతి యస్యరోగాంశ్చ వర్జయేత్ ॥

తా. నాలుక నల్లగనుండుటనోరు కంపువేయుట నేత్రములు పగిలిక్రంగియుండుట తలవూద పక్షిదన్నుట ఈ లక్షణములు 13 ను సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను గలిగిన ఆరోగి బ్రతుకడని యెఱిగి చికిత్సజేయంజనను.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] సుశీతాహరితా యస్యరోమకూపాశ్చ సం
వృతాః | ఆప్లూభిలాషస్సతతం మృత్యుచూప్నోతితత్వతః ॥

తా. శీతల ద్రవ్యాహారములనుగోరుట రోమకూపములు మాసికొనుటపులుసువూద గభిలాషగుట ఈ లక్షణములు యేగోగియందుగలిగినను ఆరోగిబ్రతుకడని తెలియవలయును.

రోగారిష్ట తిథివార నక్షత్రములు.

శ్లో॥ [జ్యోతిషగ్రంథే] ఉరగశతభిషార్దా స్వాతిమూలాత్రిపూ
ర్వా భరణి పితృవిశాఖా భానుభామార్కజానామ్ | ప్రతి
పనవచతుర్థీ ద్వాదశీ చాపిషష్ఠీ హరిః రవిధిరేణో రోగిణాం
కాలమృత్యుః ॥

తా. ఆక్రేష శతభిష ఆర్ద్రస్వాతి మూల పుబ్బ పూర్వాషాఢ పూర్వాషాఢాధరణి మఖ విశాఖ అశ్విన్వారమునుంగళవారము శనివారము పాడ్యమి నవమి నుకతి

ద్వాదశి పస్తి ఈతిథి వారనక్షత్రములు తి ను ఖండినది నము సంపదనికి జ్వరమువచ్చె డినో వానికి కాలమృత్యువు ఆ సన్నమైనదని తెలియవలయును.

రోగోత్పత్తి శుభాశుభ నక్షత్రములు.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] కృత్తికానుయదాక శ్చిజ్జ్వరాదిప్రతిపద్యతే ।
 సవరాత్రంతదాపీజాత్రిరాత్రరోహిణీషుచ । మృగశీర్షే ప-చ
 రాత్రమార్ద్రాప్రాణభయంతథా । పునర్వసూచపుష్యశ్చసప్త
 రాత్రంవిధీయతే । నవరాత్రంతథాశ్రేషాఃశ్మశానాంతంమఘా
 నుచ । ద్వాయాసౌఫలునీచైవ హ్యుత్తరాసుత్రిపంచకమ్ ।
 మాస్తేవజాయతేపక్షం చిత్తాచైవార్థమాసకమ్ । మాసద్వ
 యంతథాసాస్తీవిశాఖేపంచవింశతిః । అనూరాధా దశ ప్రోక్తా
 శ్యేష్ఠాచైవార్థమాసకమ్ । మూలేచజాయతేమోక్షఃపూర్వా
 షాధాస్త్రీపంచకమ్ । ఉత్తరేదినవింశత్యా ద్వాయాసౌశ్రవ
 ణేతథా । దనిష్ఠాయూషార్థమాసో వారుణేచదశాహకమ్ ।
 పూర్వాభాద్రపదేమోక్ష ఉత్తరాసుత్రిపంచకమ్ । రేవతీసప్త
 రాత్రంచ హ్యహకోరాత్ర తథాశ్విని । భరణీ తత్క్షణేనైవ
 మరణంతు నసంశయః ॥

తా. కృత్తికా నక్షత్రమునగలిగిన జ్వరాదులు 9 రాత్రులును గోహిణీయందు 8 రాత్రులును మృగశీర్షయందు 5 రాత్రులును పిడించును. ఆర్ద్రాయందు ప్రాణభయ మునుగలుగజేయును. పునర్వసూ పుష్యచూనక్షత్రముల జనించినజ్వరాదులు 7 రాత్రు లును ఆశ్లేషానక్షత్రమున 9 రాత్రులును పిడించును. మఘానక్షత్రమున జనించినజ్వరా దులుమరణమును గలుగజేయును. పుబ్బానక్షత్రమున జనించిన జ్వరాదులు 2 మాస ములును ఉత్తరానక్షత్రమున 15 దినములు హస్తానక్షత్రమున 1 పక్షమును చిత్తాన క్షత్రమున 1/2 మాసమును స్వాతీనక్షత్రమున 2 మాసములును విశాఖా నక్షత్రమున 25 దినములును అనూరాధా నక్షత్రమున 10 దినములును శ్యేష్ఠా నక్షత్రమున 15 దిన ములును పిడించును. మూలానక్షత్రమున జనించినగోగము 15 దినములలోనుపూర్వా షాధా నక్షత్రమున 15 దినములలోను ఉత్తరాషాధా నక్షత్రమున 20 దినములలోను శ్రవణానక్షత్రమున 2 మాసములలోను ధనిష్ఠానక్షత్రమున 10 దినములలోను శతభిషా

నక్షత్రమున 10 దినములలోనునివర్తించును పూర్వాభాద్రపదశతభాద్రపదనక్షత్రముల యందు జనించిన రోగము 14 దినములును శేవతీ నక్షత్రమున 8 దినములును అశ్విని నక్షత్రమున 1 యహారాత్రమును పీడించి పిదప నివర్తించును. భరణి నక్షత్రమున నిస్సంశయముగా తత్త్వమున మరణమును గలుగజేయును.

దూతలక్షణ రోదసాద్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] పూర్వత్రపశ్చాన్వైత్వై ము త్తరస్యాం తధాదిశీ । భాష తేదూతకోయత్ర శుభంభవతినిశ్చయమ్॥

తా. రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి తూర్పు భాగమునందేని పశ్చిమ భాగమునందేని నిర్పతిభాగమునందేని ఉత్తరభాగమునందేని నిలువబడి వైద్యుని బిలిచిన అరోగిజీవించునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ యామ్యేచాగ్నేయవ్యాయవ్యే ఈశాన్యేయదిసంస్థితః ।
మూతోపిభాష తేజ్ఞేయ మశుభం నిశ్చితంతథా ॥

తా. మతీయు రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి దక్షిణ భాగమునందేని ఆగ్నేయ భాగమునందేని వాయువ్య భాగమునందేని ఈశాన్య భాగమునందేనినిలువ బడివైద్యునితో సంభాషించిన రోగిమరణము కలుగనని వైద్యు డెరుగవలయును

సన్నిపాతసప్తవిధదోష సాధ్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూ] అథసాధ్యగుణాన్యక్ష్యేశోతవ్యం భిషజో త్తమః । ఇందీనరసమంనేత్రం ముఖంతా రేశసన్నిభమ్ । సమ ధాతుగతిర్నాతీ స్వరఃకోకిలసన్నిభః । త్సుతంతుధామూర్ఖి కంఠా రన్నవాంఛాతనుర్లఘుః । దంతాఃకుందనిభాభాసాజి హ్వీసద్రవమూర్ధవా । యవాగూప్రాశనేస్వేదఃకర్ణయోత్ర వణంసమమ్ । పూణేగంధసమజ్ఞానే పాణిపాదతలోష్ణతా । సఖపత్మౌక్షి రేఖాసు రక్త సంపూర్ణతాయథా । జ్ఞాత్వా చైనంసుఖంసాధ్యం చికిత్సేత్పండితోభిషక్ ॥

తా. ఇకత్రయోదశ సన్నిపాత సప్తవిధదోష సాధ్యగుణంబుల వచించెదను. ఓవైద్యోత్తమ డా! వినుము!- నేత్రములయందుపల్లకలువ రేకులవంటి కాంతిముఖము

చంద్రునితో సమానముగనుండుట నాడికి సమగమనము స్వరము క్షోకిలస్వరముతో సమానముగ నుండుట తుమ్ములు అన్నమునందిచ్చశరీరముచలకనగనుండుటదంతముల యందు మొల్లలవంటికొంతి నాలుక ద్రవయు క్తమై మృదువుగనుండుటగంజిత్రాగు నపుడు చెనుట కర్ణములయందు ఘోషము సమముగావినిపించుట యిరు నాసికలయందు పరిమళద్రవ్యముల వాసన సమముగా నెఱుంగవచ్చుటకాళ్ళుచేతులుఉష్ణముగనుండుట నేత్రములు రెప్పలు గోళ్ళు హస్తకరేఖలు యివి రక్తపూరితముగనుండుట ఈ లక్షణములు 13 ను సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనించి నాడి స్వస్థతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెఱిగి పండితుడు చికిత్సజేయవలయును.

అపథ్యజనిత సప్తవిధదోషలక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవకల్పే] తంద్రామూర్ఛభ్రమోమోహః ప్రలాపో హృదివేపనమ్ । అపథ్య దోషావిజ్ఞేయా వైద్యవిద్యా విశారదైః॥

తా. తంద్ర మూర్ఛ భ్రమ మోహము ప్రలాపము తోమ్ము అదురుట ఈలక్షణములుగలిగిన అపథ్యదోషమని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు తెలిసికొనవలయును.

స్త్రీసంగమదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] తరుణజ్వరమధ్యేతు యవతీసంగ మేతథా । జాయతేవారుణోదోషో హ్యంగవైకల్యకంపనమ్ । వక్షోంతరేచ సంతాపః ప్రలాపస్తాపవిభ్రమా । పాణిపాదతలేశీతం దోషః స్త్రీసంగమేస్ఫుటః ॥

తా. తరుణజ్వర మధ్యమలో స్త్రీసంభోగము సేయుటచే దారుణమైనదోషముజనించును. దానియందు అంగవైకల్యము వణుకు తోమ్ములో మంటప్రలాపము తాపముతల్చిబ్బుమాటలు హస్తపాదములయందు శైత్యముగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది స్త్రీ సంగమదోషమని తెలియవలయును.

విషమదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] జ్వరసంతాపవేగశ్చ నాడీకుటిలవేగతా అంతర్దాహోమనోమూర్ఛా విషమేరోషఆగతే ॥

తా. జ్వరము కడుసంతాపము అంతర్దాహము మదముమూర్ఛగలిగి నాడిపటి
లమై వేగముగ నడుచుచుండిన విషమదోషమని తెలియవలయును.

విషమశీతదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] దినేద్విత్రిచతుర్వారం ముహుశ్శీతం ముహు
ర్జ్వరః | దాహోమోహ శిరోరుక్చ జిహ్వ కఠినకంటకాః |
దోషం విషమశీతంవై జానీయాద్వైద్యపారగః॥

తా. 1 దినములో 2 3 4, పర్యాయములు చలి జ్వరము వచ్చుట దాహము
మోహము తలనొప్పి గతుగుట నాలుక కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట ఈ లక్షణ
ములుగలది విషమ శీతదోషమని వైద్యవేత్తలగు వారలుంగవలయును.

పీతజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] జిహ్వపీతాస్పృటశుష్కాగ్రంధికాజ్వరవిభ్ర
మాః | * మూర్ఛామూకత్వగుంభంచపీతజిహ్వకలక్షణమ్॥

తా. నాలుక పచ్చగుండుట నాలుకముండ్లుబారియుండుట చెవుల సందు
లలో గడ్డలుకట్టుట జ్వరము తల్చిబ్బులాడుట మూర్ఛ మూగతనము డగ్గు త్తికబడుట
ఈ లక్షణములుగలది పీతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

రక్తజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వచ రక్తవర్ణాస్యా త్కంట కద్రవ
సంయుతా | జ్వరతృప్త్యావిదాహంచ రక్తజిహ్వకలక్షణమ్॥

తా. నాలుక ఎఱ్ఱగుండుట నాలుక ముండ్లుబారి ద్రవయుక్తముగ నుండుట
జ్వరము దప్పి శరీరతాపము ఈ లక్షణములుగలది రక్త జిహ్వకదోషమని తెలియ
వలయును.

* మూర్ఛ గుంభ సహిక్కాశ్చ పీతజిహ్వకలక్షణమ్;
మూర్ఛ డగ్గు త్తిక ఎక్కిళ్ళుగలుగుట,

కృష్ణజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణజిహ్వచకఠికాకంటకా దాహవిభ్ర
మాః | శ్వాస కంచూర్మదస్తృష్ణాస్యాద్దోషః కృష్ణజిహ్వకః॥

తా. నాలుక నల్లనై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట తాపముతబ్బిబ్బులాడు
ట శ్వాసము శరీరమున దురద శరీరము గురుతెరుగకుండుట దప్పి ఈ లక్షణములు
గలది కృష్ణ జిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

శ్వేతజిహ్వకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] జిహ్వే శ్వేతాస్పృట గళాశ్వాంగవైకల్యకం
పితా || భ్రమస్వేదాతి సారాశ్చహ్యుద్ధారశ్చిత్తవిభ్రమః |
క్షణేక్షణేమతిర్మూర్ఛా శ్వేతజిహ్వకలక్షణమ్॥

తా. నాలుక తెల్లగనుండుట గొంతులో ఉడికి పగిలినట్టుండుట శరీరమునొ
చ్చుట వణుకుట భ్రమ చెబుట అతిసారము ఓకర చిత్తభ్రమ ప్రతిక్షణమునందును
రుపు మూర్ఛ ఈ లక్షణములుగలది శ్వేతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయును.

సప్తవిధదోష దినప్రమాణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఇతిసప్తవిధాదోషాః ప్రమాణంచార్థమాస
కమ్ | అథవాసప్తదిశసం విజానీయా ద్భిషగ్వరః ||

తా. పైజెప్పిన సప్తవిధదోషములకు 15 దినములు గాని 7 దినములు గానికొల
ప్రమాణమని వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును. (ఆకాలముగడచిన పిదప రోగిజీవించి
యుండిన చికిత్సచేయవలయును. ఆసప్తవిధదోషములు తరుణమునందు జనించిన 7
దినములకు జంపును. తరుణముగలించిన పిదప జనించిన 15 దినములకుజంపును.
అట్లగుటంజేసి 7 దినములు గాని 15 దినములు గాని గలించిన దైవబలముగలవారు
జీవించినను జీవించెదరు).

బేషధ ప్రయోగకాలము.

శ్లో॥ క్షణద్దోషా ద్యవస్థాయాం కుర్యాద్భేషజ యోగకృత్ ||
తా, దోషించినపుడే యాషధం బివ్వవలయును,

సప్తవిధదోష సూరకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హీనస్వరో గుదభ్రంశః కానశ్వాస సమాకులః । హృదిశోభోభవే త్తస్య కుక్షీశూలోనజీవతి ॥

తా. హీనస్వరము † గుదభ్రంశము కుతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట శ్వాసశరీరము గురు తెరుగకుండుట టోమ్మువచ్చుట కడుపులో ప్రబలమైనశూల ఈ లక్షణములు సప్తవిధదోషములలోను సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన అట్టిరోగియమాలయమున కేగునని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] యోహృష్ట రోమారక్తాక్షస్య హిక్మశ్వాసశూలవాః । విభ్రాంతలోచనంమూఢం జ్వరితంపరివర్ణయేత్ ॥

తా. రోమములు గగుర్పొందుచుట నేత్రములు రక్తోద్రిక్తములుగ నుండుట ఎక్కిళ్ళు ఎగవూపిరికడుపులో ప్రబలమైనశూల నేత్రములు చక్రాకారముగదిరుగుట శరీరము గురు తెరుగకుండుట ఈ లక్షణములు 13 సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను కలిగియుండిన రోగి యనుమందిరమున కేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] రాత్రోతాపోదివాశీతం వాతార్తిర్హృద్యల్పభల్పకః । కృష్ణాజిహ్వోతిరక్తవా శిరస్తోదోనశస్యతే ॥

తా. శరీరము రాత్రులయందు తాపయుక్తముగ నుండుట పగటియందు చల్లగ నుండుట ధనుర్వాతము స్వల్పగా మాటలాడుట నాలుక నల్లగాని కడుఎఱ్ఱగాని యుండుటయే గాక ముండ్లుబారి పిడకవలెనుండుట శిరమునిలువకుండుట ఈ లక్షణములలో 1 టి గాని కొన్ని గాని సప్తవిధదోషములలోను 13 సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన రోగిజీవించుట దుర్లభమని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] భగ్నగ్రీవా తథాస్పృటో మూర్ఛావాతః । క్షణేక్షణే । ఊర్ధ్వశ్వాసోభవేద్యస్య కఘఃకణ్ఠేనజీవతి ॥

తా. మెడనిలువకుండుట కుతికలోపగిలియుండుట ప్రతిక్షణమునందు మూర్ఛ ధనుర్వాతము ఎగవూపిరి కుతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట ఈ లక్షణములు సప్తవిధ

† గుదభ్రంశమనగా:—అనవము లైటికి వెడలుట

దోషములలోను 13 సన్నిపాతములలోను గలిగియుండిన రోగి బ్రతుకడని తెలియ వలయును.

శ్లో॥ అంగుళీనాంనఖానాంచ దంతానాంపక్ష్మణాంతథా ।
నాస్తికేద్ర కవర్ణత్వం తస్యమృత్యుర్నసంశయః ॥

తా. ఏరోగమునందు వ్రేళ్ల తుదగోళ్లుపండ్ల చిగుళ్లు రెప్పలువీనియందురక్తము లేకుండునో అట్టిరోగి నిశ్చయముగా మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ అంగకంపోగ తేర్శ్యంగో ముఖంకుంకుమసన్నిభమ్ ।
ముఖేవారిచనశ్వాస స్సచయాతియమాలయమ్ ।
చిరాత్ప్రవృద్ధరోగస్తు భోజనేష్యసమర్థకః ।
భగ్నగాత్రోభవేద్యస్తు సద్యస్త్యాజ్యోభిషగ్వరైః ।
ఇత్యేనలక్షణంజ్ఞాత్వా చికిత్సాంకారయేద్బుధః ॥

తా. శరీరము నణుకుట నడుచుటకు శక్తి లేకుండుట ముఖము ఎఱ్ఱగనుండుట నోటనీరు గారుట శ్వాస కాలక్షణములుగల రోగియమాలయంబునకేగును. మఱియురోగికి రోగములు క్రమముగా వృద్ధి జెంచుచుండుట అన్నము దిగకుండుట శరీరము శిథిలము జెంచుట ఈలక్షణములుగల రోగినివైద్యుడు వర్జింపవలయును. ఇటులరోగ సాధ్య సాధ్యంబు నెఱిగి బుద్ధిమంతుడగువాడు చికిత్స జేయవలయును.

శ్లో॥ [నిత్య్రాఖీయే] అనిలోయాతిపిత్రేచ పిత్రయాతికఫాలయే ।
కఫశ్చకంఠమాయాతిదుర్లభంతస్యజీవితమ్ ॥

తా. నాభికి క్రిందభాగముననుండు పాతము ప్రకోపించి నాభికిపైభాగమున నుండు పిత్రస్థానమును జెంచును. అంగువలన పిత్రము ఉద్రిక్తమై టోముననుండు క్షేష్మస్థానమును జెంచును. అంగువలన క్షేష్మము ప్రకోపించిచిరుతికనడ్డగించును. అని వలనరోగి మరణము జెంచును.

శ్లో॥ [బైరవకత్వే] క్షీణేంద్రియస్య చాసత్వ కాసశ్వాసోద్దమ
స్యచ । జ్వరాచావిషమోయస్య యస్యదీర్ఘాశ్వరాత్రయః ।
తీక్షణవేగార్థియాక్షస్య తంఘ్నుంతి జ్వరితంధ్రువమ్ ॥

తా. సప్తవిధ దోషములలోను సన్నిపాతములలోను చక్షురాదిపంచేంద్రియ విషయము బలహాని ఎగవూపిరి కుతికలో శ్లేష్మప్రతిబంధము తొలత విషమజ్వరము తీవ్రవేగము రూక్షకలిగి దీర్ఘకాలమువరకను వర్తించియుండిన రోగిమరణముకెందునని తెలియవలయును.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషమృత్యునాడి లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] చాంచల్యందోషదుష్టత్వం కారిన్యమతిమంద
తా । వక్రత్వమనిసూక్ష్మత్వంస్వస్థానత్యాగవచచ । యస్యై
తానిచదృశ్యం తేసయాతియమమందిరమ్॥

తా. 13 సన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి చంచలముగ త్రిదోషసంకరముగ కఠినముగ అతిమందముగ వక్రముగ లేక అతినూత్నముగనడుచుచు స్వస్థానమును విడనాడియుండిన రోగియమాలయమునకేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] యావత్కంఠగతాః ప్రాణాః యావన్నశ్యతి
చేంద్రియమ్ । తావచ్చికిత్సాకర్తవ్యాకాలస్యకుటిలాగతిః ।

తా. ఈశ్వరేచ్ఛా కర్మగుతుల నెఱుగుట కెవ్వారికి చశక్యముగానుండుటచే ప్రాణములు కంఠగతంబగువరకు ఇంద్రియములు నశించువరకును అసాధ్యోగముల యందుకూడా చికిత్సచేయవలయును.

సద్వైద్య లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాధే స్తత్వపరిజ్ఞానం వేదనాయాశ్చనిగ్రహః ।
ఏతద్వైద్యస్యవైదత్వనవైద్యః ప్రభురాయుషః॥

తా. వైద్యుడు రోగతత్వము నెఱిగిరోగమువల నజనించినవేదనలను పోకడచుటయందు సమర్థుడగు నేకాని ఆయువు నొసంగుటకు సమర్థుడుకానేరడు.

సప్తవిధదోష సన్నిపాత సాధ్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] భిషగ్భేషజయోస్సమ్యగ్విశ్వాసస్త్యంగకే
శుచిః । నిద్రాసౌఖ్యం ప్రీతిహర్షాశరీరంసోద్యమంభవేత్ ।
ఇంద్రియాణిప్రసన్నానిసరోగీనైవనశ్యతి । సౌమ్యదృష్టిర్భవే
ద్యస్యశ్రోత్రేవక్త్రైచస్వచ్ఛతా । పాణిపాదంభవేదుష్ణం

జిహ్వాయస్యచకోమలా । స్వేదహీనోజ్వలీయస్య * కాస
 శ్వాసోనవర్తతే । కంఠోపికఫహీనస్తు సరోగీనై వనశ్యతి ।
 చైతన్యంసకలంయస్య గంధస్వాదస్సుటంభవేత్ । స్వర
 పూరితకంఠస్తు సజీవతినసంశయః । ఏతానివిపరీతానియస్య
 స్మ్యర్నసజీవతి॥

తా. వైద్యునియందు ఔషధమునందు శ్రద్ధ శరీరశుచినుఖము గానిద్రవపట్టుట
 వస్తువులయందాసక్తి సంకోషము కార్యములయందు ప్రవృత్తి పంచేంద్రియములకు
 పటుత్వము ఈలక్షణములుగల రోగి జీవించునని తెలియవలయును. మఱియుశౌమ్య
 దృష్టి చెవులు బాగుగావినిపించుట నోరు దోషరహితమై నిర్మలముగనుండుటకాళ్ళు
 చేతుల ఉష్ణముగనుండుట నాలుక మృదువై ద్రవయుక్తముగనుండుట బంక చెమట
 లేపండెడి జ్వరము కాసశ్వాసలు లేపండుట కుశికలో తెమడలేపండుట సర్వాంగ
 ములయందు ఎఱుక గలిగియుండుట ముక్కున పరిమళ ద్రవ్యములువాసన తెలియ
 వచ్చుట కంఠస్వరము చెడక బాగుగా నుండుట ఈ లక్షణములుగలిగి నాడి స్పృశ
 గతిగానడుచుచుండిన ఆరోగినిశ్చయము గా జీవించునని యెఱింగిచికిత్స జేయవలయు.
 మఱియు ప్రైక్షెప్పినలక్షణములకు నిపరీతలక్షణంబులు కలిగియుండినఆరోగివై వస్వ
 తనిలయంబున కేగునని యెఱింగి చికిత్సజేయంజనదు.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషములకు కాలకూటరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయో] రుద్రసంఖ్యామృతంచైవత్రిభాగం స్కూతమే
 ఐచ । గంధకంపంచభాగంచ శిలాయాఋతుభాగమ్ । తా
 మ్రుభస్మచతుర్భాగం ఋషిభాగంచటంకణమ్ । తాళకంనవ
 భాగంచపన్నీమూలంత్థైవచ । త్రిఫలంచ త్రికటుకం దశ
 ద్వాదశకంఠథా । హింగుభాగైకసంఖ్యాన ముగ్రగంఠాత్థై
 వచ । ఏవంఖల్వేచసంస్థాప్యహ్యర్ద్రకవహ్నిమూలకమ్ । జంబీ
 కలశునంచైవ శార్జీశిగ్వర్కమూలకమ్ । లాంగలీహంసపాదే
 న సింధుర్నాగదళేనచ । అంకోలశిగ్రుమూలానిప్రత్యేకంయా
 మనూత్రకమ్ । పుచకోల కషాయేణ పంచమూలేనమర్ద
 యేత్ । గుంజామాత్రంవటీంకృత్వా శృంగి బేరంపి బేదను ।

* నాసాశ్వాసః ప్రవర్తతే.

అసాధ్యంసన్నిపాతంచ సర్వజ్వరహారంరపరమ్ | సప్తవోష
 వినాశశ్చ సన్నిపాతక్షలంహారేత్ | స్నానంకుర్యాత్ప్రీయ
 త్నేన శ్రీగంధంలేపమాచరేత్ | పథ్యందధోద్దనంచైవ
 ఖర్జూరాది ఫలైరపి | తాంబూలచర్వణం కుర్యాత్ప్రీమే
 ఙై వంసమాచరేత్ | కాలకూటరసోనామ్నా త్వీశ్వరేణైవ
 భాషితమ్ | భిషగ్వరాశ్చకువ్వీర౯రోగాణాంకులనాశకృత్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన నాభి 11 భాగములు శుద్ధిజేసిన పాదరసము 3 భాగములు శుద్ధి
 జేసిన గంధకము 5 భాగములు శుద్ధిచేసిన మణిశిల 6 భాగము తామ్రభస్మము
 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము 6 భాగములు శుద్ధిజేసినతాళకము 9 భాగములు
 చిత్రమాలము 9 భాగములు, త్రిఫలములు 10 భాగములు త్రికటుకములు 12 భాగ
 ములు ఇంగుప 1 భాగము వస 1 భాగము ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి ఆల్లము
 చిత్రమాలము నిమ్మపండ్లు వెల్లుల్లి బండిగురువింపచెక్క కాలుమునగ జిల్లేడువేళు,
 చన్నచర్లగడ్డ హంసపాదియాప వావిలాప తమలపాప ఊడుగ వేళ్ల చెక్క మన
 వేళ్ల చెక్క వీనిరసములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకము గానొక్కొక్క రూపము బాగుగమర్దింప
 పిదప పంచకోలక షాయముతో 1 దినముపంచమూలక షాయముతో 1 దినముమర్దింప
 గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని ఆల్లపురసాను పానముతో నేవించి;
 అసాధ్య సన్నిపాతములు సప్తవిధవోషములు సర్వజ్వరములు సన్నిపాతసమాహమ-
 నశించును. మఱియు దీనియందు శీతోదకస్నానము శ్రీగంధలేపనము పెరుగన్నమును
 భుజించుట ఖర్జూరాది ఫలభక్షణ తాంబూలచర్వణము వీనిని క్రమముగానాచరింప
 వలయును. ఇది ఈశ్వరునిచే వచింపబడిన కాలకూటరసము. దీని క్రమము వెఱిగ
 లైద్యోత్తములు ప్రయోగించిన సన్నిపాతాదిరోగ సమాహమును నశింపజేయును.

సన్నిపాత ఙై రవము.

శ్లో॥ తాళకంగంధకంసూతంవత్సనాభంత్రిభిస్సచమ్ | శిరోచటం
 కణంచైవ సర్వత్రసమహింగుళమ్ || మర్దితం చిత్రజంబీరే
 ణార్ద్రోకేనదిసత్రయమ్ | అనుపానవిశేషేణ సన్నిపాతకభైర
 పమ్ || | త్రివోషంచాతిసారంచ కఫపాండురుగోచకమ్ | కుక్షి
 శూలముదావర్తసన్నిపాత నికృతనమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము గంధకము రసము ఇవిసమభాగములువీనికిసమము నాభి మణిశిల వెలిగారము ఇవి తాళకముతో సమము వీనికన్నిటికి సమము ఇంగిలె కము వీటిని చిత్రమూలరసముతో 1 దినము నిమ్మ పండ్లరసముతో 1 దినము అల్లము రసముతో 1 దినము మర్రించి మిరపగింజలంతమాత్రలు చేసిఅనుపానవిశేషములతో నిప్పించిన త్రిదోషాతి సారములు కఫపాండువు ఆరోచకముకుషీశూలఉదావర్తము సన్నిపాతములు ఇవిహరించును. ఇదియు సన్నిపాత ఛైరవము.

సన్నిపాతములకు అపుటాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ రసస్యభాగాశ్చ త్వారో పంగంచాష్టప్రకల్పయేత్ |
 చత్వారోమరిచంగంధం విషకంచత్రిభాగకమ్ |
 ద్వాదశస్పటికంగాహ్యం సర్వంచూర్ణప్రకల్పయేత్ |
 అపుటాగ్నికుమారోయం దీయతేగుంజమాత్రకమ్ |
 ఆర్ద్రకస్వరసస్యాద్యం సన్నిపాత జ్వరాపహమ్ |

తా. శుద్ధిజేసిన పాదరసము 4 భాగములు వంగభస్మము 6 భాగములు మిరియూలు 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన వసనాభి 3 భాగములు పటిక 13 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో మర్రించి గురిగింజలం తేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన 18 సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషములు నశించును. ఇది అపుటాగ్ని కుమారమున బడును.

సన్నిపాతములకు రాజాగ్నికుమారము.

శ్లో॥ రసంగంధామృతంతుల్యం త్రిక్షౌరౌదుంబరస్సమా | హంస
 సాదిద్రవేఖల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్ || కాచకుప్యానివే
 శ్యాధ విలేష్యవస్త్రమృత్తికామ్ | వాలుకాయంత్రకే పా
 చ్యారపైర్మృద్వగ్నినాతతః | ద్విషడ్యామం సముద్భృత్య
 చూర్ణయేన్నాషమాత్రకమ్ | ఆర్ద్రకస్యానుపానేన సర్వరో
 గాన్నిహంతిచ || రసోహ్యగ్నికుమారాఖ్యో యోగోయందన
 భూపతిః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము వసనాభి ఇవి సమభాగములుత్రిక్షారములు మేడి వీనిని పైజెప్పిన వస్తువులను గమముగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిచే 12 రూములువండి సాంగశీతలమునదీనినూరిమార్లము చేసి మూషప్రమాణముఅల్ల పురసముతో నిచ్చినసన్ని పాతజ్వరములు సమస్తరోగములుహరించును. ఇదియ రాజాగ్ని కుమార మనబడును.

సన్నిపాతములకు నవలోహాగ్ని కుమారము

శ్లో॥ సంశుద్ధ పారదంతుల్యం భస్మలోహాష్టకం సమమ్ । అర్కములకషాయేణ మర్దితందినపంచకమ్ । కూషికాయానివేశ్యాధ విలేప్యవస్త్రమృత్తికామ్ । మృద్వగ్నినా వాలుకాభిర్ద్వాదశ ప్రహరంపచేత్ ॥ సాంగశీతల ముద్భృత్య మర్దితంచూర్ణయేత్తతః । గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం సర్వరోగోవినశ్యతి । సన్నిపాతోతి శీఘ్రేణ సర్వజ్వర హరంపరమ్ ॥ ప్రఖ్యాతం నవలోహాఖ్యం రసోహ్యగ్ని కుమారకః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసమునుకర్ణభస్మముగజతభస్మమువంగభస్మములోహభస్మమునాగభస్మము తామ్రభస్మము కంచుభస్మము ఇత్తడి భస్మమువీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములోవేసి జిల్లేడువేశ్యకషాయముచే 5 దినములుమర్దించిగాజుకుప్పెలో బెట్టిచీలమన్నుచేసి వాలుకాయంత్రమునంచునిచి మృద్వగ్నిచే 12 రూములువండిసాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి గురుగింజయెత్తును అనుపాస విశేషములచేసిచ్చి నసమస్తరోగములు హరించును, సన్నిపాతములు సర్వజ్వరములు ఇవి అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును. ఇది నవలోహాగ్ని కుమార రసమనబడును.

సన్నిపాతమునకు ప్రతాపాగ్ని కుమారము.

శ్లో॥ పారదంశుల్భభస్మంచ విషంమరీచనాగరమ్ । త్రిక్షారంపంచలవణాన్యేభి ర్మృద్భృత్ప్రకద్రవైః । కాచికుప్యాంతరేక్షిస్త్యాన్పిదాచాలేపయేద్భహిః । ఏషమృద్వగ్నినాపాచ్యః వాలుకాయంత్రకేసితే । సాంగశీతల ముద్భృత్య దశమాంశం విషం

క్షీపేత్ | సూక్ష్మచూర్ణీకృతంఖత్వే గుంజామాత్రం ప్రదా
పయేత్ | సన్నిపాతనిహంత్యాశు ఆర్ద్రకద్రవసంయుతమ్ |
ప్రతాపాగ్నికుమారోయం సర్వరోగహరంపరమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము తామ్రభస్మము నాభిమిరియాలు శొంఠి త్రిక్షారములు
పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దించి గాజు
కుప్పెలోబెట్టి చీలమున్ను పూసి వాలుకాయంత్రము నందిడి 1 దినము మెల్లనిపంటగు
వండి సాంగశీతలమునదీసి దీనికి 10 వపాలు నాభిచేర్చి మెత్త గానూరిగురిగింజుప్రమాణ
మును అల్లపురసముతోనిచ్చిన సన్నిపాతములు శీఘ్రములోనశించును ఇది సర్వరోగ
మూలను హరింపజేసెడి ప్రతాపాగ్నికుమారము.

దివ్యాగ్నికుమారము.

శ్లో|| హారవీర్యంవిషంతుల్యం మర్ద్యంవహ్నికషాయకే |
మూషాయాంభూధరేచాచ్యం వాలుకాయంత్ర కేదినమ్ |
సాంగశీతలముద్భృత్య కబుతైలేనభావయేత్ |
పాదాంశ మమృతంక్షీప్త్వా మర్దితంనీలికాద్రవై |
గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం సర్వేషాం సన్నిపాతనుత్
సుదివ్యాగ్నికుమారోయం ప్రాణినాంప్రాణదాయకః ||

తా. శుద్ధిచేసి పావరసమువననాభివీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చిత్ర
మూల వేళ్ళకషాయముచేసూరి గుటికలు చూసలోబోసి వాలుకా యంత్రము
నందిడి 1 దినము భూధరపుటమువేసి సాంగశీతలమునదీసి శొంఠిపిప్పలి మిరియాలు
వీనిలో తైలముతీసి దానిచేమర్దించి ఔషధమునకు 4 వ పాలు నాభిచేర్చి నీలియాకు
రసము చేమర్దించి 2 గురిగింజులప్రమాణమునిచ్చినరసున్న సన్నిపాతములుహరించును.
ఇది దివ్యాగ్నికుమారము ఇదిప్రాణులకు ప్రాణమునిచ్చును.

సన్నిపాతములకు మహాతరుణార్కము.

శ్లో|| అధ్రకంగంధకంతామ్రం టంకణంనాగవంగకమ్ | మాక్షికం
లోహభస్మంచ మాక్తికంచఘణిర్విషమ్ || జాంబూనదోన్మత్త
నీజం ప్రవాళంర క్తచందనమ్ | తవక్షీరీచకస్తూరీ సరోహిర

ఏతత్సర్వంసమాంశాని సర్వతుల్యం తునాభకమ్ । సర్వేత
 దర్శమర్థంస్యాత్తైత్వరూపస్య హింగుళమ్ ॥ సర్వంఖల్వేవిని
 ఊప్య మాతులుం గరసేనచ । మర్దయేత్త్రి దినంఖల్వేనవసీత
 సమంమృదు ॥ మూలకస్యచబీజాని మాత్రాద్వంద్యంప్రయో
 జయేత్ । ఉద్ధతాఽవినిహంత్యాశుసన్నిపాతాఽస్త్రయోదశ
 పుంసాతుజనితాఽ దోషాఽ స్త్రీణాందోషంచనాశయేత్
 సర్వోగావినశ్యంతి హ్యనుపానవిశేషతః ॥ మహాతరుణార్క
 నామాయుబాలదోషప్రశాంతికృత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తెలిగా
 రము నాగభస్మము వంగభస్మము హేమమాఊకముతోహభస్మము ముత్తైపు భస్మము
 త్రాచ్యుషము సువర్ణభస్మము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు పగడ భస్మము. రక్తచంద
 నము తవఊరి కస్తూరి శుద్ధిచేసిన రక్తమనూశిల ఇవి సమభాగములు వీనికీసముము శుద్ధి
 చేసిననాళి నాళికిసముము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇటుల వీనినన్నిటిని ఖల్వమునందు
 నిచి మాడిఫలరసముచే 3 దినములు వెన్నవలె మృదువుగామర్దించి ముల్లంగిగింజలంఠ
 మాత్రలుచేసి 2 మాత్రలను అనుపానవిశేషములతో నిచ్చిన ప్రకోపించియుండు
 18 సన్నిపాతములు మానును, మఱియు పురుషులకు జనించియుండు దోషముస్త్రీ
 లకు జనించియుండు దోషములు హరించును, ఇది మహా తరుణార్క మనబడును.
 ఇది బాలరోగములనుకూడా శమింపజేయును.

సన్నిపాతములకు సమగరళతరుణార్కము.

శ్లో॥ గోదంతం హింగుళంతుల్యం ద్వయోస్తుల్యంహాలాహలమ్ ।
 త్రయాణాంగరళంతుల్యం గరళంకృష్ణసర్పజమ్ ॥ మాతులుం
 గరసైర్మర్ద్యందినసేకంతుకజ్జలీ । ముద్గప్రమాణవటికాన్నారి
 కేళోదకేనచ ॥ దాతవ్యం సన్నిపాతాఽస్తే తత్తైత్వేత్యముపాచ
 రేత్ । తరుణార్కరసోనామమృత్యుంజయతినిశ్చయః । మృ
 త్యువక్త్రగతంవాపిగోగి ణంజీవయేచ్ఛ్రీవమ్ ॥

తా. తాళకము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ఇవిసమభాగములు యీరంటికిసముము
 హాలాహలమునువిషము ఇది దొరకనియెడల నాళి యీమాఊకికి సముము గరళము నల్ల

త్రాచువిషము వీనిని మాదీఫలరసముచే నొకదిశము వర్తించి కజ్జలిచేసి పెసరగింజలంత మాత్రలుచేసి కొబ్బెరకాయనీరుతో నొసంగి తైలోపచారముచేయుచుండిన సకలమయిన సన్నిపాతములు హరించును. ఇది తరుణార్కరసమనఁడును. ఇది మృత్యువును నిశ్చయముగా హరింపచేయును. మరణముజేసిన వానినికూడా కిఘ్రిముగా జీవింపజేయును.

సన్నిపాతాదులకు అమృతసంజీవనీరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం విషంగంధం హింగుళంకటు
 రోహిణీ | భృంగరాజస్యనీరేణ మర్దయేద్దివస త్రయమ్ |
 మాషమాత్రాంవటీంకుర్యాదార్ద్రకస్యానుపానతః | దేయం
 హ్యమృతసంజీవిరసోయంసన్నిపాతనుత్ ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన ఇంగి
 లీకము కటుకరోహిణీ వీనిని సమములుగా ఖల్వములోనుంచి గుంటగల్లితేరాకు రస
 ముచేరి దినములు బాగుగామర్దించి * మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యలదొక
 దానిని అల్లపురసముతో నేవించిన 13 సన్నిపాతములును ప్రవిధదోషములునశించును.

సన్నిపాతాదులకు ఆనందభైరవము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] హింగుళంచవిషంవ్యోషం మరిచంటంకణం
 కణాః | మాతులుంగరస్యైర్మర్ద్యం రసమానంద బైరవమ్ |
 కానశ్వాసక్షయే గుల్మేప్రమేహే విషమజ్వరే | తృష్ణాయాం
 గ్రహణీ రోగేష్యజ్జేర్ణేసన్నిపాతకే | గుంజైకంతుప్రదాతవ్యం
 రసమానందబైరవమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిననాభి † త్రికటుకములు మిరియాలు
 శుద్ధిజేసిన వెలిగారము పిప్పళ్లు వీనివి సమభాగాములుగా ఖల్వములోనుంచి మాదీఫల
 రసము 4 ర్షుములు బాగుగామర్దించి గురిగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి యలదొకదానిని

* మాషమనగా:—7 లేక 8 గురిగింజలయొత్తు.
 † త్రికటుకములనగా:—శొంతి పిప్పలి మిరియాలు.

అల్ల పురసముతో నేవించిన కాసశ్వాసములు క్షయములు గుల్మములు ప్రవేహములు విషచుజ్వరములు దిప్పి గ్రహణిరోగము అజీర్ణములు 18 సన్నిహితములు సప్తవిధ దోషములు నశించును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] హింగుశంచచతుర్భాగం టంకణంవసుసమ్మితమ్ । కణాచవత్సనాభంచ ప్రత్యేకమినసంఖ్యయం ॥ ఆర్ద్రకస్వరసేనైవ దివానిత్రీణి మర్దయేత్ । ఆర్ద్రకస్వరసేనైవ గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ॥ సర్వేషు సన్నిపాతేషు రసమానందబై రవమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము 4 భాగములు వెలిగారము 8 భాగములు పిప్పళ్లు 12 భాగములు నాభి 11 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్యములోనుంచి అల్ల పురసముచే 8 దినములు మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి అల్ల పురసముచే నిచ్చిన సమస్త సన్నిపాతములు హరించును. ఇది ఆనందవైరవ రసమనబడును.

సన్నిపాతములకు బ్రహ్మస్త్రురసము.

శ్లో॥ ద్వితుభ్ధంచత్రిపాషాణం గంధకంచశిలావిషమ్ । నేపాళందరదంచాశ్రం సైంధవం మరిచంబిడమ్ ॥ త్రిక్షారం టంకణం హింగుసర్వతుల్యంతుపారదమ్ । జ్యోతిష్మణాస్తుతైలేనమిర్దయేద్దినపంచకమ్ ॥ ఘోలాయంత్రేదినే పాచ్యానీత్యాఖల్వేవి మర్దయేత్ । మయూరమహిషీమత్స్యవారాహచ్ఛాగపన్నగాః । శశికాజంబుకాశ్వాసపభిఃపిష్టైస్తుభావయేత్ ॥ గుంజామాత్రం ఝరేభిత్వా బ్రహ్మద్వా రేవనిక్షిపేత్ ॥ సశ్యతి తత్తేనైవ సన్నిపాతంసుదారణమ్ । మూకాపస్మారబధిరాహీకాశ్వాసవివాశనమ్ । బ్రహ్మస్త్రోయం ముపాఖ్యాతసన్నిపాతకులాంతః॥

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పాలతుత్తము ఉల్లిపాషాణము గోరిపాషాణము దొడ్డిపాషాణము గంధకము మణిశిల నాభి నేపాళము ఇంగిలీకము అభ్రకభస్మము సైంధవణము మిరియాలు బిడాలవణము సరజక్షారము యవక్షారము సజ్జికారము వెలి

గారము ఇంగువ వీనికి సమము శుద్ధిచేసిన పాపరసమువీనినన్నిటిని ఖల్వములోనుంచి వెక్కుడువిత్తులు తైలముతో 5 దినములు మర్దించి దోలాయంత్రమున వండి మరల ఖల్వములోనుంచి నెమలి ఎనుబోతు రోహితమును మత్స్యము పంది మేక పాలు చెవు లపిల్లి నక్క శునకము వీని చేమలచే వెవ్వేరుగ మర్దించి కత్తితో బ్రహ్మరంధ్రమును గీరి పైరసమును గుంజామాత్రమునునిచిన తత్త ణముననే దారుణమైన సన్నిపాములు మానును. మఱియు మూగతనము అపస్కారము చెబుతు ఎక్కిళ్ళు శ్వాసము వీనిని కూడా హరింపజేయును. ఇది బ్రహ్మస్త్రురసమనబడును. సన్నిపాతపలమును నశింప జేయును.

సన్నిపాతాది సర్వరోగములకు శీతాంశురసము.

శ్లో॥ [రేవణసిద్ధభాష్యే] కునటీశుద్ధ తాశంచత ద్యుగ్మంవ్యోమకం భవేత్ | మర్దయేన్నింబనిరేణ గుంజాయుగ్మంతుసేవయేత్ | అనుపానం మధుపథ్యాప్యష్టవారితఢార్ద్రాకమ్ | శీతజ్వరం సన్నిపాతం కామిలాషంచగుమ్మకే | సర్వంశ్వాసంచకాసుచ హ్యుడరేపూర్వరోగజిత్ | సన్నిపాతం తథాఢర్దిమశీతివాత పైత్తకే | శూలంశూకాజీర్ణ శూలంనాభాకుక్షాచవిద్రధిమ్ | ఆధ్మానానాహవిష్టంభం తాపంసవ్వాంగ నాహకమ్ | జంగం మస్థావరపంహిక్కాండిప్తేశ్చ కారణమ్ | శోథంచ భ్రమ మూర్ఛాంచ తిమిరంచానువిద్యతి | మర్దితం నింబతోయేన లేపితంగజచర్మకమ్ | విసర్పిమణ్డలేచైవతుషాచర్మవ్వపోహతి సేవితంలేపితంకుర్యాద్వేధితంగంధిమర్బుడమ్ | లేపితందంత రోగాంశ్చజిహ్వసేత్రరుజస్తథా | అర్కపత్రరసైఃకణ్ఠేకర్ణరో గస్యనాశనమ్ | నిర్గుండిమిశ్రితంసస్యమపస్కారంశిరోరుజామ్ | అంజనంసర్వ మాత్రంచనేత్రరోగవినాశనమ్ | మాషంచ సన్ని పాతానాం కామిలాజ్వరశీతకే | ధనుర్వాతంతథా భూతం శేషరోగేచకాకథా | భాషితంగేవణ్డేనైవ రసంశీతాంశు నామకమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన నేపాళమణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము యివిదినుసు కొక్కొక్క భాగము త్రికటుకములు 2 భాగములు యిటులవీనినిఖల్వములోనునిచివేపచెక్కరసముతో బాగుగామర్దించి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనె కరక్కాయచూర్ణము వుష్ణోదకము అల్లపురసము వీనిని యనుపానముతోడ నేవించినశీత జ్వరములు సన్నిపాతపాండువు కామిల 5 గుల్మములు సమస్తకాసశ్వాసలువుదరరోగ పూర్వరూపములు సన్నిపాతములు వాంతిరి వాతములు 40సి త్తరోగములుకూలకూకరోగము పరిణామకూల నాభిపక్షులయందు జనించెడి బల్లలు కడుపుబ్బరము అనాహవాతము నిష్టంభము తాపము సర్వాంగములదాహము * స్థావర † జంగమ విషములు యెక్కిళ్లు అగ్నిమాంద్యములో భ్రమమూర్ఛతిమిరరోగములుహరించును మఱియు దీనినే వేపాకురసముతో చాది లేపనముచేసిన గజచర్మము విఠిల్లి మండల కుష్టము శరీరమున సొట్టువలె చర్మముపూడెడి రోగముహరించునుమఱియుగ్రంధులు అర్బుదము వీనియందొక కత్తితాట్లువేసి వేపరసముతో నూరి లేపనముజేయుటయే గాక దానినేవననుకూడా జేయుచుండిన గ్రంధులు అర్బుదము హరించును. మఱియు వేపరసముతో నూరి దంతరోగములయందు లేపనముచేసిన దంతరోగములు జిహ్వారోగములు నేత్రరోగములు హరించును. జిల్లేడాపరసముతో నూరిచెవిలోబోసినకర్ణరోగములు వావిలాకురసముతో నూరినన్యముచేసిన అపస్మారము(కాకిసోమాలు)శిరోరోగములు నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి ఆవగింజంత కన్నులయందు కలికము వేసిన నేత్రరోగములు మాషప్రమాణము అల్లపురసముతో నొసంగిన 13సన్నిపాతములుసప్తవిధదోషములు కామలలు శీతజ్వరములు ధనుర్వాతము భూతచేష్టలుహరించును. ఇట్టిప్రబలరోగముల నే హరింపజేయుచుండ గా తక్కినరోగములను గురించినచింపనేల. ఇది రేవణసిద్ధునిచే జెప్పబడిన శీతాంశురసము.

సన్నిపాతములకు మృతోత్థాపన రసము

శ్లో|| [[గ్రంథాంతరే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధం శిలాచవిషహింగుళమ్ | మృతకాంతాభ్ర తామ్రాయః తాళకం మాక్షీకం సమమ్ | అమ్లవేళస జంబీర చాంకేరీణాంరసేనచ | నిర్దుండీ

* స్థావరవిషమన గా—పాము నాభి మొదలగువాని విషము.

† జంగమవిషమన గా—పాము తేళ్లు యెలుకలు సాచెపురుగులు మొదలగువాని కాటుచే జనించు విషము.

హస్తీశుంహ్యోశ్చ ద్రవైర్మర్ద్యం దినత్రయమ్ । రుద్ధాః
 భూధరేపాచ్యోదినాం తేతంసముద్ధరేత్ । చిత్రకన్యకపాదే
 మర్దయే త్ప్రహరద్వయమ్ । మాషమాత్రం ప్రదాతః
 హింశువ్యోషార్ద్రకద్రవైః । సకర్పూరానుపానంస్యాన్య
 స్యాత్థాపనేరసే । పీడితం సన్నిపాతేన గతంవాపి యమ
 యమ్ । తస్మై ణాజ్ఞీవయత్యేష పద్యంక్షీరై ప్రయోజయేత్

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగము
 శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము కాంతభస్మముఅ
 భస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తాళకము * హేమమాక్షికభస్మము యిది ది
 కొక్కొక భాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి వుల్లప్రబ్బలినిమ్మపండ్లు
 చింతాకు వావిలి హస్తీశుండి వీని రసములచేరి దినములు మర్దింపిబిళ్లచేసియెండి
 మూకుళ్లలో నుంచి చీలమున్ను లేవనముజేసి భూధరయంత్రమునదిసముపాకము
 దినాంతమున సాగశీతలమున దీసి చిత్రమూలకపాయముచే 2 రూములు మర్ది
 మానుషప్రమాణము మాత్రలుచేసి యంబొకదాని నేవింపవలయును. నేవిండు
 హింశుపత్రి త్రికటుకములు అల్లము వీనికల్పములో పచ్చకర్పూరముగలిపి నేవి
 వలయును. ఇది మృతోత్థాపనరస మనబడును. ఇది సన్నిపాతముచే పీడింపబ
 చుండు రోగిని లేక మృత్యుడైన రోగిని క్షణమాత్రములో సజీవునిగ జేయును .
 యందు పాలను పథ్యముగా గ్రహించవలయును.

సన్నిపాతములకు మృతసంజీవిసీరసము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే]శుద్ధసూతంద్విధాగంధంఖల్వేతత్కృష్ణలీకృతమ్
 ఆభ్రలోహక యోర్భస్మతామ్రభస్మ సమంసమమ్ । విశ
 తాళవరాటీచశిలాహింగులచిత్రకమ్ । హస్తీశుండిచాతివిః
 త్రూషణం హేమమాక్షికమ్ । చూర్ణం విమర్దయేద్దా
 రార్దకస్య దినత్రయమ్ । నిర్గుండి విజయాద్రావై స్త్రీదిః
 మర్దయేత్పునః । కాచకుప్యానివేశ్యాథ వాలుకాయంత్ర

* హేమమాక్షిక మనగా - వెండినిమ్మా.

పచేత్ | ద్వియామాంతే సముద్భృత్య మర్దయేదార్ద్రా కద్ర
 వైః | మృత సంజీవనీనామ రసోయం శంకరోదితః | మృతోపి
 సన్నిపాతారోజీన త్వేవనసంశయః | నాతఃపరతరంకించితస్సన్ని
 పాతహోరస||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు ఇటుల
 వీనిని ఖల్వములోనుంచి కజ్జలివలె మర్దించి అశ్రకభస్మము లోహభస్మము తామ్ర
 భస్మము శుద్ధిజేసిన వససాభి శుద్ధిజేసిన తాళకము గవ్వల భస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల
 శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికభస్మము వీనిని దినుసుయొకటింటికొక్కొక్క భాగముచొప్పున
 చూర్ణముజేసి కలిపి అల్లపురసముచే తి దినములు వావిలియాకు రసముచే తి దినములు
 తక్కుడరసముచే తి దినములు మర్దించి కాచకుప్పెలోనుంచి వాలుకొయంత్రమున
 2 రూములు వండి సాంగశీతలమునదీసి మరల అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజలం
 తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో నేవించిన సన్నిపాతముచే పీడి
 తుడుగ నుండువాడును మృతిజెందినవాడును నిస్సంశయముగా జీవించును. ఇది శివు
 నిచే వచింపబడిన మృతసంజీవినీ రసము సన్నిపాతములను హరింపజేయుటయందు
 దీనికంటె శ్రేష్ఠంబైన యాషధం బెద్దియులేదు.

సన్నిపాతాదులకు మృతసంజీవినీరసము.

శ్లో॥ హింగూలభాగా శ్చత్వారో జై పాలస్యత్రయోమతాః |
 ద్వాభాగా టంకణస్యాపి భాగైక మమృతస్యచ | తత్సర్వం
 మర్దయేచ్ఛ్చక్ష్యం శుష్కం యామంభిషగ్వరః | శృంగి బేరాం
 బునామర్ద్యంవ్యోషనిత్రకసైంధవైః | యామద్వయ మిత
 స్తాపంహర త్వేవనసంశయః | ఘనసారససారేణచంద నేనవిలే
 పనమ్ | విదధ్యాత్కాంస్యపాత్రేణ ఏజయేద్రోగిణంభిషక్ |
 శాల్యన్నం తక్రసహితం భోజయే దిందుసంయుతమ్ | సన్ని
 పాతేమహాఘోరం త్రహోపే. విషమజ్వరే | ఆమవాతేవాత
 గుల్మేశులేప్లిష్ణిజ్జలోదరే || శీతపూర్వేదాహాపూర్వేవిషమే
 సంతతజ్వరే అగ్నిమాం ద్యేచవాతేచ ప్రయోజ్యోయంరసో
 త్రయః || మృతసంజీవనోనామవిఖ్యాతోరససాగరే ||

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము 4 భాగములు నేపాళములు 3 భాగములు వెలి గారము 2 భాగములు వసనాభి 1 భాగము వీని నన్నిటిని సన్నగనూరి యెఱచి అల్లపురసముచే 1 రూము మర్దించి త్రికటుకములు చిత్రమూలము సైంధవలవణము వీనిచే 2 రూములు మర్దించి యిప్పించిన తాపము నివర్తించును. పచ్చకర్పూరసహితముగా చందనలేపనము కంచు విసనకఱ్ఱతో విసురుటకు మజ్జిగ సైంధవలవణము వీనితోడ కాల్యన్నభోజనము యీ మొదలగువానిని చేయించవలయును. వీనినిదారుణమైన సన్నిపాతము త్రిదోషజ్వరము విషమజ్వరము ఆమవాతము వాతగుల్మము శూలప్లీహము జలోదరము శీతపూర్వజ్వరము దాహపూర్వజ్వరము విషమసంతతజ్వరము అగ్నిమాంద్యము వాతము వీనియందః ప్రయోగింపవలయును. ఇది మృతసంజీవనమని రసనాగరమునందు చెప్పబడినది.

సన్నిపాతములకు మహాగంధసూర్యరసము.

శ్లో॥ గంధశౌలశునాంభోభిః మర్దయేద్యామమాత్రకమ్ |
 తస్యోద్ధకేనసంయుక్తం నస్యంతత్ప్రతిబోధయేత్ |
 మరిచేనసమాయుక్తం హంతితంద్రావ్రలాకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము-పాదరసము-వీటిని వెల్లులిరసముచే నొకరూము మర్దించి వెల్లులిరసములోకలిపి నస్యముచేయించినమూర్ఛనివర్తించును. మిరియాలతో నొసంగిన తంద్ర పలవరింత ఇవి నివర్తించును.

సన్నిపాతములకు సూచికాముఖరసము.

శ్లో॥ రుచకంచాభ్ర గంధంచ నేపాళంచ మనశ్శిలా | కర్పరీమైల
 తుత్థంచ తాళకం టంకణంతథా॥ దరదంసైంధవంచైవ సర్వ
 తుల్యంతు పారదమ్ | మధుబీజస్య తైలేన మర్దితం దివస
 త్రయమ్॥ డోలాయంత్రేపచేద్యామంతస్మి త్వ్యాఖిల్వమధ్యకే
 కృష్ణసర్పస్యపిత్రేన భావితందివసద్వయమ్॥ బ్రహ్మద్వారేక్షు
 రేణైవ క్షుతంగుంజా విమర్దితమ్ | జంబీరసీరేయుంజీతనన్నిపా
 తాన్నిహంతిచ॥ హిక్కాంమూర్పాంచకంశంచ మూకత్వం
 బధిరస్యచ | కాసాకస్తథోర్ధ్వశ్వాసంచమధువాతంనికృం
 తనమ్॥ సూచికాముఖనామె యుంరసఃప్రాణప్రదాయకః॥

తా. సౌవర్చలవణము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము నేపాళములు పుణిశిల కర్పరి మైలుతుత్తము పాలతుత్తము తాళకము వెలిగారము ఇంగిలీకము సైంధవలవణము ఇవి సమాంశములు వీనికి సమము పాడరసము ఇటుల వీని నన్నిటిని చేర్చి ఇప్పవీతులతైలముచే రి దినములు మర్దించి డోలాయంత్రమున ఒకరూము వండి ఖల్వములోనుంచి నల్లతాచు పిత్తాన రెండుదినములు భావనచేసి బ్రహ్మరంద్ర మునుగీరి గురిగింజయైత్తును నిమ్మపండ్ల రసములోకలిపి ఆగాయమునందు రాయుచుండిన సన్నిపాతములు హరించును. మఱియు ఎక్కిశ్శు మూర్ఛ వణుకు మూగతనము చెవుడు కాసము ఊర్ధ్వశ్వాసము మదువాతము వీనినికూడా హరింపజేయును. ఇది సూచికాముఖ రసమనబడును. ఇది ప్రాణులకు ప్రాణమునిచ్చును.

సన్నిపాతములకు భేతాళరసము.

శ్లో॥ రసగంధంవిషంచైవమరిచంచసమాంశకమ్ | మర్దయేచ్ఛిల
యాతావ ద్యావజ్జాయేతకజ్జలమ్ || గుంజాద్వయ ప్రమాణేన
హరేద్వాదశసంజ్ఞకమ్ | సాధ్యాసాధ్యం నిహంత్యాశు సన్ని
'పాతంసుదారుణమ్ || ఘ్రానేఘులిప్తదేహీఘ మోహగ్రస్తేఘ
దేహీఘ | దాతుమర్హతిభేతాళో యమదూతనివారకః ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము గంధకము నాభి మిరియాలు వీటిని సమాంశములుగా గ్రహించి కాటుకవలె నగువరకు చక్కగా రాతిచే మర్దించి 2 గురిగింజలప్రమాణము నీప్పించిన సాధ్యాసాధ్యముగమిగుల దారుణముగనుండు 12 విధములై సన్నిపాతములు నివర్తించును. బడలిక శరీరము జారిపోవుట మోహము కప్పకొనుట యీలక్షణములు కలిగియుండునపుడు దీనిని రోగికి యిప్పించవలయును. ఇది భేతాళ రసమనబడును. ఇది యమదూతల నడ్డగించును.

సన్నిపాతములయందు సూచికాభరణరసము.

శ్లో॥ విషంపలమితంనూతః శాణకశ్చూర్ణ యేద్వయమ్ | తచ్ఛూర్ణం
సంపుటేకృత్వా కాచలిప్తశరావయోః || ముద్రాంకృత్వాభ
సంశోష్య తతశ్చుల్యాం నివేశయేత్ | వహ్నింశనైఃశ్యనైః
కుర్యాత్ప్రహర ద్వయసంఖ్యయా || తతఉష్ణాట్య తన్మృద్రా
ముపరిష్ఠశరావకాత్ | సంలగ్నోయోభవేద్ధూమ తంగృష్ణీ

యాచ్ఛనై శ్శనైః ॥ వాయుస్పర్శోయథానస్యాతతః కూప్యాం
 నివేశయేత్ | యావత్కూచ్యాముఖేలగ్నం కూప్యానిర్యాతి
 భేషజమ్ ॥ తావన్మాత్రోరసోదేయోమూర్ఖితే సన్నిపాతిని |
 క్షురేణప్రచ్ఛితేమూర్ఖి తత్రాంగుళ్యాచఘ్నయేత్ | రక్త
 భేషజ సంపర్కాన్మూర్ఖితోపిహి జీవతి | తదైవ సర్పదష్టోపి
 మృతావస్థోపిజీవతి ॥ యదాతాపో భవేత్తస్య మధురం
 తత్రక్షీయతే॥

తా. శుద్ధి చేసిన విషము | పలము రసము | శాణము ఇట్లు వీనిని చక్కగా
 చూర్ణముచేసి ప్రమిదచైన ప్రమిదమాసి వానిపై కాచప్పుత్తికను పూసి యెండించి
 పోయిమీదనునిచి 2 రూములువరకు మెల్ల మెల్ల గా నివ్వనుజ్వలించజేసి పిదపదానిని
 గ్రహించిపైనపూసియుండుమట్టిని తీసివేసి పైప్రమిదలో నంటియుండుపొగను గాలి
 సంబంధములేకుండా మెల్ల గాయెత్తివుంచుకొని నూదికొనచేసెత్తిన యెంతవచ్చునో
 అంతప్రమాణముగల ఔషధమును మూర్ఖతోగూడియుండు సన్నిపాతరోగియొక్క
 శిరమునందు కత్తితోగిరి ఔషధమునునిచి వ్రేళ్ళచేరాచవలయును. ఔషధమురక్త
 మతో సంబంధించినతోడనే దారుణమయినమూర్ఖను గలుగజేసియుండు సన్నిపాత
 రోగము తత్క్షణమే నివర్తించును. పాముకాటుచే మరణావస్థ జెందియుండువానికి
 ఔషధమును పూర్వోక్తప్రకారము ప్రయోగించిన వాడు తత్క్షణమే జీవించును.
 శిరమునందు మంటగలిగినతోడనే మధురౌషధమును ప్రయోగించవలయును.

సన్నిపాతములకు రసరాజేంద్రరసము.

శ్లో॥ సూతస్య శుద్ధస్యపలు పలం తామ్రమయోరజః | అభ్రం
 నాగం వలంవంగం పలం గంధకతాళకమ్ ॥ పలంశుద్ధ విషం
 చూర్ణంసర్వమేకత్రకారయేత్ | మర్దయేత్కాకమాచ్యాశ్చ
 పత్రసారరసేనచ ॥ మత్సవారాహమాయూరఛాగమాహి
 పవిత్రకైః | మర్దయేద్భిన్నభిన్నంచ త్రికటోరంబుభిస్తథా॥
 ఆర్ద్రక సర్వసైపశ్చాత్ శతవారాన్మృహుర్మృహుః | సిద్ధో
 యంరసరాజేంద్రో ధన్యంతరిప్రకాశితః ॥ గుంజామాత్రంరసం

దద్యాత్సురసారససంయుతమ్ | మేఘధారాప్రవాహేనధారి
 తం వారిమస్తకే || అనివారోయ దాదాహిస్తదా దేయచ
 శర్కరా | భోజనందధిసంయుక్తం వారమేకంతుదాపయేత్ ||
 ఈశ్వరేణ హతఃకామః కేశవేనచదానవః | పావకేనచతు
 శీతం సన్నిపాతరసప్రథా||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము తామ్రభస్మము లోహభస్మము అభ్రకభస్మము నాగ
 భస్మము వంగభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము తాళకముశుద్ధిచేసిననాళి ఇవి దినుసుకో
 క్కొకపలము ఇటుల వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి కాకమాచిరసము మత్స్యములు
 పంది నెమిలి మేక బర్రె వీని పిత్తములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగానూరి పిదప త్రిక
 టుకషాయముచేతను అల్లపుస్వరసముచేతను పలుమారు భావనచేయవలయును. ఇది
 ధన్వంతరిచే జెప్పబడిన రసరాజేంద్ర మనబడును. దీనిని గురిగింజప్రమాణము తులసి
 రస సహితముగా నిప్పించవలయును వానిని వర్షధారలయందునిలిపియు తాపము
 శమించకుండిన శర్కరను యిప్పించవలయు. ఒకపూట పెరుగన్నమును ఘటంప
 జేయవలయును. ఈశ్వరుడు మన్మథుని విష్ణువు అసురులను, అగ్నిశీతమును నాశము
 జేసినటుల యీరసము సన్నిపాతములను నాశముచేయును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థ ప్రసాద పాలావారభోగవిహార పారీణ
 నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
 నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీణురీణానైద్యజన
 శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామభేయ
 ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
 త్రయోదశ సన్నిపాత సత్తవిధదోష సాధ్య
 సాధ్య దినప్రమాణ నాడీనిర్ణయ
 చికిత్సా లక్షణయుక్తం
 ద్వితీయ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

4.

— తృ తీ య ప్ర క ర ణ ము. —

శ్లో॥ దక్షయజ్ఞాపహారంచ సర్వదేవమదాపహమ్ ।
వీరచు మునినివీరం వీరభద్రమహంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమునందు తనకిష్టదేవుడగు వీరభద్రునకు నమస్కారాత్మక మంగళమును “ దక్షయజ్ఞాపహారంచ ” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. దక్షయజ్ఞ సంహారకుడు ఇంద్రుని సర్వదేవతలమదమునుబోక గాచినవాడు కూరగ్రగణ్యుడు ప్రభాకలితుడు నగు వీరభద్రుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమివృషరాజీయ మహంవై ద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అనిపేర్కొనబడిన నేనువై న్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథమునందు మూడవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

మనఃకాయదోష లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కాయస్యదోషా వాతాద్యా మనసస్తు రజస్తమః ।
దోషా ఏపహిసర్వేషాం రోగాణా మేపకారణమ్ ।
* రాగాదయోమనోరోగాః కాయరోగాజ్యరాదయః ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు దేహజనితంబులు రాజసతామసములు మనో జనితంబులు దేహజనిత వాతపిత్తశ్లేష్మములు మనోజనిత రజస్తమోగుణములు ఇవి సర్వప్రాణులకు ద్వివిధరోగములకు కారణభూతంబులు రాగాదులన మనోరోగం బులు జ్వరాదులన దేహజరోగంబులు.

వాతస్థానములు,

శ్లో॥ పక్వాశయః కటిస్సక్తి శ్రోత్రాస్థి స్పర్శనేంద్రియమ్ ।
స్థానంవాతస్యతత్రాపి పక్వాధానంవిశేషతః ॥

తా. పక్వాశయము పిఱుగు తొడలు చెవులు అఱ్ఱులు త్వగింద్రియము ఇవి వాతమునకు స్థానంబులు అయినను వాతంబధికము గా పక్వాశయముననే నెలకొని యుండుటంజేసి పక్వాశయమే వాతమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

పిత్తస్థానములు.

శ్లో॥ నాభిరామాశయస్వేదో లసికారుధిరంరసః ।
దృక్స్పర్శనంచ పిత్తస్య నాభిరత్రవిశేషతః ॥

తా. బొడ్డు ఆహారము చెమట చొంగ రక్తము రసధాతువు శీతోష్ణజ్ఞాన సహితనేత్రములు ఇవి పిత్తమునకు స్థానంబులు అయినను పిత్తంబధికము గా నాభి యందే నెలకొనియుండుటంజేసి నాభియే పిత్తమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

శ్లేష్మస్థానములు.

శ్లో॥ ఉరఃకంఠశ్శిరఃశ్లోమాపర్వాణ్యానూశ యాద్రసః ।
మేదోఘ్రాణంచజిహ్వచకఘస్యసతరామురః ॥

తా. హృదయము కంఠము శిరము మెదడు కీళ్ళు బొడ్డుకు పైననుండు రసము క్రోవు నాసికము నాలుక ఇవిశ్లేష్మమునకు స్థానంబులు అయినను శ్లేష్మంబధికము గా హృదయముననే నెలకొనియుండుటంజేసి హృదయమే శ్లేష్మమునకు ముఖ్యస్థానంబు.

వాతాదిధాతువుల అవస్థావేశేషము.

శ్లో॥ చయోవృద్ధిస్యధామ్నోవ తోపస్తూన్నార్గగామితా ।
శమస్స్వస్థానసమతా తత్రైవాపచయఃక్షయః ॥

తా. వాతపి త్తశ్లేష్మములు తమతమస్థానములయందు వృద్ధి జెందుట చయావస్థ యనియు వృద్ధి జెందినస్థానమువిడవాడి నాడులయందు ఊర్ధ్వముగానడుచుచుండిన ప్రకోపాస్థయనియు తమతమస్థానములయందు సమముగనుండిన సమావస్థయనియు తమతమ స్థానములయందు హీనదశను జెందిన క్షయావస్థయనియు జెప్పబడును.

వాతాదిదోషాద్యవస్థా లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రోతోరోధో బలభ్రంశో గారవానిలమూఢతే ।
ఆలస్యాపక్తినిష్ఠీవ మలసంగారుచిక్లమాః ।
లింగంమలానాంసామాన్యం నిరామాణాంవిపర్యయః ॥

తా. నాడీద్వారములు బంధించుట బలముక్షయించుట శరీరముబరువుగనుండుటవాతముబాగుగా స్ఫురింపకుండుట ఆలస్యము అజీర్ణము కారెయుమియుట మల బద్ధకము ఆరుచి బడలిక ఇవిదుష్టమైనవాతాదులకు సామాన్యలక్షణములని తెలియవలయును. వాతాదులు నిర్దుష్టంబులుగనుండిన పైలక్షణములు లేకయుండును.

వాతవికారములు.

శ్లో॥ స్రంసతాపవ్యథాస్వాపా స్నాదరుక్తిదభేదనమ్ ।
సంగేచభంగస్సంకోచో వద్ధ్వాంత్రస్రావదర్శనమ్ ।
పారుష్యకంపావాతస్య శోభస్పందనవేష్టనమ్ ।
స్తంభఃకషాయరసతా షర్ణశ్యామోరుఘోపివా॥

తా. రరీరము సోలుట మండుట నూచులచే బాడిచినటులుండుట నిదురశరీర కృశత్వము శోషాదిరోగములు వేదిన శరీరమునలియగొట్టినటులనొద్దుట సంకోగ మన భంగపడుట శరీరము సంకోచమునుజెందుట కనురెప్పకొనలు విఠివియై నీళ్ళు గ్రమ్ముట శరీరమునందువణుకు పరుసడనము శరీరముయొండుట శరీరముకదలుట శరీరము చుట్టికొనుట శరీరము స్తంభించుట నోరు ఒగరుగనుండుట శరీరమునలుపువర్ణముగనేని ఎఱ్రగనేనినుండుట ఈలక్షణములుగలిగిన వాతవికారములని తెలియవలయును.

పిత్తవికారములు.

శ్లో॥ పిత్తస్యదాహరోగామ్నా భుక్తాశనవిపాకతా ।
స్వేదఃఖేదఃస్మృతిఃక్రోధశ్శమనఃసూర్చ్ఛనంమదః ।

కలుకామరసోపక్రేపాండుర స్వచివర్ణతః ||

తా. దాహము ఉష్ణాధిక్యరోగము భుజించిన యన్నముపక్వము గానుండుట చెమట శరీరమునందు బడలిక స్మృతి కడుఱోపము శరీరతైత్వము మూర్ఛ మదము నోరుకారముగ గాని పుల్ల గానియుండుట శరీరము* పాండువర్ణముగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగిన పితృవికారములని తెలియవలయును.

శ్లేష్మవికారములు.

శ్లో|| శ్లేష్మణస్నేహకాఠిన్య కంచూ శీతత్వగౌరవమ్ |
బంధోపలేపస్త్రిమిల్య శోఘోవర్షణినిద్రితమ్ |
వర్ణశ్చ్యేతోరసస్వమర్లవణంచీరకారితా |

తా. శరీరము మెఱయుట కఠినమైయుండుట గురదగొనుట శరీరముచల్లగబరువు గానుండుట శరీరము ధాతుసంధులు దృఢమైగట్టిగనుండుట శరీరము జిగటగ నిశ్చలముగనుండుట శరీరము వాచుటనిదుర శరీరము తెల్లనైయుండుట నోరుతీసిగనేని ఉప్పగనేని యుండుట మంచముగ బనినేయుట ఈలక్షణములు గలిగినశ్లేష్మ వికారములని తెలియవలయును.

దోషలక్షణముల నెఱుంగునుపాయము.

శ్లో|| ఇత్యజేషామయవ్యాపి యదు క్తందోషలక్షణమ్ |
దర్శనస్పర్శనప్రశ్నైస్తత్సమ్యగుపలక్షయేత్ ||

తా. పైజెప్పబడిన క్రమప్రకారము నకలరోగవ్యాపక దోషలక్షణములను దర్శన స్పర్శన ప్రశ్నలచే నెఱుంగందగును.

ఋతుభేదమువలన వాతాదాలకు అవస్థావిశేషము.

శ్లో|| చయప్రకోపప్రళమావాయోర్హిష్మాదిషుత్రిషు |
వర్షాదిషుచపితృస్యశ్లేష్మణశ్శిరాదిషు ||

తా. గ్రీష్మము మొదలు మాడుఋతువులయందు వాతమునకుక్రమముగాచయ ప్రకోప శమనావస్థలుగలుగును. వర్ష ఋతువు మొదలుమాడుఋతువులయందుపితృ

* తెలుపు పచ్చనగల రంగు.

మునకు క్రమము గా చయ ప్రకోప శమనావస్థలుగలుగును. శిశిరముతువు మొదలు మూడుముతువులయందు శ్లేష్మమునకు క్రమము గా చయ ప్రకోప శమనావస్థలు గలుగును.

శరీరరోగముల కౌషధ భేదవివరణము

శ్లో॥ శోధనం శమనంచేతి సమాసాదౌషధంద్విధా ।
శరీరిజానాం రోగాణాం క్రమేణపరమావధమ్ ॥

తా. సర్వరోగములకు కౌషధము శోధనము శమనము అని ద్వివిధంబు అందు శరీరజనితరోగములకు యీ రెండును క్రమము గా పరమావధంబులు.

శ్లో॥ వ స్తిర్విరేకోవమనం తథాత్తైలంఘృతమధు ॥

తా. * వస్తీ విరేచనము † వమనోపయుక్తకౌషధములు శోధనావధంబులు నూనె నెయ్యితేనె ఇవి శమనావధంబులు ఈ రెంటిని శరీరజనితరోగములయందు ఉపయోగింపవలయును. మనోజనితరోగములయందు బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడు ధైర్యమునవలంబించి రోగి యొక్క యభిప్రాయము నెఱిగి తదను గుణము గాచి కృత్యేయవలయును.

వాతాదిదోష చికిత్సాభేద వివరణము.

శ్లో॥ ద్విధాచోషక్రమస్తేషాం తర్పణంచాప తర్పణమ్ ।
బృహణంలంఘనంచేతి తత్పర్యాయ ముదాహృతిమ్ ॥

* వస్తీయనగా—చిమ్మన గొట్టములో తైలాదిరూపయోషధముల నాకర్షించుటకై దానిమధ్యభాగమున బంధింపబడి అధోభాగమునందు కర్ణికాకారముగా అందాకర్షింపబడిన తైలాదుల వెలిపరచుటకై అగ్రభాగమునందు గుండ్రముగ నిర్మింపబడి చిమ్మన గ్రోవిలో బంధింపబడియుండు దండమే వస్తీయనబడును. ఆవస్తీకర్మ అనువాసనము నిరూహము అని ద్వివిధంబు అందుఘృత తైలాది స్నేహములను చిమ్మన గ్రోవితో గొట్టుట ఆనువాసన వస్తీకర్మణునియు కషాయము పాలు తైలము వీనిని చిమ్మన గ్రోవితో కొట్టుట నిరూహవస్తీయనియు జెప్పవలయును.

† పక్వాపక్వంబులుగలండు యన్నాదుల పచనముజేసి వెలిపరచెడి తైల తెగడ మొదలగునవి విరేచనావధమనబడును.

‡ అపక్వరూపముగనుంట్ల పిత్తశ్లేష్మముల హృదయమున నడ్డగించి వాని యందలి దోషంబంధమైన జలాదుల ఊర్ధ్వముఖము గా వెలిపరచెడి మంగకాయ మొదలగునవి వమనావధమనబడును.

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మరోగములయందు ద్వివిధచికిత్సల జేయవలయును. ఎట్లన్న తర్పణము అపతర్పణము అను రెండు క్రియలను † బృంహణము లంఘనము అను నీరెండు క్రియలను క్రమముగా జేయవలయును.

శ్లో॥ బృంహణాయద్బృహత్వాయ వాయోఃపిత్తకఫస్యచ ।
బృంహణంలంఘనంచైవ వాయోఃపిత్తకఫస్యచ ॥

తా. పుష్టికొరకు బృంహణక్రియను లఘువుకొరకు లంఘనక్రియను జేయించవలయును. మఱియు వాతపిత్తశ్లేష్మములయందు బృంహణలంఘనముల జేయించవలయును.

లంఘన భేదము.

శ్లో॥ శోధనంశమనంచేతి లంఘనంద్వివిధంభవేత్ ।
బౌదరంయద్బహిర్దోష శోధనంతచ్చపంచధా ॥

తా. లంఘనము, శోధనము శమనము అని ద్వివిధంబు, అందు అంతర్గత బాహ్యగతదోషములకు శోధనము ఐదువిధంబులు.

దోష భేదముచే రోగభేదములు.

శ్లో॥ ఏకేనైవచదోషేణ త్రయోద్వ్యాభ్యా మపిత్రయః ।
త్రిదోషైరపిచైకస్యా దేవసప్తవిధోగదః ॥

తా. సర్వరోగములు ఏకదోషజనితము ద్విదోషజనితము త్రిదోషజనితము అని ఏడువిధంబులు. అందు వాతము పిత్తము శ్లేష్మము వీనివలన ప్రత్యేకముగా జనించినవి ఏకదోషజనితంబులు వాతశ్లేష్మము వాతపైత్యము పిత్తశ్లేష్మము వీనివలన జనించినవి ద్వంద్వదోష జనితంబులు వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన జనించినవి త్రిదోషజనితంబులు.

సర్వరోగ సాధ్యాసాధ్య వివరణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధియే] ప్రయోగ శ్యమయేద్వాద్విధి మన్యామయ
ముదీరయేత్ । నాసావ శుద్ధశుద్ధస్తు సమయేన్నసమీర
యేత్ ॥

తా. బౌషధప్రయోగముచేకుద్ధరోగములు (అనగాఏకదోషజనితరోగములు) హరించు మఱియును, అశుద్ధరోగములయందు (అనగా ద్వంద్వరోగములయందు) త్రిదో

† బృంహణమన—కఠిరమునకు బౌషధాదులచే పుష్టిని గలుగజేయుట,

ష జనితరోగములయందు) ఔషధము బ్రయోగించిన యితరరోగములు జనించ
ఆట్లగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సజేయవలయును, అశుద్ధరోగములు కుదుర్
దుర్లభంబగుటచే చికిత్సచేయం జనదు.

మూత్రపరీక్షాక్రమ తత్సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] గృహీత్యా రోగిణోమూత్రం సూర్యా
తాపే నిఘాపయేత్ | తస్యమధ్యే ఊపేతైలం తస్మాత్రించ
పరీక్షయేత్ | యదావికాస మాగ్నీతి తదాసాధ్యం భవి
ష్యతి | బిందురూపేణమధ్యస్థ మసాధ్యంతైలమాదిశేత్ ||

తా. రోగియొక్క మూత్రమును కుండపెంకులోబట్టి ఎండలోనునిచి రా
మధ్యమున నూనెబొట్టు వైచి బరీక్షించిన వికసించెనేని రోగము సాధ్యమనియువి
సించక బిందురూపముగనుండిన రోగం బసాధ్యంబనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ శైలిమ ర్యదామూత్రే వికాసం కురుతేస్వయమ్ |
స్వరూపంతస్యవక్ష్యమి శుభాశుభ వినిర్ణయం |
శైలిబిందు ర్యదామూత్రే మత్స్యాకారం భవేద్భ్రువమ్ |
నిర్దోషంచ తదాసూనం మోక్షణంచైవకారయేత్ ||

తా. శైలిప్పబడిన క్రమప్రకారము మూత్రమునందువైచిన తైలిబిందువు విక
సించుటచే జెంజనట్టిభేదముల దానిశుభాశుభముల వ చెద ఆతైలిబిందువుమత్స్యా
కారమునుజెందిన రోగము నిశ్చయముగ సాధ్యమనియెఱింగి చికిత్సంపవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్వదాసకలేపాత్రే ప్రాసాదంగజచామరమ్ |
ఛత్రంచతోరణాకార శైలిబిందు శుభప్రదమ్ ||

తా. పైప్రకారము రోగి మూత్రములో వేయబడిన తైలిబిందువు మూత్రము
తట వికసించినను లేక మేడ ఏనుగు వింజామరము గొడుగు తోరణము దేనియొక్క
రూపమునేని జెందినను రోగము నిశ్చయముగా సాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] ప్రాతరుత్థాయ మతిమాణ్ మూత్రంపశ్యే
న్నిరంతరమ్ | మృణ్మయేతైలజేస్వచ్ఛే ప్రాతేదృష్ట్యా శుభా
శుభమ్ | తస్మధ్యేనిషీపేతైలం యథాసాధ్యం విచారయేత్ ||

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు రోగిమూత్రమును పరీక్షించవలయునని నిశ్చయించునపు డెల్లవారిని ప్రాతఃకాలమున మేలుకొలిపి స్వచ్ఛమై తైలసంబంధములే కుండెడి పుట్టిసాత్రయందు మూత్రమును విసర్జించునటులజేసి దానిభుధ్యమున నొక తైలబిందువువైచి రోగ సాధ్యాసాధ్యంబుల బరీక్షింపవలయును. ఎట్లన్ను:—

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] బిందురూపేణ మధ్యస్థం త్రైలంచే త్కృచ్చసాధ్యతామ్ । వికాసతే యదాతైలం సుఖసాధ్యం సమాదిశేత్ ॥

తా. పైక్రసుప్రకారము మూత్రమునందు వేయబడినతైలము బిందురూపముగ నుండిన రోగము కష్టసాధ్యమనియు వికసించిన సుఖసాధ్యమనియు తెలియవలయును

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] ఛత్రపర్వతవృక్షాణాం ప్రాసాదోష్ట్రగజస్యచ । రూపైస్సమానిసాధ్యం స్యాత్తైలబిందుః ప్రకాశతే ॥

తా. మూత్రమునందు వేయబడినతైలము గొడుగు పర్వతము వృక్షము మేడలాటిపిట్ట ఏనుగు వీనిలో దేనియొక్క రూపమునేని జెందిన రోగము సాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయర్వేదే] వల్లీమృదంగ మనుజభాంజపక్రమ్యగాదిభిః । సమావికాసతేబిందుః కృచ్ఛసాధ్యం సమాదిశేత్ ॥

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు తీగ మద్దెల నరాకారముభాండాకారముచక్రాకారము సింహము మొదలగువానిలో దేనియాకారముగలదిగ నేనివికసించినరోగము కష్టసాధ్యమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [శారీరే] ప్రాతరగ్రభవాంధారాంత్యక్రామూత్రస్యరోగిణః । తత్రతైలవంక్షిప్త్వా సాధ్యాసాధ్యం విచారయేత్ ॥

తా. ప్రాతఃకాలమునందు రోగియొక్క మూత్రప్రథమధారను వక్షించి మధ్యధారను గ్రహించి యెండలో నుంచి తైలబిందువునువై చిరోగ సాధ్యాసాధ్యములబరీక్షించవలయును.

శ్లో॥ భద్రపీఠ పృథుదర్పణఛత్రం పద్మశంఖ సహచామరవీణాః । కుండలాకృతిభవేద్యతైలంయస్య మూత్రపతితంసతుసాధ్యః ॥

తా. మూత్రమునంబు వేసిన తైలబిందువు భద్రపీఠము అటుకులు అద్దము గొడుగు పద్మము శంఖము చామరము వీణ కుండలము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టి న రోగము పాద్యమని తెలియవలయును.

అసాధ్య మూత్రపరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] చతుష్పాదం త్రిపాదంచ ద్విపదంచైవ దృశ్యతే | ఏకపాదం యదాబిందు ర్మృత్యుదః కథితోబుధైః | నరశ్శిరోవిహీనస్తు గాత్రం స్తంభ సమాకృతిః | ఏతద్రూప విభేదాచ్చ క్రువంమృత్యుః ప్రజాయతే ||

తా. మూత్రమునంబు వేసిన తైలబిందువు నాలుగుఖండములుగ నేనిమాడుఖండములుగ నేని రెండుఖండములుగ నేని ఒకఖండముగ నేని గనుపించినరోగి మృతిజెందును బుఱులు వచించెదరు. మఱియు నాతైలబిందువు శిరోవిహీనరాకారముగ నేని శరీరాకారముగ నేని స్తంభాకారముగ నేని గన్పించిన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శస్త్రఖడ్గ ధనుశ్చైవ త్రిశూలం ముసలాయుధమ్ | లగుడాకృతికంతైలం తస్మిణ్ణంవాగతాయుషమ్ ||

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు శస్త్రము ఖడ్గము బిల్లి త్రిశూలమురోకలిః భిండి వాలము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టి న రోగి తల్ల ణమున మృతి జెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] సృగాలసర్పమాఝాల ఖడ్గబాణలులాయవత్ | వ్యాఘ్రమర్కట సింహానాం సాదృశ్యా స్మృత్యుమాప్నూయాత్ ||

తా. మూత్రస్థతైలబిందువు నక్క పాము పిల్లి ఖడ్గము బాణము ఎనుబోకు పులి సింహము వానరము వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్నట్టి న రోగి కాలాంతకుని కడకేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సర్పవాసరబిడాలమూషికా సూకరాకృతి వేద్యదిచిహ్నమ్ | వృశ్చికాకృతి భవేదధస్తదా యస్య మూత్ర ప్రతిలేసగతాయుః ||

* భిండిలవామన—ఇనుప అలుగు కఱ్ఱసాగు.

తా. మూత్రస్థలైలబిందువు సర్పము వానరము పిల్లి ఎలుక పంది తేలువీనిలో దేనియొక్క రూపము గలదిగ నేని గన్పట్టినను లేక లోనమునిగినను రోగియొక్క ఆయువు క్షయించినదని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పక్షీకూర్మోవృషసింహ సూక్రస్పృశ్పవానరా ।
 బిడాలోవృశ్చిక్ష్ణైవ ఛిద్రస్వేపితధైవచ ।
 నిమజ్జనా తైలబిందో స్తదామృత్యుర్భ్రువంభ వేత్ ॥

తా. మూత్రస్థలైలబిందువు పక్షి తాబేలు ఆబోతు సింహము పందిసర్పము వానరము మార్జాలము తేలు వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని ఛిద్రరూపము లుగలదిగ నేని గన్పట్టినను లేక లోనమునిగినను రోగి నిశ్చయముగా మరణము జెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నాగవల్లీ దళకకుంభసన్నిభంపా స్తివాలకైః ।
 వృషవానరమండూకం మాత్రంపశ్యేన్న జీవతి ॥

తా. మూత్రస్థలైలబిందువు తమలపాసుపండ ఏనుగు లోకఆబోతువానరము కప్ప వీనిలో దేనియొక్క రూపముగలదిగ నేని గన్పట్టినరోగి బ్రతుకడని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] తైలబిందు ర్యదామూత్రే చాలసి వేంద్ర
 గోపకమ్ । ప్రేతలోకస్యగమనం ద్రువంజ్ఞేయంచికిత్సకైః ॥

తా. మూత్రస్థలైలబిందువు జల్లెడవలె ఇంద్రగోపపురుగులవలెనుండినరోగి ప్రేత లోకమున కేగునని వైద్యు డెరుంగవలయును.

దీర్ఘరోగియొక్క మూత్రాపరీక్షాక్రమము.

శ్లో॥ ప్రవృద్ధరోగిణాంవయివ్యో మూత్రోత్పర్గంతుకారయేత్ ।
 భాస్కరోదయవేశాయాం ప్రకాశేస్థాపయేద్ధ్రువమ్ ।
 లోడయిత్వాచతత్సమ్యక్తతో మూత్రంపరీక్షయేత్ ।
 శ్వేతకాచమయేపాత్రేధృత్వామూత్రంపరీక్షయేత్ ॥
 తృణేనతిలతైలస్యబిందుమాత్రంక్షీ పేత్తదా ।
 వాతేనమండలంయాతిపిత్తతోబుద్బుదాయతే ।
 కఫేవబిందుమాయాతి త్రిదోషేతునిమజ్జతి ॥

తా. నిర్మలమై తెల్లగనుండు గాజుపాత్రయందు దీర్ఘరోగముల వానిని వైద్యుడు మూత్రోత్సర్జనముజేయించి ఆమూత్రమును సూర్యోదయమునయొండయందు నిచి బాగుగా కలియ బెట్టి అందొకతృణముచేనూ నెబిందువును పేసిరోగమునుపరీక్షించ పలయును పరీక్షించునపుడు. మూత్రస్థినిగువు మండలాకారమునుజెందిన వాతరోగ మనియు బుద్బుదాకారమును జెందిన పిత్తరోగమనియుచిన్న చిన్న బిందువులయొక్క యాకారమును జెందినకఫరోగమనియులోనమునిగినప్రిదోషమనియు తెలియవలయును

రోగవిశేషముల మూత్రలక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] అధోబహుళమారక్తం మూత్రనూలోక్య తేయదా । వదంతితదతీనార లింగంవై లింగవేదినః । జలో దర సముద్భూతం మూత్రం ఘృతకణోపమమ్ । ఆమవాతే వసాతుల్యం తత్రతుల్యంతే జాయతే । వాతజ్వర సము ద్భూతం మూత్రం కుంకుమపింజరమ్ । మలేన పీతవర్ణంచ బహుళంచ ప్రజాయతే ॥

తా. పాత్రయందలి మూత్రము ఆభాగమునందు మిగుల రక్తవర్ణముగలదిగ నుండిన అతిసారరోగమనియు నేతికణములవలెనుండినజలోదరమనియువసతోసదూ నంబుగనేని మజ్జికతో సమానంబుగనేని నుండిన ఆమహితరోగమనియుకుంకుమవలె నెఱ్ఱగనేని యెఱుపథికముగాగల పచ్చరంగుగలదిగనేని మలయుక్తమై పీతవర్ణము గలదిగనేని నుండి అధికముగా వెడలుచుండిన నాతజ్వరమనియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] పీతస్వచ్ఛంచజాయేత మూత్రంపిత్తోదయే సతి । సమథాతౌపునఃకూప జలతుల్యం ప్రజాయతే । మూ త్రంచ కృష్ణతాంయాతి క్షయరోగా కులస్యచ । క్షయరోగో భవేద్యస్యత మసాశ్యం విబుద్ధి శేత్ ఊర్ధ్వంపీతమధోరక్తం మూత్రంవైద్యవరస్తదా । పిత్తవ్రకృతినంభూత సన్నిపాతస్య లక్షయేత్ । యస్యేక్షురససంకాశం మూత్రం నేత్రేచ పింజరే । రసాధిక్యం విజానీయాన్నిర్దిశే త్తస్యలంఘనమ్ । పీతంచబహుళంచయివ హ్యమావాతా త్ప్రజాయతే । రక్తం స్వచ్ఛంచ యస్మాత్త్రం తజ్జ్వరాధిక్య లక్షణమ్ । ధూమ్ర

వర్ణం యదామూత్రం జ్వరాధిక్యం వదేత్తథా కృష్ణమచ్చం
చ జానీయాత్సన్నిపాతజ్వరోద్భవమ్॥

తా. మూత్రము పసుపువర్ణముగలదిగ స్వచ్ఛముగనుండిన పిత్తజ్వరమనియు కూపజలతుల్యముగనుండిన సమధాతువనియు కృష్ణవర్ణంబుగనుండిన క్షయరోగమనియు తెలియవలయును. అట్టి క్షయరోగము అసాధ్యము మఱియు నాపాత్రలోని మూత్రము పైభాగమునందు పీతవర్ణముగలదిగ అధోభాగమునందు రక్తవర్ణముగలదిగ నుండిన పిత్తప్రకృతి సంభూతసన్నిపాత రోగమనియు తెలియవలయును. మఱియు మూత్రము చెఱుకు రసతుల్యంబుగ నేత్రములు ఎఱుపధికముగాగల పచ్చరంగుగలదిగ నుండిన రసాధిక్యరోగమని యెఱింగి లంకణము వేయవలయును. మఱియు మూత్రముపచ్చవర్ణముగలదై అధికముగా వెడలుచుండిన ఆమయతరోగమనియు గలతేటదై రక్తవర్ణముగ నేని ధూమ్రవర్ణముగ నేని నుండిన జ్వరాధిక్యమనియు నిర్మలమై కృష్ణవర్ణముగనుండిన సన్నిపాతజ్వరమనియు తెలియవలయును.

వారాదిరోగమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కఘ్నేస్వచ్ఛతరంశీతం ఘనబుద్ధ్యదసంయుతం ।
ఘృతోదకసమంవాతే మిశ్రైర్మిశ్రగుణాంభవేత్ ॥

తా. శ్లేష్మరోగియొక్క మూత్రము నిర్మలముగ శీతలముగ పిత్తరోగియొక్క మూత్రము నురుగు బుగ్గులు వీనితో గూడినదిగ వాతరోగియొక్క మూత్రము ఘృతము ఉదకము వీనితో తుల్యముగ ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రమలక్షణములు గలదిగ నుండును.

శ్లో॥ వాయోశ్చపాండురంమూత్రం రక్తవర్ణం చపైత్తకే ।
అథవాపీతవర్ణంచ కామిలాయాంతద్దైవచ ।
శ్వేతవర్ణంకఘానాంచ మిశ్రితంద్వంద్వజంభవేత్ ॥

తా. వాతరోగియొక్క మూత్రము పాండువర్ణముగ పిత్తరోగియొక్క మూత్రము రక్తవర్ణముగ లేక పీతవర్ణముగ కామిలారోగియొక్క మూత్రము పచ్చగ శ్లేష్మరోగియొక్క మూత్రము తెల్లగ ద్వంద్వరోగియొక్క మూత్రము మిశ్రవర్ణముగ నుండును

దీర్ఘరోగిమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్ణవే] రక్తధారా దీర్ఘరోగే కృష్ణాతు మరణాంతికే
సౌవీరస్యసమంమూత్రం మాతులుంగసమప్రథమ్ |
తైలతుల్యంభవేన్మూత్రం నిత్యంసహజపిత్తజమ్ ||

తా. మూత్రము రక్తవర్ణముగనుండిన దీర్ఘరోగమనియు నలుపువర్ణముగనుండిన మరణము జెందుననియు సౌవీరతుల్యముగ నేని మాతులుంగ రసతుల్యముగ నేని తైలతుల్యముగ నేని యుండిన వైత్యోగమనియు తెలియవలయును.

ప్రకారాంతర అసాధ్యమూత్ర లక్షణము

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] అతిరక్తంమేహరోగే జ్వరేహరిద్రవర్ణకమ్ |
జ్వరేవామేహరోగేవా ప్యసాధ్యంబహుమూత్రకమ్ ||

తా. మూత్రము కడురక్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగంబనియు, పచ్చగ వెడలిన జ్వరరోగంబనియు జ్వరమునందేని మేహరోగమునందేని బహు మూత్రముగలిగిన రోగి మృతిజెందుననియు తెలియవలయును.

శ్లో॥ యస్యమూత్రంస్రవేత్తైలం మధుమద్యంస్రవేత్తదా |
యమేన క్రియతేశీఘ్రం పాలితః పశుపాలకః ||

తా. ఏరోగియొక్క మూత్రము తైలము చేనెకలువలె వెడలెడివో అట్టిరోగి కడఁశీఘ్రముగా మరణము జెందును.

ఇది శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింశతీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పాఠిణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యాత్తమ
నమశ్శివాయ గత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచా తునీఘరీణ వైద్యజన
శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ

ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
కాయబోష మనోబోష నిదాన మూత్రపరీక్షా

క్రమ తత్సాధ్యాసాధ్య
రక్షణయుక్తం తృతీయ

ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— చతుర్థ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ బ్రహ్మవిష్ణు సురాధీశ సేవ్యపాద సరోరుహమ్ ।
పరాత్పర తరందేవం నీలకంఠ మహంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విష్ణు బాహుళ్యశంకగలవాడైతనచే జేయంబడు సీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పఠనమాప్తి జెందునిమిత్తము గ్రంథమధ్యమున తన కిష్టదేవతయగు పరమేశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “బ్రహ్మవిష్ణుసురాధీశ” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. చతుర్ముఖుడు విష్ణువు దేవేంద్రుడు అనువారలచే నేవింపబడునట్టి పాదపద్మముగలవాడును హిరణ్యగర్భుణకంటె పరుడును స్వయంప్రకాశస్వరూపుడనగు పరమేశ్వరుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠచంశాబ్ధి చంద్రమాబసవాహ్వయః ।
వక్ష్యోమివృషరాజీయ మహంవై ద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడైబసవరాజు అని క్షేరొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠం బైన బసవరాజీయమును సీగ్రంథమునందు నాలుగవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

క్షయరోగోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ ఆయుర్వ్యేరే రసరక్తగతంమాంస మజ్జాగోస్థిగతోజ్వరః ।
ఏతస్మధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగఃస్తుతదోచ్యతే ।
ధాతుగశ్చేత్వపథ్యాని కురుతేతత్త్వ యోభవేత్ ॥

తా. రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగతజ్వరములు జనించు ; తరి యపథ్యంబులనేసిన యవి ధాతుగతంబులగును. ధాతుగతంబున యపథ్యంబు నేసిన క్షయరోగము జనించును. (ఆ క్షయరోగము రసగత రక్తగత మాంస మజ్జాగత అస్థిగతములన వైగువిధంబులు. అంగుశరీరాశ్రితరసము క్షయింపుచుం రసగతక్షయమనియు రక్తముక్షయింపుచుండిన రక్తగతక్షయమనియు మాంస క్షయింపుచుండిన మాంసగతక్షయమనియు మజ్జ క్షయింపుచుండిన మజ్జాగత క్షయమనియు అస్థులు క్షయింపుచుండిన అస్థిగతక్షయమనియు తెలియవలయును.)

క్షయరోగకారణీభూత పాపములు,

శ్లో॥ (కర్మవిపాకే) స్త్రీహత్యా గురుహత్యా భాంతద్వైవ బ్రహ్మ హత్యయా | నజ్జనానాంవిరోధేవ రాజయత్క్మా ప్రిజాయ తే ||

తా. స్త్రీహత్య గురుహత్య బ్రహ్మహత్య సజ్జనవిరోధము అనువానివః పదకొండు క్షయరోగములు జనించునని కర్మవిపాకమును గ్రంథమున జెప్పం యున్నయది.

క్షయరోగ స్వరూపము.

శ్లో॥ అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః | రాజయత్క్మాక్షయశ్శోషోరోగ రాజఇతిస్మృతః ||

తా. అనేకరోగంబులతోగూడి తనకు ముందనేకరోగంబులుగలదై సక రోగంబులను ప్రభువై యుండునదియె* రాజయత్క్మాయని † యక్షమని ‡ శోషయ జెప్పంబడును.

క్షయరోగ పరివారము.

శ్లో॥ (అయుర్వేదే) క్షయరోగేజ్వరోరాజా తస్యపత్నీతుకామిలా చమూపతిఃపాండురోగోరక్తపిత్తంతుపుత్రకః | సఖ్యాశోఘా

* సర్వరోగములకు రాజుగ నుండుటవలన రాజయత్క్మ యనబడు.
 † శరీరమునందలి బాతరాగ్ని యొక్క సర్వక్రియల :క్షయింపంజేయుటవల క్షయమనబడు
 ‡ రసము రక్తము మాంసము మేదస్సు మజ్జ అస్థి శుక్రము అన సప్తధాః వుల శోషింపంజేయుటవలన శోష యనబడును.

సారాచమంత్రినౌ శ్వాసకాసకౌ । గూఢచారావాతపిత్తైవాజి
నౌవాంతికారుచి । గ్రహణ్యర్మోగుల్మశూలగాయకాస్తూర్య
వాదకాః । అనేకరోగానుగతోబహు గపురస్పరః । ఏవంవిధ
ప్రకారేణక్షయోధవతిరోగరాట్ । అసాఢ్యోయంమహారో
గో సమాస్రదివసావధిః ॥

తా. జ్వరము రాజుగ ఆరాజుకు కామిలారోగము భార్యగ పాండురోగము
సేనాధిపతిగ రక్తపిత్తము పుత్రుడుగ శోపాతిసారములు స్నేహితులుగ శ్వాసకా
సలు మంత్రులుగ వాతపిత్తములు గూఢచాలుగ వాంత్సరుచులు అశ్వములుగ గ్రహ
ణ్యర్మస్సులు గుల్మశూలలు గాయకులుగ వాద్యముల వాయంచువారు గలవై అనేక
రోగములలోగూడి తనను ముందనేకరోగంబులుగలవై రోగాధిపతియై యుండు
నదియే క్షయరోగమని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము అట్లగుటంజేసి వీనికి
వెయ్యదినములు ప్రమాణము.

ప్రకారాంతరక్షయ రోగోత్పత్తికారణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] వేగరోధాక్షి యావైవసాహసాద్విషమాశ
నాత్ । త్రిదోషోజాయతేయత్యోగరోహేతుచతుష్టయాత్ ॥

తా. వాతమూత్రపురీషాది వేగము నడ్డగించుట అతిమైధునము ఉపవాసము
ఆనూయ దుఃఖము ఈ మొసలగువానివలన ధాతువులుక్షయించుట బలిష్ఠమై యుద్ధా
దులచే ఖోభగలుగుట నానావిధాన్నపానముల విషముగుభుజించుట, ఈనాలుగు
కారణములవలన త్రిదోషములు బ్రకోపించి ఒక్కయత్కరోగమును జనింపజేయును.
పైజెప్పిన వేగరోధాది నాలుగుకారణములవలన వాతము బ్రకోపించును. దాని
వలన అగ్నిదుష్టంబై పిత్తశ్లేష్మముల బ్రకోపింపజేయును. మఱియు. పై జెప్పబడిన
వేగరోధాది నాలుగు హేతువులమధ్యములో అసంఖ్యాతీతమైన హేతువులు అంత
ర్భావమును జెందియుండును.

శ్లో॥ కఫప్రధానయిద్దోషైస్తు రుద్దేషురసవర్తమను ।
అతివ్యవాయునోవాపి క్షీణేరేతస్యనంతరాః ।
క్షీయంతేధాతవస్సర్వే బితస్కష్యతినూనవః ॥

తా. కఫమే ముఖ్యముగ గల వాతాదిదోషములు రసవాహినులగుధమనులనడ్డ గించుటవలన రసము హృదయమును జెంది నచ్చుటనే రుష్టంబై నోటిమార్గముగ జైలు వెడలు అందుచే రసధాతువు రసధాతువువలన రక్తమురక్తధాతువువలన మాంసము మాంసధాతువువలన మేదస్సు మేదోధాతువువలన మజ్జ మజ్జాధాతువలన అస్థులు అస్థులవలన శుక్రము క్రమముగ క్షయించి అను లోమక్షయమును గలుగంజేయును, మఱియు అతిమైథునమువలన పురుషునికి శుక్రము శుక్రమువలన అస్థులు అస్థులవలన మజ్జ మజ్జవలన మేదస్సు మేదస్సువలన మాంసము, మాంసమువలన రక్తము రక్తమువలన రసము క్షయించి ప్రతీరోమక్షయమును గలుగంజేయును. పిదప నరుడు శుష్కించును కార్యభూతముయిన శుక్రము క్షయించుటవలన కారణభూతములైన మజ్జాది దాతువులును క్షయించు, ఎట్లనగా, - కాలిన ఇనుపగుండును తడిభూమియం దునుట జే దానికి చుట్టునుండుతడిని యది శోషింపంజేయుచందంబున శుక్రము క్షయించుట వలన వాతము బ్రకోపించి సమీపముననుండు మజ్జాదిధాతువుల శోషింపంజేయును,

శ్లోకాంగ రూపములు.

శ్లో॥ భక్తద్వేషోజ్వరశ్చాస్వసః కాసశ్శోణితదర్శనమ్ |
స్వరభేదశ్చ జాయేతే వస్రూపం రాజయత్కృణీ ||

తా. అన్న ద్వేషము జ్వరము దగ్ధ ఉబ్బసము నెత్తురుగ్రక్కుట స్వరభేదము అను నీయాలును రాజయత్కృరూపంబులు.

రాజయలక్ష్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అంసపార్శ్వాభి తాపశ్చ సంతాపఃకరపాదయోః | * సత్యహానిశ్చ దౌర్బల్యం రాజయత్కృణీలక్షణమ్ ||

తా. భుజిశిఃపార్శ్వుల పంతాపముగలుగుట చేతులు కాళ్లు మండుట సత్యము క్షయించుట దౌర్బల్యముగలుగుట ఈలక్షణముగలది రాజయత్కృమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అగ్నిమాంద్య బలహీనతా జ్వరాశ్వాస కాసకృశ దేహితాశ్శ్వసః | పాక హానిగురువాంతి రేచనంరోగ రాజపరిపాకలక్షణమ్ ||

* జ్వరస్వప్నాంగగక్షైవ లక్షణం రాజయత్కృణః - - స్వాంగముల జ్వరముగలది రాజయత్కృమని తెలియవలయును.

తా. అగ్నిమాండ్యము బలహీని జ్వరము శ్వాసకాసలు శరీరకృశత్వము గుట నిట్టూర్పు వాతమువెడలుట భుజించిచున్నము జీర్ణము గాకుండుట శరీర బరువుగనుండుట వమన విరేచనములగుట. ఈలక్షణములచే క్షయరోగము రినదని తెలియవలయు.

వాతక్షయ లక్షణము.

9|| [చరకే] సంకోచస్పృంధపార్శ్వనాం స్వరభేదజ్వరా భ్రమాః || వాతజేయక్షుణ్ణేజ్జేయం లక్షణంచాతిశీతతా ||

తా. భుజపార్శ్వములు నొచ్చుట స్వరముహీనమగుట జ్వరము భ్రమగలు శరీరము కడుదల్లగనుండుట. ఈలక్షణములుగలది వాతక్షయమని తెలియము.

పిత్తక్షయ లక్షణము.

10|| [సిద్ధరసార్ణవే] జ్వరదాహాతిసారాశ్చ రక్తవాంతిశ్చయో మహాః | వీర్యస్తంభోరతిఃక్షీణాలక్షణంపిత్తజేతయే ||

తా. జ్వరము దాహము అతిసారము గలుగుట నెత్తురుగ్రక్కుట మిక్కుట అలసట గలుగుట వీర్యము స్తంభించుట రతిక్రియలు క్షయించుట ఈ లక్షణ గలది పైత్యక్షయమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

11|| [మాధవనిదానే] గురుత్వంశిరసశ్చర్ధి కాసఃకంఠేతథారుచిః | షోర్ధ్వశ్వాసశ్చవిజేయం లక్షణంకఫజ్జేతయే ||

తా. తలనొచ్చుట వమనంబగుట కుతిక లోశ్లేష్మము ఆడ్డపడుట అరుచి ఊపిరిగలుగుట ఈలక్షణములుగలదిశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

సన్నిపాత క్షయలక్షణము.

12|| [ఆయుర్వేదే] వాతపిత్తకపైర్యస్యలక్షణైస్సన్యుతో యదా సన్నిపాతాన్నితోజ్జేయః కష్టసాధ్యః క్షయస్తథా ||

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మ క్షయలక్షణంబులుగలది సన్నిపాతక్షయమని తెలియము. ఇది కష్టసాధ్యము.

వాతశ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వరభేదఃకఫఃకంఠేశూలాశ్వాసశ్చఛర్ద
నమ్ | వాతశ్లేష్మభవోయక్ష్యాజాత్వైవంతుచికిత్సయేత్ ||

తా. స్వరభేదముగలుగుట కంఠములో శ్లేష్మము కట్టుట కడుపులో శూ
గలుగుట యొగవ్రూపిరిగలుగుట వమనంబగుట ఈలక్షణములుగలది వాతశ్లేష్మక్షయ
మని తెలియవలయు.

వాతపిత్తక్షయలక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] స్వరభేదోజ్వరోదాహోశూలంఛర్దిస్వారో
చకమ్ | వాతపిత్తాత్మకోయక్ష్యా రాజరోగోమహాబల ||

తా. స్వరభేదము జ్వరము దాహము కడుపులోశూల వమనము అరోచకవ
కలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపిత్తక్షయమనియు కడుబలిష్ఠమైన రాజయక్ష
యనియు తెలియవలయు.

పిత్తశ్లేష్మక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ఆలస్యంబహునీద్రాచ స్వల్పదాహోభ్రమో
జ్వరః | వాంతిశోణితపూరశ్చపిత్తశ్లేష్మద్భవేక్షయే ||

తా. ఆలస్యము కడునిద్ర యొకింతదాహము భ్రమ జ్వరముగలుగుట నెత్త
రుగ్రమ్మట ఈలక్షణములుగలది పిత్తశ్లేష్మక్షయమని తెలియవలయు.

రక్తపిత్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ స్వరభేదోనిలశ్శూలా సంతోచశ్చిరుపార్శ్వయోః |
జ్వరదాహాతీసారాశ్చ రక్తపిత్తస్యయక్ష్యాణః||

తా. కంఠస్వరముచెడుట శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట కడుపులో
శూలగలుగుట లోతోడలు పార్శ్వములునొచ్చుట జ్వరము దాహము అతిసారము
గలుగుట నెత్తురుగ్రమ్మట ఈలక్షణములుగలది రక్తపిత్తక్షయమని తెలియవలయు.
(ఇది ఆసాధ్యము.)

క్షతక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] వక్త్రేవిభంగస్వరభంగయోగ స్వల్ప
జ్వరః పాణిపదేషుదాహః । రక్తాన్వితచ్చర్ద్యతీసారయుక్తః
స్రోక్తశ్చ యత్సోక్షతలక్షణశ్చ ॥

తా. నోరుపాక్తియురిడుట లేక మాటలాడుటకు శక్తిలేకుండుట కంఠ
స్వరముచెడుట స్వల్పజ్వరముగలుగుట చేతులుకాళ్లుమండుట రక్తయుక్తముగ
గ్రక్కుట పారుట ఈలక్షణములుగలది క్షతక్షయమని తెలియవలయును. (ఇది
అసాధ్యము.)

రోగరాజక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అగ్నిమాండ్యం జ్వరం శైత్యం ఛర్దిశ్శోణిత
పూయయోః । సత్వహానిశ్చచౌర్భల్యంగోగరాజస్యలక్షణం ॥

తా. అగ్నిమాండ్యము జ్వరము శైత్యము గలుగుట రక్తమునేని చేమునేని
గ్రక్కుట సత్వము క్షయించుట చౌర్భల్యము గలుగుట ఈలక్షణములుగలది రోగ
రాజక్షయమని తెలియవలయును. (ఇది అసాధ్యము.)

రక్తక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ మందాగ్నిశ్చర్దనంమోహోరక్తత్విజ్ఞాత్రనేత్రకః ।
మాంసగ్రంధ్యర్బద గ్రంథిముఖశార్దంధ్యమేవచ ।
కంఠశ్శుష్కతీమాంసంచరక్తక్షయాయమాలయమ్ ॥

తా. మందాగ్నిగలుగుట పమనంబగుట మోహముగలుగుట మూత్రమురక్త
వర్ణముగనుండుట నేత్రములనెత్తురు ఉట్టిబడుట మాంసగ్రంథులు జనించుట నోరు
దురంధ్యముగనుండుట కంఠముశోషించుట శరీరమాంసము కృశించుట ఈ లక్షణ
ములు గలది రక్తక్షయమని తెలియవలయును. ఇదిగలరోగి యమాయలంబునకేగు

చతుర్విధక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] త్రివిధస్యాత్క్షయోవోషైర్దుష్టైర్హేతుచతు
ష్టయాత్ । ధాతుక్షయాద్వేగరోథా త్సాహసాద్విషసూశ

నాత్ | ఆగంతుకక్షయోజ్ఞేయ శ్చతుర్థోవైద్యపారగైః |
 తస్యరూపాణీవై స్వర్యంకాస శ్వాసోరుచిర్జ్వరః | బల
 మాంస త్తయఃపార్శ్వ శిరోరుగ్రేచసంఘమిః | కంఠపార్శ్వ
 రుజానాహ ర క్తశ్చ ఛర్ది పీనసః | నిహంతి పూయనిష్ఠీవో
 హ్యతిసారో హతస్వరః ||

తా. విరుద్ధాహారవిహారములవలన వాతపైత్యశ్లేష్మములు బ్రహ్మోపించి వాత
 త్తయము పీత్తత్తయము శ్లేష్మత్తయము అనినూఘవిధములైన త్తయగోగములుగలు
 గండేయు ధాతుత్తయము మలమాత్రప్రతిబంధము సాహసము * విషమాశనము
 అను నాలుగుకారణములవలన ఆగంతుకక్షయముజనించు. ఈ ఆగంతుకముతోడ
 త్తయగోగములు నాలుగుపీఠంబలని సిద్ధవిద్యాభయనెడు గ్రంథమున కెప్పంబడి
 యున్నయది, వానియందు నగ్రహము కానశ్వాసములు అరుచి జ్వరము బల
 త్తయము మాంసత్తయము పార్శ్వములయందునొప్పి మిక్కుటముగ శిరమునందు
 నొప్పి వమనము కుతికయొక్క పార్శ్వములయందునొప్పి కడుపుబ్బరమురక్తము
 నుగ్రస్కుట పీనసము దగ్గునపును చీముబడుట అతిసారము హీనస్వరము గలు
 గుట, ఈలక్షణములతో గూడియుండెడి నాలుగు విధములైన త్తయగోగములు
 రోగినిజంపు.

ఏకాదశక్షయ లక్షణము.

శ్లో|| [స్నిగ్ధరసార్ణవే] సాహసోవేగసంక్రోధస్యక్తాభిన్నేహనంక్షయః |
 అన్నాహారవిధేస్త్యాగశ్చ త్యాగోరాజయత్మణః | రూపంభవి
 వ్యత స్తత్రప్రతిశ్వాయస్తుసంక్షయః | ప్రసావేముఖమాధు
 ర్యంతపనంవహ్నినాశనమ్ | సౌల్యగోగస్తథానాహశోభావ
 ష్యశుభేక్షణమ్ | మక్షకామత్పణకేశాది ప్రాణనాయు స్వపా
 నగః | హృల్లాసశ్చర్ధిరచుచీ రసతోపిబలక్షయః | హృత్ శ్చశోపః
 పదయో శ్చోషశ్యక్షీణశుక్లతా | గాహ్యప్రమానభిజ్ఞాసం
 కాయేభీభత్సదర్శనమ్ | పీనస శ్వాసకాసాది మూర్ధస్వర
 రుజారతిః | ఊర్ధ్వ విస్రంసనంశోభో రక్తఛర్దిస్తు కోస్తగః

* విషమాశనమనః--నానావిదాన్నపానసాల విషమముగ నేవించును,

యోనిపార్శ్వగుదేశూలం సంధికోభవతిజ్వరః । ఏకాదశసు
రూపాణి జాయంతే రాజయత్కృసుః।

తా. సాహసము చేయంబూనుట కార్యములయందు కడువేగము గలుగుట శుక్లముక్షయించుట లేక చురుకువలె గారుట అన్నమనందిచ్చలేపండుట ఈ 4 గును మందుగలుగబోయెడి పదకొండువిధములై నరాజయత్కృలను పూర్వరూపంబులుఅవి జనించినపిదప పడిసెము మాత్రకృచ్ఛముగలుగుట నోరుతీపిగనుండుట శరీరమువిదాహించుట అగ్నినశించుట స్థూలరోగము కడుపుబ్బరము గలుగుట ముఖమువాయుట వికారముగజూచుట వెంట్రుకలు మక్షికౌత్పణవర్ణసమానంబులుగనుండుట ప్రాణ వాయువు అపానవాతముతోగలియుట ఓకర లేకఎక్కిళ్ళువాంతి అరుచి గలుగుట రసధాతుక్షయమువలన సత్వముక్షయించుట కాళ్ళుచేతులువాయుట శరీరముశోషించుట శరీరమున స్పర్శజ్ఞానములేపండుట శరీరము ఘోరముగ గనుపించుట పీనసము శ్వాసకాసాదులు గలుగుట శరీరమువాయుట నెత్తురుగ్రమ్ముట కోష్ఠవాతముగలుగుట యోనిపార్శ్వములు గుదస్థలముశూలించుట సంధివాతము జ్వరముగలుగుట ఈలక్షణంబులన్నియు ఏకాదశక్షయములని తెలియవలయును.

క్షయరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] మందాగ్నిశ్చలహీనతాకృతనుశ్శ్వాసశ్చకాసభ్రమా॥
హృచ్చాలంవమనంప్రవాహస్వరరుక్మంపస్త్యజీర్ణంతృషా ।
దాహోవిస్తృతహస్తి మూత్రగళరుక్చీతం శిరోర్దిర్జ్వరం ।
మూర్ఛార్తిస్త్యథపీనసండగతిష్టైత్యక్షయే లక్షణమ్ ॥

తా. మందాగ్నిగలుగుట సత్వములేపండుట శరీరముకృశించుట కాసశ్వాసములు భ్రమ తొమ్మునొప్పి వాంతులు అతిసారము స్వరభేదము వణుకు అజీర్ణము దప్పి దాహముగలుగుట ఏనుగుమాత్రమువలెనే మూత్రంబదికముగ వెడలుట కుతికలోనొచ్చుట చలువగలుగుట తలనొచ్చుట జ్వరము మూర్ఛ పీనసము జడత్వముగలుగుట ఇవియన్నియు క్షయరోగలక్షణంబులని తెలియవలయును.

క్షయోప ద్రవములు.

సీ॥ క్షయకుపద్రవమతిసారంబు గృశమైవదేహంబు గన్నులుడెల్ల నగుట ! కడుపెండివెన్నునఁ గలయుట మోహంబునఘ్టేంద్రియంబువ్రణాలుగలుగు | దగ్గునుశూలయూర్ధ్వశ్వాసస్వరహీనమై కాళ్ళు వాచుట మఱియుదాన | సంగమెల్లనుశుష్కమగుటముక్కున నెత్తురొలుకుట ధాతుక్షయోర్మి యగుట॥

గీ॥ క్షయలకెల్లనునీరోగజాలమున్న | నదిప్రమాసంబుభన్వంత్రికై నఁగాని ! మాన్పరాదని చెప్పె బల్మూఱునీల | కంఠకొట్టూరువై ద్యసంఘంబెఱుంగ॥

శ్లో॥ [నిత్యరాజీయే] అనేకోపద్రవయుతం పాదయోః ప్రస్నతం నరమ్ | నారీంశోప ముఖింహంతి కుక్షీగుహ్యే వృభావపి॥

తా. ఏపురుషునికి క్షయరోగమునోడ అనేకోపద్రవములుగూడి కాళ్ళయందువాపు స్త్రీకి ముఖమునందువాపు స్త్రీపురుషులకుకడుపు మర్మస్థలము అను వానియందు వాపుగలిగియుండెడినో అట్టివారు మరణము జెందుదురని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యరాజీయే] జ్వరాతిసారశోఫానాంశ్వయథాచతథాక్షయే | ఆననం గుస్తపాదంచ విశేషాద్యస్యశుష్యతి | స్వయోరావపిచేహేచ సామాన్యాద్యాతిపంచతామ్ ||

తా. క్షయరోగములలో జ్వరాతిసారంబేని శోఫయేని ముదిరినను లేక ముఖము కాళ్ళు చేతులు కుష్కించి యొనిశరీరము వాచియుండినను అట్టి క్షయరోగి మరణము జెందునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నాసికాచ్యుతరక్తశ్చమేహం పాండ్వాయుయీక్షయీ | సవ్యోపిముంచతిప్రాణాన్ సద్యమేవనసంశయః॥

తా. మేహం పాండు క్షయరోగముగలవారికి ముక్కు బెడలి రక్తము గూరుచుండిన వారునిస్సంశయముగ తక్షణంబునప్రాణంబుల విడిచెదరు.

శ్లో॥ శోషోదలాన్యోగ్రహణే జ్వరగుబ్ధాఘ్నపద్రవాః॥

తా. క్షయరోగంబులలో శోష ఉదరము మూలవ్యాధి గ్రహణి జ్వరము గుల్మము అను సుపద్రవములు గలిగినరోగి మృతిజెంతునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచీశ్లేష్మహీనాంగ మతిసార ప్రవీణితమ్ |
 శూలశుష్కోదరంచై వ యక్షృణంపరివర్జయేత్ |
 ఊర్ద్వశ్వాసాతిశుక్లాక్షీ భిన్న కాంస్యహతస్వరః |
 అతియోహఃకృశోమందో హీనబుద్ధిబలేంద్రియః |
 వ్రణాంగశోషంహిక్మావాక్ క్షయీయాతియమూలయన్ |
 తథాస్యాప్రిప్రక ర్తవ్యా చికిత్సాజీవితావధి ||

తా. విషూచి కఫము అంగహీనము అతిసారము శూల శుష్కోదరము ఎగ పూపిరి సేత్రములు తెల్లనైర క్తవిహీనములుగ నుండుట సర్వముపగిలినకంచుపాత్రధ్వనితోతుల్యముగ నుండుట కడుమేహము శరీరకృశత్వముశరీరమాండ్యముబుద్ధిమాండ్యము బలక్షయము ఇంద్రియక్షయము ప్రణములు శరీరముయెండుట ఎక్కిళ్లుఅను సుపద్రవములలో దేనితోవేని లేక అనేకరోగంబులతో నేనిగూడి యుండెడిక్షయరోగి యమాలయంబునకేగును. ఐననుక్షయరోగి జీవించియుండువరకు చికిత్సంచేయవలయును.

క్షయోకాదశరూప వద్రూప త్రిదోషశోషవివరణము.

శ్లో॥ [అయ్యుర్వేదే] స్వరభేదోనిలాచ్ఛాలం సంకోశ్చాసపా
 ర్శ్వయోః | జ్వరాదాహోతిసారశ్చ పితృద్రక్తస్యచాగ
 మః | శిరసోప్యతిహారశ్చా ప్యభక్తచ్ఛందవవచ | కాసఃకంఠ
 స్యశోధ్యసో విజ్ఞేయః కఫకోపతః | ఏకాదశభి ర్వైత్వైర్వ
 షశ్చి ర్వాపిసమన్వితమ్ | కానాతిసారపాస్యావృత్తి సర్వభేదా
 రుచిజ్వరైః త్రిభిర్వాపీతంలింగ యిర్జ్వర కాసాస్పగామయైః |
 జహ్వోచ్ఛోషార్దివం జంతుమిచ్ఛంసు విపులంయశః ||

తా. వాతపిత్త శ్లేష్మసంకరమువలన జనించు సన్నిపాతము సర్వలక్షణసంపూర్ణముగ నుండుచందంబున సన్నిపాతము వలన జనించు క్షయరోగము సర్వలక్షణ సంపూర్ణముగ నుండును. అంచువాతప్రకోపమువలనసర్వభేదముశూలభుజపార్శ్వములు

యీడ్చికొనుట పితృప్రకోపమువలన జ్వరము దాహము ఆతిసారము రక్తముగ్రక్కుట శ్లేష్మప్రకోపమువలన శిరోభారము అన్నద్వేషము దగ్గు కంఠముననొప్పి అను నీపనునొకండులక్షణములు గలిగి మాంసక్షయముతోక్షయరోగిని లేక కాసము ఆతిసారము పార్శ్వములు యీడ్చికొనుట స్వరభేదము ఆరుచి జ్వరము అను నీ 9 లక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతో గూడియుండు క్షయరోగిని లేక జ్వరము దగ్గు రక్తము గ్రక్కుట అను నీ 3 లక్షణములుగలిగి మాంసక్షయముతో గూడియుండు క్షయరోగిని మిక్కుటముగ యశమునుగోరెడి వైశ్యుడు వర్జింప వలయును.

సర్వరోగభేద వివరణము.

శ్లో॥ ఏకనయివచదోపేణ తయోద్వ్యాభ్యామపిత్రయః ।
 త్రివోషయిరపిచైకస్యా దేతైస్సప్తవిధోగదః॥

తా. సర్వరోగములు ఏకవోష ద్వివోష త్రివోషజనితమువలన 7 విధంబులు అందు వాతపిత్తశ్లేష్మమువలన ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ జనించునవి ఏకవోషజనితంబులు వాతశ్లేష్మ వాతపైత్య పిత్తశ్లేష్మమువలన జనించిన ద్వంద్వవోషజనితంబులు. వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన జనించునవి త్రివోషజనితంబులు.

రోగసాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] ప్రయోగశ్శోషయేద్వ్యాధ్యమిన్యామయము
 దీరయేత్ । నానావశుద్ధశుద్ధస్తు శమయేన్నసమీరయేత్ ॥

తా. ఔషధప్రయోగము శుద్ధరోగము (అనగా ఏకవోషజనితరోగము)లను హరింపజేయు నేగాని యితరరోగములగులుగ జేయవండును. మఱియు అశుద్ధరోగముల (అనగా ద్వంద్వరోగముల త్రివోషజనితరోగముల) ఔషధముప్రయోగించినఇతరరోగములుజనించును అట్లగుటంజేసి శుద్ధరోగములకే చికిత్సంజేయవలయును అశుద్ధరోగములు కుదురుట దుర్లభంబగుటచే వానికే చికిత్స జేయంజనదు.

క్షయరోగములకు తాళకసిందూరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధతాళస్యభాగంచనుభాచూర్ణంసమాం
 శకమ్ । రక్తాకారాససా రేణ మర్దయిత్వాదినత్రయమ్ ।
 మూషాయాన్నిక్షి. పేత్సర్వం సప్తనారంపుటంభవేత్ ।
 సింహూరంహరితాళస్యచేంద్రగోపప్రభంభవేత్ । ఏతత్సర్వం

సమాలోఽద్య నానారోగేషుయోజయేత్ | పత్రవల్లీరసైర్యు
 క్తం శ్లేష్మక్షయవినాశనమ్ | గోక్షుస్వరసైర్యుక్తం రక్త
 క్షయవినాశనమ్ | నారికేళర సైర్యుక్తంవాతశ్లేష్మవినాశన
 మ్ | హరీతకిచూర్ణయ్యుక్తం శ్వాసక్షయవినాశనమ్ | పిప్పలీ
 చూర్ణయోగేన కాసక్షయవినాశనమ్ | సితమామథునాయు
 క్తం పిత్తక్షయవినాశనమ్ || నిర్గుండిచూర్ణసంయుక్తం కఫ
 జ్వరవినాశనమ్ | నవసీతేనసంయుక్తం హిక్కాఛర్దినివార
 ణమ్ | మంజరీసారసంయుక్తం చాతుర్ధికవివాశనమ్ | అర్జు
 నత్వక్పూర్ణయ్యుక్తం శుక్లమేహవివాశనమ్ ; కార్పాసబీజచూ
 ర్ణేన బహుమూత్రప్రణశ్యతి | శంఖచూర్ణేన సంయుక్తం
 గ్రహణీసారనాశనమ్ | ఉన్మత్తసారసంయుక్తం క్రిమికుప్తంవిన
 శ్యతి | అపామార్గస్యసారేణ గుదరోగోవినశ్యతి | వృశ్చి
 కాలీరసైర్యుక్తం యేహంకృచ్ఛ్రంవినశ్యతి | ధూపచూర్ణేన
 సంయుక్తం గ్రహణీనోషనాశనమ్ | శుక్లకండేనసంయుక్తం
 గ్రహణీశూలనాశనమ్ | దాడిమీసుమసారేణ హిక్కాగ్ర
 హణీనాశనమ్ | ఏతత్సమాంశకంచూర్ణ మయోక్తంభాషి
 తంతథా | తాళసింధూరయోగేన నానారోగహారంపరమ్||

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకము సున్నము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వ
 మునసునిచి వైడిప్రత్తిపువ్వలరసాన మాడుదినములు మ్రించి వజ్రముపలోనునిచి
 7 లఘుపుటములువేసిన తాళకము ఆరుద్రపురుగులవలె నెఱ్ఱగసిందూరించును. పిదప
 నావజ్రమాపములోని సిందూరమును గీచి యెత్తుకొని సర్వరోగములయం దుపయో
 గింపవలయును. మఱియు నాసింహూరములో గెండు * చిన్నములయెత్తును రుద్ర
 జడాపరసముతో నొసంగిన శ్లేష్మక్షయమును ఏనుగు పల్లెకు రసముతో నొసంగిన
 రక్తక్షయమును టెంకాయ సీసతో నొసంగిన వాతశ్లేష్మక్షయమును కరక్కాయ
 ను చీనాపంచదారతో నేని టెంకాయతో నొసంగిన వైత్యక్షయమును నల్ల వాపిలి
 యామ చూర్ణముతో నొసంగిన శ్లేష్మజ్వరమును వెన్నతో నొసంగిన ఎక్కిళ్లు వాంతు
 లును తొలసియాకురసముతో నొసంగిన చాతుర్ధికజ్వరమును మద్దిచెక్కచూర్ణముతో

* చిన్నమన:-- నాలుగు గురివెంపగింజలయెత్తు.

నొసంగిన శుక్ల మేహములు ప్ర త్తిట్యలచూర్ణముతో నొసంగిన బహు యూత్రమును శంఖచూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణీ ఆతిసారములును ఉమ్మై త్తరసముతో నొసంగిన క్రిమి కుష్ఠగోగములను ఉత్తరణీరసముతో నొసంగిన గుదరోగమును తేలుమణి యాకు రసముతో నొసంగిన మేహరోగమును యూత్ర కృచ్ఛ్చయను అగరుగంధపు చెక్క చూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణీ దోషమును ఆతివస చూర్ణముతో నొసంగిన గ్రహణీశూలలును దానిమ్మపువ్వుల రసముతో నొసంగిన ఎక్కిళ్ళతో గూడియుండు గ్రహణీరోగమును నశించును వైచునుసానములు సిందూరమునకు సమముగ నుంచు కొనవలయును. మఱియు నీతాళక సిందూరము నానారోగముల హరింపజేయుట యందు కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నది.

క్షయపాండుకామిలలకు శ్రీమదగ్నికుమారము.

శ్లో॥ వ్రాంతామణౌ తుల్యాగంధక పారదావమృతకం శుల్బంచ
 తుల్యాశకమ్ ఖల్వేహంసపదీరసేదినయుగం సమర్ద్యయ
 త్నాత్తతః | కృత్వాకాచమయేఘుటేచ వటికాస్స-తాప్య
 సూర్యాంశుభిః | తద్రుద్ధ్వాడనమంశులీ పరిమితం చేలంన్య
 దావేష్టయేత్ | భాంజేవాలుకయాత్రిభాగభరితే షీప్త్వా
 షీపేద్వాలుకామ్ | భాంజాస్యంతునిరుద్య వాసరయుగం
 గాఢాగ్నిముద్దీపయేత్ | ఉత్తార్యస్యశరీరశీతలమతోవేదాం
 శతుల్యామృతమ్ | తుల్యాంశైశ్చమరీచ చూర్ణనికరై స్సం
 యోజ్య గుంజామతమ్ | దేయంగాగలతాడశేన సహితం
 చూర్ణంతథాఘాదయేత్ | శ్రీమానగ్నికుమారకోరసవరో
 నిశ్చేమరోగాసహః | శ్లాసకానక్షయ పాండుకామిలా శూ
 లవాతనమిరోగభూపతిః | సన్నిపాతమతి దారుణజ్వరాక్
 హంతిహంతరసభూపతిఃక్షణాత్ |

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి తామ్రభస్మము వీనినిసమభాగ ముంగ ఖల్వమునఁచునిచి రెండుదినములు హంసపాదియాకురసముచే బాగుగామర్చించి మాత్రలుజేసి ఎంపనెండించి గాజుపప్పెలోబోసి దానినూలిన బలపపుడిరడచేయూసి కీలనున్నులిచ్చి యెండించి కుంఠకు రి భాగములుయిసుకబోసి అంతా గాజుపప్పె

నునిచి దానిపైవరల నిసుకబోసి వాలుకాయంత్రమున 2 దినములువండిసాంగశీతల మునదీసి దానికి 4 వ పాలుశుద్ధిజేసినవసనాభివసనాభికి సముము మిరియ పుచూర్ణము కలిపియందొక గురిగింజప్రమాణమును తమలపాకులోనునిచి నేపించిన క్వాసకాసలు క్షయరోగములు పొండఃపులు కామిల శూల వాతములు వాంతులు సన్నిపాతములు పురాణజ్వరములు (అప్లుతైత్యములు శోఫలు) మొదలగు సర్వరోగముల తక్షణమున నిశ్చేషముగ బోకడను. ఇచ్చివ్రాసినవి కుమారమనియురసభూపతియనియు జెప్పబడః.

క్షయాదిస్వరరోగములకు పూర్ణ చంద్రోదయము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] పలంమృషు స్వర్ణదళం రసేంద్రపలాష్టకం
 షోడశగంధకన్య | శోణైస్సు కార్పాసభవై ప్రసూనై స్స
 ర్వంవిసుర్దాధకుమారికాద్భిః | తత్కచకుంభే నిహితంప్ర
 గాడే * మృత్పర్పటిబిర్ది వసత్రయంచ | పచేత్క్ర మాన్న
 సికతాఖ్యయంత్రే తతోరజః పల్లవరాగరమ్యమ్ || నిగృ
 హ్యైవై తచ్చపలం పలంచ చత్వారి కర్పూరరజస్తధైవ |
 జాతీఫలంశోషణ మింద్రపుష్పం కస్తూరికాయా ఇహశాణ
 మేకమ్ | చంద్రోదయోయంకథితోన్య మాషో భుక్తోహి
 వల్లిదళమధ్యవర్తి | మకోత్కటానాంప్రమతాశతానంగర్వా
 ధికత్వంశ్లేఢ యత్యకాండే | ఘృతంఘ భూతమతీవదుద్దం |
 * మృదూని మాంసానిస మండకాని | మాషాన్నపిస్తానిభ
 వంతిపథ్యా న్యాసందదాయీన్యపరాణిచాత్ర | వలీపలిత
 నాశనస్తను భృతావయ స్తంభ నస్స మస్తగద ఖండనః
 ప్రచురిరోగపంచాసనః | గృహేషిగృహ భూపతిర్భవతి య
 స్యచంద్రోదయస్సపంచశరదర్పితోమృగదృశాంభ వేద్వల్ల
 భః | రతికాలేరతాంతే వాసేవితవ్యోరసోత్తమః | మాన
 హానికరోత్యైః ప్రచుదానారసు నిశ్చితమ్ | క్షత్రిమంస్థా
 వరంచైవ జంగమంపాపి యద్విషమ్ | నషికానా యభవ
 సాధ కేంద్రస్య వత్సరాత్ | యథామృత్యుం జయాఞ్క
 సాస్యృత్యుంజయతి దేహిణామ్ | తథాయంసాధ కేంద్ర

* మత్కర్పటై స్తద్ధివసత్రయంచ. * గురూణిమాంసాలిసమస్తకానిః!

స్వజరామరణనాశినః | ఇంద్రపుష్పంలవం గంస్యాత్కర్వాన
కుసుమద్రవమ్ | తాత్రాంతరేప్రసిద్ధో యంమకరధ్వజినామత

తా. శుద్ధిజేయబడి నూళ్ళుముగ కత్తిరించబడిన కుందనపురేకులు 1 పలః శుద్ధిజేసినపాచరసము. 8 పలములు శుద్ధిజేసిన ఆమ్లసార శిలగంధకము 16 పలముః ఇటుల వీనినెల్లఖిల్వముననునిచి ఎఱ్ఱప్రత్తిపువ్వుల రసమునబకదినముబాగు గామర్దిం- పిదప మఱియొకదినము కలబంధమురసముచే మర్దించి సెనగగింజలం తేసిమాత్రలుజే. ఎండించి గాజుకుప్పెలోబోసి చీలమన్ను లేపనము జేసి వాలుకాయంత్రము; నునిచి మృగు తీక్ష్ణ గాఢాగ్నులచే మూడుదినములువండి సాంగశీతలమున దింకి యందలి యాషధమునుదీసిజూచిన యదిచిగురుటూకు వర్ణతుల్యముగనుండవలయును. ఆటులుండిన పక్వంబైనవని యెఱింగి యందు దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పన పచ్చకర్పూరమును జూజికాయలనుపిప్పళ్ళునులవంగములను* శాణప్రమాణముకన్నూ రినిగలిపి మర్దించవలయును. ఇదియ పూర్ణచంద్రోదయమనంబడును. దీనినిమాషప్రమాణముతమలపాపలోనునిచి నేవించిన మదించిన నూరుగురు స్త్రీలగర్వము నణచుటయం దు శక్తిగలవాడుగనగును. మఱియు రిదిముదిమినిసమస్తసోగములను బోకడచివయస్తం భనమును గలుగంజేయుటయే గాక బలిష్ఠమైన క్షయోద్యోగముల నేవీనుగులకుసింహ ముగనుండును. ఈపూర్ణచంద్రోదయము గృహపతి గృహమును రక్షింపుచుండు చందంబున శరీరమునురక్షింపుచుండును. మఱియు దీనినినేవించువాడు కామముచేగర్వి తుడై స్త్రీలను మిగులసంతోషమునుగలుగంజేయుచుండును. మఱియు దీనినిసురత కాలంబున గాని సురతాంతమున గాని నేవించెడువాడు మదించిన స్త్రీలయొక్కగర్వ మును నిశ్చయముగ బోకడచును. మఱియుదీనినొకసంవత్సరమువరకు నేవిచెడివానికి కృతిమస్థావరజంగమ విషములవలన యెవ్విధవికారంబును గలుగకుండు మృత్యుం జూయరసనేవనవలన మృత్యువు గలుగకుండు చందంబున దీనినేవనవలన జరామరణ ములుగలుగకుండును. దీనియందు పేరిన నెయ్యి లధికముగపాలు మృగుకరమింస ములుమీగడ మాషాన్నము పిండివంటలు మొదలగు తన కిష్టపదార్థముల నేవించుట పథ్యకరము.

క్షయోదయము మహదగ్నికుమారము.

శ్లో॥ [దేవీశాస్త్రే] గంధకేనద్వికర్వేణ శుద్ధసూతేనతావతా | విధా
యకజ్జలీంశ్లక్ష్యామ్కేకవాసరమర్దనాత్ | కర్షమాత్రంవిషందత్వా

* శానమన 4 మాసములయెత్తు.

మర్దయిత్వా దృఢంతథా । హాంసఫాదిరసందత్యాస్తోకంస్తోకం
ముహుర్ముహుః । కుడవార్థమిదం పశ్చాద్గో శీకృత్వవిచక్ష
ణః॥ కాచకుప్యాం నినిక్షిప్య శుల్బంచాస్మిక్ ప్రదాపయేత్ ।
దేవీశాస్త్రీపునఃప్రోక్తం చూర్ణితం కాంచనవిషమ్ । ఊర్ధ్వా
ధోగోళకానా హిం కాచకుప్యాం వినిక్షిపేత్ । నిక్షిపేత్
జ్వలీమధ్యేయథా శ్వాసోనజాయతే । తతశ్చద్వ్యంగుశేనైవ
మృదాకుప్యం విలిప్యచ । విశోష్యవాలుకా యంత్రే సూత్ర
స్థానప్రకాశితే । అథోముఖం ఘటీంక్షిప్త్వా క్షిపేదుపరి
వాలుకామ్ । నిరుధ్యభాండ వక్త్రించ చుల్యామారోప్య
యత్నతః । వహ్నింప్రజ్వాలయే త్సార్థ దినంక్రమ వివర్తి
తమ్ । సాంగశీతంసమాకృప్య సహతామ్రేణ మర్దయేత్ ।
పలార్థం మారిచంసూక్ష్మం కర్నార్థంవత్స నాభకమ్ । వీనిక్షి
ప్యవిమర్ద్యాథ క్షిపేద్ద్రీవ్యంకరండకే । నందినాధసమాదిప్తం
రసతుల్యం మరీచకమ్ । కత్సనాభంచ కర్నార్థంమిశ్రయేత్స
త్తిచూర్ణితమ్ । నిర్దిప్ట్యగ్నికుమారణో రసవరో దేయ స్తథా
నందినా । సవ్యోవైద్యయశః ప్రభూతఫలద స్సర్వామయ
ధ్వంసకః । నిత్యంపాచనదీపనో రుచికరశ్శీఘ్రం గుణోత్కర్ష
కృత్ । శాలీభోజన తోయభక్షసుఖదశ్చేష్టోరసానాంప్రభుః
మహదగ్నిం కభవతజక్షయగదం నిశ్చేష శూలామయమ్ ।
శ్వాసంకాసగదం తథా కఫమరు జ్ఞార్తించ పాండుంతథా । శో
షంవాలగదా స్మహాకఫరుజః కంఠామయం సర్వశః । సామాం
చగ్రహణీం హరేత్ఫలు రతిం కుర్యాచ్చ ప్లణ్ణాన్వితః * కణ
యాసిత యాజ్యేనదాతవ్యోయం మహారసః । వాయుము
ఖ్యేషు రోగేషు వాయు సంసర్గకేష్వపి । నందినాభేపునఃప్రో
క్తప్రత్తద్రోగ హరఃపరః । నిహంతినకలాణోగౌననుపానవిశే

* మధునా.

వతః । రసజనితవిదాహేశీతతో యాభిషేకో మలయజఘః
 సారైః క్లేపనమందవతః । తరుణ రథిచయుక్తం నారి కేళస్యః
 రమ్ । మధురశిశిర వాత శ్శీతమన్యచ్ఛశ స్తమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము 2 కర్ణములు శుద్ధిజేసినరసము 2 కర్ణములు ఇట్లు
 పినిని గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి ఒకదినముకజ్జలిగమర్చించి అందు కర్ణప్రమాణము
 శుద్ధిజేసిన వసనాభిని కలిపి మరల దృఢముగ మర్చించి హంసపాదియాకు రసమునుకడ
 వాగ్ధపరిమితముగ జేసిని కొంచెకొంచెముగ వేయుచు పలుమారుమర్చించి మాత్రం
 జేసి యొండించి పిదప గాజుకుప్పెలోపలదేవకాంచనపు చూర్ణమునుశుద్ధిజేసినవసనాభి
 చూర్ణమునువైచిదానిపై యామాత్రలనునిచి ఆమాత్రలకు నడుమ తామ్రభస్మమును
 మరల దానిపై దేవకాంచనపు చూర్ణమును శుద్ధి చేసినవసనాభిచూర్ణమునువైచినందు
 లేకుండునటుల దానిమూతిన బలపపురాతినే మూసి రెండంశులముల దశప్రమాణము
 చీలమన్ను లేపనముజేసియొండించి దేవీశాస్త్రముయొక్క నూత్రస్థానమున జెప్పబడిన
 వాలుకాయంత్రములో నునిచి దానిపై నిసుకబోసి ఒకకుండను దానిపైబోర్లించి ఆ
 రెండుకుండల మూతుల బంధించి చీలమన్ను లేపనముజేసి యొండించి కడుజాగరూక
 తో పొయినూద నునిచి మృదుతీక్షు గాఢాన్నులచే క్రమముగ 12 ర్షూములుపాక
 ముజేసి చల్లారినపిదప యందలి గాజుకుప్పెను దీసికొని తామ్రభస్మముతోడ ఖల్వమున
 మర్చించి అందుమిరియములచూర్ణము ౩ పలము శుద్ధిజేసిన వసనాభిచూర్ణము అగకర్ణ
 ప్రమాణము కలిపి ఒకభరణియందునిచి కొనవలయును. ఇట్లులరసమునకు సమముగ
 మిరియముల చూర్ణము ౩ కర్ణము శుద్ధిజేసిన వసనాభిని కలుపుటచే నిర్దుష్టంబై
 శ్రేష్ఠంబుగనుండు మహాదగ్నికుమారమును నీరసము తమలపాకులోడ నేవింపబడిన
 పాచనము అగ్నిదీపనము రుచి గుణాదిక్యము అనువానిని గలుగంజేయునని అగ్ని
 మాండ్యము కఫవాతజనితక్షయరోగములు శూల శ్వాసముకౌసము కఘము వాతరోగ
 ములు పొందువు కోష ఎనుబదివాతములు క్షేచ్ఛరోగములు కంఠరోగము ఆనుయుక్త
 గ్రహణి మొదలగు సర్వరోగముల హరింపజేయుటవలన తత్కాలమునంచేవైద్యులకు
 యశస్సును గలుగంజేయుననియు పిప్పలచూర్ణము పంచదార నెయ్యి అనువానితో
 నేవింపబడుటవలన వాత మేముఖ్యముగ గలరోగముల వాతసంబంధమువలన జనించిన
 రోగముల హరింపజేయుననియు మఱియు అనుపానవిశేషమువలన సకలరోగముల
 హరింపజేయుననియు నందినాధీయమును గ్రంథమున జెప్పబడియున్నది. ఈరస
 నేవనకాలముల సంతాపముజనించిన కీతోదకస్నానము పచ్చకర్పూరముతోగూడి

శీతకరముగ నుండు చందనలేపము యొకింత వాతసేవన నూతనమైన నెఱుగు తెం
కాయనీరె మదురద్రవ్యములు శీతకరద్రవ్యములు ఇతర శీతలద్రవ్యము | అనువానిని
సేవించుట హితకరంబు ఇవియ మహదగ్నికుమార మనంబడును. ఇది సకలరసముల
లో కడఃశ్రేష్ఠంబు దీనియంగు మంచి శాల్యన్నమును మంచి ఉదకమును మంచి
భక్ష్యములను పథ్యముగ గ్రహింపవలయును.

మండూర గుణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మండూరకఫవాతఘ్నం శోపపాండుక్షయా
పహమ్॥

తా. మండూరమును తేనె పిప్పలితో సేవించిన శ్లేష్మము వాతము శోఫ
పాండువు క్షయరోగము హరించును.

క్షయాదులకు జీర్ణమండూరచూర్ణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] జీర్ణమండూరచూర్ణం పశునలీలపరీభృంగరా
జస్కవాసా | మత్స్యాక్షి మేఘు నాభేక్షురకులిశలతా బ్రహ్మ
మూర్వామృతానామ్ | వర్షాభూశిగ్రునీలీహపుషబహుళదళా
శేఫకన్యార్ద్రకానామ్ | భృష్టశ్రేష్ఠంరసేనత్రికటువరనిశాదా
రుదార్వగ్నివేల్లైః | ఏభిస్తుల్యంసమాంశం దదిమధుపయసా
కోష్ఠ్యతోమార్దస్సరైః | ప్రాతఃత్రీత్వాని హన్యాత్క్షయకసన
శుభశ్వాస పాండ్యగ్నిమాంద్యామ్॥

తా. పాతచిట్టెము నెఱుగ కాల్చి గోమాత్రములో యేడుమారులు చల్లాల్చిన
నది శుద్ధియగును. పిదప దానిని దంపు చూర్ణముజేసిగుంటగలగరజిల్లేడాకులు అడ్డగర
పాకు పొన్నగంటియాకు చిట్టియాకు నీరు కొలిమిడి నల్లేరు మండూక బ్రహ్మీరాగమ
ట్టలు తిప్పతీగ గలిజేరు మువగ చెక్క నీలియాకు బోడతరము సంబరణు వావిలి కల
బంద అల్లము దుఘ్టపాకు పశుపు అను వానిరసములతో ప్రతిదానిచే ప్రత్యేక ప్రత్యే
కముగ రుద్ది ప్రతిదానిచే నై దేసిపుటంబుల చొప్పన నూరుపుటంబులిడవలయును.
ఇటుల నూఱుపుటంబు లిడిన యది శుద్ధంబగును. పిదప శొంఠి పిప్పలిమిరియాలుకరక
శాండ్ర ఉసిరికలు పసపు మ్రానిపసపు దేవదారు చిత్రమాలమువాయువిడంగములు
అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దాని సమముగ పైమండూరముగలిపిప్రతి

దినము పడిచిన్నములయెత్తును పెఱుగు పాలు కోష్ఠ్యకల్పముఅల్ల పురసము అనువాని లో దేనితోనేని ప్రాతఃకాలమున నేవింపుచుండిన త్తయరోగములు కాసము శోఫ క్వాసలు పొందువు అగ్ని మాండ్యము హరించును. (ఈ మందూరముక్షయపొందు కోఫల హరింపంజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధి జెందినది.)

సర్వక్షయములకు కాంతవల్ల భరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] కాంతంషోడశభాగంచ సతుర్దశమయోరజః | కిట్టంద్వాదశంచైవ దశేభాగంతు టంకణమ్ | మనశ్శిలాప్త భాగంచ షడ్భాగంచశిలాజతు | సర్వేణచసమంసూతంగంధ కంచాపితత్సమమ్ | ఆర్ద్రమూషోదరేన్యస్యవాలుకాయంత్ర కేషీపేత్ | పాచయేత్సప్తరాత్రంతతు సంగ్రాహ్యాంసూక్ష్మ చూర్ణితమ్ | నేవితంతుకునాయు క్తంనిష్కార్ధేనసమన్వితమ్ | పాండురోగక్షయంగుల్మ గ్రహణీరోగనాశనమ్ | కాసంశ్వా సంజ్వరంఫర్దిష్ఠీ హోదరమరోచకమ్ | మందాగ్నికుష్ఠరోగం చ మూలరోగం భగందరమ్ | వాతశూలహారంవృష్యమత్యంత మతిదీపనమ్ | తుష్టిపుష్టికరం కాంతివర్ధనం బలవర్ధనమ్ | కాంతవల్ల భనామ్నాయం విష్ణునానిర్మితంపురా | సర్వపాండు క్షయంచైవ లోకస్యారోగ్యకారక్షమ్॥

కా. కాంతభస్మము 15 భాగములు ఉక్కురాపాడి 14 భాగములు * మందూరము 12 భాగములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము 10 భాగములు శుద్ధిజేసిన మణిశిలరి భాగములు శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తురి భాగములు శుద్ధిజేసిన పాదరసము 66 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 66 భాగములు ఇటుల పీనినెల్ల ఖల్వముననుచి నిమ్మ పండ్లరసముతో బాగుగ మదికొంచి † ఆర్ద్రమూషలో గాని గాజుపప్పెలో గానినుని చి వాలుకాయంత్రమున యేడుదినములువండి సాంగశీతలమున ఖల్వమున నునిచి మదికొంచి చూర్ణముజేసి యందర్ధనిష్కప్రమాణమునుప్రత్యకము ప్రాతస్నాయంకాసముల తేనెలో నేవించుచుండిన పాండువు త్తయరోగము గుల్మముగ్రహణీరోగము కాస క్వాసలు జ్వరము వాంతులు క్షీ హోదరముఅరుచిఅగ్ని మాండ్యము కుష్ఠువుమూలవ్యాధిభగందరము వాత శూలహరించుటయే గాక కడువీర్యవృద్ధి అగ్ని దీపనమునునస్సంతో

* మందూర మన—ప్రాతచిటైము.
† ఆర్ద్రమూష యన—ఆవము (నూళ్)లో నుంచని మూస.

షము శరీరపుష్టి కాంతి బలము గలుగును. ఇది విఘ్నదేవుచే నిర్మింపబడిన కాంతవల్ల భరణ మనబడును. మఱియునది సర్వపాండువుల క్షయముల హరింపజేసి లోకమున కారోగ్యము గలుగఁజేయుచుండును.

క్షయరోగములకు లోకనాథరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] వరాటతుల్యమండూరంతదర్ధంతీక్ష్ణలోహకమ్ । తత్సాదాంశం మృతంసూతం సూతద్విగుణగంధకమ్ ।
 ఖల్వోద రేవినిక్షిప్యమర్దయేద్దివసత్రయమ్ । వర్షాభూమూలసారేణ వజ్రవల్లీరసేనచ ।
 వాసాసాతలకేనాపిచిత్రమూలేన మర్దయేత్ । గోశ్శకం చాతపే శోష్యందినాంతంతువినిక్షిపేత్ ।
 శరావేణచమృద్వగ్నాకుక్కుటీపుటవద్భవేత్ । సూక్ష్మచూర్ణంతతఃకృత్వాతత్సమంచూరిచం రజ ।
 భావనాసంత రంద్రవ్యంనాగవల్లీరసార్ద్రాకమ్ । భృంగరాజంచనిర్గుండిముండి శిగురసస్తథా ।
 త్రిఫలారసభావేనచాయాశుష్కంతుకారయేత్ । నిష్కార్ణంమఘనాలేచ్యాయామేయామేచ భక్షయేత్ ।
 క్షయంక్షయకృశంవ్యాధీన్ వాతపిత్తకఫాద్భవాన్ । కాసశ్వాస ప్రతిశ్యాయ శోభపాండు గదాదికాన్ ।
 హలీమకం చాస్థిగతం వినిహంతిచసత్వరమ్ । దీపనం వీర్యవృద్ధిం చకారయేన్నాత్రసంశయః ।
 లోకనాథరసోనామ శంభునాపరికీర్తితః ॥

తా. గవ్వలభస్మము 1 భాగము మండూరము 1 భాగము లోహభస్మము 1/2 భాగము రసభస్మము లేక శుద్ధిజేసినరసము 2 భాగములు శుద్ధిజేసినగంధకము 1 భాగము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వముననునిచి గలిజేరివేళ్లు నల్లలు ఆడ్డనరము సంబరేణు చిత్రమూలము అనువానిరసములచే 3 దినములు బాగుగమర్దించి దెనగనింజలం తేసి మాత్రలు జేసిఒకదినము ఎండించి మూకుడులోనునిచి దానిపైనొకమూకుడుమూసి బాగుగాచీల మున్ను లేపనముజేసి కుక్కుట పుటంబిడవలయును. లేక ఒకరూమువరకుసాయిమీద నైనా వండవలయును. పిదప నామాత్రల సాంగకీతలమునదీసి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ మిరియములచూర్ణముగలిపి తమలపాకు ఆల్లము గుంటగలగరాకు వావిలి బోడతరము మునగచెక్క కరిక తాండ్ర ఉసిరికెలు అనువానిరసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ భావనజేసి అర్ధనిష్కప్రమాణము మాత్రలుజేసి నీడనెండించి తేనెతో ప్రతిరూమున సేవింపుచుండినక్షయరోగము క్షయమువలన జనించినశరీరకృశత్వము

వాతపిత్త శ్లేష్మమువలన జనించిన కాసశ్వాసలు పీనసము శోభపాండువు వెలువలగు గోగముల హలీమక ఆస్తిగతజ్వర అగ్నిమాంద్యగోగముల నిస్సంశయముగ హరింపం జేసి వీరవృద్ధిని గలుగంజేయును. ఇది శివునిచే జెప్పబడిన లోక వాధరస మనం బడును) (వైశిజ్యేన యాపథముల నన్నింటిని సర్వక్షయగోగములం దుపయోగింప వలయును. తాళకసిందూరము నొసంగునెడ వానియనుపానముల నెఱింగి బ్రయో గింపవలయును.)

క్షయరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణశాలోద్యద సముద్గ యుషాఘృ తామృ తేవాస్తుక మేఘు నాచౌ । కుశ్లాండ శిగ్రూ లఘురుచ్యభోజ్య క్షయేషు పథ్యం సముదాహరంతి॥

తా. ప్రాతరాజనపు దియ్యపువంటకము పెసరకట్టు మేకనెయ్యి మేకపాలు చక్రవర్తకపుకూర చిట్టికూర ముదురుగుమ్మడికాయ మునగకూరలఘు వైరుచికరముగ నుండు ద్రవ్యములు క్షయరోగులకు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [గంధాంతరే] కుశుత్థయుషోనిలహాశర్కరాశ్మరిభేదనః । తూనిప్రతూనిరసోగుల్మ మేహక్షయాపః ॥

తా. ఉలవకట్టు వాతరోగము శర్కరాశ్మతి తూని ప్రతూని గుల్మరోగము మేహరోగము క్షయరోగము గలవారలకు పథ్యకరంబు.

క్షయరోగములయం దపథ్యములు

శ్లో॥ వర్షయేల్లవణం హింసు గవాంతక్రంసదాపయేత్ । క్షీర మాజ్య దధిక్వాథ పథ్యవర్గః క్షయేహితః ॥

తా. లవణము ఇంగువ ఆవుచల్ల (ఆవుమజ్జిగ) పాలు నెయ్యి పెలుగు వగ రుగల ద్రవ్యములు క్షయరోగుల కపథ్యంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ సత్పత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీభురీణ వైద్యజన శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే క్షయరోచినిదాన తత్సాధ్యసాధ్య చికిత్సాను పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయ్యుక్తం చతుర్థ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర మ్మ.

బ స వ లా జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్య ము.

— పంచమ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ నందీశశేషశీతాంతు సింహకర్పూరసారసైః ।

చందసేనచతుల్యాంగం నీలకంఠమహంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విఘ్నబాహుశ్యశంకగలవాడై తనచేజేయంబడు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పఠనమాప్తి జెందుటకై తనక్రిష్టదేవతయగు ఈశ్వర నమస్కారాత్మక మంగళమును “ నందీ శేషశీతాంతు ” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. నందీశ్వరుడు అనిశేషుడు చంద్రుడు సింహము కర్పూరము సారసపక్షి చందనము అనవానితో తుల్యశరీరముగల నీలకంఠుని నేనుభజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమాబసవాహ్వయః ।

వాయోమివృష రాజీయ మహంనైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేనువైద్యగ్రంథములలో కడుక్రేష్టంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథమున నైదవప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పాఠ్యుర్యోగ నిదానాదులు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పాంశురోగాఃస్పృతాఃపంచవాతపిత్తకవైదత్రు

యః । చతుర్థస్సన్నిపాతేనపంచమోభక్షణాస్పృదః । వ్యా

యామోలవణంచాఘ్నమతితీక్ష్ణంచమృత్సూరా । నేవనాచ్ఛది

వాస్వాపాజ్ఞాయతేపాండురస్త్వచి । అపక్వంముత్రవిట్పీతం

మృత్తికాధక్షణాధికమ్ | నిష్ఠీవనం త్వచిస్పీటం విజ్ఞేయం
పూర్వలక్షణమ్ ||

తా. పాండురోగములు వాతపితృశ్లేష్మ సన్నిపాతమృత్పాండువులనసైరి విధంబులు మిక్కుటముగ సంచారదులు నేయుటవలన ఉష్ణ పులుసుకడుతీక్ష్ణవ్యములు మృత్తిక కల్లు అనువానిని మిక్కుటముగ నేవించుటవలన పగటినిద్రవల రక్తము దుష్టమై చర్మము పాండురవర్ణమగును. అందు భుజించిన యన్నముజీర్ణవ గాక విరేచనంబులుగుట మలమూత్రములు పచ్చగవెడలుట అధికముగ మన్నుదిను యందిచ్చుగలుగుట కౌఠి ఉమియుట శరీరముయెండి చర్మముపూడుట లేక శరీరవ గాదైయుండుట ఈలక్షణములు ముందుగాగ భాయ్యోడి పాండురోగమునకి పూర్వరూపంబులు.

వాతపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] త్వష్మాత్రనయనాదీరాం రాత్యంకృష్టారు
ణాథతా | వాతపాండ్వామయేకంపతోదానాహాభ్రమాదయః

తా. చర్మము మూత్రము సేత్రమును మొదలగునవియాముగ నేని నల్లగనే! ఎఱ్ఱగనేని నుండుట వణుసు నూగులచే బాడుచునటుల వేచన కడుపుబ్బరము భ్రవ మొదలగునవి గలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతపాండువని తెలియవలయును.

పితృపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] పీతమూత్రకకృన్నేత్రో దాహాత్పష్టాజ్వ
రాన్వితః | భిన్నవిట్కీతిపీతాధః పితృపాండ్వాయూనరః |

తా. మూత్రము మలము సేత్రములు పచ్చగనుండుట వాహము దప్పి జ్వల ముగలుగుట అధికముగ మలమువెడలుట శరీరము కడుపచ్చగనుండుట ఈలక్షణ ములు గలది పితృపాండువని తెలియవలయును.

శ్లేష్మపాండురోగ లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] కఫప్రసేకశ్వయధు తంద్రాలస్యాతి గౌర
నైః | పాండురోగీకఫాచ్ఛుక్తై స్త్వష్మాత్రనయనాననైః ||

తా. తెమడ వెడలుట వాపు తంద్ర ఆలస్యముగలుగుట శరీరము కడుబలువుగ నుండుట చర్మము మూత్రము నేత్రములు తెల్లగనుండుట ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మ పాండువని తెలియవలయును.

సన్నిపాత పాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] జ్వరారోచకహృల్లాసత్ప్రాధర్నిక్లమాన్నితః ।
పాండురోగీ త్రిభిర్దోమై స్త్యాజ్యఃక్షీణో హతేంద్రియః॥

తా. జ్వరము అరుచి ఓకర దప్పి వాచిటి బహులికగలుగుట పైజెప్పబడినవాత పితృశ్లేష్మ పాండురోగ లక్షణంబులన్నియు గలిగియుండుట శరీరము క్షయించుట ఇంద్రియములు స్వల్పవిషయ గ్రాహకశక్తివిహీనంబులుగనుండుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతపాండువని తెలియవలయును. ఇదిగల రోగికి చికిత్సంజేయంజనదు. విషను చక్షురాదీంద్రియములకు స్వల్పవిషయ గ్రాహకశక్తి గలిగియుండిన చికిత్సంజేయ వలయు.

మృత్పాండురోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృత్తికాదనశీలస్య పాండురోగ స్సుదు
స్సహః । జాయతే క్రిమికుష్టంచ హ్యతిసారస్సకృత్కఫః ।
శూనాక్షీ కూటగండ భ్రూశ్శూనహస్తాది మేహనః । అతి
శ్వోతోతిదగ్ధాంగశ్చర్ది మార్ఛాత్మపాన్వితః॥

తా. మిక్కుటముగ మన్ను భుజించుటవలన పాండురోగముజనించును. అందు పురుగులు కుష్టువు అతిసారముగలుగుట ఒకానొకవుడు తెమడవెడలుట కనుక ప్పలు చెక్కిళ్ళు కనుబొమలు హస్తములు లోడలు పాదములు నాళి మేహవము ఉబ్బియుండుట శరీరము తెలుపుచారియుండుట శరీరము మండుట నాంతులు మూర్ఛ దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములుగలది మృత్పాండువని తెలియవలయును. ఇది అసాధ్యము

ప్రకారాంతర పాండురోగ లక్షణము

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] నయనధవళికాంతిస్సేద్విదనం బాడ్యరూపం
శ్వయధువమనమాంద్యంచాంగశోపాతిసారమ్ ।
అరుచిజఘనబాడ్యంశ్లేష్మనిద్రాతిపిత్తమ్ ।
శ్రమభ్రమణవిదాహంషోడశై తానిపాండో॥

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట చెనుట శరీరజాడ్యము వాపుగలుగుటవనున జగుట శరీరమువాతపూరితముగనుండుట శరీరముశోషించుట ఆతిసారము ఆరుచి లుగుట పిఱుచులయంగుజాడ్యముగలుగుట దగ్గు నిదుర కడుపైత్యము అలసటగలుగు శరీరముదిరుగుట కడుదాహముగలుగుట ఈ 16 లక్షణములుగలది పాండురోగమ తెలియవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే]నయనధవళకాంతిస్వేదనంజాడ్యరూపమ్ ।
 పవనఽదకరాగ్నిత్వంగశోఫస్తథైవ ।
 అరుచిరసలమాండ్యం క్లేష్మనిద్రాపయుక్తిః ।
 భ్రమణమతివిదాహోద్వాదశై తానిపాండో ॥

తా. నేత్రములు తెల్లగనుండుట చెనుట శరీరజాడ్యముగలుగుట శరీరమువా పూరితముగనుండుట కాళ్ళుచేతులునుండుట శరీరమువారుటఆరుచి అగ్నిమాంద్యమ దగ్గు నిద్ర భ్రమగలుగుట శరీరమధికముగనుండుట ఈ 12 లక్షణములు గలదిపాండ రోగమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [[గంఠాంతరే] వివర్ణతా శరీరస్య శ్వయంభుః కార్యమేవ
 చ । సత్వహానిస్తథాలస్యం పాండురోగస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము వివర్ణముగనుండుట శరీరమువారుట శరీరముకృశించుటసత్వమ లేకుండుటఅలస్యముగలుగుట ఈలక్షణములుగలదిపాండురోగమని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయర్వేదే] నిస్సారశ్చి లేంద్రియోల్పవచనం శూనాక్షి
 కూటస్తథా । శ్వాసఃకర్ణరవోగ్నిసాదనయతోవ్యాత్యప్రమే
 దస్రవః । కాసోద్బృష్టివిహీనతానిశితనాకార్య్యంచనిష్ఠివనమ్ ।
 థాతూనాం శిథిలత్వ మంగగుతా వీడాన్వితః పాండురః ॥

తా. శరీరము నిస్సత్తువగనుండుట ఇంద్రియములు క్షయించుట మాటలాడు టకు శక్తిలేకుండుట కనురెప్పలు ఉబ్బుట శ్వాసముగలుగుట చెవిలో గింగురింగున మట అగ్నిమాంద్యముగలుగుట నేత్రములనీరు పుసి గారుట దగ్గుగలుగుట రాత్రులయం దు నేత్రములకు దృష్టిలేకుండుట శరీరము కృశించుట తఱుచుగ ఉమియుటస్తథా

తువులు శిథిలంబులగుట శరీరము వాచుట శరీరముపసపువారియుండుట ఈ లక్షణములుగలది పాండురోగమని తెలియవలయును.

పూర్వోక్త పంచపాండురోగ సూరకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః]తంద్రాదాహోరుచిఃఛర్దిమూర్ఛాభ్రానాతి
సారవాణ్ । పాండుదంతే క్షణనఖిః పాండుసంఘా తదర్చనః
ఏభిశ్చలక్షణైర్మ్యుక్తం వర్జయేత్పాండురోగిణమ్ ॥

తా. తంద్ర దాహము ఆరుచి వాంతులు మూర్ఛ కడుపుబ్బరముఅతిసారము గలుగుట దంతములచిగుళ్లు నేత్రములు గోళ్ళు పాండురవర్ణముగనుండుట సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ నగుపడును ఈ లక్షణములు వై జెప్పిన పంచవిధ పాండురోగములలో దేనియందు గలిగియుండినను ఆపాండురోగినివర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [చింతామణౌ]పాండుదంతనఖోయస్తు పాండునేత్రశ్చయో
భవేత్ । పాండుసంఘాతదర్శీచ పాండురోగీవినశ్యతి ॥

తా. దంతముల చిగుళ్ళు గోళ్ళు నేత్రములు అనునవి రక్తహీనంబులై పాండురవర్ణముగనుండినను లేక సర్వవస్తువులు పాండురవర్ణముగ గనుపించినను ఆపాండురోగి వై వస్వతనిలయంబున కేగునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] పాండురోగేశ్వయధుమాణ్ పీతాక్షీనఖ
వాంస్తథా । తంద్రాదాహోరుచిశ్చర్దిఃపాండురోగీవినశ్యతి ॥

తా. శరీరమువాచియుండుట నేత్రములు గోళ్ళు పసపువారియుండుటతంద్రాహముగదాహము ఆరుచిగలుగుట వమనంబగుట ఈలక్షణములుగల పాండురోగి ముఖ్యధర్మరాజును గాంచునని తెలియవలయును.

శ్లో॥ నాసికాస్పతరక్తశ్చమేహపాండ్వామయీక్షయీ ।
సన్యోవిముంచతిప్రాణాన్ సత్యమేవనసంశయః ॥

తా. మేహ పాండు క్షయరోగములయంచ ముక్కుబెదరి రక్తము గారుంచున రోగి నిస్సంశయముగ తత్క్షణమున ప్రాణంబుల విడుచును.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] నిస్సారతాతినిష్ఠీవశ్రమశూనాక్షీకూటతాః ।
థాతూనాంశిథిలత్వంస్యాదసాధ్యంపాండులక్షణమ్ ॥

దుర్గంధం మదనంపి త్రం చతుర్వింశతి పై త్తకమ్ ।
పూర్వాచార్యై రిదంప్రో క్తంశాస్త్ర నూర్గ విచారణాత్ ॥

తా. ఆవర్ణపైత్యము వివర్ణపైత్యమునూర్వవర్ణపైత్యము కామిలాపైత్యముఅమ్ల పైత్యము రక్తపైత్యము స్వేదపైత్యము ఉన్మాదపైత్యము సౌంధ్యకపైత్యమువిసర్పిపై త్యము కరపాదపైత్యము శీతపైత్యము మూర్ఛాపైత్యము మధురపైత్యముకుసుమపైత్య ము క్రోధపైత్యము భ్రంశపైత్యము శిరఃపైత్యము క్షుధాపైత్యము తృషాపైత్యము గుర్భావపైత్యము చర్మపైత్యము దురంధపైత్యము మదనపైత్యము అన పైత్యరోగము లు 24 విధంబులని వైద్యశాస్త్రానుసారముగ పూర్వాచార్యులు వచించిరి,

ఆవర్ణపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వేదఃకాంతి హరంతృష్ణా ప్యతి రుర్గంధ నేహతా । దేహస్తుపీతస్సర్వాంగ మావర్ణంపై త్తమాదిశేత్ ॥

తా. చెమట దప్పిగులుగుట శరీరము కంఠువేసుట శరీరము పచ్చగుండుట స్వ్యాంగముల కంఠులుగట్టుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముకాంతి విహీనముగమం డటయే ఆవర్ణపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [చరకే] అంగదాహ శిరోదాహః పాదదాహశ్శిరోభ్రమః ।
మూర్ఛాభ్రమో మనస్తాపో హృదిఃక్లేశో ముహుర్భయమ్ ।
కంఠస్వేదశ్చ పాండుత్వం శోషఃక్లేశో ముహుర్భయమ్ ॥
సర్వేంద్రియేషు దౌర్బల్య మావర్ణపై త్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము శిరము పాదములుమండుట తలతిరుగుట మూర్ఛ భ్రమ మన స్తాపముగలుగుట తోమ్ములోమండుట కడుపునొంపుట కుతికెక్రింద చెమటబట్టుట శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట శోష క్లేశముగలుగుట పలమూరు భయపడుట శ్రోత్రత్యక్ష్ణే త్రజిహ్వప్రాణేంద్రియ వాక్స్పదపాణిపాయు గుహ్యేంద్రియములన దనేంద్రియములు దౌర్బల్యమునుజెంగుట. (అన గాశ్రోత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున చెవు లలో దృసులుగలుగుట చెవులుగడియలుపడుట చెవుడుగలుగుటత్విగింద్రియదౌర్బల్య మున చర్మముమండుట శరీరము ఆసురుట శరీరము ఉబ్బుట శరీరమున పొట్టువలేరా లుట శరీరము పగులుట శరీరమున దురదగలుగుట సేత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున సేత్ర ములుమండుట విచారబట్టకుండుట దృష్టిమధ్యముగుట జిహ్వేంద్రియదౌర్బల్య

వాతపాండువునకు రససిందూర భూషణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంస సిందూరంపల్లెకై కం విసు
ర్దయేత్ । వాసారసేనయా మైకం తలేకుర్యాచ్చచక్రికామ్ ।
అపక్వాంకారయేన్ముషా మున్నతాం ద్వాదశాంగుశామ్ ।
తన్మధ్యేగంధకంశుద్ధంక్షీ పేత్సలచతుష్టయమ్ । పూర్వోక్తాం
చక్రికాంవక్త్రేదత్వారుద్ధాపుటేలఘుః । జీర్ణేగంధేసముద్భృత్య
చక్రికాంతాంవిచూర్ణయేత్ । చూర్ణాద్దశ గుణంయోజ్యం
మృతలోహంచమర్దయేత్ । లశునస్యదశాం శేనచణమాత్రా
వటీకృతా । వాతపాండుహరస్సిద్ధోరససిందూరభూషణః॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము సిందూర వీటిని దినుసు కొక్కొకపలముచొ
ప్పన ఖల్వముననునిచి అడ్డసరపురసముచే నొకర్కూముమర్దించి అటచేతిలో బిళ్ళ
జేసి పన్నెండంగుళములపొడవుగల * అపక్వమూషను గ్రహించి దానిలోపల నా
లుగుపలములు శుద్ధిచేసినగంధకము వైచి దానిపై యీబిళ్ళనునిచి మూషయొక్క
మాతిని బలపపుబిళ్ళతోమూసి చీలమున్న లేపనముజేసి మూషయందలిగంధకముజీర్ణం
బగు వరకు లఘుపుటంబిడి యాబిళ్ళనుదీసి ఖల్వముననునిచి చూర్ణముజేసి దానికి
పడింతలు లోహాభిస్మముగలిపి ఈ యాషధమునకు 10. వ భాగము వెల్లుల్లిపాయల
గలిపి మర్దించి సెనగగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములలో సేవించిన
వాతపాండువుహరించును. ఇది రససిందూరభూషణమునంబడును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] మండూరంచూర్ణితం శ్లేష్మంగోమూత్రేష్టగుణే
పచేత్ । త్యూషణం త్రిఫలాముస్తంవిశంగంచవ్యచిత్రకమ్ ।
దార్ద్రీగ్రంథీద్దేవదారు తుల్యంసర్వంవి చూర్ణయేత్ । చూర్ణం
మండూరతుల్యంచ పాకకాలేవిమిశ్రయేత్ । భక్షయేత్సర్వ
మాత్రంచ జీర్ణాంతే తక్రభోజనమ్ । పాండుశోఫహలీమంచ
హ్యూరుస్తంభంచ కామిలామ్ । అర్చాంసి హంతిశీఘ్రంచ
హంసమండూర కావ్యాయమ్ ।

* అపక్వమూషయన:—ఆర్ద్రమూష.

తా. † మండూరము దంచి మృగువుగ చూర్ణముజేసి దాని కనిమిదింతలుగో మూత్రముబోసి పాకముజేయవలయును, పాకకాలంబున త్రికటుకములు త్రిఫలములు తుంగముపైలు వాయువిడంగములు చెవ్వము చిత్రమాలము మ్రానిపసపు దేవదారు అను వానిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముచేసి పైమండూరమునకు సమముగ వైచి బాగుగకలియ బెట్టి పాకముజేసికర్ష ప్రమాణము మాత్రముజేసి నేవింపవలయును, నేవించినయాషభము జీర్ణంబైన పిదప మజ్జిగ అన్నమును భుజింపవలయును ఇటుల జేసిన పిత్తపాండువుశోభలు హలీమకము ఊరు స్తంభ వాతము కామిలరోగముమూల వ్యాధి శీఘ్రముగ నశించును, ఇదియ హంసమండూరమనబడును.

శ్లేష్మపాండువుకు మండూరవటకములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నిశాదాద్విత్వచంచవ్యం గ్రంథికం దేవదారుచ |
వ్యోషంచనవకంచైత చూర్ణ యేద్ద్విగుణంతతః | మండూ
రం చాంజననిభం సర్వతోష్ఠ గుణోష్ఠీ పేత్ | పృథగన్నిపచ్య
గోమూత్రేవటకీకరణక్షమే | ప్రక్షిప్యవటికాఃకుర్యాత్తాఘ్నా
దేత్తక్రభోజనమ్ | ఏతామండూర వటికా అగదాః పాండు
రోగినామ్ | కుస్థాస్మగ్రజకం శోఘామూరు స్తంభ మరోచకమ్
అర్యాసి కామిలాంమేహంస్థీ హానంశమయంతిచ॥

తా. మండూరమును కాటుకవలె చూర్ణముజేసి యామండూరమునకు ఈ క్రిందశ్లేష్మంబడు ద్రవ్యముల చూర్ణమునకును ఎనిమిదింతలు గోమూత్రము బోసిమాత్రము చేయుటకు పక్వంబగువరకు పాకము జేసి అందు పసపు మ్రాని పసపు లవం చెక్క చెవ్వము కాసుగచెక్క దేవదారుచెక్క త్రికటుకములు అనువానినిసమ భాగములుగదంచి చూర్ణముచేసి పైమండూరమునకు 2 భాగము కలిపి త్రైగుబం డంత మాత్రముచేసి నేవింపుచుండిన సాండువులు కుష్టువులు శోఫలు రజశ్శూలలు ఊరు స్తంభ వాతము అరుచి మూలరోగము కామిల మేహము స్థిహారోగము హరించును, ఇదియ మండూరవటుకములనంబడును, నేవించిన యాషభము జీర్ణంబైన పిదప మజ్జిగ అన్నమును భుజింపవలయును.

† మండూరమన—పాత ఇనుపచిట్టెము.

మృత్పాండువుకు స్వయమగ్ని ముఖమండూరము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] మండూరంద్వాదశపలం గోమూత్రేష్టగుణే
పచేత్ | పంచకోలందేవదారు ముస్తంవ్యోషంఫలత్రయమ్ |
విడంగంపలమాత్రంతు పాకాంతేచూర్ణితం క్షీపేత్ | పాయ
యేదక్షమాత్రంతు తక్రేణ సహబుద్ధిమాకా | పాండుమం
దాగ్నిగ్రహణీ శోషార్యాంసి హలీమకమ్ | ఉరుస్తంభంక్రి
మిష్టిహగళరోగంచ నాశయేత్ | అసాధ్యం శ్వయంధుంహం
తి పాండురోగం చిరోద్భవమ్ | స్వయమగ్ని ముఖంనామ
మృత్పాండౌచ ప్రశస్తకమ్ ||

తా. 96 పలముల గోమూత్రములో నూత్నముగ చూర్ణముచేయబడిన 11
పలముల మండూరమునువైచి పాకముజేసి అంశు * పంచకోలములు దేవదారు.
తుంగముస్తైలు త్రికటుకములు త్రిఫలములు వాయువిడంగములు అనువానియొక్క
చూర్ణమును దినుసుకొక్కొక ఫలముచొప్పున పాకాంతమునవైచిచలియ బెట్టిగచ్చ
కాయలంఠేసి మాత్రలుజేసి యంశుకదానిని మజ్జిగలో నేవింపుచుండిన మృత్పాం
డువు అగ్నిమాంద్యము గ్రహణీరోగము వాపు మూలవ్యాధి హలీమకము ఉరుస్తంభ
వాతము క్రిమిరోగమునశించును. ఇదియు స్వయమగ్ని ముఖమండూరమనంబడును. ఇది
మృత్పాండువులకు కడుప్రశస్తము.

సన్నిపాత పాండువునకు సిద్ధమండూరము.

శ్లో॥ [సూత్రస్థానే] మంచూరస్య పలాన్యప్తో గోమూత్రేష్ట గుణే
పచేత్ | పునర్నవాత్రివ్యోషం విడంగందేవదారుకమ్ |
ద్వినిశే పుష్కరంవహ్ని దంతీచవ్యం ఫలత్రికమ్ | కుటజస్య
ఫలంతిక్తా పిప్పలీ మూలముస్తకమ్ | విషంచ ప్రతికర్షంతు
చూర్ణ యిత్యావిషిశ్రయేత్ | మండూరస్యచపాకాంతేచ్య

* పంచకోలమన—పిపళ్ళు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి.

క్షమాత్రా వటికృతా । పాండు * శోభోదరానాహ శూ
 లార్కఃక్రిమిగుల్మనుత్ । ఇత్యేవం సిద్ధమందూర † సర్వపాం
 దువినాశకృత్ ॥

తా. 44 పలుమల గోమూత్రములో నూత్నముగ చూర్ణము చేయబడిన 8 పల
 ముల మందూరమునుపై చి పాకము జేసి అందుగతిజేరు కుద్దిచేసిన లెగడ త్రికటుకము
 లు వాయువిడంగములు దేవదాగు పగవు ప్రమానిపసవు వుష్కరములము చిత్రయా
 లము నేలదంతి చెవ్యములు త్రిఫలము కొడిసెవిత్తులు వేసుదీరవిత్తులు మోడి తుంగ
 ముపైలు ఆతిపస అనువానియొక్క చూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పు
 న మందూర పాక కాలమునకలిపి గచ్చకాయలం తేసి మాత్రలు జేసియందొక దానిని
 నేవించిన పాండువువాపులు ఉదరరోగములు కడుపుబ్బరము శూలము మూలవ్యాధి
 క్రిమిరోగము గుల్మములు హరించును. ఇదియ సిద్ధమందూరమనంబడును. ఇది సర్వ
 పాండువుల హరింపంజేయును. [పైజెప్పిన 5 విధపాండురోగ భేదముల శాస్త్రోక్త
 ముగ నెఱింగి తగిన యాషధంబుల నేవించిన సర్వపాండువులు హరించును.]

సర్వపాండ్వాదులకు చించాది కషాయము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] కాలలోహశకలేన వాధవతస్మలేనసహ తిం
 త్రిణీదళైః । క్వాథితాంబుసకలావినాశయే ద్వ్యధ్ధ పాండు
 గదశోభకామిలాః॥

తా. చింతాకుసుదంచి అందు ఇనుపతునుకలుగాని లేక చిట్టెచూర్ణముగాన
 వైచి కషాయముకాచి వడియగట్టి దానిలో పిప్పలిచూర్ణముకలిపి నేవించిన మదిరిన
 పాండువులు వాపులు కౌమిలలు మొదలగునవి హరించును.

సర్వపాండువులకు లఘుచించాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] చించాపత్రతులామర్థతులాం కృష్ణలోహశక
 లానామ్ । ద్విద్రోణేంబునివిపచేద్వసు భాగశ్రితేచగుడపలా
 న్యత్ర । ప్రక్షిప్యవంచవింశతిమార్ద్రకతకలానిషోడశపలానీ ।
 వృశ్చికవరదకరసంప్రస్థంవిపచ్యసాంద్రతరంతత్ర । త్రికటుకజ్జ

* శోభజ్వరానాహ,

† సర్వరోగి

రకచూర్ణం చతుష్పల తత్సమంచ మండూరమ్ । దత్వాప
తార్యధాన్యేవిధాయ పక్షంయథానలం లీడమ్ । వినిహంతి
పాండు శోఫగ్రహణీ మేహస్త్లిహానాహాణ । అయమశ్విభ్యాం
దిష్టో హ్రాస్వశ్చించాదిలేహ్యక స్సమ్యక్ ॥

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపతునకలు 50 పలములు ఇటుల వీనిని నొక భాండమునవైచి అందుఎనమందుము ఉదకముబోసి ఒకతూచు శేషించునటుల చుక్కగ కషాయము గాచి వడియగట్టి అందు బెల్లము 25 పలములు పైబాబ్బరతీసిన అల్లపుతునకలు 16 పలములు తేలుమణియాకురసము 1 కుంచెడు త్రిఫలకషాయము 1 కుంచెడువైచి లేహపకముగకాచి యందు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు జీలకఱ్ఱ అను వానిని దినుసుకొక్కొకపలముచొప్పన చూర్ణముజేసివైచి అంగు 4 పలములు నూత్నముగ చూర్ణముచేయబడిన మండూరమునుకలిపి పొయినివాసమండించిచల్లార్చి 15 దినములు ధాన్యరాశియందునిచి యందుండి దీని అగ్నిబలానుగుణ్యముగ నేవింపు చుండిన ముదిరిన పాండువులు వావులు గ్రహణీరోగములు స్త్రీహరోగము కడుపుబ్బరము హరించును. ఇదియ ఆశ్వినీదేవతలచే జెప్పబడిన లఘుచించాదిలేహ్యము. (ఇది పాండు శోఫల హరింపజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధిజెందినది.)

పాండువులకు ప్రకారాంతర లఘుచించాదిలేహ్యము.

శ్లో॥ [అశ్వినీ కల్పే] పాదాంశై స్తోహశకలై శ్చించాపత్రతులాం
సహా పచేజ్జలేష్ట గుణితే తస్మిన్ పాదావశేషితే । పక్ష్యేగుడ
తులాం సమ్యక్ పార్ష ప్రస్థార్ద్రకాన్వితమ్ । ఆతపే జ్జీరకం
వ్యోషం ప్రత్యేకం పలపంచకమ్ । తత్సమంచాపి మండూరం
క్షౌద్రం ప్రస్థంచనిషీపేత్ । లఘుచింతాదిలేహ్యోయంసర్వ
పాండునిబర్హణః । ఆనాహమరుచిం శోఫకాసశ్వాసమహో
దరమ్ । హాలీమకంకామిలాంచ సర్వంచైవ వ్యపోహతి॥

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపతునకలు 25 పలములు ఇటుల వీనిని నొక భాండములోవైచి యంచెనిమిదింతలు ఉదకముబోసినతుర్ధాంశముగ కషాయము గాచి వడియగట్టి అందు 100 పలములు బెల్లము పైపొట్టుతీసిన అల్లపుతునకలు 24 పలములువైచి శ్రేష్ఠ్యపకముగాకాచి అందుజీలకఱ్ఱ శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు అను

వానిని దినుసుయొకటికి 5 పలములచొప్పున చూర్ణముజేసివైచి కలియబెట్టి అందు 20 పలములు శుద్ధమందూగమునకలిపి చల్లార్చి పిదప యందు కుంచెడు తేనెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి 15 దినములు ధాన్యరాశియందునిచి ప్రతిదినమువారుగుమాడల యెత్తు లేహ్యమును నేవింపుచుండిన సమస్త పాండువులు కడుపుబ్బరముఅరుచిశోభ కాస్వాసములు మహోదరము హలీమకము కామిలలు హరించును. ఇదియలఘుచిం చాదిలేహ్యమవలంబును మఱియు విది పాండువు వాపు కామిల హరీమకము అను వీరోగముల బోకడచును.

సర్వపాండువులకు మహాచింతాదిలేహ్యము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] చింతాపత్ర తులార్థమాయసరజో వహ్ని
 స్తదైవార్ద్రాకమ్ | తస్యార్థం పృథగే తదర్థముదితం దేవంచ
 పానర్షవమ్ | పాతానాయక పుంఖధాన్యకుటజ ద్రాక్షాః
 పృథక్ ప్రథకాః | చవ్యగ్రంథి దశాంఘ్రియశ్చకుడపః క్వా
 థేతురాస్మి గుడమ్ || చాక్లేరీదళ మాతులుంగ రసయోః
 ప్రస్థం తథాపాచయేత్ | వేల్ల త్రూపణ జీరకం త్రుటిశటీ
 త్వక్చక్రకం పాలికమ్ | మందూర ద్విపలాయస త్రిపలికే
 షోడ్రేణ యోజ్యంతథా | సేవ్యోయం చిరపాండు శోభ
 శమన శ్చిందాది లేహ్యోమహా ||

తా. చింతాకు 100 పలములు ఇనుపరాపాడి చిత్రమాలముఇవిదినుసుకు 50 పలములు అల్లము దేవదారుగలిజేరువేళ్లు చిరుబొద్ది వేళ్ళు ఇవిదినుసుకు 25 పలములు వెంపలివేళ్ళు కొతిమెల్ల కొడిసెచెక్క ద్రాక్షపండు ఇవి దినుసుకు 16 పలములు చెవ్యము పిప్పలిమూలము ఇవి దినుసుకు 4 పలములు దశమాలములు దినుసు యొక టింటికి 4 పలములు ఇటుల వీనిని గ్రహించి వీనికన్నిటికి నాలుగింతలు (అనగా నైద్యసంప్రదాయ ప్రకారము ముప్పందము) నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ చిక్కగ కషాయముకొని వడియగట్టి అందు 100 పలములు బెల్లముకలిపి నడబోసిఅందువులి చింతాకురసము కుంచెడుమాదీపలరసము కుంచెడుబోసి బాగుగకలిపి లేహ్యపాకము గవండి అందువాయువిడంగములత్రికటుకములు జీలకఱ్ఱ ఏలకలు కచోగములుదాచి నిచెక్క తాళిసెపత్రి అనువానియుక్క చూర్ణము దినుసుకొక్కొక పలముమందూ రము 2 పలములలోచాభస్మము 3 పలములు లేహ్యపాకమునవైచిసాంగశీతలమున

తేనకలిపి నేవించిన ముదిరిన పాండువు శోఫల హరించును ఇదియ మహాచించాది లేహ్యమనబడును.

పాండువులకు రక్షోక ర్మాదులు.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] ద్వ్యంగుళేధః కూర్పరతోదహేత్తామ్ర
శలాకయా | చించాది లేహ్యద్వితయం ప్రయోజ్యం పాండు
రోగిణాం॥

తా. పాండురోగముల మోచెయ్యికి రెండంగుళములకు దిగువ తామ్రశలాకాకుతో రక్షలు నేయుటయే గాక లోవికిచించాది లేహ్యము నేనిమహాచించాది లేహ్యము నేని నొసంగవలయును.

హలీమక వివరము

శ్లో॥ వాతపిత్తసముద్యూతః పాండురోగో హలీమకమ్ ||

తా. వాతపిత్తములచే జనించిన పాండువు హలీమకమని జెప్పబడును.

హలీమక లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] యదాతుపాంశో ర్వర్ణస్యాద్ధరిత శ్శ్యావ
పీతకః | బలోత్సహా క్షయస్తంద్రా మంబాగ్నిత్వం మృదు
ర్జ్వరః | శ్రీష్వహ్నోంగమర్దశ్చదాహత్యష్టారుచిర్భ్రమాః
హలీమకంతదాతస్యవిద్యాదనిలపి త్తతః |

తా. పాండురోగ మధ్యమున శరీరము అమపసపువర్ణము కపిలవర్ణము లేక పసపువర్ణముగలదై బలము ఉత్సాహము అనునవి నశించి తంద్ర అగ్నిమాంజ్యము స్వల్పజ్వరము శ్రీసంభోగమునం దిచ్చలేకుండుట ఒడలునొప్పి దాహము దప్పికన్న ద్వేషము భ్రమ అనునవి గలిగియుండిన వాతపిత్తములచే జనించిన హలీమకమని తెలియవలయును.

పాండువులకు త్రిఫలాయసచూర్ణము.

శ్లో॥ [లోహతంత్రే] త్రిఫలాద్వికరంబాగ్ని కుండలీ మార్ణసయ
తమ్ | పాండురోగీపి బేల్లోహరజస్త్రక్రేణమండలమ్ ||

తా. కరక తాండ్ర ఉసిరికెలు క్రొనుగచెక్క నెనులిచెక్క చిత్రమాలము నల్లవుప్పిచెక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి యందు తగుమాత్రము లోహ భస్మముకలిపి మజ్జితో 1 మండలము నేవించిన పాండువు శోఫలు హరించును.

పాండువులకు సహాయసమూర్ణము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] వ్యోషాగ్ని వేల్ల త్రిఫలతుల్యంభసితమాయ
సమ్ | సహాయ సమిదంచూర్ణం ప్రశస్తం పాండుశోభినామ్

తా. త్రికటుకములు చిత్రమాలము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి సమముగ లోహభస్మముకలిపి యందొక కులమును ప్రతిదినము మజ్జితో నేవింపుచుండిన పాండువు శోఫలు హరించును. (క్షయరోగ ప్రకరణమున జెప్పబడిన కాంతవల్లభరసము నేని లోకనాధరసము నేని సర్వ పాండువులయందు బ్రయోగింపందగును.)

సర్వపాండువులకు పూర్ణ చంద్రరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే]ద్వికర్షం శుద్ధసూతంచగంధకంచద్వికర్షకమ్ |
లోహభస్మ వలంచాభ్రం జారితంచ పలాశకమ్ | ద్వితోలం
ర్షజతంచైవ వంగభస్మ ద్వికర్షకమ్ || సువర్ణం తోలకంచైవ
తామ్రంకాంస్యంచతత్సమమ్ | జాతీపలంచేంద్రపుష్పమేలాం
భృంగంచజీరకమ్ | కర్పూరంపనితాముస్తంకర్షంకర్షం పృథ
క్పృథక్ | సర్వంఖల్వతలేక్షిప్తాకన్వారసవిమర్దితమ్ | భాస
యిత్యావరీతోయై రుబుకానాం రసైస్తథా ఏరండపత్తే)
స్సంవేష్ట్య థాన్యేరాత్రిం దివోషితమ్ | ఉద్భృత్య మర్ద
యిత్యాతువటికాంవల్లసమ్మితామ్ | ఖాదేచ్ఛవటికామేకాం
పర్ణఖండేనసంయుతామ్ | సర్వవ్యాధివినాశాయ కాశీనాథేన
నిర్మితః! పూర్ణ చంద్రసోనామ్నా సర్వరోగేషు యోజయేత్ |
బలోస రనాయనోవృష్యో వాజీకరణ ఉత్తమః | ఆయమష్టీ
లికాంహంతికాసశ్వాసమరోచకమ్ | ఆమశూలంకటిశూలం
హృమ్బూలం పంక్తిశూలకమ్ | అగ్నిమాండ్యమజీర్ణంచ

గ్రహణీం చిరజాంపరామ్ | ఆప్లు వాతం చ్చాప్లుపి త్తంభగం
 ధర మపిద్రుతమ్ | కామిలాం పాండురోగంచ ప్రమేహం
 వాతశోణితమ్ | వాతః పరతరంశ్రేష్ఠో పద్యతేవాజికర్మణి |
 రసస్యాస్య ప్రపాదేన నరోభవతినిర్గదః | మేఘాంచ లభతే
 వాగ్మీ తుష్టిపుష్టి సమన్వితః | మదనస్య సమాకాంతి ర్మద
 నస్య సమంబలమ్ || గీయతే మదనేనైవ మదనస్య సమం
 వపుః | ప్రియాంచైవ రతిప్రాయాం పశ్యేచ్చ మదనాకుల
 మ్ | స్త్రీణామపత్యానాందుర్బలానాంచ దేహినామ్ |
 క్షీణానా మల్పశుక్రాణాం వృద్ధానాం వాతరేతసామ్ | ఓజ
 స్తేజ స్కరశ్చాయంస్త్రీషుకామవివర్ధనః | అభ్యాసేననిహం
 తి మృత్యుపలితం సర్వామయ ధ్వంసవః | వృద్ధానాం మద
 నోదయో దయకరః ప్రౌఢాగంనాసంగమే | నిత్యానంద
 కర స్తథాతిసుఖదో భూపైస్సదాసేవ్యతే | దృష్టస్సిద్ధ ఫలో
 రసాయన పరః శ్రీపూర్ణ చంద్రోరసః ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి దినుసుకు రెండుకర్నములు
 లోహభస్మము జారణము జేయబడిన అభ్రకభస్మము యిది దినుసుకొక్కొక పలము
 రజతభస్మము 2 తులములు వంగభస్మము 2 కర్నములు సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము
 కంచుభస్మముయివి దినుసుకొక్కొకతులము జాజికాయ లవంగములుయేలకులులవం
 గపుచెక్క జీలకఱ్ఱ పచ్చకర్పూరము వనితా తుంగమునైలు యివి దినుసు కొక్కొక
 కపలము యిటుల వేనినెల్ల ఖల్వమున నునిచి కలబందరసముతో మర్దించి పిదపపిల్లి
 పీచరము ఆముదపువేళ్ళు అనువానిరసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ భావనజేసి
 ముద్దజేసి ఆముదపాకులతోచుట్టి ధాన్యరాశియందొక తేయుంబగలునిచిపిదపదానిని
 యందుండితీసి మరల మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తమల
 పాకులోనునిచి నేపించిన సర్వరోగములు హరించును. ఇదియందివోదానునిచే నిర్మింప
 బడిన పూర్ణచంద్రస మనంబడును. దీనిని సర్వరోగముల బ్రయోగింపందగును
 ఈ రసాయనము బలమును వీర్యవృద్ధిని మైధునశక్తిని గలుగంజేయుటయేగాక అక్లి
 రికావాతము కౌసత్వాసలు ఆరుచి ఆమశూల కటిశూల త్రిమ్మునొప్పి పంక్తిశూ
 అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము చిగకాలముగనుండు గ్రహణీరోగము ఆహారము ఆష

ప్రితము భగందరము కామిల పాండువు ప్రమేనాము వాతరక్తము అనుశానిని కడు
 కీఘ్రముగ పోకడచును. * వాజీకరణమునను దీనికన్న శ్రేష్ఠంబైన యాషధం బెద్ది
 యులేదు ఈరసనేనవల్ల నరుడు సర్వరోగ విముక్తం డగుటయేగాక మేధవాక్య
 టుత్వము సంతోషము శరీరపుష్టి మన్మథునితో సమానమైన శరీరకాంతి బలముగల
 వాడుగా నగును. మఱియు వానికి శ్రీలయం దత్వాసక్తియు వానియందు శ్రీలకు
 కడు ఆసక్తియుగలుగును. దీనిని గొఱాలుగనుండు శ్రీ నేవించిన సంతానంబును
 దుర్బలులుగనుండువారు నేవించిన బలంబును శరీరకృత్యముఅల్పశుక్రవృద్ధాప్యము
 వాతదుష్టశుక్రము గలవారు నేవించిన ఓజస్సు తేజస్సును గలుగును. దీనిని శ్రీలు
 నేవించిన వారికి కామోద్రేకము గలుగును మఱియు దీని సేవనవలన మరణము ముది
 మి సర్వరోగములు హరించి వృద్ధులు కామోద్రేకముగలవారై మదిరిచిన శ్రీలను
 రతమున తృప్తిపరచెదను. మఱియు నీరసమును రాజులుప్రత్యహము నేవింపుచుండిన
 వారికి కడుసౌఖ్యము వాటిల్లును. ఈ రసము నిశ్చయముగ ఫలమును గలుగం
 జేయును.

పాండుశోఫలకు శోధాంకుశ రసము

శ్లో॥ [జాతుకర్ణనిఘంటా] తామ్రపత్రం త్రిభాగేన రసగంధేనలే
 పయేత్ | నింబద్రవేణ సంయోజ్య సూర్యతాపేవినిషీచే
 త్ | ఊర్ధ్వాఘోగంధకందత్వాపాచ యేదతియత్నతః | మ
 త్స్యాక్షీ మర్దితంకృత్వా మృద్ధాంఢే వాలుకేషీపేత్ |
 యామమాత్రంచ వ క్ష్యేవం సాంగశీతలము ధ్ధరేత్ | గుంజా
 మాత్రాంవటీంకృత్వా పృథయా గుడునంయుతామ్ | ఆర్ద్ర
 కస్యరసేనాపిశోఫపాండు విభేదనమ్ | శోధాంకుశ రసా
 నామ్నాలోకానాం హితకారకః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రాగి రేవులుతిభాగములు శుద్ధి చేసినరసమును ఓ భాగములుశుద్ధి
 జేసిన గంధకమునుగ్రహించి వేషామరసములో భాగము మర్దించి లేపనముజేసి ఎండ

* వాజి శుక్రం తదస్యాస్తిలివాజీ అవాజీవాజీ క్రియతేపురుషానేనేతివాజీ
 కరణమ్॥ శ్లో॥ యేనవారీషు సామర్థ్యంవాజీ వల్లగ్గ తేనరః | యేనవాప్యధికంవీర్యర
 వాజీకరణమేవతత్॥

సెండించి మాకుటిలోనునిచి వానికి ఊర్ధ్వాశోభాగముల గంధకము నునిచి చీలమ న్నుబూసి పాకముజేసి మరల పాన్నగంటియాపురసముతో మర్చించి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని కరక్కాయచూర్ణము బెల్లము అనువానితోగాని అల్లపురసము తోగాని సేవించిన శోఫ పాండువులు హరించును. ఇదియ శోఫాంకుశరస మవలంబడును.

శోఫముద్గర రసము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] రసగంధం మృతంతామ్ర పథ్యా వాలుక గుగ్గులు | సమమాజ్యేన సంయుక్త గుళికాః కారయే త్తతః | ఏకై కాం సేవయేద్వైద్య శ్శోఫపాండ్యప ను త్తయే | శీత లంచ జలందేయం తక్రంచాష్టం వివర్జయేత్ | శోఫముద్గర నామ్నాయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కరక్కాయలు నూతురుబడమ శుద్ధిజేసినగుగ్గులము పీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి నేడితో బాగు గమర్చించి బడుచిన్నములయెక్కు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించి పిదప శీతో దకమును పానముజేసిన శోఫ పాండువులు హరించును. ఇదియ పూజ్యపాదునిచే నిర్మితమవడిన శోఫ ముద్గరరస మవలంబడును. దీనియందు మజ్జిగను పులుసును వర్జం పతనమును.

శుష్కపాండు లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాండురోగే భవేత్కార్యం శుష్క పాండుం నిర్దిశేత్ ||

తా. పాండురోగములలో శరీరము యెండియుండిన శుష్కపాండువని తెలి యవలయును.

శుష్కపాండువులకు కాలవిధ్వంసన రసము.

శ్లో॥ సారదం త్రిఫలందత్వా గంధకే త్రిపలాత్మకే | పచేద్యా మంచమల్యాంతే చూర్ణయిత్వాతతఃపునః | గుశూచీ సార మాథాయ శుష్కంరప్త పలాత్మకమ్ | మర్దయిత్వా తత స్కర్షం మధనా గుళికాకృతం వాసాపత్రై స్సమాబధ్య

మధుభాండే వినిక్షిపేత్ | ఏకైనాం భక్షయేన్నిత్యం
శుష్కపాండు వినాశనః | కాలవిధ్యంసనోనామ ప్యసాధ్యం
శ్యయధుం జయేత్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 3 భాగములు యి
టుల వీని సేకముజేసి మర్దించి మూకుల్లోనునిచి బాగుగ చీలమన్ను లేపనముజేసి 1
రూమువండి సాంగశీతలమున చూర్ణముచేసి యందు తిప్పసత్తు 7 భాగములు కలిపి
తేనెలో మర్దించి మాత్రలుజేసి అడ్డసరపాకులోనునిచి బంధించి తేనెకుండయందుని
చి యందొక్కొకమాత్రవొప్పన ప్రత్యహము ప్రాతస్నాయంకాలముల సేవింపు
చుండిన శుష్కపాండువు ఆసాధ్యశోఫలు హరించును. ఇదియ. కాలవిధ్యంసనరస
మనంబడును.

శుష్కపాండు క్షయలకు వైక్రిలోక్యసుందరరసము.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] భాగారసస్య చత్వారో గంధకస్యచ పంచ
చ | ముసలీ త్రిఫలాచైవ త్రికటుర్మోచసంజ్ఞకః | గుఘాచీ
సత్వకంచైవ పంచపంచ పృథకృథక్ | అభ్రకస్య షడ
ష్టౌచ లోహస్య పరికీర్తితాః | చూర్ణయిత్యావ తత్సర్వం
భావయే రతియత్నతః | చతుష్షష్టికవారంచ త్రిఫలాక్వాథ
తస్తథా | తదర్థం భృంగరాజస్యం తదర్థం శిగ్రుమూలతః |
ద్రవేణ చిత్రమూలస్య తదర్థం గృహకస్యయా | ఆర్ద్రకస్య
ద్రవేణాపి భావనా పరికీర్తితా | వైక్రిలోక్య సుందరో నా
మ్నా శుష్కపాండు క్షయాపహః | అష్టవల్లం ప్రదద్యాత్ప
దశద్యాదశరాభిషక్ | మధునాసితయావాపి ఘృతేనకణయా
పివా | ఏవంచించా సమాయుక్తం శోఫపాండు వినాశనమ్ |
పథ్యంమృగాంక వద్దద్యా ద్భక్ష్యంసర్వం వివర్జయేత్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 భాగములు
వేలతాటిగడ్డలు కరక తాండ్ర యుసిరికెలు శంఠి పిప్పలి మిరియాలు బూరుగ తిప్ప
సత్తు అనువానిచూర్ణము దినుసు యొకటింటికి 5 భాగములు అభ్రకసిందూర్ణము 6 భా
గములు లోహాభస్మము 8 భాగములు యిటులవీనినెల్ల ఖల్వమునవైచి చూర్ణముజేసి
త్రిఫలకషాయముచే 64 భావనలు గుంటగలగ రాకుకషాయముచే 32 భావనలు మనగ
వేళ్ళరసముచే 16 భావనలు చిత్రమూలము కలబంద అల్లము అనువాని రసములచే

ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ ఎనిమిదేసి భావనలుజేసి విదప 8 లేక 10 లేక 12 వల్లముల ప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనె సుంచదార ఘృతము అనువానితో నేని చింతాకురసము పిప్పలితో నేని నేవింపుచుండిన శుక్కుపాండువు త్తయములు వాపులు హరించును. ఇదియ త్రైలోక్యసుందర రసమనంబడును దీనియందు సర్వ భక్ష్యముల వర్జించి మృగాంకరసములో జెప్పంబడిన పథ్యము నాచరింపవలయును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గంధకంటంకణంనూతం త్రికటుత్రిఫలాస మమ్ । నవద్రవ్యాణిచై తాని లోహకెట్టంసనూంశకమ్ । గో మూత్రేద్విగుణేపక్త్వా తత్సమంమిశ్రితంగుడమ్ । భక్షయే తోక్మలమాత్రంతుశాల్యన్నంతక్రభోజనమ్ । అనంతగుణమం దూరం త్తయపాండువినాశనమ్ ॥

తా. 9 భాగముల చిట్టెపుచూర్ణములో 36 భాగములు గోమూత్రము బోసి కాచి అందు శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారముత్రికటుక ములు త్రిఫలములు అనువాని చూర్ణము దినుసుకొక్కొకభాగముచొప్పన 9 భాగ ములు ప్రాతబెల్లము 18 భాగములు వైచి పాకముజేసి రేగుబండంత మాత్రలుజేసి నేవింపుచుండిన త్తయము పాండువు హరించును. ఇదియ అనంతగుణమందూరము. పథ్యముం దీనియందు మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయును.

పాండురోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] భోజనంసాత్మ్యకంశాలియవగోధూమమూ ద్ధకమ్ । జాంగలానిచమాంసానిగోపయోమాహిషంఘృతమ్ । వృష్టాపటోలంవేత్రంచ పర్పటంశాకద్రాక్షకమ్ । దాడిమం చాసిఖర్జూరం ఫలాన్వామలకానిచ । పంచమూలంసింధు వారి పిబేద్వాతాదికేతథా । సర్వేపాంపాండురోగాణాం మా హిషంతు ఘృతంహితమ్ ॥

తా. శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగనుండు భోజనము ప్రాతవడ్లు యవలు గోధు మలు పెసలు జాంగలమాంసము ఆవుపాలు బ్రతై నెయ్యి అడ్డసరము పొట్లకాయ జదురుగొమ్మ పర్పాటకము లోటకూర ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు ఖర్జూరపండు ఉసిరికెపండు మారేడు నెల్లికూర గుమ్మడుబద్ద దుందిలము కలిగొట్టు నదీజలము ఇవి వాతాదిసర్వపాండురోగములయందు పథ్యకరంబు.

పాండురోగముల పథ్యాపథ్యములు.

శ్లో॥ గురుద్రవ్యవిదాహానితలంముద్గాన్నమేవచ॥ గ్రాహ్యముపా
తకీంచాపి మాంసానిపరివర్జయేత్ | సర్వేపాంపాండురోగా
ణాం మాహిషంతుఘృతంహితమ్| ఇతినానూన్యతఃప్రోక్తం
పాండురోగేచికిత్సకైః॥

తా. గురుద్రవ్యములు విదాహకరవస్తువులు నువ్వులు పులగము ఊరబచ్చ
కుర మాంసములు ఇవి పాండురోగములయందు అపథ్యకరంబులు. సర్వపాండు
గములబ్రతినెయ్యి హితకరము, ఇటుల పాండురోగముల చికిత్సకులచే పథ్యా
ధ్యంబులు సామాన్యంబుగ జెప్పబడియె.

పాండురోగచికిత్సా విధానము.

శ్లో॥ పాండురోగేషుకుశల శ్లోఘోక్తంచక్రయాక్రమత్ ||

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు పాండురోగములయందు సదా శోఘచికిత్స
నేచేయవలయును.

శోపనిదానము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] నీత్వానిలోరుధిరపిత్తకఫాన్ ప్రమష్టోగ్రాహ్య
స్థిరాః ప్రకుపితాన్ సచతైర్నిరుద్ధః | త్వజ్ఞాంసంసంశ్రయమ
లంబిత నోతిశోఘసోత్సేధ సంహతమధోకిలశోఘమాపయః |
కర్మవ్యాధిక్రమేత్వత్క్లలవణాక్షోష్ణ శీతాశనాత్ శోకస్వప్న
సురాతిమాసం రతితస్సంతోభణాద్వాహనాత్ | ఊర్ధ్వా
ధశ్చసిరాసు రోధకుపితఃస్థిత్యానిలో మధ్యగః | సోత్సేధంపరి
సర్పిణః వితసుతేశోఘంచసర్వాంగగమ్ | శ్వయంభుర్యస్య
పాదస్తోఘనఃపాదానిపీడయేత్ | శోఘస్సక్థిని వైషమ్యం
తిభిషక్పరివర్జయేత్ ||

తా. సర్వకారణముచే దుష్టమైన వాతము రక్తపిత్తకఫలముల దోషయుక్త
బులుగజేసి బైటిసిరల కెందునటులంజేయును. పిదప వాతము పూర్వోక్త రక్తపి
తఫమాలచే నడ్డగింపబడినదై త్వజ్ఞాంసములయందున్నతముగ కఠినముగనుండు శ
వును గలుగంజేయును. అదియ శోఘరోగమనబడును. మఱియు ప్రారబ్ధకర్మముచే

న వ్యాధిచేజనించెడి కృశత్వమువలన అత్యుష్ణములవణము కారముఉష్ణముశీతలము గల పదార్థ సేవనవలన శోకము నిద్ర కడుమధ్యపానము కడుమాంసభక్షణము అను వాని సేవనవలన క్షోణికలవలన శరీర శ్రమమువలన అధికముగ భారమునుమోయుటవలన వాతము సిరలయొక్క ఊర్వాధఃస్రవేశములయందు పూర్వోక్త రక్తపితృకఫము చేనడ్డగింపబడుటంజేసి ప్రకోపించినవై శరీరమంతట వ్యాపించి ఉన్నతమైన శోఫను గలుగంజేయును. మఱియు ఎవనికి పానములయందు వాపుదిగి గట్టియై వేదనను గలుగంజేయుచు మరల తోడలయందు వ్యాపించుచునుండెడినో ఆట్టివానిని వైద్యుడు వర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] రక్తపితృకఫాన్వాయుర్దుష్ట్యో దుష్టా బహిస్సిరాః | సీత్వారుద్ధగతిస్తద్వి కుర్యాత్ త్వక్ష్మాంససంక్రియమ్ | సాత్సేధంసంహతంశోఫం తమాహుర్నిచయాదతః ||

తా. వాతము దుష్టంబై గ్యకారణముచే దుష్టంబులైన రక్తపితృకఫములబాహ్యసిరల కెందునటులంజేసి వానిచే నడ్డగింపబడిన గతిగలదై తక్ష్మాంసాక్రమముగ నుండువాపును గలుగంజేయును. ఆవాపు పొడవుగ కఠినముగ నుండును. మఱియు నిదిరక్తయుక్త త్రిదోషసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి సన్నిపాతాత్మకమని జెప్పబడును.

శోఫవిభాగము.

శ్లో॥ సర్వం హేతువిశేషైస్తు రూఢేదాన్నవాత్యకత్ | దోషైఃపుధగ్ద్యయైస్సర్వైరభిఘాతాత్విషాదపి ||

తా. ఆవాపు కారణభేదజనిత కార్యభేదములవలన వాతపితృక్షేమ్యవాతపితృక్షేమ్యక్షేమ్యవాత సన్నిపాత అభిఘాతవిషసంబంధమువలన తొమ్మిదివిధంబులుగ నగును.

శోఫ పూర్వరూపము.

శ్లో॥ తత్పూర్వరూపందవఘ్నస్మి రాయామోంగగౌరవత్ ||

తా. సంతాపముగలుగుట సిరలు యూచ్ఛినటుల నొచ్చుట శరీరజడత్వము గలుగుట ఈలక్షణములవలన వాపుజనించునని తెలియవలయును.

శోఫ కారణము.

శ్లో॥ శుద్ధ్యామయాభక్తకృశాబలానాంక్షౌరామ్లు తీక్ష్ణోష్ణగురూపసేవా | దధ్యాచుఃపుచ్చాకవిరోధి దుష్ట గరోపసృష్టామ్నని

షేవనంచ । అర్శాన్యచేష్టానచ దేహశుద్ధిర్మర్మోక ఘాతో
విషమాప్రసూతిః । మిథోవ్యపచారః ప్రతికర్మణాంచ నిజస్య
సేతుశ్శ్వయథోఃప్రదిప్తః ॥

తా. వసువశేవకాది శోధనము జ్వరాదిరోగములు విదుద్ధభోజనము ఉప
వాసము ఈ మొదలగువానివలన కృశించినవారలు మఱియు సత్వక్షయముగలవారలు
ఉప్పువులును కారము ఉష్ణము జడముగల పదార్థముల నేవించుటవలనను పెఱుగు
అపకృద్రవ్యములు మృత్తిక ఆకుకూరలు క్షీరమత్స్యది విరుద్ధపదార్థములుద్రుష్టాన్న
ము విషసంబంధముగల అన్నము ఈ మొదలగువానిని నేవించుటవలనను చూలవ్యాధి
సంచారాదులు నేయకుకడుట వసువశేవనములచేశోధనార్హంబగుదోషములశోధిం
పకుండుట హృదయాది మర్మస్థలముల దోషములు కుపితంబగుటచే ఉపఘాతముగలు
గుట అనుగర్భప్రసవము విదుద్ధప్రసవము వసునాదికర్మలయందు విరుద్ధోపచారంబు
లు నేయుట ఈ మొదలగువానివలనను వాపు జనించును.

శోఫసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ సగౌరవంస్యా దనవస్థితత్వం సోత్సేధమూష్మాధ సిరాతను
త్వత్ । నలోమహర్ష శ్చవివర్ణతాచ శామాన్యలింగంశ్యయ
థోః ప్రదిప్తత్ ॥

తా. శరీరజడత్వము చంచలచిత్తము శరీరమున ఉబ్బు దాహముగలుగుటనర
ములు ఉబ్బుట గగుర్పొడుచుటశరీరము వివర్ణముగనుండుట ఈలక్షణములు శోఫల
యందు సామాన్యముగ గలిగియుండునని తెలియవలయును.

వాతజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ చలస్తను త్వక్పరుషోరుణోసిత స్సుషు ప్తిహార్షార్తియుతో
నిమిత్తతః । శ్రామ్యతిప్రహాన్నమతిప్రహిషిత్ దివాబలీన్యా
చ్చ్యయథుస్సమిరణాత్ ॥

తా. వాపు చంచలముగ చర్మము పలచగ కఠినముగ ఎఱ్ఱగ లేక నల్లగనుండుట
స్పర్శజ్ఞానములేకుండుట జలజలయను వేదన గాని గగుర్పొట్టుగానిగలిగి కారణము
లేకనే శమించుట అణచిన తత్క్షణమున పైకిలేచుట పగటియందు వాపుప్రాబల్య
ముగ నుండుట ఈలక్షణములుగలిది వాతజశోఫ యని తెలియవలయును.

పిత్తజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ మృధుస్సగంధోసితపీతరాగవాణ్ బ్రహ్మజ్వరస్వేదతృషామ
దాన్వితః । యఉష్యతే.స్పర్శరుగక్షీరాగకృత్సపిత్తశోభోభృ
శదాహపాకవాణ్॥

తా. మృదువుగ యొకింత గంధయు క్తముగ నల్లగ పసపుగా ఎఱ్ఱగనుండుట
బ్రహ్మ జ్వరము చెమట దప్పి ఉన్మాదము తాపముగలుగుట తాకిన నొచ్చుట నేత్ర
ము లెఱ్ఱగనుండుట కడుమంటలు పాకముగలుగుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తజశోఫ
యని తెలియవలయును.

శ్లేష్మజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ గురుఃస్థిరః పాండురరోచకాన్వితః ప్రశనేక నిద్రామివవహ్ని
మాంద్యకృత్ । సకృచ్ఛ్చ) జన్మప్రమోసీ వీడితోసచోన్న
మేద్రాత్రిబలీకఛాత్మకః॥

తా. జడముగ స్థిరముగ పాండురవర్ణముగ నుండుట అన్న ద్వేషముగలుగు త్తి
జొల్లకారుట నిద్ర ఓకర అగ్నిమాంద్యము గలుగుట చిరకాలముమీదట ఉత్పట
నాశనములజెందుట అణచిన పైకి లేవకుండుట రాత్రులయందు వృద్ధిలజెంది నాడు
అనడ్డగించి రోగికి దేహక్షేళమును చేష్టావిహీనతను గలుగంజేయుటవలన వాపుబలవ
త్తరముగనుండుట పగటియందు కఘమునకు బలములేకుండుటంజేసి ప్రోతస్సులకు
ప్రతిబంధము చేష్టావిహీనత లేకుండుట ఈలక్షణములు గలది శ్లేష్మజశోఫయని తెలి
యవలయును.

ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ శోఫలక్షణము.

శ్లో॥ నిధానాకృతినసర్గాచ్చ్యయధుస్సాన్వద్ధివోషజః ।
సర్వాకృతి స్సనిపాతాచ్ఛోభోవ్యామిశ్రలక్షణః ॥

తా. రెండురెండు దోషవికారములు లక్షణములు గలిగియుండిన ద్వంద్వశో
ఫయనియు వాతాదిసర్వదోషలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాత శోఫయనియు
తెలియవలయును.

అభిఘాతజశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ అభిఘాతేనశస్త్రాదిచేదచ్ఛేక్షతాదిభిః । హిమానిలోదధ్యని
లైర్భల్లాతకపికచ్చుజైః । రసైశ్శూకైశ్చసంస్పర్శాఛ్యయ

ధున్వ్యాధ్విసర్పవాక్ ॥ భృశోష్యాలోహితాభాసః ప్రాచు
శః పిత్తలక్షణః॥

తా. కాష్టానులచే ప్రహరించుట శస్త్రానులచే నరుగుట బ్రద్దలునేయుటలేక
గాయపరచుట చలిగాలి సముద్రపుగాలి జీడిగింజరసము దుగవగొండిరసము ముల్లు
అనువానిసంబంధమువలన శరీరమున వాపు జనించి కడుదాహము యెఱుపువర్ణము
తరుచుగ పిత్తశోభలక్షణములు కలిగియుండుట, ఈలక్షణములుగలది అభిఘాతశోభ
యని తెలియవలయును.

విషజశోభ లక్షణము.

శ్లో॥ విషజస్సవిషప్రాణినరిపర్పణమూత్రనాత్ । దంష్ట్రాదంతసఖా
ఘాతాదవిషప్రాణిరామపి । విణ్మాత్రశుక్రోపహత మలవద్వ
స్త్రసంకరాత్ । విషవృక్షానిలస్పర్శ్యాద్గరయోగావ చూర్ణ
నాన్ । మృదుశ్యలోపలంబీచ శిఘ్రోదాహారుజాకరః॥

తా. విషజాతువులు శరీరముపై బరుగిడుటచేనేని లేక వానిమూత్రము శరీర
ముపైబడుటచేనేని లేక విషవిహీనజంతువులయొక్క కోరలు లేక దంతములు నఖ
ములు అనువాని అభిఘాతముచేనేని లేక విషప్రాణులయొక్క మలమూత్ర శుక్లముల
చే తడిసినవస్త్రమును ధరించుటచేనేని లేక విషవృక్ష విషవాత స్పర్శచేనేని లేక
విషసంబంధముగల వస్తువును శరీరముపై పూయుటచేనేని విషశోభజనించును. ఆశో
భ మృదువుగ చంచలముగ వ్రేలునదిగ శీఘ్రోత్పత్తి దాహము కీడ గలదిగ
నుండును.

వాతాదిస్తానవిశేషమువలన శోభోత్పత్తిక్రమము.

శ్లో॥ షోషాశ్చ్యయధు మూర్ద్వహికుర్వంత్యామా శయస్థితాః ।
పక్వాశయస్థా మధ్యేతువర్చస్తానగతాస్త్యధం । కృత్స్నదేహా
మనుప్రాప్తాః కుర్వ్యస్సర్వ సరంతథా ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు ఆమాశయగతంబులై ట్రిమ్ముకు పైభాగమున
పక్వాశయగతంబులై న ట్రిమ్ము పక్వాశయము అనువానికి మధ్యభాగమున వాపును
గలుగంజేయును. మఱియు మలాశయగతంబైన పక్వాశయము మొదలు పాదప

ర్యంతము వాపును గలుగంజేయును. మఱియుశరీరమంతట వ్యాపించినసర్వాంగములవాపును గలుగంజేయును.

అసాధ్యశోఫ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వాసఃపిపాసాఛర్దిశ్చ దౌర్బల్యంజ్వరయేవచ ।
యస్యచాన్నేరుచిర్నాస్తిశోఫినంపరివర్జయేత్ ॥

తా. శ్వాసము దప్పి ఒకర దౌర్బల్యము జ్వరము అన్న ద్వేషముగలశోఫరోగి నివర్జింపవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాడీయే] ఆననంనాస్తపాదంచ పుంసిశోఫఃప్రవర్తతే ।
పునఃపునఃప్రకారేణాప్యసాధ్యఃపరికీర్తితః

తా. ఏపురుషునికి ముఖము కాళ్ళు చేతులు అను వానియందు వాపుజనించి నివృత్తింపుచు మరల వాచుచునుండెడిచో అట్టిరోగియొక్క శోఫ యసాధ్యంబని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ఆననంనాస్తపాదంచ కుక్షిగుహ్యపుభావపి ।
స్త్రీణాంశోఫఃప్రవర్తతే హ్యసాధ్యః పరికీర్తితః ।

తా. స్త్రీకి ముఖము చేతులు కాళ్ళు కడుపు మర్మస్థలము అను బానియందు వాపుజనించినను లేక నివృత్తించి మరల వాచినను అస్త్రీయొక్క శోఫయసాధ్యంబని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] శరీరవంచజ్వరంశ్చిష్ణామదస్వేనోగ్నిమందతా ।
మూత్రకృచ్ఛాత్తిసారంచఛర్దిశ్చశ్వయథాభవేత్ ॥

తా. శరీరము బరువుగనుండుట జ్వరము దప్పిగలుగుట శరీరము గురుతెరుగ కుండుట చెమటబట్టుట అగ్నిహంద్యము మూత్రకృచ్ఛము అతిసారము వాంతిగలుగుట ఈలక్షణములుగల వాపులు అసాధ్యమని తెలియవలయును.

శోఫమారోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అనేకోపద్రవయుతం సాదయోఃప్రస్ఫుతంన
రమ్ । నారీంశోఫముఖీంహంతికుక్షిగుహ్యపుభావపి ॥

తా. ఏపుడుఘనికి శోభనోగముతోడ అనేకోపద్రవంబులుగూడికాళ్ళయం దు వాపుస్త్రీకి ముఖమునందు వాపు స్త్రీపురుషులకు కడుపు మర్మస్థలము ఆను వానియందు వాపుగలిగియుండెడినో అట్టివారుమరణము జెందుగుగని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] జ్వరాతినారశోఘానాం శ్వయధౌచతథాక్షయే । ఆనసంహస్తపాదంచ విశేషాద్యస్యశుష్యతిః । స్వయోనావపిదేహేచ సామాన్యాద్యాతిపంచతామ్ ॥

తా. పాండు క్షయరోగములలో జ్వరాతినారంబేని శోభయేని ముదిరినను లేక ముఖము కాళ్ళు చేతులుకుప్పించి యె-ని శరీరము వాచియుండినను ఆపాండు క్షయరోగులు మరణము జెందుదురని తెలియవలయును. (మఱియు అనేకోపద్రవము లతో గూడియుండు శోభలు అసాధ్యంబులనియు తక్కినవి సాధ్యంబులనియు తెలియవలయును.

క ॥ చిరుచెమట దప్పి మూత్రము । నరికట్టుటపచ్చనగుట యతిసారంబు । జ్వరమును వాంతియు గలయా గురుశోభలు మానవనుచు గొట్టురుచెప్పె ॥

శోఘారినము.

శ్లో॥ [భైరవకల్పే] స్వచ్ఛసూతేన గంధేనకృతా కజ్జలికాశుభా । తతస్మల్బంసకాంతంచ రాజవర్తశ్చ రాప్యకమ్ । * అభ్రకంచశిలాతాళం విషంవ్యోషసరాజితాః । విషతిందుకబీజాగ్నిప్రత్యేకం రససమ్మితమ్ । సర్వమేకత్ర సంయోజ్య చూర్ణయిత్యాతతఃపరమ్ । భృంగరాజ రసందత్వా మర్దయే ద్దివసద్వయమ్ । శోషణం కారయేత్తేన దాతవ్యాచణ కోపనూ । రసశ్శోఘారి నామాయం ప్రోక్తమందారబైరవే ॥ స్థౌల్యంకోగమరోచతాగ్నిసదనంశోఘంచపాండ్వయమ్ । స్త్రీహంచగ్రహణీంచమూలకరుజాం వాతంతథానాహకమ్ । హిక్కాశ్వాస కఫానిలంక్రిమి యక్ష్మచ్ఛూలంచ జీర్ణజ్వరమ్ । సర్వాన్వాతకఫామయాంశ్చహరతిక్షీప్రంతి)దోషామయా ॥

* కాచబంచ - గాజావృష.

తా శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమముగ ఖల్వమువనునిచి కజ్జలిగ మర్దిగించి యందు తామ్రభస్మము కాంతభస్మము * రాజావర్తపుటాయిత్యము మురజితభస్మము ఆభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి త్రికటుకములు గంటన శుద్ధిజేసిన ముప్పిగింజలు చిత్రమాలము అనువాని లో ప్రతిదానిచూర్ణమును పాదరసమునకు సమముగవైచి గుంటగలగ రాక్షరసముతో 2 దినములు మర్దించి నెనగింజలంలేని మాత్రలుజేసి యొండించి తేనెలో నేవించిన స్థూలరోగము అరుచి అగ్నిమాంద్యము శోఫ పాండువులు ప్లి హరోగము గ్రహణీరోగము మూలరోగము కడుపుబ్బరము ఎక్కిళ్ళు శ్వాస కఫరోగము వాతరోగముకృమిరోగము యక్ష్మద్రోగము శూల జీర్ణజ్వరము సమస్తనాతకఫములచే జనించిన రోగములు త్రోవోషజనిత రోగములు కడుశీఘ్రముగ హరించును. ఇదియ మందారతై రవగ్రంథమున జెప్పబడిన శోఫారస మనంబడును.

శోఫలకు వజ్రమండూరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నూత్నూచూర్ణంతు మండూరం గోమూ
త్రేపాచయేద్దినమ్ | వజ్రవల్లిం సమాంశంచ చించా త్వక్ష్మా
వశోయుతామ్ | భక్షితంచాక్షమాత్రంతు హ్యసాధ్య శ్వ
యధుంజయేత్ |

తా. మండూరమును నూత్నముగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములోవైచి 1 దినమువండి పిదప యామండూరమును గ్రహించి దానికి సమముగ వల్లెరుబూడిదను చిత్రచక్కలబూడిదను కలిపి గచ్చకాయలంతేని మాత్రలుజేసి నేవింపుచుండిన అసాధ్యశోలుఫ హరించును. (మఱియు పాండురోగమున జెప్పబడిన చించాదికషాయమునుసగా శోఫరోగములో నేవింపందగును.)

శోఫలకు కిట్టాదికషాయము

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కిట్టామల కషాయేణ పాండుం శోఫంచకామి
లాత్ | చించాకిట్టకషాయేణ శోఫపాండుగదంహారేత్ |

తా. ప్రాతచిట్టెమును ఉసిరికెపప్పును కషాయముగాచి అందు సిందూరము గలిపి నేవించిన పాండు శోఫ కామిల హరించును. మఱియు చింతాకును ప్రాత

* రాజావర్తమన-కలుపుటాయి.

చిట్టెమును కషాయముగాచి యందు సింఘారముగలిపి నేవించిన పాండుక్షు శోఫహరించును. (మఱియు పాండురోగములయందు జెప్పబడిన కాంతవల్లభరక్షము లోకనాథరసము మరదూరకల్పములు లోహభస్మము చించాదిలేవ్యాదు అపహవలొ దేనినేని నేవించిన శోఫలు హరించును.)

శోఫలకు తింత్రిణీమండూరము.

శ్లో॥ [బాహుటే] తింత్రిణీ కణసంయుక్తం మండూరం యోజయే
త్తతః । వీత్వాచ హరతేశీఘ్రం శోఫపాండు క్షయాదికమ్ ।

తా. చింతాకురసము పావుసేరు పిప్పిగ్గు] వరహాయెత్తు మండూరము] వరహాయెత్తు ఇలుల వానినెల్ల నేకముజేసి నలువదిదినములు నేవించుచుండిన శోఫ పాండువు క్షయములు పురాణజ్వరములు హరించును. పథ్యము—వాయింటిహారను కాల్యన్నమును భుజింపవలయును.

శోఫలకు రసభూపతి.

శ్లో॥ [చింతామౌళా] రసగంధా మృతంతుల్యం తీక్ష్ణమాదుంబరం
సమత్ । హంసపాది ద్రవైఃఖల్వే మర్దితం దివసత్రయమ్ ।
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ లేపయే ద్వస్త్రీమృత్తికామ్ । వాలు
కాయంత్రకేక్షిప్వాశ్చవైర్భృన్వగ్ని నాపచేత్ । ద్విషణ్డ్యా
మంసఘ్నధృత్య చూర్ణయే న్మాషచూత్రకం । ఆర్ద్రకస్యా
నుపానేన సర్వశోఫం నిహంతిచ । రసోహ్యగ్ని కుమారా
ఖ్యోయోగోయం రసభూపతిః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి ఉక్కుభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమునవైచి హంసపాది యాకురసముతో మూడుదినములు మర్దించి గాబాకుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపవముజేసి వాలుకాయంత్రమున పండ్రెండురూములు నూత్నైగ్ని చేవండి సాంగశీతలమున దీసి చుళ్లముచేసి యందు మాషప్రమాణమును అల్ల పురసానుపానముతో నొసంగిన సర్వశోఫలు హరించును. (ఇదియ అగ్నికుమారమని రసభూపతియని జెప్పంకును.)

శోభలయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణ శాలిగోధూమ పటోలం తిండులీ
యకమ్ | ధాత్రీ పృథ్వీకర్మురసి ద్రాక్షా దాడిమచందనమ్ |
తక్రంమధు మదూకేచ శోభానాం హితమావిదుః॥

తా. ప్రాతపక్ష గోధుమలు పొట్లకాయ చిట్టికూర ఉసిరికె గలిజేరుకూరచేత
శాలిగూర ద్రాక్షపండ్లు దానిమ్మపండ్లు క్రీగంధము ఆవుచల్ల ఇప్పవువ్వు తేనె ఇవి
శోభరోగులకు పథ్యకరంబులు.

శోభలయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దధినిష్పాన కట్వమ్లు మత్స్యమద్య విదాహినః |
తిలాస్సూపశ్య మాషశ్య శోఘానా మహితంవిధుః ॥

తా. పెణసు చిక్కుడుకాయ అనపకాయ కారము పులుసు మత్స్యములు
కల్లు విదాహకరద్రవ్యములు నువ్వులు పప్పు మినుములుఇవి శోభరోగుల కపథ్యంబు.

కామిలా నిధానము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాండురోగేషు యేవాల పిత్తకాసాస్తతో
భవేత్ | హరిద్రయా సమంచక్షు ర్ముఖమాత్రమలంల
థా | దాహోవిపాకోదౌర్బల్య మరుచిశ్చప్రజాయతే | కామి
లాసాతికాలేన జాయతే కుంభకామిలా॥

తా. పాండురోగ వాతపిత్తశ్లేష్మ లక్షణములన్నియు గలిగియుండుట ముఖ
మునేత్రములు మాత్రము నులము పసపుబారియుండుట దాహముగలుగుట అన్నము
జీర్ణము గావండుట దౌర్బల్యము అరుచిగలుగుట ఈలక్షణముగలిదికామిలయనితే
యవలయును. ఇది నీర్ణ కాలంబుండుటచే * కుంభకామిల పరిణమిల్లును.

కుంభ కామిలా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణపీత సకృమ్మాత్ర తంద్రా మోహ

* కుంభకామిలయన కోష్ఠము నాశ్రయించియుండు కామిల.

శ్చుభర్దనమ్ । దాహోరుచిస్తథా నాహాంభ్యరోవైఃర క్తనేత్ర
తా । అసాధ్యా శ్వాసకాసశ్చ విజ్ఞేయా కుంభకామిలా॥

తా. మలమునల్లగ మూత్రము పచ్చగ వెడలుట తంద్ర మోహము వాంతి దా
హము అరుచి కడుపుబ్బరము జ్వరముగలుగుట నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట శ్వాసకాస
లుగలుగుట ఈలక్షణములు గలది కుంభకామిలయని తెలియవలయును. అది అసా
ధ్యము.

కామిలా సాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] దగ్ధమాంస రుధిరాతిపిత్తతః కామిలాభ్రీమ
తృషావిదాహీనీ । వీతినేత్ర బలవత్కృపేక్షయా శోభవత్య
పిత కుంభకామిలా । కామిలా హంతిరక్తాక్షం రక్తమూత్రం
హతానలమ్॥

తా. పిత్తోద్రేకమువలన రక్తమాంసములు వుడికి శరీరము దిరుగుచు దప్పి
తాపముగలిగిన కామిలారోగముని తెలియవలయును. అదిఉక్తవలనప్రబలమై నేత్ర
మల పసపు వర్ణమును శరీరమును శోభను గలుగఁజేసి కుంభకామిలయని జెప్పబ
డును. అందు నేత్రములు మూత్రము ఎఱ్ఱనై అగ్నిదీపనము లేకుండిన రోగి జీవింప
డిని యెఱింగి చికిత్సజేయఁజనదు. మఱియు వైదుర్ధ్వణంబులు లేకుండిన రోగము
సాధ్యమనియెఱింగి చికిత్సజేయవలయును.

కామిలకు పంచాస్యరసము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసంగ్రహే] రసభస్మాభ్రకాంతార్క తీక్ష్ణతా
ళకమాక్షీకమ్ । దేవదారుద్రవైః పిష్ట్యాదినై కంఠత్సమంస
మమ్ । పాచయేద్వాలు కాయంతేత్రిదినాం తేనముద్ధరేత్ ।
* అమృతోత్పలకల్వారకందేనక్షీరసంయుతమ్ । పిష్టయష్ట్యం
భసాయామం మాషంక్షేద్ర సితాయుతమ్ । రసః పంచా
స్యనామ్నాయం సేవయే త్కుంభకామలీ ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము కాంతభస్మము తామ్రభస్మము లోహ

* అమృతోత్పల కందాతి బలాక్షేత్ర పలయుతమ్.

శ్శస్త్రము శుద్ధిజేసినతాళకము* హేమమాక్షికభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వముననుచి | దినము దేవదారు చెక్కరసముతో మర్దించి కుప్పెలోనుంచి వాలుకాయంత్రమీన 5 దినములు దీఫాగ్ని చేపండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములో నునిచి అందు తిప్పతిగె కలవగడ్డలు తామరగడ్డలు అనువాని చూర్ణమును కలిపి పాలు అతిమధురకషాయము వీనితో | ఝూము మర్దించి మాషప్రమాణముంజేసి మాత్రలు జేసి తేనె కుంచదారలోగాని (నల్లగంపెన విత్తుల ఘోర్ణములోగానిగలిజేరు వేళ్ళరసము విరింజితులు పంచదార అనువానితోగాని తెల్లగంపెనరసము సాలు అను వానిలోగాని కుప్పెంటాకురసము పెలుగు అనువానితోగాని) నీవించిన కుంభ కామిలహరించును. ఇదియ పంచాస్యరసమనంబడును.

శిలాజత్వాది వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శిలాజతుశ్చగోమూత్రం మండూరంచాధ
మాక్షికమ్ | లోహాభస్మచనిష్కంవాసేవయేత్కుంభ కామలీ॥

తా శుద్ధిజేసినశిలాజత్తు మండూరము హేమమాక్షికభస్మము లోహాభస్మము వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతో మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలు జేసి నీవించిన కుంభ కామిల హరించును.

కామిలకు మంత్రము.

శ్లో॥ అగ్రతోనారసింహశ్చప్యష్టతోవాయునందనః |
ఉభయోర్బాహుధన్వంత్రోసహితౌ రామలక్ష్మణౌ॥

తా. ఈ మంత్రముచే కామిలాగోగిని మంత్రించుచు క్రొత్త కంచుగిన్నెలో ఘడినెడు నీళ్ళుబోసి దానియందు ఛాయను జూచునటులంజేసి అట్టితరి రెండుసూదుల దెచ్చి వానికొసలబట్టికొని వైకంచుగిన్నెలోముంచుచు నీమంత్రమును ముమ్మారు జెప్పచు వానిముఖము మొదలుకొని పాదములపర్యంతము దిగుడుడిచి యందలిసీరును పదిలము నేయవలయును. మఱియు కామిలాగోగము హరించువరకు దిగుప్రాద్దున మంత్రింపుచుండవలయును. అగిన్నెలోసీరు విరుగకుండిన కామిలమానుననియు విరిగినమానదనియు తెలియవలయును.

* హేమమాక్షికమన వెండిమాసి.

కామిలకు రక్షకర్మ.

శ్లో॥ [అగ్నిమతే] ఘుటికామణి బంధేచ దహేత్సూక్ష్మశలాక
యా వలయంచ సువర్ణస్య తామ్రస్య రజతస్యవా॥

తా. ఇరువణికట్లు తిరుగు వారలయందు 2 చీలమండల యొక్కశీత్యయందు ఖంగారుశలాకుతో నేని రాగిశలాకుతో నేని శెండిశలాకుతో నేని వలయాకారంబుగ రక్షలువేసిన కామిలమానుసు, మఱియు దీనియందు పాండురోగమున కెప్పుడబడిన పథ్యములనే యాచరింపవలయును.

హాలీమక కులాంతకరసము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] శుద్ధసూతా మృతంగంధం హరితాళం మన
శ్శిలా । ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ । వాసా
ఖదిరదుత్తూర రసేనపరిభావయేత్ । ప్రత్యేకంచదినంమా
మంవాలుకా యంత్రకేపచేత్ । సాంగశీతలముద్భృత్య పంచ
పిత్రేనభావయేత్ । గుంజామాత్రంప్రదాతవ్య మనుపానంపి
బేదను । త్రికటుత్రిఫలాచై వ లజ్జాభుగిరికర్ణికా । అపామార్గ
శ్శ సురసా నిర్లుండి కర్ష మాత్రతః । క్వాథమష్టావ శేషంతు
పీయమానంహాలీమకమ్ । నాశయేత్సర్వరోగాంశ్చ కామిలా
పాన్డుశోఫజిత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన హాదరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన హరిదళము శుద్ధిజేసినమణిశీల వీనిని సమభాగాములుగ గ్రహించి ఖల్వముననునిచి అడ్డసరము చండ్ర ఉమ్మెత్త అనువానిరసములచే ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్క దినము మర్దించి భావనచేసి కుప్పెలోనునిచి 1 ర్షాము వాలుకాయంత్రమునవండిసాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చేవ కాలుబరై నెమలి అడవిపంది వేంక అనువాని చేమలచే భావనజేసి గురిగింజలం తేసి మాత్రలు జేసి శొంఠి-పిప్పలి మిరయాలు కరక తాండ్ర ఉసిరికెలు అంతరదామర తెల్లగంటెన ఉత్తరేణి మంచుతులసి నావీలిఅను వానిని దినుసుయొకటింటికి కర్షప్రమాణము చొప్పన గ్రహించి ఉదకము బోసి ఆష్టావశేషముగ కషాయము కాచి దీనిచే యావధమును నేవించిన హాలీమకము కామిల పాండువులు శోఫ మొదలగు సర్వరోగములు హరించును.

శ్లో: [గ్రంథాంతరే] హలీమకే పాండవోగ చిత్రానుకూల తారయే
ద్భిషక్: |

తా. హలీమకమునకు పాండవోగ చిత్రేనే జేయవలయును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద వారావారభోగవిహారపారీణ
నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదోక శిష్యోత్తమ
నమస్కీవాయనత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
కామిలానిదాన తత్సాధ్య సాధ్యచిత్రానుక
పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం.
హలీమకు ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ యో జీ య ము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— షష్ఠమ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ వృంషేద్ర గామినంశంభుం సశ్వేశం భక్తవత్సలమ్ ।
భూతేశం లోకకర్తారం నీలకంఠ మహాంభజే ॥

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త తనచే జేయబడు సీగ్రంథమునందుచున్న ప్ర
రణమును వచింపబూని యది నిర్విఘ్నముగ పఠింపమాప్తి చెందుటకై తనకిష్టదే
తయగు ఈశ్వరనమస్కారాత్మక మంగళమును “వృంషేద్ర గామినం శంభుం” అన
శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. శ్రేష్ఠమైన వృషభము నెక్కిసంచారము నేయువాడు సుఖకరుడ
జగదీశ్వరుడు భక్తులయందు వాత్సల్యముగలవాడు భూతములకు ప్రభువు జగత్స
ప్తిసీతీసంహారకుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వాయోమి వృషరాజీయ మహాంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని కే
ర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును సీగ్రంథ
ముయొక్క యైదవ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అశీతివాత వివరణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వవాతంశిరోవాతంపక్షిఘాతంచపార్శ్వకమ్ । అర్థాంగ
కంపవాతంచ హఙ్మారు స్తంభం తద్దైవచ । కిక్కిసంశోణితం
వాతం హఙ్మిస్తుంచ కఫవాతకమ్ । సాధ్యవాతం ధనుర్వాతం
తిమిరం కంఠవాతకమ్ । కాకవాతం శీతవాతం నయనోదర

వాతకమ్ || నాసావాతం ముఖావాతం వాతంచా వయవాం
 గకమ్ | జిహ్వోగం నరవాతంచ కర్ణవాతని రుధ్యచ | ఆమ
 వాతంచ త్వగ్వాత మణువాతం తద్దైవచ | అంగభ్రమణకం
 చైవ మలబద్ధంచ గుల్మకమ్ | మూత్రబద్ధం బాహుకంపం
 స్కంధవాతంతద్దైవచ | ఆధ్యవాతం విధూమవాతం విధూమం
 భోగవాతకమ్ | కటివాతంతు తద్వచ్చ శుక్లవాతంచ పాంశు
 కమ్ | సంధివాతంస్కంధ్రవాతం గుల్మవాతంతద్దైవచ | మంద
 వాతంజాసువాతంజంఘావాతంచపాదకమ్ | కంఠరంచాంగుళీ
 వాతమనులోమంవిలోమకమ్ | సుప్తవాతంకోష్ఠవాతం వస్తి
 వాతంచ శుష్కకమ్ | స్థానవాతం కుక్షివాత మస్థివాతంచ
 మజ్జకమ్ | ఏకాంగకంక్షీణవాతవసావాతకసంజ్ఞకమ్ | మధు
 వాతంక్షుదావాతంశృఖలంస్పృటవాతకమ్ | స్నాయుప్రసూతి
 వాతంచ హ్యజీర్ణాతప్రవాతకమ్ | అగ్నివాతం తథానామ్నా
 సర్వహీనంచఖంజకమ్ | కళావాతందండవాతం క్షతవాతంచ
 పంగుకమ్ | దధివాతం తథోన్మాద మశీతి ర్వాతసంజ్ఞికా ||

తా. ఊర్ధ్వవాతము శిరోవాతము వక్షఃపాతము పార్శ్వవాతము అర్ధాం
 గవాతము కంపవాతము ఊరు స్తంభవాతము కిక్కిసవాతము రక్తవాతము ఆమ్లవా
 తము కఫవాతము సాధ్యవాతము ధనుర్వాతము తిమిరవాతము కంఠవాతము కాక
 నాతము శీతవాతము నయనవాతము ఉదరవాతము నానావాతము ముఖవాతము అన
 యవాంగవాతము జిహ్వోగవాతము నరవాతము కర్ణవాతము ఆమవాతము త్వగ్వా
 తము అణువాతము అంగభ్రమణవాతము మలబద్ధవాతము గుల్మవాతము మూత్రబద్ధ
 వాతము బాహుకంపవాతము స్కంధవాతము ఆధ్యవాతము ధూమవాతము విధూ
 వాతము భోగవాతము కటివాతము శుక్ల వాతము పాంశువాతము సంధివాతము గృధ్ర
 వాతము గుల్మవాతము మందవాతము జానువాతము జంఘావాతము పాదవాతము
 ఆంగుళీవాతము అనులోమవాతము విలోమవాతము సుప్తవాతము కోష్ఠవాధము
 వస్తివాతము శుష్కవాతము స్థానవాతము కుక్షివామ ఆస్థివాతము మజ్జావాతము
 ఏకాంగవాతము క్షీణవాతము వసావాతము మధువాతము క్షుదావాతము శృంఖల

వాతము విస్ఫోటవతము స్నాయుకవతము ప్రసూతివతము అశిర్లవతము ఆశప
 వాతము అగ్నివతము స్వరహీనవతము ఖంజావతము కళావతము దండవతము
 క్షతవతము పంగువతము దదివతము ఉన్మాదవతము అనవతరోగములు యేను
 బదివిధంబులు.

వాతాదిప్రకోప జనితరోగ భేదములు.

శ్లో॥ నవాతేన వినాశూలం నకంఢూః క్లేమ్మవవినా ।
 నపిత్తేన విరాఛర్ధిః నాజీర్ణేన వినాజ్వరః ॥

తా. వాతము బ్రకోపించకనే కూలయు క్లేమ్మము బ్రకోపించకనే దురదయు
 వైత్యము బ్రకోపించకనే వాంతియు అశిర్లము లేకనే జ్వరమును గలుగదని తెలియ
 వలయు.

వాతరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రూక్షశీతాల్పలఘున్న వ్యవాయాతిప్రజా
 గరైః । విషమా దుపచా రాచ్చ దోషా సృక్వాపణాదపి ।
 లంఘన * ప్లవనాత్వద్వవ్యాయామాతివిచేష్టనైః । థాతూ
 నాంసంక్షయాచ్చింతాశోకరోగాతికర్షనాత్ । వేగసంఘాత
 ణాదామా దభిఘాతాదభోజనాత్ । మర్యబాధాద్దజోష్ట్రాశ్వ
 శీఘ్రయానాది సేవనాత్ । దేహే ప్రోతాంసిరిక్తాని పూర
 యి అ్యునిలోబలీ । కరోతివివిధాన్ వ్యాధీన్ సర్వాంగై కాంగ
 సంశ్రయాన్ । సంకోచఃపర్వణాః స్తంభోభ్రంశోష్ణాంపర్వ
 ణామపి । రోమకర్షః ప్రలాపశ్చపాణిపృష్ఠశిరోగ్రహః । ఖాంబ్య
 పాంగుల్యకుష్టత్వం శోఘంగా నామనిద్రతా । గర్భశుక్లరజో
 నాశ. స్పృందనం గాత్రసుప్తతా । శిరోనా సాక్షిజత్రూణాం
 గ్రీవాయాశ్చాపి హుండనమ్ । భేదస్తో దార్తిచాక్షేసో
 † మోహశ్చాయానవవచ । మోటనంచయివగ్రీవాయాశ్వాస

* ప్లవనా త్వద్వాయా పాదతి విచ్ఛేష్టనైః.
 † ముహూర్తాయాన వచన.

సర్వాలగతోదనమ్ | ‡ ఏవంవిధానివృషాణీ కరోతికుపితో
 నిలః | తత్రకోస్తాశ్రితేదుష్టే నిగ్రహో మూత్రవర్ససః |
 హేతుస్థానవిశేషాచ్చభవేద్రోగవిశేషకృత్ | సుస్నిగ్ధై స్సఖ
 యేద్దేశాం సోష్ణస్నేహంచ పాయయేత్ | యూషైస్తైల్లై
 ర్భృతైస్తామైః పయోభిస్స్వరసైరసైః | భోజయేద్రేచయే
 త్స్విద్యేస్సృదుస్మేహాక్త భేషజైః | క్షీరైర్వాతారిజైలంవా
 విజేచ్ఛుద్ధికరంభవేత్ ||

తా. రూక్ష శీతలము అల్పప్రమాణము లఘుత్వముగల యన్నమును భుజించుట కడుమైధున జాగరణ వివమోపచారములసేయుట దోషము అనగా కఫ పిత్త మలమూత్రాదులను రక్తమును స్రవించుపంజేయుట దాటుట నదులయందీడుట మిక్కుటముగ మార్గమునడుచుట (కడు ఆయాసముజెందుట) దుముకుట మొదలగు కడు విదగ్ధవేష్టలసేయుట రసరక్తాదిధాతువులు క్షయించుట చింత దుఃఖము రోగము అనువానిని జెందుట మిక్కుటముగ కృశించుట మలమూత్రముల బంధించుట ఆమున—రసధాతువు దుష్టంబై వాతమార్గము నడ్డగించుట కౌస్తాద్యభిఘాతము జెందుట ఉపవాసముసేయుట హృదయాదిమర్మములయందభిఘాతము గలుగుట ఏనుగఁ బింఱె గుఱ్ఱము మొదలగువానిపైనుండి భూమిపైబడుట ఈ మొదలగు కారణముల నలన వాతముబ్రహ్మోపించి బలిష్ఠమై శరీరమునందలి రిక్తములైన నాదులపూరింపంజేసి సర్వాలగము నేని లేని ఏకాంగమునేని నాశ్రయించి నానావిధ వాతరోగముల జనింపజేయు. మఱియు సంధులయందు సంకోచము స్తంభనము అస్థిసంధులయందు భిన్నంబగునటుల పీడ గగుర్పాటు తబ్బిబ్బుమాటలు చేతులు వీపు శిరము అనువాని యందు పట్టు కంటితనము పిచ్చుకంటితనము కుబ్జత్వము అధిగములయందువాపు నిద్రాభంగము గర్భముధరించకుండుట శుక్ర రజోరక్తములునశించుట శరీరమువణు కుట శరీరము మొద్దుబారియుండుట కేశప్రదేశము కణత లలాటము అనువానియందు పగులుట ఘ్రాణేంద్రియమునశించుట నేత్రముల దృష్టిలేపండుట తొమ్మడుచు కొఱుట మెడ స్తంభించుట పెదవులు దంతములు కంఠముమొదలగు వానియందుపగులుంట నూదులచేబాడుచునటుల పీడ ఆత్మేపవాతము మోహము ఆయాసము గలుగుట మెడయాడ్చికొనుట శ్వాసము సర్వాలగము వేదన (పార్శ్వములయందు కూల

‡ పార్శ్వకూలం భ్రమోమోహః కరోతి కుఫితో నిలః.

మోహము) గలుగుట ఈ లక్షణములు వాతప్రకోపమువలన గలుగు కోష్ఠాశ్రికవా
తము దుష్టంబైన మలమూత్రములు చడ్డగించు. మఱియు ప్రకోపించినవాతము
కాగణస్థానభేదములవలన నానావిధ వాతరోగముల గలుగఁజేయు వాతరోగికి
కోమలములగు ద్రవ్యములచే శరీరసౌఖ్యమును గలుగఁజేయుటయే గాక ఉష్ణములగు
స్నేహద్రవ్యములపానమును * యూషములైలము ఘృతము పుల్లనిద్రవ్యములు పాలు
స్వరసములు రసవిశేషద్రవ్యములు. అనువానిభోజనమును స్వేదనక్రియను మృదుకర
ద్రవ్యములు స్నేహముఅనువాని లేపనమును లేచనమును క్షీరము వాతాయరితైలము
అనువానిశేవనను జేయింపవలయు. ఈఉపచారములచే వాతరోగము శమించు.
ఇవి యవాతరోగమునకు సామాన్యోపచారంబులు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పార్శ్వస్థానవిశేషాచ్చ భవేద్రోగ విశేష
కృత్ । ధనురాదిరిసాధ్యస్తు ద్వంద్వలక్షణస్తథా ।
స్థాననామానురూపేణ లింగభేదాద్వినిర్దిశేత్ ।
శుద్ధవాతహతంపక్షం కృచ్ఛ్రసాధ్యతమంవిదః ।
హస్తుస్తంభార్థి తాక్షేప పక్షుఘాతాతతానకాః ।
కాలేనమహతాసాద్యా హ్యసాధ్యాశ్చచిరంగతాః ॥

తా. ఒకపార్శ్వము నాశ్రయించియుండు వాతము ధనురాదివాతములు
ద్వంద్వవాతము స్థారనామానుగుణమువలన లక్షణములవలన అసాధ్యములనియు
కుర్ధవాతము (అనగా ఏకదోషజనిత వాతరోగము) వలన జనించిన పక్షవాతము
కష్టసాధ్యమనియు హస్తుస్తంభము అర్ధితము ఆక్షేపకము పక్షుఘాతము ఆపతాన
కము అనువాతరోగములు కాలక్రమము మీదట సాధ్యంబులనియు కడుక్షీర్ణకాల
ముండిన అసాధ్యములనియు తెలియవలయును. జ్వరముతోగూడిన ఏకాశద వాత
లక్షణముల వచించెద.)

ధూమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచికా వాంతి విదాహకాశ్చజ్వనో
తిత్సృష్టా పృతీసారకశ్చ । పిత్తంచమూర్ఛా భ్రమణంవికా
రో ధూమంచవాతంతు వదంతితద్ధాః॥

* నూషమన పెనులు ఉలవల మొదలగువానికట్టు.

తా. విషూచి వాంతులు శరీరమునవిదాహము కడుదప్పి! అతిసారముగలుగుట పిత్తము ప్రకోపించుట మూర్ఛ భ్రమగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమును గూడి శరీరము తెలుపుబారియుండిన ధూమవాతముని ఆయుర్వేదవేత్తలు వచించెదరు (దీనియందు పంచవక్త్రసమును నేవింపవలయును.)

ధూమవాతమునకు త్రిఫలదిమూర్ణము.

శ్లో॥ ఏరండత్తైలంత్రిఫలా గోమూత్రగచిత్రకంవిషమ్ ।

ఏకమానంఘృతైఃపానం ధూమవాతంవినాశయేత్ ॥

తా. కరక్కాయ తానికాయ ఉసిరికెపప్పు చిత్రమాలము అతివస వీనిని సనుభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆముదము గోమూత్రము నేయ్యి అనువానిలోగలిపి ఒకమాసము నేవించిన ధూమవాతము హరించు.

విధూమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శరీరేతువిదాహశ్చ జ్వరస్యోత్కటసంభవః ।

శిరశ్శూలంరక్తనేత్రం విధూమంవాతకంవిదుః ॥

తా. శరీరమువిదాహించుట శిరమునొచ్చుట నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట ఈలక్షణములతోడ ఉత్కృప్తమైన జ్వరముగలిగి శరీరమున తెల్లని పొట్టురాలుటయే విధూమవాతముని తెలియపలయు.

విధూమవాతమునకు వాతారిరసము.

శ్లో॥ అష్టాభాగారసస్యాపివిషంతినోస్తధైవచ । గంధకస్యతధైవ

ష్టైకటుత్రయఫలత్రయమ్ । వహ్నిపత్రకముస్తానాంవచాశ్వ

గంధయోరపి । రేఖకావిషకుష్ఠానాంపిప్పలీమూలకస్యచ

ఏకైకంతుభవేద్భాగమింద్రదారోస్తధైవచ । చతుర్వింశద్గు

చాత్రవటకాచణకాకృతిః । వాతారిరసనామాయంవిధూ

వాతనాశకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసినపాచరసము 8 భాగములు కలిలోమాడుదినములు నాన ఎండించిన విషముష్టిగింజలు 8 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 8 భాగములు శిశిప్పలి మిరియాలు కరక్కాయలబెరడు తానికాయలబెరడు ఉసిరికెపప్పు చి

మూలము ఆకుపత్రికె తుంగముపైలు వస † డొమ్మడోలుగడ్డ రేణుకలు శుద్ధిచేసిన వసనాభి చెంగల్యకోష్ఠ పిప్పలీమూలము పాపటవేరుఅలువాని మార్లముదినసుయొక టింటికి ఒక్కొక్క భాగము ఇటుల వాని నెల్లగ్రహించి యందు బెల్లము 24 భాగములు వైచి బాగుగమర్చించి శనగగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని ఆవు నెయ్యి మిరియముల మార్లము అనువాని యనుపానముతో నేవించిన విఘ్నమువారము హరించు. ఇదియ నాతారీరసమనబడు. మఱియు నీరసమే యెనుబదివారముల హరింపంజేయునని గ్రంథములయందు జెప్పంబడియున్నది.)

ఏకాంగవారత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాధికం జ్వరవిదాహా వికారకం దేహా తిదుఃఖగతిపీడితవాంతిదోషం । శుష్కాంగకంచశిరసోధ్రము ణంక్షుతంచ నిష్ఠీవనంమలనిరోధనకుక్షీదాహమ్ ॥

తా. వారముబ్రహ్మకోపించుట శరీరముమండుట శరీరమున వికారముగలుగుట శరీరమువణుకుట నొచ్చుట నడుచుటకుశక్తిలేపండుట వాంతిగలుగుట అవయవములు ఎండుట తలదిరుగుట తుమ్ములుగలుగుట కారీయుమివేయుట మలమువెడలకుండుట కడుపులోమండుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరమునుగలిగి శరీరములోసగము వారపూతముగ నుండునదియే ఏకాంగవారమని తెలియవలయు (ఇదిఅసాధ్యము.)

ఏకాంగవారమునకు స్పర్శారీరసము.

శ్లో॥ రసభాగోభవే దేహోగందకౌ ద్విగుణోమతః । ద్వాదశబ్రహ్మ బీజానాంనిపతిందోస్తధైవచ । త్రిదిదం కాంజకేక్షిప్త్యాధశో యేద్విషతిండుకాః । ఏకీకృత్యత శ్చార్ణం మధునాలోడయే త్తతః । స్నిగ్ధభాంజేనిధాయుభధాన్యరాశౌవినిక్షిపేత్ । యాసాదూర్ణ్వలతత స్తస్యఖాదయేద్గుళికాద్వయమ్ । ఏకాంగవారతమత్స్యర్థంఖంజకం చవివర్జయేత్ । పణ్యాసేనతుసేవేత రసంస్పర్శారికాహ్వాయమ్ ॥

* తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 భాగములు మోడుగములు 12 భాగములు కలిపి మాచుదినములు నానబెట్టబడిన ముప్పిగింజలు 12

† డొమ్మడోలుగడ్డయిన పెన్నెరుగడ్డ.

భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వముననునిచి చూర్ణముజేసి తేనెలో కలిపి నున్నని క్రొత్తకుండలో నునిచి ధావ్యరాశిలా నొకమాసంబిడి పిదప యందు రెండుగుళి కెలనొప్పవ 6 మాసములు నేవించిన ఏకాంగవాతము ఖంజక వాతము హరించు ఇదియ స్వర్ణారి రసమనంబడును. (మణియు దీనియందు వాతాదిరసము నేని రస కర్పూరము నేని నేవింపందగు.)

కఫవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహశోఫోద్వారః కార్య్యంకాసశ్చహృల్ప
భాషితా । దేహస్తూలంచహతికఫవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము వాచుట శరీరము కృశించుట హీనస్వరము గలుగుట శరీరము స్థూలించుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము దగ్గుగలుగుటయే కఫవాతమని తెలియ వలయు.

కఫవాతారి రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంతీక్ష్ణకాంతంతాశంమాక్షికగంధకమ్ । తుల్యాం
శంకుర్దయేత్థల్వేవాతారేచార్ద్రోద్భవైః । భృగజైఃకాక
నూచ్యుతైఃగిరికర్ణ్యాద్రవైర్ది నమ్ । మర్దితంథాండగంధుభావ
పచేన్మందాగ్నినాదినమ్ । వ్యోషాగ్నిగంధకవిషం నూరణా
భయట్కుకణమ్ । సమాంశం చూర్ణితంమిశ్రం తుల్యాంశః
పూర్వపాచితమ్ । త్రిదినం మర్దయేద్ద్రోవై ర్ముండీ నిర్గుండ
భృంగజైః । అష్టగుంజామితంఖాదే త్కఫవాతనికృతనమ్ ॥

తా. రసభస్మము లోహభస్మము కౌతభస్మము శుద్ధిజేసిన తాశకము హేమ
మాక్షికభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము వీనిని సమాభాగములుగ గ్రహించి ఖల్వమునను
నిచి ఆముదపునెట్లు అల్లము గుంటగలగర కాచాకు తెల్లగంటెన అనువానిరసము
లతో ఒక్కొక్కదినము ప్రత్యేకప్రత్యేకముగమర్దించి ముద్దజేసి కుప్పెలోనునిచి చీల
మన్ను లేపనముజేసి క్రమక్రమము మందాగ్నిలో ఒకదినమువండి సాంగశీతమున
దీసి ఖల్వములోవైచి చూర్ణముజేసి దానికి సముముగ శొంఠి పిప్పలిమిరియాలు చిత్ర
మూలము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిననాళి కందగడ్డ కరక్కాయ శుద్ధిజేసిన వెలి
గారముఅనువాని చూర్ణమునుకలిపి బోడతరము వావిలి గుంటగలగర అనువాని రస

ములతో 3 దినములు మదికొంచి 8 గురిగించలంజేసి మాత్రలుజేసి యిందొక దానిని అనుపాన విశేషములతో నేవించిన కఫవాతము హరించు.

జిహ్వోగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వోగబంధనం దోషోజ్వరతృష్ణాపరిభ్రా
మమ్ | మూక బాధిర్యతాపంచ జిహ్వోగవాతలక్షణమ్ ॥

తా. దప్పిగులుగుట తబ్బిబ్బులాడుట మూగతనముగులుగుట చెవు వినరా కుండుట తాపము గలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి నాలుక లోనకీడ్చి కొనుటయే జిహ్వోగవాతమని తెలియవలయు.

జిహ్వోగవాతాంకుశ రసము.

శ్లో॥ సూతంపంచపలంప్రోక్తంపలంస్యాత్తామ్రభస్మకమ్ | జంబీరా
ణాండ్రవైపిప్లవంసూతతుల్యంచగంధకమ్ | నాగవల్లీరసైపిప్లవం
కాచేపిప్లవం ప్రకల్పయేత్ | రుద్ధాలఘుపుటేపాచ్యంత్ర్యూష
ణేవసుమిత్రితమ్జిహ్వోగకంపవాతారోభక్షయేత్తద్విగుంజకమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 5 పలములు తామ్రభస్మము 1 పలము శుద్ధిచేసినగంధ కము 5 పలములు ఇటుల వీనిని గ్రహించి నిమ్మపండ్ల రసముతోను తమలపాకుల రసముతోను మదికొంచి గాజుకుప్పెలోనునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి లఘుపుటం బిడి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వముననునిచి ఘరల మదికొంచి దానికిసముగకొంటి పిప్పలి మిరియాలు అనువానిచూర్ణమును కలిపి యందు రెండు గురిగించలయెత్తును నేవించిన జిహ్వోగవాతము కంపవాతము నశించు.

స్కంధవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంతాపందృష్టిసీనాంగంశిరోభ్రామణకం
పసమ్ | సజ్వరంశూలికంఠశ్చస్కంధవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము వెచ్చగునుండుట నేత్రములు కనుపడకుండుట అంగములు గానములైయుండుట తలదిక్కుగుట శరీరమువణుకుట ఈలక్షణంబులతోడ జ్వరమును లిగి కంఠమునుశూలించుట స్కంధవాతమని తెలియవలయు.

కంధర వాత లక్షణము

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] దాహుశుష్కాంగశోఫంచతంద్రానిద్రామ
తిభ్రమః | జ్వరతృష్ణా వీకారోయం వాతకంధరలక్షణమ్ ||

తా. తాపము గలుగుట శరీరముకృశించుట అవయవములువాచుట తంద్ర నిదుర గలుగుట తల్పిబ్బుల్పాడుట దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి మెడకొంకులు నొచ్చుటయే కంధరవాతమని తెలియవలయును.

స్కంధవాతమునకు వాతముద్గర రసము.

శ్లో॥ శుద్ధశూతం విషంగంధంటంకణంచమనశ్శిలా | ధూర్తవీజం
నమంఖత్యేహంసపాదిరసేనచ | మర్జితంకజ్జలీంకృత్యాశరావే
సంపుటేపచేత్ | స్నుహీక్షీ రేణసంమర్ద్య మత్స్యపిత్తైసభావ
యేత్ | గుంజామాత్ర ప్రదాతవ్యం స్కంధవాతవిసశ్యతి |

తా. పాదరసము వసనాభి గంధకము వెలిగారము నుణికిల ఉమ్మెత్తవిత్తులు పీనినెల్లశుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి హంసపాది యావరసముతో మర్దించి ముద్దచేసి మాకుళ్ళలో నునిచి చీలనున్న శేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమున నాలుగు రూములువండి సాంగశీతలమునదిసి మర్లల ఖల్వమునవైచి జెముడు పాలతో మర్దించి పిదప చేపచేసుతో భావనజేసి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి ఆనుపానవిశేషములతో నేవింపుచుండిన స్కంధవాతము (కంధరవాతము హరించును.)

స్కంధవాతమునకు ఇంద్రవారుణికాది ఘుటికలు.

శ్లో॥ ఇంద్రవారుణికానూలం మాగధిగుడసంయుతమ్ |
భక్షయే త్కర్ష మాత్రంతతు స్కంధవాత హరంభ వేత్ ||

తా. పాపరవేరు పిప్పళ్ళు ఆనువానిచూర్ణముతో బెల్లము కలిపి బాగుగ మర్దించి కర్షప్రమాణము నేవించిన స్కంధవాతము (కంధరవాతము) హరించును.

పాతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] మోహనం ఘోహనం ఘోతంద్రంచ జ్వరశ్శూలం
చ కంపనమ్ | అక్షిశ్శూలం కర్ణశ్శూలంశిరశ్శూలంచగుప్యా
కమ్ | కటిశూలం పాదశూలం పాదవాతస్యలక్షణమ్ ||

తా. మోహము శరీరము బోట్లు తండ్ర కడుపులో శూల వణుకుగలుగుట నేత్రములు చెవులు శిరము మర్మస్థలము మొల అనువానియందు శూలగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి పాదములుశూలించుటయే పాదవాతమని తెలియవలయును.

పాతవాతమునకు స్వచ్ఛందనాయ రసము.

శ్లో॥ మృతసూతం మృతం లోహం గంధకం తాళమాక్షికమ్ |
పథ్యాశృంగీ విషం త్రూప్య మగ్నిమదంచ టంకణమ్ |
తుల్యం ఖల్వే దినం మర్ద్యం ముండి నిర్లండిజద్రవైః |
ద్విగుంజ వటికాంకాధే త్నాదవాతం వినశ్యతీ ||

తా. రసభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము హేమమాక్షికభస్మము కరక్కాయలు కర్కాటకశృంగి శుద్ధిచేసిన వసవాభి శొంతి పిప్పలి మిరియాలు నెల్లి శుద్ధిజేసిన వెలిగారము వీనిని సమభాగములుగ భిల్యమున నునిచి బోడతము వావిలి అనువానిరసములతో 1 దినము బాగుగ మర్దించి 2 గురిగించుట తేసి మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషముతో నేవింపుచుండిన పాదవాతము హరించు. (మఱియు నీవాతమున రసకర్పూరము ఉప్పి పరంగి చెక్క అనువాని యోగమును కూడా నేవింపవలయును.)

మధువాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జ్వరః పాండుశ్చహిక్కాచ నాసికాకుసు
మంతథా | దేహాకంఠాశ్చిరః కంఠాః కఫస్యాన్విధువాళకే ||

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట యెక్కిళ్ళుగలుగుట ముక్కున నెత్తురుగారుట శరీరము శిరమున దురదగలుగుట దగ్గుగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ జ్వరముగలిగి నోరు తీపిగ నుండుటయే మధువాతమని తెలియవలయును.

మధువాతహార ఘృటికలు.

శ్లో॥ పిప్పలీ పిప్పలీమూలం హింగులగచ శిలాజతు
గుగ్గులుం వర్ధమానంవా మాక్షీ కేన గుడేనవా |
పథ్యాశుత్యం మృతాక్వాథ పిప్పలీ చూర్ణ మిశ్రితమ్ |
భక్షయే నిమ్మమాతంత్రు మధువాథం వినాశయేత్ |

తా. పిప్పలి ఘోడి శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము కర్పూరశిలాజిత్తు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము ఆముదము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వమునవైచి అందు తేనెగాని జెల్లముకలిపి మర్దించి నిష్క్రమణముంజేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కరక్కాయ శొంఠి తిప్పతీగె అనువాని కషాయానుపానములో పిప్పలిచూర్ణము కలిపి నేవించిన మనువాతము హరించును.

వ స్తివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సజ్వరంచాగ్ని మాండ్యంచనిద్రాభంగవి
దాహకృత్ | మహావరోధనం దుఃఖం శిరోభంగః పరిభ్ర
మః | ఆతిమూర్ఛాతి శీతంచ వ స్తివాతస్య లక్షణమ్॥

తా. అన్నిమాండ్యము గలుగుట తేక కడుపులో మండుట నిమర రావండుట వివాహముగలుగుట శరీరము మిక్కుటముగ బద్దగించుట కడుపునొప్పులు తలనొప్పి గలుగుట తలదిగుట కఠుమూర్ఛగలుగుట శరీరము కడుచల్లగమండుట ఈ లక్షణములతోడ తీవ్రజ్వరముగలిగి పొత్తికడుపు నొచ్చుటయే వ స్తివాతమని తెలియవలయును.

వ స్తివాతమునకు సచ్ఛందబైరవ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం హింగుళం బలితాశకమ్ |
తుల్యంతల్యం ఖల్వమధ్యే క్షి పేన్ద్యో దినత్రయమ్ |
చూర్ణకృత్వా తతోదేయం మత్స్యసూర్య వరాహకే |
పిత్తేదిన త్రయంభావ్యం మాక్షూమార్ద్రాను పానతః |
వ స్తివాతం నిహంత్యాశు చాత్యుగ్రం నాశయే ద్ధ్రువమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంసపాదాయం కషాయములో మూడుదినములు బాగుగమర్దించి కుక్కుట పుటంబిడి సాంగకీతలమున దీని ఖల్వమునవైచి చూర్ణముజేసి చేప తాజేలు అడివి పంది అనువానిచేదులలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొక్కదినముచొప్పున మూడుదినములు భావనచేసి మాషప్రమాణముంజేసి మాత్రలుజేసి అల్ల పురసానుపానములో నేవింపుచుండిన ఆత్యుగ్రమైన వ స్తివాతము హరించును.

శ్లో॥ త్సుతఘాతశ్చ దౌర్బల్య మన్న ద్వేషో వికారితా ।
అగ్నిమాంద్యం జ్వరంతృష్ణా త్సుతవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. స్వతఘాతము త్సుతఘాతము అన్న ద్వేషము శరీరమున వికారములు మాంద్యము లేక కడుపులోమంట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములతోడ జ్వరము తరుచుగ తుమ్ములుగలుగుటయే త్సుతవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరిః రసకర్పూరము నేని వాతారీరసము నేని నేవింపవలయు. పైజెప్పబడిన పదకొం జ్వరవాతములు వానిలో శుభకరనాడులు గలిగియుండిన సాధ్యమని నెఱిం త్సింపవలయును.

శృంఖలవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] దేహంచపాండుశుష్కంచ నిద్రానాః
రోవ్యథా । వాంతిర్హిక్మాచవిశ్శోటశ్శృంఖలవాతలక్షణ

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట శరీరముకృశించుట నిదురక డుట, తలనొచ్చుట వాంతులు ఎక్కిళ్ళుగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ శరీర కంతులుకట్టుటయే శృంఖలవాతమని తెలియవలయును.

శృంఖలవాతమునకు త్రిగుణాఖ్యరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం చాభ్రకం చామ్లవేతనం । ద్వి
భావయేత్థల్వే హంసపాదిరసైస్తథా । కాచకుప్యాన్ని వే
తకుక్కుటీ పుటపాచితమ్ । భావితం మత్స్యపిత్తేన ద్విగు
భక్షయేత్సదా । అనుపాన విశేషేణ శృంఖలవాతనాశనో
పధ్యంతీ.రోదనం దేయంనారికేశ జలవృతమ్॥

తా. మద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రస్యము ఆమ్లవేతనము వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి హంస యాకురసమున రెండుదినములు మర్చించి గాజాకుప్పెలో నునిచి కుక్కుటపుటం సాంగశీతలమునదీసి మరల ఖల్వములో నునిచి కేపచేదున భావనచేసి రెండుగురి లంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని వసకషాయముతో నేని ఒరగొమ్మచె

రసము మిరియాలు అనువానితోనేని నేవించిన శృంఖలవాతము హరించును. దీని యందు పాలఅన్నమును కెంకాయరసముతో తడబడిన యన్నమును భుజించుట పథ్యకరము. మఱియు నీశృంఖలవాతమున రసకర్పూరమును అనుపానముగ గ్రహింపవలయును.

విస్ఫోటవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహస్య భ్రమణంచైవ హిక్మాతీవ శిరో భ్రమః । నేత్రశూలంహఃరోగో విస్ఫోటవాతలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము తిరుగుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట మిక్కుటముగ తలతిరుగుట నేత్రములు కూలించుట కడుపీడగలుగుట ఈలక్షణములతోడ శరీరమున మంటలు చెమటకాయగలుగుటయే విస్ఫోటవాతమని తెలియవలయును. ఈ వాతము హరించుటకై శృంఖలవాతచికిత్సనే జేయవలయును. మఱియు రసఉబ్బవేయవలయును.

స్నాయకవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దేహస్యస్పృటితంపుంసాంహ్యంగవై । కల్మషీడనమ్ । దేహసోఘో నేత్రశూలంస్నాయువాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. అంగములు నొచ్చుట శరీరమున పీడగలుగుట శరీరము వాచుట నేత్రములు నొచ్చుట, ఈ లక్షణములతోడ శరీరము పగులుటయే స్నాయుకవాతమని తెలియవలయును.

స్నాయుకవాతమునకు పంచాసనకల్పము.

శ్లో॥ మృతసూతం తథాగంధం కాంతం చాభ్రీకమేవచ । తామ్రభస్మమృతం సమ్యక్ నిష్కార్థం శిఖితుత్థకమ్ । సింఘవారస్య భృంగస్య పత్రచూర్ణం పలత్రయమ్ । ఖాదిరం ద్విపలంచైః సర్వంసంచూర్ణ్యనిక్షిపేత్ । స్నిగ్ధబాండేవినిక్షిప్య ద్వికాలం భక్షయేత్సుధీః । నిష్కార్థమాత్రం నేవేత పథ్యం తక్రౌడనం హితమ్ । లవణ తౌరకాష్టాని వర్జయిత్వాని పేవయేత్ । చిరకాలసముద్భూతం వాతంస్నాయుక సంజ్ఞితమ్ । నాశయేన్నాత్రసం దేహో ముక్తకం చూరగా ఇవ ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధ తామ్రభస్మము ఇవి దినుసుయొకటింటికి నాలుగేసితులము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము ఆర్ధనిష్కప్రమాణము వావిలియాకుచూర్ణము గుంటగలగ రాసుచూర్ణము చంద్ర చెక్క చూర్ణము ఇవి దినుసుయొకటింటికి 2 పలములు ఇలుల వానినెల్ల నేకముజేసి మర్చించి నున్నని క్రొత్తపండ్లలో నునిచి సాయంప్రాతఃకాలముల ఆర్ధనిష్కప్రమాణముచొప్పన ఉష్ణోదకముతో సేవింపుచుండిన చిరకాలముగ బాధింపుచుండునాత కంతులుహరించి శరీరము కూసమువిడచిన పామువలె నగుదీనియందు ఉప్పుకారము పులుసు మైధునము మొదలగువానిని వర్జించి మజ్జిగయన్నమును భుజించుట పథ్య కరము.

స్నాయుకవాతమునకు భుజగ రాజచూర్ణము.

శ్లో|| తాపసద్రుమమూలస్య త్వక్ష్మాప్యూచూర్ణి తాపునః | క్రమాత్తదర్థం మరిచం తవర్థంచ లవంగకమ్ || సర్వం సమాంశకం చూర్ణం శర్కరాసహితంభ జేత్ | ఉష్ణోద కేనసంమిశ్రమథవా ఘృతసంయుతమ్ | నవాతపిటకా౯ హంతివివిధా౯ వాతసృభ వా౯ | నాశయేన్నాత్రసందేహోము క్తకం చూరగా ఇవ ||

తా. గారవేళ్ళచూర్ణము 1 శేరు మిరియపుచూర్ణము ½ శేరు లవంగపు చూర్ణము 1 శేరు ఇలుల వీనినెల్ల నేకముజేసి దానికి సమముగ పంచదారగలిపిసాయం ప్రాతఃకాలముల బూట 1 ½ తులము చొప్పన ఉష్ణోదకముతో నేని లేకఅవునే తితోనేని సేవింపుచుండిన వాతమువలన బుట్టిన నానావిధవాతపిటికలు హరించి శరీరము కూపమువిడిచిన పామువలె నగును. (మఱియు నీచూర్ణ సేవన కాలమున పూటకు రెండు వీసములయొత్తు పచ్చకర్పూరమును గలిపి సేవింపవలయును.)

గృధ్రవాత లక్షణము.

శ్లో|| [[గ్రంథాంతరే] స్థలనం వాతశోభాచ కరవాద విదాహకృత్ | స్వేదోమూర్ఛాభ్రమస్తృష్ణా గృధ్రీవాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట శరీరమువాచుట చేతులు కాళ్ళు నుండుట చెనుట మూర్ఛ తద్బిబ్బుమాటలు దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములతోడ ఇంద్రి

యము స్థలనంబగుటయే గృధ్రవాతమని తెలియవలయును. దీనియందు పూర్ణచంద్రోదయము నేని చింతామణిరసము నేని సేవింపవలయును.)

గృధ్ర)వాతమునకు ద్రాక్షాది ఘృటికలు.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] ద్రాక్షా యష్టికర్జూర మేలాత్వక్ష్వ
త్రకేసరమ్ । మఘకులీచందనంచ ముసలీకందమేవచ । ప్రి
యాళుమజ్జాసంతుల్లం సర్వాంశం జాతికాఫలమ్ । సింధూ
రమష్టభాగంచ నవసీతేన మిశ్రితమ్ । మహావీర్యకరోవృద్ధిం
వనితా శతసంగమమ్ ॥

తా. ద్రాక్షపండ్లు అతిమధురము ఖర్జూరపండ్లు ఏలకులు లవంగవుచెక్క-
ఆకుపత్రిక నాగకేసరములు తేనె తంగేడువిత్తులు క్రీగంధము నేలతాటిగడ్డలు
మొగలిబంక వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వానికి సమముగ జాజికాయలు
పైవానికన్నిటికి కెనిమిదవభాగము సింధూరముగలిపి ఖల్వమున మద్దంచి ఆసింధూ
రములో ప్రాతఃకాలమున చిన్నప్రమాణము సాయంకాలమున చిన్నప్రమాణం
బుంధునటుల మాత్రలుజేసి వానిని ఆవువెన్నతో 1 సంవత్సరము సేవింపుచుండిన
నష్టవీర్యదోషము హరించు వీర్యవృద్ధిని దండవృద్ధిని నూలుగురుశ్రీలతో రమించు
శక్తిని గలుగంజేయును. మఱియు దీనిని సేవించునపుడుఆవునానె పులుసు శ్రీ
సంగమము ఈ మొదలగు వానిని వర్ధించి మధురాహారముల సేవింపవలయును.)

పాంశువాత లక్షణము.

శ్లో॥ స్థలనం పాయుమేధ్రేచ కరపాద నిదాహకృత్ ।
స్వేదోమూర్ఛా భ్రమస్తృణ్ణా పాంశువాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. చేతులు కాళ్ళు మండుట చెమట మూర్ఛలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట
దప్పిగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ ఆపనమేధ్రముల వీర్యము స్రవించుటయే పాంశు
వాతమని తెలియవలయు. (ఈవాతమనందు వాతగజాంకుశరసమునేని వాతారిరసము
నేని సింధూరమును జబిలికెవేళ్లరసముతోనేని సేవించిన యది హరించునని నిత్య
నాధీయమున కెప్పంబడియున్న యది శ్రీసంగమమున వీర్యము స్థలితమై శరీరము
చలువగొనుట చెమట మూర్ఛ భ్రమలుగలుగుట శరీరము వణకుట కాళ్ళుతీసుట

ఈ లక్షణములు గలది స్థలనవాతముని తెలియవలయును. దీనియందు వాతగజా శరణమునేని వాతారసము నెని బ్రయోగించవలయును.

శుక్లవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] ఇంద్రియంపుం స్వవర్జ్యంచ విదాహంచ
కారితామ్|అంతర్వాయుః ప్రకుర్వీత శుక్లవాతస్యలక్షణమ్

తా. శరీరము మండుట శరీరమున వికారము గలుగుట అంతర్వాయు ప్రకృతి పించుట కలుక్షణములతోడ శుక్లములోన యినికిపోవుటయే శుక్లవాతముని తెలివలయును.

శుక్లవాతమునకు ఫణిపతిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం చాభ్యంత్రం లోహభస్మకమ్ |
తామరభస్మ సమమర్ద్యం జంబవి రేణసంయుతమ్ |
ద్విదిసం గుళికాకార్య కాచకుప్యాం వినీక్షిపేత్ |
విలేప్య మృత్తికావస్త్రం వాలుకాయంత్ర కేపచేత్ |
షడ్యమాం తేసమర్ద్యత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ |
అనుపాన విశేషేణ శుక్లవాతం నిశాంతిచ ||

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము తామరభస్మము వీనిని సమభాగాములుగ ఖల్వముననుచి నిమ్మపండ్లరసముతో 2 దినములు మర్దించి ముద్దచేసి గాజాకుప్పెలో నుచి చీలుమున్ను లేపనముచేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున నుచి 6 ర్భూములు వండి సాంగశీతలమున దీసి 1 గుంజింజయెత్తు బౌషధమును తీటుకోవలవేళ చూర్ణముతోనేని లేక నెయ్యి మిరియపు చూర్ణముతోనేని సేవించిన శుక్ల వాతము హరించును.

నష్టేంద్రియ నిదానము.

శ్లో॥ ఉష్ణద్రవ్యాణివధ్యాని హుష్ణవీర్యంచ జాయతే |
వీర్యేణ తేనమేహశ్చ మేహరోగస్య ఉచ్యతే |
మేహేపి వీర్యనాశశ్చ చికిత్సాంకురుతేభిషక్ |
పూర్ణచంద్రో దయంపేయం క్షీణరేతో హరం పరమ్ ||

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు శరీరమున కఫధ్యకరంబులు వానివలన ఉష్ణవీర్యమును ఉష్ణవీర్యమువలన మేహరోగంబును మేహరోగమువలన వీర్యవృష్ణమును గలుగు ఈవీర్య వృష్ణమునకు పూర్ణచంద్రోదయమును | సంవత్సరము నేవించిన యదిహారించు. (మఱియు ఇంద్రియస్థలనముగలిగెడి సర్వవాతములయందును పూర్ణచంద్రోదయమును నేవింపవలయును.)

సప్తేంద్రియమునకు వాతాంతకరసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హేమార్క కాంతలోహభృం సూతభస్మంచ గంధకమ్ | వైక్రాంతం విద్రుమజచైవ తారంతాళ సమన్వితమ్ | సుముహూరై ఖల్వమధ్యే చిత్రమూలస్య చద్రవైః | చతుర్వ్యమంచ సంమర్ద్యం ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్ | కుక్కుటీ పుటపాకేన సాంగశీతలముద్ధరేత్ | ఇదంచచూర్ణితం శ్లక్ష్యం తదర్థం సూతభస్మకమ్ | మాతతుల్యం మృతంతాళం సర్వంఖల్వే విమర్దయేత్ | చిత్రకార్జుకసీరేణ నిర్ఘండివారుణీద్రవైః | వాసాజంబక నీరేణ సప్తభావ్యం పృథక్పృథక్ | గుంజామాత్ర ప్రయాగేణకణామథ్వాజ్వ సంయుతమ్ | సుప్తవాతం వాతశూలం వేదనా వాతమేవచ | స్నాయకంపంగాత్రభంగం పక్షుఘాతం హనుగ్రహమ్ | వాయోర్మూర్ఛాంచ తిమిరంవాతా శీతించ నాశయేత్ | సంధ్యావలభతే గర్భం నష్టంవీర్యం ప్రశస్యతే | వాతాంతం రసోనామ్న సర్వరోగ నివారకః || లోకోవరణార్థాయహ్యశ్వినీ దేవనిర్మితః

తా. సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము లోహభస్మము అభ్రభస్మము రసభస్మము శద్ధిచేసినగంధకము వైక్రాంతభస్మము పగడభస్మము రజకభస్మము తాళకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ మంచముహూర్తమున ఖల్వమునునిచి నాలుగురూపములు చిత్రమూలరసములొ మర్చించి బిళ్ళచేసి నిడనెండించి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి నూత్నముగ చూర్ణముచేసి దానికి అర్ధభాగము రసభస్మము తాళకభస్మము కలిపి చిత్రమూలము అల్లము వావిలి చాగ అడ్డసరము నిమ్మకాయ అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే ఏదేనిమార్గ మర్చించి ఏదేని

మార్లు భావనజేసి గురింజలం తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పిప్పలి చూర్ణము తోనేని తేనెతోనేని యుంకిన కుత్తవాతము వాతశూలము వేదనావాతము స్నాయుకవాతము కంఠవాతము గాత్రభంగవాతము పక్షుభాతవాతము హనుగ్రహవాతము మూర్ఛావాతము తిమిరవాతము ఈ మొదలగు ఎనుబదివాతములు కలించుటయే గాక గ్రాహులగుండుస్త్రీ గర్భమును ధరించు. మఱియునప్పవీర్యముసగా శాంతి జెందు. ఇదిలోకోపకారమునకై అశ్వినీదేవతలచే సర్వరోగనివారణార్థంబై నిర్మింపబడిన వాతాంతకరణము.

సూతికవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] అంగసుద్దోజ్వరః కంపో విపాసాగురు గాత్ర తా । శోకశ్శోభోతి శీతంచసూతికావాత లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమంతయునొచ్చుట శరీరముగ గుర్పొడుచుట దప్పిగలుగుట శరీరము బరువైయుండుట కండ్లనీరు గారుట శరీరమున శోభగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగి జ్వరమును కంపమును గలిగియుండుటయే సూతికావాతమని తెలియవలయు.

సూతికావాతమునకు బడబాసలరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం చైకభాగం తామ్రభస్మ చతత్సమమ్ ।
 ద్వ్యభాగం గంధకంచైవ త్రిభాగంచ కటుత్రయమ్ ।
 వహ్నినామాచైకభాగం కోష్ణభాగంచ తత్సమమ్ ।
 జ్వాలాముఖీ రసైర్మర్మద్రవ్యం బదరాస్థి ప్రమాణకమ్ ।
 బడబాసల వామాయం సూతికావాత నాశనః ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 భాగము తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు త్రికటుకములు 3 భాగములు చిత్రమూలము 1 భాగము చంగల్యకోష్ఠ 1 భాగము ఇటులపీనినెల్ల ఖల్వముననునిచి నమలిచెక్కరసమున 1 దినము మర్చించి కేగుంజలం తేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మినుపకట్టు వెల్లుల్లిరసము ఆనువాని యనుపానముతోనేని లేక తీటకళించవేళ్ళరసానుపానముతోనేని లేకములు వెలగ చెక్కరసము మిరియపుమార్గముతోనేని నేవించిన ప్రసూతివాతము హరించు. మఱియు ప్రాణేశ్వర రసమునుగాని లేక సంజీవినీరసమునుగాని నేవించిన సూతికాతము హరించు.)

సూతికావాతమునకు వాతవిధ్వంసకరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రసం గంధకం నాగవంగంచలోహాంతథా
 తామ్రజంవ్యోమ నిశ్చంద్రకంచ । కణాటంకణం చోషణం
 నాగరంవై పృథగ్నాగమేకం ఓషేత్ఫల్యమధ్యే । తతోవత్స
 నాభంచ తుమ్కార్ధభగం దృఢం మర్ధయే ద్యోషపజైశ్చ
 త్రివారమ్ । వరాచిత్రకైర్మార్కకుష్ఠేస్త్రీ వారంపృథగ్నాన
 యే * త్సింధు వారార్ద్రవాసైః । తథామోహినీ జంబవీరైః
 పృథగ్వై మహాన్ వాతవిధ్వంస కోయంరసశ్చ । సమీరేచ
 శూలేతథా శ్లేష్మరోగోగ్రహణ్యాంతథా సన్నిపాతేచమూ
 కే । అపస్మారమాంద్యేచ శీతే చపిత్తేన స్లిహోదరే కుష్ఠ
 రోగేచదద్యాత్ । స్త్రీయసూతికావాద రోగేతథైవ ద్వి
 గుడు ప్రదద్యాదిమం సూతరాజమ్॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము సీసభస్మము తగరభస్మము లోహ
 భస్మము తామ్రభస్మము తఘవలులేని అభ్రకభస్మము పిప్పళ్ళు శుద్ధిజేసిన వెలి
 రము మిరియాలు శొంఠి ఇవిదినుసుకొక్కొక భాగము శుద్ధిజేసినవసనాభి 4½
 గము ఇటుల వీనిని ఖల్వముననునిచి శొంఠి పిప్పళ్ళు మిరియాలు అనువాని కష
 ములతో మాడుపర్యాయములు నేలతాటిగడ్డలరసము చిత్రమూలరసము గంటగ
 రాకురసము చంగల్వకోష్ఠకషాయము అనువానితో మాడుమార్లును వావిలియా
 అల్లము అడ్డసరము గంజాయాకు నిమ్మపండ్లు అనువానిరసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యే
 ముగను మర్ధించి భావనజేసి గురిగింజలం తేసిమాత్రలజేసి యంచు 2 గురిగింజలం
 త్తును అనుపానవిశేషములతో నేవించుచుండిన వాతరోగము శూల శ్లేష్మరోగము
 గ్రహణి సన్నిపాతము సూకవాతము అపస్మారము అగ్నిమాంద్యము శీతపిత్తము
 స్లిహోదరము కుష్టువు హరించు (లేక నక్కపీటూరురసముతో పిప్పళ్ళులిపి నేవించు
 చుండిన ప్రసూతివాతము హరించు) ఇదియ రసములలో శ్రేష్ఠమయిన వాతవిధ్వం
 సక రసము.

* సింధువారార్ధ్రవాసైః.

త్వగ్వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] దేహస్ఫోటన సర్వాంగపాదమూల విదారణమ్ | కరసాద విదాహశ్చ త్వగ్వాతస్యచ లక్షణమ్॥

తా. సర్వాంగములు కాళ్ళుపగులుట చేతులు కాళ్ళుమండుట ఈలక్షణములతోడ శరీరము పగులుటయే త్వగ్వాతమని తెలియవలయు (దీనియందు రసకర్పూరము నేని భోజితరపాకురసముతో వాతారసము నేని 40 దినములు నేవింపవలయు.)

భోగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేధు] విధూమంచ విదాహశ్చ హ్యోమ్లకంపశ్చ దేహీనామ్ | విస్పష్టం వాచుకోపశ్చ హ్యంగవైకల్య కారితాః | నేత్రశూలం శిరశ్శూలం భోగవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. పులితేనువులువచ్చుట శరీరము విదాహించుట శరీరము పులుసుకంపువేసుట శరీరము వణుకుట వాయుపుప్రకోపించుట అంగములునొచ్చుట నేత్రములు శిరముశూలించుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము సర్పమువలె ముడుచుకొనుటయే భోగవాతమని తెలియవలయు.

భోగవాతమునకు ఏరండమూలచూర్ణము.

శ్లో॥ స్థూలై రండకమూలస్య కర్షంఘృష్ట్యా జ్జలైః విబేత్ | భోగవాతవికారంచ సర్వవాతంచ నాశయేత్ ॥

తా. పెద్దాముదపు వేళ్ళనుదంచి చూర్ణముజేసి కర్షప్రమాణము ప్రాచినీళ్ళలోకలిపి 40 దినములు నేవించిన భోగవాతము సర్వవాతములు హరించు (దీనియందు కాలాగ్ని రుద్రరసమునుసగా జేఁకొంపదగు.)

భోగవాతమునకు రసకర్పూరము.

శ్లో॥ రసకర్పూర మమృతం వాతాశీతి విరాశనమ్॥

తా. రసకర్పూరము ఆమృతేతుల్యంబగుటచే 80 వాతముల హరింపజేయు సర్వకాస్త్రములు జెప్పటంజేసి భోగవాతమున నేవింపవలయు.

కిక్కినవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కటిప్రదేశశూలంచ మహాశూలా వరోధనమ్
పాదేపీడా శిరోఘ్రాణే కిక్కినవాత లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమంతట శూలించుట లేక శరీరమంతట పట్టుకొనుట పాదములు నొచ్చుట తలశూలించుటముక్కునొచ్చుట ఈలక్షణములుగలిగి మొలచుట్టు శూలించుటయే కిక్కినవాతమని తెలియవలయు.

కిక్కినవాతమునకు మహాకర్పూరము.

శ్లో॥ రసకర్పూర మమృతం వాతాశీతి విచాశనమ్ ।
మహాకర్పూర సేవేయం కిక్కిన వాతనాశనీ ॥

తా. రసకర్పూరము అమృతసమానంబగుటచే 80 వాతములహరింపజేయు. అట్లగుటంజేసి కిక్కినవాతము హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయు. మఱియు రసఉబ్బను సేయవలయు.

కటివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కటిభంగోవికారశ్చ మహాశూలంచ క్రోధ
కృత్ । అపస్మారీచ దుర్భాషీ కటివాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. మొలచుట్టు పగలగొట్టునటుల నొచ్చుట శరీరవికారము కడుఱోపము అపస్మారముగలుగుట దుర్భాషలాడుట ఈలక్షణముగలిగి మిక్కుటముగ నడుము శూలించుటయే కటివాతమని తెలియవలయు.

కటివాతమునకు వాతకేసరీరసము.

శ్లో॥ హింగుళం వత్సనాభంచచక్రాంగీ త్రికటుంపచామ్ ।
చిత్రమూలకమాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్ ।
ఢోలాయంత్రేప చేదామ్యం కటివాతం నిహంకిచ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిజేసిన వసనాభి కటుకరోహిణి త్రికటుకములు రస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి చిత్రమూల కమాయముతో మర్దించి ముద్దజేసి ఢోలాయంత్రమున] ఝూమువండి నేవనలేపనముల నేయుచుం

డిన కటివారము హరించు. [ఈ కటివారము హరించుటకై కిక్కినవార చికిత్సలను సగాచేయవలయు.]

మలబద్ధవార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పక్షస్యూరా వగ్నితాపో మూత్రబంధ ఇతిస్మృతిః । ఆహూశ్చశిరఃకంపో మలబద్ధస్య లక్షణమ్ ॥

తా. అొమ్ము తొడలు మండుట మూత్రము వెడలఘండుట కడుపుబ్బట తలఘండుట ఈలక్షణములు గలిగి మలము బంధించుటయే మలబద్ధవారమని తెలియవలయు [ఇది * యాప్యము.]

మలబద్ధవారమునకు వాకుచ్యుదిచూర్ణము.

శ్లో॥ శతశోభావితం మూత్రంభావయే త్తేన వాకుచీమ్ ।
పలద్వయం శారిభాచ తదా కృష్ణ తిలాన్వితమ్ ।
కైడర్యం శంఖపుష్పీచ సమభాగం విచూర్ణయేత్ ।
ఉష్ణోదకే పిబేచూర్ణం మలబద్ధం వినాశయేత్ ॥

తా. భావంచివిత్తులు 2 పలములు గూడపాల నల్లసవ్వులు † పెద్దమ్రాసు చెక్క కట్లచెక్క వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి అశేకమార్లు వడియ కట్టబడిన మేకమూత్రముతో భావజేసి ఉష్ణోదకముతో ప్రాతఃకాలమున సేవించిన మలబద్ధ వారము హరించు.

మూత్రబద్ధవార లక్షణము.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] అసీహతామూత్ర విదాహికాచ కంతావ రోధో గుదకీంకంచ । ఆఘ్నానముక్తం హృదయాచరోధో మూత్రంవిబద్ధం త్వితీవారవిద్ధిః ॥

తా. శరీరము వెలవెలబారుట మూత్రద్వారము మండుట మెడపట్టుకొనుట మూలవ్యాధిగలుగుట అొమ్ముపట్టుకొనుట ఈలక్షణములతోడ కడుపుబ్బి మూత్రము వెడలఘండుటయే మూత్రబద్ధవారమని తెలియవలయు. [ఇది యాప్యము.]

* యాప్యమున—శరీరముండువరకు మానకుండుకోగముల

† ఇదే గుమ్ముడులేకు అనియు జెప్పబడు.

మూత్రబద్ధ వాతమునకు వాతవిద్రావణరసము.

శ్లో॥ సూతాభ్రతామ్రతీక్షణం మృతంతాళకగంధకమ్ |
భాస్తిశుంఠీ వచాధాన్యా కట్ఫలంచా భయావిషమ్ |
మర్ద్యం పర్పట కద్రావై ర్నిష్కైకం పక్షయేద్యతీమ్ |
మూత్రబద్ధ వినాశాయ సర్వవాత ప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము ఆభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము తాళక భస్మము శుద్ధి చేసిన గంధకము గంటుభారంగి శొంఠి వనకొతిమిర్లు * పెద్దగుమ్మడు కరక్కాయలు అతివస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముననునిచి పర్పటకరసము తో 1 దినము మదికొంచి నిష్కప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి సేవించిన మూత్రబద్ధ వాతము సర్వవాతములు హరించు.

ఊరు స్తంభ వాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఊరు స్తంభశ్చ మేధ్రేచ గుదేపాదేచ శూలకమ్ |
రక్తవాంతి ర్నఖేశూల మూరువాతస్య లక్షణమ్ |

తా. మేధ్రము గుదముపాదములు శూలింతుట నెత్తురుగ్రక్కట గోళ్ళు నొచ్చుట ఈలక్షణముతోడ తోడలు స్తంభమువలె కదలక శూలింతుటయే ఊరు స్తంభ వాతమని తెలియవలయు. [ఇది అసాధ్యము.]

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దేహంచ పాండురంమూత్రం దేహనేత్రేచ
కంపనమ్ | శరీరేచ వికారోఽయ మూరువాతః ప్రకీర్త్యతే॥

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట మూత్రము పాండువర్ణముగ నెడలుట శరీరమువణుకుట నేత్రములు తిరుగుట శరీరము వికారముగ నుండుట ఈలక్షణములు గలిగి తోడలు కదలక శూలింతుటయే ఊరువాతమని తెలియవలయు. [ఇది అసాధ్యము ఈ వాతమునకు హరించుటకై రసరకర్పూరమును సేవింపవలయు.]

ఊరు స్తంభ వాతమునకు వాతగజాంకుశరసము.

శ్లో॥ అష్టభాగా రసస్యాపి విషతిందో స్తధై వచ |
గంధశస్య త్రిభాగంచ కటుత్రయ పలత్రయమ్ |

† ఇదే గుమ్ముడు తేకు అనియు జెప్పబడు.

గుంజానూత్రం వట్టిఱఖాదే దశీతి వాతనాశనమ్ ।

వాతగజాం కుశోనామ్నా హ్యురుస్తంభం నిహంతిచ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము 8 భాగములు 3 దినములు కలిలో నానబెట్టివిష ముప్పిరింజలు 8 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 8 భాగములు త్రికటుకములు 3 భాగములు త్రిఫలములు 3 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వముననునిచి నిమ్మపండ్లు రసముతో బాగుగ మదికొంచి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందు 3 మాత్రలను సెయ్యి విరియపు చూర్నానుపానముతో నొంగిన ఊరు స్తంభ వాతము మొదలగు 80 వాతములు హరించు.

తిమిరవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] దేహాంతిమిరయు క్తంచ జగదేహోప సం

భవేత్ । దేహతాపశ్చాంగశోషో తిమిరవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము ఏనుగ చర్మమునలనుండుట శరీరముమండుట అంగములు శోషించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమున చీపులు ప్రాకినటుల తిమిరిగలుగుటయే తిమిర వాతమని తెలియవలయు.) ఇది యాప్యము మఱియు పంసువాతప్రకరణమున జెప్పబడిన వ్రభావతివటికముల నల్లకాచాకురసముతోనేని లేక ఉన్మాదప్రకరణ మున చెప్పబడు గంధకక్షిప్తము నేని 8 సెలలు నేవించిన తిమిరవాతముహరించు.)

కంపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ కరపాదతలే కంపోదేహ భ్రమణ దుఃఖతే ।

నిద్రాభంగో మతిఃక్షీణా కంపవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. చేతులు కాళ్ళవణుకుట శరీరము తిరుగుట కడుదుఃఖము గలుగుట నిదురబట్టకుండుట జ్ఞానములేకుండుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము వణుకుటయే కంపవాతమని తెలియవలయు (ఇదియాప్యము.)

కంపవాతమునకు విజయబై రవరసము.

శ్లో॥ మృతనూతం మృతంతామ్రం మర్ద్యం గోకంటకద్రవైః । ఏక వింశతివారంచ శోష్యం చేష్యంపునఃపునః । చణమాత్రవటీం కుర్యాత్కంపవాతం వినాశయేత్॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి పల్లెరువేళ్ళరసములో మర్చించి యొండింపవలయును. ఇటుల 21 చనము మర్చించి యొండించి శనగగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి దుంపరాన్నముతోగాని నెయ్యి మిరియపుమార్లముతోగాని రి. నెలలు సేదించిన కంపవాతము హరించును. (దీనియందు చప్పిడిపథ్యము నాచరించవలయును.)

బాహుకంపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఏకబాహు ప్రకంపశ్చ విశారశ్చాపి దేహిరామ్ ।
మహాదుఃఖౌ దివారాత్రౌ బాహుకంపస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరవికారముకలుగుట తేయుంబగులు కడుదుఃఖములుగలుగుట యీ లక్షణములు గలిగి ఒక జీయ్య వణుకుటచే బాహుకంపవాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాభ్యము.)

బాహుకంపవాతమునకు మాషతైలము.

శ్లో॥ మాషప్రస్థేహ్యపామష్టాపాకేస్మిన్ పాదశేషితే । జీవనీయ
మిసీవ్యోషరాస్నా యష్ట్యాహ్వసైంధవైః ॥ ఆత్మగుప్తాయుతం
తైలం ప్రస్థంక్షీరం చతుర్గుణమ్ । వస్త్రీకం చాపబాహుగంప
బాహుకంపం వినాశయేత్ ॥

తా. 4 శేర్లు మినుముల నొకభాండములోవైచి దాని కెనిమిదింతలు వీళ్ళు బోసి చతుర్థాంశముగ కాచి అంశు పాలకూర పిన్ననదాప త్రికటుకములు దుంప రాన్నము యష్టిమధుకము సైంధవలవణము మాలగొండివిత్తులు అనువానిమార్లము దినుసుకు పావుశేర్లు నూని 4 శేర్లు పాలు 16 శేర్లు కలిపి చిక్కగకాచి శరీరము నకు మర్దనచేయుచుండిన వస్త్రీవాతము ఆపబాహువాతము బాహు కంపవాతము హరించు.

బాహుకంపవాతమునకు కార్పాసతైలము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] కార్పాసాసికుభుతానాం క్వాధంతైలం ప
యోన్వితమ్ । సైంధవంచిత్రకాభ్యాంచస్నిగ్ధంతదపబాహు

తా. ప్రత్తివిత్తులు 4 శేర్లు వులవలు 4 శేర్లు వీనిలో 82 శేర్లు వుదక బోసి 8 శేర్లు మిగులునటుల కషాయముకాచి అందు నూనె 4 శేర్లు పాలు 16 శే

కలిపి చిక్కగవండి దించునపుడు సైంధవలవణము చిత్రమూలము అనువానిమార్గము దినుసుకు పావుకేరువంతున కలిగి శరీరమునకు లేపనము నేయుచుండినను (లేక యీతాపను మేకపాలులోవైచికాచి బకసంవత్సరమువరకు నేవింపుచుండినను) అపభాషుకవాతము హరించు.

శీతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] దేహేతి శీతలంమూర్ఛ నేత్రభ్రమణమేవచ | కంఠశ్శూలం శిరశ్శూలృ. శీతవాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. మూర్ఛ గలుగుట నేత్రములు శరీరము తిరుగుట మెడ శిరముశూలిం చుట యీలక్షణములు గలిగి శరీరము కడుశీతలముగ నుండుటయే శీతవాతమని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము.

శీతవాతమునకు అగ్నినుమారరసము.

శ్లో॥ సూతభస్మయిక భాగంచశుల్బ భస్మతదైవచ | విషంచతత్స మంగ్రాహ్యంగంధకం ద్విగుణీకృతమ్ | త్రికటుత్రిఫలాచైవ స ర్వమేకత్ర సుర్తయేత్ | నిర్గుండిభావనిహ్ని వ్యాఘ్రిపాతాశ కంఠథా | కరోతీ కాకమాచీచ ఇంద్రంవారునికాతథా | ఏ తేషాం సర్వసంగ్రాహ్యంభావయే నేకవింశతి | రసోహ్యస్ని కుమారాఖ్యః ప్రత్యక్షం పరమేశ్వరి | సన్నిపాతేత్రిదోషేచ శీతాంగే వాతబంధనే | యనూలయన్యక ర్తవ్యం నూచికాగ్ర ప్రమాణకమ్ | సన్నిపాతహారంచయివ శీతజ్వరనివర్తకమ్ ||

తా. రసభస్మము తామ్ర భస్మము శుద్ధిజేసిన వసనాభి యివి దినుసు కౌక్కిక భాగము శుద్ధి జేసినగంధకము 2 భాగములు [త్రికటుకములు] 3 భాగము [త్రిఫలములు] భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వమున నునిచి వాచిలాకు నేలములక వేళ్లు చిత్రమూలము యెఱ్ఱముదపువేళ్లు దూసరితీగ గొడ్డుకాకర నల్లకాచాకు పాపటవేళ్లు అనువాని రసములతో యిరువై యొక్కమార్లు మర్చించి భావనజేసిమిను పగింజలంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో నొసంగిన సన్నిపాతము త్రిదోషము శీతాంగవాతము వాతపట్లు హరించు. మతీయు సన్నిపాతజ్వరములవలన యమా లయమున కేగుటకు వున్నుఖుండుగ నుండ వానియొక్క నడినెత్తియందు వెంట్రు గలుతీసి యీయగ్నినుమారమును నూచ్యగ్రప్రమాణం బునిచి నెత్తురుతో గలియు

పరమ ప్రతిరో బాగుగరుద్దిన వాడు జీవించు. ఈ అన్ని కుమార రసము పరమే శ్వరనిచే పార్యతికి జెప్పబడియె. (మఱియు దీనిని నెయ్యి మిరియపు చూర్ణాను పానము నేని లేక శొంఠి గుడానుపానముతో నేని లేక కారుమునగ నడ్డ రసానుపాన ముతో నేని లేక శొంఠి వెల్లులిరసానుపానముతో నేని నేవించిన లేక వైత్య ప్రకరణమున జెప్పబడు బడబాన్ని రసమును నేవించినను శీతవాతము హరించు.)

సిరావాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సార్యాంగంచసిరాదుఃఖం శరీరంచ చరాచ రమ్ | దేహః పాండుశ్చపీతశ్చ సిరావాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. అవయవములు నొచ్చుట శరీరము దౌర్బల్యముగ నుండుట శరీరము పాండురవర్ణముగ గాని పచ్చగ గాని నుండుట యీ లక్షణములు గలిగి నరములు నొచ్చుటయే సిరావాతముని తెలియవలయు. (దీనియందు వాతగజాంకుశరసము నేని రసకర్పూరము నేని నేవింపవలయు.)

సిరావాతమునకు ఏరండాదికషాయము.

శ్లో॥ ఏరండమూలం లశునం శుబతీదార్ద్యపునర్నవా |
సపిప్పలీ రృతక్వాథం సిరావాత హరంపరమ్ ||

తా. అముదపువేళ్ళు వెల్లువిపాయలు శొంఠి మ్రానిపసపు గలిజేరువేళ్ళు పిప్పళ్ళు వీనిని గమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి నేవించిన సిరావాతము హరించు.

సిరావాతమునకు దేవాదార్యాదికషాయము.

శ్లో॥ దేహదారు బలావిశ్వ సై రే యై స్సాధితంజలమ్ |
పాయయే తైలమిశ్రంతు సిరావాత వికారమతో ||

తా. దేవదారు ముత్తవపులగము శొంఠి ములుగోరింటవీనిని సమభాగముల కషాయము కాచి వడిమకట్టి అంసు 4 బిందువులు ఆముదముకలిపి త్రాగిన సిరావాతము హరించును.

నయనవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదేద] నయనేకంపరోగశ్చశిరోభ్రమణనూరుణమ్ |
ఉష్ణాంశ్రు సహితంనేత్రం నయనే వాతలక్షణమ్ ||

తా. నేత్రములు అగుదుట తలతిరుగుట శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట నేత్రములు మండుట నేత్రముల నీరు గారుట యీ లక్షణములు గలిగి నేత్రములు నొచ్చుటయే నయనవాతమని తెలియవలయును (మఠీయు పరంగి చెక్కను సాయం పాత్రఃకౌలముల సేవింపుచు తియ్యనిహారలు అన్నము కందిపప్పు వీనిని భక్షింపు చుండినను లేక రసకర్పూరమును సేవింపుచుండినను నయనవాతము హరించు.)

నాసావాత లక్షణము.

శ్లో॥ పూరితం కుసుమంఘ్రాణే ని ర్వేదన మహాభయమ్ |
శిరోభ్రమణాపిత్తంచ నాసావాయా ప్రకీర్తితమ్ ||

తా. శరీరము దుర్బలముగ నుండుట కడుభయముగ లాగుట తలవణుకుట శరీరము పిత్తాధికంముగ నుండుట యీ లక్షణములు గలిగి నాశికముపూరించి నెత్తురు గారుటయే నాసావాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై మజ్జిపూడలచూర్ణమును నస్యము సేయవలయు.)

నాసావాతమునకు నస్యము.

శ్లో॥ శర్కరాతిల కల్కాభ్యాం నానాఘ్రాణం ప్రయోజయేత్ |
గశూచ్యాః పుటపాకంతు నిష్పిడ్యానేన నావయేత్ |
నాసాయాంచ శిరోహృద్యం నాసావాయుర్వివశ్యతి||

తా. పంచదార సువ్వులు వీనిని కల్కముగ వండి దానిని బట్టలోనునిచి నస్యము చేసినను లేక తిప్పతీగెను కుమ్ములోపక్కయందు రసముతిసి నుక్కులో పిండినను నాసావాతము శిరోవేదన హరించు.

నాసారక్తమునకు నస్యము.

శ్లో॥ గుడవాగరయోఃకల్క శోష్ణతోయేన నావనమ్ |
సర్వసై ర్భృంగరాజస్య త్రాషణేనచ నావనమ్ |
నాసావాతే శిరోమధ్యే లేప్యంరక్తం వినశ్యతి ||

తా. నాసావాతము బెల్లము శొంతి వీనిని వుష్ణాదకముతోనూరి కల్కము చేసి నస్యముచేసినను లేక శొంతి పిప్పలి మిరియాలు వీనిని గుంటగలగ రాకురసతోనూరి నస్యముచేసినను లేక శిరోమధ్యమున లేవనముచేసినను నాసారక్తము హరించు.

ముఖవార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] నిష్ఠీవనం కృశత్వంచ ముఖినాసాత్క
ఫస్యచ । దేహం కడూశ్చశాసశ్చ ముఖంచాత ప్రకీర్తితః ॥

తా. శరీరము కృశించుట శరీరమున దురవ ఉబ్బసము గలుగుట ఈ లక్షణము గలిగి ముక్కున నోట తెఱుడగారుటయే ముఖవారమని తెలియవలయు.

ముఖవారమునకు చతుర్ముఖరసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రకం తుత్థం వరాజూర్తం శిలాజతు ।
గుగ్గులుశ్చ శిలాచైవం సమాంసం మధుమిశ్రితమ్ ।
భక్షయే న్మాషమేకంతు ముఖవార ప్రశాంతయే ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన మెలుతుత్తము కలుపురాయి శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము శుద్ధిజేసిన మశిశిల పీచిని సమభాగములుగ తేనెలో మర్దించి మాషప్రమాణము తేసి మాత్రలుజేసి భక్షించిన ముఖవారము శమించు.

ముఖవారమునకు విశంగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ విశంక పీంగ్యపామూర్ణ బీజనక్తాప్వ సర్పపైః ।
అగ్నిం పురస్తానిక్షిప్య ముఖవారేచ ధూపయేత్ ॥

తా. వాయువిడంగములు ఇంగవ ఉత్త రేణివిత్తులు ఆవాలు పీచిని చూర్ణము జేసి అగ్నిలోపేసి పొగబట్టిన ముఖవారము హరించు.

ఉదరవార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] ఉదరం శూలబద్ధంచ బాహుకంప శ్శిరో ।
వ్యధా । నిద్రానాశోతిపీడాచ వుదరవారస్యలక్షణమ్ ॥

తా. చేతులు వణుకుట తలకొచ్చుట నిదురబట్టకుండుట శరీరమున పీడగలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి కడుపుశూలించి బంధించుటయే ఉదరవారమని తెలియవలయు.

కుక్షివార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] కుక్షిశూలం శోఫపాండు శిరోభ్రమణ
కంతథా । నేత్రభ్రమో నాభిశూలం కుక్షివారస్య లక్షణమ్ ॥

శరీరమువాచుట శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట తలనేత్రములు తిరుగుట బొడ్డుక్రింద కూలించుట ఈ లక్షణములు గలిగి కడుపుకూలించుటయే కుక్షి వాతమని తెలియవలయు. [ఉచర కుక్షి వాతములకు ఏక చికిత్సంజ్ఞేమవలయు.]

అశీతివాతములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము.

శ్లో|| శుద్ధసూతం విషంగంధ మజామోదం ఫలత్రయమ్ | సర్వ ఊరం యవఊరం వహ్నిసైంధ వజీరకమ్ | సౌవర్చలం విళంగాని టంకణంచ కటుత్రయమ్ | విషముష్టి స్సర్వసమా జం బీరైమర్దయే ద్దినమ్ | మరీచమాత్ర వటికాహ్యగ్ని మాంద్యం ప్రణాశయేత్ | అశీతివాతజారోగ్గా గుల్మంచ గ్రహణీగదా | రసఃకాలాగ్ని రుద్రోయం పూజ్యపాదేన నిర్మితః ||

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము అజామోదము త్రిఫలములు సర్వఊరము యవఊరము చిత్రమాలము సైంధవ లవణము జీలకఱ్ఱ సౌవర్చలవణము వాయువిడంగములు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము త్రికటుకములు వీనినెల్ల సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ మాడుదినములు కలిలో నాన బెట్టబడిన విషముష్టిచిత్తుల చూర్ణమును కలిపి ఖల్వమున నిమ్మపండ్లరసముతో ఒకదినము మర్దించి మిరియపుగింజలంజేసి మాత్రలుజేసి నెయ్యి మిరియపు చూర్ణము అనువాని యనుపానముతో నొసంగిన అగ్నిమాంద్యము కుక్షి వాతము మొదలగు ఎనుబదివాతములు గుల్మను గ్రహిణి హరించు. ఇదియ పూజ్యపాదునిచే వచింపబడిన కాలాగ్ని రుద్రరసము.

అజీర్ణవాత లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] మలస్య బంధోనయ వేచనదుఃఖ జంఘాది పాదేశిరశూలశోషణమ్ | మందాగ్ని యోగోహ్యారు చిక్లమండ హ్యజీర్తివాతః | ప్రవరంతి తద్జ్ఞాః ||

తా. మలము బద్ధగించుట అవయవములు నొచ్చుట పిక్కలు మొదలు పాదములవరకు కూలించుట తలనొచ్చుట శరీరము ఎండుట అగ్నిమాంద్యము అరుచి బడలిక గలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి భుజించిన యన్నము అరిగి ఆరగవండుటయే అజీర్ణవాతమని తెలియవలయు. [ఇది హరించుటకై వాతతజాంకుశరసము శీనిలేక రోభస్మమునేని నేచింపవలయు.]

ఆమ్లవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాథవనిదానే] అరుచి శ్వాప్లువాతశ్చ మందాన్ని ర్నాభి
శూలనమ్ | గురూకరత్యపీఢాచ హామ్లవాతస్య లక్షణమ్ |

తా. అరుచిగలుగుట అన్నము అరగవండుట బాడ్డులో శూలించుట శరీరము బరువుగనండుట శరీరము నొచ్చుట ఈలక్షణములు గలిగి పులితేనుపులు వచ్చుటయే ఆమ్లవాతమని తెలియవలయు. (ఇదిహరించుటకై :క్షయప్రకరణమున శిష్టంబడిన శ్రీమదగ్ని కుమారమును నేవింపవలయు.)

ఆమ్లవాతమునకు విషతిందుకత్తైలము.

శ్లో॥ విషతిందుకవృక్షస్య పరసారస్యప్రస్థకమ్ || ద్వాడకేనారనా
శేన సంమిశ్రాల్లోక్ష్యయత్నతః | జంబీరనీరంద్విప్రస్థంప్రస్థం
తద్బీజచూర్ణకమ్ | ప్రస్థమేరండతైలంచద్విప్రస్థంఠిలతైలకమ్ |
యవత్కషాయంతశ్చైలం నవవస్త్రీనడోలితమ్ | సర్వాంగ
సంధ్యస్థిగతామ్లవాయు కఫానుయోచానిలఘోరశూలే | విలో
మవాయూవనులోమవాయుకాస్తం బేధనుర్వాతఇతిప్రశస్తమ్ ||

తా. నాలుగుశేర్ల విషముష్టివిత్తులలో ముప్పదిరెండు శేర్లుజొన్నల కలిపి 12 శేర్ల కషాయముకాచి క్రొత్తవస్త్రమున వడియగట్టి అండు నిమ్మపండ్లరసమురి నేర్లు విషముష్టివిత్తుల చూర్ణము 4 నేర్లుఆముదము 4 నేర్లు నువ్వులనూనె 8 నేర్లు కలిపి తైల పక్వముగ కాచి శరీరమున లేపనముచేయుచుండిన సర్వాంగవాతము సంధివాతము జ్వరవాతము ఆమ్లవాతము కషవాతము ఘోరమైనవాతనొప్పులు విలోమవాతము అను లోమవాతము ఊరుస్తంభవాతము ధనుర్వాతము మొదలగునవి హరించు.

అనులోమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ శిరంకడూశ్చ దేహశ్చ పాండుర శ్శర్దనంభ్రమః |
స్వేదమూర్చ్ఛా భయంచయివ ధాతుశోషో వికారకృత్ |
హాస్యం నిద్రాతిశ్యాశస్య హ్యనులోమస్య లక్షణమ్

తా. శిరమున దురదగలుగుట శరీరము * పాండువర్ణముగ నుండుటవాంతి భ్రమ చెనుట మూర్చ్ఛ భయము గలుగుట ధాతువులు శోషించుట శరీరవికారము

* పాండురవర్ణమన— తెలుపువన్నె లేక తెలుపు పచ్చనగలరంగు.

నగవు కడునిద్ర కడుశ్వాసము గలుగుట ఈలక్షణములతోడ జెనకకు వంగడిగుటయే అను లోమవాతముని తెలియవలయు. [దీనియందు తీవ్రమైన తీపులుగలిగిన రోగిమృతిని జెంచుననియు మెల్లని తీపులుగలిగిన రోగి జీవించుననియు తెలియవలయు.]

అనులోమవాతమునకు వాతసమ్మోహనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం చాభ్యివోషం గంధకటుంకణమ్ | సైంధవం ధూర్తబీజంచతుల్యంతుల్యంవిచూర్ణయేత్ | త్రిదిసం మర్దయేత్థల్వే కారవల్లీరసేనచ | పజ్రమూపాంతరేక్షిప్త్వా కాచకుప్యమధాపివా | వాలుకాయంత్రకేపక్త్వా ద్వియామాంతేసముద్ధరేత్ | ఏతత్సర్వంసమాదాయమత్స్వపిత్రేన భావయేత్ | నూషమాత్ర నిషేవేత హ్యనులోమం ని హంతిచ ||

తా. శుద్ధిచేసిన పాదరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము త్రికటుకములు శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము పైంధలవణము శుద్ధిచేసిన మైత్తవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి కాకరాకురసముతో మాడుదినములు మర్దించి వజ్రమూపలో గాని కుప్పెలోగానినుంచి వాలుకాయంత్రమున రెండుర్ణములువండి సాంగ శీతలమువదిసి ఖల్వములోనుంచి చేపచేసుతో భావనజేసి మాషప్రమాణముతేరి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తాటకసిండ్లవేళ్ళ రసముతో నేని వావిలాపరసముతో నేని నేవించిన అనులోమవాతము హరించు.

విలోమవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అతితంద్రాప్యతిశ్వాసః సాండుతానేత్ర శూలకృద్ | స్వేదోహిక్మాంతి వాంతిశ్చ విలోమవాతక్షణమ్ ||

తా. కడుతంద్ర కడుశ్వాసము గలుగుట శరీరము సాండువర్ణముగ నుండుట నేత్రములు శూలించుట చెవుట ఎక్కిళ్ళు వాంతిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగియుం దరికి వంగడిగుటయే విలోమవాతముని తెలియవలయు. (మఱియు దీనియందు తీపులు తీవ్రముగనుండిన రోగి మృతిజెంచుననియు, మెల్లగునుండిన జీవించుననియు తెలియవలయు.)

విలోమవాతమునకు సింహనాదరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం సమం మణిశిలారసమ్ ।
 దంతిబీజం సమంఖల్వే మర్దయే ద్దివసద్వయమ్ ।
 కారవల్లీ రసై స్సమ్యక్ కృతపాకేచ యోజయేత్ ।
 ఉద్భృత్య చూర్ణ యేత్థల్వే ద్విగూమంచాను పానతః ।
 గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం విలోమ వాతనాశనమ్ ।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాళి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసిన కఫరి యివి సమభాగములు వీనికి సమముగ నేలదంటివిత్తుల చూర్ణము కలిపి ఖల్వమున నునిచి కాకరావరసముతో 2 దినములు మర్దించి 2 రూములు వాలుకాయంత్రమున పాకముచేసి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో చూర్ణముచేసి గురిగింజ ప్రమాణమును వావిలావరసముతో నేని తీటకసింహరసముతో నేని నేనింపుచుండిన విలోమవాతము హరించు.

ధనుర్వాత లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానై] ధనుశ్చకంపనమూర్చా హ్యగ్నిమాండ్యం
 ప్రలాపకమ్ । ఘృత్యుతుల్యావిచిహ్నానిధనుర్వాతస్యలక్షణం ॥

తా. వణుకుట మూర్చ అగ్నిమాండ్యము లేక కడుపులోమంట ప్రలాపము గలుగుట మృతీకైండునటుల కన్దుపించుట యీ లక్షణములు గలిగి శరీరము విల్లువలె వంగియుండుటయే ధనుర్వాతమని తెలియవలయు. (ఇది ఆసాధ్యము.)

ధనుర్వాతమునకు అగ్నికర్మాదిచికిత్స

శ్లో॥ శరీరం జాయతేఘోర మగ్నివై ద్యంచ కాశయేత్ ।
 సాదాది కంఠపర్యంతంసంధిదేశే శలాకయాః ।
 వీరండు తైలత్రిఫలా గోమూత్రం చిత్రకంవిషమ్ ।
 మాషకస్య ఘృతైఃపానం ధనుర్వాతం వినాశయేత్ ॥

తా. పైకెప్పబడిన ధనుర్వాతమున శరీరము మహాఘోరముగ నుండును కావున పాదము మొదలు కంఠమువరకు సంధిప్రదేశముల శలాకతో మిక్కిలి ద్రవ్య

మును నేయుటయేగాక త్రిఫలములు చిత్రమాలము అతివస అనువానిని గమభాగములుగా చూర్ణముచేసి అంతు ఆముదము గోమాత్రముకలిపి నేవించినను లేక మినపకట్టులో నెయ్యినికలిపి నేవించినను ధనుర్యాతము హరించు.

కంఠవాత లక్షణము.

శ్లో॥ నద్యోమృత్యుః కంఠవాత శిరోభంగః ప్రలాపనమ్ |
వాంతీ రక్తస్యకంపశ్చ కంఠవాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. ప్రలాపించుట నెత్తురుగ్రమ్ముట శరీరము వణుకుట యీ లక్షణములు గలిగి కంఠము తల బ్రవ్వుచేసినటుల నొచ్చుటయే కంఠవాతమని తెలియవలయు. ఇది జనించునపుడే రోగిని చంపు. (దీనియందు వాతగ జాంతుశరసమును నేవింపదగు.)

పక్షుఘాతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ శిరసః వాదపర్యంత మర్ధాంగే పార్శ్వశూలకృత్ |
మహాశూలం దివారాత్రౌ పక్షుఘాతవ్య లక్షణమ్ ||

తా. శిరము మొదలు పాదపర్యంతమును | పార్శ్వమున శూలించుట కేయంబగులు శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట యీ లక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క 1/2 పార్శ్వము పగలగొట్టునటుల నొచ్చుటయే పక్షుఘాతవాత మని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పార్శ్వచుర్ధంశరీరస్యకంపస్యాత్కృషీశూ |
లనమ్ | నేత్రామయ విరోధశ్చ భంగస్యా త్పక్షుఘాతకః ||

తా. శరీరార్ధపార్శ్వమువణుకుట కడుపులోశూలించుట నేత్రరోగము గలుగుట యీ లక్షణములు గలిగి శరీరముయొక్క 1/2 పార్శ్వము పగలగొట్టునటుల నొచ్చుటయే పక్షుఘాతవాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము మఱియు పీనినోడ జ్వరమును సంబంధించియుండిన రోగి మృతిజెందు. జ్వరము సంబంధించియుండిన చికిత్సం జేయవలయు. చికిత్సించునెడ రసకర్పూరమును నేవింపజేయజయు రసపుబ్బను నేయ వలయు.)

పక్షఘాతవాతమునకు కాలకంటకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంవిషంగంధంఘోషకణకణా । ఘూర్తబీజంచ
 త్రిఫలసమభాగంచఖల్వకే । తిందుకోబృహతీఫల్లుసోమవల్లీ
 కపిత్థకః । ఆర్ద్రాకభృంగరాజంచ ద్రవైర్భావ్యం దినత్రయమ్ ।
 కాచకుప్యాంవిలేప్యాథవాలకాయంత్రకేపచేత్ । యామద్వ
 యంచ మందాగ్నాసాంగశీతల ముద్దరేత్ । వారాహచాగ
 పితైచ భావయేచ్చ దినద్వయమ్ । గుంజామాత్రం ప్రథా
 తవ్యం పక్షఘాతం విశాశయేత్ । త్రికటు త్రిఫలాక్వాశ
 మనుపాసం పితేత్సదా ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వననాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాల
 శుద్ధిచేసిన జలిగారము పిప్పళ్ళు ఉమ్మైత్తవిత్తులు త్రిఫలములువీనినిసమభాగములగ
 చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి నల్ల తుమికి పెద్దములక బ్రహ్మచేడి భావంచివిత్తులు
 వెలగఆల్లము గుంటగలగర అనువాని రసములతో 3 దినములు మర్దించి భావనచేసి
 ముద్దచేసి గాజుపప్పెలోనుంచి చీలమున్ను రేపనముజేసి ఎండించి వాలుకాయంత్ర
 మన 2 రూములు మందాగ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వముననునిడి అడవి
 పంది మేక అనువాని చేమలతో 2 దినములు భావనచేసి గురిగింజలం తేసి మాత్రలు
 జేసి యందొక దానిని త్రికటుకములు త్రిఫలములు అనువాని కషాయానుసాన
 ముతో నేవించిన పక్షఘాతవాతము హరించు. మఱియు ఔషధమును 1 వత్సరం
 జేసి ఆరుమాసము లేని నేవింపక వాతరోగములు హరింపవని శాస్త్రములనుండు
 చెప్పబడియున్నది.

అర్ధాంగవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అర్ధాంగం గాహుకంపశ్చ నిద్రానాశన మేవచ
 హృదయాగ్ని ర్మలంబద్ధ మర్ధాంగం వాతలక్షణమ్ ॥

తా. బాహువులునణుకుట నిదురబట్టకుండుట కడుపులోమండుట మలము
 బాధించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరములో ఆర్ధభాగము ఈడ్చికొనియుండుటయే
 అర్ధాంగ వాతమని తెలియవలయు. ఇదియాష్యము. దీనియందు పక్షఘాతవాత
 చికిత్సం జేయవలయు.

పార్శ్వవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దేహస్యశీతలంపార్శ్వే ప్యన్యదశ్చ శిరో
భ్రమః | కర్ణనేత్రేచ విస్ఫోటః పార్శ్వవాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. ఉన్యదము గలుగుట తలతిరుగుట చెవులు నేత్రములు నొప్పుట ఈ
లక్షణములు గలిగి శరీరములో ౩ పార్శ్వము చల్లగ నుండుటయే పార్శ్వవాతమని
తెలియవలయు. ఇది యాప్యము దీనియందు వాతగజాంకుశరసమును సేవింపవలయు.

శ్లో॥ శిరఃపార్శ్వేచ శూలంచ నేత్రేకర్ణేతు మందతా |
కర్ణాంతరే మహాశూలం పార్శ్వశూలాది దోషకృత్ ||

తా. శిరముయొక్క 1 పార్శ్వము శూలించుట నేత్రములకు చూపు ఠేను
డుట చెవులు వినరాకుండుట చెవిలో మిక్కుటముగ పోట్లుపొడుచుట ఈలక్షణ
ములు గలిగి శరీరముయొక్క 1 పార్శ్వమున శూలాదిదోషములు కలుగుటయే పా
ర్శ్వవాతమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై వాతగజాంకుశరసమును సేవింప
వలయు.

ఆతపవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] పాండుశ్చదృష్టి ర్భ్రమణంవికారః ప్రాణస్య
హఃని ర్భయతాపసంభవః | దుఃఖాతిషీడా కుఠిలంవ్యధాచ
శరీర ఇత్యా తపవాతలక్షణమ్ ||

తా. నేత్రములు పాండుగవర్ణముగ నుండుట శరీరముతిరుగుట శరీరమువికా
రముగ నుండుట ప్రాణహాని దుఃఖము మహాసంకటము గలుగుట పలువిధములైన
యుష్మద్రవములు గలుగుట ఈ లక్షణములతోడ నహిం చుట కశక్యమైనతాపముగలు
గుటయే ఆతపవాతమని తెలియవలయు. ఇది యాప్యము.

ఆతపవాతమునకు వాతశాలరూరసము.

శ్లో॥ విషం సూతాభ్రకంగంధ వచాహిం గుళ సైంధవమ్ |
లవంగం పిప్పలీమూలం తుల్యంతుల్యం విమర్షయేత్ |
దినంహంస పదీద్రావై కుక్కుటీపుటపాచితమ్ |
చూర్ణీకృతం తతో దేయ మనుపాన విశేషతః |
ఆతపవాతనిర్మూక్తి స్తమస్సూర్యోదయే యథా ||

తా. శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధ కిము అతివస శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము సైంధవలవణము లవంగములు మోడి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హోంసపాదియాకురసముతో] దినము మర్దించి కుప్పెలూ నునిచి కి ర్షూములు కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణము జేసి గురిగింజలంత యెత్తును నెయ్యి మిరిమపు చూర్ణముతో నొసంగిన “ నూద్యుడు దయించుటచే నంధకారము నశించుభంగి ” ఆతపవారము నశించు.

అగ్నివార లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] అగ్నాదేహవికార యంతిమనుజా మూర్ఖా విదాహా శ్శీరో భంగస్స్యాచ్చ తథాశరీర మలినా శుష్కాం గతాఢోపితా । ఆయుర్వృద్ధిన దోబలక్షయకరః కాంతివినా మానుషా హ్యగ్నింవార మిమంవంద తిమునయో ధాత్రీచరం మారుతమ్ ॥

తా. శరీరవికారము మూర్ఖ విదాహము తలనొప్పి శరీరమాలిన్యము శరీర కృశత్వము కోపము * ఆయుర్వృద్ధి దౌర్బల్యముగలుగుట శరీరము కాంతిహీన మగునందుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరము అగ్నివారమందుచును జులపీడింపుచుండునది అగ్నివారమని మునీశ్వరులచే జెప్పబడియె. [ఇది యాప్యము.]

అగ్నివారమునకు వీరభద్రరసము.

శ్లో॥ మృతినూతం మృంతతామ్రం మర్దయే త్కంటకీద్రవైః । ఏకవింశతివారం వై శోష్యం పేష్యం పునఃపునః । చణమాత్రాం వటీంఖాదే త్వర్వాంగే చాగ్నివారకే । స్వర్ణక్షీరీ విషానస్నీకా వారిణా పేషయే త్సమమ్ । ఈషన్మాత్ర ఘృతేపాచ్యం లేపాద్వాతో వినశ్యతి ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని ఖల్వములోనునిచి పల్లెరువేళ్ళరసముతో మర్దించి ఎండింపవలయు. ఇటుల 21 చూర్ణ మర్దించి ఎండించి శనగగింజలం తేసి మాత్రలు జేసి నేవించుటయే గాక గడ్డినానబ్రాలు అతివస చిత్రమూలము

* ఆయుర్వృద్ధి యన — చంపకబాధించుట.

అనువాని సమభాగములుగ భిల్వములోనుంచి ఉదకముతోనూరి అంబు యొకింత ఘృతముకలిపి పాకముచేసి శరీరమునకు లేపనము జేసిన అగ్ని వాతము నశించు.

ఆధ్యవౌత లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] వర్ష్యాణి జత రేదాహశ్శిరో నేత్రేభిమస్త
థా| పాదశూలం కర్ణశూలం మాధ్యవౌతస్య లక్షణమ్ ||

తా. కడుపులో మండుట తలవణుకుట కన్నులుతిరుగుట కాళ్ళయందు శూల చెవిలో పోట్లుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరమున గాఢలు కట్టుటయే ఆధ్యవౌతమని తెలియవలయు.

ఆధ్యవౌతమునకు ప్రభావతీ వటికములు.

శ్లో|| భాగమేకంతు కర్పూరం తదర్థం శుద్ధగంధకమ్ |
తత్సమాని విడంగాని జాతీపత్ర లవంగకమ్ |
జాజీఫలం తథాచైలా వోష్యంచాపి సమంసమమ్ |
శ్లోక్షమార్ణ మిదంసర్వం మర్దయే ద్యామమాత్రకమ్ |
గుడేన మాషమాత్రంతు వటికాం కారయేద్భుజః |
ఇయం ప్రభావతీన్నా హాధ్యవౌత వినాశకృత్ ||

తా. రసకర్పూరము | భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము ½ భాగము వాయు విడంగములు ½ భాగము లవంగము , జావత్రిజాజీకాయ ఏలకులు ఇవి దినుసు నొకటింటికి నొక్కొకభాగము త్రికటుకములు | భాగము ఇటుల వానినెల్ల గ్రహించి చూర్ణముచేసి అంబు బెల్లముకలిపి | ఝాము మర్దించి మాషప్రమాణముం తేసి మాత్రలుజేసి సాయం ప్రాతఃకాలములయం వొక్కొక మాత్రచూష్మన 4 మాసములు నేతితో నేవింపుచుండిన ఆధ్యవౌతముహరించు.

శుష్కవౌత లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] దేహశ్చ పాండుశ్శ్చిమ మారుతౌచ
మూర్ఛాతికంఘ భ్రమితాపయుక్తః | స్వేదశ్చప్రస్థాబధిర
త్వయోగ శ్శుష్కంచవౌతం ప్రవదంతితద్దాః ||

తా. శరీరము పొండువర్ణముగ నుండుట బడలిక శరీరమున వాతో పద్రవ ముల మూర్ఛ వణుకు భ్రమ తాపము చెమట దప్పిగలుగుట చెవులు వినరాకుండుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరము ఎండివుండుటయే శుక్లవాతముని తెలియవలయు ఇది హరించుటకై ఆధ్యవాతచికిత్స నేని వాతగజాంకుశరససేవనేని చేయవలయు.

సుప్తవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భయంభీతత్వతాచాద్రం శోషః కర్ణాంతరు గ్భవేత్ | మూర్ఛాకంఘభ్రమస్వేదాస్సుప్తవాతంవినిర్ది శేత్ ||

తా. భయపడుట చిత్తవికారము కోపముగలుగుట శరీరముయొండుట చెవి కొనలయందు పీడ మూర్ఛ వణుకు భ్రమ చెమటగలుగుట యీ లక్షణములు గలిగి స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుటయే సుప్తవాతముని తెలియవలయు.

సుప్తవాతమునకు కనకసుందరరసము.

శ్లో॥ శుద్ధంచ పారదంశుల్బం గంధకం టంకణంకణా |
కాకజంఘా కషాయేన దినమేకంతు మర్దయేత్ |
డోలాయంత్రేప చేద్యామం సమ్యక్తీవ్రాగ్నినాతతః |
ఆర్ద్రకస్యానుపాసేన మాషమాత్రం పిబేదను |
సుప్తవాతం నిహంత్యాశు సర్వవాత నికృంతనః ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము తామ్రసమ్యము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలి గారము పిప్పళ్లువీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి వెలుమసంధివేళ్ళ కషాయముతో] దినము మర్దించి ముద్దచేసి డోలాయంత్రమున] ర్ఘాము ఘాడాగ్ని తోవండి మాషప్రమాణమును అల్లపురసముతో సేవించిన సుప్తవాతము హరించు. మతియు దీనినే శుక్లవాతమునందురు. 80 వాతములయందును సేవింపవలయు.

సంధివాత లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరం గంధలి ప్రంచ శూలంవాయు ప్రకోపతః |
దేహేచ వికృతిశ్చైవ రోనుశుర్వో విలాపనమ్ |
అంగసందిషుపీఙ్చ సంధివాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. శరీరము గంధముచే బోయబడినటు లుండుట వాతప్రకోపమువలన శూలగలుగుట శరీరమున గాచెలుకట్టుట గగుర్వొడుచుట ప్రలాపించుట యీలక్షణములు గలిగి అవయవసంఘటన నొచ్చుటయే సంధివాతమని తెలియవలయు.

సంధివాచమునకు రత్నగర్భపోటలీరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగగంధం హింగుళం కటురోహిణీ ।
 లోహతామ్ర మయోభస్మ తాళకంచ మనశ్శీలా ।
 అర్కమూల కషాయేణ మర్దితంవటకీకృతమ్ ।
 కాచకుప్యం నివేవ్యాధ లేపయే ద్వస్త్రప్యృత్తికామ్ ।
 త్రియాం వాలుకాయంత్రే పచేన్మృదగ్నినాతతః ।
 గుంజామాత్రం ప్రయంజీత సంధివాతం నిహంత్యలమ్ ॥

తా. శుద్ధజీసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము కటుకరోహిణి లోహభస్మము తామ్రభస్మము మందూరము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగముయిగ ఖల్వములోనునిచిజల్లెడువేళ్ళ కషాయముతో 1 దినము మదికొంచి గాజుపెల్లో నునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమున వి రూములు మృద్వగ్నితోవండి యందొక గురి గింజప్రమాణమును నెయ్యి మురియపుచూర్ణముతోనేని లేక ఓమము వస అనువాని కషాయముతోనేని నేవించిన సంధివాతము హరించు.

సాధ్యవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రోమహర్షణ కంచైవ శిరోధ్రీమణ శూలకమ్ । కర్ణభాధిర్య మజ్జానం సాధ్యవాతం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. గగుర్వొడుచుట తలలిరుగుట శరీరము శూలించుట చెవులు వినరాకుండుట ఆజ్ఞానము గలుగుట యీలక్షణములు గలది సాధ్యవాత మని తెలియవలయు ఇది యాప్యము. దీనియందు పూర్వోక్తసంధివాతచికిత్సనే చేయవలయు.

శిరోవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శిరోవాతేచ హృచ్ఛూలం రోమహర్షణ నిశోషణమ్ । దాహస్పర్శ్యాంగ నేత్రేచ శిరోవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. బొమ్మనొచ్చుట గోమములు గగుర్పొడుచుట శరీరము ఎండుట సర్వాం గములు నేత్రములు మండుట ఈ లక్షణములుగలిగి తలనొచ్చుటయే శిరోవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై రసగర్భారము నేని కాలాగ్నిరుద్రరసము నేని నేవింపవలయును.)

స్వరహీనవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంభాంతరే] ఆతపోదేహ శుష్కుత్వం సర్వహానిశ్చకంప
నమ్ । పరిభ్రమః కర్ణశూలం స్వరహీన నిరీక్షయేత్ ॥

తా. శరీరము ఉడుకుట శరీరము శుష్కించుట శరీరము వణుకుట తబ్బిబ్బి లాడుట చెనిలోశూలగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి స్వరహీనమై పలుకుటయే స్వరహీనవాతమని తెలియవలయు.

స్వరహీనవాతమునకు వాతకులాంతకత్తైలము.

శ్లో॥ రసంగంధ శిలాతాళ చూర్ణం మర్ద్యంచ కాంజికై
లిప్తావస్తే) కృతాంవర్తిం శైలాక్తాం జ్వాలయన్ముఖాత్ !
స్రావయేద్ద్రా)హయేత్తైల మథః పాత్రేస్ఫుతై స్సహ
తలైలం లేపయేత్పత్రే నాగవల్యాస్తు భక్షయేత్ ।
స్వరహీన వికారఘ్నం సర్వవ్రణ హరంఽరమ్ ॥

తా. రసము గంధకము శిలాజిత్తు తాళకము వీనిని శుద్ధి చేసిన సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి ఖల్వములో నుంచి కలితొ మ్దించి వస్త్రమునను లేపనము చేసి ఎండించిన త్రిగజుట్టి నూనెలో తడిపి దీపము ముట్టించి దానిక్రింద నొకపాత్రము నుంచిన యందు నూనెవడుసును పదప దానిలో ఆవునెయ్యి కలిపి తమలపాకుకు లేపనము చేసి భక్షించిన స్వరహీనవాతమును లేపనము చేసి సర్వవ్రణములు వరించు.

రక్తవాత లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తవాంతిశ్చ హింక్మాచ మూర్ఛాదాహాశ్చ కంపనమ్ ।
దేహకాంతి హరస్వేదో రక్తవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. నెత్తురు గ్రక్కుట ఎక్కిళ్లు మూర్ఖ దాహముగ లగుట శరీరము వణుకుట శరీరకాంతి నశించుట చెమట గలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి నెత్తురుగ్రక్కుటయే రక్తవాతముని తెలియవలయు.

రక్తవాతమునకు వాతాంతకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం విషం త్రికబుకం సమమ్ ||
చిత్రమూల కషాయేణ దినంమర్ద్యంచ వాసయూ |
అర్కమూల కషాయేణ దినంజంబీర సీరకైః |
డోలాయంత్రే యామమాత్రం మాషమాత్రంచ భక్షయేత్ |
క్షీణవాతం నిహంత్యాశు రక్తవాతం వివాశయేత్ ||

తా శుద్ధిజేసిన రసము ఖద్దిజేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము అతివస త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలకషాయము అడ్డసరపాకురసము జిల్లేడువేళ్ళకషాయము అనువానిలో ప్రతిదానిచే ఒక్కొక్కదినంబును నిమ్మపండ్ల రసముతో 1 దినంబును మర్దించి మర్దచేసి డోలాయంత్రములో 1 ధూసుపాపకముజేసి మాషప్రమాణముతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సీరుగలిమిడి కషాయానుపానముతో నొసంగిన రక్తవాతమును నెయ్యి మిరియపుచూర్ణానుపానముతో నొసంగిన క్షీణవాతమును హరించు.

క్షీణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ క్షీణేచవాతే శిరసోవ్యథాచ నాసానఖేదుఃఖిత మంగశూలమ్ |
దివాచరాత్రోచ వినప్తనిద్రః కపాలనేత్రేచ వివృద్ధశూలమ్ ||

తా. తలనొచ్చుట నాసికము గోళ్ళుశూలించుట అంగములునొచ్చుట కేయంబగులు నిదురబట్టకుండుట కపాలము నేత్రములు మిక్కుటముగ నొచ్చుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము కృశించుటయే క్షీణవాతముని తెలియవలయును. (క్షీణశిరోవాతములు హరించుటకై రక్తవాతచికిత్సనేని లేక రసకర్పూర కేవల సేవి చేయవలయు.)

ఖంజావాత లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాగరశ్చ దివానిద్రా హ్యజ్జీర్తి శ్చాన్నిమాం
ద్యకమ్ | అంగవైకల్య నిశ్చేష్టం ఖంజావాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. రాత్రుల నిదురబట్టకుండుట పగలునిద్రించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంటగలుగుట అంగములు నొచ్చుట శరీరము గురుతెరుగవండుట ఈ లక్షణములుగలిగి కుంటితనము గలుగుటయే ఖంజావాతమని తెలియవలయు.

ఖంజావాతమునకు వాతవజ్రరసము.

శ్లో॥ అభ్రకం గంధకంసూతం విషవ్యోషక సయింధవమ్ |
 హింగుళంచ విశంగంచ పిప్పలీమూల చిత్రకమ్ |
 దినంహంస పద్మిద్రానైః కుక్కుటీ పుటపాచితమ్ |
 చూర్ణంకృత్వాతతో దేయంహ్యనుపానవిశేషతః |
 మాషమాత్రంచ సేవేత్ ఖంజావాతం వినాశయేత్ ||

తా. అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినవనసాభిత్రికటుకములు సైంధవలవణము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము వాయువిడంగములు మోడి చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ 'ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాపరసముతో' 1 దినము మర్దించి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగకీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి యంగొక మాష ప్రమాణమును నెయ్యితోనేని మిరియపుచూర్ణముతో నేనిగుంపరాస్సుపుచూర్ణముతో నేని సేవించిన ఖంజావాతము హరించు. (మఱియు దీనినే కళావాతమునగును సేవించందగు.)

కళావాత లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరం పాండురంచాస్యేవైవర్ణ్యం రక్తనేత్రతా |
 కృష్ణజిహ్వచ శూలంచ కళావాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. శరీరము పాండువర్ణముగ నుండుట ముఖము వివర్ణమైయుండుట నేత్రము లెఱ్ఱగ నాలక నల్లగనుండుట శరీరము శూలించుట ఈ లక్షణములుగలిగి స్త్రీరజస్సును శక్రమును జెరుపునదియే కళావాతమని తెలియవలయు.

కళావాతమునకు వాసాద్వితైలము.

శ్లో॥ వాసాగళూచీచతురంగుళానామేరండైశ్చై లేనపి బేత్క మాయమ్ |
 క్రమేణసర్వాంగవిమర్దనంచ కళాఖ్యవాతస్యవినాశకంస్మృత్ ||

తా. అడ్డసరముతిప్పతీగ కేల దీనిని కషాయముకొచి యందాముదము కలిపి కేవించుటయే గాక శరీరమునను లేపనము సుగాజేసినకళావాతము హరించు. (మఱియు దీనియందు ఖంబావాత చికిత్సనుకూడా జేయందగు.)

అవయవాంగవాత లక్షణము

శ్లో॥ అవయవాంగే వాతశూలం దేహేచాగ్ని విదాహకమ్ ।
మలమూత్ర వినాశశ్చ నిద్రానాశ శ్విరోవ్యధా ॥

తా. శరీరమంతటనొచ్చుట శరీరమంతయునుండుట మలమూత్రములు వెడలకుండుట నిదురబట్టకుండుట తలనొచ్చుట ఈలక్షణములు గలిగిసర్వాంగములునొచ్చుటయే అవయవాంగవాతమని తెలియవలయు.

అవయవాంగవాతమునకు నై రేచనకల్పము

శ్లో॥ పయసైరండజంతైలం షిభేద్దోషః హారంపరమ్ ।
హరితక్యాస్త్రయోభాగ భాగస్సైంధవ కృష్ణయోః ।
ఏతదుష్ణాంబు నాపీతం చూర్ణమాశు విరేచయేత్ ।
అవయవాంగం సన్నిపాతం వాతశూలహారం పరమ్॥

దా. అవుపాలు ఆముదము వీని నేకముజేసి త్రాగినను లేక కరక్కాయలు భాగములు సైంధవలవణము పిప్పళ్ళు ఇవిదినుసుకు ఒక్కొక్కభాగము ఇటుల వాని నేకముజేసి ఉష్ణోదకముతోనూరి త్రాగినను శీఘ్రముగ విరేచనంబులై అవయవాంగవాతము సన్నిపాతము వాతశూల హరించు. (మఱియు ఈ అనుపానములతో అనువాతమున కెప్పంబడిన పంచవక్త్రసమును నేవించిన అవయవాంగవాతము హరించు.)

స్త్వానవాత లక్షణము.

శ్లో॥ మహావాతం భవేద్దేహే దివారాత్రౌచ శూలనమ్ ।
సదానిరిశనంస్వేధ స్త్వానవాతస్య లక్షణమ్॥

తా. వాతము అధికముగ ప్రకోపించుట కేయంబగులు మిక్కుటముగ ఆంగములు కూలించుట ఎల్లపుడు ఆకలిలేకుండుట నెమటుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలిగి శరీరంఘలు కూలించి ఆలస్యమును గలుగంజేయునదియే స్త్వానవాతమని తెలియవలయు.

స్త్రానవాతమునకు వాతోన్మూలనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సమమ్ |
పంచకోల కషాయేణ మర్దయే ద్దివసద్వయమ్ |
మూషయో యృధరేపాచ్యం సాంగశీతం విచూర్ణయేత్ |
మత్స్యపిత్తే భావయోచ్చ మర్దయే ద్దివసద్వయమ్ |
పంచకోల కషాయేణ గుంజామాత్రం ప్రదాఫయేత్ |
స్త్రానవాతం హరేచ్ఛీఘ్రిం సర్వవాత వికారనుత్ ||

తా. రసము వననాభి గంధకము వీనిని శుద్ధి చేసిన వానికి సముముగ శుద్ధి జేసిన ఉమెత్త విత్తు చూర్ణమును కలిపి ఖల్వములోనుంచి పంచకోలకషాయముతో 2 దినములు మర్దించి మూషములోనుంచి దానిపై మరియొక మూషముమాసి చీలమన్ను లేపనము జేసి యొడించి ధూధరయంత్రములో పుటంబిడి సాంగశీతలముననీసి ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముచేసి చేపచేమతో 2 దినములు భావనజేసి మర్దించి గురిగింబలంలేసి మాత్రలుజేసి పంచకోలకషాయానుపానముతో నేవించుచుండిన స్త్రానవాతముసర్వ వాతములు కడుశీఘ్రముగ హరించు.

గుల్ఫవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] శరీరంపాండువర్ణంచ కటిదేశేచ తాపనమ్ |
శిరశ్శూలం నేత్రశూల గుల్ఫశూలం విదాహికా |
తన్నిద్రాం నాశయేద్రాత్రౌ గుల్ఫవాతస్య లక్షణమ్ ||

తా. శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట మొలచుట్టుమండుట శిరము నేత్రములు శూలించుట శరీరము విదాహించుట రాత్రులయందు నిదురబట్టకుండుట ఈలక్షణములుగలిగి చీలమండలువాచి కడుశూల గలుగుటయే గుల్ఫవాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై రసపుబ్బ వేయవలయు. మఱియు రసకర్పూరమును నేవింపవలయు.)

గుల్ఫవాతమునకు ప్రాణనల్ల భరసము.

శ్లో॥ సంరవిషుచాభ్రం గంధకంచ మనశ్శిలా |
మర్దితం పర్పటద్రావై ర్పజ్రమూషాంతరే క్షిపేత్ |

భూధరే పుటపాకంచ సాంగశీతల ముద్ధరేత్ |
 ఖల్వమధ్యే వినిషీప్య మత్స్యజ శిఖిపి త్తక్తైః |
 భావితం యామమాత్రంతు గుంజామాత్రంతు ప్రదాపయేత్ |
 గుఱ్ఱవాతం నిహంత్యాశు సర్వవాత వికారనుత్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి ఆతివస : ఆభ్ర కభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచిపర్పాటకరస మతో 2 దినములు పురించి వజ్రమూషలోనునిచి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతల మునదీసి ఖల్వములోనునిచి చేప మేక నెమలి అనువాని చేగులతో 1 రూముభావన చేసి గురిగింజలంలేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసానుపానములో కేవించిన గుఱ్ఱవాతము సర్వవాతములు కడుకీఱుముగ హరించు.

అంగుళీవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దేహేతాప శ్చాంగుళీనాం దాహశ్చ కరపాదయోః |
 అంగుళ్యః కుబ్జరూపేణ హ్యంగుళీ వాతలక్షణమ్ ||

తా. శరీరముమందుట చేతులవేళ్ళయందు కాళ్ళవేళ్ళయందు మంటలు పోయినగుంటు ఈలక్షణములుగలిగి వ్రేళ్ళుకబ్జత్వమును జెందుటయే అంగుళీవాతమని తెలియవలయు. [ఇది హరించుటకై వాతగజాంకుశకషయమును విప్పళ్ళు మోడి అను వాని నేవింపవలయు. మఱియు రసకర్పూరమునుగాని లేక మేహాత్రణప్రకరణమున జెప్పబడు పరంగిచెక్కయోగములో శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకమునుకలిపిగాని కేవింపవల యుం. ఆ పరంగిచెక్క యోగమును కేవించునపుడందు జెప్పబడినపథ్యముల నాచ రింపవలయు.]

జానువాత లక్షణము.

శ్లో॥ జానుశుష్కత్వ కంపాచ వాంతిర్మూర్ఛా కరిభ్రమః |
 శ్చిష్టాహో జుమనూలంచ జానువాతం వినిర్ది శేత్ ||

తా. జానుకొమ్మలమందు శుష్కము మూగుట్ట వాంతులు మూర్ఛ గలుగుట కరిభ్రమములు అంతులుగలిగి మోకాళ్ళు నొచ్చుటయే

జానువాతనుని తెలియవలయు. (ఇది నివర్తించుటకై వాతగజాంకుశరసము నేని రస కర్పూరము నేని నేవించవలయు.

జంఘవాత లక్షణము.

శ్లో॥ భీతభీతం చాతిశూలం రోమహర్షో నిరీక్షణమ్ ।

భూమిధ్యే శూలనం మూర్ఛా జంఘవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. కడుభీతిగలుగుట శరీరమున పోటుబొడుచుట శరీరము గగుర్పొడుచుట రెప్పపాటువేయకచూచుట కనుబామలనడుము శూలించుట మూర్ఛిల్లుట యాలక్షణములు గలిగి పిక్కలు శూలించుటయే జంఘవాతమని తెలియవలయు.

జంఘవాతమునకు లక్ష్మీవిలాసరసము.

శ్లో॥ శుద్ధమాతం విషంగంధం నేపాళం దరదంసమమ్ ।

దిత్రమూలకపాయేణ డోలాయంత్రే దినంపచేత్ ।

మత్స్యపిత్తేన సంశోధ్య ద్వియామంచ విమర్దయేత్ ।

సుహ్నిక్షీరే దినంమర్ద్యం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా ।

జంఘవాతం నిహంత్యాశు హ్యనుపాన విశేషతః ॥

తా. రసము వసనాభి గంధకము నేపాళము యింగిలీకము వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి ఖల్వములోనుంచి 1 దినము చిత్రమూలకపాయములో మదికొంచి డోలాయంత్రముని 1 దినమువండి సాంగకీతమున తీసి మరలఖల్వములో నునిచిచేపచేరుతో 2 రూములును బ్రహ్మజైముడుపాలతో 1 దినమును మధికంచి 2 గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి 6 మాసములు బోడతరి సాకురసములో మిరియపుచూర్ణమును గలిపి నేవించుచుండిన జంఘవాతము హరించు.

అస్థివాత లక్షణము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] దేహస్య కంపనంమూర్ఛా స్వేదదాహోగ్ని

మాంద్యకమ్ । శ్రోత్రేతిబధిరత్వంచ హ్యస్థివాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమువణువట మూర్ఛిల్లుట చెమట తాపము అగ్నిమాంద్యముచెపుడు గలుగుట యాలక్షణములు గలిగి అస్థులు మిక్కుటముగ నొచ్చుటయే అస్థివాతమని

తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై । వత్సరమువరకు పైజెప్పబడు గంధకకల్పము నేని వాతగజాంశరసము నేని నేవింపవలయు.)

కాకవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [వారిజాతే] హస్తేపాదేచ కంపశ్చ శిరోభ్రమణకం తథా ।
నేత్రభ్రమణకం చయివ కాకవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. చేతులు కాళ్ళువణికుట తల నేత్రములుదిరుగుట యీలక్షణములుగలిగి తలనిరిగి ఘామిపైబడుటయే కాకవాతమని (కాకిసోమాలని) తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై పైజెప్పబడు గంధకకల్పము నేని టెంకాయనిరులోసింహారముకలిపి యేని సింహారము కానుగవిత్తులు పిప్పలి అనువానిచూర్ణము నేని 6 మాసములు నేవింపవలయు.

భ్రమణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ [కాముద్యామ్] భ్రమణే మాదుతేశీఘ్రం మూర్ఛాత్పస్టా
వికారకృత్ । అంగశోషోదరంసుల్కం దేహశోషశ్చలక్షణమ్ ।

తా. దప్పిలుగుట శరీరము వికారముగనుండుట అంగములువాచుట ఉదర సుల్కగోగములుగలుగుట దేహముశుష్కించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరముతిరిగి మూర్ఛిల్లబడుటయే భ్రమణవాతమని తెలియవలయు. (ఇదిహరించుటకై । వత్సరము వరకు గంధకకల్పమును నేవింపవలయును.

భ్రమణవాతమునకు విష్ణుపరాక్రమరసము.

శ్లో॥ శుద్ధపారదగంధంచ టంకణంచ విషంసమమ్ । త్రితొరంసైంధ
వంతుల్యం సర్వంఘాతూరజైర్ద్రవైః । మర్దితం గోశకీకృత్య
కుక్కుటీ పుటపాచితమ్ । ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్య మత్స్య
వారాహపిత్తకే । భావితంసూషమాత్రంఛదేయం శీతోదకం
త్వను । సన్నిపాతేజ్వరేశ్వసేవోపేవిషమశీతకే । అపస్మారే
ధనుర్వాతే కంపవాతేచమూర్ఛకే । తక్షణేన నిహంత్యాశు
ఇచ్ఛాపద్యప్రదాపయేత్ । మనుష్యాణాం హితార్థాయసర్వ
గోగభయూపహః । విష్ణునాకథితః పూర్వంరసోవిష్ణుపరాక్రమః॥

తా శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన వననాభిః త్రిక్షారములు వైంధవలవణము వీనిని సమభాగములకు ఖల్వములోనునిచి ఉమ్మెత్తాకురసముతో మర్దించి ఘుటికలుచేసి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి మరల ఖల్వములోనునిచి చేప అడవిపంది ధనువానిచేమలతో భావనచేసి మాష ప్రమాణసుం తేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని శీతోదకము లేక రేలవేరుగంధము శ్రీగంధము అనువాని యనుపావములలో దేనితో నేని నేవింపుచుండిన సన్నిపాతము జ్వరము శ్వాసము విషము శీతదోషము అపస్మారము అనుర్వాతము కంపవాతము భ్రమణ వాతము మొదలగునవి తత్క్షణమున హరించు. దీనియందిచ్చాపభ్యము నాచ రింపవలయు. సర్వరోగములు హరించి మనుజులకు హితముకలుగుటకై విష్ణుపరాక్ర మసునురసమును పూర్వకాలమున విష్ణువు వచించె. ఈ భ్రమణవాతము హరించుటకై వాతగ జాంకుశ రసముఘోకూడా నేవింపందగు.

భ్రమణాదివాతములకు గంధకకల్పము.

శ్లో॥ పట్ఫలంగంధచూర్ణంచ త్రిఫలాచిత్రతెఱడులూః । శుంఠీమరీచ వై దేహీ పక్షిమ్కంచ పృథకృథక్ । చిత్రకంచ పలైకంతు చూర్ణితం వస్త్రుగాలితమ్ । ఏకనిష్కంద్వినిష్కంబా పయసా జ్యసితైఃపిబేత్ । సర్వరోగవినిర్ముక్తో మృగరాజపరాక్రమః । దీర్ఘాయుఃకుంజరబలో దివాపశ్యతి తారకాః । దివ్యదేహో బలీభూత్వా ఖేచరత్వం ప్రపద్యతే । తస్యమూత్రపురీషాణీ శుల్బం భవతికాంచనమ్ । హంత్యష్టాదశకుస్మాని గ్రహణీశ్చ చతుర్విధాః । మందాగ్నిమతిసారంచ గుల్మమష్టవిధంతథా । అశీతీం వాతరోగాంశ్చ హ్యర్శ్యాంస్యష్ట విధానిచ । మనుష్యాణాం హితార్థాయ పూజ్యపాదేన నిర్మితః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన ఆమ్ల సారశిలగంధకము 6 పలములు త్రిఫలములు వాయువిడం గములు శోంఠి మిరియములు పిప్పళ్ళు అనువానిచూర్ణము దినుసు ఒకటింటికి 6 నిష్క ములు చిత్రమాలపుచూర్ణము 1 పలము ఇటుల వీనిసెల్ల వస్త్రుగాలితంబొసర్చియేకము చేసి యందొక నిష్కప్రమాణంబు నేని 2 నిష్కముల ప్రమాణంబు నేని ఆపుపాలు

* త్రిక్షారములన -- సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము.

ఆవు నెయ్యి శర్కర అనువానిలో దేనితోనేని 6 మాసములవరకు, సాయంప్రారాంభం కాలముల నేవింపుచుండిన సర్వరోగవిముక్తుండై సింహముతో సమానమైన పరాక్రమము దీర్ఘాయువు ఏనుగుతో సమానమైన బలము పగటియంగు నక్షత్రముల గాంచుతగినదృష్టి సుందరమైన దేహము శరీరదార్ఢ్యముగలవాడై ఆకాసమున సంచరించు వాడుగ రాగిని బంగారును ఉత్పత్తిజేయతగిన మాత్రపురీషముల విసర్జించువాడుగ ను మఱియు నీగంధక కల్పనేవనవలన 18 కృష్ణపులు 4 విధగ్రహణులు అగ్నిమాంద్యము అతిసారము 8 విధగుల్మరోగములు 80 వాతరోగములు 8 విధ మూలరోగములు హరించు, దీనిని మనుష్యులహితార్థంబై పూజ్యపాదుడు వచించె. (దీనియంగు చప్పిడియన్ను ఆవుపాలు ఆవుచల్ల అనువానిని నేవించుట పథ్యకరము.)

పంగువాత లక్షణము.

శ్లో॥ [సింహారమణిదర్పణే] గృహీతో రుద్వయఃపంగౌ గతిభం గశ్వవాతకే ॥

తా. 2 తొడలు బంధింపబడి నడుచుటకు శక్తిలేకుండుటయే పంగువాతమని తెలియవలయు. దీనినేకొందరు చచ్చువాతమనియు వచించెదరు, (ఇది నివర్తించుట కైగంధక కల్పమును 6 నెలలు నేవింపవలయు.)

పంగు వాతమునకు ప్రభావతీ వటికలు.

శ్లో॥ హరిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీ మురిచానిచ | విడంగం భద్ర ముస్తాచ జీరకంవిశ్వభేషజమ్ | చిత్రకం సైంధవంకుష్ఠం విషగ పాతాహరీతకీ | ఏతాని సమభాగాని హ్యజామాత్రేణ వేషయేత్ | చణప్రమాణవటికాశ్చాయాశుష్కాశ్చకారయేత్ | ఏకా హ్యుష్ణోదకైఃపీతాః షూచీంచ వ్యపోహతి | లూత విప్పృట భేదేచ గోమాత్రేణ విలేపయేత్ | ఉషామూలేన పీతాచే త్వర్షదప్త విషంహరేత్ | మేహేరక్త ప్రవాహేద శ్రీగంధేనసమంపిజేత్ | అర్కక్షీ రేణసంలిప్తావృశ్చికస్యవిషం హరేత్ | హంతిపుష్పంచ పటలం * రంభాకండర సాన్వితా | కాకమాచీరస్సైంపీతాతిమిరాణివినిశయేత్ | నీలికాయారస్సై

* అజాక్షీ రేణసంయుతా.

రక్తా రక్తాక్షిత్వం వినాశయేత్ | గుడేన భక్షితాచైవ వాత
 రోగంవినాశయేత్ | భృంగరాజరసైః పీతాశిరోదాహంహారే
 ద్భృశేమ్ | తండులోదక సంయుక్తా కాసంకృచ్ఛ్చా వివా
 శయేత్ | గోమూత్రేణయతాపితా స్లీహారోగం వినాశయే
 త్ | ఛాగక్షీర సమాముక్తా వటికా సాశ్వగంధికా | పీతా
 మండల పర్యంతం రాజయక్ష వివాశిని||

తా. పసవు మంచివేపాసు పిప్పళ్ళు మిరిమాలు వాయువిడంగములు తుంప
 ముస్తైలు జీలకఱ్ఱ శొంఠి చిత్రమాలము సైంధవణము చంగల్వకోష్ఠ ఆతివస శిరు
 బొద్ది కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి మేక
 మూత్రముతో 4 ర్షూములు మర్దించి శనగగింజలంఠేసి మాత్రలుజేసి నీడనెండించి
 యందొక దానిని ఉష్ణోదకముతో నేవించిన విషూచియుగోమూత్రముతో నూరిల్పే
 విముచేసిన లూత విస్ఫోటకవ్రణములును నాగురువేరుగంధముతో నేవించిన సర్ప
 విషములను శ్రీగంధముతో నేవించిన ప్రమేహములును కుసుమరోగములును జీల్లేడు
 పాలతోనూరి లేపనముజేసిన తేలుకరచిన విషంబును అరటిగడ్డరసముతోనూరి నేత్ర
 ముల కంజనమువేసిన కంటిపువ్వులును పటలములును నల్లకాచాకురసముతో నేవిం
 చిన నేత్రములయందు జనించు తిమిరరోగంబును నీలీయాకురసముతో నూరినేత్రము
 లకంజనమువేసిన రక్తోద్రేకమును గలుగజేయు నేత్రదోషంబును బెల్లముయొక్క
 అనుపానముతో నేవించిన వాతరోగములును గుంటగలగ రాకురసముతో నేవించిన
 శిరోవాతము శిరోజనిత తాపమును పశికడుగుతో నేవించినకాసమునుమాత్రకృచ్ఛ
 ములును గోమూత్రముతో నేవించినస్లీహారోగంబును మేక పాలు * డొమ్మడోలుగడ్డ
 చూర్ణము అనువానితో 40 దినములు నేవించిన క్షయరోగంబును హరించు. (మఱి
 యు దీనినే శిరుబొద్దివేళ్ళకషాయముతో నేవించినజ్వరములునుప్రసూతిరోగములును
 బెల్లముతో 6 మాసములు నేవించిన పంగువాతములు భ్రమణవాతమును తిమిరవా
 మును హరించు.)

పక్షి అర్ధితవాతములకు భృంగాదినస్యము.

శ్లో॥ భృంగై రండక నిర్ధండోయే మత్స్యక్షీచార్క పత్రకమ్ |
 సత్తైల మరిచంనస్యం పక్షుఘాతార్ది తేషుచ||

* ఇదే పెన్నెరుగడ్డయనియు జెప్పబడు.

తా. గుంటగలగర ఆముదపుకొనలు వావిలికొనలు పొన్నగంటియాకు జిల్లేడు కొనలు వీనిని సమభాగములుగనూరి కల్కముచేసి అందు మిరియపుచూర్ణము నూనె కలిపి నస్యముజేసిన పక్షుఘాతవాతము అర్దితవాతము హరించు.

మూర్ఛావాతమునకు మధూకాది నస్యములు.

శ్లో॥ మధూకపిష్టం సితకూచ యుక్తం స్తస్యేననస్యం వినిహంతి
మూర్ఛామ్ । స్తస్యేనఘోషు స్వరసేననస్యం సుచందనం
చైవ నిహంతిమూర్ఛామ్॥

తా. ఇప్పపిండి పంచదార అనువానిని చనుబాలతోనూరి నస్యముచేసినను లేక చనుబాలు చెరుకురసము శ్రీగంధము అనువాని నేకముజేసి నస్యముజేసినను మూర్ఛావాతము హరించు (మఱియు జిల్లేడుకొనల నస్యముచేసిన కూతవేసి ధూమి ప్రైబజే మూర్ఛాకోగములు హరించు.

అర్దితాదివాతములకు కాశ్యర్యాదినస్యము॥

శ్లో॥ కాశ్యరీచవ్యకుష్ఠంచ లవంగందారు సైంధవమ్ ।
పిప్పలీ నస్యకంఠాంతి హ్యర్దిశంచ హనుగ్రహమ్ ॥

తా కవ్యపుసుమ్మడు కొనలు చెవ్యము చంగల్యకొమ్మ లంగములు దేవదారు సైంధవలవణము పిప్పలీ వీనినిసమభాగములుగనూరి నస్యముచేసిన అర్దితవాతము హనుగ్రహవాతము హరించును.

మూర్ఛాదులకు కుంకుమాదినస్యము.

శ్లో॥ కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం మూర్ఛాపిత్త వికారనుత్ ।
శిరోభ్రమ హారంశ్రేష్ఠం నస్యంవై నాత్రసంశయ ॥

తా. కుంకుమపువ్వును తేనెలోకలిపి నస్యముచేసి మూర్ఛ ప్రైత్తివికారము తలదిరుగుట స్సంశయముగ హరించు.

వాతాదిరోగములకు త్రికటుకాది నస్యము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] త్రూషణం చిత్రకంచైవ లాంగ లీచేంద్ర
వారుణీ । వచామఘకబీజాని తత్రపాతా నదీఫలమ్ । తాళకం

వత్సనాభంచ చాంకోః ఊరయుగ్మకమ్ | ఏవంఘంచ దక్షై
తాని సమభాగాని కారయేత్ | సూక్ష్మచూర్ణీ కృతంచైవ
నిస్సండి తింత్రీణీరసైః ఆర్ద్రక స్వరస్మై ర్మర్ద్యం త్రివిధైశ్చ
విచక్షణః | ఏవంనస్యః ప్రదాతవ్య మర్క-మూల రసేనచ |
అపస్మారంచ హృద్రోగం వాతసంకులమేవచ | ధనుర్వాతం
భ్రమంహంతి హ్యున్మాదం సన్నిపాతకమ్ | పూజ్యపాదకృ
తోయోగో నరాణాం హితకామ్యయా||

తా. త్రికటకములు చిత్రమూలముచెన్నచెల్లగడ్డ పాపరజేళ్ళు కన ఇప్పగిం
న శిరుబొద్దిపేళ్ళు సముద్రపాలవిట్టలు శుద్ధిచేసినతాళకము శుద్ధిచేసిన వసనాభి
డుగకొనలు సస్యశోణము యవక్షారము ఈపదిహేను దినుసులను సమభాగములుగ
కొనిసూక్ష్మముగ చూర్ణముచేసి వావిలి చింతాప అల్లము అనువానిరసములతో 1
సము మర్దించి వనగింజలం తేసి మాత్రలుచేసి ఎండనెండించి యందొకదానిని జల్లే
పేళ్ళరసముతోనూరి నస్యముచేసిన అపస్మారము హృద్రోగము వాతరోగముచేత
రము గను తెరుగక పడేరోగములు ధనుర్వాతము భ్రమణవాతము ఉన్మాదము
న్నిపాతము నశించు. ఇది లోకహితార్థమై పూజ్యపాదునిచే నిర్మింపబడియె.

దండవాత లక్షణము.

శ్లో|| దండవత్ స్తంభతే యస్త్రిమందాగ్ని శ్చాత్తిశీతతా |
అపస్మారశ్చ తంద్రాచకఫః పాండుశ్చస్వాపితా |
ఉదరంగంధలేపేన శరాలంవాయుశ్చ దండకః ||

తా. అగ్నిమాంద్యము కడుతైత్యము అపస్మారము తంద్ర దగ్గుగలుగుట శరీర
పాండురవర్ణముగనుండుట నిరురగలుగుట ఉదరమునక్రీగంధము పుసికొనినటు
నే వాసనవచ్చుట శూలగంఠుట ఈ లక్షణములుగలిగి శరీరము దండమువలె స్తం
ంచియుండుటయే దండవాతమని తెలియవలయు.

దండవాతమున విజయబై రవరసము

శ్లో|| శుద్ధనూతం విషంగంధం మరీచం నాగరంసమమ్ |
త్రిక్షారంపంచలవణంపేక్షయే దార్థికద్రవైః |

కావకుప్యంత రే క్షీప్వా శనైర్మృద్విగ్ని నాపచేత్ |
 సాంగశీతలసముద్భృత్య దశమాంశం విషంక్షిపేత్ |
 సూక్ష్మచూర్ణంకృతంఖల్వే గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్ |
 ఆర్ద్రకద్రవసంయుక్తం దండవతం విరాశయేత్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినగంధకము మిరియాలు శొంఠి
 సర్వక్షౌరము యవక్షౌరము టంకణక్షౌరము * సంచలవణముల వీనిని సమభాగములుగ
 గ్రహించి చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో 1 దినముమర్దించి గాజు
 కుప్పెలోనునిచి చీలమున్ను తేపనముజేసి ఎండించి రి గ్నూములు మృద్విగ్నిలోవండి
 సాంగశీతలమన దీసి మరల ఖల్వములోనునిచి దానికి పదియవభాగము శుద్ధిచేసిన
 నాణ్ణికలిపి బాగుగమర్దించి గురినింజలంత అల్లపురసానుపానముతో సేవించినదండవా
 తము (అనువాతము అక్షిణ్ణవాతము) హరించు.

మందవత లక్షణము.

శ్లో॥ పాండుపుశ్చభ్రామోమూర్ఛా స్వేదఃకంఠేపరిభ్రమః |
 వాంతినోహోవికారశ్చ మందవతస్య లక్షణమ్ ||

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట తబ్బిబ్బిల్లాడుట మూర్ఛకుటికాయం
 గు చెమటలుగుట శరీరముతిరుగుట వాంతి ఓకరగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది
 మందవతమని తెలియవలయు.

మందవతమునకు కాలకంటకరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం మృతంగంధం చాభ్రాకంతీక్ష్ణ తామ్రకమ్
 హంసపాదిరిస్తై ర్మృత్యంకాచకు వ్యానివేశయేత్ |
 వాలుకాయంత్రకే పాచ్యంషణ్డ్యామాంతే సముద్ధరేత్ |
 మాషమాత్ర ప్రయోగేణమందవతో విసశ్యతి||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసినగంధకము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము
 తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకు రసముతో

* సంచలవణములను--స్తైంధవలవణము శౌవర్చలవణము బిడాలవణము
 కాలకంటకము సముద్రలవణము అనునవి.

1 దినము మర్దించి గాజు కెప్పెలోనునిచి చీలమున్ను లేపనముజేసి ఎండించి వాలుకా యంత్రమున 6 రూములువండి సాంగశీతలమునదీసి మాషప్రమాణమును మినుపకట్టు వెల్లుల్లిరసము అనువాని అనుపానముతో నేవించిన మందవాతము హరించు.

కోష్ఠవాత లక్షణము.

శ్లో॥ డేహాక్షయోహారి ద్రాచస్వేనోహీనమలస్తథా ।
అగ్నిమాంద్యం వికారశ్చ కోష్ఠవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరము కృశించుట శరీరము పసుపు వర్ణముగనుండుట చెమట కిన్ని మాంద్యము కడుపులో వికారముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి అల్పముగ నులము వెడలుటయే కోష్ఠవాతమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంకరే] సతతం చాగ్నిమాంద్యంచశోభాతీ సా సనం
భవః । డేహంచపాండురంమూత్రం కోష్ఠవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. ఎల్లప్పుడు అగ్నిమాంద్యముగలుగుట శరీరమువాచుట అతిసారము గలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట మూత్రము పాండురవర్ణముగ వెడలుట ఈ లక్షణములుగలిగి కోష్ఠవాతమని తెలియవలయు.

కోష్ఠవాతమునకు స్వచ్ఛందభయిరవరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషంగంధం నేపాళంవిషచిత్రకమ్ ।
అర్కమూలకషాయేణ మర్దయే ద్యామ మాత్రకమ్ ।
డోలాయంత్రేపవేద్యామగుజామాత్రం ప్రదాపయేత్ ।
కోష్ఠవాతవినాశస్సాస్త్వర్వవాతవి కారనుత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు అతివస చిత్రములము వీనిని సమభాగములుగఖల్వములోనునిచి జిల్లేడువేళ్ళ కషాయముతో 1 రూము మర్దించి డోలాయంత్రములో 1 రూమువండి గురిగింజ ప్రమాణమును నేవించిన కోష్ఠ వాతము సర్వవాతములు నశించు.

గుల్మవాత లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్ణిర్భోజనేభంగో జుషీశూలంశిరోవ్యథా ।
థాతుశోషోవికారశ్చ గుల్మవాతస్య లక్షణమ్ ॥

తా. అన్నము అరగకుండుట భోజనమునం దిచ్చలేకుండుట తలనొప్పుట ధాతువులు శోషించుట శరీరము వికారమును జెండుట ఈలక్షణములుగలిగి కడుపు లోశూలిం చుటయే గుల్మవాతమని తెలియవలయు.

గుల్మవాతమునకు శ్రీవిక్రమరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతామృతంతామ్రం శిలాతాశంపగంధకమ్ ।
 కుష్ఠంమహా బలాపథ్యా శ్లిఖకంఠంవిదారికా ।
 ఏరండతైలసంయోజ్యదిన మేకంతు మర్దయేత్ ।
 పునర్నవాద్రవేణ యవ హ్యనుపానేననైతథా ।
 గుంజామాత్రాం వటీంభాదేద్గుల్మవాతం నిబర్హణమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన వసనాభి తామ్రధన్యము శుద్ధిచేసిన మణిశిల శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము చంగల్యకోష్ఠ ముత్తవపులగ పువేళ్ళుకర క్కాయలు శుద్ధిచేసిన మయిలుతుత్తము నేలగుమ్మడుగడ్డ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి ఆముచముతో 1 దినము మర్దించి గురింజంత మాత్రలుచేసి యం దానిని గలిజేయర సానుపానముతో నేవించిన గుల్మవాతము హరించు.

మజ్జావాత లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాంగశోభః కంపశ్చహికావై ఛర్ది సంతిథా ।
 తీవ్రభ్రమణ శూలంచమజ్జా వాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. సర్వాంగములు వాచుట శరీరము వణుకుట ఎక్కిళ్ళు వాంతిగలుగుట శరీరము తిరుగుట శూలగలుగుట ఈ లక్షణములుగలిగి ఎముకలలోని క్రొవ్వుపోషించుటయే మజ్జావాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై వాతారసము నేనివాత గజాంశరసము నేని నేవింపవలయు.)

క్షతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఆనాహోమూత్రకృచ్ఛ్చించ హ్యంగదాహశ్చ కంపనమ్ ।
 నాభిశూలంకుక్షీశూలం క్షతవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. కడుపుఉబ్బుట మూత్రము ఒక్కొక్కవాట్టుగ వెడలుట అవయవములు మండుట శరీరము వణుకుట ఈలక్షణములుగలిగి బొడ్డు కడుపు శూలిం చుటయే క్షతవాతమని తెలియవలయు.

వసావాత లక్షణము.

శ్లో॥ గాత్రేకోపశ్చనేత్రేచ నిద్రాభంగ శ్శిరోవ్యథా ।

నాసాశూలం శిరశ్శూలం వసావాతస్య లక్షణమ్॥

తా. శరీరము వాచుట నేత్రములు ఉబ్బుట నిదురరావండుట తలనొచ్చుట యిట్లు తలశూలించుట ఈ లక్షణములు గలిగి మాంసములోని క్రొవ్వుతోపించుట నేవసావాతమని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై వాతారసము నేని వాతగణాంకుశరసము నేని నేవింపవలయు.)

అణువాత లక్షణము.

శ్లో॥ అణువాతే కుబ్జరూప మంగేషు పరీషీడనమ్ ।

గాత్రభేదోగ తేర్భంగో హ్యణు వాతస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము స్వల్పమగుట కురచతనము గలుగుట అవయవములు నొచ్చుట శరీరము విరిచికొనుట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట ఈలక్షణములు గలిగి నడుమును లోపలికి వంగదీయుటయే అణువాతమని తెలియవలయు. (ఇది యాప్యము ఇదిహరించుటకై వాతగణాంకుశరస నేవననువిషలించుకత్తైల లేవనమును నేయుచుండవలయు.)

దధివాత లక్షణము.

శ్లో॥ అక్షిశూలం కర్ణశూలం నాసాశూలం శిరోభ్రమః ।

హిక్కాతి సారకంచైవ దధివాతస్య లక్షణమ్॥

తా. నేత్రములు కర్ణములు ముక్కుశూలించుట తలతిరుగుట ఎక్కిళ్ళు అతిసారము గలుగుట ఈలక్షణములు గలది దధివాతమని తెలియవలయు.

తధివాతారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధక నేపాళం సమంఖల్వే విమర్దయేత్ ।

చిత్రమూల కషాయేణ డోలాయంత్రేణ సాచియేత్ ।

గుంజామాత్రం వాయయేత్తు దధివాతం వినశ్యతి॥

తా. రసము గంధకము నేపాళములు వీనిని కుద్దిచేసి సమభాగములుగ ఖలుములో నుంచి చిత్రమూలకషాయముతో 1 దిశమువర్దించి డోలాయంత్రమున వ ఒకగురింజయెత్తును నేవించిన దధివాతము హరించు.

కర్ణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణవాతేచ బాధిర్యం మహాశూలేన వీడనమ్ ।

అహోరాత్రం చదుంఖింస్యాద్దేహశోషఃప్రకీర్తితః

తా. చెవులు నొచ్చుట తీయుంబగలు దుఃఖించుట శరీరము కృశించుటకు లక్షణములగలిగి చెవులు విసరాకుండుటయే కర్ణవాతమని తెలియవలయు.

కర్ణవాతహర తైలము.

శ్లో॥ శేఫామ్లతిల కైరండ కుమారీకులమిశిత్రైః ।

తతోనిరూహోవాతఘ్నః కల్కన్నేహైర్నిరూహయేత్ ।

కర్ణవాతం నిహంత్యాశు బాధిర్యంచ విహాశయేత్ ।

తా. నల్లవాణిల ఆమ్లవేతగను నువ్వులనూనె ఆముదము కలబందగుజ్జ వ్రాకుడు వీనిని కల్కముగవండి చెవిలో * నిరూహవస్తి సంస్కారము చేసినకర్ణవాతము చెవుడు కడుకీఘ్రముగ హరించు.

బధిరవాత లక్షణము.

శ్లో॥ వాతేనబధిరోజాః తథాశ్రోత్రధ్వనిర్భవేత్ ।

కర్ణవాత హరంతైలం ప్రయోక్తస్య ప్రలాయతే ॥

తా. వాతమువలన చెవుడు చెవులయందు భ్వనిగలిగిన బధిరవాతమని తెలియవలయు. ఇదిహరించుటకైపైజెప్పబడిన కర్ణవాతహరతైలమును ప్రయోగింపవలయు.

కర్ణవాతమునకు దశమూల తైలము.

శ్లో॥ క్వాథశ్చ దశమూలాలాం ఛాగక్షీరంచ తత్సమమ్ ।

తిలతైలం ద్వయోస్తుల్యం వాచ్యం తైలావశేషితమ్ ।

తత్యైః నిత్యే పేత్కర్ణే బాధిర్యం నాశయేత్సమమ్ ॥

తా. దశమూలములన (మాచేడు గుమ్మడు తక్కిలి కలిగొట్టు దుందిలముకోగాన్న నేలపొన్న నేలములక పెద్దములకపల్లెరు) అనువాని వేళ్ళనుదంచినపాము

* నిరూహమన - కషాయము పాలు తైలము అనువానిని

చిమ్మనగొట్టుముతో చిమ్ముట.

కాచి వడియకట్టిదానికిసముగు మేకపాలుగలిపి ఈ రెంటికిసముగు నువ్వులనూ నెకలిపి తైలముపాకముగ (అనగా తైలము శేషించువరకు) వండి దానిని చెవిలోబోపి నచెవుడు ధ్వని కడు శీఘ్రముగ హరించు.)

కర్ణశూలనాతలక్షణము తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ కర్ణశూలంపవనజం షీ పేచ్ఛోత్రేరసాశనమ్ ।
 వాతఘ్నుసాధితంసర్పిః కోష్ఠంకర్ణంచ పూరయేత్ ।
 మహాతఃపంచమూలస్య కాస్తాత్మైమేన వేష్టితాత్ ।
 తైలసిక్తాస్పృద్ధిప్తాగ్నే స్నేహస్సవ్యోరుజాపహః ॥

తా. వాతమువలన చెవులయందుశూలగులుగు దానియందు అన్నరసమును ఆవునెయ్యిని విడిచి చెవిలోబోసినను లేక వాతశరద్రవ్యయు క్తముగ కాచబడిన ఘృతమును చెవిలోబోసినను లేక మాకేడు చిత్రమూలము పెద్దమాణి గుమ్మకుకలి గొట్టి అను మహాపంచమూలముల యొక్క కాష్ఠములను పట్టువస్త్రముచుట్టియూ నెలో తడిపి జ్వాలగ దీపముచుట్టించి యందు స్రవించెడి తైలమును చెవిలోబోసినను చెవి నొప్పితక్షణమున హరించు.

ఉన్మాదవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రలాపకృత్తథాకోపీ భూతావేశ వికారకృత్ ।
 దిగంబరస్పృతిభ్రంశ ఉన్మాదస్సౌచ్యచూరుతః ॥

తా. వచురుట కోపగించుకొనుట దమ్యముపట్టినట్టుగ దిగంబరుడుగు మండుట స్పృతిలేకుండుట ఈలక్షణములును ఉన్మాదమును గలిగియుండుటయే ఉన్మాద వాతమని తెలియవలయు (ఇదిహరించుటకై ఉన్మాద ప్రకరణమున జెప్పబడు విజయగుళికల నేని పర్వతీరసము నేని నేవింపవలయు.)

ఊర్ధ్వవాత లక్షణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వోధో మలంబద్ధ ముచ్ఛ్వాసశ్వాసకాసకౌ ।
 అన్నంక్షీణంచ మందాగ్నిరూర్ధ్వవాతస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరముబద్ధగించుట మలముబంధించుట అన్నమునందిచ్చలేకుండుట ఆ గ్నిమాంద్యములుగులుగుట ఈ లక్షణములతోడ ఉచ్ఛ్వాసము లేక శ్వాసకాసలుగుటయే ఊర్ధ్వవాతమని తెలియవలయు. [ఇది అనేధ్యము.]

ఊర్ధ్వవాతమునకు వాతారిరసము.

శ్లో॥ క్రమోత్తరగుణంశుద్ధం రసంగంధంఫలత్రయమ్ | చిత్రకంగు
 గ్గులు-మర్ద్యం పంచైరండకత్తైలజైః | పున్నాగంబృహతీ
 యుగ్గం దేవదారుసుచూర్ణకమ్ | ఏతత్పూర్వోషధసమంమర్ద
 యేద్యామమాత్రకమ్ | కర్షంఖాదేత్ప్రేబేత్కావ్యధం నాగరై
 రండమూలజమ్ | అభ్యంగైరండతైలేన పృష్టే స్వేదంచకార
 యేత్ | విరేచనంభవేతేన స్నిగ్ధముష్ణంచభోజయేత్ | రసో
 వాతారినామాయ మూర్ధ్వవాతంచ నాశత్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 మాడయెత్తు శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 మాడల ఎత్తు
 కరక్కాయలు 3 మాడల ఎత్తు తానికాయలు 4 మాడల ఎత్తు ఉసిరికెపప్పు 5
 మాడల ఎత్తు చిత్రమాలము 6 మాడల ఎత్తు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము 7 మాడల ఎత్తు
 ఇటుల పీచునెల్ల ఖల్వములోనుంచి 8 మాడల ఎత్తు ఆముదముబోసి మర్దించి పిదప
 దానికి సమముగ సురపాన్న నేలములక వాసడు దేవదారు అనువాని చూర్ణమును
 కలిపి మరల ఒక గూసువరకు మర్దించి కర్ష ప్రమాణముంజేసి మాత్రలుజేసి యందొక
 నానిని శొంతి ఆముదపువేళ్ళు అనువాని కషాయానుపానముతో సేవనను ఆముదము
 తో అభ్యంజనమును స్వేదస్నానముగలుగునటుల వీఘ్రయంచు మర్దనను చేయించిన
 ఊర్ధ్వవాతము హరించు మళియు నీయాషధసేవనవలన ఒకమారు విరేచనంబగు
 పిదప స్నిగ్ధమై ఒకింత ఉష్ణముగనుండు భోజనమును భుజింపంజేయవలయు.

ఆమవాత లక్షణము

శ్లో॥ దేహంచసాండురంమూత్రం తృష్ణాఛర్దిశ్చనేత్రకమ్ |
 వీతవర్ణంభవేదుష్ణ మామవాతస్మై లక్షణమ్ ||

తా. శరీరము మూత్రము సాండురవర్ణముగ నుండుట దప్పి వాంతిగలుగుట
 నేత్రములుపచ్చగ శరీరము ఉష్ణముగనుండుట ఈలక్షణములుగలది ఆమవాతమని
 తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] జంఘోరు త్రికసంధినాం వ్యథా హృస్యాభి
 నాదకే | తృష్ణాశోషోవిషూచిశ్చాప్యమవాతస్య లక్షణమ్ ||

తా పిక్కలు తొడలు ముడ్డిపూస సంధులు హృదయము వాల్చి జోధములు నువాయింను వేదనగలుగుట దప్పిగలుగుట శరీరము యెండుట విఘాచిగలుగుట 4 లక్షణములుగలది ఆమవాతమని తెలియవలయు.

ఆమవాతనివ ర్తనోపాయము.

శ్లో॥ పంచవక్త్రసోదేయో ద్విగుంజంతస్త్రిసాంతయే |
దద్యాదేరండతై లేన రసంవాతారిమేనచ ||

తా. పైజెప్పబడు పంచవక్త్రసములలో 2 గురిగించల ప్రమాణమును నేవించినను లేక ఆముదముతో వాతారసమునుగలిపి నేవించినను ఆమవాతమునారించు.

ఆమవాతమునకు పంచవక్త్రసము.

శ్లో॥ శుద్ధపూతం సముగంధం మరీచం టుకణంకణా |
మర్దయేదూర్తజద్రావై ద్దినమేకం నిశోషయేత్ |
పంచవక్త్రశోనామా ద్విగుంజం సన్నిపాతజిత్ |
అర్కమూల కషాయంచ సవ్యోషనుపాన యేత్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము మిరియాల శుద్ధిచేసిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి ఉమ్మెత్తరసముతో 1 దినము మర్దించి ఎండించి రెండుగురిగించల ప్రమాణము జిల్లేడు వేళ్ళకషాయము త్రికటు కచూర్ణము ఆమవానియనుపానముతోడ తిండిన ఆమవాతము సన్నిపాతము హరించు.

ఆమవాతమునకు ఏరండతైలము.

శ్లో॥ ఆమవాత గజేంద్రస్య శరీరవన చారిణః |
ఏకఏవాగ్రణీర్హంతా ఏరండస్నేహ కేసరీ ||

తా. శరీరమువనమున సంచరించునట్టి ఆమవాతమును నేనుగును ఆముదమును సొహము నశింపజేయుచున్నయది.

బరుగువాతమునకు చికిత్స.

సీ॥ పెనువజ్రస్థిలియుబీరయుగురిజాకురసము మిర్యమునూనెరవిది నమున నొక్కటిరెగొట్టి చెక్కమిర్యము ద్రాగి తెరలగావిడెము

సంధిల్లనొక్కటి | తగుగువ్వగుత్తాకు ద్రవమును మిరియఁబుగో
 ఘృతంబున సేవఁగూడనొకటి | మేదినినీలాకు మేకపాలును
 గాచి చెన్నుమీఱఁగఁసేవఁజేయనొకటి | నెమిలి చెక్కయు
 పిప్పలీ నమరఁద్రాగి | యొరుగుదిక్కున గంధంబు నొరయ
 నొకటి | రమణతో బుడ్డ కాచాకురసము నెయ్యి | మిరియ
 ములమాను చుండుఁదానొరుగువాయ్యుఁ |

వాతప్రకోప లక్షణము.

శ్లో॥ పార్శ్వసంగోచశూలార్తి స్సంధిభంగోత్తిశీతితా |
 అంగకోఘఃఖిరశ్యాపోవాతాత్స్విజాయతే ||

తా. శరీరపార్శ్వము సంగోచమును జెందుట శూలగులుగుట కీళ్ళునొచ్చుట
 శరీరము చల్లగనుండుట అంగములువాచుట అంగములు బిరుపై నల్లగనుండుట నిదుర
 గలుగుట ఈ లక్షణములవలన వాతము ప్రకోపించినదని తెలియవలయు.

వాతశమనోపచారములు.

శ్లో॥ స్వేదాభ్యంగైఃకటుతూరైః స్వేషైర్వాభోజనైర్వృత్తైః |
 తైలైరసౌపథైర్ద్రవ్యైర్మారుతంనాశయేద్భిషక్ ||

తా. మతీయు వాతప్రకోపమును స్వేదస్నానము అభ్యంజనము కారము ఊర
 ము స్వేదము ఉష్ణాన్నభోజనమువారోపయు క్తఘృతములు తైలములర సౌవధములు
 ఈ మొదలగువానివలన వైద్యుడు బోకడచవలయు.

సర్వవాతములకు స్వచ్ఛందబైరవము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం మృతంలోహం తాప్యంగంధకతాళకమ్ | పథాం
 గ్నిసుంధనిర్గుండీ త్ర్యూషణం టంకణంవిషమ్ | తుల్యాంశం
 మర్తయోత్థల్వే దించనిర్గుండీకాద్రవైః | ముండీద్రావై రేకదిన్య
 ద్విగుంజం వటకీకృతిమ్ | భక్షయేత్సర్వ వాతారోనామ్నా
 స్యస్పందబైరవః || కాన్నామృ తాదేవదారు శుంఠీవాతారి
 తుల్యకమ్ | గుగ్గులుం సర్వతుల్యాంగకుట్టయేద్భృత పాచి
 తమ్ | కన్నగదభక్షయేచ్ఛాను సర్వవాత హారంపరమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసినరసము లోహభస్మము స్వర్ణమాక్షికభస్మము శుద్ధిచేసినగంధ కము శుద్ధిచేసినతాళకము కరక్కాయ నెల్లివాపిలి త్రికటుకములు శుద్ధిచేసినకలిగారము శుద్ధిచేసిన వసనాభి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వావిలామరసముతో 1 దినము బోడతరపామరసముతో 1 దినము మర్దిచి 2 గురింజలం తేనీ మాత్రలుజేయవలయు. ఇదియ స్వచ్ఛందభైరవ మనంబడు గుంపరాన్న చూర్ణము తిప్పతీగ చూర్ణము దేవదారు చూర్ణము శొంతిచూర్ణము ఆముషము అనువాని సమభాగములుగ గ్రహించి దానికి సముముగ శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలచూర్ణమునువైచి అందు నెయ్యి గలిపి వండి కర్ణ ప్రమాణమును జేకొని వానిలో పైస్వచ్ఛంద భైరవమును గలిపి 2 మండలములు సేవింపుచుండినను లేక (రసఉబ్బవేసినను) సర్వవాతములుహరించు.

అశీతివాత సామాన్యలక్షణము.

శ్లో॥ [శారీరనిఘంటా] అశీతిర్వాతగోగశ్చ జాయంతే వాతకోపతః । రుక్తోదభేద సంకోచ శోష వేష్టనలక్షణాః ॥

దా. విరుద్ధాహార చేష్టలవలన వాతముప్రకోపించి † ఎనుబదివాతముల గల గంజేయు అందు పీడ పోట్లుబ్రద్దలు సేయునటుల వేడన శరీర సంకోచము శరీరకార్యము శరీరము మెలిబడుట ఈ లక్షణములుగలుగు.

మతాంతరస్థాశీతివాతములలో బలవత్తరములయిన వాతములు.

శ్లో॥ ఆయామద్వయదండకార్దితచ ను స్రంస వ్రణాయామరుజ్జి హ్వస్తంధకశాయఖంజవికృతిస్సాగృధ్రసీవిశ్వచిః । ఖల్లీస్యాదపతం త్రతాసకగదాపంగుశ్చఖంజఃక్రమా । దూర స్తంధశిరో గ్రహవపితథాక్షేపాఃఘ్రిదాహాయయాః । వాతకోటకగదోప బాహుకంక్రోమ్మశీర్షమధపాదచూర్షరుక్ । పక్షుఘాతమఖిలాంగ వాతరుక్మారు కేషుబలవత్తరాఇమే ॥

† ఈ వాతప్రకరణమునం దశీతివాతనామ లక్షణంబులు జెప్పబడియె ఐననువానికిమతాంతరమువలన నామ లక్షణభేదములు గలిగియున్నయవివానిలో ఇందు జెప్పబడిన వీర వాతలక్షణంబుల నిచట నుపహరించిన గ్రంథవిస్తరంబగునను భీతిచే జెప్పబడవయ్యె కావున వాని నామ లక్షణముల శారీరనిఘంటు మొవలగుగ్రంథములవలన తెలిసికొనవలయు.

తా. అంతరాయమును బహిరాయమును దండకములద్వితము హనుస్రం
 సముప్రణాయమును జిహ్వోస్తంభముకళాయఖంజము గృక్రసి విశ్వాచి ఖల్లీ అప
 తంత్రకము అపతానకము పంగువు ఖంజము ఈరుస్తంభము శిరోగ్రహము ఆక్షేపక
 ము పాచదాహము వాతకంటకము అపబాహుకము క్రోష్టుశీర్షము పాచహర్షకము
 పక్షుఘాతము సర్వాంగవాతము అను నిరువదియైదును అతీతి వాతములలో బలవత్త
 రములని తెలియవలయు.

బలవత్తరవాత లక్షణములు.

సూత్రమ్ || [శరీరసూత్రస్థానే] నేగై రంతరాన మితాంగోంత
 రాయామః | వేగయిర్బహిరానమి తాంగో బహిరాయామః |
 తేనదశరాత్రంనజీవతి | మందవేగేనతుజీవేత్ || దండవేత్ స్తబ్ధ
 సర్వాంగోదండకః | తంభిషగ్నర్జయేత్ | వక్రితవక్త్రాద్ధార్దితః ||
 స్రస్తహనుర్హనుస్రంసః || ప్రణాపకో పాదాంతర్బహిచ్చవేగై
 రానమితాంగోవ్రణాయామః | తంభిషక్పరివర్ణయేత్ || దం
 డవత్ స్తబ్ధజహ్వోజహ్వోస్తంభః || ముక్తసంధిప్రబంధనః
 కళాయఖంజః | గృహీతైకచరణోగృధ్రాసీ | సాబాహూచేద్వి
 శ్వాచిః | పాదేబాహూచఖల్లీ || అంతర్బహిశ్చవేగయిర్బమి
 తాంగోవతంత్రః | తేనదశరాత్రంనజీవతి | మందవేగేనతు
 జీవేత్ | అపతంత్రకవదపతానకః | తత్రాయంవిశేషః | హృద్య
 నిలేవిముక్తేసుఖభవేత్ | సతుసాశ్యః || గృహీతసక్తిద్వయః
 పంగుః || గృహీతైకసక్తిఃఖంజః || దండవత్ స్తబ్ధోరుఃఊరు
 స్తంభః | గృహీతగ్రీవాశిరశ్శిరోగ్రహః || అనుక్రమంవేగైః
 పరితస్స మాషీష్టాగఆక్షేపకః || పాచదాహకత్వాదనిఘ్ని
 దాహః | సకంటకగమనోవాతకంతకః || అధోముఖబాహు
 రపబాహుకః || జానుమధ్యాదికరుజాశోఘఃక్రోష్టుశీర్షకః ||
 సుప్త్యాహృష్ట పాదఃపారహర్షః || హజైకపక్షః పక్షుఘాతః ||
 భగ్నసర్వాంగసర్వాంగవాతః |

తా. వాతము తొమ్ము నాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలెవంగతీయునదిఅంత
 రాయామ వాతమనియు వీవునాశ్రయించి శరీరమును విల్లువలె వంగదీయునది

బహిరాతూనువాతమనియు జెప్పబడు. ఇవి జనించిన 10 దినములకు రోగిమృతి జెందు అయినను వానియందు తీపులు మందముగ నుండిన రోగిజీవించు—శరీరమును కఱ్ఱవలె స్తంభింపజేయునది దండకవాతమనబడు. ఇది అసాధ్యమగుటంజేసి దానియందు వైద్యుడు చికిత్సజేయంజనను. —వాతము ముఖము నాశ్రయించి సగము నోరును వంకరగజేయునది ఆర్దితవాతమనియు దవడల నాశ్రయించి వానిని బారునటులంజేయునది హనుస్రంసవాతమనియు జెప్పబడు. ప్రణాళికోవమువలన శరీరమును లోనికిగాని వెలపలికిగాని వంగతీయునది ప్రణాళికామవాతమనబడు. ఇది అసాధ్యమగుటంజేసి వైద్యుడు వర్తింపవలయు. —వాతము వాగ్యాహిని సిరలయందు బ్రవేశించి నాలుకను దండమువలె స్తంభింపజేయునది జహ్వోస్తంభవాతమనియుకరీరసంఘలవదలించి శరీరమును కాళ్ళను వణికింపుచు ఖంజరీపిట్టవలె వంకరగ నడుచునటులంజేయునది కళాయ ఖంజరాతమనియు 1 పాదముయొక్క సిరలనాశ్రయించి కదలకబంధింపజేయునది గృధ్రసీవాతమనియు 1 హస్తముయొక్క స్థూలసిరలయందు బ్రవేశించి అందుండి భుజములయలను వ్యాపించి హస్తమునుకదలక బంధింపజేయునది విశ్వాచినాతమనియు కాళ్ళచేతులయందు వ్యాపించి తూలనుగలుగంజేయునది ఖల్లివాతమనియు జెప్పబడు. —వాతము ఊర్ధ్వముఖంబై లోపల వెలుపల వేదనను తాపమును గలుగంజేయుచు శరీరమును వంగతీయునది అపతంత్రక వాతమనబడు ఇదిగలవాడు 10 దినములకు మృతిజెందు. అయినను దానియందు మెల్లని తీపులు గలిగియుండిన వాడుజీవించు. —అపతంత్రక వాతలక్షణములుగలదేఅపతానకవాతమనబడు. అయినను దానియందు టోమ్మనొప్పి లేకుండిన రోగిజీవించు. ఇది అసాధ్యము. —వాతము రెండురొండ్ల బ్రవేశించి తొడలయందలి స్థూలనరంబులకేగి తొడలబంధింప జేయునది పంగువాతమనియు ఒకరొండియందు బ్రవేశించి 1 తొడయందు వ్యాపించి కుంటితనము గలుగంజేయునది ఖండవాతమనియు తొడలయందు బ్రవేశించి గుదియవలె స్తంభింపజేయునది ఊరు స్తంభవాతమనియు మెడతల వీని కదలక బంధింపజేయునది సిరోగ్రహవాతమనియు సిరలజొచ్చి ఏగుగనినాద కూర్చుండువాని శరీరము కదలుభంగి శరీరమును పలుమారు కదలునటులంజేయునది ఆక్షేపకవాతమనియు నడిచిన అరికొళ్ళు మండునటులంజేయునది పాదదాహవాతమనియు నడచిన ముండ్లునాటునటుల నొచ్చునటులంజేయునది కంటకవాతమనియు చెయ్యిని తలక్రిందుగజేయునది అపభాహుకవాతమనియు రక్తాశ్రితమై మెకాలినదును కడునొప్పిని వాపునుగలుగంజేయునది క్రోష్టుకీర్న వాతమనియు కఫాశ్రితమై కాళ్ళయందు గిలిగింతలవలె తిమురును గలుగంజేయునది పాదహర్ష వాతమ

నియు అర్థాంగమున బ్రవేశించి సంధిబంధములవదలించి శరీరముయొక్క 1 పార్శ్వమును చేతనారహితముగ జేయునది పక్షుఘాతవాతమనియు విరగగొట్టుబడినటుల సర్వాంగములయందు నొప్పి గలుగంజేయునది సర్వాంగవాతమనియు జెప్పబడు.

బలవత్తర వాతోవచారము,

శ్లో॥ ఏతేదాహ క్రియాసాధ్యా అగ్నివై ద్య మతఃపరమ్॥

తా. పైజెప్పబడిన వాతములు అగ్నికర్మవలన సాధ్యంబులు అట్లుగటంజేసి అగ్నికర్మలవచించెద.

వాతములకు రక్షోదికర్మలు.

సూత్రమ్॥ అయామద్వయాప తంతాకాపతానకా క్షేపకేషు శిరోలలాటకర్ణమూల గ్రీవాగ్రపృష్ఠమధ్య త్రికవక్షోజంఘా ప్రదేశేషుసందహేత్ ॥ అర్దితేగ్రీవాగ్రపవ ॥ హను సంసేహ నుమూలయోరేవ ॥ జిహ్వస్తంభేకణ్ఠ మూలయోరేవ ॥ కళాయఖంజేసంధిబంధనేషు ॥ గృధ్రస్యాంజానో రూర్ధ్వ వాచతు రంగుళే ॥ విశ్వాచ్యాంహస్తే తద్వత్ ॥ ఖల్యాంతద్వత్పాదహస్తయోః ॥ సక్తి మధ్యేవంగౌ ॥ తద్వత్పజే ॥ వాతకంటకే గుల్పాద ధోద్వ్యంగుళే ॥ అపబాహుకే భుజశీర సోర్ద్వ్యంగుళే ॥ భుజానుక సాలస్యపరితఃక్రోష్ణశీర్షికే ॥ ఊరుస్తంభే తన్మధ్యపవ ॥ పాదదాహేనదాహః ॥ శివోగ్రహే గ్రీవాగ్రపవ ॥ పాదహస్తే నదాహః ॥ పక్షుఘాతేషు పక్షయోరేవ ॥ సర్వాంగవాతేనదాహః ॥

తా. అంతరాయమును బహిరాయమును అపతంత్రకము అపతానకము ఆక్షేపకము అను నీ 5 వాతములయందు శిరము లలాటము కర్ణమూలము మెడ నడి నీపు ముడ్డిపూస తొమ్ము పిక్కలు అనువానియందును అర్దితవాతమున మెడకు పై భాగమునందును రక్షవేయవలయు. హనుస్రంసవాతమునందు చెక్కిళ్ళ మొలముల యందుగాని లేక పెద్దచెవిగుబ మెడటిగుంటలోగాని లేక క్రిందిపెదవిగుంటలోగాని రక్షవేయవలయు. జిహ్వస్తంభ వాతమునందు చెవికొలుకులయందును కళాయఖంజ

వాతమున కీళ్ళయందును రక్షలువేయవలయు, గృధ్రసీవాతమున మోకాలియొక్క 4 అంగుళములపైనేగాని లేక వెనుకగాని రక్షవేయవలయు. విశ్వచీవాతమున చెయ్యినడిమికిలుకు ముందరగాని లేక వెనుకగాని రక్షలువేయవలయు. ఖల్లీవాతము నందు మోకాళ్ళు మోచేతులు ఆలువాని ముందర వెనుక రక్షలు వేయవలయు. పంగువాతము ఖంజవాతము ఆనువానియందు తొడల మధ్యమునందును వాతకంట వాతమున చీలమండలకు 2 వేళ్ళక్రిందనుఅవ బాహుకవాతమునభుజశిరస్సులకు 2 వేళ్ళక్రిందను క్రోష్టుశీర్ష వాతమున మోకాలిచిప్ప తీరుగువారయందును ఉబరుస్తంభవాతమున తొడలనడుమను రక్షలువేయవలయు. పాదహాహవాతమున రక్షలువేయంజనదు. — శిరోగ్రహవాతమున మెడతుడన రక్షలువేయవలయు. — పాదహర్ష వాతమున రక్షలువేయంజనదు. — పక్షుఘాతవాతమున ఇరుప్రక్కల రక్షలువేయవలయు. — సర్వాంగవాతమున రక్షలువేయంజనదు.

సూత్రమ్ || ఆచూమయోస్సిరావేధమ్ | వమనంచకుర్యాత్ ||

తా. అంతరాయామి బహిరాయామవాతములయందు సిరావేధనను వమనము నుజేయించవలయు.

సూత్రమ్ || త్వణ్మాంసశోణితగతేష్వనిలేషుశృంగై రస్రంవిస్రవయ్యేత్ ||

తా. త్వగ్గత మాంసగత రక్తగతవాతములయందు త్రొమ్మున శృంగములతో రక్తమును స్రవింపజేయవలయు. కంటియొక్క వల్లగ్రుడ్డు మీదికెగతీయమకంటికిముందర అదురుచుండువాతమున కంటియొక్కక్రింది యెముకమీద కదురుతో నడ్డముగ రక్షవేయవలయు. కాళ్ళయందొడ్డుగ లిగిన చీలమండయొక్క కీలువెనుచంద్రాకారముగ రక్షవేయవలయు. మోకాలు మోచెయ్యి ముంజెయ్యి ఆనువాని లో దేనియందేని వాపు గలిగియుండిననూ నెపటించి 7 తడిబట్టలుచుట్టదానిపైఆగ్నికర్మ నేయబడువాడు సహించునటుల 10 దినములు సాయంప్రాతఃకాలముల ఆగ్నికర్మనేయవలయు. నొప్పిగల కంటియొక్క కనుబొమ్మమీదగండువేళ్ళకు పొడవున కదురుతో అడ్డముగ రక్షవేసిన నేత్రము లెఱ్రనై పొట్టుపొడుచుచు నీరుకారుచుండు నేత్రవాతము హరించు కుడికున్న తెల్లగ ఆవిగై నీళ్ళుగారుచునొప్పితో గూడి కెల్లగ కప్పకొనుచు వచ్చుచుండిన ఎడమకొలియొక్క ఐదుప్రేళ్ళుగాశ్రయించియుండు కీళ్ళయందును ఎడమకున్న అయినయెడల కుడికొలియొక్క ఐదుప్రేళ్ళయందును కీళ్ళయందును అడ్డముగ రక్షవేయవలయు, గుఱ్రపుమొద్దకు జీట్టుడునొలి చికదురుతో

అడ్డముగ రక్షవేయవలయు. డబురుకనాతమున వెలుతురు నారలో త్రాచుచేసిదానిని కాగిననూ నెలోముంచి మోకాలికి రెండంగుళముల ప్రదేశమున రక్షవేయవలయు. మఱియు డబురుకమైన మోకాలియొక్క వెలుపటి కంటికి బిదంగుళములకు దిగువ రక్షవేయవలయు. మఱియు డబురుకమైన కాలియొక్క చీలమండసంధిలో అడ్డము గ కదురుతో చంద్రాకారముగ రక్షవేయవలయు.)

[శుద్ధిచేసిననాభి మేకవెంట్రుకలఃపూడివె మిరియాలు వీనిని దినుసుకొకటింటికి 1 తులముచొప్పన ఖల్వములోనునిచికరివేపాకురసముతో మర్చించి గురిగింజంతేసి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని బిరుచిన్నముల కరివేపాకురసముతో నేవించిన ఒరుగువాతము సర్వవాతములు మార్చ హరించు.]

ఉ# మేలు చికిత్సఁగోరి వినుమేదిని బ్రహ్మజెముండుఁ బాలునం |
నాలుగు సేరులముదము నాలుగు సేరులుఁగూర్చి యందులో |
నేలపు దంగెఱకుపొడి నీరులిగడ్డల సర్ధ సేరునం |
గ్రాలఁగఁదై లపాకముగఁ గాచియుఁ వాతశరీరినొప్పిపై |
దాలిమిఁబూసికాచినను దత్తణమాత్రన మానునిమ్ముగక ॥

సర్వవాతములకు అర్కాద్వితైలము.

శ్లో# అర్కక్షీరమజాక్షీరం నిర్గుండీతింత్రిణీరసః |
తిలతైలసమాయుక్తం వాతాశీతివినాశనమ్ ॥

తా. జిల్లేడుపాలు మేకపాలు వావిలాకురసము | చింతాకురసము నూనె వీనిని సమభాగములుగ కలిపి 1 కుండలోబోసి తైలపక్వముగ కాచి శరీరమునకులేపనము చేసి మర్చింపుచుండిన 80 వాతములు హరించు.

తైలపాక లక్షణము.

శ్లో# నాంగుళీగ్రాహితాకల్పేనస్నేహిగ్నాచశబ్దితా |
వర్ణాదికంపంచయథాతథయితచ్ఛ్రీఘ్రమాహారేత్ ॥

తా. కల్కము వ్రేళ్ళకు అంటుకొనకుండుట అగ్నియందువైచిన చటచట శబ్దము లేకుండట విజాతీయశ స్పర్శవర్ణ సగంధములుగలుగుట ఈలక్షణములవలన తైలము పక్వమైనదని నెఱింగి దానిని శ్రీఘ్రముగ పించవలయు.

శ్లో॥ పాకస్తుత్రివిధోమందః చిక్కణఃఖరచిక్కణః ।
 మందః కల్కసమేకేష్టే చిక్కణోమదనోపమే ।
 కిం చిత్సీదతికృష్ణేచ వర్తమానేతుపశ్చిమః ॥

తా. తైలపాకము మందము చిక్కణము ఖరచిక్కణము అన రి విధంబులు అందు స్నేహాకిట్టము కల్కముతో సమముగనుండిన మందపాకమనియు మైసముతో సమముగనుండిన చిక్కణపాకమనియు ఒకింత చెడినను లేక నలుపువర్ణమును జెందినను ఖరచిక్కణ పాకమనియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఖరోమణిరవఃకాంస్యే మృదుః పిచునివర్తికా ।
 చిక్కణస్సర్పమాత్రేణ నిమ్నభావంప్రపద్యతే ।
 మృదుర్నస్యే ఖరోభ్యంగేపాసేవస్తాచచిక్కణః ॥

తా. మఱియు స్నేహాకిట్టమును ఉంటుగచేసి కంచుపాత్రలోవైచిన నుడివలె నేర్పనిగలిగిన ఖరపాకమనియు వ్రేళ్ళతోనలిపిన వర్తియొక్క ఆకారమును జెందిన మృదుపాకమనియు, ఉంటుచేసి వ్రేళ్ళతోనదిమిన పల్లముబడిన చిక్కణపాకమనియు తెలియవలయు. తైలము నశ్యమునకు మృదువుగను ఆభ్యంజనమునకు ఖరము గను సానవస్తి కర్మలకు చిక్కణముగను పాకము నేయవలయు.

వాతరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ కుంస్మాండమాష వార్తాకబృహతీ కారవేల్లకమ్ ।
 వాస్తుకంకాసమర్దంచ పృశ్నికాశిపునర్నవమ్ ।
 కృష్ణాఃకుశుత్థాగోధూమాస్తైలంతిక్తపటోలకమ్ ।
 మూలకంవత్సకంచైవ డుండుకంకతకంతథా ।
 తక్కారీనూరణీముండి మిసీజీరకరామథమ్ ।
 పురాణాధాన్యమభ్యంగం మిత్రవర్గో నిలామయే ॥

తా. బూడిసెగుమ్మడుకాయ మినుములు పంకాయ మునగకాయ కాకర య చక్రవర్తికూర కసివెంకూర తూటికూర గలిజేరుకూర నల్లఉలవలు గోధుః నూనె చేతిపొట్ల ముల్లంగి కొడిసెకాయ చుందిలపుకాయ మొక్కపుకాయ తక్ కంబోడితరము పెద్దనదాప బీలకట్టి ఇగువ ప్రాతబిష్యము ఆభ్యంజనస్నానః ఇవివాతరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

వాతరోగములయం దపథ్యములు.

శ్లో॥ శీతాంబుశాకలఃకంద త్రపుసాలాబు ముద్గకమ్ |
 గురుణీచాభిష్యందిని నిష్పావోర్వా రుస్వర్ద పమ్ |
 కరీరాణీతథానింబో నవథాన్యంచలంఖనమ్ |
 మృణాలీ ర్గురసీనింబ తి క్త శింబంహిమాలయః |
 గోశాతకీద్వయంచైవ పవనాశీతిశ త్రవః॥

తా శీతోదకము మూడామలగడ్డ దోసకాయ అనపకాయ (అనగా సారకాయ) పెసలుగురుకరద్రవ్యములు కఫకరపదార్థములు అనుములు నక్కదోసకాయ ఆవాలు వెదురుమొలకలు వేపపండ్లు క్రొత్తధాన్యము ఉపవాసము తామరతూండ్లు చాతలాసిఘర కరివేము చేదుదొండకాయ శీతలప్రదేశము బీరకాయ నేతిబీరకాయ ఇవి 80 వాతరోగములయం దపథ్యంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణి
 నిడిమామిడి భగింత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
 నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీకురీణ వైద్యజన
 శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
 ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
 అశీతివాతరోగనిదాన తత్సాధ్యైసాధ్య చిక
 త్సానుసాన నన్యాస్మి కర్మతైలపాకప
 ధ్యైపథ్య లక్షణయు క్తం వష్టి
 ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— సప్తమ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ శూలినం మేరుకోదండం సద్గులోచన సాయకమ్ ।
త్రిపురాసుర సంహారం నీలకంఠ మహాంభజే ॥

అవతరణిక॥ గ్రంథకర్త తనచేజేయబడు నీగ్రంథమునందు సప్తమప్రకరణమును వచింపఁబూని నిర్విఘ్నముగ పరిసమాప్తిజేంతుటకై తనకృష్టదేవతయగు ఈశ్వరనమస్కారాత్మకమంగళమును “ శూలినం మేరుకోదండం ” అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము॥ శూలహస్తుడై మేరుపర్వతమే ధనస్సుగగలవాడై శ్రీమహావిష్ణువేదానముగ గలవాడై త్రిపురముజయించిన నీలకంఠుని నేనుభజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్యోమి వృషరాజీయ మహంవై ద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమునెడి క్షీరముద్రయునకు చంద్రుడై బసవరాజుఅనిశేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథమునందు సప్తమ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

చతుర్వింశతి పైత్యవివరణము

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] ఆవర్ణంచ వివర్ణంచ సూర్యవర్ణంచ కామి
లా । ఆమ్లంరక్తంచ స్వేదశ్చ హ్యున్నతం పౌండ్రసర్పికమ్ ।
కరపాదంచ శీతంచ మూర్ఛా మధురకుసుమకమ్ ।
క్రోధభ్రంశ శ్చిరఃకృచ్ఛ శృణ్ణా దుర్భావచర్మణీ ।

దుర్గంధం మదనంపిత్రం చతుర్వింశతి వై త్తకమ్ |
 పూర్వాచార్యై రిదంప్రో క్తంశాస్త్ర నూర్గ విచారణాత్ ||

తా. ఆవర్ణపైత్యము వివర్ణపైత్యమునూర్వవర్ణపైత్యము కామిలాపైత్యముఅప్ల
 పైత్యము రక్తపైత్యము స్వేదపైత్యము ఉన్మాదపైత్యము పాండ్రకపైత్యమువిసర్పిపై
 త్యము కరపాదపైత్యము శీతపైత్యము మూర్ఖాపైత్యము మధురపైత్యముకుసుమపైత్య
 ము క్రోధపైత్యము భ్రంశపైత్యము శిరఃపైత్యము క్షుధాపైత్యము తృషాపైత్యము
 గుర్భావపైత్యము చర్మపైత్యము దురంధపైత్యము మదనపైత్యము అన పైత్యరోగము
 లు 24 విధంబులని వైద్యశాస్త్రానుసారముగ పూర్వాచార్యులు వచించిరి,

ఆవర్ణపైత్య లక్షణము.

శ్లో || [నూధవనిదానే] స్వేదఃకాంతి ప రంత్పష్టా ప్యతి రుర్గంధ
 నేహతా | దేహ స్తుపీతస్సర్వాంగ మావర్ణంపై త్తమాది శేత్ ||

తా. చెమట దప్పిం గుట శరీరము కంపువేగుట శరీరము పచ్చగుండుట
 సర్వాంగముల కంతులుగట్టుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరముకాంతి విహీనముగమం
 డటయే ఆవర్ణపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో || [చరకే] అంగదాహ శిరోదాహః పాదదాహ శ్శిరోభ్రమః |
 మూర్ఖాభ్రమో మనస్తాపో హృదిక్లేశో ముహుర్భయమ్ |
 కంఠస్వేదశ్చ పాండుత్వం శోషఃక్లేశో ముహుర్భయమ్ |
 స ర్వేంద్రియేషు దౌర్బల్య మావర్ణపై త్యలక్షణమ్ ||

తా. శరీరము శిరము పాదములుమండుట తలతిరుగుట మూర్ఖ భ్రమ వాన
 స్తాపముగలుగుట ట్రామ్ములోమండుట కడుపునొమ్ముట కుతికైక్రింద చెమటబట్టుట
 శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట శోష క్లేశముగలుగుట పలుమారు భయపడుట
 శ్రోత్రత్వజ్జే త్రజిహ్వప్రూణేంద్రియ వాక్పాదపాణిపాయు గుహ్యేంద్రియములన
 దసేంద్రియములు దౌర్బల్యమునుజెండుట. (అనగా శ్రోత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున చెవు
 లలో ధ్వనులుగలుగుట చెవులుగడియలుపడుట చెవుడుగలుగుటత్వగింద్రియదౌర్బల్య
 మున చర్మముమండుట శరీరము ఆమరుట శరీరము ఉబ్బుట శరీరమున పొట్టువలేరా
 లుట శరీరము పగులుట శరీరమున దురదగలుగుట నేత్రేంద్రియదౌర్బల్యమున నేత్ర
 ములుమండుట నిఃసరబట్టకుండుట దృష్టిమధ్యమముగుట జిహ్వేంద్రియదౌర్బల్య

మున నాలుకపదునులేక బిరుసైయుండుట వాంతి అరుచి ఉములుగలుగుట ప్రూణేంద్రియదౌర్బల్యమున ముక్కుననీరు గారుట తుమ్ములుగలుగుటస్వరము బంధించుట దురదగలిగి కణతలు నొచ్చుట వాగింద్రియదౌర్బల్యమున వాక్కుకు జడత్వము అవలింతలుగలుగుట తేనుపులువచ్చుట పాదేంద్రియదౌర్బల్యమున కాళ్ళయందు సత్వము లేకుండుట కాళ్ళుతీసుట కాళ్ళుకృశించుట పాణింద్రియదౌర్బల్యమున చేతులుమండుట తరతరలాడుట పాణింద్రియదౌర్బల్యమున బొడ్డు గుండె వీనిమధ్యమున గుబులు జనించి కడుపు కుతికె వీనియందు మెడలుట ఉబ్బసమువలన కుతికెపట్టుకొనుట కడుపు ఉబ్బుట మలముబంధించుట మాత్రంబధకముగ వెడలుట గుహ్యేంద్రియదౌర్బల్యమున వీర్యము స్థలనంబగుట.) ఈలక్షణములు గలది అవర్ణపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది ఉర్ధ్వగతమైన రెండువత్సరంబులేని లేక మూడువత్సరంబులేని శరీరమున నెలకొనిబాధించుచుండు.

అవర్ణాదిపైత్యములకు వైత్యాంతకరసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రముండాంకృతీక్షణమాక్షికతాళకమ్ | గంధకం మర్దయేత్తుల్యంయష్టిద్రాక్షౌ మృతాద్రవయి | జలమంటుబకః పాతాద్రవై క్షీరవిదారికా | మర్దయేచ్ఛదినంఖల్వేసితాక్షౌ ద్రయుతావటీ | నిమ్మమాత్రీ నిహంత్యాశు పిత్తం పిత్తజ్వరం క్షయమ్ | దాహాత్పిష్టాశమశ్శోషం హంతిపిష్టాంతకోరసః | సితాక్షీరం పిబేచ్ఛాను యష్టిక్వాథం సితాన్వితమ్ | పిబేద్వా పిత్తశాంత్యర్థం శీతతోయేన వాలుకమ్ ||

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము ఇనుపభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన మాక్షికము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి యష్టిమఘకము ద్రాక్షపండు తిప్పతీగ * నీరు తూటు విషబొద్ది పాలుగల నేలగుమ్మడిగడ్డ అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి నిమ్మప్రమాణమంత వటికములుచేసి యందొకదానిని పంచదారతో గాని లేక పంచదార పాలు అను వానితో గాని లేక పంచదారతో గూడియుండుయష్టిమఘక కషాయముతో గాని లేక కూతురుబుడమ చూర్ణములో శీతోదకమును కలిపి గాని

* ఇదే నీళ్ళమీద బలసిన పాకెడుకూరయనియు జెప్పవచ్చు.

సేవించిన ఆవర్ణపైత్యము మొదలగు ఇరువదినాలుగు పైత్యములు పితృజ్వరము క్షయరోగము దాహము దప్పి శోష హరించు. (వ్రుణీయే ఆవర్ణపైత్యము ఉర్ధ్వ గతంచైన దాని నివారణార్థంబై ఈపైత్యాంతకరసమున 1 సంవత్సరంచేసి లేక 8 మాసములేని సేవించవలయు.)

ఆవర్ణాది పై త్యోపచారము.

శ్లో॥ తత్త్రిందూరం వినిక్షిప్య గుంజామాత్రప్రమాణకమ్ ।
వాలుకంశీతతోయేన హ్యశు వర్ణాదిపైత్యజత్ ॥

తా. కూతురుబుడమను శీతోదకముతో నూరి పావుసేరురసమును పిడిచికొని అందు గురిగింజంత సిందూరముకలిపి 4 మాసములు సేవించిన ఆవర్ణాదిపైత్యములు శ్రీఘ్రముగ హరించు.

వివర్ణపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రోమవాశ శ్శిరఃకంప స్సర్వాంగం స్పృటితం
భవేత్ ॥ రోమహర్షణకం శూలం వివర్ణంపైత్యమాదిశేత్ ॥

తా. రోమములు నశించుట తలవణుకుట శరీరమంతటపగలుట గగుర్పొడుచుట కడుపులో శూలించుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరము వివర్ణమైయుండుటదే వివర్ణపైత్యమని తెలియవలయు.

వివర్ణ పయిత్యమునకు బడజొగ్గిరసము.

శ్లో॥ పారదంగంధకంచైవ భస్మలోహష్టకంసమమ్ ।
కుమారీస్వరసేనైవ మర్దితంయూమ మాత్రకమ్ ।
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం వివర్ణం పిత్తనాశనమ్ ।
నిహన్యాత్సర్వపిత్తార్తిం యోగోయంబడబాగ్నికః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము ఉక్కుభస్మము ఇనుపభస్మము తగరభస్మము నాగభస్మము రజతిభస్మము సువర్ణభస్మము తామ్రభస్మము కౌంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్యములోనుంచి కలబంధరసముతో 1 రూపాను మర్దించి గురిగింజలం లేసి మాత్రలుజేసి యంబోక దానిని పిప్పలితో సేవించిన సర్వపైత్యములు వివర్ణపైత్యము హరించు; ఇదియ బడబాగ్నిరస మనంబడు.

ఊర్ధ్వగత పితృలక్షణము.

శ్లో॥ నాభికాసా శయస్వేదః పైఃత్వమూర్ధ్వ గతంస్పృతమ్ ।

తా. బాడ్డు గుండె పీనిమధ్యమున చెమటగలిగిన పిత్తము ఊర్ధ్వగతమైనదని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై బడబాగ్నిరసమునేనిపైత్యాంతకరసమునేని పాణి బద్ధరసమునేని 4 మాసములు నేవింపవలయు.)

సూర్యవర్ణ పైత్వలక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సూర్యోదయేచ దృష్టివాం భ్రమణం చైవమూర్ఛ
నమ్ । అతితీవ్రగతిర్దాహ స్సూర్యవర్ణేచ పైత్వకే ॥

తా. మూర్ఛ పలుమారుదాహముగలుగుట ఈలక్షణములుకలిగి స్సూర్యోదయమును చూచినతోడనే నేత్రములుతిరుగుటయే సూర్యవర్ణపైత్వమని తెలియవలయు.

సూర్యవర్ణపైత్వమునకు మృగజరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం సమంగంధం టంకణంచ మనశ్శిలా ।

ఏలాతక్కోలజాజీచ సమభాగంచ ఖల్వకే ।

శతావరీకషాయేణ దివసంమర్దయే దృఢమ్ ।

శర్కరామధు సంయుక్తం సూర్యవర్ణం నిహంతిచ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన మణిశిల ఏలకులు తక్కోలపుట్టు జాజికాయ పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో యనిచి పిల్లిపీచరవేళ్ళకషాయముతో 1 దినము మర్దించి గురిగింజలం తేసి మాత్రలు తేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువానితో నేని లేక తేనె చక్కెరతో నేని నేవించిన సూర్యవర్ణపైత్వము హరించు.

కామిలాపైత్వ లక్షణము.

శ్లో॥ ముఖేహారిద్రావర్ణశ్చ చక్షుషోరతి పాండుతా ।

మలనిరశనంతృష్ణా కామిలా పైత్వలక్షణమ్ ॥

తా. ముఖము పచ్చగనుండుట మలము వెడలకుండుట ఆకలిలేకుండుట దస్యముగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి నేత్రములు పాండురవర్ణముగనుండుటయే కామిలాపైత్వమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గ్రంథాంతరే] యచ్ఛంఖంయేనదృష్టంస్యా త్తచ్ఛంఖంవీత
మాఘ్నుయాత్ | తదేవ కామిలాత్వంచ ఏవముక్తంపురా
తనైః |

తా. శంఖమును పచ్చగ గాంచెడువాడు కామిలారోగియని పూర్వులు
వచించిరి.

కామిలాపైత్యమునకు కపర్దకరసము.

శ్లో॥ రసభస్మసమంగంధం మేలావాలుకటంకణమ్ |
అమృతోశీరకుష్ఠాబ్జాన్ సమభాగం విచూర్ణయేత్ |
ఆర్ద్రకస్యరిసైః ఖల్వేదియామాంతం విమర్దయేత్ |
శీరకస్యకమాయేణ ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా |
కామిలాపిత్తనాశాయ దాహశాంతి హరః పరః ||

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసినగంధకము ఏలకులు కూతురుబుడమ శుద్ధిచేసిన
తెలిగారము తిప్పనత్తు వట్టివేళ్ళు చంగల్వకోష్ఠ తుంగగడ్డలు పీనిని సమభాగములు
గ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి అల్ల పురసముతో 2 రూములు మర్దించి 2 గురి
గింజలంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱకమాయముతో నేవించిన కామిలా
పైత్యము దాహము హరించు.

అమ్లపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ ఆమ్లైద్దారస్తథాత్మస్థా ప్యరుచిస్స్వరహీనతా |
జిహ్వవా త్పరిదోషశ్చహ్యమ్లై పైత్యస్యలక్షణమ్ ||

తా. దప్పి ఆరుచిహీనస్వరముగలుగుట నాలుక నోరు కంఠవేసుట ఈలక్ష
ణములుగలిగి పులితేనుపులు వచ్చుటయే అమ్లపైత్యమని తెలియవలయు.

అమ్లపైత్యమునకు సుధానిధిరసము.

శ్లో॥ గంధకంపారదంచాభి మేలా గ్రంథికేసరమ్ |
సమభాగయుతం ఖల్వేజీరకేణచ మర్దితమ్ |
కాచకుప్యానివేశ్యాధద్వియామంతుతే సాగ్నినా |

సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజు భక్షయేత్సదా ।
శర్కరామధుసంయుక్త నూష్లు పైత్యవికారనుత్ ।

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము ఏలకులు గ్రంథి తగరమునాగ సరములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి జీలకఱ్ఱరసముతో 1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి ఉముకమంటలో 2 రూములుపండిసాంగ శీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును తేనెతోగాని లేక పంచదారతోగాని నేవించిన అష్టపైత్యము హరించు.

స్వేదపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ అతిస్వేదంచ దౌర్బల్యం దేహేంగం జలపూరితమ్ ।
అగ్నిమాంద్యం దృఢాపీడౌ స్వేదపైత్యం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. శరీరము దుర్బలముగనుండుట అంగముల వీరుపూరించుచుండుట అగ్ని మాంద్యము శరీరమున మిక్కుటముగ పీడగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీర మంతట మిక్కుటముగ చెమట ప్రవించుటయే స్వేదపైత్యమని తెలియవలయు.

స్వేదపయిత్యమునకు అమృతేశ్వరరసము.

శ్లో॥ రసంగంధం వత్సనాభం వాసాత్రికటుకంవచా ।
జీరకంచిత్రకంశుంఠీ త్రిఫలాచ సమంసమమ్ ।
తతస్తథ్భల్వ మధ్యస్థం త్రియామం మర్దయేద్భిషక్ ।
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథత్రిదినం మందవహ్నినా !
సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా ।
శర్కరామధుసంయుక్తం స్వేదపయిత్యవికారనుత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన నాభి అడ్డసరవ త్రికటుకములు వస జీలకఱ్ఱ చిత్రమాలము శొంఠి త్రిఫలములు వీనిని సమభాగవ లుగ ఖల్వములోనుంచి 3 రూములు నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి గాజుకుప్పెలో నుంచి మందాగ్నిలో 3 దినములు పాకముచేసి సాంగశీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తు నుపంచదారతోగాని లేక తేనెతోగాని నేవించిన స్వేదపైత్యము హరించు.

స్వేదపైత్యమునకు మృతసంజీవనీరసము

శ్లో॥ [చరకే] మూడిచంటంకణం సూతం మూక్షికం కాంతలోహకమ్ । అభ్రకంచసమాంశాని వహ్నిక్వాధేన మర్దయేత్ ।
 కాచకుప్యాం వినిక్షీప్య వాలుకాయంత్రపాచితమ్ ।
 మరీచార్ద్రక సంయుక్తం ద్విగుంజం భక్షయేత్సదా ।
 పథ్యంక్షీరోదనం చయివ తాపేదత్యాత్స శర్కరమ్ ।
 ప్రాతఃకాలేతుసేవేత సద్యస్వేదో విముంచతి ।

తా. మిరియాలు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము రసభస్మము శుద్ధిచేసిన హేమమూక్షికము కాంతభస్మము లోహభస్మము ఆభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము లోనునిచి చిత్రమాలకషాయముతో మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయం త్రమన 1 ర్షూమువండికొగు 2 గురిగింజలయెత్తును మిరియపుచూర్ణము అల్లపురసము ఆగువాని యనుపానముతో ప్రాతఃకాలమున నేవింపుచుండిన స్వేదపైత్యము తత్క్షణమున కురించు. దీనియందు పాలఅన్నమును భుజించుట పథ్యకరము తాపము జనించిన పైపథ్యములో పంచదారనుకూడా కలిపి భక్షించవలయు.

ఉన్నాదపైత్య లక్షణము

శ్లో॥ విదాహచ్చ వికారశ్చ వాంతిర్ముర్ఛా పరిభ్రమః ।
 మలమాత్రం త్యజేచ్ఛీమి మున్మత్తిస్యచ దోషకృత్ ॥

తా. శరీరము విదాహించుట వికారము వాంతి మూర్ఛగలుగుట శరీరము తిరుగుట మలమాత్రములు శీఘ్రముగ వెడలుట కలక్షణములుగలిగి ఉన్నాదపుమాటలాడుటయే ఉన్నాదపైత్యమని తెలియవలయు.

ఉన్నాదపైత్యమునకు చండబైరవరసము.

శ్లో॥ రసభస్మత్రయోభాగా హేమభస్మైకభాగకమ్ ।
 టంకణం రవిమగ్ధేన సర్వం తుల్యంచ ఖల్వకే ।
 ద్వియామం మర్దయేత్సమ్య గుద్భృత్య గోశకంతథా ।
 కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ సప్తవత్త్రం మృదాలిపేత్ ।
 వాలుకాయంత్రమధ్యస్థం ద్వియామం మందవహ్నినా ।

సాంగశీతలముద్భృత్య ద్విగుంజం వటకీకృతమ్ ||
 శర్కర రామధుసంయుక్త ముచ్చత్తపైత్యనాశకృత్ ||

తా. రవిభస్మము 3 భాగములు సువర్ణభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన వెలి గారము 4 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలతో 2 రూములు మర్చించి ఉంటజేసి గాజుకుప్పెలోనునిచి 7 చీలమన్నులిచ్చివాలుకాయంత్రమున మందాగ్నితో 2 రూములువండి సాంగశీతలమున దీసి 2 గురిగింజలయెత్తును పంచ దారతో గాని తేక తేనెతో గాని నేవించిన ఉన్నాదపైత్యము హరించు.

ఉన్నాదపైత్యమునకు పిప్పలీఘృతము.

శ్లో|| పిప్పలీ ద్విగుణంసర్పీ స్సర్పిషో ద్విగుణంసితా |
 సితాయా ద్విగుణంక్షౌద్రం క్షౌద్రస్యాష్టగుణంపయః |
 ఏతద్ధిపాచితంచైవ ప్రాతరుత్థాయ భక్షయేత్ |
 ఉన్నాదంచ విదాహంచ సర్వపైత్య వికారనుత్ ||

తా. నెయ్యి 2 భాగములు తేనె 8 భాగములు పాలు 64 భాగములు ఇటుల నాని నేకముజేసి శూక్ష్మాగ్నితోవండి ఘృతము తేనె పక్వమునపుడందు పిప్పలి చూర్ణము 1 భాగము పంచదార 4 భాగములు కలిపి దించుకొని ప్రాతఃకాలమున 1½ తులము చొప్పున నేవించుచుండిన ఉన్నాదపైత్యము విదాహము సర్వపైత్యములు హరించు.

పుండరీక పైత్యలక్షణము.

శ్లో|| దేహమాంతం పుండరీకం గోమూర్షణ కండుతా |
 ఉస్లాతి శయనంతృస్లా పుండరీకేచ పైత్యకీ ||

తా. గసూర్షణుచుట శరీరమున దురదగుగుట శరీరము కడుపుష్టముగనుండుట దప్పిగులుగుట తలక్షణములుగలిగి శరీరమున తెల్లదామనపువ్వువంటి దద్దులు గలుగుటయే పుండరీక పైత్యమని తెలియవలయు.

పుండరీక పైత్యమునకు విశ్వమూర్తి రసము.

శ్లో|| శుద్ధసూతం సమంగంధం తామ్రభస్మ మనశ్శిలా | చందనం
 త్రిఫలావాసా కువ్వజీరకదీప్యకమ్ | ఏతానిసమభాగాని హంస

పాదిరసేనచ । తతస్సర్వంఖల్వమధ్యే త్రిదినం మర్దయేద్భిషక్ ।
 తతస్తుగోర కంకృత్వా వజ్రమూషాంతరే ఓషేత్ । భూధరే
 యంత్రేకేపాశ్యం సాంగశీతలముద్ధరేత్ । ద్విగుంజుభక్షయే
 న్నిత్యం పుండరీ పై త్యనాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన మణిశిల
 క్రిగంధము త్రిఫలములు అడ్డసరము చంగల్వకోష్ఠ జీలకఱ్ఱ ఓమము వీనిని సముభా
 గములుగ ఖల్వములో నునుచి హంసపాదియావరసములో 3 దినములు మర్దించి
 ఉంటచేసి వజ్రమూషలోనునిచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి
 2 గురిగింజల యెక్కును ప్రలిదినము నేవించుచుండిన పుండరీకపైత్యము హరించు.

కరపాద పిత్తలక్షణము.

శ్లో॥ కరపాద విదాహశ్చ వయవానాంచ శోషకృత్ ।
 మధ్యేపిత్తస్య తృష్ణాచ కరపాదేచ పైత్యకే ॥

తా. ఆయవములు ఎండుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి అరికాళ్ళు
 అరిచేతులు మండుటయే కరపాదపైత్యమని తెలియవలయు.

సర్వపైత్యములకు పాణిబద్ధరసము.

శ్లో॥ గంధకం పారదంచైవ భస్మలోహాష్టకం సమమ్ ।
 జీరకస్య కషాయేణ మర్దితం యామమాత్రకమ్ ।
 కుప్పికాయాం వినిఱిప్య వాలుకాన్ని ప్రయోజితమ్ ।
 గాఢాన్న త్రిదినంచైవ సాంగశీతల ముద్ధరేత్ ।
 గుంజామూత్రం ప్రదాతవ్యం పైత్యేపాదకరే స్మృతమ్ ।
 నిహన్యా త్సర్వపిత్తార్తిం యోగోయం పాణిబద్ధకః॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము ఉక్కుభస్మము తగరభస్మము
 రజితభస్మము స్వర్ణభస్మము ఇనుపభస్మము నాగభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభ
 స్మము వీనిని సముభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జీలకఱ్ఱకషాయములో 1 రూము
 మర్దించి గాఢాన్నలో నునిచి వాలుకాయంత్రమున 3 దినములు గాఢాన్నిలోవండి
 సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజలయెక్కును తేనె పిప్పలిచూర్ణములో నేని లేక ఉసిరిక

సము పంచదార వీనితో నేని నేవించిన కరపాపైత్యము మొదలగు సర్వోత్తములు హరించు.

శీతపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] అరుచిశ్శీతమం గేషు మందాగ్నిర్భ్రమకోపితా ।
మహాపిత్తంచమూర్ఛాచ శీతపిత్త వినిర్దిశేత్ ॥

తా. అరుచి అగ్నిహృంద్యముగలుగుట తప్పిల్పలాదుట శోషము కడుపయ్యము మూర్ఛగలుగుట యాలక్షణములుగలిగి శరీరము కడుశీతలముగ నుండుటయే తపయిత్యమని తెలియవలయు.

శీతపైత్యములకు పూర్ణాభిరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంసమంగంధ మభిరసంచ మనశ్శిలా ।
మర్దితంవరుణాద్రావై ర్మర్దయేద్దివసద్వయమ్ ।
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకేపచేత్ ॥
షడ్భానూంతే సముద్భృత్యసూక్ష్మ చూర్ణంతు కారయేత్ ।
ద్విగుంజంభక్షయేన్నిత్యం శీతపైత్యనివారణమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసి మణిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి ఉలిమిడిచెక్కరసముతో 2 దినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 6 ర్షుములు రండి సాంగశీతలమునదీసి మర్దించి నూత్నచూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును లేనె పప్పలితో నేని లేక నెయ్యి మిరియపు చూర్ణముతో నేని ప్రతిదినము నేవింపుచుండున శీతపయిత్యము హరించు. (మఱియు నీశీతపయిత్యము హరించుటకై బడబాగ్నిరసము నేని లేక పాణిబద్ధరసము నేని స్వయమగ్నిరసము నేని నేవింపవలయు.

మూర్ఛాపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] అతిమూర్ఛాతి శీతంచ మూర్ఛంసచ ప్రతీక్షణమ్
అతిత్పిష్టాంగ శోషశ్చ మూర్ఛాపిత్తేచ విభ్రమః ॥

తా. కడుమూర్ఛగలుగుట శరీరము కడుచల్లగనుండుట కడుదప్పిగలుగుట అంగములుశోషించుట భ్రమగలుగుట యాలక్షణములుగలిగి ప్రతీక్షణమన మూర్ఛగలుగుటయే మూర్ఛాపయిత్యమని తెలియవలయు.

మూర్ఖాపై త్యాంకుశ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధపారదగంధంచ టంకణం చాభిభస్మకమ్ !
 ఏత నిసమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ |
 భద్రముస్తకమాయేణ మర్దయే త్త్రిదినంతథా |
 కాచకుప్య్యా వినిక్షిప్య పుటమేకంతు భూధరమ్ |
 సాంగశీలముద్భృత్య గుంజానూత్రం ప్రదాపయేత్ |
 మూర్ఖాపి త్రవినాశాయ సర్వపైత్యనివారణమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము అభ్రక భస్మము వీనిని సమభాగాములుగ ఖల్వములోనుంచి తుంగముపైల కషాయముతో తి దినములు మర్దించి గాజాకుప్పెలోనుంచి భూధరయంత్రమున పుటంబిడి సాంగ శీలమున దీసి మరల ఖల్వములోనుంచి తుంగముపైల కషాయముతో మర్దించి గురి గింజంతమాత్రలు జేసి యందొకదానిని నారికేడపుకాయ నీరుతో సేవించిన మూర్ఖా పయిత్యము సర్వపయిత్యములు హరించు. (సింహురమును నారికేడపుకాయ నీరు తో సేవించిన మూర్ఖాపయిత్యము హరించు.)

మధురపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అరుచిర్మధుగోద్రేక ఉషఃకాలేచకోపితా |
 శిరోభ్రమణమాధుర్యం ఛర్ధీరోమాంచ హర్షనమ్ ||

తా. నోరు రుచిలేకుండుట ఉషఃకాలమున కోపముగలుగుట తలతీరుగుట వాంతిగలుగుట గోమములు గగుర్పొడుచుట ఈలక్షణములుగలిగి నోరు తీపుగ నుండుటయే మధురపయిత్యమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై బడకాగ్నిరసము నేని సాణిబద్ధరసము నేని నేవింపవలయు

మధురపి త్రమునకు పైత్యగజాంకుశరసము.

శ్లో॥ శుద్ధగంధక టంకంచ తాళకంచ మనశ్శిలా |
 సర్వంక్షాంసపదీద్రాక్షైర్దిచసేకం విమర్దయేత్ |
 వాలుకాశాంత్రకే పాచ్యంషడ్యాయాంతం నిరుధ్యచ |
 డేయాంగుంజాను పానేన మధుపి త్రం వినాశయేత్ ||

తా. గంధకమువెలిగారము తాళకము మణిశిల వీనిని శుద్ధిచేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి * హంససాదియాకురసముతో 1 దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి కాలుగాయంత్రమున 6 రూములువండి గురిగింజయెత్తును అనుపాన విశేషములతో సేవించిన మధురపిత్తము హరించు.

కుసుమపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ఆతాపోనాసికారక్త మతితృష్ణాప్రపీడనమ్ ।
క్యనిచ్చోణీత వాహశ్చకుసుమం శీర్ష సంభవమ్ ।

తా. శరీరముమండుట కడుదప్పిగలుగుట ఒకానొకపుడు నోటనుండి నెత్తురువెడలుట ఈలక్షణములు గలిగి ముక్కున నెత్తురు గారుటయే కుసుమపయిత్యమని తెలియవలయు. ఇది శిరమునజనించు.

నాసికా కుసుమపైత్య వివరణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] శిరశ్శూలేతు సంజాతే వాతాద్ధృణాద స్ప
క్య)వేత్ । దాశిమీ పుష్పనూర్యాశ్చ రసకర్పూర మాక్షిక
మ్ । సమందుగ్ధం శిరోభ్యంగే నస్యేపానే సితామధు । దాప
యేత్పిత్తరోగాచ్చ శిరశ్శూలేతుదారుణే ॥

తా. తలనొచ్చి ముక్కులనెత్తురు గారుటయే వాతకుసుమ పయిత్యమనియు శిరమున మంటగలిగి శిరముశూలించి ముక్కుననెత్తురు గారుటయేపయిత్యకుసుమమనియు తెలియవలయు. వానియందు దానిమ్మపువ్వులను గరికెవేళ్ళను పాలతోనూరి రసముపిడిచికొని అందు రసకర్పూరము శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము అనువానిని సమముగ కలిపి అభ్యంజనము నస్యము సేయుటయేగాక పంచదారను తేనెను కలిపి సేవించిన 2 విధములైన కుసుమపయిత్యములు హరించు.

నాసికాకుసుమములకు ఉదుంబరాదికల్పము.

శ్లో॥ [చరకే] ఉదుంబర ఫలంపక్వం ఘృతపక్వం సితాయుతమ్
ఏలామరీచసిందూరై ర్భుక్తంస్యాద్రక్తశాంతయే ।

* హంససాదయాకు—అనగా చేప్పతట్టాకు.

తా. మేడిపండ్లు పంచదార, ఏలకులు మిరియాలు అనువానిమార్గములో ఆవు నెయ్యికలిపి వండి అందు సింహారమునునిచి నేవించిన నాసికాకుసుములు హరించు.

నాసికాకుసుములులకు గజకేసరీరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] శుద్ధసూతం విషంచాభ్రం గంధకం హింగు తాళకమ్ | ఏతాని సమభాగాని ఖల్వమధ్యే వినిషీపేత్ | మర్దయేద్భృంగనీరేణ కాచకుప్యాంత రేషీపేత్ | వాలుకాయంత్రకే పాశ్యం దిసైకం మందవహ్నినా | సాంగశీతల మృద్ధృత్య చణమాత్రంచభక్షయేత్ | సుమపిత్తవినాశాయ సర్వపిత్తవినాశకః ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన వసనాభి అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసినగంధకము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము శుద్ధిజేసినతాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము లోనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో | దినము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి | దినము మందాగ్నిలో వాలుకాయంత్రమునవండి సాంగశీతలమునదీసి శనగగింజ ప్రమాణమును తేనెతో గాని లేక నేతితోగాని నేవించిన కుసుమపయిత్యములు సర్వపయిత్యములు హరించు.

నాసికాకుసుములులకు నస్యమా.

శ్లో॥ [బ్రాహతే] నస్యందాడిమపుష్పిత్థో రసోదూర్వాభవోధవా | ఆప్రూస్థితః పలాంఠోర్వా నాసికాయ్య తరక్తజితే ||

తా. దానిమ్మపువ్వు గరిగవేళ్ళు అనువానినిగాని లేక గరికవేళ్ళు మామిడి పప్పు అనువానినిగాని (లేక ఇప్పపువ్వు తెల్లనీరుల్లిగడ్డ అనువానినిగాని) చనుబాలతో నూరినస్యము చేసినను లేక తెల్లనీరుల్లిగడ్డను కుమ్ములోకుక్కి ఉడికించిరసము తీసి నస్యముచేసినను నాసికాకుసుములు హరించు. (లేక జమ్మికోనలను 3 మిరియపు గింజలనుఃఉదకముతో |నూరి నస్యముచేసినను లేక పట్టుబట్టకాల్చిన మసిన గవ్వలభస్మమును పండి ప్రత్తిపువ్వులరసముతో నూరి నస్యముచేసినను లేక నాసికావార చికిత్సలంజేసినను నాసికాకుసుములు హరించు.)

క్రోధపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సదాచ తామసాచారో దుర్భాషా వ్రీతా గుణాః | శిరోభ్రమణ వోషశ్చ క్రోధపిత్తం వినిర్దిశేత్ ||

తా. దుర్భాషలాడుట సర్వపనులయందు తీవ్రముగనడుచుట తలతిరుగుట లక్షణములుగలిగి ఎల్లపుడు తామస్సక్రియల నేయుచుండుటయే క్రోధపయిత్యమని కలియవలయు.

క్రోధపైత్యమునకు నారాచరసము.

శ్లో॥ రసభస్మసమంగంధం విషంమరిచనాగరమ్ ।

త్రిక్షౌరంపంచలవణం సమభాగంచఖల్వకే ।

జీరకస్యకషాయేణ ద్వియామాంతంవిమర్శయేత్ ।

కాచకుప్యాంత రేక్షిప్వా వాలుకాయంత్ర కేపచేత్ ।

శనైర్మృద్వగ్నివా సాచ్యం సాంగశీతల ముద్ధరేత్

గుంజామాత్రాంప్రదాతవ్యం క్రోధపిత్తంవిసశ్యతి ॥

తా. రసభస్మము కుద్ధిచేసినగంధకము కుద్ధిజేసిననాళి మిరియాలు శొంఠి త్రిక్షౌరములు పంచలవణములు వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి జీలకఱ్ఱ కషాయముతో 2 రూములు మర్దించి గాజుపెల్లోనుంచి చీలమున్ను రేపనముచేసి వాలుకాయంత్రమున మృద్వగ్నిలో 4 రూములు మెల్లగవండి సాంగశీతలమున దీసి గురిగింజప్రమాణమును తేనెతోగాని లే? జీలకఱ్ఱ పంచదార అనువాని యనుపానముతోగాని నేనించిన క్రోధపయిత్యము హరించు. (మఱియు దీనినే ఆమ్లపయిత్యమునందును నేవింపదగు.)

భ్రంశపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆపభ్రా శోమతిస్తంభ స్మదాంచితానిరీ

క్షణమ్ । సంభాషణమతిక్రోధాద్భ్రా శపిత్తలక్షణమ్ ।

తా. ఎరుగనటులుండుట సదాచింతించుట రెప్పపాటుపేయక చూచుట కడు కోపముగ మాటలాడుట ఈలక్షణములుగలిగి తబ్బిబ్బులాడుటయే భ్రంశపిత్తమని తెలియవలయు.

భ్రంశపైత్యమునకు భృంగరాజమూర్ణము.

శ్లో॥ భేకరాజరసేప్రథే సాధితంమరిచాంబలిమ్ ।

అభయాపిక్వలీఛాగ్ని సైంధవంపుష్క రాహ్వయమ్ ।

అక్షప్రమాణకంచూర్ణ మిశ్రయిత్వామధుపుశమ్ |
భక్షయేత్ప్రాతరుత్థాయ భ్రంశపిత్తంని యచ్చతి ||

తా. అంజలిప్రమాణముగల మిరియాలు 1 ప్రస్థము గుంటగలగరాకు రసము తో భావనజేసి ఎండించి చూర్ణముచేసి అందు కరక్కాయలు పిప్పళ్ళుగంటుభారం గి నైంధవలవణము పుష్కరమూలము అనుదానితో ప్రతివానిచూర్ణమును అక్షప్రమాణమును గలిపి గచ్చకాయంతచూర్ణమును ప్రాతఃకాలమున తేనెతో సేవించిన భ్రంశ పిత్తముహరించు.

శిరఃపిత్తలక్షణము.

శ్లో|| శిరోభ్రమణసంతాప మరుచ్యాప్యత్రిపీడినమ్ |
అన్యోద్ధారశ్చవృద్ధోగ శ్శిరఃపిత్తస్యలక్షణమ్ |

తా. శరీరతాపము కడుఆరుచిగుట పులితేనుపులువచ్చుట అొమ్ముకొచ్చుట యీలక్షణములుగలిగి తలతీరుగుటయే శిరఃపయిత్తమని తెలియవలయు.

శిరఃపిత్తమునకు వైత్యకాలాంతక రసము.

శ్లో|| శుద్ధచూతంసమంగంధం నేపాశందరదం విషమ్ |
ఖల్వమధ్యేవినిక్షీప్య వహ్నిమూలకషాయకే |
మర్దితంతద్ద్వియామంచ డోలాయంత్రేదినంపచేత్ |
స్నుహిక్షీ రేవిమర్ద్యాధ ద్వియామంఖల్వమధ్యకే |
గుంజామాత్రంప్రదాతవ్యం శిరఃపిత్తంనియచ్చతి ||

తా. రసము గంధకము నేపాశములు ఇంగిలీకము నాభి వీనిని శుద్ధిజేసి సమ భాగములగ ఖల్వములోనుంచి చిత్రమూల కషాయముతో 2 రూములు మర్దించి చిత్ర మూలకషాయముతో నే 1 దినము డోలాయంత్రమునవండి బొంతజెముడుపాల తో 2 జాములుమర్దించి గురిగింజంతమాత్రలుజేసియందొకదానిని ఆవునెయ్యి సున్న పుతేట నీరు అనువానితో గాని రేక బొల్లబూసురకషాయము పిప్పలి అనువానితో గానిరేక కీలకజ్జి పంచదార అనువానితో గాని సేవింపుచుండిన శిరఃపయిత్తము హరించు.

క్షుధావైత్య లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవకప్పే] క్షుధాశీఘ్రాతి భుంజీత దేహ మాంతం విదా హికా |
నేత్రశూలంత థాహిక్కా క్షుధాపిత్త స్యలక్షణమ్ ||

కడుక్ష్మిణుముగ మిక్కుటముగ భుజించుట శరీరమంతట విదాహించుటనే ప్రముఖ శూలించుట ఎక్కిళ్ళుగలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి మిక్కుటముగ ఆకలి గలుగును ఊధాపయిత్యమని తెలియవలయు.

క్షుధాపై త్యమునకు పిత్తభంజనరసము.

శ్లో॥ రసగంధాభ్రకంతుల్యం దినమేకంవిమర్షయేత్ |
 భృగరాజరసేఖల్వే వజ్రమాసాంతరేషీ పేత్ |
 కుక్కుటీపుటసాకేచ సాంగశీతలముద్గరేత్ |
 ఆర్ద్రకస్యానుపానేన గుంజామాత్రంపిబేత్తథా |
 క్షుధాపిత్తవినాశస్స్యా త్వర్వపిత్తపివాశకః॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి గుంటగలగ రాకురసముతో 1 దినము మర్దింపి వజ్రమాషలోగాని గాజునుపైలోగాని యుంచి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీని గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతో నేవించిన క్షుధాపయిత్యముసర్వపయిత్యములుహరించు.

తృష్ణాపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఉషఃకాలేచాతితృష్ణా శీతలస్యసముద్భవః |
 కుక్షౌకంఠేవిదాహశ్చ తృష్ణాపైత్యస్యలక్షణమ్॥

తా. చలవపుట్టుట కడుపు కంఠము వీచుండు విదాహించుట ఈలక్షణములు గలిగి ప్రాతఃకాలమున కడుదప్పిగలుగుటయే తృష్ణాపయిత్యమని తెలియవలయు.

తృష్ణాపైత్యమునకు వైత్యసాంసకరసము.

శ్లో॥ విషంమణిశిలాసూతం గంధకంటంకణంకణాః
 ధూర్తబీజం సమంఖల్వే దినంహంసపదీరసే |
 యర్దితగజ్జలీంకృత్వా శరవాసంపుటేపచేత్ |
 స్పృహీక్షీరేణసంమర్ద్యం గుంజామాత్రంపిబేదను |
 సర్వపైత్యవివాశస్స్యా తృష్ణాపిత్తంచనశ్యతి॥

తా. శుద్ధిచేసిననాశి శుద్ధిచేసినమణికల శుద్ధిచేసినవరసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన వెలిగారము విప్లవ్య శుద్ధిచేసిన ఉమ్మైత్తవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖిల్వములోనుంచి చాంసపాదియాపరసముతో 1 దినము కజ్జలికమర్చించి మూకుళ్ళ లోనుంచి చీలమున్ను లేపనముచేసి పాకముచేసి సాంగశితలమునదీసి మరల్ల ఖిల్వము లోనుంచి బాంతజెముడుపాలతో మర్చించి గురిగించంతమాత్రముచేసి యంవొక దా సిని కురువేర కషాయానుపానముతోగాని లేక ఉసిరికెరసముతోగాని నేవించిన తృష్ణాపయిత్యము సర్వపయిత్యములు హరించు.

తృష్ణాపైత్యమునకు నారి కేళయోగము.

శ్లో॥ నారికోశస్యతోయేన సంమిశ్రంకదభీఫలమ్ |
భ్రమత్తృష్ణాజ్వరహరణ వృష్యంచక్షుష్యము త్తమమ్ |

తా నారికేళపు నీరులో అంటిపండును కలిపి నేవించిన భ్రమ తృష్ణాపయిత్యము జ్వరము హరించుటయేగాక వీర్యవృద్ధి నేత్రములను హితము సగా గలుగు.

శృష్ణాపైత్యమునకు ధాన్యకాదియోగము.

శ్లో॥ ధాన్యకంకుష్ఠసిష్ఠంచ నారి కేళజలసితా |
వీతంపైత్యవికారేతు తృష్ణాపైత్యవినాశనమ్ |
ధాన్యోష్ణంశర్కరాయుక్తం పిబేత్ప్రాతర్నరోయది |
కామిలదాహాశేమనం రూక్షాత్తృష్ణాహారంతథా॥

తా. కాతిమెర్లు చంగల్వకోష్ఠు వీనికి చూర్ణముచేసి నారికేళపుకాయ నీరు లోకలిపి అంచ శర్కరవైచి పానముచేసిన తృష్ణాపయిత్యము హరించులేక ధాన్యోష్ణములో శర్కరకలిపి ప్రాతః కాలమున నేవించిన కామిల దాహము రూక్ష తృష్ణా పయిత్యము హరించు.

దుర్భావపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ శరీరకార్శ్యయ్యుక్తశ్చ సర్వసంగవివర్జితః॥
స్వప్నాభ్రంశోవపుష్కీర్ణ దుర్భావంపై త్తకంవిదుః॥

తా. శరీరము కృశించుట ఏవస్తువయం దాసక్తిలేకుండుట. దుస్స్వప్నముల గాంచుట శరీరము కైఖిల్వమును జెంచుట ఈలక్షణములుగలిగి దుర్భావ లాడుటయే దుర్భావపయిత్యముని తెలియవలయు. ఇదిహరించుటకై ఆవర్ణాదిపయిత్యచికిత్సలం జేయవలయు.

చర్మపై త్య లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వోగే చర్మశీర్ణత్వం కరపాదోష్ణకాదికే ।
శీఘ్రకండ్వ బలంహిక్మా చర్మపిత్తస్య దోషభాః ।

తా. నాలుక శరీరము చేతులు కాళ్ళు పెదవులు మొనలగువానియందు చర్మము ఊడుట శరీరమున కడుదురదికలుగుట సత్యము లేకుండుట ఎక్కిళ్ళు గలుగుట ఈలక్షణములుగలిగి చర్మము పూడుటయే చర్మపైత్యముని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై రసకర్పూరమును సేవింపవలయు. మఱియు రసఉబ్బను వేయవలయు.

చర్మపై త్యమునకు పిత్తవిధ్వంసనరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూత విషం చాభిగ్ని త్యూషణం గంధటంకణమ్ ।
ధూర్తబీజం సైంధవంచ తుల్యంతుల్యం విచూర్ణితమ్ ।
ఖల్వమధ్యే వినిక్షిప్య కటిల్ల ద్రవమర్దితమ్ ।
వజ్రమూషా గతంకృత్వా వాలుకా యంత్రకేపచేత్ ।
ద్వియామాంతే సముద్భృత్య మాషమేవానుపానతః ।
భక్షయే చ్చర్మపై త్యేతు సర్వపైత్య నివారణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి అభ్రకభస్మము త్రికటుకములు శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తబిత్తులు సైంధవలతణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి కాకరాకురసముతో మర్దించి కుప్పెలోబెట్టి వాలుకాయంత్రమున 2 బాములువండి సాంగ శీతలమునదీసి మాషప్రమాణమును హంసపాదియాకురసము పావుసేరు నొటాకు తులము షేకనెయ్యిమిరియపుచూర్ణము అనువానితోగాని లేక బోడతరపామరసముతోగాని లేక తేజ పంశదారతోగాని సేవించిన చర్మపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించు.

దుర్లంధపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ దేశం దుర్లంధమలినం తథాస్వేదశ్చ పాండురమ్ ।
కుక్షువుష్ణం బహిశ్శీతం దుర్లంధే పిత్తకేవిదుః ॥

తా. శరీరము కడుషులినముగనుండుట చెమటగలుగుట శరీరము పాండురశర్మముగనుండుట కడుపులోనుండుట వెలుపట శీతలముగనుండుట ఈలక్షణములుగలిగి

శరీర దుర్లంభముగ నుండుటయే దుర్లంభపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది హరించుటకై పైత్యంతకరణముగాని లేక బడబాగ్ని రసమును గాని నేవింపవలయు.

మదనపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ దేహస్య మదనంమూర్ఛా స్వేదస్యా చర్మపీడితమ్ ॥
శిరోనేత్ర భ్రమశ్చైవ మదనాపిత్త లక్షణమ్ ॥

తా. మూర్ఛా చెమటగలుగుట చర్మముపూడుట తల నేత్రములు తిరుగుట ఈలక్షణములు గలిగి శరీరము మదమెక్కినట్లుండుటయే మదన పైత్యమని తెలియవలయు.

మదనపైత్యమునకు శ్రీరామ బాణరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతం విషం కాభ్యం దినంఖల్వే విమర్దయేత్ |
కాకజంఘా కషాయేణ డోలాయంత్రే ద్వియామకమ్ |
అర్చకస్యాను పానేన మదనాపైత్య నాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసకర్పూరము శుద్ధిచేసిన వసనాభి అభకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి 1 దినము వెలునుసంధికషాయములో మర్దించి డోలాయంత్రములో 2 జాములు వెలువసంధి కషాయములో డనేవండి గురిగింజ ప్రవీణమును అల్లపురసానుపానములో నేవించిన మదనపైత్యము హరించు.

విస్పరి పైత్యలక్షణము.

శ్లో॥ [అయ్యేదే] సిద్ధంచ సర్వాంగ గమభివర్ణః క్రోధోతి
కంఠూరరు చిర్మహీయసి | చిరప్రవృత్తి ర్బలహీన తాచ వి
సర్పిపిత్తం తదసాధ్యకంవిదుః ॥

తా. శరీరము మెరుయుట కోపము శరీరమున కడుసురక కడుఅరుచి పమలయం దాలస్యముగలుగుట పత్వములేమిండుట ఈలక్షణములుగలిగి శరీరమంతట తొలగిబెప్పువలె రాలుటయే విస్పరిపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ [విత్త్యాధీయే] విస్తీర్ణమండలై స్సాంద్రైః ఖండూభిశ్శోణిత
ప్రఖైః | శీలపిత్తం విజానీ యా త్తచ్చికిత్సత ముచ్చతే ॥

తా. శరీరమున పెడలుపాటి మండలములుగలిగి దళ మైదురదతో గూడి ఎఱ్ఱ నై యుండుటయే శీతపిత్తవిసర్జియని తెలియవలయు. (ఇదియాష్యము) ఇక దానికి చికిత్సను వచించెద.

విసర్జిపై త్యమునకు పిత్తకులాంతకరసము.

శ్లో॥ రసగంధాం వృశంతీక్షణం తుల్యమాచుంబరం సమమ్ |
హంసపాది రసై ఖల్వే మర్దితందివసత్రయమ్ |
కాచటవ్యాం నివేశ్యాథ విలేప్య వస్త్రీమృత్తికామ్ |
వాలుకా యంత్రకేపాచ్యం శనై ర్మృద్వగ్నినాతథా |
త్వియామంచ సముద్భృత్య చూర్ణయే న్మాషమాత్రకమ్ |
జీరకస్యాను పానేన విసర్జీ పై త్యనాశనమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిననాభి ఉక్కుభసము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియావరసము తో 8 దినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి చీలమున్ను లేపనముచేసి ఎండించి వాలుకాయంత్రమున 2 బాములు మృద్వగ్నిలోవండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములో నునిచి మోడుగ చెక్కరసముతో మర్దించి మాషప్రమాణముంతమాత్రలుజేసి యం దొకదానిని జీలకఱ్ఱ కషాయానుపానముతో గాని లేక చంద్రచెక్కరసముతో గాని లేక చంద్రచెక్క తగరంచిత్తులు అనువాని కషాయముతో గాని 4 మాషములు నేవింపుచుండిన శీతపైత్య విసర్జిహరించు (మఱియు దీనిని తేనె పిప్పలితో నేనించిన గుబులుగలపైత్యములు హరించు.)

శీతపైత్యవిసర్జికి లేపనములు.

శ్లో॥ ఊగసింధూత్థతైలేనగాత్రాభ్యంగం ప్రయోజయేత్ |
శీతపైత్య వినాశాయా యోగోయం కథతోబుధైః ||

తా. యవత్కారము సర్జత్కారము పైంధవలవణము నూనె కలిపి శరీరమునకు లేపనము నేయుచుండిన శీతపైత్యవిసర్జి హరించు.

శ్లో॥ అభ్యంగం తిక్తతైలేన శీతస్వోష్ణాంబు భిర్నిశిః |

తా. చేతివీరవిత్తుల తైలముతీసి శరీరమునకు లేపనముజేసికొని రాత్రులయం దుషోచకముతో స్నానముచేసిన శీతపైత్యవిసర్జి హరించు.

శ్లో॥ సిద్ధార్థ రజనికల్పం ప్రపున్నుల తిలై స్సహా ।
 తిక్తతైలేన సంమిత్రం పితోద్వర్తనకే హితమ్ ॥

తా. ఆవాలు పసపు తగరంచివిత్తులు నువ్వులనూనే వీనిని సమముగ కల్పముచేసి అందు చేతివీరవిత్తుల తైలమునుకలిపి తి నెలలు లేపనము నేయుచుండిన కితపిత్త విసర్పి హరించు.

శ్లో॥ కపిత్థ శిగ్రుపత్రంవా నవనీతం సమంయుతమ్ ।
 ముహురుద్వర్తితంచైవ శీతపిత్త హరంపరమ్ ॥

తా. వెలగామరసము మునగామరసము వెన్న వీని నేకముజేసి శరీరమునందు పలుమారులేపనము నేయుచుండిన కితపిత్తవిసర్పిహరించు. (ఇదిహరించుటకై గంధక కల్పమును సగానేవింపదగు.)

రక్తపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తము త్తమమ్
 ఆయుర్వేదోప దేశేస్మిన్ రక్తపిత్తం నిగద్యతే ॥

తా. ఇక ఆయుర్వేదమున జెప్పబడిన ప్రకారము రక్తపిత్తలక్షణమును సంక్షిప్తముగ వచించెద.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉష్ణాష్లు లవణతౌర కటుభిః పిత్తదూషణైః ।
 యకృత్ప్లిహాశ్రితంరక్త మూర్ధ్వంచాధః ప్రవర్తతే ॥

తా. ఉష్ణద్రవ్యములు పులుసు ఉష్ణ యవతౌరము సర్వతౌరము కౌరము పిత్త వికారద్రవ్యములు ఈ మొదలగువాని నేవనవలన * యకృత్తు † ప్లిహములయందు రక్తము బ్రవేశించి ఉర్ధ్వాగోముఖములుగ వెడలుటయే రక్తపైత్యమని తెలియవలయు.

రక్తపైత్యవర్ణ వివరణము.

శ్లో॥ వాతేశ్శ్యా మారుణంయాక్ష శోణితం తను ఫేనిలమ్ ।
 కఫజ స్నిగ్ధమాంపాండు పిచ్చిలం బహుళం తథా ॥

* యకృత్తన—కడుపులోని క్లోమము క్రిందనుండెడి నల్లనిమాంసదళము.
 † ప్లిహున—హృదయమునకు వామభాగమునందుండెడి పచ్చనిమాంసము.

తా. వాతజనితరక్తము నలుపుగ ఎఱ్ఱగను పితృజనితరక్తము నూత్నమైనను దుగుగలదిగ స్పిగ్ధముగను శ్లేష్మజనితరక్తము చిక్కగ ఒకింత తెలుపుగ బంకగ అధికముగ నుండు.

రక్తపిత్త సాధ్యాసాధములు.

శ్లో॥ అధోగమానిలంయాప్య మసాధ్యం శ్లేష్మమూర్ధ్వగమ్ ।
కఫానిలసముద్భూతం దుశ్చికిత్స్యం ద్విమూర్ధ్వగమ్ ॥

తా. వాతజనితరక్తము గునద్వారమువలన వెడలును ఇదియాప్యముశ్లేష్మజనితరక్తము నోటివలన వెడలుట ఇది అసాధ్యము ఏకకాలంబున వాతశ్లేష్మములు ప్రకోపించి గుదము నోరు అనువానియూలముగ వెడలును ఇది అసాధ్యము.

రక్తపిత్త నివర్తకోపాయములు.

శ్లో॥ విధేయం రక్తపిత్తేచ యథాశక్తి విలంఘనమ్ ।
అధోగే వమనంశస్త మూర్ధ్వగేతు విరేచనమ్ ॥

తా. రక్తపైత్యము నివర్తించుటకై శక్త్యనుగుణ్యముగ లంఘనము రక్తము అధోముఖముగ బ్రవర్తించిన వమనమును ఊర్ధ్వముగ బ్రవర్తించిన విరేచనమును జేయించవలయు.

జ్వరాదులయందు చికిత్సానిషేధకాలము.

శ్లో॥ [చరకే] జ్వరేతథాతిసారేచ రక్తపైత్యే దృగామయే ।
ఆచాన ప్రతికర్తవ్యం వ్యాధివేగశ్చ దుర్జయః ॥

తా. జ్వరము అతిసారము రక్తపిత్తము శీత్రోగము ఇవి జనించునపుడు వాని యందు వేగంబధికముగ నుండుటవలన తొలుతనే చికిత్స జేయంజనదు.

ప్రకారాంతర రక్తపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఘృక్మవ్యాయామ శోకాధ్య న్యవాయైరతి
నేవిత్తైః । తీక్ష్ణోష్ణ తౌరలవణై ర్మైః కటుభిరేవచ ।

పిత్తం విదగ్ధంస్వగుణై ర్విదహత్యాశు శోణితిమ్ ।
తతః ప్రవర్తతే రక్త మూర్ధ్వవాధోద్విధాపివా ॥

తా. మిక్కుటముగ ఎండలో సంచరించుట అయాసము జేరినట్టి మిథింపుట మార్గము నడుచుట మైధునము నెయుట మిరపకాయలు మొదలగు తీక్షణపదార్థములను అగ్ని తాపమును యవత్యేగము ఉప్పు పులుసు కారముగల ద్రవ్యములను మిక్కుటముగ నేవించుట వీనివలన పిత్తము ప్రకోపించి తీవ్రముగ ద్రవించి దుర్లంఘయు క్తమై తీవ్రముగ రక్తమును తపింపజేసి ఊర్ధ్వమార్గముల వలనగాని లేక అధోమార్గమువలనగాని లేక ఇరుమార్గములవలనగాని స్రవించుపజేయు.

ఊర్ధ్వార్ధోగత రక్తపిత్త లక్షణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వ వాసాక్షికర్ణాస్యై ర్శ్యేభ్రోయోనిగుదై రధః ।
కుపితం రోమకూపై శ్చ సమస్తై స్తత్ప్రవర్తతే ॥

తా. మఱియు రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వార్ధాగతంబైన మక్కు నేత్రములు చెవులు నోరు అనువానివలనను అధోగతంబైన మేధ్రము యోని గుదము అనువానివలననును మిక్కుటముగ కుపితంబైన సర్వరోమకూపములవలనను రక్తము స్రవించు.

వాతాది రక్తపిత్త లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే]సాంద్ర సంపాండుసన్నేహంపిచ్ఛిలంచకఘాన్వితమ్ ।
శ్యాచూరుణంసఫేసంచ తనుయాతుంచ వాతకమ్ । రక్తపిత్తం
కభాయాభం కృష్ణగోమూ త్రసన్నిభమ్ । మేచకా గారఘా
మాధ మంజవాభంజ పైత్తికమ్ । సంస్పృష్టలింగం సంసర్గా
త్త్రిలింగంసాన్నిచాతికమ్ । ఊర్ధ్వగం కఫసంస్పృష్ట మథోగం
మారుతానుగమ్ । ఊర్ధ్వం సాశ్య మథోయాప్య మసాశ్యం
యుగపద్గతమ్ । యేనచోప హతోరక్తంరక్తపిత్తే నమానవః ।
వ్యసేద్ద్యశ్యం వియచ్ఛాసి తచ్ఛాసాధ్య మసంశయమ్ ॥

తా. రక్తపిత్తమున రక్తముదట్టముగ ఒకింతపాండరవర్ణముగ చమురుతోకుల్యముగ బంకగ నుండునక్షేప్యయు క్తరక్తపిత్తమనియు నలుపుగనిట్టుగ ఒకింతమరుగుతో గూడినదిగ తేటగ రూక్షముగ నుండిన వాతరక్తపిత్తమనియు మఱిపాదరి అనువాని కషాయవర్ణముగ వర్ణగ గోమాత్రముతో కుల్యముగ నెమలియీక లేక కరు దూపము లేక కౌటుక అనువానితో కుల్యముగ నుండిన పైత్తికరక్తపిత్తమనియు 2 వర్ణములు గలదిగ నుండిన ద్వంద్వజనిత రక్తపిత్తమనియు 3 వర్ణములు గలదిగ నుండిన

ద్రీదోమజనితర క్తపిత్తమనియు తెలియవలయు మఱియు ఊర్ధ్వముగ రక్తమువెడలిన శ్లోన్మగుణమనియు యశోముఖముగ వెడలిన వాతగుణమనియు తెలియవలయు మఱియు రక్తము ఊర్ధ్వముగ వెడలిన సాధ్యము. ఆశోముఖముగ వెడలిన * యాప్యము. ఊర్ధ్వాశోముఖములుగ వెడలిన అసాధ్యము. మఱియు రక్తపిత్తమువలన పీడితుడుగ నుండునూనవుడు ఘటపటాది పస్తువులను ఆకాశమును ఎఱ్ఱగఁగాంచిన వానియొక్క రక్తపిత్తము నిస్సంశయముగ అసాధ్యమని తెలియవలయు.

ప్రకారాంతరం. రక్తపిత్తలక్షణమ్

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] వాఙ్మీక ర్తస్య హిక్కాచ తాంబూలస్యచ వర్జనం | దృఢాస్యా ద్దేవ పీడచ రక్తపైత్య వికారకే ||

తా. నెత్తురుగ్రక్కుట ఎక్కిక్కుగులుగుట తాంబూలమునం దిచ్చలేకుండుట శరీరమున దృఢమైనపీడగలుగుట ఈలక్షణములుగలది రక్తపైత్యమని తెలియవలయు

మేఘమున స్రవించుచుండు రక్తపిత్తమునకు ఉపచారము.

శ్లో॥ రక్తాతిసారకర్మాణి ప్రయోజ్యాని భిషగర్వైః | ||
రక్తప్రవాహికేకృత్స్నం మేఘ)గే సన్నియాజయేత్ ||

తా. మేఘమున రక్తము స్రవించుచుండిన రక్తాతిసారచికిత్సల చేయవలయు.

అస్పృగ్గరోగ వివరణములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అపత్యమార్గగం స్త్రీణాం రక్తపిత్తమ స్పృగ్గరమ్ | తదేవ ప్రదరప్రోక్తం క్రియాకార్యాస్రపైత్యకే ||

తా. స్త్రీలకు రక్తపైత్యము యోనిమార్గముగ వెడలుచుండిన అస్పృగ్గరమనియు ప్రదరమనియు జెప్పబడు, ఇది హరించుటకై రక్తపైత్యోగ చికిత్స చేయవలయు.

సర్వరక్తపైత్యములకు రక్తమా రేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [చరకే] సూతంగంధంప్రృతంస్వర్ణంరససిందూర కాంతకమ్ | అభ్ర)కం సర్వద్విగుణం తామ్రభస్మ ద్విభాగకమ్ | వంగం నాగంతథారౌప్యం ప్రశ్యేకంసూతసామ్యకమ్ | లోహభస్మ

* యాప్యమన—సాధ్యాసాధ్యము.

త్రిభాగంచ ముండ సింహులకంతథా । నర్వంభల్వే ఘ్నిః
 మర్దయే దతియత్కతః । ఖర్జుంగయప్తి కాద్రాతౌ మధుపుః
 శతావసీ । లోద్రకాశ్మర్య హీజేర పద్మకేగర కద్మమ్
 మృణాలచందనాశీర సోత్పలఘనంసమమ్ । శ్రీగంధంవా
 కంకుప్తం బలాశాల్మలిమూలకమ్ । రంభాకందం గోతురక
 మాధవీసహ దేవికా । పరూషణకషాయేణ భావయేచ్ఛతః
 రకమ్ । వల్లప్రమాణకంచైవ శర్కరా మృతశర్కరై ।
 భక్షయేద్ధృతమిశ్రంతు రక్తక్షిత్త హరంపరమ్ సర్వవేద
 హరోన్యాణాం రక్తమారేశ్వరోరసః ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసినగంధకము సుఖర్ణ భస్మము రససిందూరము
 కాంతభస్మము ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము అభ్రకసిందూరము 10 భాగము,
 తామ్రభస్మము 2 భాగములు వంగభస్మము నాగభస్మము రజితభస్మము ఇవి దిను
 కొక్కొకభాగము లోహభస్మము ఇనుపభస్మము ఇవి దినుసు ఒకటింటికి 3 భా
 గములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి ఖర్జూరపండు యిష్టి మధుకము దీపద్రా!
 ఇప్పపువ్వు పిల్లిపీచర వేళ్ళు లాద్దుగ చెక్క కవ్వపుగుమ్మడుచెక్క కురువేరు తామ
 ఆగరులు పవృకౌష్ఠము తామరతూండ్లు రక్తచందనము వట్టివేళ్ళు నల్లకలువగడ్డః
 తుంగమపైలు శ్రీగంధము కూతురుబుడమ చంగల్వకోష్ఠ ముత్తవపులగపువేళ్ళు
 బూరుగ వేళ్ళు అరటిగడ్డ పల్లెరువేళ్ళు పువ్వులగురివెండ సహదేవి పేరీత అనువాని
 సముభాగములగ దించి కషాయముకొంచి దీనిచే నూరుమార్లు భావనచేసి 2 పల్లవ
 లంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పంచదార తిప్పగత్తు ఆవునెయ్యి అనువా
 యనుపానములోడ నేవించిన రక్తపైత్యము సర్వపైత్యములు హరించు, మఱియ
 నిది అఖర్జునపైత్యమునకు ప్రసిద్ధమగుటంజేసి దానియందు సగా బ్రయోగింపవగు.

రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] తద్ద్రిందూరంవినిక్షిప్యగుంజామాత్ర
 ప్రమాణకమ్! మృద్వికేసనీ తాయుక్తరక్తపిత్తహరంపరమ్॥

తా. సిందూరము దీప్రద్రాక్షపండు పంచదార అనువానిని నేకముజేసి మర్దిం చి నేవించినను (లేక ఈ యనుపానముతోడనే పూర్ణచంద్రోదయమును నేవించిన ను) రక్తపైత్య హరించు.

రక్తపిత్తమునకు రసభస్మకల్పము.

శ్లో॥ రసభస్మక నిష్కంచ వడ్భాగం మృద్వికాశితా
క్షయకాస తృషాఛర్ది రక్తపిత్త వికారజిత్ ॥

తా. రసభస్మము నిష్కప్రమాణము దీప్రద్రాక్ష పంచదార ఇవి 6 నిష్కములు. ఇటుల వీనినిమర్దించి 30 మాత్రలుచేసి యందొకదానిని అడ్డసరపాకురసము తేనె అనువానితో నేవించిన క్షయకాస దప్పి వాంతి రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు పైత్యముద్గరరసము.

శ్లో॥ [చరకే] పారదం హింగులీతాచ హ్యూర్ధ్వయ్యుత్రేచ మేళ
యేత్ | కుక్కుటాండ రసోభాగో టంకణ క్షారమేవచ |
గంధకస్య తథాభాగో మృతేన పరిమర్దయేత్ |
సిద్ధంరసంసమాధాయ జీరతో యేనదాపయేత్ |
మాషత్రయం ప్రతిదినం గ్రహణీ రక్తదోషచుత్ |
జ్వరదాహ వినాశశ్చ రక్తపిత్త నిబర్హణః ॥

తా. రసము ఇంగిలీకము వీనిని సమభాగములుగ శుద్ధిజేసి మర్దించి ఉయంత్రములోనుంచి 2 రూములు పాకముజేసిన రసము పైకంపయందు వ్యాపిల ఇట్టి సంస్కారముచే శుద్ధమైన పాదరసమును సాంగశీతలమున గ్రహింపవలదు అట్టి పాదరసము కోడిగుడ్లరసము టంకణక్షారము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజే వసనాళి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి బాగుగమర్దించి 3 మాషులంతేసిమాత్రలుజేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱ కషాయముతో గాని లేక దీప్రద్రాక్ష తేనె పంచదార అనువానితో గాని లేక ఖర్జూరపండు తేనె అనువానితో గాని వించిన గ్రహణీరక్త దోషము జ్వరము దాహము రక్తపైత్యము హరించు.

ర క్తపిత్రములకు మహాచంద్రకళారసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ప్రత్యేకంతోలమానేన * సూతకాంతాభి
 భస్మకమ్ | సమంసయంగంధకంచ కృత్వాకజ్జలికాంతిధా |
 ముస్తామాలతిదూర్వాభిః కేతికీస్తనవారిణా | సహదేవ్యాః
 కుమార్యాశ్చపర్పటస్యచవారిణా | మృణాళస్య శతాహ్వ
 యాశ్చతావర్యారసేనచ | భావయిత్వాత్రయత్నేన దివసేది
 వసేపు క్ | ఓషేన్ద్రుభూదిగాసత్వం కర్పటోశీరమాగధి | శ్రీ
 గంధం శార్దిబైతేషాం సమాంశంసూక్ష్మచూర్ణితమ్ | ద్రా
 డ్మాదిక కషాయేణ సప్తధాపరిభావయేత్ | ఛాయాయాం
 కరిశోష్యాథ వట్కఃకారాశ్చణోకమాః | అయంచంద్ర
 కళానామరసేంద్రఃపఠీర్తితి | సర్వవైత్యగదధ్వంసీ వాత
 వైత్యగదాపహః | అలెర్భాహ్యమహాదాహ విధ్వంసోయం
 మహారసః | గ్రీష్మకాలేశరత్కాలే విశేషేణప్రశస్యతే |
 కురుశేనాస్నిమాండ్యంచ మహాతాపజ్వరంహరేత్ | శోషం
 మూర్ఛాహరత్యాశు స్త్రీణాంరక్తంమహానవమ్ | ఊర్ధ్వా
 ధోర క్తపిత్రంచర క్తవాంతి విశేషతః | మూత్రకృచ్ఛాఞ్చిణి
 సర్వాణి నాశయేన్నాత్రసంకయః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము కాంతభస్మము అభ్రౌకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము
 వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి కాటుకతో సమానముగ మర్దించి పిదప
 భద్రముపైలు విరజాజిఘ్రవులు గరికెవేళ్లు మొగలించిన్న సహదేవి కలబందపర్పట
 కము తామరతూండ్లు అడవిసదాప పిల్లిపీచరవేళ్లు అనువానిని శితోదకముతో ప్రత్యే
 ప్రత్యేకములుగదంచి రసముతీసి ప్రతిదానితో ఒక్కొక్కదినము మర్దించి అందు
 స్పృశింపరావట్టకము వట్టివేళ్లు పిప్పళ్లు శ్రీగంధము గూడపాల అనువానిని సమ
 భాగములుగ చూర్ణముజేసి కలిపి దీనిని ద్రాక్షపండు ఖర్జూరపండు పంచదార ఇప్ప

* సూతకం తామ్రభస్మకమ్॥ రసము - తామ్రభస్మము.

పువ్వు తేనెతవక్షీరి ముష్టిమధుకము అనువానిక సాయముతో 7 దినములు భాననజేసి నీడ నెండించి శనగగింజలంతేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని దీపద్రాక్షపండు తేనె అనువాని యనుపానముతోడ రీ మాసములు నేవించిన సర్వపైత్యములు వాత పిత్తజనితరోగములు కడుపులోమంట వెలపట తాపము కడుదాహము అగ్నిమాంద్యము కడుతాపజ్వరము శోష మూర్ఛ అనురోగములను బాజికాయలచూర్ణ యుక్తము గపాకముచేయబడిన గోఘృతాను పానముతోడగాని లేక మామిడిచెక్కరసములో సున్న పునీరు తి నూనెబొట్లు కలిపిగాని నేవించిన కుసుమకోగములును ఖర్జూరపండు తేనె లేక గుమ్మడుపండు తేనె అనువానిలో దేనితోగాని నేవించిన ఊర్ధ్వగత అధోగతరక్తపైత్యములును రక్తవాంతులును మూర్ఛయు సర్వమాత్ర కృచ్ఛ్రములును గుబులుగల పైత్యములును అస్థిస్థావరోగములును హరించు. ఈచంద్రకళారసము రక్తపిత్తముల బోకడుచుటయందు కడుప్రసిద్ధిజెందియున్నది. మఱియు నీరసము గ్రీష్మశరత్కాలములయందు విశేషము ప్రశస్తంబు (మఱియు నీనిని లవంగపు చూర్ణయుక్తముగ జేయబడిన చిన్నంగిసమూలము ఇంగువ కరక్కాయ అనువాని కసాయముతోడగాని లేక రేలగంధము పేల్చినఇంగువ సైంధవలవణము మిరియాలు శొంఠి అనువానిచూర్ణముతోడగాని లేక జీడిగింజలచూర్ణముతోడగాని రీ నెలలు భక్షించిన గుబులుగల పైత్యములు హరించు.)

రక్తపిత్తమునకు వేణుపత్రాదికసాయము.

శ్లో॥ వేణుపత్రో శీరముస్తాః కేశీదాడిమ వాలుకమ్ |
శ్యాధో నాగరమిశ్రస్తు రక్తపిత్తనిర్హణః॥

తా. వెదురాకు వట్టివేళ్ళు తుంగగడ్డలు కురువేరు దానిమ్మకాయ కూతురు బుడమ వీనిని సమభాగములుగదంచి కసాయముకాచి అందు శొంఠి చూర్ణము గలిపి పానముచేసిన రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు అలక్తకల్పము.

శ్లో॥ అలక్తకలశంక్షౌద్రం రక్తవాంతి హరంభవేత్ |

తా. లక్క తేనె కలిపి నేవించిన రక్తపైత్యము హరించు.

రక్తపిత్తమునకు కాకతుండ్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ పుష్యార్కే కాకతుండ్యాస్తు మూలంగోక్షీరభావితమ్ |

రక్తవాంతి హరంపేయం ప్రత్యహం నిష్కనిష్కమ్॥

తా. పుష్కమినాక్షత్రము ఆదివారముకూడిన దినమునందు బండిగురిజవేరు చెక్కనుదెచ్చి చూర్ణముచేసి అవుపాలతో 7 మారులు భావనచేసి ప్రతిదినము నిష్కప్రమాణము సేవింపుచుండిన రక్తపీత్తము హరించు.

రక్తపీత్తమునకు చండినాదిఘృతము.

శ్లో॥ చందనసారకషాయవివక్షం శారిభయామధు కేన సుసర్పి॥
శర్కరయ-మధుకేనచమిశ్రం శోణితపీత్తముపోహతిసద్యః॥

తా. రక్తచందన కషాయములో సుగంధిపాల ఇప్పువులు నెయ్యి కలిపి ఘృతపక్వముగాకాచి అందు శర్కర తేనెకలిపి సేవించిన తత్క్షణము రక్తపీత్తము హరించు.

రక్తపీత్తమునకు ఉశీరకాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ ఉశీరం తగరంశుతి కంకోలా చందనద్వయమ్॥
లవంగం పిప్పలీమూలం తృష్ణైలా నాగకేసరమ్॥
ముస్తామలక కర్పూరం తవక్షీరీచ పత్రకమ్॥
కృష్ణాగరుసమంచూర్ణం సితాస్యా దప్తమాంశకమ్॥
రక్తవాంతిహృదస్తాపం నాశయే న్నాత్రసంశయః॥

తా. వట్టివేళ్లు గ్రంథితగరము శొంతి కంకోలములు శ్రీగంధము రక్తచందనము లవంగములు మోడి పిప్పళ్ళు ఏలకులు నాగకేసరములు తుంగముపైలు ఉసిరికెపప్పు కర్పూరము తవక్షీరి ఆకుపత్రి కృష్ణాగరు దీనిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముచేసి దావికి రివ భాగము పంచదార గలిపి పిల్లి అడకంత భక్షించిన రక్తవాంతి తొమ్ములోమంట నిస్సంశయముగ హరించు.

రక్తపీత్తమునందు పథ్యములు.

శ్లో॥ ముద్గగోధూమిషష్టికా శౌలీజాంగల జామిషమ్॥
షక్యకూళ్ళాండవత్తూర కటోలం తండులీయకమ్॥

ద్రాక్షాదాడిమ ఖర్జూరం ధాత్రిఫల ఘృతంమధు |
ప్రదరేర కృపిత్రేచ కథ్యవర్గ ఉదాహృతః ||

తా. పెసరకట్టు గోధుమలు 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లు జాంగలమాంస ము ముదురు గుమ్మడుకాయ పొన్నగంటికూర పొట్లకాయ చిట్టికూర ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు ఖర్జూరపండు ఉసిరికెపప్పు ఆవునెయ్యి తేనె ఇవి రక్తపైత్యరోగులకు కుసుమ రోగులకు పథ్యకరంబులు.

ర కృపిత్రమునందు పథ్యములు.

శ్లో॥ కల్వస్లు లవణక్షారం మత్స్యమద్య విదాహినః |
మాషానిష్పావతిలజ కుశుత్థ లశునందధి |
క్రదరే ర కృపిత్రేచ హ్యవథ్య మితికథ్యతే ||

తా. కారము ఫలుసు ఉప్పు క్షారము మత్స్యములు మద్యము విదాహకరద్రవ్యములు మినుములు అనుములు ఆవాలు నూనె ఉలవలు వెల్లుల్లి పెరుగు ఇవి రక్తపైత్యరోగులకు కుసుమరోగులకు ఆపథ్యకరంబులు.

ఆమ్లపైత్య లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అథాన్యత్సా ప్రవక్ష్యామిసంక్షేప్తం సూక్తముత్తమమ్ | ఆయుర్వేదోపదేశేన్స్మిన్నామ్లపీత్రనిగద్యతే | విరుద్ధరుష్టామ్ల విదాహిపీత్ర ప్రకోపిపానాన్న భుజోవిదగం | పీత్రంస్వహేతూపచితంపురాయ తదమ్లపీత్రం ప్రవదంతి సంతతః ||

తా. ఇక ఆయుర్వేదమునకు జెప్పబడిన ప్రకారము ఆమ్లపీత్తోత్పత్తిని సంక్షేప్తముగ వచించెద. విరుద్ధక్షీరమత్యైద్యాహారములు ఫలుసు విదాహకరద్రవ్యములు అనువాని సేవనవలన వర్షాది ఋతుఫలవలన పీత్రము ప్రకోపించి భుజించిన యన్నాదులు కీర్ణము గాక ఫులితేనుఫలు వచ్చుటయే ఆమ్లపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ ఆమ్లాల్పిత్రా చ్చిరోర్తి జ్వరిత తనువపుః కోష్ఠ హృత్కంఠ దాహాస్వేదో మూర్ఛా పిపాసాకఫ సహితవమిశ్చామ్లశేషో రసస్య | వాచాఘృణేసతస్త్వి జఠరముకగతే చామ్లశేషస్య

నాంతి స్తిక్తా మ్లొద్ధార కంఠూ బహువిధపిట కామండలా
స్యామపి తే॥

తా. తలనొచ్చుట జ్వరముగలుగుట శరీరము కృశించుట లోకడుపు హృద
యము మెడ అనువానియందు తాపముగలుగుట నెమట మూర్ఛ దప్పిగలుగుట శ్లే
ష్మమును పులుసును గ్రక్కుట కడుపులో న్యాపించిన ఆమలపిత్తమువలన నోరు ము
క్కు అనువానియందు పులుసువెడలుట చేదుగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట దురద పలు
విధపిటీకలు మండలములుగలుగుట ఈలక్షణములుగలది ఆమలపైత్యమని తెలియ
వలయు.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] అవిపాకక్లమోత్కేశ తిక్తామ్లొద్ధారగౌర
వైః | అరుచిక్లకంఠతృణాహ మోహమూర్ఛాః క్వచిద్భ్రమః |
తిక్తామలకటకోద్ధార శ్వాసవృద్ధిసతాపత్వేత్ | ప్రలాహకు
క్షిరోగశ్చ హ్యమపి తస్య లక్షణమ్॥

తా. అన్నము జీర్ణముగాకుండుట ఆయాసముగలుగుట శరీరము పగులుట చే
దుగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట శరీరము బరవుగనుండుట అరుచిగలుగుట కంఠము
ఎండుట తాపము మోహము మూర్ఛ ఒకొనొకపుడు భ్రమగలుగుట చేదుగ పుల్లగ
వగరుగ వమనము సేయుట శ్వాస ఒకరగలుగుట ప్రలాపించుట కడుపులో శూలిం
చుట ఈలక్షణముగలది ఆమలపైత్యమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [ఓకితాసారసిద్ధసంగ్రహే] ఆమ్లొద్ధారామలపమనంశిరోర్వి
రితంవపుః | ఆమలపిత్తస్యలింగాని స్వేదతృణ్ణావిమూర్ఛామ్ |
తత్కృచ్ఛిసాధ్యంప్రత్యగ్రం దుశ్చికిత్సం పురాతనమ్॥

తా. పులితేనుపులు గలిగి పులుసును గ్రక్కుట తలనొచ్చుట జ్వరము నెమ
టదప్పి మూర్ఛ గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది ఆమలపైత్యమని తెలియవలయు. ఇది
లేతగనుండిన కష్ట సాధ్యము ముదిరి వాత పిత్త శ్లేష్మయుక్తంబై జ్వరయుక్తం
బైయుండిన అసాధ్యము.

ఉద్ధార్యాధోముఖిమ్లపిత్తమునకు ఉపచారము.

శ్లో॥ ఉద్ధార్యామపిత్తేవమనం విలేచనమధోగతే॥

నర్వత్రానశనశస్త్రం నిరూహంచ ప్రశస్యతే |
కఫపితృప్రశమనం యచ్చపానాన్న భేషజమ్ ||

తా. ఆమ్లపిత్తము ఊర్ధ్వముఖంబైన వసునమును అధోముఖంబైన విలేచనమును ఊర్ధ్వాధోముఖంబైన లంఘనమును నిరూహవస్త్రీకర్మమును మఱియు శ్లేష్మపిత్తరక్తశమనోపయుక్త పానాన్న భేషజము చేయించి దానిని బోకడవలయు.

ఆమ్లపిత్తమునకు సంజీవరసము.

శ్లో॥ [సిందూరముణిదర్పణే] రసగంధక తామ్రంచ కాంతభస్మ
సమాంశకమ్ | ముసలీరససంమర్థ్యం కాచకుప్యాంబివిక్షి
పేత్ | పాచయేద్వాలుకాయంత్రే ద్వియామాతేసముద్ధ
లేత్ | సిందూరంత్రిఫలానోష్యం ఘోరంలవణపంచకమ్ |
హింగుగుగ్గులువపీచ కుబేరాక్షశ్చటంకణమ్ | దీప్యత్ర
యంచజాతిశ్చ సూరణంవిశ్యవత్సకమ్ | శిగ్రుద్వయంతథా
వుంభీ వ్యాఘ్రీత్రయవటోలకమ్ | రాక్షశేవజ్రవల్లిచ కటభి
క్షురపీలుకమ్ | సనుభాగానిసూచూర్ణ్య ఖల్వమద్యేవినిక్షి
పేత్ | గృంజనశ్యంక బేరస్య జంబీరశభావనా నిష్కా
ర్థమధునాలేహ్యం యామేయామేచభక్షితమ్ | ఆమ్లపిత్తం
నిహంత్యాశుసర్వన్యాధిహారఃపరః | కుర్యాత్ప్యోగపరిత్రా
ణం సంజీవరసఉత్తమః ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి నేలతాటిగడ్డ రసముతో మర్దించి సూత్రముచేసి ఎండించి గాబుకుప్పెలోబోసి వాబుకాయంత్రమున 2 గుర్రములువండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనుంచి చూర్ణముచేసి అందు సిందూరము త్రిఫలము త్రికటుకములు త్రిక్షారములు పంచలవణములు ఇంగువ శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము చిత్రమాలము గచ్చపలుకులు శుద్ధిచేసిన వెలిగారము ఖురాసాని ఓమము మంచీఓమము అజామోదము జాజకాయలు అడవికండ అడవి ఆల్లము కొడిసెపాల మునగ కడ్లకాయమునగగడ్లములు వెంపలివేళ్లు నేలముల శేళ్లు పెద్దములకవేళ్లు రామములక

వేళ్లు చేతిపాట్లు బలురక్కసిగడ్డ నల్లేరు ఒరగొమ్ము నేలగొలిమిడి గాడిదెగడపరవేళ్లు అనువాని చూర్ణమును ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ రసప్రమాణముకలిపి మర్దించి వెల్లుల్లి పాయలరసము ఆల్లము నిమ్మపండ్లు అనువాని రసములలో ప్రతిదానితో 3 మార్లు భావనజేసి ప్రతిర్షూమునందు అర్ధనిష్కప్రమాణము తేనెతోనేనిలేక తమల పాకుతోనేని భక్షించి ఉష్ణోదకమును పానముచేసిన ఆమ్లవైత్యము గ్రహణి అక్షిర్ణము గుల్మశూలమొదలగు సర్వరోగములు శిఘ్రముగ హరించు. ఇది ప్రాణముల వక్షించుటచే సంజీవరస వనంబడు. (దీని నేవనవలస నీరువెడలకుండిన దొండాకుర ఘమును పానము నేయవలయు.)

ఆమ్లపిత్తమునకు పిత్తభంజన సము.

శ్లో! [చరకే] పాగదంగంధకంతామ్రం ముసలీరసమర్దితమ్ | కాచకుప్యంవినిక్షిప్య వాలుకాయంత్రకేతఘా | పచేద్భిషక్చసంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్ | త్రిక్షురంపంచలవణం హింగుగుగ్గులు కుష్ఠకమ్ | కటుత్రయంచత్రిఫలా గంధారీ జాతికద్వయమ్ | దీప్యత్రయంత్రిఫేచంచ ముసాంబ్రంవిషవత్సకమ్ | ఏలాద్వయంచ సాభాగ్యం కుబేరావహ్నిమూలకమ్ | తింత్రిణీఫలగ్రంధీచ చూతందాడిమఖంఘలమ్ | సమభాగాని సంచూర్ణ్యం ఖల్వమధ్యేవినిక్షిపేత్ | భావయేత్ప్రవారంచ శృంగ బేరసేనచ | నిష్కార్ధంమధునాలేహ్యం యామేయామేచ భక్షయేత్ | ఆమ్లపిత్త నిహంత్యాశు గ్రహణీచ వినశ్యతి |

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి నేలతాటిగడ్డల రసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి ఎండించి గాజుకుప్పెలోపోసి వాలుకాయంత్రమున 2 రూములు వండి సాంగకీతలమున దీని అందు త్రిక్షరములు పంచలవణములు నేతితోపొంగించిన ఇంగువ శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షిగుగ్గిలముచంగలవ్యకోష్ఠలుత్రికటుకములు త్రిఫలములు గంజాయివిత్తులు జాజికాయలు జాపత్రి ఓముము ఖురాసాని ఓనుము అజామె దము పోస్తుకాయ గసగసాలు నల్లమందు ముసాంబ్రము అతివసకొడి నెపాల ఎలకులు బొంతవలకులు శుద్ధిచేసిన

వెలిగారము గచ్చపలుకులు చిత్రసూలము చింతతెయినలు మయీసలములు కామ మోడి మామిడిపప్పు దానిమ్మకాయ అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి కలిపి 7 మార్లు అల్లపురసముతో భావనజేసి $\frac{1}{4}$ నిమ్మప్రమాణమును ప్రతిఝామున తేనెలో నేవింపుచుండిన ఆమ్లపిత్తముగ్రహణి (ఛర్ది అజీర్ణము) హరించు.

ఆమ్లపిత్తమునకు లీలావిలాసరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూత తథాగంధం మృతతామ్రాభ రుచ్యకమ్ । తుల్యంశం మర్దయేద్యామం రుధ్వా పాచ్యం లఘూపుటే । అక్షంధాత్రీంచపథ్యాంచ క్రమవృద్ధ్యా విషాచ యేత్ । జలేనాష్టగుణేనైవా గ్రాహ్యమష్టావశేషితమ్ । అనే నభవయే త్పూర్వం పక్వసూతంపు నఃపునః । పంచవింశతి వారంచ తావతాభృంగ జైర్ద్రవైః । సంశోష్య భక్షయే ద్రావైః పంచగుంజం మధుపుతమ్ । రసోలీలా విలాసోయ మామ్లపిత్తంనియచ్ఛతి ॥

తా: శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము ఆభ్రకభస్మ ము సౌవర్చలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసము తో 1 ఝాము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి లఘువులంబిడి పిదప 1 భాగము గచ్చపలుకులును 2 భాగములు ఉసిరికేపప్పును 3 భాగములు కరక్కాయలను దంచి వాని కెనిమిదింతలు నీళ్ళుబోసి ఆష్టావశేషముగ కషాయముకొని యీ కషాయ ముతో 25 మార్లును గుంటగలగరాకు రసముతో 25 మార్లును వైయాచభమును ఖల్వములో మర్దించి ఎండించి చూర్ణముజేసి అందు 5 గురిగింజలయెత్తులో గురిగింజ యెత్తు సింధూరము తేనె కలిపి నేవించిన కడుసుర్లు టమైన ఆమ్లపైత్యములు హరించు.

ఆమ్లపైత్యమునకు ప్రాణేశ్వరరసము.

శ్లో॥ [రసతత్నాకరే] గంద్రా 4 గ్రంస మంసూతం వారాహీరసమ ర్నితమ్ । ఊచకుప్యాం వినిక్షిప్య ముఖంఖండే సరోధయేత్ । పాచితంవాలుకాయంత్రే ద్వియామాంతే సముద్ధరేత్ । సిం దూరంవత్సనాభంచ త్రిఫలావ్యోషచిత్రకమ్ । త్రిశూరం పంచలవణం హింగు గుగ్గులుదీప్యకమ్ । ఆజామోక్షం చేంద్ర

యవం పృథగ్రససమైర్ముతమ్ | అర్దకస్య ద్రవేణైవ భావయే
 త్సప్తవారకమ్ | ద్విమాషమనుపానేన ద్విపలేనోష్ఠవారిణా |
 అనుపానవి శేషణ స్వరోగాఽ వినాశయేత్ | అభిన్యాసం
 చాప్లుపిత్తం గ్రహణీపాండు గుల్మజిత్ | కాసశ్వాసంచస్తీహు
 చ జ్యరాతీసారమేవచ | వాతశూలంచ మందాగ్నిం సర్వజ్వర
 వినాశకః | కుర్యాత్ప్రాణపరిత్రాణమయం ప్రాణేశ్వరోరసః ||

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము వీనిని సమభాగ
 ములుగ ఖల్వములోనుంచి నేలతాటిగడ్డల రసముతో మర్దించి మాత్రలుచేసి గాజు
 కుప్పెలోబోసి బలపపులిల్లచే దాని మూతని మూసి వాలుకాయంత్రమున 2 రూపా
 ములు వండి సాంగశీతలమున దీని ఖల్వములోనుంచి అందు సింహారము శుద్ధిచేసిన
 వాభిలేఫలములు త్రికటుకములు చిత్రమూలము త్రిక్షారములు పంచలవణములు
 ఇంగువ శుద్ధిచేసిన మహీసాక్షి గుగ్గిలము ఓమము ఖురాసాని ఓమము కొడిసెపాల
 అనువానిలో ప్రతిదాని చూర్ణమును రసమెత్తును కలిపి అల్లపురసముతో 7 మార్లు
 భాజనచేసి 2 మాషములయెత్తు తేనెతోనేపించినను లేక తమలపాకులోనుంచి భ
 క్షించి చేరెడు ఉష్ణోదకమును త్రాగినను అభిన్యాసము ఆప్లుపైత్యము గ్రహణీ
 పాండువు గుల్మము కాసశ్వాసలు స్తీహరోగము జ్వరాతీసారము వాతశూలలు అగ్ని
 మాంద్యము సర్వజ్వరములుచారించు ఇది ప్రాణముల రక్షించుటచే ప్రాణేశ్వర రస
 మని శైవ్యులడు.

ఆప్లుపైత్యమునకు మహాప్రాణేశ్వరరసము.

శ్లో|| [శారీరే] గంధకాభ్రంసమంసూతం వారాహీరస మర్దితమ్ |
 హంసపాదిరసేనాపి మర్దయేత్త్రిదినంమ్నదు | కాచకుశ్యాం
 తరేషీప్త్యా తన్ముఖించ నిరుద్ధ్యద | పాచయేద్వాలు కాయం
 త్రేతథాయామ చతుష్టయమ్ | సాంగశీతల మాదాయ మర్ద
 యేదేభికాషడైః | పంచకోలంచ త్రిక్షారం జీరకద్వయ దీప్య
 కమ్ | మరీచాఽ పంచలవణం గుగ్గులుంచ విషద్యయమ్ |
 త్రిజాతకంలవంగంచ వరారాన్నా శ్వగంధికా | జంబీరార్ద్రక
 భృంగాణాం రసై స్సంమర్దయేత్ప్రథక్ | సప్తరా త్రంతతో
 గుంజాప్రమాణం వటీకృతమ్ | తత్తద్రోగేను పానేనసేవయే

త్సర్వరోగజిత్ । సన్నిపాత మభిన్నాన్వయం ధనుర్వాతంచ
 తాంద్రికమ్ ॥ కాసత్వాసాగ్ని మాంద్యంచ పాండు కామలి
 పీనసాఙ్ । శోఫగుల్మ తథార్కాసి క్షయంచ గ్రహిణీ
 గదాఙ్ । జ్వరకుష్ఠ ప్రమేహంచనాశయే న్నాత్రసంశయః ।
 సర్వేషాం పిత్తరోగాణాం మహా ప్రాణేశ్వరోరసః॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన రసము వీనిని సమభాగ
 ములుగ. ఖల్వములోనుంచి నేలతాటిగడ్డల రసము హంసపాదియాకు రసము వీని
 లో 3 దినములు నున్నగమర్దించి గాజుకుప్పెలోనుంచి దాని మూతిని మూసి వా
 లుకొ యంత్రమున 4 రూపములు వండి సాంగశీతలమున దీసి అందు పిప్పళ్ళ మో
 డి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి సర్జిత్రారము యవత్రారము టంగణత్రారము జీలకఱ్ఱ
 నల్లజీలకఱ్ఱ ఓమము మిరియాలు పంచలవణములు శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము
 శుద్ధిజేసిన నాభి అతివస లవంగ పుచ్చెక్క ఏలకులు లవంగపత్రి లవంగములు త్రి
 ఫలములు దుంపరాన్నము డొమ్ముడోలుగడ్డ అనువానిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును రస
 మునకు సమముగ కలిపి నిమ్మపండ్లు అల్లము గుంటగలగర అనువాని రసములలో
 ప్రతిదానితో 7 దినములు మర్దించి గురిగింజంతేసి మాత్రలుజేసి అనుపాన విశేష
 ములతో నేవించిన సన్నిపాతము అభిన్యాసము ధనుర్వాతము తాంద్రికసన్ని 3 స
 శ్వాసలు అగ్నిమాంద్యము పాండువు కామిల పీనసము శోభ గుల్మము మాలవ్యాధి
 క్షయరోగము గ్రహణిజ్వరము కుష్ఠవు ప్రమేహము ఆమ్లపైత్యము మొదలగు సర్వ
 పైత్యరోగములు హరించు.

ఆమ్లపైత్యమునకు రసభస్మాదికల్పము.

శ్లో॥ మృతసూతార్కలోహానాం తుల్యంపథ్యాంవిచూర్ణి యేత్ ।
 మాషత్రయంలిపేత్క్షేద్రదేణామ్లపిత్తప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము ఇః దినుసు కొక్కొక
 తులము కరక్కాయలు 3 తులములు ఇటుల నేకముజేసి తేనెలోకలిపి 3 మాష
 ముల యెత్తును నేవించిన ఆమ్లపైత్యము హరించు.

ఆమ్లపైత్యమునకు అభ్రకాదికల్పము.

శ్లో॥ మృతాభ్రకంమృతంఘోహంతౌద్రేర్లి హ్యేద్విగ్గుంబకమ్ ।

ఫలత్రయంపట్లోంచతిక్వాక్వాధంసితాయుతమ్ |
ఆప్లుపిత్తహరంచాశుపిబేచ్ఛర్దింజ్వరంజయేత్ ||

తా. అభ్రకభస్మము లోహభస్మము వీనిని తేనెతోనేవించినను లేక త్రిఫలములు చేతిసొట్ల కటుకరోహిణి వీనిని కషాయముకాచి పంచదారకలిపి తాగినను ఆప్లుపయిత్యము ఛర్ది జ్వరము శీఘ్రముగ హరించు.

ఆప్లుపైత్యమునకు తామ్రాదికల్పము.

శ్లో|| మృతతామ్రంచైకగుంజం మధునాసహభక్షయేత్ |
ద్రాక్షంపథ్యాంసమంఖాతే స్తఘనాచాప్లుపిత్తజితే ||

తా. గురిగంజంత తామ్రభస్మముగాని లేక ద్రాక్షపండు కరక్కాయ ఆనువానిని సుముగ చూర్ణము చేసిగాని తేనెతోనేవించిన ఆప్లుపయిత్యము హరించు.

* ఛర్ది నిదానము.

శ్లో|| [అయుర్వేదే] దుష్టైర్దోషైః పృథక్సర్వైర్భిత్సాలోకనా
దిభిః | ఛర్దయఃపంచవిజ్ఞేయా స్తాసాంలక్షణముచ్యతే | అతి
ద్రవైఃరతిస్నిగ్ధై రహ్రావైర్లవణై రపి | అకాలేచాతిమాత్రై
శ్చ తథాసాత్స్యైశ్చభోజనైః | శ్రమాద్భయా దధోద్వేగా
వజ్జిన్ణాత్ప్రమిదోషతః | నార్యాశ్చాపన్న సత్వాయూస్తథాతి
ద్రుతేమశ్శతః||

తా. కడుద్రవము స్నిగ్ధముగల పదార్థములు మనస్సుకు ఇంపుగాని పదార్థముల లవణపదార్థములు ఆనువాని నేవనవలన అకాలభోజనములేక అధికభోజనము లేక శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగాని భోజనము అనువానివలన శ్రమ భయము దుఃఖము ఆజీర్ణము క్రిమిదోషము గర్భణీశ్రీలకుగలుగు గర్భణీడ అతితీవ్రభోజనము అనువానివలన నాత పిత్త క్షేమములు ప్రకోపించి వాతఛర్ది పిత్తఛర్ది ఆరోచకఛర్ది అ గంతుకఛర్ది అను 5 విధ చర్దుల గలుగజేయు.

* అన్నవానారులయందు ద్వేషముకలిగి నమనంబగుటయే ఛర్దిగోగమనంబును.

ఛర్దిపూర్వ రూపము

శ్లో॥ హృల్లాసోద్ధార సంరోధోప్రసే గోలనణస్తనుః ।
 ద్వేషోన్నపానేచ భృశంవమీనాం పూర్వలక్షణమ్ ॥

తా. ఓకరగలుగుట తేనుపులువచ్చుట మలమూత్రము వెడలకుండుట నోట నీరు గారుట నీరు కొంచము వ్రప్పగనుండుట అన్నపానములయందు మిక్కుటముగ నేవముగలుగుట ఈలక్షణములవలన ఛర్దిరోగము జనించునని తెలియవలయు.

ఛర్దినియందు సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ అస్యాంచలం ఘయేత్పూర్వం ముహుఃకార్యం విరేచనమ్ ॥

తా. వైశెప్పబడిన 5 విధ ఛర్దిలయందు తఱుచుగ లంఘమును విరేచనము ను చేయించవలయు.

వాతఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఛర్దిర్భవేత్క్రోష్ణ కషాయఫేనై ర్ముహుర్ముహుశ్శూలక కుక్షీదాహా । వాతోద్భవాంఛర్ది మిమాంబ్రువంతి వక్త్రేచశోషోన్మిముఖ్యవై ద్యాః

తా. నల్లగ వగరుగ నురుగుగ గ్రక్కుట పలుమారుశూల కడుపులో మంట గలుగుట నోరుయెండుట ఈ లక్షణములుగలది వాతఛర్దియని అశ్వినీదేవతలు వచించెదరు.

వైత్యఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ మూర్ఛాపిపాసా ముఖశోషశీర్ష తాల్పకీనంతాప భయోభిమాన్మూర్తః । పీతంభృశోష్ణం హరితంసతిక్తం ధూమ్రంచ పిపవమేత్సదాహమ్ ॥

తా. మూర్ఛ దప్పిగలుగుట ముఖమువాడియుండుట తల దవడలు నేత్రములు మండుట అజ్ఞానము భ్రమగలుగుట పచ్చగ కడువుణ్ణముగ ఆకుపగువర్ణము, వగరుగ ఊగ్రావర్ణముగ దాహయుక్తముగ గ్రక్కుట ఈ లక్షణములు గలది వైత్యఛర్దియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] వాంతోరుణోయత్రవర్ణః పిచ్చిలః పూతినీత
లః । శ్లేష్మఛర్ది వికారోయంమునిభిః పరికీర్తితః ॥

తా. ఎఱ్ఱగ బంకగ దుర్లంభముగ చల్లగ వమనంబగుట ఈ లక్షణములు
గలది శ్లేష్మఛర్దియని తెలియవలయు.

ఛర్ది రుచి లక్షణము.

శ్లో॥ హృచ్చూల పీడనయుతం వమనేన పితౄత్ప్రదౌ హశోషబహు
శం సతతం ప్రలాపః శ్లేష్మాధికం హ్యరుచికరం పమిగోగకే
తునై వర్ణ్యమోహజడతా గురుకంపనంచ ॥

తా. పిత్తప్రకోపమువలన వమనంబై తొమ్మునొచ్చుట దప్పిగలుగుట ఎల్ల
ప్పుడు శరీరముమండుట శోష కడుప్రలాపము శ్లేష్మాధిక్యము అరుచిగలుగుట ముఖ
ము వెల్లబోవుట మోహము జడత్వము మిక్కుటముగవణుకుగలుగుట ఈలక్షణములు
గలది ఛర్ది ఆరోచకమని తెలియవలయు. (ఛర్ది రోగము త్రిదోషలక్షణయుక్తంబు
గనుండిన అసాధ్యము. ద్వంద్వలక్షణయుక్తంబుగనుండిన యాప్యము. ఏకదోషలక్ష
ణయుక్తంబుగ నుండిన సాధ్యము.)

ఆగంతకఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ బీభత్సజాదౌ హృదజాఽమజాచ యాఽసాత్య్రజావా కృ
మిజాచయాహి । సాపంచ మీతాంచ విభావయేత్తు దోషో
చ్చ్రయేనైవ యథో క్తమాదా ॥

తా. రోతపదార్థదర్శనము వేవిళ్ళు అజీర్ణము శరీరమున కనుగుణ్యముగాని
భోజనము గర్భస్థక్రిమిలు అను నీ 5 కారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకో
పించి 5 ది యగు ఆగంతుకఛర్దిని గలుగజేయు. మఱియు దీనియందు వాతాది
ఛర్దిలక్షణములే గలిగియుండు.

అసాధ్యఛర్ది లక్షణము.

శ్లో॥ విట్స్వేదమూత్రాంబు సహానివాయుః ప్రోతాంసినంరుష్యయ
దోర్ధ్వమేతి ! ఉత్పన్నదోషస్య సమాచింతం దోసము

ద్యవనరస్యకోష్ఠాత్ । విణూత్రయోస్తత్సమగంధ వర్ణం
తృప్త శ్వాసకాసార్తి యుతంప్రసక్తమ్ । ప్రచ్ఛర్దయే దుష్ట
మిహాతివేకా త్తయార్దితశ్చాశు వినాశమేతి॥

తా. వాయువు పురీషము స్వేదము మూత్రము ఉదకము అనువాని వహింపుచుండు ప్రోతస్ఫులనడ్డగించి ఊర్ధ్వముఖంబైమలమూత్ర అమానగంధ వర్ణములు గలదై దప్పిని శ్వాసమును దగ్గును గలుగం జేయునదియై నరునియొక్క కోష్ఠము లోనుండి లేచి కఫమును గాని లేక పిత్తమును గాని పలుమారు కడువేగముగ వమనం బగునటుల జేయుచున్నయది. ఇట్టి వమనముచే పీడితుడుగ నుండువాడు కడుశీఘ్రముగ నశించు.

వాతఛర్దియందు ఉపచారము.

శ్లో॥ క్షీరోదకసమాపీతా ఛర్ధి ర్వాతేనసంభవా ।
ససైంధవంపిబేత్సర్పిర్వాత ఛర్దినివారణమ్॥

తా. పాలునీళ్ళు పశుపువర్ణము వీనివలె వమనంబైన వాతఛర్దియని తెలియవలయు. ఇది నివృత్తించుటకై నెయ్యిలో సైంధవలవణమును కలిపి నేవింపవలయు.

వాతఛర్దికి విశం గాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ విశం గం సైంధవోపేతం సౌవర్చలకటుత్రయమ్ ।
భక్ష యేన్మధునాచైవ వాతఛర్దిఛిదంజనః॥

తా. వాయువిడంగములు సైంధవలవణము సౌర్చలవణము త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెతోనేవించిన వాతఛర్ది హరించు.

పిత్తఛర్దియందు ఉపచారములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనంచాక్షమాత్రంచ నియోజ్యమలకే
రసే । పిబేన్మాక్షికసంయుక్తం పిత్తఛర్దివినాశనమ్॥

తా. అక్షప్రమాణము శ్రీగంధములో ఉసిరికెరసము తేనె కలిపి నేవించిన పైత్యఛర్ది హరించు.

శ్లో॥ హారీతకీనాంచూర్ణంతు లిహేన్మాక్షికసంయుతమ్ ।
అథోద్ధ్వచకృతేనోషే ఛర్దిసేచవినశ్యతి॥

తా కరక్కాలటాడిని తేనతో భక్షించిన ఊర్వాధోగత దోషములు సైత్యఛర్ది హరించు.

కఫఛర్దికి పిప్పల్యాదియోగము.

శ్లో॥ కఫాన్వితాయాగపవనోత్థితాయాం సపిప్పలిసర్వ ప నింబతోయ
మ్ | పిబే త్తథాసైంధవసంయుక్తం ఛర్ద్వాంకఫామాశయశోధ
నంతతో ॥

తా. పిప్పళ్ళు ఆవాలు సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ జూర్ణము చేసి మంచి వేపచెక్క రసముతో నేవించిన శ్లేష్మవాతఛర్ది హరించు. మఱియునికి కఫమును ఆమాశయమును శోధించు.

కఫఛర్దియందు కపిత్థాదికల్పము.

శ్లో. [ఆయుర్వేదే] కపిత్తంమూలతీవ్ర పిప్పలీమరిచాన్వితమ్ ।
శర్కర్రామధు సంయుక్తం శ్లేష్మఛర్దియుతోజనః॥

తా. వెలగామరసములో జాజిపువ్వు పిప్పలి మిరియాలు ఆనువానిచూర్ణము ను పంచదారను తేనెను కలిపి నేవించిన కఫఛర్ది హరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] మధునామాతులు-గంచ లాజపిప్పలికాన్వితమ్ ।
కపిత్థంరజనచూర్ణం కఫఛర్ది వివాశనమ్॥

తా. పుల్లమాదీ ఫలపు పండ్లరసము వేలపుసత్తు పిప్పళ్ళు వీనిని తేనతో గాని లేక వెలగపండ్లగుజ్జలో పసపు చూర్ణమును కలిపిగా నేవించిన కఫఛర్ది హరించు.

పంచఛర్దులకు పూర్ణచంద్రోదయ సింధూరము.

శ్లో॥ [సింధూరమణిచర్మణే] తుల్యంతుల్యంరసంగంధంఖల్యమధ్యే
వినిక్షిపేత్ । కపిత్థమూలసారేణ మర్దితంచదినత్రయమ్ ।
వటికాంచాయయాశుష్కాంభాండమధ్యేవినిక్షిపేత్ । కాచ
కుప్యాంవినిక్షిప్య వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్ । దీనాగ్నాచ
ద్విషణ్ణాజేం సాంగశీతంసముద్ధరేత్ ॥ కపిత్థమూలసారేణ
త్రిదినం మర్దయే త్కృమాత్ । బిల్వమూల కషాయేణ

మర్దయే త్ప్రిదినంపునః | చాతుర్దాతకకర్పూర లవంగకుసుమా
న్వితంసర్వరసనసంఘై వ మేళయిత్వాథ చూర్ణకమ్ | | లాజ
చూర్ణసితామిశ్రం మధునాసహసేవయేత్ | వల్లద్వయమి
దంసూత నమనస్తంభనం తథా | కాసాదిపంచ ఛర్దీనాం
వ్యరుచేన్నాశకస్తథా | హృదోగంసర్వ భంగంచ మందా
గ్నించ నివారయేత్ | పూర్ణచంద్రో దయోన్నామ నిర్మిత
శ్శూలపాణినా ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసినగంధకము పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
నునిచి వెలగ వేళ్ళరసముతో 3 దినములు మర్దించి వటికములుచేసి నీడనెండించి
జుకుప్పెలోనునిచి కుండలో నిసుకబోసి దానిపైకుప్పెనునిచి 12 రూములు
గాగ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి చూచిన యది సిందూరించు. పిదప దానిని
వ్యములోనునిచి వెలగ వేళ్ళ రసముతో 3 దినములు మారేడు వేళ్ళ కషాయముతో 3
ములు మరల మర్దించి అందు సిందూరమునకు సమముగ చీలకులు * లవంగ పు
క్కా ఆకుపత్రి నాగకేసరములు పచ్చకర్పూరము లవంగములు అనువానిచూర్ణ
ము కలిపి 2 వల్లముల ప్రమాణమును పేలపుసత్తు పంచదార తేనెపీనితో నేవించిన
సముకాసశ్వాసములు పంచచర్దులు అరుచిహృదోగము స్వరభంగము మందాగ్ని
రించు ఇదియ శూలపాణిచే నిర్మింపబడిన పూర్ణచంద్రోదయ సిందూరము.

ఛర్దులకు ఊషణాదిచూర్ణము.

శ్లో|| ఊషణాచకపితృబ్ధ త్వగేలాపత్రకంసమమ్
నక్షోద్రంచ రసోరాగ స్సపై తేఛర్దినాశకాః ||

తా. పిప్పళ్ళు వెనగపండ్లగజ్జ తుంగముపైలు దాచనచెక్క వెలకులు అను
పత్రి సిందూరము అను నీ 7 ద్రవ్యముల జూర్ణముచేసి తేనెలో నేవించిన వాంతి
రించు.

ఛర్దులకు లాజాదికల్పము.

శ్లో|| లాజచూర్ణంసితాయుక్తం సిందూరంమధునాసహః |
లిహ్యత్సకలరోగేషు చర్దిస్తేనవిశశ్యతి ||

* ఇదే దాచినచెక్కయనియు జెప్పబడు.

† ఇదే లవంగపత్రియనియు జెప్పబడు.

తా. కేలపునత్తు పంచదార సిందూరిము వీనిని తేనెతో నేవించిన సర్వపైత్య వికారములు వాంతి వారించు.

సర్వచర్దులకు బిల్వూది లేహ్యము.

శ్లో॥ త్రిశత్యలం బిల్వమూల మర్ద కుంభాంధ సాపచేత్ । అష్ట భాగావ శేషేస్మిక్ కషాయమవ తారయేత్ । త్రిశత్యలం గు డందత్వా కించిత్సక్వంచ కారయేత్ । త్రిఫలశృంగీ బేరస్య మరీచస్య చతుష్పలమ్ । సిప్పల్యాః కుడవార్దంచ చవినాయో ప్రకుంచకమ్ । ముష్టింతాళిసపత్రస్య ముష్ట్యర్ధంకే సరస్యచ । ద్విపలంపిప్పలీమూలం చిత్రకస్యపలం శథా । పృథక్త్రీ జాత కంచైవ కర్షణజీర పలద్వయమ్ । చూర్ణంతస్మిక్ వినిషీప్య యుక్తాపుష్పరసంక్షీ పేత్ ఏతద్బిల్వూదికం లేహ్యం సర్వచర్ది నివారణమ్ । హృద్రోగ కామిలాగుల్మ గ్రహణ్యరుచిషీససమ్ । హిక్కాకాస క్రిమిశ్వాస స్త్రీ హానాహగ రామయాన్ । అర్యాం సి పాండురోగంచ హన్యాత్కాలేనిషేవితః ॥

తా. 30 పలములు మారేడువేళ్ళను చిదియ గొట్టి 1 భాండములోవై చిత్తూమె దుసేళ్ళుబోసి 8 వభాగముగ కషాయముకొచి అందు బెల్లము 30 పలములుకలిపిచిక్క గకొచి పిదప యందు శొంతిచూర్ణ 3 పలములుమిరి యాలచూర్ణము 4 పలములుపిప్ప లిచూర్ణము 2 పలములు చెవ్యపుచూర్ణము 1 పలము తాళిసపత్రచూర్ణము 1 పలము నాగకేసరములచూర్ణ 2 పలము మోడిచూర్ణము 2 పలములు చిత్రమూల చూర్ణము 1 ప లము ఏలకులచూర్ణము 1 పలము లవంగపుచెక్కచూర్ణము 1 పలము ఆకుపత్రిక చూర్ణము 1 పలము జీలకఱ్ఱచూర్ణము 2 పలములవైచి బాగుగ కలియబెట్టి కించిదుష్ట ముగనుండు సపుడందు తేనెబోసి బాగుగకలిపి యశోక్తకాలమున నేవింపుచుండిన సర్వచర్దులు హృద్రోగము కామిలగుల్మము గ్రహణీఅరుచి షీససము ఎక్కిళ్లుకాసము క్రిమిరోగము శ్వాసము స్త్రీహారోగము కడుపుబ్బరము విషదోషము మూల రోగము పాండువు వారించు.

సర్వచర్దులకు లఘుబిల్వూదిలేహ్యము.

శ్లో॥ బిల్వూర్ధా ధకమంధసోర్ధకల శేషక్వా చతుర్థాంశకమ్ ।

తస్మిన్ జీర్ణగుడంచషోడశపలం మిశ్రీకృతంచూర్ణితమ్ ।
 కర్ణాంశంఘనధాన్యజీరకత్పటి త్వక్కే సరత్పూర్ణణమ్ ।
 లీఢంచర్ద్యరుచిప్రసేకశమనం శ్వాసాగ్ని మాంద్యంజయేత్ ॥

తా. 32 పలములు మారేడువేళ్ళనుదంచితూమెడునీళ్ళుబోసి 5 వభాగముగ కషాయము కాచి అందు ప్రాత బెల్లము 16 పలములుకలిపిలేహ్యపక్వముగకాచిఅంకు తుంగమునైలు కొతిమిర్లు జీలకఱ్ఱ వీలకులు దాచినచెక్క నాగకేసరము త్రికటుక ములు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు 1 పలము చొప్పున వైచి బాగుగకలియబెట్టి సేవించిన సర్వవాంతులు అరుచి ఎల్లప్పుడు వోట నీరుగారుట శ్వాసము అగ్నిమాం ద్యము హరించు.

ఛర్దులకు కృష్ణాదికల్పము.

శ్లో॥ కృష్ణాలాజకపితౄమ్లు కోలమజ్జాత్రిజాతకైః ।
 వాసాపుష్పోద్భవంవారి గుదూచికాండజంజలమ్ ।
 సక్షోద్రస్నాథోయోగ స్సర్వచ్ఛర్ది నిబర్హణాః ॥

తా. అడ్డశరపువ్వుల రసములోగాని లేక తిప్పతీగ రసములోగాని పిప్పళ్ళు పేలపుసత్తు వెలగగుజ్జు రేగుపప్పు వీలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్ర అనువాని చూర్ణమును తేనెను కలిపి సేవించిన సర్వఛర్దులు హరించు.

ఛర్దులకు కార్పాసాస్థికల్పము.

శ్లో॥ కార్పాసాస్థితృటికృష్ణా రాజచూర్ణేనశర్కరామ్ ।
 లీహ్యచ్ఛర్ది వినాశాయ రహస్యమిదము త్తమ్ ॥

తా. ప్రత్తింజలపలుకులు వీలకులు పిప్పళ్ళు పేలపుపిండి వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ కలిపి సేవించిన ఛర్ది హరించు. ఇది రహస్యమైన క్రయ. (తెల్లని జున్నువలె వమనంబగుచుండిన శుద్ధిచేసిన హరిదళమును ఆవువెన్నతోనూరి వస్త్రము నను పట్టించి వర్తిజేసి దీపము ముట్టించిన యంచుతైలము స్రవించు. దాని తమల పాకుయందు లేపనముచేసి భక్షించిన తెల్లనిజున్నువలె వమనంబగుట హంంచు.)

ఛర్దులయందు లేపనము.

తే-గీ॥ నెమలియొక మసియును విమలముగను

వసుఁధజెంగల్వక్రోష్టృపు మసియుఁగూర్చి |
గవ్వబూడిదెదేనెయుఁ గలిపికంఠ |
మందుఁబూసినవాంతులు మానునవుడు |

ఛర్దియం దనుపానములు.

శ్లో|| [నిత్యనాధీయే] జాతీవలవంగకంలాజమధు శర్కరామధు |
పథ్యాగుభూచికాసత్వ మేలావై కాంజికంతథా |
మాతులుంగం కపిత్థంచ బిల్వమూలంకరంజకమ్ |
ఏతానివాంతినాశాయ రసరాగానుపానతః ||

తా. జాశకోయలు లవంగములు పేలాలు యష్టిమధుకము పంచదార తేనె కరక్కాయలు తిప్పసత్తు ఏలకులు కలి మాధీఫలరసము వెలగపండు మారేడువేరు కానుగచెక్క వీని సిందూర సేవన కాలంబున ఛర్ది రోగములయందును పానము లుగ పునిచికోనవలయు.

ఛర్దులకు ఏలాదిచూర్ణము.

శ్లో|| ఏలాలవంగ గజకేసరకోల మజ్జాలాజప్రియంగు ఘనచందన * పిప్పలీనామ్ | చూర్ణంతథాచమఘనా సహసేవ్య మాన ఛర్దినిహంత కఫమారుత పిత్తజాతామ్ ||

తా. ఏలకులు లవంగపత్రీ నాగకేసరములు రేగుపలుకులు పేలపుసత్తు ప్రేంకణము తుంగముపైలు చందనము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనె తో సేవించిన క్షేచ్ఛవాత పిత్తములవలన జనించిన ఛర్ది హరించు.

ఛర్ద్యరోచకమునకు కుస్తుంబరీలేహ్యము.

శ్లో|| ఘృతేక్షుస్తుంబరీచూర్ణం పాచయేచ్ఛర్కరాయుతమ్ |
ఏలామరిచసంయుక్తం ఖాదేదరుచివాంతయే ||

తా. కొతిమెరు ఏలకులు మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి పంచదార నెయ్యిగలిపి లేహ్యపక్వముగవండి సేవించిన ఆరోచక ఛర్ది హరించు.

* చంద్రహాసమ్ || చూర్ణైకృతం - పచ్చకర్పూరము.

ఛర్ద్యరోచక హరయోగములు,

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భృష్ట కుస్తుంబరీకంచ నిస్తుపం శర్కరా
యుతం । ఖాదేదరుచి శాంత్యర్థ మార్ద్రకంవాసమాక్షికమ్ ॥

తా. పొట్టు తీసివేయించిన కోతి మెల్ల చూళ్లములో పంచదారగలిపిసేవించి
నను లేక అల్లపుముక్కలు తేనెలో నానబెట్టి భక్షించినను అరుచి ఛర్ది హరించు.

ఛర్ద్యరోచకమునకు ధాన్యకలేహ్యము.

శ్లో॥ ధాన్యకంజీరకసితా ఘృతమగ్నివి సాచితమ్ ।
అరుచ్యోషశమనం వాంతిపి త్తవినాశనమ్ ॥

తా. కొతి మెల్ల జీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములుగ చూళ్లముచేసి పంచదార
ఆపునెయ్యి కలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన ఛర్ది వాంతి పిత్తము హరించు.

* ఛర్ద్యరోచకమునకు ఖండాద్ధృకలేహ్యము

శ్లో॥ విత్వగార్ద్రక ఖండాంశ్చ సూక్ష్మౌ పశ్చాచ్ఛ కారయేత్ ।
పలషోడ శకంయావ ద్దన్యసర్పిషిభర్జయేత్ । పలద్వాదశశకే
యావ న్నారవర్ణం భవే త్తతః । చూర్ణమావాప్య మారీచగ
నిష్కద్వాదశ మాసతః । కృష్ణాష్టనిష్కం తస్మాల్లగ చతు
ర్నిష్కద్వాదశమావపేత్ । వంశాఖ్య జాతిఫలయో స్తృటి
శుంఠ్యోః పృథక్పృథక్ । చిత్రకం దశనిష్కంహ్య త్పశ్చా
త్థండస్యశోడశ । పలాని సమ్యగాలోఢ్య ఛుల్యా ఉద్ధృత్య
తత్పునః । ప్రాతఃకాలేచైకకర్షం హన్యాచ్ఛర్ది మరోచకమ్ ।
దీపనస్యజ్జయంహన్యా త్పాచనంపుష్టి వర్ధనమ్ । రాజ్ఞాంచ
సుకుమారాణాం ప్రశస్తం చానుషిపిత్తకే ॥

తా. 16 పలములు పొట్టునొలిచిన నూత్నపు అల్లపుతునకలను 12 పలము
యావు నేతితో నెట్టగ వేయించి పగులు మిరియముల మార్లము 12 నిష్కములుకలిపి

* ఈ లేహ్యపాక కాలంబున తొలుత పంచదారను పాకుబట్టి పిదప
చిన అల్లపుతునకలను తక్కిన వానిమార్లములువైచి వండి పొయివీదనం
నెయ్యిబోసి బాగుగ కలయబెట్టువలయు.

గూర్జము 8 నిష్కములు మోడి మోళ్ళము 4 నిష్కములు వెదురుబియ్యములు లేక వెదురుప్ప జాజికాయ ఏలకులు శాంతి అనువానిచూర్ణము దినుసుకు 4 నిష్కములు చిత్రమాలముచూర్ణము 10 నిష్కములు పంచదార 16 పలములు గలిపి రేహ్యాపక్వముగ వండి బాగుగ కలియబెట్టి ప్రాతఃకాలమున కర్ష ప్రమాణమును సేవింపుచుండిన ఛర్ద్యోచకము అగ్నిమాంద్యము వాంతి ఆస్తుపిత్తము హరించుటయే గాక పాచనము బలమును గా గలుగు. ఇది రాజులకును కుమారులకు ప్రశస్తము.

మూర్ఖానిదానము.

శ్లో॥ క్షీణస్యబహుదోషస్య విరుద్ధాహారసేవినః | వేగాఘాతాద భీఘాతా ద్దీనసత్వస్యవాపునః | కరణాయతనేఘా గ్రాబాహ్యేష్యాష్వాభ్యంతరేషుచ | నివిశంతేయదా దోషాత థామూర్ఖంతి మానవాః | సంజ్ఞాపహను నాడీషు విహితాస్వ నిలాదిభిః | తమోఽభ్యుపై తినహసా సుఖదుఃఖవ్య పోహకృత్ || సుఖదుఃఖవ్య పోహశ్చ చరఃపతతి కాష్ఠవత్ మోహోమూర్ఖే తితామూహు షడ్విధానాప్రకీర్తితా | వాతాదిభి శ్శోణితేన మద్యేనచ విషేణచ || పట్స్వప్యేతాసు పిత్తైః ప్రభుత్వే నావతిష్ఠతే ||

తా. క్షీణుడై పలుదోషములతో గూడియుండు నరుడు విరుద్ధాహారముల సేవించుటవలన మలమూత్రముల బంధించుటవలన కౌష్ఠములచే నభిఘాతము జెందుటవలన లేక సత్వగుణక్షయముగల నరునియొక్క శ్రోత్రాది బాహ్యేంద్రియములయందు ఆశ్శ్యంతర మనోవహ నాడీలయందు లేకకర్మేంద్రియ జ్ఞానేంద్రియ మలయందు వాతాది దోషములు బ్రవేశించుటవలన మనుజుడు మూర్ఖుడై సుఖదుఃఖ జ్ఞానరహితుడై భూమిపై కాష్ఠమువలె ద్రెళ్లు. (మూర్ఖుడనగా సంజ్ఞాపహ నాడులయందు వాతాదిదోషము లాచరించుటవలన సుఖదుఃఖ జ్ఞానమును నష్టపరచెడి అజ్ఞానం బకస్మాత్తుగ ప్రాప్తంబగుటయ. ఇది వాతజమూర్ఖ పిత్తజమూర్ఖ క్లేమ్మజమూర్ఖ రక్తమూర్ఖ విషజమూర్ఖ మద్యజమూర్ఖ ఆన 6 విధంబులు. ఈ 6 మూర్ఖులయందును పిత్తము రాజుగనుండు.

పూర్వరూపము

శ్లో॥ హృత్పీడాజృంభణాం గ్రాని స్సంజ్ఞా దౌర్బల్యమేవచ ।
సర్వాసాంపూర్వరూపాణి యథాస్యంచవిభావయేత్ ॥

తా. హృదయమున పీడ ఆకలింతట వచనము ఒడలిక భ్రాంతి - ఆసునవిసర్వ మూర్ఛలకు పూర్వరూపములు. ఈమూర్ఛలక్షణములు వాతాది భేదములవలన తెలియవలయు.

వాతజమూర్ఛా లక్షణము.

శ్లో॥ నీలం వాయుదినాకృష్ణమాకాశమథవారుణమ్ ।
పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి శీఘ్రంచ ప్రతిబుధ్యతే ।
వేపఘృశ్చాంగమర్దశ్చ ప్రసీదాహృదయస్యచ ।
కార్యశ్శ్వావారుణాఛాయా మూర్ఛాయేవాతసంభవే ॥

తా. ఆకాశమును నీలవర్ణముగ నల్లగ లేక ఎఱ్ఱగ గాంచుట మూర్ఛిల్లుట కడు శీఘ్రముగ తెలియవచ్చుట శరీరము వణుకుట ఒడలు విరుచుట మిక్కుటముగ టొమ్ము నొచ్చుట శరీరము కృశించుట శరీరవర్ణము నల్లగ గాని లేక నీలముగ గాని వుండుట ఈలక్షణములు గలది వాతజమూర్ఛయని తెలియవలయు.

పిత్తజమూర్ఛా లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తహారిత నర్ణం వా వియత్పిత మథాపివా ।
పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి సస్వేదశ్చ ప్రబుధ్యతే ।
సపిపాసస్స సంతాపోర క్తపీతా కులేక్షణః ।
సంభిన్ననర్పాః పీతాభో మూర్ఛాయే పిత్తసంభవే ॥

తా. ఆకాశమును యెఱ్ఱగ లేక ఆకుపసుపువర్ణముగ లేక పసుపువర్ణముగ గాంచి తక్షణమున మూర్ఛిల్లుట తెలివి గలుగునపుడు చెనుట దప్పి సంతాపము గలుగుట నేత్రములు యెఱ్ఱగ లేక పుష్పవర్ణముగ నుండుట మలము పచ్చగ వెడలుట శరీర కాంతి పసుపువర్ణముగ నుండుట ఈ లక్షణముగలది పిత్తజమూర్ఛయని తెలియవలయు.

కఫజమూర్ఛా లక్షణము.

శ్లో॥ మేఘురంకాశ మాకాశ మావృతం వాతమోఘునైః ।

పశ్యంస్తమః ప్రవేశతి చిరాచ్ఛ ప్రతిబుధ్యతే ।
 గురుభిః ప్రావృతైరంగై ర్యదైవా ద్ర్యేణచర్మణాః ।
 సప్రసేకస్స హృల్లాసో మూర్ఛాయే కఫసంభవే ।

అ. మేఘములచే లేక చీకటిచేగాని గప్పంబడినటుల ఆకాశమునుగాని తక్షణమున మూర్ఛిల్లి దీర్ఘకాలము నిూద తెలివినజెందుట శరీరముపై దట్టమైనవస్త్ర గాని వేక పచ్చిచర్మముగాని కప్పంబడినటులుండుట ముఖమువలన చొంగకారుట పాంఠివచ్చునటులుండుట ఈలక్షణముగలది కఫజమూర్ఛయని తెలియవలయు.

సన్నిపాతజమూర్ఛా లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాకృతి స్సన్నిపాతా దవస్మార ఇవాగత ।
 నజతుం పాతయత్యశు వినాబీభత్సచేష్టితైః ॥

తా. వాతనిత్యేష్టలక్షణయ్యుక్తంబై నోట నురుగుకారుట వండ్లకొరుకుట నేత్రములు త్రిప్పట ఈమొవలగు ఆపస్మారలక్షణ విహీనంబై 2 వ ఆపస్మారము వలె నుండునది సన్నిపాతజమూర్ఛ యనంబడు. (ఇది వాతాది మూర్ఛలలో అత ర్భవము జెందియుండుటవలన ఆరుగ గణనము చేయబడియె.)

రక్తజమూర్ఛా సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ పృథివ్యాపస్త మోరూపం రక్తగంధస్తదస్వయః ।
 తస్మాద్రక్తస్య గంధేన మూర్ఛతి భువిమానవాః ।
 ద్రవ్యస్వభావ ఇత్యేకే దృష్ట్వాయ దభిముహ్యతి॥

తా. పృథ్వి ఉదకములు తమోగుణ విశిష్టములు మఱియు రక్తముయొక్క గంధమును పృథ్వి ఉదకసంబంధముగలదిగ నుండుటంజేసి తమోగుణ విశిష్టంబు దా నంజేసి తామన ప్రాధాన్యముగలవారలు రక్తగంధమువలన మూర్ఛం జెందెదరు. రక్తగంధము రాక రక్తమును చూచిన మాత్రముననే మూర్ఛిల్లుట ద్రవ్య స్వభావ గుణమని కొందరు వచించెదరు.

విషమద్యజనిత మూర్ఛావివరణము.

శ్లో॥ గుణాస్త్రీప్రతరత్వేన స్థితాస్తువిషమద్వయోః ।
 తవద తస్మాదాభ్యాంతు మోహాస్యాతాం యథేరితే॥

తా. త్రైలాగులయందం (శ్లో॥) లఘుగూత్మామాశువిశందం వ్యపాయి తీక్ష్ణంవి
 గొసి నూత్మంచ । ఉష్ణమద్దేశ్యరసం దశగుణయుక్తం విగుంతతేజ్ఞే॥ అనగా లఘు
 హస్తాఅశువిదశ వ్యవాయి తీక్ష్ణ వికాసి నూత్మ ఉష్ణ అనిర్దిశ్యరసమువలన నీ 10
 ఘణంబులలో కొన్ని తీవ్రముగ నుండుటవలన మూర్ఛ గలుగకుండు. నుజీయు పై
 జిప్పబడిన 10 గుణంబులు విషమధ్యములయందు కడుతీవ్రతరములంగ నుండుటవల
 నపై జెప్పబడిన ప్రకారము మోహముగలుగు. విషమధ్యములలో విషము జీర్ణము
 జెందకుండు. దానంజేసి విషసంబంధమువలన జనించిన మోహము స్వయముగ వద
 లక బాధింపుచుండు. మధ్యము జీర్ణముజెందు దానంజేసి మధ్యమువలన జనించిన
 మోహము స్యాభావికముగ శాంతము జెందు.

ర క్తజాది మూర్ఛాలక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధాంగదృష్టి స్త్యప్యజా గూఢోచ్ఛాసశ్చమూర్ఛితః ।
 మద్యేసవిలపణ శేతే నప్టవిభ్రాంతమానసః ।
 గాత్రాణివిక్షి విపణ భూమా జరాగయావన్న యాతితత్ ।
 వేపఘస్స్వప్న తష్టాస్స్య స్తమశ్చవిషమూర్ఛితే ।
 వేదితవ్యంతీవ్రతరం యథాస్వవిషలక్షణైః ॥

తా. శరీరము నేత్రములు స్తంభించుట శ్వాసము అస్పష్టముగ వెడలుటమద్య
 పానమువలన తఱచుగ మాటలాడుట సిద్ధించుట స్మృతి తేజుండుట భ్రమించుట
 మద్యముజీర్ణముకాకుండు వరకు భూమిపైబడి కాశ్యనుచేతులును గొట్టుట ఈలక్షణ
 ములు గలది రక్తజమూర్ఛముని తెలియవలయు. కంపము నిద్ర గప్పి అజ్ఞానము అన
 వానితో గూడినదై సుశ్రుతకల్పస్థానమున జెప్పబడిన మూల పత్ర క్షీరాది నేవన వ
 లన జనించెడి విషలక్షణయుక్తంబై యుండనది విషజమూర్ఛ యనంబడు.

మూర్ఛా భ్రమ తంద్ర నిద్ర అనువాని భేదములు.

శ్లో॥ మూర్ఛాపిత్త తమఃప్రాయా రజఃపిత్తా నిలాద్భ్రామః ।
 తమోవాత కఫాతంద్రా నిద్రాన్లేష్ప తమోభవా॥

తా. మూర్ఛారోగమున పిత్తతమోగుణములు ప్రబలముగ నుండు. రజోగుణ
 పిత్తవాతముల వలన భ్రమగలుగుతమోగుణ వాతకఫమువలన తంద్రగలుగు. కఫము
 తమోగుణము అనువానివలన నిదురగలుగు.

తంద్రాలక్షణము.

శ్లో॥ ఇంద్రియాధేష్వసం ప్రాప్తి ర్గౌరవంబృంభణంక్షమః ।
నిద్రార్తస్యేవయస్యైతే తస్యతంద్రాంవినిద్ది శేత్ ॥

తా. ఇంద్రియములకు స్వస్వవిషయ గ్రాహికశక్తి విహీనత శరీరగౌరవము అవలంబించుట బడలిక అనునవి నిద్రార్త పురుషునికి గలుగునటుల జాగ్రదవస్థయందుండువానికి గలిగిన తంద్రయని శిష్టంబడు. (చరకే॥ శ్లో॥ యదాతు మనస్సిక్లాంతే కర్మాత్మావః క్షమాన్వితాః విశయేభ్యో నివర్తంతే తదా స్వసితిమానవః ॥ అనగా నెపుడు మనస్సు ఇంద్రియములు బడలి విషయగ్రాహకశక్తి విహీనంబులుగ నుండెడినో అపుడు నివరగలిగినదని తెలియవలయు.) (భ్రమయొక్క లక్షణము ప్రసిద్ధంబగుటయే నచట శిష్టంబడదయ్యె.)

శ్లో॥ దోషేషుమదమూర్ఖాద్భ్యా గతవేగేషు దేహీనామ్ ।
స్వమమేవోపశామ్యంతి సన్యాసోనాపధై ర్విన్యా ॥

తా. దోషములయొక్క వేగము శమించిన మదమూర్ఖులు తమంతటతామే శమించు. మూర్ఖుడి వ్యతిరిక్త సన్యాసమునందై తేనో దోషములయొక్క వేగము బౌషధము లేకనే శమించనేరదు.

సన్యాసలక్షణము.

శ్లో॥ వాద్దేహామనసాంచేష్టా ఆక్షిప్యాతబలామలాః ।
సన్యస్యంత్యోబలంజగతం ప్రాణాయతనమాశ్రితాః ।
సనాసనానాససన్యస్తః కాష్ఠీభూతోమృతోపమః ।
ప్రాణై ర్విముచ్యతేశీఘ్రం ముక్త్యాసద్యఃఫలాంక్రియామ్ ॥

తా. కడుబలివృష్టమైన దోషము వాద్దేహా మనోవ్యాపారములకు ప్రతిబంధమును గలగంజేసి హృదయమున నెలకొని దుర్బలులైనవారిని మోహింపంజేయునది సన్యాసమనంబడు. దీనివలన వీడితుడుగనుండువాడు భూమిపై కాష్ఠమువలె జెల్లు. దీనియందు నూనులతో పొడుచుట యంత్రములతో త్రిప్పుట దీపపువత్తిని ముట్టించి దాని పొగనునాసికాద్వారములయందునుచుట యీమొదలగు చికిత్సలను చేయవలయు. అట్లు చేయని యెడల కీఘ్రముగా మృతీకెందు.

సర్వమూర్ఖలకు శరీషబీజాద్యంజనము.

శ్లో॥ శరీషబీజం సింధూత్థం వచామారీచ నూగాధి ।
మనశ్శీలాం నమంచైవ బస్తమాత్రేణ శేషయేత్ ।
తత్కల్కేనాంజయేన్నూర్భాం సన్నిపాతోద్భవాంజయేత్ ॥

తా. దిరిసెనపువిత్తులు సైంధవలవణము వస మిరియాలు పిప్పళ్ళు రక్తమణికి
ల పినివి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గొట్టెముత్రముతో మర్దించి కల్కము
చేసి కన్నుల బెట్టి సన్నిపాతమూర్ఖవారింతు.

వాతాదిస్వస్థా స్వస్థతాలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దోషాయుక్తశ్చ సుఖకృద్ధోషోయుక్తో సుఖా
పహః । హృదయే నాభిమధ్యేచ జాయతే పిత్తకోపతా ॥

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు తమతమ స్థానములయందుండి శరీరము సుఖకర
ముగనుండు. లేక ఒకటితోనొకటి గలసియుండిన ఆ నేకరోగముల గలాగంజేయు
తోమ్ము బాడ్డుగ పీ నడుమ గుబులు జనించినపిత్తము ఊర్వగతమైనదని తెలియవల
యు. ఇదికష్టసాధ్యము. (ఇది నివర్తించుటకై బడబాన్నిరసముగానిలేక ప్రాణిబద్ధ
రసముగాని లేక వైశ్యాంతకరసమును గాని లేక ఆముదము తిప్పనత్తు మిరియ
మును గానిలేక గచ్చపలుకులను గాని లేక చిన్నంగిరసములో నెయ్యిమిరియపుచూ
ర్ణము చింతపులుసు ఆనువానిని కలిపిగాని సేవింపవలయు మఱియుడినియందుపిత్తాం
తకరసముమహాద్రాక్షాదిచూర్ణము ప్రసిద్ధము గాన సేవింపవలయు.)

పిత్తప్రకోప కారణము.

శ్లో॥ అతికట్వస్తు తక్ష్ణోష్ణ శుష్కశాకా త్పురాన్నత । విషమ
శన క్రోదాగ్ని ధూమఘర్మాధ్వ సేవనాత్ । శరణ్ణీష్ణా
గమేపిత్తప్రకోపో జాయతేస్మణామ్ । వాంతిభ్రాంతి క్లమా
మూర్ఖా ప్రలాపోతి శిరోరుజా । దాహోరుచి స్తృషా
దోషాః పిత్తాత్పురతిదారుణాః । శీతలై ర్యధురావారై
స్సాన్నపానై రుపాచరేత్ ॥

తా. కడుచేను పులుసు తీక్షుపదార్థములు ఊష్ణపదార్థములు ఎంచిన కురలు దుష్టాన్నము అనువాని సేవనవలన విషమాశనము కడుకోపము అగ్ని తాపము పొగ ఎండ మార్గమునడుచుట అనువానివలన శరద్ద్రీమృకాలములవలన పైత్యము బ్రహ్మో పించి వాంతి భ్రాంతులు బహుళిక మూర్ఘ ప్రలాపము తలనొప్పి తాతము అరుచి ద ప్పిఅన లక్షణములతో గూడినదై దారుణములగు 24 పైత్యరోగముల జనింపంజే యు. వానియందు శీతలద్రవ్య సేవన మధురద్రవ్యములయొక్క సేవన స్నానసాన ములు హితకరము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శిరో ర్తిమూర్ఛావమిదాహ
 మోహః కంపోతి శోషారుచిపర్వభేదాః ।
 ఉన్నిద్రతాతృడ్భ్రమరోమహర్షజృంభాతివాక్యాపిమదశ్చపిత్తే॥

తా. తలనొచ్చుట మూర్ఛవాంతి మోహము కంపము కడుకోప అరుచిగలు గుట వ్రేళ్ల గణపులు నొచ్చుట నిదుర బట్టపండుట (మిమ్ముటముగ ఆకలిగలుగుట) దప్పి భ్రమగలుగుట శరీరము గగుర్పొడుచుట అవలింతులు గలుగుట త్వరపడి మాటలా డుట ఈలక్షణములుగలది పైత్యరోగమని తెలియవలయు. (పైశెప్పబడిన పిత్త రోగ నిదానాదుల బాగుగ నెఱింగి చికిత్సింపవలయు.)

వాతపైత్యగుబులుగల రోగములకు త్రివిక్రమరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధసార్ణవే] సూతంగంధం మృతంత్రామం శిలాతాంచ ।
 శోధితమ్ । కృష్ణానాగ బలాపధ్యా శ్రీఖండంచ విదారిణా ।
 ఏరండం మర్దయేతుల్యం ద్రవై శాగ్ని పునర్నవైః ।
 నిష్కృయాత్రాం వటీంఖాదే ద్వాతపిత్త హరంభవేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన శిలా జిత్తు శుద్ధిచేసిన తాళకము పిప్పళ్లు జీవీలిక వేళ్లు కంకాయలు శ్రీగంధము నేలగు మ్ముడు గడ్డ ఆముదపువేరు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి చిత్రమాలగ సముతోను గలిజేరువేళ్ల రసముతోను మర్దించి నిష్కృప్రమాణము మాత్రలుజేసి తేనె తోను నేపించిన వాతపిత్త సంకలిత రోగములు గుబులగల రోగము హరించు. (లే క యిదినివర్తించుటకై వైత్యాంతికరసమునుగాని లేక ద్రాక్షాదిమార్గమునుగాని కివింపందగు.)

వాతపైత్త్యమూర్ఖలకు ప్రచండపై రవరసము.

శ్లో॥ || [నిద్ధరసార్ణవే] పలానిపంచ్యసూతస్యపలం వై తామ్రచూర్ణ
 క్షమ్ | జంబీరాణాండ్రవై పిష్టం సూతతుల్యంచ గంధకమ్ |
 నాగవల్లీద్రవై పిష్టంతామ్రసాత్రే ప్రదాపయేత్ |
 రుద్ధ్యవలఘువుశేపాచ్యంత్యూషణైస్సమమిశ్రితమ్
 అర్ధాంగకంపకాతాగ్లో భక్షయేత్తుద్విగుంజతమ్ |
 దాహసంతాపమూర్ఖాను వాయుపిత్తసమన్వితే॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 5 భాగములు తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసము తమలపా కురసము వీనితోమర్దించి తామ్రపాత్రలోగాని (లేకకుప్పెలోగాని) యుంచి దాని మూతీని మూసి లఘువుటంబిడి చూర్ణముచేసి దానికి సముముగ త్రికటుక చూర్ణమును గలిపి 2 గురిగింజల యెత్తును నేవించిన అర్ధాంగ వాతము కంపవాతము దాహముగ రీర తాపము మూర్ఖ వాత పైత్త్య సంకలిత రోగములు (గుబులుగల రోగములు) వారించు.

వాతశ్లేష్మసంకలితమునకు గగనగర్భి కారసము.

శ్లో॥ సూత్రాభతీష్ణతామ్రంచ మృతతాళక గంధకమ్ |
 భాగ్దీశుంఠీవచాధాన్యా కట్ఫలంచవిషాభయమ్ |
 మర్ద్యంపర్పటికాద్రావైర్నిష్కం వై భక్షయేద్వటిమ్ |
 వాతశ్లేష్మరహత్యాశు వటిగగనగర్భికా॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము ఉక్కుభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము గంటుభారంగి శొంఠి వస కొతిమర్లు గుమ్ముడుతేక శుద్ధిచేసిన నాభి కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి పర్పాట క రసముతో మర్దించి నిమ్మప్రమాణము మాత్రలుచేసి తేనెతో నేవించిన వాత శ్లేష్మ సంకలిత రోగములు వారించు.

వాతపైత్య మూర్ఖాహర కల్పములు.

క॥ కానుగవిత్తులుప్పిల్లి ! వేనీళ్ళను నూరిద్రాగ వేగమెసుతీదా ।
మేననువంటిసమూర్చల । నానాటనుసంచారించునయగుణశీలా॥

తే-గీ॥ బొడ్డుకాకరగడ్డను బొడియుఁ జేసి ।
గలిపినీటనుద్రావంగఁ గడిదియైస ।
మూర్చగణముల నిర్మూలముగహరించు ।
నగ్గిమిడతలుపడిమ్రుగ్గి నట్లువేగ॥

క॥ శ్రీగంధరేలగంధము । బాగుగమఱి చారెడేసి భక్షణసేయక ।
నాగాభరణునికృపచే । వేగంబునమానుమూర్ఖ విత్తులుధాత్రిన్॥

మఱుగు నెమలివేళ్ళచెక్కమఱుగు వావిలివేళ్ళు ఆయాకు అడ్డెడు తెల్లపుల వలు ఇవి కూడా కుండను బెట్టి నలుతూముల నీళ్ళుబోసి అస్తానశేషము గాక మాయము గాచి అది వడియబోసి అందు 2 సేదలు నూనెబోసి అదిలేహముగాను వండి యుత్తు మాడయెత్తు వెల్లులిపాయలముద్ద కలిపి 6 నెలలు నేవించేది. మూర్చకుందేటి తెవులు తీపుగల వాతములు మానును. ఆకు దీనిన ఉలవపప్పు మునుగకూర కందిపప్పు సేవించేది. ఈ యోగము మాకు లభించిన గ్రంథములయందు సంస్కృత శ్లోక విహీనం బై బౌషధ సిద్ధిగ ననుగుణ్యంబై గన్పట్టుచుండినను గ్రంథస్థంబగు దాని వదలనేర క యింసు ముద్రించినారము.

శ్లో॥ ముండీపంచాంగచూర్ణంవా పిత్తరోగం వినా శమేత్ ।
తచ్చూర్ణంక్షీరసుధునా సర్వమూర్ఖాహరంవిభేత్ ॥

తా. కర్ణప్రమాణ బోడతర సమాల చూర్ణమును అవుపాలతోగాని లేక తేనె తోగాని ప్రత్యహము నేవింపుచుండిన సర్వమూర్ఖులు ఆయారోగములు హరించు.

మూర్ఖులకు నస్యము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] మధూకపిష్ట సితయాచయుక్తం స్తన్యేస
నస్యం వినిహంతిమూర్ఖామ్॥
స్తన్యేసహితుస్వరసేననస్యంసచందసంచైవ నిహంతిమూర్ఖామ్॥

తా. ఇప్పటిండి పంచదార వీనిని చనుబాలతోనూరి నస్యముజేసినను లేకచను బాలు చెఱుకు రసము శ్రీగంధము వీనిని నస్యముజేసినను మూర్ఛహరించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కుంకుమంశర్కరాయుక్తం ఘృతేన పయసాత
ధా । మూర్ఛావికారదోషఘ్నం వాయుజోన్మూదపిత్తజితమ్ ॥

తా. కుంకుమపువ్వు పంచదార ఆవునెయ్యి ఆవుపాలు వీనిని నస్యముగానిలే క నేవనగాని జేసిన మూర్ఛ వాతో న్మూదము పిత్తము హరించు.

శ్లో॥ నారీపయస్సమమధుం శర్కరాయూషీ కంఘృతమ్ ॥
మూర్ఛామదవికారఘ్నం వాయుజోన్మూదపిత్తజితమ్ ॥

తా. చనుబాలు యస్తిమధుకము పంచదార తేనె నెయ్యి నస్యముజేసినమూ ర్ఛమదము వాతో న్మూదము పిత్తము హరించు.

శ్లో॥ కుంకుమంఘృత సంయుక్తం మూర్ఛా పిత్తవికారసుత్ ॥
శిరోభ్రమహరంశ్రేష్ఠం నస్యంవై నాత్రసంశయమ్ ॥

తా. కుంకుమపువ్వును ఆవు నేతితోనూరి నస్యముజేసిన మూర్ఛ పిత్తము తల తిరుగుట నిస్సంశయముగ హరించు.

క॥ జిల్లేడు కొనలరసమును ।
సల్లలితముముక్కుదొండ్ల సరగునఁబోయన్ ।
వెల్లియగుమూర్ఛరోగము ।
తెల్లనుదామానుసుమ్మి యిలలోవెలయన్ ॥

వైత్యరోగములయందు పధ్యము.

శ్లో॥ పురాణశాలిగోధూమ పటోలంతండు లీయకమ్ ।
ధాత్రీవయస్థాఝరసీ ద్రాక్షాదాడిమచందనమ్ ।
చతుర్వింశతిపై త్యేతు సేవితృచ హితంసదా ॥

తా. ప్రాతవడ్లు గోధుమలు పొట్లకాయి చిట్టికూర ఉసిరికపప్పుపొన్నగంటి కూరచాతలాసికూర ద్రాక్షపండు దానిమ్మపండు శ్రీగంధము ఇవి24 వైత్యగోగముల యందు పథ్యకరంబులు.

వైత్యగోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దధిక్షీరగుడంసర్పి ర్భాషనిష్పా వసర్షపం ।
విదాహీశురువస్తూని వ్యాయాముః క్రోధఆతపః ।
చతుర్వింశతి వైత్యేచహ్యపథ్యం సముదాహృతమ్॥

తా. వెఱుగు పాలు బెల్లము నెయ్యి మినుములు ఆవాలు విదాహ కరద్రవ్యములు గురుకరద్రవ్యములు సంచారము కోపము ఉష్ణము ఎండనేవ ఇవి 24 వైత్యగోగములయందున పథ్యకరంబులు.

౪తి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కౌరాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే చతుర్వింశతి వైత్యగోగ ఛర్మిమూ ర్భాగోగ నిదాన తత్సాధ్య సాధ్య చికిత్సానుపాసపథ్యాపథ్య లక్షణ యుక్తం సప్తమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు

బసవంజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— అష్టమ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ ఖట్వాంగధారిణం ద్రుచంద్రసూర్యాగ్నిలోచనమ్ ।
విష్ణువల్లభమీ శానం దేవ దేవమహంభజే॥

అవతరణీక. ఇపుడు గ్రంథకర్త విఘ్నబాహుళ్య శంకగలవాడై తనచే జేయబడు నీ గ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పఠిసమాప్తికైంకుటకై గ్రంథమధ్యమునతన కిష్టదేవతయగు ఈశ్వరునియొక్క నమస్కారాత్మక మంగళమును “ ఖట్వాంగధారిణం ద్రుచంద్రం” అను శ్లోకముచే జేయుచున్నాడు.

తా ఖట్వాంగమే యాయుధముగ గలవాడును చంద్రసూర్యాగ్నిలోనేత్రములుగ గలనాడును విష్ణువునకు ప్రియకరుడను నకలైశ్వర్య సంపన్నుడును సర్వదేవతలకు ప్రభువునగు ఈశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో. శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథముయొక్క ఆవృత్త ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

కాసరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ధూమోపఘాత ద్రుజసప్తదైవ వ్యాయామ
రూక్షాన్ననిషేవణాచ్చ । సిమార్దగత్వాదపిభోజనస్య వేగా
వరోధాత్త వధోస్తదైవ । ప్రాణోపయ్యదానానుగతః క్రదుష్ట

స్సంభిన్న కాంస్యస్వనతుల్యఘోషః । నిరేతివక్త్రాత్సహసా
సదోషోమనీషిభిః కాసఙ్గతి ప్రదిప్తః ॥

తా. ముఖ నాసికాద్వారముల పొగ దుమ్ము బ్రవేశించి శ్వాసము నడ్డగించుట మిక్కుటముగ సంచారము మొదలగు వానిని నేయుట యాక్షాన్నముల ప్రతిది నము నేవించుట కడుతీవ్రముగ భుజించుటవలన అన్నము విరుద్ధ మార్గమును జెందుట (అనగా కొరబోవుట) మలమాత్రముల తుమ్ముల నడ్డగించుట ఈ కారణముల వలన ప్రాణవాయువు మిక్కుటముగ దుప్తంబై ఉదానవాతమును దోషయుక్తముగ జేసి చానితోడంగలసి కఫపిత్తయుక్తంబై పగిలిన కంచుపాత్రబో. తుల్యమైనశబ్దముగలదై వాద్వారంబున నుండి యకస్మాత్తుగ బైలువెడలు. దీనినే విద్యజ్జనులు * కాసమని వచించెదరు.

కాసరోగ భేదవివరము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పంచకాసః స్మృత-వాత పిత్తశ్లేష్మక్షత
క్షయైః । క్షయాయోషేషీ తాస్సల్వే బలినశ్చోత్తరోత్తరమ్॥

తా. కాసరోగము వాత పిత్తశ్లేష్మ క్షత క్షయములన రి విధంబులు. వాని యం దౌషధోపచారము నేయబడకుండుటచే సర్వధాతువులుక్షయించి ఒకదానికన్న నొకటి బలవత్తరముగ నగు. (అనగా వాతకాసాషేక్షయా పిత్తకాసము పిత్త కాసాషేషయా శ్లేష్మకాసము శ్లేష్మకాసా షేక్షయా క్షతకాసము క్షతకాసా షేక్షయా క్షయకాసము జనించు ననుట.

కాసరోగ పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] పూర్వరూపంభవేత్తేషాం శూకపూర్ణగళా
స్యతా । † కంఠేకంఠూశ్చభోజ్యానా మవరోధశ్చజాయతే॥

తా. కంఠము నోరు వీనియందు ముండ్లుబారుట కంఠములో దురదగుట కంఠములో అన్నము దిగకుండుట ఈ లక్షణముల వలన కాసము జనించునని తెలియవలయు.

వాతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ వాతకాసేకంఠశూలం మూర్ధ్ని పారోవ్యధరేపిచ ।

* కాసమన—దగ్గు. † కంఠే కంఠూర్భవేత్తైత భుక్తా రోధశ్చజాయతే.

తూమాననంబలక్షణం భిన్న కాంస్యస్వరి స్తథా॥

తా. కంఠము శిరము పార్శ్వములు కడుపు శూలిం చుట ముఖముకృశించుట సత్వము క్షయించుట సర్వము పగలిన కంచుపాత్రతో తుల్యముగ నుండును ఈలక్షణములు గలది వాతకాసమని తెలియవలయు.

వైత్యకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మూఢవనిదానే] ఉరోదాహో * ర క్తశోష స్తిక్తాస్యత్వం జ్వర స్తృషా । కటుతిక్తంపమిశ్చోష్ణం పీతంచపిత్తకాసకే॥

తా. అమ్మలోమండుట నోరెండుట నోరుచేమపేసుట జ్వరము దప్పిగలుగుట కారముగ వగుగ ఉష్ణముగ పచ్చగ వాంఠియగుట చకారమువలన శరీరము పాండువర్ణముగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది పిత్తకాసమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మకాస లక్షణము.

శ్లో॥ శ్నిగోర్తికఫపూర్ణాస్యం హృద్ధాహోగురు తారుచిః । దానేసాంద్రకఃకంఠా శ్లేష్మకాసస్య లక్షణమ్ ॥

తా. తలనొచ్చుట ముఖము కఠముచే పూయంబడినటులాండుట అమ్మలోమండుట శరీరము బరువుగనుండుట అరుచిగలుగుట దగ్గిన దట్టముగ కఠమువెడలుట శరీరమున దురదగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మకాసమని తెలియవలయు.

క్షతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే] సర్వభేదజ్వర శ్వాసత్ప్యస్థావై స్వర్యపీడితః । నపూర్వంకాస తేనుష్కం తతఃప్రీవతిశోణితమ్ । పారావత్యవాకూఙ్క కాసవేగాత్ప్ర తోద్భవే ।

తా. వేశ్యగణపులు నొచ్చుట జ్వరము ఉబ్బసము దప్పిగలుగుట బొంబొయినటుల మాటలాడుట తొలత పొడిదగు గలిగి పిదప రక్తమునుమియుట క్షతజకాసవేగము వలన పావురపిట్టవలె గుర్గురుశబ్దమునుజేసుట ఈ లక్షణములు గలది క్షతకాసమని తెలియవలయు.

* రక్తశోష — రక్తము శోషించుట.

క్షయకాస లక్షణము.

శ్లో [మాధవనిదానే] గాత్రశూలం జ్వరోదాహో మోహః
పాణిక్షయశ్శ్వసన్ | శుష్కం నిష్ఠిన యేత్ప్రచ్ఛాత్ప్ర
పూయంశోణితంచయః | ఇత్యేషక్షయజఃకాస స్సాస్థో
బలవతాం క్వచిత్క్షీణానాం దేహనాశాయ సవసాద్య
తాంవశేత్ ||

తా. శరీరము నొచ్చుట జ్వరము తాపము మోహముగలుగుట ప్రాణవాతము
క్షయించుట వాతప్రకోపమువలన మిక్కుటముగ నిట్టూర్పు వాయువు వెడలుట పొడి
దగ్గుగలుగుట కష్టముమీద చీము నెత్తురుకో గూడియుండు కఫమును ఉమియుట
ఈ లక్షణములు గలది క్షయకాసమని తెలియవలయు, (ఇది సత్ప్రముగల) వారిలో
ఓకానొకనికి సాధ్యంబగు. సత్ప్రము లేకుండు వానికి అసాధ్యంబగు.

కాసరోగ సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో || కాసఃపంచవిధస్తత్ర శుష్కీవాతాత్మ్య కేమతః |
పైత్యకేదాహసంయుక్తశ్లేష్మి కేపీనసాన్వితః |
క్షతేభిఃపూతాదురసి క్షయజస్తు క్షయాకృతిః |
యాప్యఃక్షతనముద్భూతః క్షయకాసోనసిద్ధతిః |

తా. పై శైవ్యబడిన ప్రకారము కాసరోగము 5 విధంబులు అందు వాతకా
సమున పొడిదగ్గుగాని లేకశరీర కృశత్వముగాని గలిగియుండు. (ఇదిసాధ్యము.)
పిత్తకాసమున సర్వాంగములయందు తాపముగలుగు. (ఇది సాధ్యము. శ్లేష్మకా
సమున పీనసగలుగు (ఇది సాధ్యము.) క్షతకాసమున అభిఘాతమువలన తొమ్మిది
దలి రక్తముచెడి దగ్గుగలుగు. (ఇది యాప్యము.) క్షయకాసమున క్షయరోగ లక్ష
ణములు గలుగు (ఇది అసాధ్యము.)

పంచకాసాదులకు అప్యతాంకరసయ.

శ్లో || [మాధవనిదానే] రసగంధత్రికటుకం గ్రంథికంచవ్య చిత్ర
కమ్ | అమృతం లవణంతుల్యం భృంగస్వరస మర్చితమ్ |
గుంజామాత్రాశ్చవటికాః పంచకాసావిनाశయేత్ ||

అమృతాంకరసోనామ్నా వింశతిశ్లేష్మరోగజిత్ ।
అశీతివాతరోగాంశ్చ నాశయేన్నాత్రసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధకము. త్రికటుకములు మోడి చెవ్యము చిత్రమాలము శుద్ధిచేసిన నాభిసైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకు రసముతో బాగుగనుర్దించి గురిగించెంత మాత్రలుజేసి యం దొక దానిని తేనెపిప్పలితో నేవించిన 5 కాసములు 20 శ్లేష్మరోగములు 80 వా తరోగములు చకారమువలన గళరోగము తాలురోగము శిరోరోగము కర్ణమునాసా రోగము నిస్సంశయముగ హరించు.

తిలాది లేహ్యము,

శ్లో॥ [నిత్యనాఫ్తయే] తిలాభల్లాతకంపథ్యాగుడంచేతినసూంశకమ్ ।
దుర్నామక్వాసకాసఘ్నంష్టి. హ. పాండురుజాపహమ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱనువ్వులు శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు కరక్కాయలు వీనిని సమభాగము లుగ చూర్ణముజేసి వానికి సమముగ బెల్లమును గ్రహించి పాకుబట్టి యందాచూర్ణ మును గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి ప్రత్యహము 4 మాడల యెత్తునుగాని లేకధరణ మెత్తును గాని తేనెతో నేవింపుచుండిన మూలరోగముక్వాసకాసలు స్తీహరోగము పాండువు హరించు. లేక ఈ గ్రంథములో జ్వర ప్రకరణమునందు జెప్పబడిన చం డభాను రసమునుగాని లేక నూతరాజీయమును రసమునుగాని నేవించిన కాసక్వాస ములు హరించు.

చిత్రకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] చిత్రకంపిప్పలీమూలంవ్యోషంముస్తాదురాలభా ।
శశీపుష్కరమూలంచ శ్రేయసీసురనావచా
భార్గ్విఛిన్నరుహోరాన్నా కర్కటాఖ్యాచకర్షికా ।
కల్కోగ్నదగ్ధద్వితునంకషాయే పలవింశతిః ।
మత్స్యండికాయా దశవాసర్పిషః కుడవంపచేత్ ।
సిద్ధేశీతేష్యథక్ష్మాద్ర పిప్పలీకుడవాన్వితమ్ ।
చతుఃపలంతు.గాక్షీర్యా శ్చూర్ణంతత్ర ప్రదాపయేత్ ।
లేహయేత్కాసశ్చాద్రోగ శ్వాసగుల్మ నివారణమ్

తా. చిత్రమూలము మోడి త్రికటుకములు తుంగమునైలు * దురదగొండివేరు కచోరములు పుష్కరమూలము కరక్కాయలు తులసి వస గంటుభారంగి తిప్పతీగ సన్న రాస్నము కర్కాటక శృంగి వీనిలో ప్రతిదానిని కర్షప్రమాణము గ్రహించి కల్కముజేసి ఆంసు 200 పలములయెత్తు నీళ్ళుబోసి 20 పలములు శేషించునటుల కషాయముకొచి వడియగట్టి యంసు 10 పలములయెత్తు ఖండశర్కర మడవప్రమాణము నెయ్యికలిపి లేహ్యపక్వముగవండి చల్లారివ సిద్ధప తేనె 1 మడవయు పిప్పలి చూర్ణము 1 మడవము వెవరుప్ప 4 పలములువైచి కలియబెట్టి సేవించిన కాసము తొమ్మునొప్పి శ్వాసము గుల్మము హరించు.

అగస్త్య హారీతక్యవ లేహ్యము.

శ్లో॥ దశమూలీ స్వయంగుప్తా శంఖపుష్పీశతీబలా । హస్తిపిప్పల్య
వామార్ద పిప్పలీ మూల చిత్రకమ్ । భార్గ్యీ పుష్కరమూ
లంచ ద్విపలాంశం యవాథకేమ్ । హారీతకీ శతంచైవజలే
పంచాథకేపచేత్ ॥ యవేస్విన్నేకషాయేచ పూతేతచ్ఛా
భయాశతమ్ ॥ పచేద్గుడతులాందత్వా కుడపంచ పృథగ్భ్రత
మ్ । తైలంపిప్పలిచూర్ణంచ సిద్ధేశీతేచమాషికమ్ । లిహ్యద్వే
చాభయేనిత్యమతః ఖాదే ద్రసాయనమ్ । వలించపలితం
హన్యాద్వర్ణాయుర్భలవర్ధనమ్ । పంచకాసాన్ క్షయాన్
శ్వాసాన్ హిక్కాంచ విషమజ్వరాన్ । హన్యాత్తథాగ్రహ
ణ్యోస్సోహృద్రోగారుచి పీనసాన్ । అగస్త్యవిహితంథన్యమి
దంశ్రేష్ఠం రసాయనమ్ ।

తా. దశమూలములు దురదగొండి విత్తులు శంఖపుష్పి కచ్చారములు ముత్త వపులగవువేళ్ళు ఏనుగపిప్పళ్లు ఉత్తరేణి మోడి చిత్రమూలము గంటుభారంగి పుష్కరమూలము ఆవి దినుసుయొకటింటికి 2 పలములు యవధాన్యము ఆఢకప్రమాణము కరక్కాయలు 100 పలములు ఇటుల వీనినెల్ల నొకభాండములోవైచి అం దైదు ఆఢకముల ప్రమాణము నువకముబోసి కషాయము కొవవలయు. ఆ భాండ మంసలి యవలు పక్వమైనతోడనే కషాయమును వడియగట్టి యం దుకరక్కాయలు

* ఇనే తీటకనించ: మతీయు ఇదే దూలంగొడియనియు జెప్పబడు.

100 పలములు ఔలము 100 పలములు నెయ్యి 4 పలములు నూనె 4 పలములుపిప్ప
లిచూర్ణము 4 పలములు కలిపి లేహ్యపక్వముగవండి దించుకొని చల్లార్చి పిదప 4 ప
లములు తేనెతోసి బాగుగ కలియబెట్టి నేతితో మోగిన కుండయందునిచి ప్రత్యహా
ము 2 కరక్కాయల నేవించుచుండిన ముదిమి పంచకాశములు క్షయరోగము శ్వా
సము ఎక్కిళ్ళు విషమజ్వరముగ్రహణి మూలరోగము తొమ్మనొప్పి అరుచి పీనస
ము ఇవిసళించుటయే గాక శరీరకాంతి ఆయుర్వృద్ధి బలము సగా గలుగు. ఈచారీ
తకీలేహ రసాయనము అగస్త్యులచే జెప్పబడియె.

ఇంద్రవారుణికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఇంద్రవారుణికానూతం దేవ దారుకటుత్రయం |
శర్కరాసహితంఖాదే చ్చాప్యసకాసహారంపరమ్ ||

తా. పాపరవేరు దేవదారు త్రికటుకములు పంచదార వీని చూర్ణమును దిను
సుయొకటింటికి 1½ తులము చొప్పున గ్రహించి అందు రసభస్మము 10 చిన్నము
లయొత్తుకలిపి 20 దినములు తేనె పిప్పలి వీని యనుపానముతో నేవించుచుండిన శ్వా
సలుకొనలుఁవారిండు.

స్వయమగ్ని రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధనూతం ద్విధాగంధం కుర్యార్థే ల్యేచ
కజ్జలీమ్ | తయోస్సమంతీక్ష్య చూర్ణం * మర్దయేత్కస్య
కాద్రవైః | ద్వియామాంతే కృతంగోళం తామ్రవాత్రే విని
షీవేత్ | ఆచ్ఛాద్యైరండపత్రేణ † యామాంశ్శేష్యుష్టతాం
వ్రజేత్ || ధాన్యరాశౌన్యసేత్పశ్చా ‡ ద్వియామాంతేసము
ద్ధరేత్ | సంపేష్యగాలయద్వస్తే § సవ్యోవారితరఽభవేత్ |
త్రికటుత్రిఫలాచైలా జాతీఫల లవంగకమ్ | † ఏషేషాంశ్చవ
భాగానాం సమంపూర్వోద్దితంభవేత్ | సంచూర్ణ్యైలోడయే
త్పాద్యైర్భక్త్యం నిష్కద్వయంతథా | స్వయమగ్నిరసోనామ
క్షయకాసనికృంతకః | ఇంద్రవారుణికామూలం భృంగీకృష్ణా
తిలైస్సహ | భక్షయేత్క్షయకాసార్తోనిష్కమాత్రోప్రశాంతయే

* మర్దయేత్కతక్రదవైః. † యామాంశ్శేష్యుష్టతాభవేత్ ‡ ద్విదినిాంతే.

† ఏషాంచపరభాగానాంసమంపూర్వరసోభవేత్ || ఇటులను పాఠాంతరములుగలవు.

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు ఈ రంటిని ఖల్వములోనునిచి కాటుకవలె మర్దించి దానికి సముముగ ఉక్కుభస్మము కలిపి కలబందరసముతో గాని లేక ఇండుపుకాయ రసముతో గాని 2 రూములు మర్దించిముద్దజేసి రాగిసంపుటములోనునిచి దానిపై ఆముదపాకులుజుట్టి 1 రూము వరకు నునిచిన ఉష్ణంబగు పిదపదానిని ధాన్యరాశియందు 2 రూములు గాని (లేక 2 దినములుగాని) వునిచి యందుండి తీసి ఖల్వములో మెత్తగనూరి వస్త్రుగాళితము జేసి నీళ్ళపైవైచిన నది తేలును. పిదప ఈ లోహచార్లమునకు సముముగ త్రికటుకములు త్రిఫలములు ఏలకులు జాజికాయ లవంగములు అను ని 9 వస్తువులయొక్క చూర్ణమును గలిపి తేనెలోవైచి కఠియబెట్టి 2 నిష్కముల యెత్తును సేవింపుచుండి నను లేక నిష్క ప్రమాణమును వెట్టిపుచ్చవేరు గుంటగలగర పిప్పళ్ళు నువ్వులు అనువాని అనుపానముతోడ సేవింపుచుండిన క్షయకాసము వారింతు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేద] శుద్ధసూత్రస్యభాగైకంద్విభాగం శుద్ధగంధకమ్ | భాగత్రయం మృతంతామ్రం మరీచందశభాగకమ్ | మృతాభ్యస్యచతుర్భాగంభాగమేకంవిషంక్షిపేత్ | ధూతాంకుశస్య భాగైకంసర్వమామ్లైన * మర్దయేత్ | † యామం ధూదాంకుశోనామ మాషేకం వాతకాసజిత్ | అనుపానం లిహేత్సాద్రేవిభీతక ఫలత్వచః | వ్యోహం త్వమలకీ భార్గివ్యాఘ్రీభిఃకర్షణితంజలమ్ | కాసాన శేషాంశ్చిర్రా త్పీతమాశు న్యపోహతి మామైకంన లిహేత్సాద్రే | రక్తకాసం నియచ్ఛతి॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు తామ్ర భస్మము 3 భాగములు మిరియాలు 10 భాగములు అభ్రకభస్మము 4 భాగములు శుద్ధిచేసిన నాభి 1 భాగము ధూతాంకుశము 1 భాగము ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకరూము మర్దించిమాషయెత్తు మాత్రలుజేసియందొక దానిని తేనెతో సేవింపవెంబడిగతానికాయల బెరడు త్రికటుకములు ఉసిరికవరుగు

* ధూతయేత్ * రసోధూతాంకుశ నామ.

గంఘ్రాభారంగి నేలములకవేళ్లు అనువాని కషాయమును ద్రాగినదిర్లు కాలముగ బాధింపుచుండు వాతకాసము మొదలగు గర్వకాసములు శీఘ్రముగ హరించు. మఱియు నీ భూతాంశరసములో మాషప్రమాణమును తేనె (పిప్పలి) తోడ నేవించినరక్తకాసము హరించు.

వింశతీ శ్లేష్మరోగ వివరణము,

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పూర్వాకాసః క్షయః కాసో రక్తకాసశ్చ చిప్పికా । వాతకాసః పైత్యకాసఃక్షతకాసశ్చశుక్తికా । ఆమకాసః పాండుకాసః కృష్ణకాస స్తద్దైవచ । శ్లేష్మకాసో దధికాసః కాసశ్చశ్లేష్మ జిహ్వకః । కంఠజిహ్వప జిహ్వ్యాచ హంతి జిహ్వకకాసకః । ఉర్ధ్వకాస శ్లేష్మభంగ శ్లేష్మ కుష్టశ్చసంజ్ఞితః । ఇత్యైతేవింశతిఃకాసాః వత్స్యామివిధివ త్క్రమాత్ ॥

తా. పూర్వకాసము క్షయకాసము రక్తకాసము చిప్పికాకాసము వాతకాసము పైత్యకాసము క్షతకాసము శుక్తికాకాసము ఆమకాసము పాండుకాసము కృష్ణకాసము శ్లేష్మకాసము దధికాసము శ్లేష్మజిహ్వకకాసము కంఠజిహ్వకకాసము ఉపజిహ్వకకాసము జిహ్వకకాసము (ఇదిజంఘ్ర) ఉర్ధ్వకాసము శ్లేష్మభంగకాళికాసము శ్లేష్మకుష్టకాసము అననీరువదియు శ్లేష్మరోగములని తెలియవలయు.

పూర్వకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జన్మప్రభృత్యవీర్యంచసతతంకాసపీడనమ్ । అనారోగ్యం ప్రభాతేచ పూర్వకాసన్య లక్షణమ్॥

తా. కాసముజనించినది మొదలు ఇంద్రియములవల సస్యములేకుండుట ఎల్లపుడు దగ్గుగలిగియుండుట లేక మాల్గుమండుట ప్రాతకాలమున మిక్కుటముగ దగ్గుగలుగుట ఈ లక్షణములు గలది పూర్వకాసమని తెలియవలయు.

పూర్వకాసమునకు కాసకర్తరీ రసము,

శ్లో॥ అమృతంపారదంగంధం నేపాశంచసమాంశకమ్ । అర్కమూలకషాయేణ మర్దయేద్యామమాత్రకమ్ ।

డోలాయంత్రే ద్వియామాంతం పానితంచ నమద్ధరేత్ |
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం పూర్వకాసంనియచ్ఛతి ||

తా. నాభీ రసముగంధకము నేపాళములువీనినెల్ల శుద్ధిజేసిన సమభాగములుగ
అష్టములోనునిచి జల్లేడువేళ్ళకషాయముతో 1 గ్నూముమర్దించి జల్లేడువేళ్ళకషా
యము లోడనే 2 ఝూములు డోలాయంత్రమునవండి గురిగించలం తేసి మాత్ర
లుజేసి యందొక దానిని తేనె పిప్పలితో నేవింపుచుండిన పూర్వకాసము
హరించు.

క్షయకాస లక్షణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] దేహంశుష్కంచాంగకుష్టమన్నక్షీణంచ
పాండుతా| శిరోభ్రమశ్చహిక్కాచ క్షయకాసస్యలక్షణమ్||

తా. శరీరము శుష్కించుట శరీరము కుష్టురోగముపట్టి నలులుండుట అన్న
మునందిచ్చలేకుండుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట తలదిరుగుట ఎక్కిశ్యుగులు
గుట ఈలక్షణముతోడ దగ్గునుగలిగియుండిన క్షయకాసమని తెలియవలయు, (ఇది
అసాధ్యము.)

శ్లో|| [అయుర్వేదే] దేహంశుష్కతి శూలరోగసహితం కుక్షివ్యథా
రోచకమ్ | హిక్కాశుక్ల విచాశగద్గదగళంకంపోగ్నిమాంద్యం
జ్వరః| శ్లేష్మాగ్రంధినిభశ్చదుఃఖ విఫులంమాంసస్యనిష్ఠీవనమ్ |
శ్వాసశ్చక్షయకాస లక్షణమిదంవై వర్ణ్య తృష్ణాన్వితమ్||

తా. శరీరము కృశించుట శూలగులుగుట కడుపునొచ్చుట అరుచిగనుండుట
ఎక్కిశ్యుగులుగుట శుక్లమునశించుట ఉగ్ధత్తి కెబడుట శరీరమువణుకుట అగ్నిమాంద్య
ము జ్వరముగులుగుట కఫము ఉంటలుగట్టి వెడలుట చకారమువలన కఫము కంపు
వేయుట కడుపీడగులుగుట ఉమిసిన నెత్తురుగడ్డలు గట్టివెడలుట శ్వాసముగులుగుటశరీ
రమున కాంతిలేకుండుట దప్పిగులుగుట ఈ లక్షణములుగలది క్షయకాసమని తెలి
యవలయు. ఇది అసాధ్యము. (ఐనను దీనియందు స్వయమగ్నిరసమును బ్రయోగిం
పందగు.)

రక్తకాస లక్షణము.

శ్లో|| [చరకే] శోణితశ్లేష్మయుక్న్యావః హృద్దాహః కాంతిహీ
నతా| ఉష్ణాతిశయరూక్షేచ రక్తకాసేబలక్షయః||

తా. దగ్గిన కఫమువెంట నెత్తురుబడుట ముక్కుననెత్తురు గారుట తొమ్మి
లోనుండుట శరీరమున కాంతిలేకుండుట శరీరమున కడు ఉష్ణముగనుండుట ఈలక్ష
ణములుగలది రక్తకాసముని తెలియవలయు. [దీనియందు జ్వరము బలక్షయముగలిగి
యుండిన అసాధ్యము, లేకుండిన సాధ్యము, ఈ రక్తకాసముహరించుటకై పైజెప్ప
బడిన ఘాతాంకుశరసముతో మాషప్రమాణమును తేనె పిప్పలితో నేవింపవలయు.]

వృష్ణాది కషాయము.

శ్లో వృషోషధాభ్యాం వృషపిప్పలీభ్యాం వృషోషణాభ్యాంచ
కృతాకాకషాయాః । క్రమేణవాతాది సముద్భవేషురక్తేచ
కానేనముదాహరంతి ॥

తా. అడ్డరసము శోంతి. అనువాని కషాయము వాతరక్తకాసములను అడ్డర
ము పిప్పళ్ళు అనువానికషాయము పితృరక్తకాసములను అడ్డరము మిరియాలు
అనువాని కషాయము శ్లేష్మరక్తకాసములను హరింపజేయు (మేక అవు అనువాని
పంచితములను 2 అడ్డలు ప్రమాణమునుగ్రహించి అందు రేల చెక్క 10 పలములుచం
డ్రవేరుచక్క 10 పలములువైచి చాతుర్భాగముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అం
దుత్రికటుకములు చెవ్వము గంటుభారంగి అక్కలకణ్ణ రుంపరాన్నును లవంగములు
త్రిఫలములు కలబందనుంపను అభ్రకభస్మము అనువాని చూర్ణమును దనుసురు సస్మా
ని (డబ్బుల) యెత్తుగలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సాంగశితలమున తగుమాత్రము
తేనెబోసి బాగుగ కలియబెట్టి సాయంపాతఃకాలముల ఉసిరికకాయంతనేవింపు
చుండిన రక్తకాసము హరించు.

చిప్పికాకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] వక్త్రీమర్దంధతాకాంతి రరుచిగ్గురుగాత్రతా ।
దేహాకాంతిహారఃకుష్ఠో మందాన్నిశ్చిప్పికాసకే ॥

తా. నోరుకంపు వేసుట శరీరము మెఱయుట అరుచిగలుగుట శరీరముబలుపు
గనుండుట శరీర కాంతిజెడుట శరీరము కృష్ణుకోగము పట్టినటులుండుట అన్నిమాంస
ముగలుగుట ఈ లక్షణములతోడ దగ్గును గలిగియుండిన చిప్పికాకాసముని తెలియ
వలయు. (దీనియందు ధాతుక్షయము ప్రధానముగనుండిన అసాధ్యము. లేకుండిన
సాధ్యము.

చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగసుందగ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధనూతం విషంగంధ శుద్ధతాళకమాక్షికమ్ | ఏతాని
సమభాగాని ఖల్వముధ్యే వినిక్షిపేత్ | హంసపాది రసేనై
వద్వియామం మర్దయేద్ద్వయమ్ | కాంచకుప్యాం నివేశ్యాన
వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్ | సాంగశీతల ముద్భృత్య ద్విగుం
జంభక్షయేత్సదా | చిప్పికాసం నిహంత్యాసుసర్వకాసం
నియచ్ఛతి | సర్వాంగ సుంరరోహ్యేష రోగరాజ నికృం
తనః | దశభిర్మృతై చైర్మ్యక్తాంపథ్యాంపిష్ట్యాభ సాతథా | నాభి
జానాతికాసంచ నిద్రాసుఖకరంపరమ్॥

తా. రసము నాభి గంధకము తాళకము * హేమమాక్షికము వీనినెల్ల శుద్ధి
చేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాపరసముతో 2 జాములు
బాగుగ మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి చాలుకా యంత్రమున 2 జాములు మృద్ధ్య
గ్నితోవండి సాంగశీతలమున దీసి యండు 2 గురిగింజలయెత్తును పదిమిరియాలు |
కరక్కాయ ఆను వానిని ఉదకములో చూరి దానియనుషానముతోడ నేవించిన
చిప్పికాకాసము సర్వకాసములు క్షయరోగము హరించు మఱియు నీయాషధసేవన
వలన కాసోపద్రవరహితుండై సుఖముగ నిద్రించు. (కరక్కాయచూర్ణము ½ నేరు
ఉప్పు ½ నేరు అక్కలకఱ్ఱ గుంపరాస్తము పంచకోలములు ఆనువాని చూర్ణము
దినుసుకు 1½ తులము ఇటులవానినెల్ల నేకముజేసి గుంటగలగ రాశురసముతో మ
ర్దించి † భావనజేసి ప్రతిదినము ఉసిరికకాయంత చూర్ణమును తేనెతో నేవింపుచుం
డిన చిప్పికాకాసము హరించు.)

శ్లో॥ మండూరం కఫవాతఘ్నం దీపనస్యవివర్ధనమ్॥

తా. మండూరమును గంజితోడత్రాగిన వాతకాసము హరించుటయేగాక
ఆగ్ని దీపనము సగాగలుగు.

వాతకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హృచ్చగఖమాగ్ధోదరపార్శ్వశూలీ ఊమా
ననఃక్షీణ బలస్వరాజాః | ద్రవక్తవేగస్తుసమీరణేన భిన్న
స్వరః కాసతిశుష్కమేన॥

* హేమమాక్షికమన - బంగారునెఱ్ఱు. † భావనయన ఉపాధి ద్రెట్టుట.

తా. హృదయము కణత శిరము ఉదరము పార్శ్వములు వీనియందు శూల గలుగుట నోగండుట బలము స్వరము ధాతువులు వీనియొక్క తేజస్సు త్కరుంచుట పలుమారుదగ్గుట స్వరభేదము పొడిచి గలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతకాస మని తెలియవలయు.

రుద్రపర్వతీ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంద్విభాగంధం సంమర్ష్యం లో
 ధృజద్రవైః | వాతారిరార్ద్రకంభృంగీకాకమాచీద్వికర్ణి కా |
 దినైకంమర్దయేత్థల్వే పాచయేత్పర్పటీంతథా | ద్వయోఃపా
 దంమృతంతామ్రం క్షిప్త్వామృద్వగ్నిసాపచేత్ | రక్తవర్ణం
 భవేద్యావత్తావద్దర్వాప్య ప్రచాలయేత్ | ప్రక్షిపేత్కడళీ
 పత్రేస్థాప్యస్నిగ్ధపుటేచునః | ఆచ్ఛాద్యతేనయోగేనహ్యధ
 శ్చోర్ధ్వచగోమయమ్ | దగ్ధంవిమార్ణయేత్పశ్చాచ్ఛాన్ద
 సాదం విషంక్షిపేత్ | రుద్రపర్వతీకాహ్యేషాచేయాగుంజా
 ద్వయంద్వయమ్ | చూర్ణితంకటునిర్గుండ్యా మూలగనిష్క
 ద్వయంపిబేత్ | భృంగరాజరసేనైవలిహేద్వామధురాసకా |
 వాతకాసనిహంత్యాశు సర్వధైవనశంశయః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 భాగములు ఈరెం
 టిని కాటుకవలెనూరి లాదుగ చెక్కరసము అనుదవువేళ్ళు అల్లము గుంటగలగర
 కాచియాకు తెల్లగంపెన నల్లగంపెన అనువాని రసములతో 1 దినము ఖల్వములో
 మర్దించి సన్నగ బిళ్ళకేసి అన్నిపైనునిచి అప్పడమువలె కాల్చి దానికి 4 వ భాగము
 తామ్రభస్మము గలిపి మర్దించి చూర్ణముచేసి మూతుడులోనునిచి మందాన్నిని ఎఱ్ఱ
 నగువరకు గరిపెనో వేయించి రేత అరటియాకులో నునిచి పొట్లముగట్టి గోమ
 ములో పొదిగి లభ్యవుటంబిడి సాంగశీతలమునదిసి చూర్ణముచేసి దానికి 4 వ భా
 గమునుద్ధిచేసిన నాభిగలిపి మర్దించి 2 గురిగింజల యెత్తును 2 నిమ్మముల యెత్తు చేతి
 పొట్ల వాచిలివేరు అనువాని చూర్ణానుపానముతోడగాని లేక గుంటగలగ రాకు రసా
 నుపానముతోడగాని లేక తేనెయనుపానముతోడగాని నేవించిన వాతకాసము
 నిస్సంశయముగ హరించు.

పైత్యకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరణో] ఉరోవిదాహజ్వరవక్త్రోమై రభ్యర్దితస్తి క్రమఖ
స్త్రామార్తః । పిత్రే వసీతానివమేత్కటూనికాసేవపాండుఃఖరి
దహ్యమాసః॥

తా. తొమ్ములోపండుట జ్వరముగలుగుట నోరెండుట నోరుచేదుగనుండుట
కడుదప్పిగలుగుట పచ్చగ కారముగా వచనంబగుట దద్దగలుగుటశరీరము పాండుర
వర్ణముగనుండుట శరీరమున తాపముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది పైత్యకాసమని
తెలియవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] శిరఃకంపోభ్రమస్వేదశ్చర్ది దోషశ్చక్షీణతా!
తృణాచక్లేష్మశమనం మూర్ఛావైపైత్యకాసకే॥

తా. తలకణుకుట తబ్బిబ్బులాడుట చెమట వాంతిగలుగుట సత్వము లేకుం
డుట దప్పిగలుగుట ఒకింతదద్ద మూర్ఛగలుగుట ఈలక్షణములుగలది పైత్యకాసమని
తెలియవలయు.

విజయభైరవ రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసభాణోభవేదేనో గంధకోద్విగుణోమతః!
త్రిభాగాపిప్పలీగ్రాహ్యచతుర్భాగాహారీతకీ । విభీతఃపంచభా
గస్తువాసాషణ్ణణికామతా । భార్గీసప్తగుణాగ్రా హ్యత్యేత
చ్ఛూర్ణంప్రకల్పయేత్ । బర్పరక్యాధమాదాయభావయేదేక
విశతి । విభీతికీప్రమాణేనమధునాగుళికాక్రియా । ఏకై కాం
భక్షయేత్ప్రాతః కాసశ్వాసవినాశనీ । బ్రహ్మణా నిర్మితో
హ్యేష రసోవిజయఛైరవః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 బాగము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 భాగములు సిప్ప
ళ్ళు 3 భాగములు కరక్కాయలు 4 భాగములు తానికాయలబెరడు 5 భాగములు
అడ్డనరపు యీనలు 6 భాగములు గంటుభారంగి 7 భాగములు ఇటులబనినెల్లగ్ర
హించి చూర్ణముజేసి వాయింటూకు కషాయముతో 21 మార్లు భావనజేసి తాని కా
య గింజలంత మాత్రముజేసి యెండించి యండొక దానిని ప్రాతఃకాలమున తేనె
తోసేవించిన సర్వకాసశ్వాసములు హరించు. ఇది బ్రహ్మచే నిర్మింపబడినది.

త్రినేత్రక రసము

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భస్మతామ్రాభ్రతీక్ష్ణానాం కాసమర్దవరీ
 రసైః । మునిజై ర్వేతసామేన దినమర్ద్యంసుపిండితమ్॥
 * నిమ్కార్ధపిత్తకాసార్తో సర్వకాసనియచ్ఛతి॥

తా. తామ్రభస్మము ఆభ్రకభస్మము ఇనుపభస్మము వీనిని సమభాగములుగ
 ఖల్వములోనునిచి కసివెండ పిల్లిపీచరవేళ్ళు ఆవిశాకు పుల్లప్రబ్బలి అనువాని రస
 ముతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి 2 గురిగింజలంతగాని లేక
 అర్ధనిమ్క ప్రమాణముగాని మాత్రలుజేసి ఎండించి యందొకదానిని నేవించిన పై
 త్యకాసము సర్వకాసములు హరించు.

క్షుతకాస లక్షణము.

శ్లో [సిద్ధరసార్ణవే] అతివ్యవాయభారాధ్యయుద్ధాశ్వగజనిగ్ర
 వైః । రూక్షసోర్యరఃక్షుతంవాయు ర్నహీత్వా కాసమాప
 హేత్ । సపూర్వంకాస తేశుష్కంతతఃష్టివేత్స శోణితమ్ ।
 కంఠేనరుజతాత్యర్థంవిభిన్నేనై వచోరసా । సూచీభిరివతీక్ష్ణా
 భిస్తుద్యమానేనశూలినా । దుఃఖస్య త్వేనశూలేనభేదపీడాభి
 తాపినా । సర్వభేదజ్వరశ్వాసత్ప్రస్థానైస్వర్యపీడితః । పారా
 వతల్పవాకూజన్కాసవేగ్గత్త తోద్భవాత్ ॥

తా. అతిమైధునముజేసుట కడుభారమును మోయుటమిమ్మటముగ మార్గము
 నడుచుట మల్లయుద్ధమునేయుట గుఱ్ఱము ఏనుగుమొలగునవి పరుగులడువపుడువాని
 నడ్డగించి పట్టుట ఈ కారణముల వలన రూక్షగలపుసుఘనియొక్క టొమ్ముపగిలి
 దానియందు వాతముప్రకోపించి దగ్గునుగలుగంజేయు. ఈ కాసరోగము జనించుట
 కుముందు పొడిదగ్గుగలిగి పిదప రక్తయుక్తముగ కఫముబడుట కంఠము మిమ్మటము
 గ నొచ్చుట టొమ్ము పగిలినట్టుండట టొమ్ములో నూగులచే బొడుచునటుల శూ
 లగలుగుట శూలవలన టొమ్ములోస్వర్నసహసము లేకుండుట పార్శ్వములయంగు
 గొడ్డలితో గొట్టినటుల తాపయుక్తమైన శూలగలుగుట సంధులుపగిలినటులుండట

* ద్విగుంజంపిత్తకాసార్తోభక్షయేచ్ఛత్రినేత్రకమ్॥ ఇటులను పాఠాంతరముగలదు.

జ్వరము శ్వాసము దిష్టి సర్వభేదము గలుగుట క్షతజన్యకాస వేగమువలన పావుర పిట్టవలె గుర్గుడుశబ్దము నేయుట ఈ లక్షణములు క్షతకాసమునగలుగు.

క్షతకాసమునకు తాలేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసపాదంమృతంతారం శిలాతాప్యం చతుర్థణమ్ | ఇక్షువాసారసాభ్యాంచ మర్థయే త్ప్రీహారద్వయమ్ | ద్వియామం వాలుకాయంత్రే స్వేద్యమాదాయచూర్ణయేత్ | గుజాద్వయం నిసంత్యాశుకాసం * శ్వాసంక్షతోస్థవమ్ | రసస్తాలేశ్వరోనామ్నా హ్యసుపానంచ కథ్యతే | వచాకుష్మచారిద్రాభి సైంధవం టంకణంవిషమ్ | పాతాచలాంగలీవ్యోషంచాక్షం ప్రత్యేకభాగకమ్ | భావితంభృంగసారేణ దినైకంతంచభక్షయేత్ | మాషంతాలేశ్వరోనామ్నా హిక్కావై స్పర్శకాసజిత్ | దాడిమంత్రిఫలావ్యోషంప్రమాణాంచ నసుంగుడమ్ | చూర్ణితంభక్షయేత్కర్షం క్షతకాసం పనుత్యయే॥

కా. రసభస్మము 1 భాగము రజతభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన మణిశిల2 భాగములు క్షుద్ధిజేసిన హేమకాక్షికము 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నుంచి వెలుకు అడ్డసరము ఆనువాని రసములతో 2 శాములు మర్దించి పైలో నుంచి వాలుకాయంత్రయన 2 జాములు వండి పాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి 2 గురిగింబలయెత్తును వసు చంగల్వకోష్ఠ పసపు సైంధవలవణము వెలిగారము అతివస చిరుబొద్ది నెన్ను చెర్లగడ్డ త్రికటుకములు అనువానిని అక్షుప్రమాణము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి గంటగలగరాకు రసముతో 1 దినము భావన జేసి ఈ చూర్ణానుపానముతోడ నేవించిన క్షతమువలని జనించిన కాసశ్వాసములు హరించు. మఱియు దీనిని మాషప్రమాణము వైయనుపానముతోడ నేవించినను యొక్కిశ్య స్వరభంగము కాసము హరించు. మఱియు దాడిమబెరడు త్రిఫలములు త్రికటుకములు అనువానిని చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణానుపానముతోడ వైతాలేశ్వరరసమును నేవించిన క్షతకాసము హరించు.

* క్షతభవం ధ్రువమ్.

శుక్తికాస లక్షణము.

౩బ్దో॥ [మాధవనిదానే] శుక్తికాసేచ మందాగ్నిః కంఠేచ శ్రేష్ఠ
సంస్థితిః | అంగానాం వై వై కల్యంశు క్తికాసంవిదుర్బుధాః॥

తా. అగ్నిమాంద్యము గలుగుట కుతికలో తెనుడనిలుచుట ఆవయవములు శిధిలంబులగుట ఈలక్షణములు గలది శుక్తికాసమని తెలియవలయు.

సూర్య రసము.

౩బ్దో॥ [నిత్యనాథీయే] రసమేకం ద్విధాగంధం త్రితాప్యం పంచ
తాళకమ్ | సర్వశుద్ధం చూర్ణ్యాథ చతుర్భాగం వృతా
భ్రకమ్ | వచాకుష్ఠహృద్రాగ్నిటంకణం సైంధవంవిషమ్ |
పాతాచలాంగలివ్యోషం సర్వంప్రత్యేకకర్షకమ్ | భావితం
భృంగసారేణదినైకంతంచ భక్షయేత్ | నూపంసూర్యరసా
నామ * శుక్తికాసంజయేత్తతః | సిప్పల్యాసహ నిర్లంఙ్కాః
క్వాథం చానుప్రసాయయేత్ | అష్టగుంజామితాభక్షా వి
ఖ్యాతారసపర్పటీ | త్రికంటమూల శుంఠీచ హజాక్షీ రస
మోదకమ్ | క్షీరావశిష్టంతంక్వాథం సకణంపాయయేన్నిశి॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు శుద్ధి
చేసిన స్వర్ణమాక్షికము 3 భాగములు అభ్రకభస్మము 4 భాగములు శుద్ధిజేసిన తాళ
కము 5 భాగములు ఇటుల పీనినెల్ల నేకముజేసి యందు వన చంగల్యతోష్ణు పసపు
చిత్రమూలము టంకణక్షౌరము సైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన వసనాళి శిరుబొద్ది చన్న
చల్లగడ్డ త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పున
గలిపి గుంటగలగరాకురసముతో 1 దినము భావనజేసి మాషప్రమాణమును 12
పిప్పళ్లు వావిలియాకు అనువాని కషాయముతోడ నేవించినను లేక 8 గురిగింజల
యెత్తు రసపర్పటిని నేవించి పల్లెరువేళ్ళు శొంఠి అనువానిని దంచి యందు మేక
పాలు మేకపాలకు సమముగ నుదకముబోసి పాలు కేషింఛువరకు కషాయముకొచి
యందు పిప్పలిచూర్ణమును గలిపి రాత్రులయందు త్రాగినను శుక్తికాకాసము
హరించు.

* హిక్కావై స్వర్యకాసజిత్ | ఎక్కిళ్లు స్వరభంగము శుక్తికాకాసము హరించు'

ఆనుకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [అయ్యద్యేదే] అతిశీతంచకాసశ్చ దధ్యాహార వివర్జితః ।
శిరో ర్మిక్షణీణాతృష్ణా ప్యామకాసస్య లక్షణమ్॥

తా. కడుశీతలము దగ్గుగలుగుట వెలుగన్నచునం దిచ్చలేకుండుట తలనొమ్ముట శరీరము కృశించుట దప్పిగలుగుట ఈలక్షణములు గలది ఆనుకాసమని దెలియవలయు. (ఇది కష్టసాధ్యము.)

ఆమకాసమునకు చంద్రామృతరసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతామృతంగంధం నేపాశంచ సమాంశకమ్ ।
అర్కమూలకమాయేణ మర్దితంచ త్రిరూమకమ్ ।
డోలాయుత్రే యామమాత్రం పాచితంచ నముద్ధరేత్ ।
గుంజాసూత్రం ప్రదాతవ్య మామకాసం నియచ్ఛతి ।
అయంచంద్రా మృతోనామ చంద్రనాథేన నిర్మితః॥

తా. రసము నాఫీ గంధకము నేపాశములు వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి జల్లేడు వేళ్ళక సాయముతో కి జాములు మర్దించి ముద్దజేసిపిల్లేడు వేళ్ళక సాయముచే డోలాయంత్రమున] జామువండి గురిగించుతమాత్రముజేసివిండించి యంచొకదానిని నేరించిన ఆమకాసము హరించు ఇది చంద్రనాథునిచే నిర్మించబడియె.

పాండుకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] దేహేచ పాండురచ్ఛాయా రాత్రాన్లేష్ట
సముద్భవః । దివాన్లేష్టవినాశశ్చ పాండుకాసస్యలక్షణమ్॥

తా. శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగదగ్గుగలుగుట పగటియందు దగ్గులేకుండుట ఈలక్షణములు గలది పాండుకాసమని తెలియవలయు.

పాండుకాసమునకు కాససంహార ధై రవము:

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతసూతా సమంచాశ్రం హింగుళం
విషతాశకమ్ । తుల్యంతుల్యం ఖల్వమధ్యే క్షిపేన్మర్దయం
దినద్యయమ్ । హంసపాది కమాయేణకుక్కుటీ పుటపాచితమ్॥

చూర్ణీకృతంచ తత్సమ్యక్ జ్ఞాపమాత్రం ప్రదాపయేత్ |
 పాండుకాస వినాశస్స్యా త్వర్వకాస క్షయోభవేత్ | శ్రీమ
 ద్గహననాథేన కాససంహార ఖైరవః | రసాయం నిర్మితో
 యత్నాల్లోకరక్షణహేతవే ||

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధిచేసిన నాభి
 శుద్ధిచేసిన తాళకము కీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి హంసపాదియాకు
 కషాయముతో 2 దినములు మర్దించి కుమ్మటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసిచూర్ణ
 ముజేసి మాషప్రమాణమును తేనె పిప్పలితో నేవించిన పాండుకాసము సర్వకాస
 ములు హరించు. ఇది గహననాథునిచే లోకహితార్థమై నిర్మింపబడియె.

కృష్ణకాస లక్షణము.

శ్లో|| [పూజ్యపాదీయే] రాత్రౌ శ్లేష్మ ప్రకోపశ్చ నిద్రాభోగవివ
 ర్జితః | రాత్రో దుఃఖంచకృష్ణత్వం కృష్ణకాసస్య లక్షణమ్ |

తా. రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగలుగుట నిదురబట్టవండుటరాత్రు
 లయందు దుఃఖముగలుగుట శరీరము నలుపుబారియుండుట ఈ లక్షణములు గలది
 కృష్ణకాసమని తెలియవలయు.

కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రఘటిక.

శ్లో|| వికసూతాభ్రకంగధం వ్యోషంహింగుశసైంధవమ్ |
 లవంగంపిప్పలీమూలం తుల్యం తుల్యం విమర్షయేత్ |
 దినంహంసపదీద్రానైః కుక్కుటీపుటపాచితమ్ |
 చూర్ణీకృతతతోదేయః మాషమాత్రం భిషగ్వైః |
 కృష్ణకాసనిహంత్యాశు సర్వకాసం నియచ్ఛతి ||

తా. శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము
 త్రికటుకములు శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము సైంధవలవణము లవంగములు మోడి వీనిని
 సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి హంసపాదియాకురసముతో నొకదినము మర్దించి
 కుమ్మటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును తేనె
 పిప్పలితో నేవించిన కృష్ణకాసము సర్వకాసములు నీఘ్రముగ హరించు.

శ్లేష్మకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [బాహుటే] శ్లేష్మప్రకోపితః కంఠ స్స తతరోగ విగ్రహః ।
దివారాత్ర ప్రకోపశ్చ శ్లేష్మకాసం వినిర్ది శేత్ ॥

తా. కుతికలో శ్లేష్మడకట్టుట యెల్ల పుడుశరీరమున శ్లేష్మము వ్యాపించియుండుట కేయుంబగులు దగ్గు గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మవాతమని చెలియవలయు.

శ్లేష్మకాసమునకు బోళబద్ధ రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసభస్మ విషంతుల్యం బోళాద్యం ద్విగుణం మతమ్ । బోళతాళక పాతాగ్ని కనోక్తి మాక్షికంనిశా । కంటకారీ యవతూరం లాంగలీ జీర సైంధవమ్ । మధూ కసారంసంచూర్ణ్యం సప్తాహం చార్ద్రకద్రనైః । ఛాయా యాంపాలయేత్పశ్చా త్సప్తాహం చిత్రకద్రవైః । గుటిగా బదరాకారా శ్లేష్మకాసాప సు త్తయే । భక్షయే వోల బద్ధోయం రసస్సాస్యచ్చాస్వస పాండుజిత్ । కటుత్రయం పావక దేవదారు రాస్నా విడంగ త్రిఫలామృతానామ్ । చూర్ణం సమాంశం సితయాసమేతం కాసం జయేద్విష్ణు గదేవదై త్యామ్ ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిజేసిన నాళి ఇవి సమభాగములు బోళము శుద్ధిజేసిన † హరిదళము శిరుబొద్ది చిత్రమూలము చేనీలీరవిత్తులు శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము పసపు వ్రాకుడు యవతూరము చన్నచర్లగడ్డ జీలకఱ్ఱ సైంధవలవణము యస్తిమధుకము అసువాని చూళ్లము దినుసుకు 2 భాగములు ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి అల్లపు రసముతో 7 దినములు మర్దించి నీడనెండించి పిదప 7 దినములు చిత్రమూల రసముతో భావనజేసి కేసుగింజలంత మాత్రలుజేసి యంబొకదానిని త్రికటుకములు చిత్రమూలము దేవదారు దుంపరాస్నము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు తిప్ప

† హరిదళమన - తాళకము.

తీ. అనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ పంచదారగలిపి ఈయనుపానముతోడ నేవించిన “విష్ణుమూర్తియొక్క గదాయుధము బైత్యుల నిర్మూలముజేయు భంగి” శ్లోకముకాసముశ్వాసము పాండువువీనిని నిర్మూలముజేయు.

దధికాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్లేష్మోదేకశ్చ రోగేచ దధిభక్తి వివర్జితః |
రాత్రోశ్లేష్మాదివానిద్రా దధికాసస్యలక్షణమ్ |

తా. దద్దుగలుగుట వెలుగునం దిచ్చలేకుండుట రాత్రులయం దధికముగ దద్దు పగటియందు నిద్రగలుగుట ఈలక్షణములుగలది దధికాసమని చెలియవలయు.

దధికాసమునకు కాసవిధూననరసము.

శ్లో॥ రసగంధక పిప్పల్యో హరితక్యక్ష వాసకమ్ |
యష్ట్యుత్తరం సమంచూర్ణం బర్బరక్వాథ భావితమ్ |
ఏవంవింశతివారేణ భావయిత్వా విమూర్ణయేత్ |
భక్షయేన్న్యధునాచైవ దధికాసం వినాశయేత్ |
విధూననరసో హ్యేష మహాదేవేన భాషితః ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము విప్పళ్లు కరక్కాయలు గచ్చ పలుకులు ఆడ్డనరము యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వాయిం టూకు కసాయముతో 21 మార్లు భావనజేసి యెండించి చూర్ణముజేసి మాడయెత్తు ను లేనెతో నేవించిన దధికాసము హరించు.

శ్లేష్మజ్వకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుక్త్యేనే] జ్వకాసాపి సమండలాసపిటకా దేహేచ
కంఠూర్భవేత్ | తిక్తశ్లేష్మవివర్ణశీర్ణతనుతా పీచాన్యసంభా
షితా || నిర్విద్రవ్యునుహర్నిశించ వలతా కల్లేచ శ్వాధిక్యకమ్ |
ఏషశ్లేష్మకజ్వక కస్తుగదిత శ్చైషహ్యసాశ్శో భవేత్ |

తా. నాలుకయందు మండలములు పొక్కులుగలుగుట శరీరమున దురదగలు గుట కఫము వగరుగ వెడలుట శరీరము విఃస్థముగ శిథిలముగ నుండుటమాటలాడుటకు

తా వ్రణము శారీర ఆగంతుక భేదములవలన 2 విధంబులు. అంబు మొంద టిదియుగు శారీరమను వ్రణము వాతాదిదోషములవలన జనించు. 2 వది యగు ఆగం తుకవ్రణము శస్త్రాగ్రుల గాయమువలన గలుగు.

వాతికవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధకఠినసంస్పర్శో మండస్యావోమహారుజః ।
శుద్ధ్యతేన్న రతిశ్యావో వ్రణోమారుతసంభవః ॥

తా. జడముగనుండుట తాకిన కఠినముగనుండుట కొంచెముగ స్రావము మిక్కుటముగ పోటుగలుగుట పొడిచినటుల వేదనలో గూడియుండుట స్ఫురించుట నల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది వాతవ్రణమని తెలియవలయు.

వైత్తికవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్టామోహజ్వరక్లేద దాహదుష్టావదారణైః ।
వ్రణంపిత్త కృతంవిద్యా ద్గంధైస్సావైశ్చ పూత్తికైః ॥

తా. దప్పి కాహము జ్వరము చెమ్మ తాపముగలుగుట చీల్చబడినటుల వేదన గలుగుట కంఠవేసుట దుర్గంధముగ స్రావముగలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్త వ్రణమని తెలియవలయు.

కఫజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ బహుపిచ్ఛోగురుస్నిగ్ధ స్త్రిమితోమందవేదనః ।
పాండువణ్ణోల్ప సంక్లేదీ చిరపాకీకపోద్భవః ॥

తా. కడుజిగటగ జడము చట్టముగ నిశ్చలముగ మందవేదన గలదిగ తెల్లని వర్ణము గలదిగనుండుట కొంచెముగ స్రావముగలుగుట దీర్ఘకాలము మీద పండుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మజవ్రణమని తెలియవలయు.

రక్తజ ద్వంద్వజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తోరక్తస్రతీరక్తాద్ద్విత్రిజస్యత్తదన్వయైః ॥

తా. రక్తవర్ణముగలదై రక్తమును స్రవింపం జేయుచుండు వ్రణము రక్తజ వ్రణమనబడు. ఏకదోష రక్తసంబంధములవలన జనించినది ద్వంద్వజవ్రణమనియు ద్విదోష రక్తసంబంధమువలన జనించునది సన్నిపాతజ వ్రణమనియు జెప్పబడు.

గోళకంఠారి యేద్యక్తే కంఠజిహ్వం వివాశయేత్ |

తా. గుంటగలగరాగు చూర్ణములో శేనెగలపి ముద్దజేసి దానిని నోటిలో
పనిచెయ్యి రసము మ్రింగుచుండిన కంఠజిహ్వక కాసము హరించు.

దంతిధూమ సానము.

శ్లో|| దంతిమూసల్య ధూమంనా నిర్ఘండిచాపి యోజయేత్ |

కంఠజిహ్వం నిహంత్యేవ. ధూమపానేన తత్త తాత్ |

తా. శేనెనంతివేళ్ళను గాని వావిలియాకును గాని యెండించి చూర్ణము
జేసి అగ్నిలోవైచి పొగను పానముజేసిన తక్షణమున కంఠజిహ్వక కాసము హరించు.

ఉపజిహ్వక కాస లక్షణము.

శ్లో|| [అగుల్వేదే] జిహ్వోపరితథా జిహ్వప్యన్న ఊణస్తధైవచ |
రాత్రోశ్లేష్మ ప్రకోపశ్చా ప్యుపజిహ్వక లక్షణమ్ ||

తా. నాలుకపై నాలుక మొలిచినట్టుండుట అన్నమును భుజించుటకు శక్తి
లేకుండుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ దగ్గుగులుగుట ఈ లక్షణములగుట ఉప
జిహ్వక కాసమని తెలియవలయు (ఇది హరించుటకై కృష్ణకాసమునకు శిప్పబ
డిస రసేంద్రస్థుటికల రి నెలలు నేవింపవలయు. మఱియు ఉపజిహ్వక కాసము పురు
షునికి జనించినయెడల కుడిచిన్ను మొనకు 3 వ్రేళ్లక్రింద చంకలోరక్షవేయవల
యు స్త్రీకై న యెడల ఎడమచిన్ను మొనకు 3 వ్రేళ్లక్రింద చంకలో రక్షవేయవల
యు. లేక చిత్రమాలపువేళ్ళచిప్పనుచెచ్చి గట్టిగట్టిదానిపై కొఱ్ఱల పిండినిమెత్తి
దానిపై రావియాకుల విస్తరిని పొదగి దానిపై పుట్టమున్ను మెత్తి యెండించి పుట్ట
మన్ను ఇటికె యగువరకు పుటంబిడి దీని యందలి పిండిని ప్రతిదినము నేవింపుచుం
డిన 4 మాసములలో ఉపజిహ్వక కాసము హరించు.

జిహ్వక కాస లక్షణము.

శ్లో|| [చరకే] శ్లేష్మోపేక్ష్య జిహ్వయాః శ్లేణవాక్యైశ్చతాతథా |
నిద్రాహానిర్నితే శ్లేష్మ్యా జిహ్వకాసస్య లక్షణమ్ ||

తా. నాలుక కఠముచే పూయంబడినటులుండుట మాటలాడుటకు శక్తిలేకుం
డుట శరీరము కృశించుట నిదురబట్టకుండుట రాత్రులయందు దగ్గుగులుగుట ఈ లక్ష
ణములు గలది జిహ్వక కాసమని తెలియవలయు.

జిహ్వక కాసమునకు నీలకంఠ రసము.

శ్లో॥ సూతకం గంధకం లోహం విషం చిత్రకపత్రకమ్ | వరాగం
రేణుకాముస్తాగ్రంధికం నాగ కేసరమ్ | ఫలచికం త్రికటుకం
శుల్బం తుల్యం తద్దైవచ | ఏతాని సమభాగాని గుఱోద్ద్య
గుణముచ్యతే | సంమర్ద్య గుటికాంకృత్వా భక్షయేచ్ఛణ
మాత్రకమ్ | జిహ్వకానేత్రాగుల్మే ప్రమే హేవిషమజ్వరే |
మూత్రకృచ్ఛ్రీమాథగల్భే వాతినో గేచదారుణే | నీలకంఠ
రసానామ శంభునిర్మిత స్వయమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము లోహాభస్మము శుద్ధిజేసిన నాభి
చిత్రమూలము ఆనుపత్రిక లవంగములు రేణుకలు తుంగముపైలు మోడి దాగకేసర
ములు త్రిఫలములు త్రికటుకములు తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగాములు వీనికన్నిటికి
కొండింతలు జెల్లము ఇటుల నేకముజేసి బాసుగమర్దించి సెనగలంతమాత్రలుజేసి
వేలించిన జిహ్వక కాసము గుల్మము ప్రమేహము విషమజ్వరము మూత్రకృచ్ఛ్రీము
సూత్రగర్భము దారుణమైన వాతినోగము వీనివహరింపజేయు ఈ నీలకంఠరసమును
శంభునిర్మిత స్వయముగ గల్పించె.

ఊర్ధ్వకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఆకర్షణంచతీవ్రేణ వాయునాశ్లేష్మణస్తథా |
మహామేఘా శ్చేత్రనస్సూరూర్ధ్వశ్లేష్మ ప్రవీడితా ||

తా. తీవ్రమైన వాతము శ్లేష్మము నాకిర్నించుట [అనగా పుబ్బసము గలు
గట] మేఘము రావరించియుండునపుడు మిక్కిలియుగ పుబ్బసముగలుగుట ఈలక్ష
ణః లుగలని ఊర్ధ్వకాసమని చెలియవలయు. [దీనినే కొండరు మేఘరంజియనియు
వచించెదరు,]

ఊర్ధ్వకాసమునకు కాసకేసరి వటికములు.

శ్లో॥ గంధంత్రికటుకంచాభ్రం రోహిణీతాళకంసమమ్ |
పంచగోలకషాయేణ మర్దయేద్దివసత్రయమ్ |

మూషయేద్భూధరేశాచ్యం సాంగశీతం సముద్ధరేత్ ।
మధునాచానుపానేవ హ్యుర్ధ్వకాసం వినశ్యతి॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటుకములు అభ్రకభస్మము కటుకరోహిణి శుద్ధిచేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి పంచకోలక సాయముతో 3 దినములు మర్దించి మూసలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి భూధరయం త్రమున పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి గురిగించుతయెత్తును తేనెతో ఒక సంవత్సరము నేనింపుచుండిన ఊర్ధ్వకాసము (అనగా ఉబ్బసము) హరించు.

ఊర్ధ్వకాసమునకు అంకోలాది చూర్ణము.

శ్లో॥ అంకోలస్యపలాన్యప్తౌ త్రిగుణైశ్శ్మరిచైస్సహ ।
తథాలిహ్యోచ్చతచూర్ణం మధునాచోర్ధ్వకాసకే॥

తా. ఊడుగ చెక్క 8 పలములు మిరియాలు 24 పలములు వీనిని దంచి చూర్ణముచేసి తేనెతో నేవించిన ఉబ్బసము హరించు.

ఆ-గీ॥ [బాహుటము] ఉసిరి కాముపప్పు నొప్పగునల్లేరు ।
సిందురంబుఁ గూర్చి చెలువుమీఱ ।
దానినొక్కయేఁచు పూనినేపించిన ।
నకలరోగసమితి సమసిపోవు॥

క॥ బలురక్కసినల్లేరును । జెలువుగమరియుప్పుఁగూర్చి నేవించినచో ।
సెలపాటుమేఘరంజిని । కులమెల్లను వేగనడఁడు గోపతిగమనా॥

గీ॥ సాంటిపంచదార నున్నపు రాశ్యలో ।
బట్టములై గట్టిపెట్టినీరు ।
వోసినండిదించి పూనిసిందూరంబు ।
నేవఁజేయమాను శీఘ్రముగను॥

శ్లేష్మభంగాళీ లక్షణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] ఆవికశ్లేష్మలఃకంఠా దంకేపీతంచనేత్రయోఃః ।
బాధిర్యంశ్లేష్మణాప్రోక్తంభ్రమ మూర్ఛాశ్రమక్లమాః ।
స్వాద్రూపంశ్లేష్మణాజిహ్వో భంగాళీశ్లేష్మకేతథా॥

తా. నోట మేకతెమడవలె వెళ్ళుట శరీరము నేత్రములు పచ్చగనుండుట క్షేష్టప్రకోపమువలన చెవుడుగలుగుట తబ్బిబ్బులాడుట మూర్ఖ శ్రమ ఆయాసము గలుగుట నాలుక క్షేష్టముతో పూయంబడినటులుండుట ఈలక్షణములుగలది క్షేష్ట భంగాలియని చెలియవలయు.

సర్వకాసములకు స్వర్ణభూపతి.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం నృతిశుల్బం
 తయోస్సమమ్ | అభ్రలోహక యోర్భస్మకాంతభస్మ సువర్ణ
 జమ్ | రాజతంచవిషంసామ్య కృథక్కుతసమంభవేత్ |
 హంసపావీరసైర్మర్మర్మదినమేకం వటికృతమ్ | కాచకుప్యాం
 వినిషీప్యమృదాసం లేపయేద్భుషిః | శుష్కాసావాలుకా
 యంశైశ్చైర్మర్మద్వగ్నినాపచేత్ | చతుర్థంజామితం దేయం
 పిప్పల్యార్ద్రకవేణతు | క్షయంత్రిదోషజం హంతిసన్నిపా
 తాంస్త్రయోదశ | ఆమనాతిం ధనుర్వాతం శృంఖలానాతమే
 వచ | ఆధ్యవాతంపగువాతం కథవాతాగ్నిమాంద్యనుత్ |
 కటివాతంసర్వశూలం నాశయేన్నాత్రసంశయః | గుల్మసూ
 లముదావర్తం గ్రహణీమతినుస్తరామ్ | ప్రమేహముదరం
 సర్వామశ్మరీం మూత్రవిడ్డ్రహమ్ | భగందరం సర్వకుష్ఠం
 విద్రధింమహతీంతథా | శ్వాసంకాసమజీర్ణంచ జ్వరమప్త
 విధంతథా | కామలాంపాంచునోగంచ శిరోగోగంచ నాశ
 యేత్ | అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగాన్వినాశయేత్ | య
 థాసూర్యోదయేన శ్యేత్రమస్సర్వగతంతథా | సర్వరోగవి
 నాశాయసర్వేషాంస్వర్ణభూపతిః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము | భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము | భాగముతామ్రభ
 స్మము 2 భాగములు అభ్రకభస్మము లోహభస్మము కాంతభస్మము స్వర్ణభస్మము
 రజతభస్మము శుద్ధిచేసిన వసనాభి ఇవి దినుసుయొకటింటి కొక్కొకభాగము ఇటుల
 వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసముతో | దినము మర్చించి ముద్దజేసి
 యెండించి గాజకు ప్పెలోనునిచి దానిపైచీలమున్న లేపనముజేసి యెండించువాలుకా

యంత్రములో నునిచి మందాగ్నితో మెల్లగవండి సాంగశీతలమున దీసి 4 గురిగింజల యెత్తును పిప్పళ్ళు అల్ల పురసము అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన సన్నిపాత ఊయము 13 సన్నిపాతములు ఆనువాతము ధనుర్వాతము శృంఖలానాతము అఘ్న వాతము పంగువాతము కఫవాతము అగ్నిమాంద్యము కటివాతము సర్వశూలలుగుల్మ శూల ఉదావర్తము కడుబలిష్ఠమైన గ్రహణీరోగము ప్రమేహము సర్వఉదరరోగ ములు అశ్మరీరోగము మూత్రకృచ్ఛ్రము మ్మలబద్ధము భగంజరము సర్వకుష్ఠములు బలిష్ఠమైన విద్రధులు శ్వాసము కౌసము ఆజీర్ణము రి విధములైన జ్వరములుకౌమిల పాండురోగము శిరోరోగము “నూర్యుడుదయించుటవలన అంధకారము నశించుభం గి” నిస్సంశయముగ నశించుటయే గాక అనుపానవిశేషములవలన సర్వరోగములు నశింపజేయు.

శ్రీష్ట్రోభంగాళీకాసమునకు నిదిగ్గి కాది చూర్ణము.

శ్లో॥ నిదిగ్గి కామామలకాస్థికంచ హింఘూషణాభ్యాం మధునాచ యుక్తామ్ | లిహ్యన్నరశ్చాసనవీడితశ్చ శ్రీష్ట్రోలిభంగంనిని హంతిశీఘ్రమ్॥

తా. రాములుకపండు ఉసిరికపప్పు. ఇంగువ పిప్పళ్ళు వీనిని సముభాగములు గ చూర్ణముచేసి తేనెతో సేవించిన మూలరోగము శ్రీష్ట్రోభంగాళీకాసము శీఘ్రముగ హరించు.

కుష్ఠకాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అత్యుద్భ్రతోవ్యనాకారో ప్యంగవై కల్య దుఃఖితా | కంఠూశ్చ దేహవాండుశ్చశ్రీష్ట్రోకుష్ఠస్యలక్షణమ్॥

తా. ఉలికిపడుట ఆకారముచెడుట అంగములు నొచ్చుట శరీరమున చురద గలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగ నుండుట ఈ లక్షణములు గలది కుష్ఠకాసమని తెలియవలయు.

కుష్ఠకాసమునకు అగ్నిరసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతంవిషంగంధృశిఖితుత్థంచటాకణమ్ | దరదంతాళకంచై వ సముభాగానికారయేత్ | పునర్నవామూలరపై ర్మర్దిప్రతంచారత్రయమ్ | పాచయేద్యానునూత్రంకుఠోలాయంత్రేచబుద్ధినూన్ |

గుంజాద్యయంతథానిత్యం శ్లేష్మకృష్ణవిनाशनః ।
 భక్షయేన్మధునాహంతి కాసమగ్నిరసోహ్యయమ్ ॥

తా. రసము గంధకము మైలుతుత్తము వెలిగారము ఇంగిలీకము తాళకము వీనిని పుడ్డిచేసిన సహభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గలిజేరువేళ్ల రసముతో 3 ర్షూములు మర్దించి గలిజేరువేళ్ల రసముతో డోలాయంత్రమున నొక ర్షూమువండి 2 సరి గింజల యెత్తును తేనెతో ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన కృష్ణకాసము హరించు.

సర్వకాసములకు ఝుద్రాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వ్యాప్రీశితంస్యాదభయాశఙ్ఘించ ద్రోణే
 జలస్యప్రపచేత్కషాయమ్ । తుల్యాప్రమాణేనగుడేనయుక్తం
 పక్వాభయాభిస్సహతాభిరత్ర । శీతేషీపేత్స్యన్మఘనః పలాని
 పలానిచత్రీణికటుత్రయస్యా । త్వకృత్రకైలాగరుకేసరాణాం
 చూర్ణాత్పలంచేతివిదేమాదృప్తః । ఝుద్రావలేహః కఫజాన్వి
 కారాన్ సశ్వాస శోమానపిపంచకాసాన్ । హిక్మామురో
 రోగమపస్మృతించ హత్వావివృద్ధింకురుతేనలస్య ॥

తా. నేలములకవేళ్ళు 100 పలములు కరక్కాయలు 100 పలములు ఈ గెం
 టిని చిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయము గాచి
 వడియగట్టి ఆందు ప్రాతజ్వలము 100 పలములు గలిపిపైకషాయములోని కరక్కా-
 యల నిండువైచి పక్వముజేసి చల్లారిన పిదప యందు తేనె 6 పలములు త్రికటుక
 చూర్ణము 3 పలములు లవంగపట్ట ఆకుపత్రిక వీలకులు ఆగరు నాగకేసరలు అను
 వాని చూర్ణము దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పన గలిపి లేహ్యపక్వముగా వండి సే-
 వింపుచుండిన శ్లేష్మరోగములు 5 శ్వాసములు శోష 5 కాసములు యెక్కిళ్ళు
 రోమ్మునొప్పి అపస్మారము వీనిని నశింపజేసి అగ్నిదీపమును గలుగజేయు.

సర్వకాసములకు మహాఝుద్రాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వ్యాప్రీమూలంకులాచైవ పంచకోలంతదర్థ
 కమ్ । తదర్థంగ్రంథికంచైవ భాక్తిరాన్నా పృశకృష్ణమ్ ।
 పారితక్యాశ్శతంచైవద్వికుంభంజలమేవచ । వాసాశ్శుంగచ

నిర్గుండీ కురంటక్షుద్రమేవచ | స్వరసం ప్రస్థమేకై కంవ్రస్థం
 గోఛాగమూగ్రయోః | పురాణగుడమాదాయ తులామేకాం
 నిధాపయేత్ | త్రికటుత్రిఫణాగ్రంధిచాతుర్జాతకసైంధవమ్ |
 ద్విత్వారంపంచలవణం టంకణంరామతంప్యథక్ | పలంపలం
 వినిక్షేవ్యం కాసాగాంవింశతింజయేత్ | మహాక్షుదాద్రికో
 నామ లేహ్యారాజోనసంశయః ||

తా. నేలములక వేళ్ళు 100 పలములు * పంచకోలములు 50 పలములు మోడి
 25 పలములు గంటుభారంగి మంపరాన్నము ఇది దినుసుకొక్కొకపలము కరక్కా
 యల బెరడు 100 పలములు ఇసుక వీనినెల్ల నేకముజేసి 2 సంధముల నీళ్లుబోసి చతు
 ర్థాంశముగ కషాయము గాచి అందు ఆడ్డసరపాకు గుంటగలగ రాకు వాఙ్లియాకు
 ములుగోంటూకు నేలములక వేళ్ళు అనువాని రసముల దినుసుయొకటింటి కొక్కొక
 ప్రస్థము ఆవుపంచితము మేకపంచితము దినుసుకొక్కొక ప్రస్థము స్రాత బెల్లము
 100 పలములుగలిపి పక్వంబగు నపుడంగు త్రికటుకములు త్రిఫణులు మోడి †
 చాతుర్జాతకములు సైంధవలవణము యవత్వారము సర్జత్వారము ‡ పంచలవణములు
 వేల్చిన వెలి గారమువేల్చిన యింగువ అనువానిని దినుసుకొక్కొక పలము చొప్పున
 గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి దించుకొని నేవించిన 20 కాసములు హరించు. ఇది
 సర్వలేహ్యములలో శ్రేష్ఠంజైనది.

మేఘురంజదగ్గుకు చికిత్స.

క॥ చేదయిచబీరవిత్తుల |
 మోదంబున వేడినీళ్ళ ముద్దుగి నూరక |
 వేదననొందక త్రాగిన |
 భేదించును మేఘురంజి వీచనమానుకొ॥

* పంచకోలములన-పిప్పలి మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి.
 † చాతుర్జాతకములన-ఏలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్రిక నాగ కేసరములు.
 ‡ పంచలవణములన-సైంధవలవణము కాచలవణము సముద్రలవణము సౌవర్చ
 లవణము బీడాలవణము.

తా. శరీరదార్థ్యముగలవారు 20 చేదుబీరవిత్తులగానిలేక 16 చేదుబీరవిత్తులగాని ఉష్ణోదకముతోనూరి ఉబ్బసము గలిగినప్పుడు త్రాగిన వమనంబులై తిత్తులుపడును పిదప శొంఠి యుక్తముగ మజ్జగయన్నమును భక్షించిన వాంతులు నిలుచును

అసాధ్య శ్లేష్మ గోగోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కపాల జిహ్వాకాశూలం జ్వరః పాండుశ్చనే
త్రయోః । రోమహర్ష ప్రతివ్యాసోప్యసాధ్యోనాస్తిభేషజమ్ ।

తా. కపాలము నాలుక నూలించుట జ్వరముగలుగుట నేత్రములు పాండువర్ణముగ నుండుట రోమములు గనుంపొడుచుట మిక్కుటముగ శ్వాసముగలుగుట ఈలక్షణములుగల కాసరోగి జీవించుట సుర్లభమని చెల్యవలయు.

కాసములకు కదళీఫల యోగము.

శ్లో॥ వికారేశ్లేష్మనాజాతే భక్షయేత్కదళీఫలమ్ ।
మర్దతైర్వరిచైస్సార్దం హంతిశ్లేష్మచిరంతనమ్ ॥

తా. ఆరటిపండులో మిరియపుమార్లము గలిపి నేవించిన క్షీర్ణకాలముగనుండు కాసరోగములు హరించు.

కాసరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శాలిపష్టికగోధూమమాషమద్ద కుభుత్థకాః ।
ఛాగ్యాఃపయోఃఘృతంబింబీవార్తాకం బాలమూలకమ్ ।
కాసమర్దకజీవగతి వాస్తుకంబీజపూరకమ్ ।
గోస్తనిలశునంలాజా వ్యోషముష్ణోదకంమధు ।
పథ్యమే తద్యథావోష ముక్తం కాసగదాతురే ॥

తా. 60 దినములకు ఫలించిన ధాన్యము గోధూమలు మినుములు పెసలపప్పు పులవలు మేకపాలు మేకనెయ్యి దొండకాయ లేతపంకాయ లేతముల్లంగి కసివెండ పాలకూర చక్రవర్తపుకూర మాదీఫలము ద్రాక్షపండు వెల్బుల్లి పేలాలు త్రికటుకములు ఉష్ణోదకము తేనె ఇవి కాసరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పటోలమిసిఝిల్లీ కవాస్తుకంబాలమూలకమ్ ।
ఝరసీతి క్తకంచైవ బాలంచకదళీఫలమ్ ।

కుటజంపక్వకూశ్మాండం కషాయకటుతి క్షకమ్ |
మధూకంతిండులీయంచ పయోవింశతికాసినామ్ ||

తా. పొట్లకాయ ఓన్నసదాప కొయ్యతోటకూర చక్రవర్తపుకూర లేతముల్లంగి చాతలాసికూర చేతిదీర లేతఅరటికాయ దాడిసకాయ ముదురుగుమ్మడుకాయ ఒగరు కారము చేరుగలపదార్థములు ఇప్పపువ్వు చిట్టికూర్ పాలు ఇవి 20 కాసములయందు పథ్యకరంబులు.

కాసరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మైథునంస్నిగ్ధవఃధురం దివాస్వాపఃపయోదధి |
పిష్టాన్నంసాయసాదీని కాసీధూమంచవర్జయేత్ ||

తా. శ్రీసంగమము జిగటగల పదార్థములు మధురపదార్థములు పగటియందు నిద్రించుట పాలు పెఱుగు పిండివంటకములు పాయసము మొదలగునవియు పొగయందుండుట ఇవి కాసరోగములయం దపథ్యకరంబులు అట్లగుటంజేసి వీనిని వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మత్స్యాలాబుచ వార్తాకంకందామ్లంతిల
తైలకమ్ | ఉపోతకీదధిక్షీరంచూహీషం శుష్కరూక్షకమ్ |
తథావింశతికాసేషుత్యజేద్ద్రవ్యాణిబుద్ధిమాణా ||

తా. మత్స్యములు * అనుపకాయ వంకాయ కందగడ్డ పులుసు నూనెబచ్చలికూర బ్రౌపెఱుగు బ్రౌపాలు యెండిన ద్రవ్యములు రూక్షపదార్థములు ఇవి 20 కాసములయం దపథ్యకరంబులు కావున వీనిని వర్జింపవలయు.

‡ శ్వాస నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మహోర్ధ్వచ్ఛిన్నతమక ట్సుద్ర బేదైస్తు
పంచధా | భిద్యతేసమహావ్యాధి శ్వాసయోగోవిశేషితః ||

తా.] శ్వాసరోగమే మహత్తు ఊర్ధ్వము చిన్న ముతమకముఠుద్రముఅన 5 విధంబులుగ నగు.

శ్వాసరోగ పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ ప్రాగ్రూపంతస్యహృత్ప్రీడా శూలమాధ్మానమేవచ |

* అనుపకాయ అన గా-సారక్కాయ, ‡ శ్వాసమన-ఎగయూపిరి.

అనాహారోప క్త్రివైరస్యం శింఖనిస్తోదవచమ్॥

తా. హృదయమున కీడ శూలగలుగుట కడుపుబ్బుట కడుపీడ్చుట నోరుచే దుఃఖముండుట కణతయంగు నొడుచునటుల పీడగలుగుట ఇవి శ్వాసరోగమునకు పూర్వరూపంబులు.

మహాశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ [మాంశవనిదానే] ఉద్ధూయనూనవాతో యశ్శబ్దవద్దుఃఖితో నరః॥ ఉచ్చైశ్శ్వస్తిసంరుద్ధోమత్తర్షభ ఇవానిశమ్ | ప్రణవ్ణజ్ఞానవిజ్ఞానస్తథా విభ్రాంతలోచనః | విస్తభాత్యోననోబద్ధమూత్రవర్షావికీర్ణవాక్ | దీపఃప్రవ్వసితంచాస్యదూరాద్విజ్ఞాయతేభృశమ్ | మహాశ్వాసోప సృష్టస్తుషీప్రమేవవిపద్యతే॥

తా. వాతముచైకి ఈడువబడుటవలన మనుజుడు కడుబుఃఖితుడై “మదించి వ వృషభమును బంధించుటవలన గొప్పశబ్దమును చేయుచున్నట్లు” శ్వాసమునువిడుచుచు శ్చేయుంబగులు శ్వాసమువలన పీడితుడుగనుండుట శాస్త్రము శాస్త్రార్థనిశ్చయము నశించుట ఒకానొకపుడు నేత్రములు లిరుగుట వేత్రములు నోరు తెరచికొని జడముగ నుండుట జలపాలాదులు వెడలనుండుటను మాట్లాడుటకు శక్తిలేకుండుట మాట్లాడినను హీనస్వరముగ మాటలాడుట మనస్సు భిన్నంబగుట దూరముగ నుండునపుడే శ్వాసవేగము తెలియవచ్చుట ఈ లక్షణములుగలవి మహాశ్వాసమని తెలియవలయు. ఇది గలవాడు నశించు.

ఉర్ధ్వశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ఉర్ధ్వరస్వ, సితియోదీర్ఘం నచప్రత్యాహారత్యధః | క్షేష్మావృతిముఖస్రోతాఃకృద్ధగంధవహర్దితః॥ ఉర్ధ్వదృష్టిర్విపశ్యంత్యవిశ్రాంతాక్ష ఇతస్తతః | ప్రముహ్యస్తేదనార్తశ్చ శుష్మాస్యోఽరతిపీడితః॥

తా. కీర్ణ కాలమువరకునుఉర్ధ్వశ్వాసము వెడలుచుండుటఉర్ధ్వశ్వాసమును దించుటను శక్తిలేకుండుట నోరు నేత్రములు నాసికారంధ్రములు కర్ణరంధ్రములు కఫముచేన్డగింపంబడుట వాత ప్రకోపమువలన పీడితుడై పొడవుగ జూచుచు

నంచలమైన దృష్టితో ఇటు అటు చూచుట మూర్ఖ వేదన అనువానివలన కడుపీడి తుడుగనుండుట నోరెండుట యెల్లపుడు దేనియందాసక్తిలేకుండుట ఈ లక్షణము లు గలది ఊర్ధ్వశ్వాసమని తెలియవలయు.

శ్వాసాధోముఖ నిషేధకారణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వశ్వాసే ప్రకుపితే హ్యధశ్వాసో నిరుధ్యతే ।
ముహ్యతస్తాన్యతశోర్ధ్వం శ్వాసస్తస్యైవ హంత్యసూక్ ॥

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము ప్రకోపించుటవలన అధశ్వాసము అడ్డగింపబడు (అనగా హృదయమునందేయడ్డగింపబడుననుట) లేక శ్వాసమున గాయాధోముఖమును జెందకుండు. దానివలన రోగి మోహములు బడలికను జెందు. ఈ యూర్ధ్వశ్వాసము ప్రాణముల హరింపజేయు.

ఛిన్నశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ యస్తుశ్వస్తి విచ్ఛిన్నం శర్వప్రాణేన పీడితః । నవాశ్వస్తి
దుఃఖారో మర్మచ్ఛేదరుగర్దితః । ఆహాస్వేదమూర్ఛార్చో
దహ్యామానేనవస్తినా । విప్లుతాక్ష పరిక్షీణ శ్వసన్కారకైక
లోచనః । వివేతాః పరిశుష్కస్యో వీవర్ణః ప్రలపన్నరః ।
ఛిన్నశ్వాసేన విచ్ఛిన్న స్సకీఘ్రం విజహంత్యసూక్ ॥

తా. నిలిపినిలిపి శ్వాసములువిడుచుట శక్తికొలది శ్వాసమును విడువయత్నించినను సాధ్యంబగుండుట లేక క్లేశమును జెంది శ్వాసమును విడుచుట తొమ్ములో గొడ్డలితో భేదించునటుల పీడకలుగుట కడుపుబ్బరము చెనుట మూర్ఛఅనువానితో పీడింతుడుట సాత్తికదుపునందు మండుట నేత్రములను గిరిగిరిత్రిప్పట లేక సత్వ హీనుడై నేత్రములు చలింపక నిద్రబాడిచికొనుట శ్వాసమును పలుమారువిడుచుటవలన క్షయించుట ఒక నేత్రము యెఱ్ఱగ నుండుట మనస్సుభిన్నమగుట నోరెండుట క్రాంతిజెడుట వగురుట సంధిబంధములు శిథిలంచులగుట ఈ లక్షణములుగలది ఛిన్న శ్వాసమని తెలియవలయు. ఇదిగలవాడు కడు శీఘ్రముగా ప్రాణములవిడుచు.

తమకశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] ప్రతిలోమంయదావాయుస్సోతాంసిప్రతిపద్యతే ।
గ్రీవాంశిరశ్చ సంకృహ్య క్షేప్యాణం సముదీర్యచ । కరోతి

పీనసంతేన రుద్ధోఽఘుర్ఘురంతథా । అతీవతీవ్రవేగంచ శ్వాస
 ప్రాణప్రవీడకమ్ । ప్రతామ్యతిసవేగేనత్రస్య తేనన్నరుద్యతే ।
 ప్రమోహంకాసమాసశ్చ సగచ్ఛతిముహూర్ఘుహుః । క్షేప్య
 ణ్యముచ్యమానేతు భృశంభవతిమఃఖిలః । తస్యైవచవిమో
 హంతే ముహూర్తం లభతేసుఖమ్ । తథాస్యోర్ధ్వంసఖే
 కంతః కృచ్ఛాచ్ఛన్నోతిభాషితమ్ । సచాపి నిదాంలభతే
 శయాన శ్వాసపీడితః । పార్శ్వేతస్యావగృహ్ణోతిశయానస్య
 సమీరణః । ఆసీనో లభతేసాఖ్య ముష్ణంచైవాభి నందతి ।
 ఉచ్ఛ్చితాక్షోలలాటేన స్విద్యతాభృశమూర్ఛిమాత్ । విశు
 ష్కాస్యో ముహుశ్వాసో ముహుశ్చైవా వధమ్యతే ।
 మేఘాంబుజీతప్రాగ్వాతై క్షేప్యత్రోశ్యవివర్ధతే । సయాప్యస్త
 మకశ్వాస స్సాన్ధ్యోవాస్యా న్నవోద్ధితః॥

తా. వాతము మెడ శిరము అనువాని నాశ్రయించి యధోముఖముగ శ్రోలో
 మార్గములంజెంది కఫమును ప్రకోశింపజేసి కఫమువలన నడ్డిగింపబడినదై పడిసె
 మును గొంతులో నురగురభజ్జమును గలుగజేయుచు కడుతీవ్రవేగయు క్తమైనహృద
 యప్రవీడకమైన శ్వాసమును గలుగజేయుట దానివేగమువలన మోహమునుజెంది
 మిక్కుటముగ నుఃఖించుట నిశ్చేష్టితుండగుట పలుమారు దగ్గుటవలన మోహమును
 జెందుట కఫము వెడలకుండునపుడు కడువీడంజెందుట కఫమువెడలిన పిదప కొంత
 కాలము సుఖముగనుండుట మరల కంతములో కఫముచేరుటవలన దురదగలుగుట
 కడుకష్టముచే మాటలాడుట శ్వాస వీడవలన పరుండినను నిమరకాకుండుట పరుం
 డియుండినను వాతము యిరుపార్శ్వములనీడ్చుట కూర్చుండియుండిన సుఖముగనుం
 డుట ఉష్ణపదార్థనేవనవలన సంకోచమును జెందుట కండ్లుబ్బుట నుదుట నెమట
 పట్టుటవలన కడువీడం జెందినటులలోచుట నోగెండుట పలుమారు శ్వాసము వెడ
 లుట ఏనుగవై గూర్చిండి యుండువాని శరీరము కదలనటుల పలుమారుకదలుట
 మేఘములు వర్షము చలి తూర్పుగాలి కఫకరపదార్థనేవన అనువానివలన శ్వాసము
 వృద్ధింజెందుట ఈ లక్షణములుగలది తమకశ్వాసమని తెలియ వలయు. (ఇదియాప్య
 ము.) నూతనముగ జనించిన సాధ్యము.

క్షుద్రశ్వాస లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షాయాసోద్భవః శోషేష్టక్షుద్రోవాతముదీరయేత్ ।
 క్షుద్రశ్వాసోనసోత్పర్థం దుఃఖేనాంగప్రబాధకః ।
 హీనస్తినసగాత్రాణి నచదుఃఖోయథేతరే ।
 నచభోజనపానానాం నిరుణద్ధ్యచితాంగతిమ్ ।
 శేంద్రియాణాంవ్యథాంచాపి కాంచీదాపాదయేద్బుజమ్ ॥

తా. రూక్షపదార్థసేవన ఆయాసము వీనివలన నొకింతశ్వాసము జనించి శోష్ణగతవాతము నుద్ధముగజేసి కడుగుఃఖమును శరీరమును కెవ్విధమైన బాధను ప్రాణవియోగమును ఊర్ధ్వశ్వాసారులయందుగల దుఃఖములను గలుగఁజేయక నపానాదికముల గతిని నిరోధింపక భోజనపానాదికముల గతిననిరోధింపక ఇంద్రియముల కెవ్విధమైన వ్యథయును గలుగఁజేయకనుండునది క్షుద్రశ్వాసమునంబడె.

శ్వాససాధ్యాసాధ్య విచారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ససాధ్యఉక్తోబలిన స్సద్వేచావ్యక్తలక్షణాః ।
 క్షుద్రసాధ్యతమస్తేషాం తమకఃకృచ్ఛ్రశ్చచ్యతే ।
 త్రయశ్శ్వాసానసన్ధ్యంతి తమకోదుర్బలస్యచ ॥

తా. క్షుద్రశ్వాసము సాధ్యము. మఱియు సత్వోష్ణగుల వానియొక్క మహాశ్వాసారులు అల్పలక్షణయుక్తంబులుగ నుండిన సాధ్యంబు. అందు క్షుద్రశ్వాసము కడుసాధ్యంబు. మఱియు తమకశ్వాసము కష్టసాధ్యంబు. మహత్తు ఊర్ధ్వము ఛిన్నము ఆన నీతి శ్వాసములు సంపూర్ణలక్షణయుక్తంబులుగ నుండిన అసాధ్యంబులు. మఱియు నుర్బలునికి జనించిన తమకశ్వాసము సగా అసాధ్యంబు.

రోగసంప్రాప్తితల్లక్షణములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] యదాస్రోతాంసిసంరుద్ధ్య మూచుతఃకఫపూర్వకః ।
 విష్యగ్న్విజతిసంరుద్ధస్తహదాశ్వాకరోతిసః ।
 ప్రణప్తజ్ఞానవిజ్ఞానస్తథావిభ్రాంతిలోచనః ।
 ఊర్ధ్వంశ్వసతియోదీర్ఘం నచప్రత్యాహరత్యధః ।
 శ్లేష్మాన్మృతముఖ

స్రోతా హ్యూర్ధ్వధృష్ట్యాచ పశ్యతి | ఆనాహ స్వేదమూ
ర్చార్చో భృశం భవతిదుఃఖతః||

తా. వాతము కఫయు క్షమై ప్రాణానోద్దకములవహించు స్రోతోమార్గము లనడ్డగించి విరుద్ధమార్గముగలదై సర్వశరీరమునవ్యాపించి శ్వాసతోగమును గలుగం జేయు. అందు శాస్త్రజ్ఞానము శాస్త్రార్థజ్ఞానము నశించుట నేత్రములుదిరుగుట దీ ర్మకాలమువశమయెగయూపిరివిడుచుటయెగయూపిరిని దించుటను శక్తిలేకుండుట నోరు కర్ణనాసి కారంద్రములు నేత్రములు పీనియందు క్లేమ్యమువ్యాపించియుండుట పొడవుగజూచుట కడుపుబ్బుట చెమట మూర్ఛ కడుదుఃఖముగలుగుట అన నీ లక్షణములు గలుగు.

శ్వాససామాన్య లక్షణములు.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] శ్వాసః పంచవిధస్తత్ర మహాశ్వాసో మహా
స్వనః|ఊర్ధ్వశ్వాస శోర్ధ్వధృష్టి శ్చికోన్నిచ్చిన్న సంజ్ఞకః |
తమోభ్రమ ఘనశ్చైవ త్సుద్రాఖ్నో మందవేదనః | త్సుద్ర
స్సాధ్య స్తమోయాప్య శ్శేషాః ప్రాణాహరాస్త్రయః||

తా. పూర్వోక్త పంచవిధ శ్వాసములలో మిక్కుటముగ శబ్దముగలది మ హాశ్వాసమనియు ఊర్ధ్వధృష్టిగలది ఊర్ధ్వశ్వాసమనియు నిలిచినిలిచి శ్వాసమువచ్చు నది ఛిన్నశ్వాసమనియు నేత్రములు గనుపడక భ్రమనినట్లుండునది తమకశ్వాసమని యు స్వల్పముగ నొప్పిగలది త్సుద్రశ్వాసమనియు తెలియవలయు. అందు త్సుద్ర శ్వాసము సాధ్యము. తమకశ్వాసము యాప్యము. మహాశ్వాసము ఊర్ధ్వశ్వాసము ఛిన్నశ్వాసము ఆను నీ లి స మృత్యుప్రదంబులు.

శ్వాసోపద్రవములు.

శ్లో|| కానవృధ్యా భవేచ్ఛ్వాసః పూర్వైర్వా గోషకోపతై |
ఆమాతిసారవసుధు త్పృష్టా హండుజ్వరై రపి | ఉరస్తకురునే
శ్వాసోహ్యమాశయసముద్భవః | ప్రాగ్రూపంచభవే త్రేషాం
పార్శ్వశూలమగోచకమ్ | ఆనాహశ్శంఖభేదశ్చత్రణాయా
సశ్చషోజనే | ప్రేరితః పేరయోత్కృద్రం స్వయం నశమయే
న్మరుత్ | అతీవతీప్రవేగచ్చ శ్వాసః ప్రాణిప్రసీదనః | ప్రశామ్య

తిన వేగశ్చ తహ్యంత ర్వేగనిపీడితం | పూర్వయే పీభ వేచ్ఛ్వాస్వ
స్సవృద్ధః కృశ దేహితా | త్రయశ్శ్వాసానసిధ్యంతి చైత
ఏవ హ్యుపద్రవాః ||

తా. కాసము వృద్ధి జెందుటవలన గాని లేక వాత పితృ శ్లేష్మములు బ్రహ్మ
పిం దుటవలనగాని శ్వాసము జనించి అమాతీసారము వోకర దస్సి పాండుపు స్వగ
ము అను వానితో గూడి తొమ్ము నాశ్రయించి అమాశయములోనుండి శ్వాసమును
గలుగంజేయు. పూర్వరూపంబు లెవ్వయినన — ప్రక్కశాల ఆరోచకము కడుపుబ్బ
రము గలుగుట కుతికలో శ్లేష్మముగట్టి పగిలినటుల నొచ్చుట శ్వాసమువలన అన్న
మును కుడువలేక యుండుట వాతము దుష్టంబై తోలుత డుద్రశ్వాసమునుగలుగంజేసి
తాను శమింపకుండుట అనునవియ — ఈ పూర్వరూపములతోడ శ్వాసము వృద్ధిం
జెంది శరీరము కృశించియుండినను లేక కడుతీవ్రవేగముగల శ్వాసము జనించు ప్రా
ణులపీడింపుచుండినను లేక శ్వాసవేగము శమింపక అంతర్వేగముగల శ్వాసముగలిగి
యుండినను ఈ లక్షణములుగల రి శ్వాసరోగములు అసాధ్యములని తెలియవలయు
(ఈలక్షణములు లేకుండెడి శ్వాసరోగములే సాధ్యములనియెఱింగిచికిత్సింపవలయు.)

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్యచ |
వ్యాధిభిః క్షణదేహస్య వృద్ధస్యాతి వ్యవాయినః |
ఆసాంయాసా సముత్పన్నా హిక్కాహంత్యాశు జీవితమ్ |
సర్వేషురోగినాశాయ హిక్కేయం శీఘ్రకారిణీ |
హిక్కాశ్వాసాయదాతౌద్వౌ మృత్యుకాలే కృతాలయా ||

తా. కడుగంచిత దోషముగలవానికి అన్న ద్వేషమువలన కృశించిన వానికి
పలువిధరోగములవలన శరీరక్షయముగలవానికి వృద్ధునికి మిక్కుటముగ మైథునము
నేయువానికి సాధ్యసాక్షులలో నేది జనించినను అది వానిని శీఘ్రముగ జంపు.
మఱియు సర్వరోగములయం చెక్కిళ్ళు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందు.
మఱియుఎక్కిళ్ళు శ్వాసము ఆన నీ 2 ను మృత్యుకాలమునందే జనించు.

ఊర్ధ్వశ్వాసమునకు సూర్యావర్త రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతార్థంగంధకం మర్ధ్యంయామైకంకన్య
కాద్రవైః | ద్వయోస్తుల్యంతామ్రపత్రం పూర్వకల్పేనలేవ

యేత్ | దినై కంహండికాయంత్రై పక్వమాదాయ చూర్ణ
 యేత్ | సూర్యావరోరసోనామ ద్విగుంజంశ్వాసజిడ్యవేత్ |
 ఇంద్రవారుణికామూలం దేవదారుకటు * త్రయమ్ | శర్క
 రాసహితంఖాదే దూర్భ్వశ్వాసప్రశాంతయే | నిష్కైకాం
 లేహయేద్వాపిత్రోదేణకటురోహిణమ్ | శ్వాసంచారోచకం
 హంతీమరిచందాడిమంగుడమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము $\frac{1}{2}$ భాగము ఈ 2 మ
 ఖల్వములోనునిచి కలుబందరసముతో 1 రూము మర్దించి 1 $\frac{1}{2}$ భాగము శుద్ధిచేసిన
 తామ్రపురేమలను లేపనముజేసియొందించి హండికాయంత్రమున 1 దినము వండిపాం
 గళితలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి 2 గురిగింజలయెత్తును నేవించిన
 శ్వాసమును పాపరవేరు దేవదారు త్రికటుకములు పంచదార అనునాని చూర్ణాను
 పానముతోడ నేవించిన ఊర్ధ్వశ్వాసమును నిష్కప్రమాణము కటుకరోహిణిచూ
 ర్ణము తేనె అనువాని యనుపానముతోడగాని లేక నిష్కప్రమాణము మిరియాలు
 దాడిమవిత్తులు బెల్లము అనువానిని నూరి దాని యనుపానము తోడగాని నేవించిన
 శ్వాసమును ఆరోచకమును హరించు.

సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాస్కర రసము.

శ్లో|| ధాన్యాభ్రం సూతకంగంధం శ్వేతాపామార్గజద్రవైః |
 తుల్యాంశంమర్దయేచ్ఛాయః పాత్రేపాతనకేపచేత్ |
 ఊర్ధ్వలగ్నంతతోగ్రాహ్యం రసోహ్యుదయభాస్కరః |
 శ్వాసంపంచవిధంహంతి † గుంజామాత్రంపిబేదను |

తా. ధాన్యాభ్రకము రసము గంధకము వీనిని శుద్ధిజేసిన సమభాగములు, ఖ
 ల్వములోనునిచి తెల్లయు త్రవేపరసముతో 1 దినము మర్దించియనుపపాత్రలోనునిచి
 పాతనాయంత్రమున పాకముచేసిన యదియూర్ధ్వయంత్రమున కెగయును. దానిని
 దీసికొని యందొకగురిగింజయెత్తును నిష్కప్రమాణము కటుకరోహిణి తేనెఅనువాని
 యనుపానముతోడగాని నిష్కప్రమాణము మిరియాలు దాడిమవిత్తులు బెల్లము అను
 వానిని నూరిపొద్దచేసి దానితోడగాని నేవించిన 5 శ్వాసములుఆరోచకముహరించు.

* త్రికమ్. † గుంజాద్వయానుపానతః.

శ్వాసములకు గంధక యోగము.

శ్లో॥ గంధకంహరిచంసాజ్యం పిబేఽచ్ఛ్వాసకఘాపహమ్ ।
గంధకంఘృతపానేన శ్వాసక్షతక్షయాపహమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము మిరియాలు వీనిని నేతితో నూరికేవించిన శ్వాసకాగల హరించు. శుద్ధిచేసిన గంధకమును నేతితోడనేవించిన శ్వాసము క్షత క్షయముహరించు.

శ్వాసములకు భార్జ్యాద్వి కషాయము.

శ్లో॥ భార్జీవచాభానుశివారుద్రా వాసామృతా నాగరధాన్య
కానామ్ క్వాఢోజయేచ్ఛ్వాసమిమంప్రసిద్ధంతథాచనిద్రా
సుఖమాస్నుయాశ్చ॥

తా. గంటుభారంగి వస జిల్లేడువేరు కరక్కాయలు పసపు అడ్డసరపుయానలు తిప్పతీగ శొంఠి కొతిమెర్లు వీనిని ససుభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి నేవించిన శ్వాసములు హరించుటయే గాక నిద్రసుఖమును గలుగు.

శ్వాసములకు విభీతకాది కషాయము.

శ్లో॥ విభీతభాన్వగ్నిచ విశ్వభార్జ్య కణాభయా ముస్తకృతః
కషాయః । వమింహ రేచ్ఛ్వాసమిమంపిబేచ్ఛ ప్రవృద్ధకాసం
ప్రబలాంచఃకామ్॥

తా. తానికాయలు జిల్లేడువేరుపట్ట చిత్రమూలము శొంఠి గంటుభారంగి పిప్పళ్ళు కరక్కాయలు తుంగముస్తెలు వీనిని ససుభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి నేవించిన వాంతి శ్వాసము ప్రబలమైన కాసము ప్రబలమైన యెక్కిళ్లు హరించు.

శ్వాసాదులకు కంటకార్యావ లేహము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కంటకారీతులాం ద్రోణంరేపక్త్వా కషాయ
కమ్ । సాదశేషంగృహీత్వాచ తస్మింఛూర్ణానిదాపయేత్ ।
పృథక్పలానిచై తానిగుడూచీచవ్యచిత్రకాః । ముస్తకర్కః

శృంగీచత్రూషణందర్షణూసనః । భార్గీదాన్నా సతీచైవ
 శర్కరాపలవింశతిః । ప్రత్యేకంచపల్యానష్టౌ ప్రదర్శ్యాద్భుత
 తైలయోః । పక్వాలేహత్వమాసీయశీతేమధుపలాష్టకమ్ ।
 చతుః పలంతుగక్షీర్యాః పిప్పలీనాంచతుః పలమ్ । క్షీప్వా
 నిదధ్యాత్సుద్వధేమృణ్మయేభాజనేశుభే । లేహోయం హంతి
 హిక్కార్తిశ్వాసకాసానశేషతః॥

తా. 100 పలములు వ్రాసుడువేళ్ళనువంచి ద్రోణప్రమాణముగలయుండకము
 నందువైచి 4 వ భాగము మిగులునటుల కషాయముకాచి కడియగట్టిఅందుతిప్పతీక
 చెవ్యము చిత్రమాలము తుంగమునైలు కర్మాటకశృంగి త్రికటుకములు దురదగం
 డి గంటుభారంగి * సన్నరాస్నము కచ్చారములు అనువాని చూర్ణము దినుసుయొక
 టింటిక్కొక్కపలము పంచదార 20 పలములు నెయ్యి 8 పలములు తెల్లఅవనూనె
 8 పలములు గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి చల్లారినపిదప తేనె 8 పలములు వెదురుప్ప
 పలములు పిప్పలిచూర్ణము 4 పలములు గలిపి మంచిమట్టిపాత్రలోనునిచి నేవెంపు
 చుండిన యొక్కొళ్లుశ్వాసకాసముల నిశ్చేషముగ హరించు.

సర్వశ్వాసములకు భార్గీగుడము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] శతంసంగృహ్య భార్గ్వాస్తు దశమూల్యా
 స్తథాశతమ్ | శతంహరితకీనాం చపచేత్తోయేచతుర్ధనే । పాదా
 వశేపేతస్మింస్తురసేవ స్త్రినిషిడితే । ఆహోధ్యచతులాంపూతాం
 గుడస్యాప్యభయాంతతః । పునః పచేత్తుమృద్వగ్నా యావ
 ల్లేహత్వమేతిత్ । శీతేచమధువస్త్రప్రపట్నలానివినిషి పేత్ ।
 త్రికటుత్రిసుగంధంచపల నూత్రంప్రథకృత్ । యవతొరం
 కిషక్ యుగ్మగంఠాన్మృప్రక్షిపేత్తతః । భక్షయేద భయా
 మేకాంలేహప్యార్థ పలుతథా । శ్వాసంనుదారుణం హంతి
 కాంసంపంచవిదంతథా । అర్శ్యాంసరోచకంగుమ్మం శకృద్భేదం

* ఇదేమంపరాస్నము.

క్షయంతథా । స్వర్ణవర్ణప్రదోష్యేషు జఠరాగ్నేఃదీపనః ।
నాన్నాభార్జ్యేగుడఃఖ్యాతోభీషజ్జస్సకలైశ్చుత-॥

తా. గంటుభారంగి దశమాలములు కరక్కాయలు వీనిని దినుసుకు 100 * పలములచొప్పున నొకభాండములోవైచి 1200 పలములు నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగము మిగులునటుల కషాయముకొచివడిమగట్టియందు బెల్లము 50 పలములుకరక్కాయలు 50 పలములు వైచి మరలమందాన్నితో చిక్కగనగువరకు పాకముజేసిచల్లారిన పిదప తేనె 6 పలములు త్రికటుకములు దాచినిచెక్క ఆకుపత్రిక యేలకులు అనువాని చూర్ణము దినుసు కొక్కొకపలము యలతైరచూర్ణము 2 కర్ణములుకలిపి లేహ్యమును సిద్ధపరచి యందర్థపలమును 1 కరక్కాయను ప్రతిదినము ప్రాతఃకాలమున నేవించిన భయంకరమైన శ్వాసము 6 విధకాసములు మూలవ్యాధి అకోచకము గుల్మము అతిసారము క్షయము వీనిని సశంపంశేయుటయే గాక స్వరము వర్ణము అన్నిదీపనము అనువానిని సగాగుగంచేయు. ఈభాగ్య్యాదిగుడము సకలవైద్యసమృతము.

శ్వాసములకు వాసాద్యవ లేహ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాసాతులామప్తగుణేచనీరే విపాచ్యతాంసాన
జలేనపాకమ్ । త్సుణ్ణాథకంత ద్వీపచేచ్చివానాంఖండాః ప్ర
యోజ్యస్సకలస్వతుల్యాః । తతస్సముత్తార్య పలానిచాష్టా
క్షోద్రస్యచ ద్వేకిలవంశజాయాః । క్షీపేత్తథామాగధికా ప
లార్థం పలంచతుర్జ్జాతభవంప్రయోజ్యమ్ । యోజ్యంపలార్థం
శ్వసనేచకాసేక్షయేస్సస్తి త్తేకభవీనసేచ । హృద్రోగ కాశ్యే
కిలవిద్రథాచహ్యురఃక్ష తేశోణితవాంతికోపే॥

తా. 100 పలముల అడ్డసరములో 800 పలములు నీళ్ళుబోసిచతురాంశము గ కషాయముగాచి అంగు కరకచూర్ణము అథకప్రమాణముగలిపి గట్టియగువరకు మరల పాకముజేసి దానినిదించి చల్లారిన పిదప తేనె 8 పలములు వెగురుప్పచూర్ణము 2 పలములు పిప్పలిచూర్ణము 1 పలము చాతుర్జాతక చూర్ణము 1 పలముకలిపి 1 పలమును నేవించుచుండిన శ్వాస కాసములు క్షయము రక్తపిత్తము కఫము వీనసము హృద్రోగము కృశత్యము విద్రధి ఉరః క్షతము రక్తవాంతి వీనిని హరింపంశేయు.

* పలమున 3 కులములు.

సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాళేశ్వర రసము.

శ్లో॥ మృతంవంగం మృతగులోహం మృతార్కం మృత మభ్రకమ్ |
 శుద్ధసూతం తథాగంధం మాషీకం హింగుళంవిపమ్ | జాతీ
 ఫలం లవంగంచ త్వగేలానాగ కీసరమ్ | ఉన్నత్తకస్యబీజాని
 జైపాలంరాత్రిదుర్లభమ్ | ఏతాని సమభాగానిమరీచం హర
 నేత్రకమ్ | సర్వంతద్వ్యాక్షిపేత్థల్వేలోహదండేనమర్ద యేత్
 తావచ్చార్ణీకృతంఘ్నీనూక్ యీతత్సూతం నదృశ్యతే |
 శక్రాసనస్యస్వరసేర్భావనా చైకవింశతిః | ద్విగుంజాప్యుత్త
 మామాత్రాహ్యర్ద్రక స్వరసైర్యతా | తదర్ధంబాలవృద్ధేషు
 పథ్యం దేయంతఘ్నీచ్యతే | పంచశ్వాసాక్ క్షయంకాసంరాజ
 యత్కృనివారణమ్ | శ్వాసకాళేశ్వరో నామ దేవానా మప్తి
 దుర్లభః॥

తా. వంగభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసి
 సరసము శుద్ధిచేసినగంధకము శుద్ధిచేసిన సువర్ణమాషీకము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకమును
 శుద్ధిచేసినవసనాభి జాజికాయ లవంగములు దాచినిచెక్క యెలకులు నాగకీసర
 ములు శుద్ధిచేసిన వుమ్మెత్తవిత్తులు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు పసపు కచోరములు ఇవి
 సమభాగములుగ మిరియాలు 3 భాగము పీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి రసము దెలి
 యకుండువరకు లోహదండముతో మర్దించి కొడిపెరసముతో 2] మార్లు భావనచేసి
 వయోవంతులు 2 గురిగింజలయెత్తును బాలవృద్ధులు 1 గురిగింజయెత్తును అల్లపుస్వర
 సమునోసేవించి పథ్యముగనుండిన 5 విధ శ్వాసములు శరీరక్షయము కాసము రాజ
 యత్కృ పీని నకంపంజేయు. ఈశ్వాసకాళేశ్వర రసము లభించుట దేవతలకు సగా
 దుర్లభంబు.

హిక్కా నిదానము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] విదాహిగురువిష్టంభి రూక్షాభివ్యం దిభోః
 జనై | శీతచానాశనస్నానైర్నిక్కాభవతిథావనాత్ ॥

తా. దాహజనకద్రవ్యములు జడకద్రవ్యములు మలబద్ధకర రూక్షకద్రవ్య
 ములు జిగటగలపదార్థములు పీనిని భుజించుటవలన సీతాన్నపానముల సేవించుట
 వలన క్షీనోధకములో స్నానము జేయుటవలన పరుగులిడుటవలన యెక్కిళ్ళు
 జనించు.

హిక్కాభేద తత్సంప్రాప్తిః

శ్లో॥ అన్నజాయమలాంక్షుద్రాం గంభీరాంమహతీంతథా ।
వాయుఃకపనానుగతం పంచహిక్కాఃకరోతిహి॥

తా. వాతము కఫముతోగలిసి అన్నజహిక్కాయమశహిక్కాక్షుద్రహిక్కా-
గంభీరహిక్కా మహాహిక్కా అన 5 విధములైన హిక్కాలు గలుగఁజేయు.

హిక్కా పూర్వ రూపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కంఠోరసోర్ధరుత్వంచ వదనస్యకషాయతా ।
హిక్కానాంపూర్వరూపాణి కుక్షేరాటోపవచన్

తా. కంఠము తొమ్ము అనువానియందు జడత్వముగలుగుట నోరువగుగుగ
ఉండుట కడుపులో ఆరాటముగలుగుట ఇది హిక్కకు పూర్వరూపంబులు.

అన్నజహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ పానాన్నైరతిసంభుక్తై స్సహసాపీడితోనిలః
హిక్కాయత్యూర్ధ్వ గోభూత్వాతాం విద్యాదన్నజాంభిషక్॥

తా. అన్నపానాదుల మిక్కుటముగ నేవించుటవలనవాతంబకస్యాత్తుగపీడిం
పబడినవై ఊర్ధ్వగతంబై యెక్కిళ్ళను గలుగఁజేసిన అన్నజ హిక్కయని తెలియ
వలయు.

యమళహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] చిరేణయమలై ర్వేగై ర్యా హిక్కాసం
ప్రవర్ధతే । కంపయంతీశిరో గ్రీవాంయమలాంతాంవినిర్దిశేత్ ॥

తా. చిరకాలముమీద యెక్కిళ్ళు 2 గ గలిసి కడుతీక్రముగ వచ్చుట శిర
ము కంఠము వణుకుట ఈలక్షణములుగలది యమళహిక్కయని తెలియవలయు.

క్షుద్రహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యవాఢీయే] ప్రకృష్టకాలై ర్యా వేగైర్బంధై సమభి
వర్ధతే । క్షుద్రికానామసాహిక్కా జత్రుమూలాత్ప్రీధావతిః

తా. చిరకాలముమీద యెక్కిళ్ళు మందవేగముగ వచ్చుట * జిత్రమూలము లలోనుండి జనించుట ఈ లక్షణములుగలది త్సుద్రహిక్కయని తెలియవలయు.

గంభీరహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ నాభిప్రవృత్తాయాహిక్కా ఘోరాగంభీరనాదినీ ।
అనేకోపద్రవతీగవభీరానామసాస్మృతా॥

తా. ఎక్కిళ్ళు బాడ్డువద్దనుండిలేని గంభీరశబ్దమును గలుగజేయుట దప్పి జ్వరము మొదలగు పలు నుపద్రవములతో గూడి భయంకరముగ నుండుట ఈ లక్షణములుగలది గంభీరహిక్కయని తెలియవలయు.

మహాహిక్కా లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మర్మాణ్యుత్పీడయంతీవసతతంచూప్రవర్తతే ।
మహాహిక్ష్మేతిసాజ్ఞేయాసర్వగాత్రప్రకంపినీ॥

తా. అొమ్ము నాభి పొత్తికడుపు మొదలగు మర్మస్థలముల యందుపిడగలుగుట యెల్లప్పుడు యెక్కిళ్ళు వచ్చుట సర్వాంగములు వణుకుట ఈ లక్షణములుగూడి మహాహిక్కయని తెలియవలయు.

హిక్కాస్వరూప తత్సాధ్యా సాధ్యములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యమశాయుగళై ర్వైగైర్మ హతీమహతీధ్వనిః ।
గంభీరానాభిసంభూతా త్సుద్రఖ్యామందవేగినీ ।
అన్నజాపితదై వస్యాత్పూర్వాస్తిప్రోవివర్జయేత్ ॥

తా. ఎక్కిళ్ళు వేగముతో గూడి జంటగ వెడలిన యమశహిక్కయనియు మహాధ్వనితో గూడి వెడలిన మహాహిక్కయనియు నాభినుండి వెడలిన గంభీరహిక్కయనియు మందవేగముతో గూడి పలుమారు వెడలుచుండిన త్సుద్రహిక్కయనియు అన్నపానాదులవలన యెక్కిళ్ళు జనించిన అన్నజహిక్కయనియు తెలియవలయు, అందుయమశహిక్క మహాహిక్క గంభీరహిక్క అన నీ 3 వ సాధ్యంబులు. త్సుద్రహిక్క అన్నజహిక్క అన నీ 2 ను సాధ్యంబులు.

* జిత్రమూలములన— మెటకోంకులు.

అసాధ్యహిక్మా లక్షణము.

శ్లో॥ ఆయుష్యతే హాక్మతోయస్య దేహో దృష్టిశ్చోర్ధ్వంతా
మ్యతేయస్యనిత్యమ్ | ఊణోన్నద్విట్తైతియశ్చాతి మాత్రం
ధౌద్వాచాంత్యోవర్జయేద్దిక్మానా ||

తా. యుద్రజ అన్నజములను సాధ్యహిక్మలలో సగా యెక్కిళ్ళ వేగమువలన సేత్రములు విస్తరించి ఊర్ధ్వవృష్టిగలిగి యెల్లప్పుడు మోహమునుజెందుచుండు హిక్మారోగిని శరీరక్షయము అన్నద్యేషము పలుమారు యెక్కిళ్ళుగల హిక్మారోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [[గంధాంతరే] అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్యచ |
వ్యాధిభిఃక్షీణ దేహస్య వృద్ధస్యాతి వ్యవాయిసః |
అసాంయాసాసముత్పన్నా హిక్మాహంత్యాకు జీవితమ్ ||

తా. కడుసంచిత దోషముగలవానికి అన్నద్యేషమువలన కృశించినరోగికి పలువిధములైన రోగములవలన శరీరకృశత్యముగలవానికి వృద్ధునికి అతిమైథునము నేయువానికి సాధ్యహిక్మలలో నేదిజనించినను యదివానిని శీఘ్రముగజంపు.

హిక్మలకు మేఘడంబర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తండులీయద్రవైఃపిప్లం సూతతుల్యంచ
గంధకమ్ |* వజ్రమూషాగతం పాచ్యంభూధరేత్రం సము
ద్గరేత్ | దశమూలకపాయోః భావయేత్ప్రహరద్వయమ్ |
గుంజాద్వయం హర త్యేషహిక్మాం శ్వాసంజ్వరంకిల | అను
పానేనదాతవ్యో రసోయం మేఘడంబరః | నాగరంపిప్పలీ
భార్జిస్తుష్కరంక్షర్ష కంశతీ | శర్కరాఙ్గుణం చూర్ణంమను
పానంప్రకల్పయేత్ ||

తా. రసము గంధకము వీనిని శుద్ధిచేసిన సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చిత్రివేశ్యరసముతో మర్దించి వజ్రమూషలోనునిచి భూదరయంత్రమున పుటంబిడవ యదిభస్మంబగు పిదప దానిని సాంగశితలమునదీసి మరల ఖల్వములో నునిచి దశ

* వజ్రమూషాగతంచైవ భూధరేభస్మతాంవశేత్ ||

మూల క సాయముతో 2 రూములు భావనజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును కొంతిప్పళ్ళు గంటుభారంగి పుష్కరమూలము (దీనియభావంబున నేలములకవేళ్ళు) కచ్చారములు వీనిని దినుసుకు కర్ణ ప్రమాణము చొప్పున చూర్ణముజేసి దీనికి 8 వ పాలు సంవదార గలిపి యీయసుపానముతోడ నేవించిన యెక్కిళ్ళు శ్వాసము జ్వరము హరించు, (నుజీయు నీరసమును చిత్రివేళ్ళరసముతో నేవించినయమశహిక్క హరించు.)

హక్కలకు యోగవాహక రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసస్యతుల్యభాగేన తామ్రభస్మప్రకల్పయేత్ |
 జంబీరోత్థద్రవైర్మర్ద్యం దినాంతే తత్సముద్ధరేత్ |
 బద్ధావస్త్రాటికాయంత్రే తుల్యం గంధేవసాచయేత్ |
 ఏవంతుషడ్గుణం శార్యంతతః పిష్టం సముద్ధరేత్ |
 పాపాణభేదిమత్సాక్షీ ద్రవైః పిష్టంతుమర్దయేత్ |
 తద్దోశంలేపయేచ్ఛవ్యం కల్కేపాపాణభేదినః |
 మత్స్యాత్యౌశ్చ ఘనంలేప్యం దత్వాపాతనయంత్రకే |
 స్వేదయేద్ద్యమ మాత్రంతురసోమం యోగవాహకః |
 గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం హిధ్మావై స్వర్యశ్వాసజిత్ |
 దశమూలంపిబేచ్ఛాను కుళుత్థంచకషాయకమ్॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము మర్దించి బట్టనమూటగట్టి వేష్టికాయంత్రములోనుంచి 6 తల గంధకము జీర్ణంబగువరకు పుటంబిడి ఖల్వములోనుంచి † కొండపిండివేళ్ళుపాన్నగంటివేళ్ళు వీనిరసములతో ప్రత్యేకముగమర్దించిముద్దజేసి దానిపైకొండ పిండానునుమారి లేపనముజేసి యెండవెండించి పాతనాయంత్రమున నొకరూము పుటంబిడి పాంగకీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తును దశమూలక సాయముతో గాని పులవ క సాయముతో గాని నేవించిన యమశహిక్క మొదలగుసర్వహిక్కలు సర్వభంగము శ్వాసము హరించు.

హిక్కలకు గంధామృత రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసంగంధకత్తైలేన మర్దయేత్పాదటంకణమ్॥

† ఇదే పిండిబండయనియు శెప్పవచ్చు.

తత్ప్రిండం బంధయేద్వస్త్రేగంధకార్యంచ పూర్వవత్ |
 చూర్ణంవై వేష్టికాయంత్రే యావజ్జీగృతి పద్మణమ్ |
 అయంగంఘామృతోనామ్నూ రసోహిక్కా వినాశకః |
 గుంజాంమాత్రయం లిహేష్టాద్యైః కషాయంచపిబేదను |
 అమృతాగ్నికుఘ్నానాం పాయయేత్క్వధితైర్జలైః ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము గంధకతైలముతో మర్దించిపిదప రసమునకు 4 వభాగము శుద్ధిచేసిన వెలిగారముగలిపి మరల మర్దించి బట్టలొసునిచి నూటగట్టి దీనిని శుద్ధిచేసిన గంధకములో బెట్టి వేష్టికాయంత్రమున 6 తల గంధకము జీర్ణంబగువరకు పుటంబిడి రి గురిగించలయెత్తును తేనెతో సేవించినోధనే తిప్పతీగ చిత్రమూలము పులవలు అనువానికషాయమును ద్రాగిన యెక్కిళ్ళు హరించు.

హిక్కలకు నిదిగ్గి కాది యోగము.

శ్లో॥ నిదిగ్గికాంచామలక ప్రమాణాంహింగా కణాభ్యాం మధు
 నాచయుక్తమ్ | హ్యన్యూరశ్వాసన వీడితశ్చహిక్కాంజ
 యత్యేష బలాత్త గేన ||

తా. ఉసిరికాయంత వ్రాకుడువేళ్ల ముద్దలో పేల్చిన యింగువ పిప్పళ్ళు అనువాని చూర్ణమును తేనెను గలిపి సేవించిన శ్వాసము యెక్కిళ్ళు తక్షణమున హరించు.

హిక్కలకు కుశీరాది కషాయము.

శ్లో॥ కుశీరమధుకంధాన్య మేలాచో శీరకోలకమ్ |
 నరాబిల్వయుతం క్వాథం హిక్కాఛర్ది నివారణమ్ ||

తా. కర్కాటకశృంగి యష్టిమధుకము కొతిపెద్ద ఏలకులు వట్టిచీరుతక్కోపుట్లు త్రిఫలములు మారేడువేరు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి సేవించిన యెక్కిళ్ళు వాంతి హరించు.

హిక్కలకు విభీతకాది కషాయము.

శ్లో॥ విభీతకాబ్దామల విశ్వభాజ్జకణాభయాసాధితమంబువీతమ్ |
 సమీరణశ్వాస వమింహారేచ్చ ప్రబద్ధకాసం ప్రబలాంచ
 హిక్కాం ||

తా. తానికాయలు తుంగమునైలు ఉసిరికపప్పు శొంఠి గంటుభాగంగి పిప్పళ్ళు కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగదంచి కషాయముకాచి నేవించినవారము శ్వాసము వాంతి ప్రబలమైన కాసములు ఎక్కిళ్ళు హరించు.

హిక్కలకు వ్యాఘ్రాదికషాయము.

శ్లో॥ న్యాఘ్రీమరాలభాభార్జీబిల్వ మజ్జాత్రికంటకైః ।

కషాయశ్వానుసానంచ డ్రాద్రం హిక్కాతిశ్వాసజితే ॥

తా. మలకవేళ్ళు రేగటిదూలవేళ్ళు గంటుభాగంగిమారేడుగుజ్జుపల్లెదబిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి యందొకింత తేనెవైచిసేవించిన ఎక్కిళ్ళు ప్రబలమైన శ్వాసము హరించు.

హిక్కలకు మయూరపింఛ యోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మయూరంపింఛస్మాపి మధుకంచ కణా

యుతమ్ । కుశీరరక్తేసంమర్ద్య మధునా వాసితాయుతమ్ ।

గండుషంకురుతేక్షేప్రం హిక్కామాశు వినాశయేత్ ॥

తా. నెమలి యీకలభస్మము యష్టిమధుకము పిప్పళ్ళు వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి యెండ్రకాయ రక్తముతో మర్దించి తేనెగాని లేక పంచదార గానిగలిపి గండుషముజేసిన యెక్కిళ్ళు క్షీణముగ హరించు.

హిక్కాహర యోగములు.

శ్లో॥ కర్కటీసలిలంయష్టి మయూరస్వచపింఛజమ్ ।

భస్మభ్రమరగేహంచ హ్యసామార్దస్యబీజకమ్ ।

మధునాయోజితం దేయం హిక్కామాకు వినాశయేత్ ॥

తా. ఎండ్రకాయ బొక్కలలోని యుదకము యష్టిమధుకము నెమలియీకల భస్మము తుమ్మెదలగూడు ఉత్తరేణి విత్తుల అనువానిలో దేనిసేని తేనెతోగూర్చి సేవించిన యెక్కిళ్ళు క్షీణముగ హరించు.

క॥ వెలిగారమాకుపత్రిక । నిలదాచిని చెక్కకోష్ఠు సేలకిమార్దం ।
బులుచేసి తేనెతోడను సెలవినిసేవింపహిక్కలెల్లనుమానుక ॥

హిక్కలకు మధూచ్ఛిష్ట ధూమపానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మధూచ్ఛిష్టంసర్జరసం ఘృతంమనశ్శిలా
సమమ్ | ధూమపానేచారేద్ధిక్ష్మాంధూమైర్వాశిఖపక్షజైః ||

తా. మైనము గుగ్గిలము మణిశిల పీనిని సుభాగములుగ గానిలేక నెమలియా
కలగాని ఆవునేతిలోదడిపి నిప్పులోవైచి దానిపొగనుద్రాగిన యెక్కిళ్ళుహరించు.

క॥ గోశ్యంగంబును భుజగపు |
కూసంబును నెమలిరెక్క గుగ్గిలమును మే |
ల్యాసి పసపగరుగంధము |
గోసర్పలధూమ్రసేవఁ గూలునుహిక్కల్. ||

తా. ఆవుకొమ్ము పాముకూసము నెమలియాకలు గుగ్గిలము పసపు శ్రీగంధ
ము కృష్ణాగరు పీనిని ఆవునేతిలోదడిపి అగ్నిలోవైచి దాని పొగను ద్రాగినప్రబల
మైనయెక్కిళ్ళు హరించు.

హిక్కలయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కచోరం పుష్కరంయోషం మాతులుం
గాష్లువేతసమ్ | శాలిషష్టిక గోధూమ యవముద్దకుళుత్థకమ్ |
నిద్రాసాధ్మా శ్వాసకాస పిపాసాశ్చవినాశయేత్ ||

తా. కచోరములు పుష్కరములము త్రికటుకములు మాధీఫలము త్తల్లిప్ర
ప్పివి 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లు గోధుమలు యవలు పెసలు ఉలపలు నిద్ర ఇని
గాక్కా శ్వాస కాస తృష్ణా రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

హిక్కయం దపథ్యము.

శ్లో॥ విష్టంభీనీవిదాహీని రూక్షాణికఫదానిచ |
నిష్పావమాష విణ్యాక వారిజా నూపమామిషమ్ |
అవిదగ్ధందంతకాఠం వస్త్రీమత్స్యాంశ్చ సర్వ పాఠ |
ఆమ్లత్రుంబీఫలంకందం తైలభృష్టముబోతకీమ్ |
సురుశీతంచాన్నపానం హిక్కారోగీ వివర్జయేత్ ||

తా. మలబద్ధకర ద్రవ్యములు వెదురుమొలక మద్యము మరీచము మొదలగు విదానాకరద్రవ్యములు యాక్షకరద్రవ్యములు కఫకరద్రవ్యములు మినుములు ఆనుములు తెలికపిండి నీటిలో జనించిన ద్రవ్యములు ఉబ్బధూమిలో జనించిన జంతుమాంసము పక్వముజేయబడని ద్రవ్యములు దంతకాష్ఠము * వస్త్రీకర్మ మత్స్యములు ఆవాలు పులుసు ఆనుగవుకాయ గడ్డలు నూనెతో వేయించబడిన ముట్టబచ్చలికూర బడముగ శీతకరముగనుండు అన్నపానములు వీనిని యొక్కిశ్యుగలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింశ తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణి
 నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
 నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణః వైద్యజన
 శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
 ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
 కావ్య శ్వాస హిక్కా నిదాన తత్సాధ్య
 సాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య
 లక్షణ యుక్తం అష్టమ
 ప్రకరణమ్.

* చిమ్మనకొట్టములో తైలాచుల నాకర్షించుటకై దాని మధ్యభాగమున బంధింపబడి యథోభాగంబున కర్ణి కలవలెను అందాకర్షింపబడిన తైలాచుల బైలు పరుచుటకై నగ్రభాగంబున గుండ్రముగను నిర్మింపబడిన చిమ్మన గ్రోవిలో బంధింపబడియుండు దండమేనస్తియనంబడు. కావున దానిలో రోగోపయుక్త తైలాచుల నాకర్షించుకొని గుడమేధ్రముల ప్రయోగించుటయు వస్త్రీకర్మ యనంబడు.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

1.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— న వ మ ప్ర క రణ ము. —

శ్లో॥ సర్వజ్ఞం సచ్చిదానందం లోకనాథం జగద్గురుమ్ ।
న్యాయకేశం భవానీశం రాజభూషణమహంభజే ॥

తా. సర్వజ్ఞుడు సచ్చిదానంద స్వరూపుడు లోకేశుడు జగద్గురువు అకసమే
కేసములుగాగలవాడు పార్వతికి ప్రభువు శిరమున చంద్రుడై భూషణముగాగలవా
డువగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వయ్యోమి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయును సుగ్రం
థము యొక్క అష్టమ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

మేహరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నవాన్నదధిమద్యాంబుగుడధూమనిమేవణాత్ ।
దూషయంతీపలుమేథ శ్శుక్లంమజ్జాంరసంరజః ।
జాయంతేవింశతి ర్వేదోదశసాధ్యాః కపోత్థితాః ।
పిత్తోత్థితాశ్చషడ్యాప్యాశ్చతురోమా రుతాత్స్యజేత్ ।
సాధ్యాక్ యాప్యానసాధ్యాంశ్చ క్రమేణేథం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. క్రొత్తయన్నము పెఱుగు మద్యము ఉదకము బెల్లముతో జేయబడిన ప్ర
స్థములు పొగ అనువానిని మిక్కుటముగ నేవించుటవలనమాంసము మేదస్సు శుక్లము
గుజ్జ రసము రక్తము గుప్తంబులై 20 మేహములు జనింపంజేయు. ఆంగు 10 మేహ

ములు శ్లేష్మజనితంబులు 6 పైత్యజనితంబులు 2 వాతజనితంబులు అట్లగుటంజేసి శ్లేష్మమువలన జనించిన 10 మేహములు సాధ్యంబులు. పైత్యమువలన జనించిన 6 మేహములు కష్టసాధ్యంబులు. వాతమువలన జనించిన 4 మేహములు అసాధ్యంబులు. ఈ క్రమానుగుణ్యముగ మేహసాధ్య కష్టసాధ్య అసాధ్యత్వముల నెఱుంగందగు.

శ్లో॥ [మతాంశరే] ఆస్యానుఖంస్వప్ననుఖంధీని గ్రామ్యోదకా నూపరసాః పయాంసి | నవాన్నపానంగుడవై కృతంచ ప్రమే హహేతుః కఫకృచ్ఛసర్వమ్ ||

తా. సుఖముగ గూర్చుండుట నిద్రాసుఖమునుజెందుట పెఱుగును ద్రాగుట ఊరు ఉదకము అనువానియందలి ప్రాణాలయొక్క మాంసరసమును పాలను క్రోత్తయన్నమును క్రోత్తయందుకమును బెల్లముతో జేయబడిన భక్ష్యములను లేక బెల్లము యొక్క వికారముగల పదార్థములను కఫకర సర్వపదార్థములను మిక్కుటముగ నేవించుట ఈ కారణమువలన ప్రమేహముజనించు.

కఫాదిమేహ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] మేదశ్చమాంసంచ శరీరజంచ క్లేదంకఫోవస్తి గతఃప్రదూప్య | కరోతిమేహః స్సముదీర్ణముష్టైస్తానేవపి త్తం పరిదూప్యచాపి | క్షీణేషువోషెష్వవకృవ్యథాతూ స్సందూ ప్యమేహాన్కురుతేనిలశ్చ | సాధ్యాః కపోత్థాదశపిత్తజాష్టాష్టా ప్యానసాధ్యంపవనాచ్ఛతుమ్కన్ | సమక్రియత్వా ద్దిషమ క్రియత్వాన్యహాత్యయత్వాచ్చ యథాక్రమంతే ||

తా. వస్తిగతకఫము మేదస్సును మాంసమును శరీరమునందలి క్లేదమును జెరచి శ్లేష్మమేహమును గలుగంజేయు. ఇవిధంబుననే ఉష్ణపదార్థ నేవనవలన పిత్తము బ్రకోపించి పైత్యబడిన మేదాదులంజెరచి పిత్తమేహమును గలుగంజేయు. పిత్త శ్లేష్మములు క్షయింపుచుండ వాతము వసా మజ్జాదిధాతువుల నాకర్షించికొని వానిం జెరచి వస్తియొక్క ముఖమునందుజేర్చి వాతజమేహమును గలుగంజేయు. అందు 10 మేహములు కఫజనితంబులు. అవి సమక్రియ (అనగా కఫముయొక్క కటుత్కృతిది క్రియలు మేవస్సు మొవలగు వానియొక్క కటుత్కృతి క్రియలు వ్యాధిబలము సమానంబులుగ నుండుటచే సమక్రియత్వము) గలవి యగుటంజేసి సాధ్యంబులు. 8 మేహ

ములు పిత్తజనితంబులు. అవి విషమచికిత్సలవలన (అనగా పిత్తమును హరింపజేసెడి శీతమధురాది ద్రవ్యములవలన మేదస్సును మేదోవృద్ధిని హరింపజేసెడి ఉష్ణకటుకొది ద్రవ్యములవలన పిత్తమును) వృద్ధిలకెందుటచే క్రియావైషమ్యముగలవి యగుటంజేసి యాప్యంబులు 4 మేహములు వాతజనితంబులు అవి గంభీరములై ననుజ్జాది ధాతువుల నాకర్షించి కడుపీడను గలుగంజేసుటవలన విషయక్రియగలవియగుటవలన అసాధ్యంబులు.

మేహరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [అయ ద్యేదే] ఉదకేక్షుసాంద్రసురాసిక తాశుక్లశీతశమ్ ।
 విష్టలాలాతిమూత్రంచ తూరహారిద్రర క్తకమ్ ।
 మంజీస్థానీలకాలాశ్చ వసామజ్జామధూత్థితమ్ ।
 హస్తీమేహోవింశతిస్త్విజ్ఞాత్వాఃవర్ణేనలక్షయేత్ ॥

తా. ఉదక మేహము ఇక్షుమేహము సాంద్రమేహము సురామేహము సికతామేహము శుక్లమేహము శీతమేహము విష్టమేహము లాలామేహము బహుమూత్రమేహము తూరమేహము హరిద్రామేహము రక్తమేహము మంజీస్థామేహము నీలమేహము కాలమేహము వసామేహము మజ్జామేహము మధుమేహము హస్తీమేహము అనమేహములు 20 విధంబులు. వాని లక్షణములు వర్ణమువలన చెలియవలయు.

క ఫ జ ని త ద శ మే హ ము లు.

ఉదకమేహ లక్షణము,

శ్లో॥ స్వచ్ఛంబహుసితంశీతం నిర్గంధముద కోపమమ్ ।
 * జ్ఞేయశ్చోద్దక మేహోయం కించిదావిలపిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము నిర్మలముగ అధికముగ తెల్లగ చల్లగ గంధవిహీనముగ ఉదకతుల్యముగ వొకింత గలిగినట్లుగ జిగటగ వెడలిన ఉదకమేహమని తెలియవలయు.

ఇక్షుమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ ఇక్షోరసమినాత్కర్షం మధురంచేక్షుమేహత ॥

* మేహతు్యక మేహోఽ కించిదావిల పిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము చెఱువరసకుల్యంబై కడుమధురముగ వెడలిన ఇక్షుమేహ మని తెలియవలయు.

సాంద్రమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ సాంద్రీభవేత్పర్మ్యపితం † సాంద్రమేహంతదుచ్యతే ॥

తా. మూత్రమువిడిచిన I ర్మూమునకు షేరిన సాంద్రమేహమని తెలియ వలయు.

సురామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ సురామేహీసురాతుల్య ముపర్యచ్ఛమభోఘనమ్ ॥

తా. మూత్రము కల్లువలెవెడలుట మూత్రముపైన నిర్మలముగ ఆడుగునగట్టిగ నుండుట ఈ లక్షణములుగలది సురామేహమని తెలియవలయు.

సికతామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రాణాన్నికతామేహీ సికతారూపిణోమలాః ॥

తా. మూత్రకణములు ఇసుకవలె వెడలిన సికతామేహమని తెలియవలయు.

శుక్లమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లాభంశుక్లమిత్రంవా శుక్ల మేహీప్రమేహతి ॥

తా. మూత్రము శుక్లమువలెగాని లేక శుక్లయుక్తముగగాని వెడలిన శుక్ల మేహమని తెలియవలయు.

శీతమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ శీతమేహీసుబహుశోమధురం * చాత్తిశీతలమ్ ॥

తా. మూత్రము మాధుర్యము కడుశీతలముగలదై పలుమారు వెడలినశీతమే హమని తెలియవలయు.

విష్టమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ సంహృష్టరోమాపిష్టేన విష్టవద్భహుశంసితమ్ ॥

† సాంద్రమేహీన మేహతి

* శృతకీతలమ్

తా. మూత్రము కలిపిని పిండివలే దట్టమై తెల్లగ వెడలుట మూత్రోత్సర్జన కాలంబున రోమములు నిక్కసాడిచి కొనుట ఈ లక్షణముగలది † పిష్ట మేహమని తెలియవలయు.

శనైశ్చేహ లక్షణము.

శ్లో॥ శనైశ్చనైశ్చనైశ్చేహీ మందమందం ప్రమేహతి ॥

తా. మూత్రము మెల్ల మెల్లగ మందమందముగ వెడలిన శనైశ్చేహమని తెలియవలయు.

లాలామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ లాలాతంతుయుతంఘాత్రం లాలామేహేనపిచ్ఛిలమ్ ॥

తా. మూత్రము చొంగవలె తంతియుక్తముగ జిగటగ వెడలిన లాలామేహమని తెలియవలయు.

బహుమూత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ శోషస్తాసోంగ కార్య్యంచ బహుమూత్రంత్యౌషాభ్రవః ।
అస్వాస్థ్యనర్వగాత్రేషు మేహోయంబహుమూత్రకః ॥

తా. శోష తాపముగలుగుట మూత్రము అధికముగ వెడలుట దప్పి భ్రమ గలుగుట సర్వాపయవముల సత్త్వము లేకయుండుట ఈ లక్షణములుగలది బహుమూత్రమేహమని గ్రంథాంతరేణ శనైః మేహమని తెలియవలయు.

†

పిత్తజనితే షణ్కేహములు.

క్షారమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ గంధవర్ణరసస్వభావైః క్షారేణక్షారతోయవత్ ॥

తా. మూత్రము క్షారోదకమువలె గంధ వర్ణరుచి స్వర్ణలసుగలదిగ వెడలిన క్షారమేహమని తెలియవలయు.

† పిష్ట మేహమన—పిచ్ఛిలమేహము.

హారిద్రమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ హారిద్రమేహీకటుకం హారిద్రాసన్నిభందహాత్ ॥

తా. మూత్రముకారముగ పసపువర్ణముగ తాపయుక్తముగ వెడలినహారిద్రా మేహమని తెలియవలయు.

ర క్తమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ విస్రముష్ణంసలవణం రక్తాభంరక్తమేహతః ॥

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ ఉష్ణముగ వుప్పుగ రక్తమువలె నెఱుగ వెడలిన రక్తమేహమని తెలియవలయు.

మంజిష్ఠామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ విస్రమంజిష్ఠమేహేన మంజిష్ఠాసలిలోపమమ్ ॥

తా. మూత్రము దుర్గంధముగ మంజిష్ఠాకషాయము వంటి ఛాయగలదిగ వెడలిన మంజిష్ఠామేహమని తెలియవలయు.

నీల కాలమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ నీలమేహేననీలాభం కాలమేహీనుషీనిభమ్ ॥

తా మూత్రము నీలవర్ణముగ వెడలిన నీల మేహమనియు బాగువలె నల్లగ వెడలిన కాలమేహమనియు తెలియవలయు.

|||||

వా త జ ని త చ తు ర్మే హ ము లు.

మజ్జామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ మజ్జామేహమహుర్బుహుః ॥

వసామేహచికిత్సాయాం తాంచికిత్సాంచకారయేత్ ॥

తా. మూత్రము మజ్జతో సమానవర్ణముగ గాని లేక మజ్జాయుక్తముగ గాని పలుమారు వెడలిన మజ్జామేహమని తెలియవలయు. దీనియందు వసా మేహ చికిత్సంజేయవలయు.

మేహరోగనిదాన లక్షణ చికిత్సాదయః.

పసామేహ లక్షణము.

శ్లో॥ వసామేహీవసామిశ్రం వసాభం మూత్రయేన్ముహుః॥

తా. మూత్రము క్రోవ్యతోగలసిగాని క్రోవ్యతో సమానముగ గాని పలు మారు వెడలిన వసామేహమని తెలియవలయు.

హస్తీమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ హస్తీమత్త ఇవాజస్రం మూత్రం వేగ వివర్జితమ్ ।

సలసీకంవిబద్ధంచ హస్తీమేహీప్రమేహతి॥

తా మూత్రము మదించిన యేనుగు మదముతో సమానంబై యెల్లవుడువేగ రహితముగ త్వక్ష్మాంస మధ్యగత రసయుక్తముగ నిలచి నించి వెడలిన హస్తీమేహ మని తెలియవలయు.

మధుమేహ లక్షణము,

శ్లో॥ మధుమేహేమధుసమం మధునాతస్యలక్షణమ్॥

తా మూత్రము తేనెవలె వెడలుట చీములు యీగులు ఆవరించుట తలక్షణములు గలది మధుమేహమని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మంతాంతరే]కషాయమధురగరూక్షంక్షౌద్రమేహంవదేద్భృధః॥

తా మూత్రము వొగరుగ మధురముగ బంకగ వెడలిన క్షౌద్రమేహమని తెలియవలయు.

వింశతిమేహ పూర్వ రూపములు,

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శీతప్రసక్తంగళ తాలుశోషో మాధుర్యమా
స్యేకరపాదదాహః । భవిష్యతో నేహగుణస్వరూపం మా
త్రేభిధావంతిపీలీకాశ్చ । అనిష్టా హారచేష్టాభ్యాం స్యాన్యే
హోమయవింశతి ॥

తా. శీతలపదార్థములయం దిచ్చగులుగుట కంతము దివడలుయొండుట నో రుతిపుగనండుట చేతులు కాళ్లు మంచుట మూత్రము విడచిన స్థలమునందు గండ చీములుప్రాకుట ఇవి గలుగబొయ్యెడి మేహరోగమునకు లక్షణంబులు పై జెప్పబడి 20 మేహములు విరుద్ధాహార చేష్టలవలన జనించు.

వాతాదిమేహ విభాగము.

శ్లో॥ చత్వారోవాతజామజ్జా వసాక్షోద్రేభ సంజ్ఞికాః ।
 ఊరహారిద్ర మంజిష్ఠా నీల కాలాశ్చర క్తజమ్ ।
 తోయేక్షుసిక తాపిష్ట శుక్ల సాంద్రసురాశనైః ।
 శీతలంబవలుమూత్రత్వం దశమేహః కపోద్భవాః ॥

తా. మజ్జామేహము వసామేహము మధుమేహము హస్తీమేహము ఆన4మే
 హములు వాతజనితంబులు. ఊరమేహము హారిద్రమేహము మంజిష్ఠామేహము నీలమే
 హము కాలమేహము రక్తమేహము ఆన 6 మేహములు పిత్తిజనితంబులు ఉదకమే
 హము ఇక్షుమేహము సికతామేహము సిష్టమేహము శుక్లమేహము సాంద్రమేహము
 సురామేహము శనైర్మేహము శీతమేహము బహుమూత్ర (లాలా)మేహము ఆన 10
 మేహములు క్షేష్ణజనితంబులు.

క్షేష్ణమేహోప ద్రవములు.

శ్లో॥ అవిచాకోగుచచ్ఛర్ది ర్జ్వరః కాసస్సపీనసః ।
 ఉపద్రవాః ప్రజాయంతే మేహోరాంక ఫజన్మనామ్ ॥

తా. భుజించిన యన్నము జీర్ణము గావండుట అరుచి వాంతి జ్వరములుకఫ
 మతోగూడిన దగ్ధ పడిసెముగలుగుట ఈ యుపద్రవములు కఫ జనిత మేహముల
 యందు గలుగు.

వైత్య మేహోప ద్రవములు.

శ్లో॥ వస్తి * మేహానయోస్తోదో ముష్కానదరణంజ్వరః ।
 దాహ స్తప్తిస్తామేహమూర్ఛా విడ్భేదఃపిత్తజన్మనామ్ ॥

తా. హస్తీకడవు మేష్ఠము ఆనువాని యందు నూగులచే బాడుచునటుల
 పీడగలుగుట వ్యుచితములయందలి చర్మముపండి వగులుట జ్వరము తాపము దప్పిగ
 లుగుట పిల్లనితేనువులు వచ్చుట మూర్ఛగలుగుట మలము ద్రవముగ వెడలుట ఈ
 యుపద్రవములు పిత్తమేహములయందు గలుగు.

* మేహానయోక్యాలమ్.

వాతమేహరోప ద్రవములు.

శ్లో॥ వాతజనాముదావర్త కంఠస్పృద్ధ్రహలోలతాః ।

శూలమున్నిద్రతాశోషః కాసశ్వాసశ్చజాయతే ॥

తా. ఉధావర్త రోగము గలుగుట కంఠము తొమ్ము బంధింపంబడి నటు లుండుట సర్వరసభక్షణమునం దిచ్చ శూల నిద్రాభంగము శోష పొడిదగ్గు క్వాస ము గలుగుట ఈ యుపద్రవములు వాతజనేహములయందు గలుగు.

అసాధ్యమేహ లక్షణము.

శ్లో॥ యథోక్తోపద్రవావిష్ణో హ్యతిప్రస్రుత * వేదనా ।

పిటికాపీడితం † ఘోరం ప్రమేహోహంతిమానవమ్॥

తా. పైజెప్పబడిన అవిసాకాద్యుపద్రవయుక్తుడై మూత్రమును మిక్కుట ముగ వేదనాయుక్తముగ విసర్జించునాడై ఉత్తరోత్తరజెప్పంబడు శరావికాదిపిటి కాయుక్తుడైయుండు మేహరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] వాతపిత్తకఫమేహసముత్తం మూత్రమగ్ని

క్వధితంపరిపాకాత్ । పంచసప్తనవభాగతః జ్రిమాత్కల్క

ముద్భవతిచే త్తదసాధ్యమ్॥

తా. 1. వాతమేహ రోగియొక్క మూత్రమును వెడల్పుమూతిగల పెంకులోబట్టి సన్న పుసెగను మాడకుండ కల్కమువలె గాచిన చిక్కనై 5 వ భాగము శేషించి కరగువలెనుండిన అసాధ్యంబనియు పిత్తమేహ రోగియొక్క మూత్రము 7 వ భాగ ముశేషించి బెల్లము కరగువలె నుండిన అసాధ్యంబనియు క్లేష్టమేహ రోగియొక్క మూత్రము 9 వ భాగము శేషించిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

మూత్ర పరీక్ష.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] అతిరక్తమేహరోగే జ్వరేహారిద్రవర్ణకమ్ ।

జ్వరేవామేహరోచేవా ప్యసాధ్యం బహుమూత్రకమ్॥

‡ మేవస.

‡ గాఢం.

తా. మూత్రము కడుర క్తవర్ణముగ వెడలిన మేహరోగంబనియు పచ్చగ వెడలిన జ్వరరోగంబనియు జ్వరమునందేని మేహరోగమునందేని బహుమూత్రము గలిగిన ఆసాధ్యంబనియు తెలియవలయు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే]యస్యమూత్రం స్రవేత్తైలంమధుమధ్యంస్రవేత్తథా । యమేనే నీయతేశీఘ్రిం కారితః పశువాళకః॥

తా. ఏ రోగియొక్క మూత్రము తైలము తేనె కల్లువల వెడలెడినో అట్టిరోగికడు శీఘ్రముగ మృతికెందునని తెలియవలయు.

అసాధ్య మేహోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] అరుచిశ్చాంగమర్దశ్చ తృష్ణాకాన భ్రమాస్తథా । శూలేన పిటికాకంఠూః ప్రమేహోణాముపద్రవాః ॥

తా. అరుచిగలుగుట శరీరమునొచ్చును దప్పి దర్శగలుగుట భ్రమమాటలాడుట పామ్మలు జనించి శూల దురదగలుగుట యివి అసాధ్యమేహోపద్రవములని తెలియవలయు.

మేహరోగ పూర్వ గూఢములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]స్వేదోంగ గంధశ్శిథిలత్వ గంఠేశయ్యాసనస్వప్న సుఖాభిలాషః । హృన్నేత్రజిహ్వ శ్రవణోపదాహోఘనాంగతాకేశనఖాతివృద్ధిః । శీతప్రియత్వంగళతాలుశోషోమాధుర్యమాస్యేకరపాదదాహః । భవిష్యతోమేహగుణస్యలింగం మూత్రేభిధావంశ వివీలికాశ్చ । తృష్ణాప్రమేహోమధురస్సపిచ్ఛో మధూపమస్వాద్వివిధోకారః ॥

తా. శరీరమున చెమటబట్టుట వాసననేనుట చర్మంబూడుట పడక ఆసనము నిద్ర అనువానియం దిచ్చగలుగుట హృదయము నేత్రములు జిహ్వ చెవులు అనువానియందు తాపము శరీరమున వొకింత జడత్వము గలుగుట వెంట్రుకలు గోళ్ళువృద్ధింకెండుట శీతపదార్థములయం దిచ్చ గొంతు లోనాడ అనువానియందు శోషగలుగుట నోరు తీపుగనుండుట చేతులు కాళ్ళు మండుట మూత్రమున చీమలు గాని లేక యీ గలుగాని వ్యాపించుట దప్పిగలుగుట మూత్రము తీపుగ జిగటగనుండినదై తేనెతో

కుల్యం లైన పలువిధ వికారములతో గూడియుండుట ఇవి గలుగబొయ్యెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ [అశ్వినీ] ఆస్యేస్వాదు స్త్రుమాదాహో దంతేషుమలసంచయః |
 దేహేచిక్కిణతావాపి విదాహః పాణిపాదయోః |
 ప్రభూతిసీలమూత్రత్వం మేహలక్షణమగ్రజమ్॥

తా. నోరు తీపుగనుండుట దప్పిగలుగుట శరీరముమండుట దంతములు కడు పాచిగలుగుట శరీరము మినమినలాడుట కాళ్ళు చేతులు నుండుట మూత్రము నీలవర్ణముగలదై మిక్కుటముగ వెడలుట ఈ లక్షణములు గలుగ బొయ్యెడి మేహమునకు పూర్వరూపములు.

మేహపిటికోప ద్రవములు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ముఖేపాయకాచమేధేచ హస్తేపాదేతథై
 వచ | హృస్యస్త్రకేవృష్టదేశే పిటికామరణాంతికమ్॥

తా. ముఖము గుదము మేఠ్రము హస్తము పాదము తొమ్ము మస్తకము వీపు అనువానియందు మేహపిటికలు జనించి ఆయా మేహోపద్రవములతో గూడి వేధించుచుండిన అట్టి మేహరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

ప్రమేహపిటికా భేదము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శరారికాకచ్ఛపికా జాలినీవినతాలజీ |
 మసూరికాసర్పపికా పుత్రిణీసవిదారికా |
 విద్రధిశ్చేతిపిటికాః ప్రమేహోపేక్షయాదశ |
 సంధిమర్ద్య సుజాయంతే మాంస లేషుచధానుసు॥

తా. మేహరోగము నుపేక్షించుటవలన శరారిక కచ్ఛపిక జాలినీ వినతాలజీ అనుసూరికా సర్పపిక పుత్రిణీ విదారిక విద్రధి అన దశవిధ మేహ * పిటికలు సంధులు మర్ద్యులము మాంసస్థానము అనువానియందు జనించు.

సర్పపిటికా లక్షణములు.

శ్లో॥ అంతోన్నతాచతద్రూపా నిమ్మమధ్యాశరారికా | సదాహో
 కూర్మసంస్థాజ్జేత యాకచ్ఛపికాబుధైః | జాలినీ తీవ్రదాహాతు

* పిటికయన.—పొక్కులు,

మాంసజాల సమావృతా । అవగాఢరుజోక్లేదాప్పఘేవా
 ప్యుదరేపివా । మహాపిటికాసీలా సాబుధైర్వినతాస్మృతా ।
 రక్తాసితాస్ఫీటవతీదారుణాత్వలజ్జభవేత్ । మసూగదళసంస్థా
 నావిజ్ఞేయాతుమసూరికా । గౌరసర్వ పసంస్థానా తత్ప్రమా
 ణాచసర్వపీ । మహాత్యల్పచితాజ్ఞేయూ పిటికాచాపిపుత్రిణీ ।
 విదారకందవద్వృత్తా కఠినాచవిదారికా । విద్రధేర్లక్షణై
 ర్యుక్తా జ్ఞేయగావిద్రధికాతుసా॥

తా. చుట్టామూసుడువలె సుబ్బుగ మధ్యమన గుండ్రముగనుండుపిటికశరా
 విగయనియు తాజేటి వీపువలె నుండినదై మంటలతో గూడియుండునది కచ్చుపిక
 యనియు తీవ్రమైన మంటలతో గూడి మాంసజాలములతో వ్యాప్తమైయుండునది
 జాలినియనియు వీపుపైనగాని లేక కడుపుపైనగాని లోతుగ పిటకలు జనించిన పీడ
 తోగూడినదై గొప్పవియైన నీలవర్ణముగలవైయుండునది వినతయనియు యెఱ్ఱనై లేక
 తెల్లనై సన్నని పిటికలతో వ్యాప్తమై భయంకరముగ నుండునది ఆలజియనియు
 చిఱుపెనగపప్పతో సమాసముగ నుండునది మసూరికయనియు తెల్ల ఆవాలయొక్క
 సమాహమువలె జనించి తత్ప్రమాణ తుల్యంబుగనుండునది సర్వ సికయనియు 1 టి
 పెద్దకురుపై దానిచుట్టు సన్నని కురుపులుగలది పుత్రికయనియు నేలగుమ్మడు గడ్డ
 వలె గుండ్రముగ కఠినముగనుండునది విదారికయనియు విధిద్రలక్షణంబులు గలది
 విద్రధికయనియు జెప్పంబడు.

అసాద్యపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ పిటికామర్మచౌత్పఠ్ఠ స్థానాంసగుదమూర్ధ్నివా ।
 పర్వపాద కరస్థాశ్చస్నుంతి తీవ్రంప్రమేహినమ్॥

తా. అొమ్ము మొవలగు మగ్గుస్థానములు వీపు భుజిరస్సులు గుదము శిరము
 ప్రేళ్ళు పానములు ముంజెయ్యి చక్కారమువలన చండ్లు ముఖము ఆనదానియందు మే
 హాపిటికలు జనించిన రోగి శీఘ్రముగ మృతిజెందునని తెలియవలయు.

మేహపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ అన్యస్థానోఽస్థితాంచైవ జలూకాభిర్హా రేణస్యక్ ।
 పక్వానిపాట్య మతమాస్వీణ వత్సముపాచరేత్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన స్థానములయందుగాక ఇతర స్థలముల మేహపిటికలు జనించిన జలగలచేరక్తమును వ్రవింపజేసి * పంచవల్లవములసూరిదానిపై గట్టుగట్టవలయు. మఱియు నావహా పిటికలు పక్వంబులైనవానిని భేదించి వ్రణమువలెనే చికిత్సం జేయవలయు.

చ॥ శిరమునఁజండ్లవీఁపునను జేతులఁగాళ్ళనుగీళ్ళయందున ।
 న్నురముననంసయుఁగ్మముననొయ్యనమోమునమేఢ్రమందునం ।
 జిఱుచిఱుపొక్కులుచ్చినను జెన్నుగమేహముమానదంచు సు ।
 సిరముగనీలకఁత కుల శేఖరుకొట్టురు చెప్పెలెస్సగక్ ॥

అసాధ్యమేహ లక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాతఃప్రమేహీ మధుమేహినాయో నసాధ్య
 రోగస్సహి బీజదోషాత్ । ఏచాపికేచిత్కులజావికారాథ
 వంతితాంతశ్చ ప్రవదంత్యసాధ్యాక్ ॥

తా. మధుమేహవలన జనించిన పురుషునికి మేహరోగము గలిగిన యది బీజదోషమువలన ఆసాధ్యంబగు. (ఇచట మధుమేహము శబ్దముసామాన్యమేహపర్యాయంబని తెలియవలయు. మఱయు వంశపరంపరచే జనింప. కుష్టాదిరోగములు సగా అసాధ్యంబులు.

మర్కస్థాన వివరణము.

శ్లో॥ భూమిభ్యే మూర్ధ్నిమధ్యేచ కంఠేచశిరస స్తథా ।
 హృదయేనాభిమధ్యేచా ప్యత్క్లిరోవృషణయోరపి ।
 గుల్ఫయోర్జంఘయోకట్యాం పాదాంగుత్మేష్యవస్థితమ్ ॥
 తర్జన్యాం బాహుమూలేచ మర్కస్థానంచతుర్దశ ॥

తా. కనుబొమలమధ్య ప్రదేశము శిరోమధ్యప్రదేశము కంఠము శిరము హృదయము నాభిమధ్యప్రదేశము నేత్రములు వృషణములు చీలమండ పిక్కలు నడుము కాలిబొట్టనవ్రేలు జుట్టనవ్రేలు చంక ఆను నీ 14 మమర్కస్థానంబులు. అట్లగుటంజేసి వానియందు మోహపిటికలు జనించిన ఆసాధ్యము.

పంచవల్లవములన—మామిడి— రావి-మఱ్ఱి— బ్రహ్మమెడి— జువ్వీ—
 అనువానిచిగుళ్లు.

మేహకులాంతక రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] సూతంవంగమ్మతృతుల్య మృతాభ్రం
సూతికాత్రిథా | లశునంసర్వతుల్యంస్యాన్నిస్త్వగేకత్రమద్ద
యేత్ | బదరాభాంవటీంకుర్యాన్నామ్నా మేహకులాంతకః |
లశునంహ్యజమూత్రంచ తద్వయంహ్యనుదాపయేత్ ||

తా. రసభస్మము 1 భాగము వంగభస్మము 1 భాగముఅభ్రకభస్మము 3 భా
గములు వెల్లులిపాయలు 5 భాగములు ఇటుల వీని నేకముజేసి మర్చించి రేగుగింజలం
త మాత్రముజేసి యందొక దానిని వెల్లులిపాయలరసము మెకమాత్రము అనువాని
యనుపానములోడ నేవించిన సర్వమేహములు హరించు.

మధుమేహమునకు లోద్రాది కషాయము,

శ్లో॥ లోధ్రముస్తాభయంతుల్యం కట్ఫలంచజలై స్సహా |
శ్యాభయిత్వాపి బేచ్ఛాను మధునామధుమేహజిత్ ||

తా. బొద్దుగ చెక్క తుంగముపైలు కరక్కాయలు గుమ్మడు తేకు వీనిని
సనుభాగములగ దంచి కషాయముగాని యందొకింత తేనెగలిపి నేవించిన మధు
మేహముశమించు.

సర్వమేహములకు హరగౌరీస్పష్టి రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శుద్ధసూతం చతుర్భాగం సూతార్ధం * మృత
మభ్రమ్ | గంధకంచద్వయోస్తుల్యం; మస్తునామర్దయే
ద్దినమ్ | గోళకంబధయేద్వస్త్రే | వాలుకాయంత్రగంప
చేత్ | మందాద్దినాపచేత్తావ ద్యావ త్రస్తాశ్శవారుకాః |
స్పృష్టుం నశక్తాస్తస్తాస్తదుద్ధృత్య విచూర్ణయేత్ |
ధాత్రీఫలసేభావ్యం సప్తభాగోతురస్యచ | † శ్లక్ష్మచూర్ణం
తతఃకృత్వా విశద్యాగాస్పృకల్పయేత్ | భానైకంపూర్వజం
చూర్ణం సర్వక్షీరణ గోళయేత్ | నిమ్బద్వయవటీంకుర్యా

* మృతకామ్రకమ్ † నిరతా ‡ మాక్ష్య.

ఘృతమధ్యేవిపాచయేత్ ; సాంగశీతాంతధాభాజే తృత్య
హంపాచితాంఘృతైః । మహిషీక్షీ రకరైక మనుపాసంచ
సర్వదా । హరశారీ సృష్టిరస స్సర్వమేహ కులాంతకః ।
దుగ్ధోదనం ఘృతం పథ్యం శాకం బింబ ఫలభవేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 4 భాగములు అభ్రకభస్మము (లేక తామ్రభస్మము) 2 భా
గములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 6 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనుంచి పె
లుగుమీది మీగడతో 1 దినము మర్చించి మద్దజేసి బట్టలో మూటగట్టి బాలుకాయం
త్రమునందిడి ఇసుకనుతాకిన దానియుష్ణముచేతికి సహింపకుండువరకు నుదాగ్నిచే
వండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వమునందిడి చూర్ణముజేసి ఉసిరికెపండ్లరసముతో
7 దినములు పల్లెరురసముతో 7 దినములు భావనజేసి, నూత్న చూర్ణముగావించి
దానిని 20 భాగములుగవిభజించి యందు ప్రతిభాగమును ఫాలలోగలిపి యంటలు
జేసి ఘృతముతోవండి సాంగశీతలమున 2 నిష్కములంత మాత్రలుజేసి యందొక
దానిని కర్షప్రమాణము బ్రైపాల యనుపానముతోడ ప్రతిపూటసేవించిన సర్వ
మేహములు హరించు. దీనియందు ఫాలయన్నము నెయ్యి దొండకాముకూరి వీనిని
భుజించుట పథ్యకరము.

మేహములకు చంద్రప్రభావ వటికములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతసూతంచకాసీసయేలాజాతీఫలంజటా ।
మధుకంమధుయష్టీచధాత్రీదాడిమశర్కరా । కర్పూరంఖాది
రంసారం శతాహ్వ కంటకారికా । ఆమ్లవేతస తుల్యాంశం
దిశైకంలాంగలీద్రవైః భావయేన్నేషదుద్దేశ్చ నాగవల్యా
దినందినమ్ । వటికాబదరాకారా నామ్నాచంద్రప్రభావటీ ।
భక్షయేత్తీవ * మేహోర్త స్సర్వమేహకులాంతకః । ధాత్రీ
పటాల † నిగబానాం కషాయంవాఘృతాన్వితమ్ । సక్షౌద్రం
పాయయేచ్ఛాను సర్వమేహోపనుత్తయే ॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసిన అన్నభేది యేలకులు జాజికాయ జటామాంసి
ఇప్పపువ్వు యష్టిమధుకము వుసిరికెపప్పు దాడింబయిలుపు పంచదార కర్పూరము
చంద్రబంక సదాప వ్రాకుడు పుల్లప్రబ్బలి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోను

* మేహోర్తః మేహోర్త - చాంతిసుదు స్తరాణ్ .

† పత్రాణాం,

చి చెన్న చెర్లగడ్డ రసముతో 1 దినము మేకపాలతో 1 దినము తనులపాకురసము
తో 1 దినము భావనజేసి రేగుంజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని వుసిరికొపప్పు
పొట్ల వేము అనువాని కషాయములో నొకంత నెయ్యిగాని లేక నేనెగాని కలిపి
నేవించిన సర్వ మేహములు హరించును.

హరిద్రమేహమునకు మేహహర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంమృతంతామ్రం తారభస్మచహటకమ్ | హంస
పాదిరసేనైవ సమభాగంచఖల్వకే | దీన్నైకంమర్దయేద్దోశం
కాచకుప్యానివేశయేత్ | వాలుకాయంత్రకేచైవ ద్వియా
మంచవిపాచయేత్ | సాంగశీతలముద్భృత్య గుంజామాత్రం
ప్రదాపయేత్ | పంచాంగ నింబతుల్యానాం కషాయమను
పాయయేత్ | హరిద్రమేహంసంహంతిసర్వమేహకులాంతకః॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వెండిభస్మము స్వర్ణభస్మము వీనిని సమభా
గములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకు రసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్ద
చేసి యెండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 2 రూపములు వండి సాం
గశీతలమునదీసి గురిగింజయెత్తును వేపాప వేపపువ్వు వేపకాయలు వేపచెక్క వేప
వేరు అనువానిని కషాయముపానముతోడ నేవించిన హరిద్రామేహము సర్వమేహ
ములు హరించు.

మంజిష్ఠామేహమునకు విద్యావాగీశ్వర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతంవిషంచాభిం విషటంకణగంధ
కమ్ | మృతలోహావృత్తకంచైవ కర్ష మాత్రంచఖల్వకే | జంబీరో
న్మృత్తవాసాభి స్త్రీకటు త్రిఫలేనచ | యామమాత్రంతు
ప్రత్యేకం మర్దయిత్వాతుగోశకమ్ | కాచకుప్యానివేశ్యాధ
నస్తవస్త్రంమృదాబహిః | లవణపూరిత యంత్రేచ త్రిదినం
మందపహ్నినాః | సాంగశీతల ముద్భృత్య గుంజామాత్రం
ప్రదాపయేత్ | ఆర్ద్రకస్యా నుపాకేన మంజిష్ఠాయా నికృం
తనమ్ | విద్యావాగీశ్వరోనామ్నా రసేంద్రః పరికీర్తితః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన వసవాభి అభ్రకభస్మము అభిషస శేల్చిన
వలిగారము శుద్ధిచేసిన గంధకము స్వర్ణభస్మము వెండిభస్మము తామ్రభస్మము

* వంగభస్మము సీసభస్మము కాంతభస్మము వుక్కుభస్మము ఇనుపభస్మమువీనినిదినుసు యొకటింటికి కర్షప్రమాణము చొప్పున ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లు ఉమ్మైత్ర ఆడ్డరసము త్రికటుకములు త్రిఫలములు అనువాని రసములతో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ నొక్కొక రూపము మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి గాజుకుప్పెలోనుంచి 7 చీలమున్నులిచ్చి లవణ పూరితయంత్రమున రి దినములు మందాగ్నితోవండి సాంగతి తలచున దీని గురిగింజ యెత్తును అల్లపు రసానుసానముతో నేవించిన మంజిషామేహము హరించు. ఇది సర్వ రసములలో కడు శ్రేష్ఠంబైనది.

నీలమేహమునకు హరిశంకర రసము.

శ్లో॥ మృత † తామ్రాభ్రకం శుల్యం ధాత్రీఫల నిజైర్ద్రీవైః ।
 సప్తాహం భావయేత్ఫల్యే యోగోయం హరిశంకరః । మాష
 మేకం వటీంఖాదే స్నీలకాల ప్రశాంతయే । మహానింబస్య
 బీజాని ‡ మర్దయే త్తండులోదకైః । సఘృతం పాయయే
 చ్చాను హ్వాసాధ్యం నాధ్యయేత్క్షణాత్ । ఆనే నై వానుపా
 నేన † పంచవక్త్రీ రసోహితః ॥

తా, తామ్రభస్మము [లేక రసభస్మము) అశ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వుసిరికపండ్లరసముతో 7 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని సాయంప్రాతఃకాలముల పెద్దవేపకత్తుల బియ్యపు కడుగుతోనురి నేతిలోగలిపి యీయనుపానముతోడ నేవించిన ఆసాధ్యమైన నీలమేహముకాలమేహము తక్షణమున హరించు. ఈ మేహములయందీ యగుపానము తోడనే పంచవక్త్రీరసమునుకూడ నేవింపవగు.

* లవంగమన—తగరము. † నూతాభ్రకం ‡ పూర్వవ.

‡ పంచవక్త్రీరసము—“శ్లో॥ శుద్ధనూతంసమంగంధంమరీచంఠంకణంకణాః
 మర్దయేద్ధూర్తజుద్రాబైర్దినమేకంచశోషయేత్ । పంచవక్త్రీరసోనామద్విగుంజం సర్వ
 మేహజిత్ ॥” తా, శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాలు కేచ్చిన వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి వుమ్మైచౌమరసముతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి యందొకదానిని నేవించిన సర్వమేహములు హరించు.

ర క్తమేహమునకు వేదవిద్యారసము.

శ్లో! [స్థిరసార్థవే] రసభస్మత్రిభాగంచ భాగైకంతారభస్మక
 మృతమభ్యంచ లోహంచ కాసీసంతు మనశ్శిలామ్ | ఏ
 సమభాగాని ఖల్వమధ్యోనితీ పేత్ | నిర్గుండీముసలీవ
 జయాజై రగ్నిమంధజైః | అభయార్థిక జైర్మర్ద్యం :
 హంచ పృథక్పృథక్ | తగ్గోళం కూపికాయంత్రే ష
 మంతు తుషాగ్నినా | ద్విగుంజంభక్షయేన్నిత్యం ర క్తవే
 ప్రశాంతయే | నింభబీజకపాయంచ బోళయ్యుక్తంపి బేదన
 వేదవిద్యారసోనామ్నా ర క్తమేహ కులాంతకః||

తా. రసభస్మము ౩ భాగములు రజతభస్మము ఆభ్రకము లోహము † కాసీసము శుద్ధిజేసినమణిశిల యివిదినుసు కొక్కొకభాగముయిటుల పీని ఖల్వములోనునిచి వావిలి నేలతాటిగడ్డలు ఆడ్డసరము తక్కలి నెల్లికరక్కా అల్లము అనువాని రసములతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్చి ముద్దజేసి కూపికాయంత్రములో నునిచి పుముకమంటను 6 గ్రహములువండిసాం | అమున దీసి 2 గురిగింజలయెత్తును వేపవిత్తులు బోళము అనువానికషాయ నుపా తోడ ప్రతిదినము వేవింపుచుండిన ర క్తమేహము హరించు.

మేహబద్ధ రసము.

శ్లో! భస్మనూతం మృతంకాంతం * తీక్ష్ణభస్మ శిలాజతు | తు
 తాప్యం శిలావ్యోషం త్రిఫలాం కోలబీజకమ్ | కపిత్థం ర
 చూర్ణం † భృంగరాజేన భావయేత్ | వింశద్వారం వి
 ష్యాధ మధుయుక్తం లిహేస్సదా | నిష్కమాత్రం హ
 న్మేహా న్మేహబద్ధరసోమహాః | మహానింబస్యబీజాని * పిష్టై
 పట్నమ్మితానిచ | పలతండుల తోయేన ఘృతనిష్కద్వార
 నచ | ఏకీకృత్య పిబేచ్ఛాను హంతిమేహం చిరంతనమ్ ||

† కాసీసమున---అన్న భేది.

‡ మండ † కుల్యంభావ్యంతుచ్ఛృణోతి | * పక్షిష్కం వేషి తాని

తా. రసభస్మము కాంతభస్మము ఉక్కుభస్మము (లేక ఇనుపభస్మము) శుద్ధి చేసినకర్పూరశిలాజిత్తు శుద్ధిచేసిన కర్పరీతుత్థము † స్వర్ణమాక్షికభస్మము శుద్ధిచేసిన మణిశిల త్రికటుకములు త్రిఫలములు ఊడుగవిత్తులు వెలగపంటి బేసము పసపుమార్ణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగ రామరసముతో 20 మార్లు భావనజేసి యెండించి తేనెతో నిమ్మప్రమాణమును నేవించి వెంబడిగరి నిమ్మములయెత్తు పెద్దవేపవిత్తులను పలిమెడుబియ్యపు కడుగుతోనూరి యందు 2 నిమ్మములయెత్తు నెయ్యిగలిపి నేవించిన చిరకాలముగనుండు మేహము హరించు.

సర్వమేహములకు వేదవిద్యావటికములు.

శ్లో॥ పారదాభ్యక్ కాంతానాం నాగభస్మ సమంసమమ్ | దినం బ్రహ్మీ రసైర్మర్మం స్వేద్యంతస్య కషాయకైః | దినైకం వాలుకాయంత్రే వస్త్రేబధ్వా విపాచయేత్ | ఉద్ధృత్య చూర్ణయేత్ శ్లక్ష్ణం * రాజావర్తం శిలాజతు | తాప్యం మంహూరవైక్రాంతం కాసీసంతుల్యమేవచ | † సమంపూర్వ రసంకృత్వా సర్వంచూర్ణం ప్రకల్పయేత్ | ముస్తాచందన పున్నాగ నారికేళస్యమీలకమ్ | కపిత్థరజవిదావ్యచూర్ణమూ సర్వంసమంభవేత్ | జగదీరాణాండ్రవైర్మర్మం ద్వియామం వట్టికీకృతమ్ | వేదవిద్యావటినామ్నా † భక్షణాత్సర్వమేహ జిత్ | మధుధాత్రీరసంచాను డైద్రైః క్వాథోగుభూచికా | అంకోలస్యతుబీజానాం రాత్రోదాహహారంపిబేత్ ||

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము కాంతభస్మము నాగభస్మము వీనిని సమ భాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మోదుగ నెక్కరసముతో | దినము మర్దించి ముద్ద జేసి బట్టలోగట్టి మోదుగకషాయముతోడనే డోలాయంత్రమున | దినమువండి యెండించి గాజుపప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున మరల | దినమువండి సాంగశీతల మున దీని మరలఖల్వములోనునిచి నూత్నముగ చూర్ణముగావించి యందురాజా ర్ణము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తుభస్మము స్వర్ణమాక్షికభస్మము మండురము వైక్రాంత

† స్వర్ణమాక్షికమన—బంగారునిష్ఠ.   * బారిత్రామం.
 † సర్వంసర్వసమంచూర్ణంకల్పయేచ్చతః పునః | † భక్షణాదిష్టమేహజిత్ |

ము కాసీసము అనువానిలో ప్రతిదానిని పైరసభస్మమునను సమముగ కలిపి చూర్ణముజేసి దీనిలో తుంగముపైలు శ్రీగంధము సురపాన్న నారికేళపువేళ్ళు వెలగ పసుపు ప్రానిపసుపు అను వాని చూర్ణమును సమభాగములుగ కలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో 2 రూములు మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తేనె వురికపండ్లరసము అనువాని యనుపానముతోడ గాని లేకతిప్పతేనె కమాములులో తేనెకలిపి యీయనుపానముతోడగాని నేవించిన సర్వమేహములు హరించు. రాత్రులయందు శరీరమున తాపముగలిగిన యది హరించుటకై ఊడుగవిత్తుల కమాయము గాచి పానము నేయవలయు.

శీత మేహమునకు నాగేంద్రఘటికలు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] మృతనాగస్యభానైకం భానైకేన వృషా భయా । * దార్ద్యణోల ఫలంధాత్రీ హ్యక్షుబీషం పలం పలమ్ । కనకస్య ఫలద్రావైః పిష్ట్యా తన్దుళికాక్యతా । నాగేంద్ర ఘటికాఖ్యాతా తక్త్రైః పీతాచమేహజిత్ నిశా మృతాద్వినిష్క్రంచ మధునాలేహయేదను । వేదవిద్యా పటీ వాత్ర హ్యనుపానంచ యోజయేత్ ॥

తా. సీసభస్మము అడ్డరసము కరక్కాయలు ప్రానిపసుపుఊడుగవిత్తులువుని రికపప్పు గచ్చపలుకులు వీనిని దినుసుకొక్కొక పలముచొప్పున ఖల్వములోనునిచి మోదుగుకాయలరసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మజ్జిగతో గాని లేక 2 నిమ్మముల ప్రమాణము పసుపు తిప్పతేనె అనువాని చూర్ణమును తేనెతోగలిపి యీ యనుపానముతోగాని నేవించిన శీతమేహము హరించు. లేక పైజెప్పబడిన వేదవిద్యా పటికములను యీ యనుపానముతోనే నేవించిన శీతమేహముహరించు.

పిష్టి మేహమునకు మేహారి రసము.

శ్లో॥ వంగభస్మ మృతంసూతం తుల్యంక్షౌడై ర్విమర్దయేత్ । ద్విగుంజుః లేహయేన్నిత్యం సంతిమేహం చిరంతనమ్ । గుంజామూలం పిబేచ్ఛాను క్షీరై రేవ ప్రశామ్యతి ॥

తా. వంగభస్మము రసభృము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తేనెతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేవించి వెంబడిగ గురిజవేరు చెప్పనుపాలతోనూరిత్రాగిన దీర్ఘ కాలముగనుండు పిష్టి మేహముశమించు.

* దార్ద్యణోలఫలం—కేసపండు.

శుక్ల మేహమునకు మేహద్విరదసింహ రసము.

శ్లో॥ [నూధనకల్పే] పారదాభృకయోర్భస్మ మృతలోహష్టకం
 సమమ్ | టంకణంచైవమధ్వాజ్యం ప్రత్యేకింసూతతుల్యకమ్ |
 చండాలీ రాక్షసీపుష్పైర్ది నంసుర్ద్యం నిగుధ్యచ | మూషా
 యాం * భూధరేపక్వం దినైకంతంచూర్ణయేత్ | మేహ
 ద్విరద సింహోయం రసఃక్షౌద్రై ర్ద్విమాషకమ్ | లిహే
 చ్చాను పిబేత్తక్తై ర్నిష్కైకం టంకణంసదా | పంచవక్త్ర
 రసోవ్యత్ర దేయశ్శుక్రే ప్రమేహజిత్ ||

తా. రసభస్మము అశ్రకభస్మము స్వల్లభస్మము రజతభస్మము తామ్రభస్మ
 ము నాగభస్మము వంగభస్మము కాంతభస్మము వుష్కభస్మము లోహభస్మము కేల్చి
 న వెలిగారము పీచిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి తేనె నెయ్యి నీలి బలర
 క్కసి పువ్వులు అనువానిరసములతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి మూ
 సలోబెట్టి 1 దినము భూధర పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముచేసి యందు 2
 మాచములయెత్తును ప్రతిదినము తేనెతో నేవించివోడనే నిమ్మపెతు వెలిగార
 మును మజ్జిగతోనూరిత్రాగిన శుక్ల మేహముచూరించు. ఈ శుక్ల మేహము హరించుట
 కై పంచవక్త్రరసమునైనను నేవింపందగు.

సాంద్రమేహ చికిత్స.

శ్లో॥ ధాత్రీఫలం చంపాభ హరిద్రామాక్షి కాన్వితమ్ |
 దార్ద్రముస్తా దేవదాగు త్రిఫలా క్నాధితేజలే |
 యోజయేద నుపానేన మేహబద్ధ రసోపివా |
 దేయశ్చే సాంద్రమేహంతు నాశయే న్నాత్రీసంశయః ||

తా. పైలెప్పబడిన మేహబద్ధరసమును వుసిరికెండ్లరసము పచ్చిపసపు తేనె
 అనుపాన యనుపానముతోడగాని లేక మ్రానిపసపు తుంగముపైయి రేవదారుత్రిఫల
 మును అను కషాయాదుపానముతోడగాని నేవించిన సాంద్రమేహము నిస్సంశ
 యముగ హరించు.

* అంతరేపక్వం.

సురామేహమునకు మృగమాల రసము.

శ్లో॥ మారితంత్రపుసంసీసం * దగ్ధం హరిణశ్చింగకమ్ |
కార్పాసబీజమజ్జాచ తుల్యమంకోలబీజకమ్ |
పేషయేన్మహిషీతక్షై ర్ద్వివైకంవటకీకృతమ్ |
నూషద్వయంసదాఖాదే స్మృగమాలాప్రమేహజీత్ |
అక్షిపాతాభయాదార్ష్య కషాయమనుపానయేత్ ||

తా. వంగ శస్త్రము సీసభస్త్రము యిత్రికొమ్మభస్త్రము ప్రత్తిపలుకులుఊడు గపలుకులు వీనినిసనుభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి బత్రిమజ్జితో 1 దినమును దింఁచి 2 మాషములంత మాత్రలుజేసి యందొకదానినిగచ్చపలుకులు శిరుబొద్ది కర క్కాయలు మ్రానివసపు అనువాని కషాయనుపానముతోడ నేవించిన సురామే హము హరించు.

లాలామేహ మునకు నిత్యాలోశ్యేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] సూతంమృతాధ్రీవంగాభ్యాం తుల్య భాగంప్రకల్పయేత్ | మహానింభోత్థప్తంచానాం చూర్ణంమో జ్యంతిభిస్సమమ్ | మధునాలేహయేన్మాషం లాలామేహాస్య శాంతయే | సక్షోద్రీరజసింవాత్రీలిహ్యన్నిష్కృత్రీయంసదా |
అసాధ్యం నాశయేన్మేహం నిత్యాలోశ్యేశ్వరోరసః ||

తా. రసభస్త్రము ఆశ్రకభస్త్రము వంగ శస్త్రము యివి సనుభాగములుగ ఈ మూడింటికిసమును పెద్దవేప చెక్క దానివిత్తులు దానిపువ్వులు దానియాకులు దాని వేరు వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి మాషప్రమాణమును దేనెతోనేవించిన శీతమేహముహ రించు. మఱియు రి నిష్కములయెత్తును | రూపాయయెత్తు పసపుచూర్ణము లేనె అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన అసాధ్య మేహములు హరించు.

లాలామేహ చికిత్స.

శ్లో॥ శీతమేహ స్తుబహుశోమధురశ్చాస్తిశీతలః | ద్విగుంజం దాపయే దత్రీరసమానందక్షై తవమ్ | పాశార్జునవిడంగానాంకషాయం మధుసగయుతం | అనుపానంప్రీయంజీతశీతమేహాస్యశాంతయే ||

* సుదగ్ధంమృగశృంగకమ్.

తా. కీతమేహము బహుశముగ మధురముగ కడుకీతలముగ న్రవించు. ఇది
 5 ర్తించుటకై 2 గురిగింజలయెత్తు * ఆనందశైరవసమును శిరుబొట్టి యేటిమర్ది
 యు విడంగములు అనువాని కమాములో నొకింత తేనెగలిపి నేవింపవలయు.

బహుమూత్రమునకు తాళకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతంమృతంవంగం మృతంలోహోభ్రకంసమమ్ |
 మర్దయేన్మధునాచాన్నిరసోయంతాళకేశ్వరః |
 † మాషమేకంలిహేత్వైద్రైర్బహుమూత్రాపనుత్తయే |
 ఉమంబరఫలంపక్వం చూర్ణి తంకర్షమాత్రకమ్ |
 సలిహేస్మధునాసార్ధ మనుపానంసుఖావహమ్ |
 ముద్గామలకమూషేణ పథ్యం దేయంసతక్రకమ్॥

తా. రసభస్మము వంగభస్మము లోహభస్మము అశ్రకభస్మము వీనిని సమ
 గములుగ ఖల్వములోనుంచి తేనెలో | దినము మర్దించి మాషమెత్తు మాత్రలు
 యందొకదానిని-కర్ష ప్రమాణము మేడిపండ్లచూర్ణము తేనె అనువాని యనుపా
 సుతోడ నేవించిన బహుమూత్రము వారించు మఱియు పెనలువునిరికెవప్పు అను
 ని † యూషమును తక్రయుక్తముగజేసి నేవించుట పథ్యకరము.

బహుమూత్రమునకు ఆకుల్యాది పుటపాకము.

శ్లో॥ [నిత్యనాశీయే] ఆకుల్యాయాః ప్రవాళాశ్చ ముకుళాస్సమ
 భాగితాః | రంభాకేసరసంయుక్తాస్సంవేప్యకదలీదలైః | కృష్ణ
 మృత్తికయాలిప్య పుటపాకేవిపాచితమ్ | కదుష్టకల్పంసం
 మర్ద్య తైలమధ్యేవినిక్షిపేత్ | కుక్కుటాండప్రమాణంతు

* ఆనందశైరవము — “శ్లో॥ హింసుశంచవిషంవ్యోషంగంధకంటంకణంసమ
 జంబీరఫలజద్రావై ర్మర్ద్యం యామ చతుష్టయమ్ | గుంజైకంచ ప్రచాతవ్యం
 గోహ్యనందశైరవః” తా. శుద్ధచేసిన ఇంగిలీకము శుద్ధచేసిన నాళి త్రీక
 కములు శుద్ధిచేసిన గంధకము వెలిగారక్షారము వీనినిసమ గములుగ ఖల్వములో
 నిచి నిమృతపండ్లరసముతో 4 రూములు మర్దించి గురిగింజం మాత్రలుజేసి నేవిం
 పవలయు.

† మాషమేకంలిహేత్వైద్రైర్బహుమూత్రాపనుత్తయే. † యూషమును

భక్షయేన్మధునాసరూ | మాసమాత్రప్రయోగేణ మూత్ర
రోగంనివాంతిచ ||

తా. నేలతంకేడు-చిగుళ్ళు నేలతంకేడుమొగ్గలు అరటికేసరములు వీనినిసమ
భాగములుగనూరి ముద్దజేసి అరటియాకులోనునిచి దానిపై రేగటిమన్న మెత్తిమాడ
కుండా వుటంబిడి వొకింత యుష్ణముగనుండునపు డంగుండితీసి మర్దించి ముద్దజేసి
తెల్లయావనూనెలోనువిచి కొడిగుడ్డంత ప్రమాణమును తేనెచునుపానముతోడ |
మాసమువరకు ప్రత్యహము నేవింపుచుండిన బహుమూత్రము హరించు.

బహుమూత్ర చికిత్సలు.

సీ॥ తనరారు నవభాగమును మాషపిష్టంబు నర్విషట్కూగంబు
పూర్వగుడము | క్రమముకంబులక్కలకణ్ణయు రెండేసి భాగము
ల్లూర్చియింపారగున్న చింతగింజలపొట్టు చెన్నొందనొక్కొక్క
భాగంబుమఱియుఁ బర్పాటకంబు | సురలనంగంబులుసాంపుగ
నభయంబు నొక్కొక్క భాగంబు నునిచికల్వ || మందుభల్లాతకీ
బిజమమరఁగూర్చి | త్రొక్కియుంటలుచేసియుఁ దులము
నఱయు | ననుభవముచల్లయన్నంబువారగింప | హఠాని
బహుమూత్రవ్యాధులు మానుచుండు |

సీ॥ ప్రాచినిరునుశుభభస్మములమెత్తు దగచూఁడుదినములు
ద్రాగవలయు | మఱియుఁ జింతలపచ్చిబెఱుగు గంధమునాపు
పాలతోఁమున్నాళ్ళుగ్రోలనలయు | పెనుజీడిగింజలబెల్లము
మూ, డేసి నేరులుగూరిచి చెన్నుమీఱుఁ | గను రసకర్పూర
మును నేడుచిన్నాలనఱతోక్కి నేయుయు నాముదంబు ||
దైలమునుసీరుశావులుదేనెగూర్చి | క్రమముదప్పక లేవ్య
పాకముగవండి | తులముభక్షింప బహుమూత్రములు దొ
లంగు | భుజగిరిపుఁజూచిష్టాములుపోవునట్లు ||

మ॥ మొదలనోవునుముజీడిగింజలుభయమ్ము న్నెండుభాగమ్ములుం |
బదిభాగంబులునింబహ్యవిఠతుల్పాత్రంబునన్వండియిం | పొద

వం జూర్ణము చేసి సహాషధము సంభోగింపఁబఱ్యంబుచే । విది
తంబై బహుమూత్రజాలగదముల్నిఘ్రాతిగా మానదే ॥

సీ॥ భాండంబులో నావుపాలు వోసియు బాతవస్త్రంబుగట్టి
తద్వస్త్రమందుఁ దిలపిష్టచూర్ణంబు దీక్షుకాజెన్నంగి యాకు
ముద్దనువేడ్కనవరగాను । నుంచిపాకముచేసి యొసరయా
రసముతోఁ బంచదారఁగు వంగభస్మమునను । జేర్చిసేవి
చియుఁజెన్నొండఁ బఱ్యంబువాపిష్టమును నన్నునుభవింప ॥
వాసికెక్కిన బహుమూత్ర వర్గములును । దేహతాపంబుచే
గల్గుదాహములును । శాంతిఁబొందునునత్యంతసమృద్ధంబు ।
నై సుఖంబుననుడుదురనుదినంబు ॥

క॥ మరినాగరంబుసేరం ।

ఘోరదామరపాకుచూర్ణ తతియుఁదులంబున్ ।

వరగోక్షీరంబులతోఁ ।

పరిపాకతఁ గ్రోలబోవుబహుమూత్రంబుల్ ।

క॥ చెలువారవంగభస్మము ।

వెలిగారముదేనెతోడనెలయఁగఁగ్రోలన్ ।

నలకందికట్టుచేలో ।

బలికింగొనమానిపోవు బహుమూత్రంబుల్ ॥

సీ॥ పరగనిష్టుక్రాంత వసిగడ్డుతోసూరి జీలకఱ్ఱయుశీతవారిసేన

మదనబుడుతలంబుమఱిగడుగునసూరిజీలకఱ్ఱయుశీతవారిసేన

వరసురాకారంబు ధరనింబఫలసారమునఁ ద్రాగమానును

మూత్రకృచ్ఛి । లరయకవ్యపుగుమ్మ డాకుపిసికినసీళ్ళు

పంచదారయుబెట్టి పానమొకటి ॥ యమరజిన్నంగిమాకు

శీతాంబుచింత । ఔరగుగఁధంబు నచ్చంపుబఱ్ఱెనెయ్యి । యను

భవించినరక్తమేహములుదొలఁగు । బఱ్యములు చేయవల

యునుభవ్యముగను ॥

బహుమూత్రమునకు జాత్యాది నటకములు.

శ్లో॥ [నందినాధీయే] జాతీఫలైక భాగంతుజాతీపత్రం తథా మహా త్ । అఫేనమేకభాగంతు ద్విభాగందిప్యకంతథా । గాంధా రీచతుర్భాగంఖల్వమధ్యే వినిషిపేత్ । నారికేళోదకే నా ధమర్ధయేత్త్రిదినందృఢమ్ । చణకస్యప్రమాణంతు మండలం భషితంయది । మధురాహారభోజితౌ బహుమూత్ర పీ శాంతయే॥

తా. జాజికాయ జాపత్రి పెద్దములక నల్లమండు యివి దినుసుకొక్కొకభా గము ఖురాసానివోమము 3 భాగములు గంజాబియాకు 2 భాగములు యిటుల వీనిని నెల్ల ఖల్వములోనునిచి కొబ్బరికాయనీరుతో 3 దినములు దృఢముగ మర్దించినవ గగింజ లంతేసిమాత్రలుజేసి 1 మండలమువరకు సాయంప్రాతఃకాలముల నేవింపు చుండిన బహుమూత్రము హరించు. పథ్యము మధురాహారముల భుజింపవలయు. (ఈ సేరు పుత్తరేణి యాకుండుములో 1/2 తులము మిరియపుచూర్ణము గలిపి త్రాగినరక్త మేహము హరించు, మఱియు రక్తమేహమునందు చంద్రకళారసమునుకూడ నేవిం పందగు.)

వంగావలేహ యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మూరితంత్రీపు సంసీసంహరిణశ్శృంగమాకు లమ్ । కర్నాసనాకుళీతక్రిం మహిషంచప్రమేహజితమ్ ॥

తా. వంగభస్మము సీసభస్మము యిఱ్ఱికొమ్మ గంధముప్ర త్తిపలుకులుతంకే దువిత్తులు వీనిని సమభాగములుగనూరి బ్రహ్మజ్జిగలో గలిపి త్రాగిన మేహగోగము లు హరించు.

శ్లో॥ పిచుమందస్యనిర్యాసం ధాత్రీక్వాభేనపేషితమ్ । శిలాధాతుసమాయ క్తం శుక్లమేహావినాశనమ్ ॥

తా. మంచివేపంకను వుసిరికెపప్పు కనాయముతో నూరి 10 చున్నముల యెత్తు కర్నూగ శిలాచిత్తు భస్మము గలిపి 40 దినములు నేవించిన శుక్లమేహము హరించు.

మేహములకు వసంతకుంజమాకరము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పృథక్స్వాహాటంబంద్రి త్రియోవంగాహి కాంతపమ్ । చత్వారసాత్పిత్తవిభ్రించ ప్రవాళంవహాక్తికం

తథా | భావనాగవ్యసుధ్గేతు నాసాశ్రీద్విజలైర్నిప్రాణామో
 చకందరసై స్సప్తక్రిమాద్భావ్యం పృథక్పృథక్ | శతపత్రీ
 రసేనైవ మాలత్యాః కుసుమైస్తథా | పశ్చాన్మృగమదై
 రాభ్యవ్యసుసిన్ధో రసరాట్కవేత్ | కుసుమాకర విఖ్యాతోవ
 సంతపనపూర్వకః | వల్లద్వయమితస్నేవ్య స్సితాజ్యనుధు
 సంయుతః | వలీపలిత హృస్నేధ్యః కామధస్సుఖదస్సదా | మే
 హాఘ్నః పుష్టి వశ్యేష్టః పరంవృషోరసాయనః | ఆయుర్వృ
 డ్దికరః పుషాంప్రిడా జననము త్తమమ్ | క్షయకాసత్ప్రోస్తా
 దశ్వాసర క్తవిషా ర్తిశీత్ | సితాచందనసంయు క్తమాఘ్నపిత్తాది
 రోగజితీ | హాంతిపాండ్వమయాన్ శూలాన్ మూత్రఘా
 తాశ్శరీంహ రేత్ | యోగవాహిత్యదం సేవ్యంకాంతి శ్రీర్భ
 లవర్ధనమ్ | సుసాత్మ్య మిష్టభోజీగ రమయేత్కీమదాశత
 మ్ | మదనం మదయన్నదముజ్వలయన్ ప్రమదా నివహం
 నతివిహ్వలయన్ | సురతై స్సుఖదైర్రితివివృచనై ర్భవసా
 రజుషామయ మేవసుహృత్ ||

తా. సువర్ణభస్మము 2 భాగములు రజతభస్మము 2 భాగములు వంగభస్మము
 8 భాగములు సీసభస్మము 3 భాగములు లోహకాంతభస్మము 3 భాగములు రసభ
 స్మము 4 భాగములు అభ్రకభస్మము 4 భాగములు పగడభస్మము 4 భాగములు ము
 త్తీయపుభస్మము 4 భాగములు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి ఆవుపాలు చె
 టుకు అడ్డసరము అనువానిని కషాయములతోను చందనము వట్టివేరు వరువేరుపసవు
 అనువాని కషాయములతోను అరటిగడ్డ దామెర బాజిమొగ్గలు అనువానిరసములతో
 నువెవ్వేరుగ యేఠేసిహార్లు భావనజేసి పిపవ కస్తూరితో భావనజేసిన వసంతమనుమా
 కరమను పోరంబులుగు నీయాషభము శ్రేష్ఠంబైనదిగ నగుచున్నయది. పిదప అందు
 2 వల్లములయెత్తును శర్కర నెయ్యి తేనె అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన
 ముదమి మేహము క్షయము కాసము దిప్పి ఉన్మాదము శ్వాసము రక్తవిషదోషము
 లు పొందువులు తూలులు మూత్రాఘాతము అశ్మరి అనురోగముల హరింపంజేయుట
 యేగాక కామసుఖము పుష్టి వీర్యవృద్ధి ఆయుర్వృద్ధి ప్రజ్ఞోత్పత్తి కాంతి బలము
 అనువానిని సుగాగులుగంజేయు. మఱియు నీరసాయనమును వంచవార చందనము
 అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన ఆఘ్న పిత్తాదిరోగములు హరించు. పథ్యము

తక యధేష్టయగు భుజింపుచు నీయాపథమును నేవింపుచుండిన 100 గురుశ్రీలతో రమించుటకు దగిన శక్తిగలవాడై కగుకామాతురుడై కడుసుఖకరసురతముల వలన మదోన్మత్తుడై శ్రీలమదము నణించువాడైయుండు కావున సంసారసుఖము నెఱింగి నవాని కీయాపథము స్నేహితునివలె హితమును నేయుచుండు:

సర్వమేహములకు మహానంకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ వంగంకాంతందగగనం హేమపుష్పంసమంసమమ్ |
కుమాంజనతోభావ్యంసప్తవారంభిషగ్వరైః |
ఏషవంకేశ్వరోనామప్రమేహాన్ వింశతీంజయేత్ |
మూత్రీకృచ్ఛ్చ్రీంసోమరోగంపాండురోగంమహాశ్మరీమ్ |
రసాయనవరశ్రేష్ఠో నాగార్జునవినిర్మితః ||

తా. వంగభస్మము లోహకాంతభస్మము అభ్రకభస్మము నేలతంకేడువిత్తులు పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కలుబందరసమునో 7 మార్లు భావనజేసి రోగబలానుగుణ్యముగ నేవించిన 20 మేహములు మూత్రకృచ్ఛ్చ్రీము సోమరోగము పాండురోగము ఆశ్మరీ ఆనువానిని హరింపజేయుటయం దీరసాయన శ్రేష్ఠంబై వదని నాగార్జునుడు వచించె.

మేహకుంజర కేసరీ రసము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] రసగంధాయసాంభ్రాణి నాగుం వంగం సుచర కమ్ | వజ్రకంఠా క్షికంసర్వమేకీకృత్యవిచూర్ణయేత్ శతా వరీరసేనైవగోళకంశుష్కమాతపే తథాశుష్కంసముద్ధృత్యై శరావేసుద్యధేక్షీపేత్ | సంధిలేపంమృదా కుర్యాద్గర్తాయాం గోమయాగ్నినా | పుటేద్యాపచ్చతుర్యాంసముద్ధృత్యైసాంక శీతలమ్ | శ్లక్షణంఖల్వేవినిషీప్యగోళంతంమర్దయేద్దృఢమ్ | దేన బ్రాహ్మణపుంజాంచ కృత్వా శృత్వాచకుప్యకే | ఖాదేద్వల్ల ద్వయంప్రాతశ్శీతంచానుసి బేజ్జలమ్ | తథాసర్వప్రమేహాంశ్చ జయేన్నాసప్రియోగతః | తుష్టిం తేజోబలంనర్ణంశుక్ర వృద్ధించ

నారుణమ్! అగ్నేర్బలంవితనుభే మోమేకుంజరకేసరీ దివ్యం
రసాయనం శ్రేష్ఠం నాత్ర కార్యాచిచారణా॥

తా శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము లోహభస్మము అధికభస్మము
సీసభస్మము వంగభస్మము సువర్ణభస్మము వజ్రభస్మము ముత్తియపుభస్మము వీనినెల్ల
ఋభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిల్లి పీచరవేళ్ళరసముతో మర్దించి బిళ్ళజేసి
మొండెనెండించి దృఢమైన శరావముల యందునిచి దానిమట్టుచీలమన్ను లేపనము
జేసి గుండ్రవ్వి దానిలోనునిచి 4 రూపాలు ఆవుపిడకలతో పుటంబిడి సాఁగశీత
మునదీసి దేవగురు బ్రాహ్మణ ఆతిథుల పూజించి ఖల్వములోనునిచి బాగుగమర్దిం
చి చూర్ణముజేసి కుప్పెలోనునిచికొని యందు 2 వల్లములయెత్తును ప్రాతఃకాలమున
సేవించి వొకింత కీతోదకమును వెంబడిగ ద్రాగవలయు. ఇటుల 1 మాసమువరకు
సేవింపుచుండిన సర్వమేఘముల హరింపజేసి సంతోషము తేజస్సు బలము వర్ణము
స్మర్యవృద్ధి అగ్నిదీపము అను నానిని నిస్సంశయముగ గలుగజేయు. ఇది శ్రేష్ఠం
రసాయనంబుగ నున్నయది.

పంచలోహ రసాయనము.

శ్లో॥ [సిద్ధతసార్ణవే]మృతాధ్రీంకాంతలోహంచ నాగవంగావిశో
ధినా । యథోత్తరంభాగవృధ్యాఖల్వముధ్యేవినిక్షిపేత్ । తల
పోతేన వారాహ్యోశతావర్యా హిమాంబునా । భావనాత్ర
ప్రకర్తవ్యా యాముయామం పృథక్ప్రీధక్ । చణమాత్మ
వటీంకృత్వానవనితేన సేవయేత్ । ప్రాతరుత్థాయవిధిగా సర్వ
మేఘకురాంతికః । శాల్యన్నంనపటోలంచతండులీయకవాస్తు
కమ్ । మత్స్యక్షీముద్గయాపం చాఘ్రపక్వంకడళీఫలమ్ ।
అర్ఘానిగ్రహణీనోషముత్రకృచ్ఛాశ్శరీపృషుత్ । కామి
లాంపాండుశోభంచాప్యపస్కారం క్షుతిక్షుయాత్ । రక్తకాసం
నిహంత్యాశు పంచలోహరసాయనమ్॥

తా. అధికభస్మము 1 భాగము లోహకాంతభస్మము 2 భాగములు సీసభ
స్మము 3 భాగములు వంగభస్మము 4 భాగములు యిటుల వానినిఖల్వములోనునిచి
ంగేడు నేలతాటిగడ్డలు పిల్లిపీచరవేళ్ళు రక్తచందనము అనువాని కషాయములలో

ప్రతిదానిచే నొక్కొక జాము మర్దించి పెనగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున వెన్నలో నేవించిన సర్వమేహములు హరించు. మఱియు దీని యందు వరివంటకము పొట్లకాయ చిఱ్ఱిహార చక్రవర్తిహార పొన్నగంటిహార పెసరకట్టు అరటికాయ అనువానిని భుజించుట పధ్యకరము. మఱియు నీయాషధసేవ నవలన మూలరోగము పంగ్రహణి మూత్రకృచ్ఛము ఆశ్మరి కామిల పాండువు చాపు ఆపస్మార క్షతక్షయము రక్తకాసము హరించు.

సర్వమేహములకు చంద్రోదయ రసము.

శ్లో॥ అభ్రీకంగంధకంసూతం పంగభస్మసమాంశకమ్ |
 ఏలశిలాజతుంచైవ రంభాసారేణమర్దయేత్ |
 ప్రమేహన్వింశతింహన్యా త్కామిలాపిత్తనాశనః ||

తా. ఆభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన రసము పంగభస్మము యేలములు శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు వీరిని సుభాగములంగ ఖల్వములోనునిచి అరటి గడ్డరసముతో మర్దించి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేవించిన 27 ప్రమేహములు కామిల పిత్తరోగము హరించు.

మేహ శూలలకు.

క॥ తాళకమువంగభస్మము | కాళగదంకేడుపంచకంబునుధరణికా |
 గ్రోలగాశుద్ధకట్టలు | గూలారినమేహశూలకులముదొలంగుకా॥

పంచపాది చంపకమాలికా॥ ఉలిమెడువేళ్లుపల్లెనునొప్పగు కొమ్మనఁ బిండివేరునుకా॥ వెలసిన భూమిధాత్రిముల వేరుల నాములు దోస విత్తులుకా॥ పలుపసిగడ్లుతోమరియుబాగుగమర్దన చేసిశీఘ్రిముకా॥ బలుమఱుమేహదోషములుపాయునిజంబు ధారుణీస్థలికా॥

అసాధ్యమేహ పిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేహృదిశిరస్యంనే పృష్ఠే మర్మకు చో
 ణ్ణితాః | సోపద్రవాదుర్బలాగ్నిః పిటికా పరివర్జయేత్ ||

తా. గుదము హృదయము శిరము భుజశిరస్సులు పిచ్చ మర్మస్థలము అనువాని వైమేహపిటికలుజనించిన శ్లో॥ తృట్కూసమాంససంకాచామేహహిక్మామదజ్వరాః

విసర్వమర్మసంకోధాః పిటికా నాముపద్రవాః॥' అనగా దప్పి పొడిదగు మాంస సంకోచము మోహము యొక్కిళ్ళు మదజ్వరము విసర్పి మర్మస్థలములయందుపట్టు అనునుపద్రవములు గలవాడై అగ్ని దీపనము లేకుండాడి పిటికారోగిని వైద్యుడు వర్ణింపవలయును మఱియుతంత్రాంతరసములయందు “శ్లో॥రజఃప్రసేకాన్నారీణాంమాసి మాసి విసద్ధృతి । కృతస్నిం శరీరం దోషాంశ్చ నప్రమేహంత్యతస్త్రీయః॥” అనగా స్త్రీలు ప్రతిమాసమునందు ఋతువగుటవలన సర్వశరీర దోషములు శుద్ధంబులగు దానంజేసి స్త్రీలకు ప్రమేహము జనించుటలేదనియు జనించుటకు నిదివరకెవ్వరికి ననుభవసిద్ధంబుగ లేదనియు తదితరరోగములు జనించుట ఆసంభవములనియు జెప్పబడియున్నది. ఐనను నీనిషయము వాదాస్పదముగ నున్నది. దీనివెవ్వరు విశదముగ నిర్ణయము జేయలేదు.

శ్లో॥ మర్మణ్యం సే గుదే పాణ్యోస్తనే సంధిషు పాదయోః ।
పిటికా యదిజాయంతే ప్రమేహీ నచజీవతి ॥

తా. మర్మస్థలములు భుజిశిరస్సులు గుదము చేతులు స్తనములు కీళ్ళు పాదములు అనువానియందు మేహపిటికలుజనించిన ఆమేహారోగి జీవింపడని తెలియవలయు.

మేహపిటికా చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శరావికాదిపిటికా శ్శోభవత్సముపాచరేత్ ।
అపక్వవ్రణవత్సర్వం సాక్షాత్ప్రగ్రూపమేవచ ।
పిటికాస్సంధిజాతాశ్చ త్వరయా రక్తముద్ధరేత్ ।
జలూకాలాబుశ్పంఘైర్వా పచనై ర్వాచికిత్సకైః ॥

తా శరావికాది మేహపిటికల శోభవలనేచికిత్సింపవలయు. పిటికలయందపక్వ వ్రణపూర్వరూపములే గలిగియుండు. సంధిజనిత పిటికలయందు జలగలు సారకాయబుట్టలు కొమ్ములు ఆనువానిచే శీఘ్రముగ రక్తమునైన ప్రవింపజేయవలయు లేక వానిని పడునటులంజేసియెన చికిత్సింపవలయు.

మేహవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ అరుష్కరాఖ్యబీజాని చాత్సర్జితంసమంతథా । రసభస్మతదర్ధంచ గంధకంక్షౌద్రమర్దితమ్ ।
ఖాద్యంఘృతేన నిష్కార్థం మేహవ్రణప్రశాంతయే॥

తా. జీడిపలుకులు ఏలకులు దాచినచెక్క అమృతక నాగకేసరములు ఇవి దినుసుకు సమభాగములు వీనికి క్షే భాగము శుద్ధిచేసిన రసభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధ కము ఇటులవీని నెల్ల ఖల్యములోనునిచి లేనెలో మర్చించి క్షే నిమ్మప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సాయంప్రాతఃకాలముల నొక మాసమువరకు నేవింపుచుండిన మేహపిటికలు హరించు. పథ్యము చప్పిడియన్నము ఆవుపాలు ఆవుముజ్జిగ వీనిని నేవింపవలయు.

మ॥ పౌసఁగ౯ మ్లేచ్ఛమునావువెన్నయును దాంబూలీసహదేవియు ।
 న్నొసగ౯బంగరుప్రత్తియాకురసము న్నింపారమర్దించియు౯ ।
 వసుధస్థేబుభిరంగిచెక్కతునుకల్వస్వంబుగాఁబోకఁలు౯ ।
 ఎసగా రేఱునురెండుసేర్లువిడియాభాగాలుమిశ్రించి సం ।
 తస మొండ౯విడియంబుసేయఁజనుగాత స్థేహగ్రఁథ్యాదులు౯॥

క॥ వెలుమసంధ్యాకరసమును । దిలసారమురెండుఁగూర్చి తెలి
 విగఁద్రాగ౯ । నెలకొన్న మేహవ్రణములు । దొలఁగును
 రవిగన్నఁదమము దొలఁగినరీతి౯ ॥

మేహములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణశాలిగోధూమ పష్టిజాంగలజామి
 వం । విణ్యాకంఠిలజంతక్రం నవసీతముపోదకీ । తండులీయక
 ధత్తూరం జీవంతీశిగుపల్లవమ్ । ముద్గమూషా మృతాధాత్రీ
 పటోలం వత్సకంమధు । ఔదుంబరఫలంబాల పక్వంచదళీ
 ఫలమ్ । రంభాప్రసూనం గాంకేరీ ఝరసీ డుండుకంతథా ।
 కపిత్థంమేషశృంగీచ ముష్కకంకతకంతథాః కారవల్యాఖా
 కణ్ణీచ తిక్తవర్గానియానిచ । వ్యాయామ స్నానమభ్యంగం
 ప్రమేహేషు హితంసదా ॥

తా. ప్రాతవిష్యము గోధుములు 60 దినములకుఫలించెడువడ్లుజాంగలమాంసము తెలికపిండి మజ్జిగ వెన్న బచ్చలికూర చిఱ్ఱికూర పొన్నగంటికూర మనుకూలకూర రేతమునకూర పెసరకట్టు తిప్పతీగ ఉసిరికకాయ పొట్లకాయ కొడిసె

కాయ తేనె మేడికాయ లేత అరటికాయ అరటిపువ్వు పులిచింత చేతరాశికుర మందిలపుకాయ వెలగపండు వద్దికుర మొక్కపుకాయ ఇండుపుకాయ కాకరకాయ యెలుక చెవికుర చేసుగల పదార్థములు సంచారము అభ్యంజనస్నానము వీనిని సేవించుట మేహరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

మేహములయంద పథ్యము.

శ్లో॥ దధిమధుగుడసర్పిః క్షీరమామ్లంచ హింగు | లవణలశుననిద్రా
సంగమమత్స్యమాంసమ్ | తిలసర్వ పశునీచ నారీకేశాంబు
పిప్లం | బృహతి పసకకందం మేహీనాం శత్రువర్గః ||

తా. వెలుగు కల్లు బెల్లము నెయ్యి పాలు వులుగు యింగువ వుప్ప మెల్లలి పగటినిద్ర స్త్రీసంగమము మత్స్యమాంసము నువ్వులు ఆవాలశొంతి టెంకాయనీరు పిండివంటకములు ములకకాయలు తనసపండు కందగడ్డ ఇవి మేహరోగములయంద పథ్యకరంబులు.

మూత్రకృచ్ఛి నిదానము.

శ్లో॥ [చరకే] వ్యాయామతీక్ష్ణరూక్షౌచ్చ మద్యమత్స్యాతి
సేవనాత్ | అజీర్ణాదతివేగాచ్చమూత్రకృచ్ఛిప్తకంభవేత్ ||

తా. మిక్కుటముగ సంచారముసేయుట తీక్ష్ణ రూపముగల పదార్థములు కల్లుమత్స్యములు వీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట గుఱ్ఱము మొదలగువానినెక్కి కడువేగముగ సంచరించుట ఈ కారణములవలన 8 నిధములైన మూత్రకృచ్ఛిములు జనించు.

వాతమూత్రకృచ్ఛి లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రాస్థిలాద్యవేత్పీడాకష్టాన్మూత్రాయతేముహూః |
మేధ్రీవంక్షేవేదనాచ కృచ్ఛోవాతాధికోభవేత్ ||

తా. కడువేదనాయుక్తమై కడుకష్టముమీదపలుమారు కొంచెకొంచెముగా మూత్రము వెడలుట మేధ్రీము అండసంఘలు చకారమువలన పొత్తికడుపు మూత్రాశయము అనువానియందు తీవ్రమైనవేదన గలుగుట ఈ లక్షణములుగిదివాత మూత్ర కృచ్ఛిమని చెప్పవలయు.

పైత్యమూత్రకృచ్ఛ్చిలక్షణము.

శ్లో॥ పీతంర క్తంసలుగ్దాహం మూత్రకృచ్ఛ్చించ పిత్తశమ్ ।

శీతలేచావగాహశ్చపిత్తేయోజ్యంసు శీతశమ్ ॥

తా. పొట్లతోగూడి పచ్చనివర్ణముగాని లేక యెఱ్ఱనివర్ణముగాని గలదైని ప్పవలె మండుచు కొంచెకొంచెముగ మూత్రము వెడలిన పిత్తజమూత్ర కృచ్ఛ్చిమని తెలియవలయు దీనియందు శీతోదకములలో గ్రుంకుట శీతలపదార్థముల నేవించుట సాతకరము

శ్లేష్మమూత్ర కృచ్ఛ్చి లక్షణము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] వస్తాలింగే గురుత్వంచ మూత్రేచ్ఛిలతా ।

కఫాత్ శ్వయధుశ్చభవేత్కృచ్ఛ్చించమనస్వేదనంజయేత్ ॥

తా. పొత్తికడుపు మేఘము వాచి జడసుగనుండుట మూత్రముజిగటగపె డలుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజ మూత్రకృచ్ఛ్చిమని తెలియవలయు. దీనిని వమనస్వేదన క్రియలచే శమింపజేయవలయు.

శుక్లమూత్రకృచ్ఛ్చిలక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్మానవాతంశూలంచ మూత్రసంగం కరోతిచ ।

అశ్మరీహేతుకం పూర్వం మూత్రాఘాతో హ్యాయంభవేత్ ।

సశుక్లంమూత్రయేత్కృచ్ఛ్చిచ్చాదిదంచాశ్మరి లక్షణమ్ ॥

తా. వెన్నను గుదియదీసుట లేక కడుపుబ్బుట మేఘములో శూలగలుగుట మూత్రోత్పన్నమగునుగానుండుట ఈ మూత్రాఘాతము అశ్మరీరోగోత్పత్తికి కారణంబు గనగుట మూత్రముతోడ శుక్రధాతువు కొంచుకొంచుముగ స్రవించుట ఈ లక్షణము లుగలది శుక్రమూత్ర కృచ్ఛ్చిమని తెలియవలయు మఱియు నీ లక్షణములే అశ్మరీ కృచ్ఛ్చిమునందు సగా గలిగియుండు.

వాతకుండలి మూత్రకృచ్ఛ్చి లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్రమల్పగన రంధ్రార్తి రాధ్మానం

గురుకండుతా । సరుంజమూత్రరోధశ్చ కృచ్ఛ్చియం

వాతకుండలీ ॥

తా. మూత్రద్వారమున మూత్రము వెడలునపుడు చురుకుగలిగి యొక్కొక్క గొట్టుగ స్రవించుట వెన్నును గురియదీసుట జడతర్లయు దురదగలుగుట యోత్తికణు ప్రసందు వాతవేదన మూత్రప్రతిబంధముగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతకుండ | మూత్రకృచ్ఛమని తెలియవలయు.

శల్యజమూత్రకృచ్ఛ) లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మూత్రవాహిషుశత్యేన త్త తేష్వభిహతేషుచ |
 మూత్రకృచ్ఛ) తదాఘాతా జ్ఞాయతే భృశదారాణమ్ |
 వాతకృచ్ఛ)ణ తుల్యాని తస్యలింగాని లక్షయేత్ |

తా. మూత్రమును వహించు ప్రోతస్ఫులయందు శల్యము బ్రవేశించుటవలన గాయము గాని లేక దిబ్బగాని గలుగుటచే కడుదారుణమైన మూత్రకృచ్ఛము జనించు ఇదియ శల్యవూత్రకృచ్ఛమనంబడును. దీనియందు వాతమూత్రకృచ్ఛ)లక్షణంబులే గలిగియుండు.

పురీషజ మూత్రకృచ్ఛ) లక్షణము.

శ్లో॥ శక్యత్స్తు ప్రతీసూతా ద్వాయు ర్విగుణతాంగతః |
 ఆధ్వానం వాతసంగంచ మూత్రసంగం కరోతిచ ||

తా. మలము బంధించుటవలన వాతము వికారమునుకొను ఆధ్వానము వాతశూల మూత్రప్రతిబంధము ఆనువానిని గలుగజేసిన పురీషజస్యమూత్రకృచ్ఛ)మని తెలియవలయు.

సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛ) లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యవాఫేయే] వాతపిత్త కఫేచిగ్నం వాదు క్తంచ పృథ
 కృథక్ | తత్సమస్తం భవేద్యత్ర సకృచ్ఛ) స్సన్నిపాతికః ||

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛ)ములకు ప్రత్యేక ప్రత్యేకంబుగ జెప్పంబడిన లక్షణంబులన్నియుంబడి సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛ) మనంబడు క్రడువేగము గలదై మూత్రం బొక్కొక్కబొట్టుగ వెడలుట మూత్రము వెడలునపుడు మేద్రుణులొ నొచ్చుట పాత్తికడుపులో గడ్డలుకట్టి మెదలుట బచ్చగ గాని ఎఱ్ఱగ గాని మూత్రము వెడలుట మేద్రుణులో పొట్టుబొనుచుట దప్పిగలుగుట తఱచుగ మూత్రము కొంచ

కొంచముగ వెడలుట మేఘమునాచుట అన్నము జీర్ణము గావించుట శరీరమువాచు
టవమనంబులగు ఈ లక్షణంబులుగల మూత్రకృచ్ఛిరోగి యుచుండునపుడు కేగు
నని తెలియవలయును.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] అష్టస్యూర్ముత్రకృచ్ఛ్యాణి రూక్షతీక్ష్ణోష్ణ
ఖాదనాత్ | వాతాత్సశూలంస్రవలి మూత్రంపిత్తనదాహ
కృత్ కఫేన శీతలంసాంద్రం సుశ్చికిత్స్యం త్రిదోషజమ్ |
రక్తజం రక్తసంస్రావి శుక్లసంస్రావి శుక్లజమ్ | అశ్మాశ్మరీ
వస్తిగతా భిన్నాసా శర్కరాశ్మరీ ||

తా. తీక్ష్ణద్రవ్యములు రూక్షద్రవ్యములు ఉష్ణకరభోజనము వీనిని నేమిచుట
వలన రి విధముల మూత్రకృచ్ఛిములు జనించు అందు మేఘమున శూలగలిగి మూ
త్రం బాకొకబొట్టుగ వెడలిన వాతమూత్రకృచ్ఛిమనియు మూత్రము వెడలునపు
డు మేఘమున నగ్నివలెనుండుచుండిన షైత్యమూత్రకృచ్ఛిమనియు మూత్రము దల్లగ
దట్టుముగ వెడలిన శ్లేష్మమూత్ర కృచ్ఛిమనియు తెలియవలయు. త్రిదోషమూత్రకృ
చ్ఛింబసాధ్యంబు. రక్తజమూత్రకృచ్ఛిమున రక్తము స్రవించు. శుక్లజమూత్రకృ
చ్ఛిమున శుక్లముగాని లేక మూత్రము శుక్లవర్ణముగ గాని స్రవించు. సౌత్తికడుప్త
నందు రాశ్యుజనించి మూత్రద్వారము నడ్డగించిన మూత్రకృచ్ఛిశ్మరియనియు యి
సుకవలె మూత్రము వెడలిన శర్కరాశ్మరీ మూత్రకృచ్ఛింబనియు తెలియవలయు.
కావున ఈ రి విధములైన మూత్రభేదముల వలన తల్లక్షణములవలన వాని సాధ్య
సాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సం జేయవలయు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ప్రయోగ శ్శమయోద్వ్యాధి మన్యామయ
మదీరయేత్ | నాశావశుద్ధస్తుతయా శయమేన్న సమారయేత్ ||

తా. ఔషధప్రయోగమువలన ఏకదోష జనితరోగములు హరించు. మఱి
యు ద్వంద్వ త్రిదోష జనితరోగములయం ఔషధమును బ్రయోగించిన తదితర రో
గములు జనించు అట్లగుటజేసి ఏకదోష జనితంబులగు వాతపిత్తశ్లేష్మ మూత్రకృ
చ్ఛిములకే చికిత్సంజేయవలయు. ద్వంద్వ త్రిదోషజనిత మూత్రకృచ్ఛిములుకుదు
రుటదుర్లభంబగుటచే వానియందు చికిత్స చేయజనదు.

వాత మూత్రకృచ్ఛిమునకు మూత్రకృచ్ఛాంతక రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] * మృతంసూతం తామ్రభస్మ శిఖితుత్థం
చటంకణమ్ | శతావరీరసేనై వదిన్దై కంమర్దయేద్దృఢమ్ | తద్దో
శంసార్ష పేతైలే పాచ్యం యామంచ చూర్ణయేత్ | మూత్ర
కృచ్ఛాంతకః క్షౌద్రైద్దేయం గుంజా చతుష్టయమ్ | భక్ష
ణాన్నాత్రసం దేహో మూత్రకృచ్ఛిం నిహంత్యలమ్ |
తులసీతిలపిణ్యాకం బిల్వం మూలం తుపాంబుచా | కర్ణైకమ్
నుపానేన † వాతకృచ్ఛాంతకోభవేత్ ||

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము ఖడ్గిజేసిన మైలుతుత్తము శేల్చినవెలిగార
ము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిల్లిపీచరనేళ్ళ రసముతో 1 దినము
బాగుగ మర్దించి ముద్దజేసి ఆవనూనెతో 1 ర్షూము వరకు వండి చూర్ణముజేసి 2
గురిగింజలయొత్తును తేనెతో సేవించిన మూత్రకృచ్ఛిములుహరించు. లేక ఈమూత్ర
కృచ్ఛాంతకరసమును తులసియాకు గానుగ పిండి మాశేడువేరుపట్ట ఆసుదానిని కర్ణ
ప్రమాణము గ్రహించి వుముక నీటితో గ్రాక్కి ‡ నౌటూకు ప్రమాణము రసముదీసి
ఈ యనుపానముతోడ 4 మాసములు సేవింపుచుండినమూత్రకృచ్ఛిము హరించు.

వైత్యమూత్రకృచ్ఛిమునకు లఘులోకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసభస్మచభాగై కంచతుష్కంశుద్ధగంధకమ్ |
పిష్ట్యైరాటికాః సూర్యారసపాదంచటంకణమ్ | క్షీ. రేణపిష్ట్యా
రుధ్వాస్యం భాండేరుధ్వాపుటేపచేత్ | సాంగశీతం విచూ
ర్ణ్యాఫలఘులోకేశ్వరేరసః | చతుర్గుంజోఘృతైద్దేయోమూరీ
చైకోనవింశతిః | ధాత్రీమూలం వలైకంతుచ్యజా క్షీ. రేణ
పాచయేత్ | శర్కరభావితంచానుసీతంకృచ్ఛిహారంపరమ్ ||

* శతావరీరసైఃపిష్ట్యా మృతసూతంచ తామ్రకమ్ |

శిఖితుత్థంచ తుల్యాంశం దివైకంమర్దయేద్దృఢమ్ ||

† సురయావాసువర్చతైః |

‡ నౌటూకుయన - నేరున కెనిమిదవ భాగము,

తా. రసభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 4 భాగములుఇటుల వీని నిఖల్వములోనునిచి మిర్చించి గవ్వలలోనునిచి సావరసమునకు 4 భాగము వెలిగారమును మేకపాలతోనూరి గవ్వయూతులవై మెత్తి గట్టికుండలోనునిచి దానిమాతీ మూకుడుచేచూసి చీలుమన్ను లేపనముజేసి మాడవండా లఘుపుటంబిడి సాంగతితలమున నించి యందలి గవ్వలదీసిమిర్చించి చూర్ణముజేసి 4 గురిగింజలయెత్తును నెయ్యి 19 మిరియములు అనువాని యనుపానముతో గానిలేక 1 పలము వుసిరికవేళ్ళనునూరి పావుసేరు మేకపాలలోగలిపి కాచి గాని లేక శర్కరతో భావనజేసిగానిసేవించిన పిత్తమూత్రకృచ్ఛము హరించు.

పిత్తమూత్రకృచ్ఛమునకు యష్టాద్యదిక సాయము.

శ్లో॥ యష్టిగోక్షురకంపథ్యావిదారీచక శేరుకమ్ | కషాయంససితా
క్షౌద్రం రసభస్మయుతం పిబేత్ | మూత్రకృచ్ఛిం హర
త్యాశు సప్తాహాష్టిత్రిసంభవమ్॥

తా. అతిమధురము పల్లెను కరక్కాయలు నేలగుమ్మడు నెమ్ముటములుఅను వాని కషాయములో శర్కర తేనె రసభస్మముగలిపి 7 దినములు ద్రాగిన పిత్తజమూత్రకృచ్ఛము శీఘ్రము హరించు (నీరుకట్టు వ్యాధియందు 4 గురిగింజలయెత్తులఘు లోకేశ్వరరసమును కడికెడు అందుగాను పాలెడు వుసిరికెపప్పు నౌటాను ప్రమాణము జీలకఱ్ఱ అనువాని కషాయానుసానముతోడ సేవించిననీరుకట్టువ్యాధి హరించు.)

శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛమునకు చక్రధర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిధానే] సూతం స్వర్ణంచ వైక్రాంతం మృతం
తుల్యం విమర్దయేత్ | చాండాలీ రాక్షసిద్రావైద్వియా
మాంతంచగోళకమ్ | శుష్కంబధ్యాపులేచ్ఛాసాః కరీభా
గ్నామహాపుటే | మాషమాత్రం లిహేత్క్షౌద్రైర్మూత్రకృ
చ్ఛింప్రశాంతయే | జయంతీం వాజయాంశ్లేష్మ కృచ్ఛిమ
త్తండులోదక్షైః॥

తా. రసభస్మము స్వర్ణభస్మము వైక్రాంతభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వీని బలరక్కుసిగడ్డ అనువానిరసములతో 2 జాములు మిర్చించి ముంటజేసి నీడనెండించి దానిని మూలలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యేలు

పిడకలతో 1 దినము పెద్దపుటంబిడి మాషప్రమాణమును తేనెతో సేవించిన మూత్ర కృచ్ఛము లేక తక్కులివేరునుగాని కరక్కాయనుగాని బియ్యపుకడుగుతోనూరి ఈ యనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛము హరించు.

శుక్లమూత్రకృచ్ఛమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ రసః పాషాణభేదీచరజనీ గుడకాంజికైః ।
అనేనై వానురానేన మూత్రఘాతాశ్శరీ ప్రణుత్ ॥

తా. ఉత్తరోత్తర జెప్ప బడు పాషాణభేదియను రసమును పసపుమార్లము బెల్లము కలి అనువాని యనుపానముతోడసేవించిన మూత్రఘాతము శుక్లశ్శరీ హరించు.

మూత్రకృచ్ఛమునకు తిలాదిక్షౌరము.

శ్లో॥ [అయ్యైదే] తిలాపామార్గ దళీ పాలాశయవసంభవః ।
దగ్ధ్వా తద్భస్మచాదాయ వస్త్రఘాత జలైః కురు ।
జలేన శుష్కేనితారం ద్వితమ్కం మూత్రకృచ్ఛనుత్ ॥

తా. సువ్యలదంటు వుత్తరేణు అరటి మెరుగ యవలదంటువీనిని సమభాగ ములుగకొల్పి బూడిదజేసి నీళ్లలోగలిపి వస్త్రఘాతముచేసి నీరిగురువరకొండించి యంసు 2 నిమ్మములయొత్తును పాచినీళ్లతో సేవించిన వాతకుండలి మూత్రకృచ్ఛము హరించు.

సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛమునకు ద్రాక్షాది కషాయము.

శ్లో॥ ద్రాక్షాశటీ బలాయస్థీ క్వాథం చందనసంయుతమ్ ।
వైక్రాంత భస్మనంపీత్వా కృచ్ఛహంతి త్రివోషజమ్ ॥

తా. ద్రాక్షపండు నల్లయలివస ముత్తవపులగము యష్టిమధుకను క్రిగంధము వీనిని సమభాగములుగ కషాయముకొచి యందు వైక్రాంతభస్మముగలిపి సేవించిన సన్నిపాత మూత్రకృచ్ఛము హరించు. (మూత్రకృచ్ఛమును హరించుటకై వైశిష్ట్యబడిన చంద్రకళారసమును సగా సేవింపందగు.)

మూత్రకృచ్ఛములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పటోలం మత్స్యశ్రీ దధిమధురం బింబీ
ఫలగుడమ్ । కుమారీ కూర్కాండం త్రపుస మథవోర్వారుక

ఫలమ్ । సితారంభాపుష్పంఘృత పసనధాత్రీద్రుమఫలమ్ ।
 నముద్ధాజీవంతీహిమమఖిల కృత్ర్చేషువిహితమ్ ॥

తా. పొట్లకాయ పొన్నగంటికూర ఆవుపెటుగు మధురపదార్థములు దొండ
 కాయ బెల్లము కలుబంద ముదురుగుమ్మడుకాయ ముబుదోస నక్కదోసకాయ పం
 చదార అరటిపువ్వు సెయ్యి పసనపండు వుసిరికకాయ పెసలు పాలకూర కీతోదక
 ము ఇవి సర్వమాత్రకృచ్ఛములయంగు పథ్యకరంబు.

మూత్రకృచ్ఛములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ తిలసర్షప పిణ్యాకం సత్తైలం బృహ తీద్వయం ।
 అత్యుష్ణం హింగులవణ మాతపం మత్స్యసూరణమ్ ।
 ఆమ్లం మధ్యవిదాహ్యాన్నం కరీరం మిసిమాషకమ్ ।
 పునర్నవం సతాంబూలం కృత్ర్చేషింశతీ శత్రవః ॥

తా. నవ్వులు ఆవాలు తెలికపిండి నూనె చిన్నములక పెద్దములక అత్యుష్ణ
 కరపదార్థములు యింగువ వుప్ప యెండు మత్స్యములు కందగడ్డ పులుసు మద్యము
 విదాహకరమైన యన్నము వెదురుములక సదాప వుద్దులు గలిజేరు తాంబూలము
 ఆననవి 20 మూత్రకృచ్ఛములయం దపథ్యకరంబులు.

మూత్రాఘాత నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] జాయంతే కుప్పితైర్ద్రిష్టై హ్యూత్రాఘాతాస్త్ర
 యోదశే । ప్రాయోమూత్ర విఘాతాద్వై ర్వాతకుండ
 లికాదయః ॥

తా. మూత్ర పురీష శుక్రాదివేగముల నడ్డగించుట యాక్షాన్నాదులభుజించు
 ట వీనివలన వాతాది రోషములు ప్రకోపించి వాతకుండలికాది 18 విధములైన
 మూత్రాఘాతముల గలుగంజేయు.

వాతకుండలికా లక్షణము.

శ్లో॥ రాక్ష్యాద్వేగ విఘాతాద్వాపా యుర్వస్తాసవేదనః ।
 మూత్రమా విశ్యచరతి విగుణః కుండలీకృతః ।

మూత్రమల్పాల్పమథవా నరుజం సంప్రవ ర్తతే ।

వాతకుండలికాంతాంతు వ్యాధిం విద్యాత్సుదారుణమ్ ।

తా. రూక్షకరపదార్థముల నేవించుటవలనగాని లేక మలమూత్ర శుక్రవేగములనడ్డగించుటవలనగాని వాతము ప్రకోపించి వస్తిగతంబై వేదనను గలుగఁజేయుచు మూత్రమును ప్రతిబంధించి వ్యత్యస్తముగలదై కుండలాకారముగ దిరుగుచు మూత్రము కొంచకొంచముగ చురుకుయు క్తముగ వెడలింపం జేయునది వాతకుండలి మూత్రాఘాతమని తెలియవలయు. ఇది భయంకరమైనది.

అష్ఠీలా లక్షణము.

శ్లో॥ ఆధ్యాపయన్ వ స్తిగుదం రుభ్యాపయశ్చోనతామ్ ।

కుర్యాత్ప్రీవారి మష్ఠీలాం మూత్రమార్గావరోధినిమ్ ॥

తా. వాతము పోత్తికడువు నుబ్బింపఁజేసిగుదమునడ్డగించి చంచలముగవున్న తముగనుండు, అష్ఠీలమును గలుగఁజేసి మూత్రమార్గము నడ్డగించినవారాష్ఠీలయని తెలియవలయు.

వాతవస్తి లక్షణము.

శ్లో॥ [నిర్వినాధీయే] వేగం విదారయేద్యస్తు మూత్రస్యా కులో
నరః । నిరుణ్ధి ముఖంతస్య వస్తేర్వస్తిగతోనిలః । మూత్ర
సంగో భవేత్తేన వస్తికుఠీ వివీడితః । వాతవస్తి స్సవిజ్ఞేయో
వ్యాధిఃకృచ్ఛప్రసాధనః ॥

తా. మూర్ఖుడైన మనుజుడు మూత్రమును బంధించుటవలన పోత్తికడుపుయం దలివాతము వస్తిముఖమునడ్డగించి మూత్రమును ప్రతిబంధించి వస్తి కుఠీ అనువాని యందుపీడనుగలుగఁజేయుచుండినవాతవస్తియని తెలియవలయు. ఇదికష్టసాధ్యము.

మూత్రాతీత లక్షణము.

శ్లో॥ చిరందార యతోమూత్రం త్వరయాన ప్రవర్తతే ।

మేహమానస్య మందంవా మూత్రాతీతస్య ఉచ్యతే ॥

తా. దీర్ఘకాలమువరకు మూత్రమును బంధించి యుండుటవలన శీఘ్రముగ వెడలక మెల్ల మెల్లగ వెడలిన మూత్రాతీతమని తెలియవలయు.

మూత్రజర లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రస్య వేగే భిహతే తదుదావ ర్తహేతుకః ।
 అపానః కుపితో వాయు రుదరం వూరమేద్భృశమ్ ।
 నాభేరదస్తా దాధ్మానం జనయే త్తీవ్రవేదనమ్ ।
 తన్మూత్ర జరరంబిద్యా దభోవ స్తి నిరోధజమ్॥

తా. మూత్రవేగము నడ్డగించుటవలనవుదావ ర్తరోగమునకు కారణభూతమై న యనుపానవాతము బ్రకోపించు మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరమును బొడ్డుకింద ఆ ధ్మానమును గలుగంజేయుట మిక్కుటముగ వేదనను గలుగంజేయుట అభోవ స్తివేగ ము నడ్డగించుట ఈ లక్షణములుగలది మూత్రజరమని తెలియవలయు.

మూత్రోత్సంగ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వసా వావ్యథ వానాశే మణౌ వాయుసద్యే
 నహిః । మూత్రంప్రవృత్తం సజ్జేత సర క్తంవా ప్రవాహతః॥
 స్రవేచ్ఛనై రల్పమల్పం సరుబం వాధనిరుజమ్ । విగుణా
 నిలజోవ్యాధి స్సమూత్రో త్సంగసంజ్ఞితః ॥

తా. దుష్టమైనవాతము వెడలిన మూత్రమును వ స్తిమధ్యమునందు గాని లేక మే ధ్రమునందు గాని లేక మేధ్రముయొక్క యగ్రభాగమునందు గాని జేర్చుటచే ముక్తి ముక్తి బలాత్కారము మీద మూత్రమును వెడలింపంజేయుటవలన వాతమువ స్తి జవించి ఘెల్ల మెల్లగ కొంచెకొంచెముగ * దాహాయు క్తముగ లేక దాహవిహీనముగ ర క్తమును స్రవించింపంజేసిన మూత్రోత్సంగమని తెలియవలయు.

మూత్రక్షయ లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షస్య క్లాంతదేహస్య వ స్తి సౌఖ్యేత్తమారుతౌ ।
 మూత్రక్షయం సరుద్ధాహం జనయే తాంతదాహాయమ్॥

తా. రూక్ష మలినదేహముగల పురుషునియొక్క వ స్తియందుండు వాత పిత్త ము వలన మూత్రము క్షయించి చురుకు మంటల గలుగంజేయుచుండి మూత్రక్షయ మని తెలియవలయు.

* దాహమన—చురుకు

మూత్రగ్రంథి లక్షణము.

శ్లో॥ అంతర్వస్తిముఖేవృ త్తః స్థిరోల్పస్పహసాభ వేత్ |
అశ్మరీ తుల్యరుగ్గ్రంథి ర్మూత్రగ్రంథి స్సుఉచ్యతే ||

తా. వస్తియొక్క ముఖమునందు గుండ్రముగ స్థిరముగ చిన్నిదిగనుండుగ్రంథ్యకస్మాతుగ జనించి అశ్మరీతో తుల్యమైన వీడను గలుగంజేయుచుండినమూత్రగ్రంథియని తెలియవలయు.

మూత్రశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్రతస్య స్త్రియంయాతో వాయునా
శుక్రముద్ధతమ్ | స్థానాచ్యుతం మూత్రయతః ప్రాకపశ్చాద్వా
ప్రవర్తతే | భస్కోదక ప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే ||

తా. మూత్రము వచ్చినపుడు దానిని విసర్జింపక స్త్రీసంగము సేయుటవలన వాతము శుక్రము నెగరగొట్టి స్థానభ్రష్టముజేసి మూత్రము వెడలునపుడు తొలుత గాని లేక కడపటగాని నీళ్ళలో భస్మము గలపబడిన చందంబున వెడలింపంజేసి మూత్రశుక్రమని తెలియవలయు.

ఉష్ణవాత లక్షణము.

శ్లో॥ వ్యాయామాద్వాత్పైః పిత్తం వస్తిం ప్రాప్యానిలాయతమ్ |
వస్తింమేధ్రంగుదంచైవ ప్రదహేత్స్యావయేదధః |
మూత్రంహారిద్రమథ వాసర క్తం రక్తమేవనా |
కృచ్ఛాత్పునః పునర్జ్యో రుష్ణవాతం నదంతితం ||

తా. మిక్కుటముగ వ్యాయామముసేయుట మార్గమునడుచుట యెండలో సంచరించుట ఈ కారణములవలన పిత్తము ప్రకోపించి వస్తిగతంబై వాతముతోడం గలసి వస్తి మేధ్ర గుదములయందు మంటను గలుగంజేయుచు కష్టంబు మీన మూత్రమును పలుమారు పచ్చగ లేక రక్తయుక్తముగ లేకయెఱ్ఱగ వెడలింపంజేసినపుష్ట వాతమని తెలియవలయు.

మూత్రస్రావ లక్షణము

శ్లో॥ పిత్తంకఫోవాద్వావాపి సంహన్యే తేనిలేనచేత్
 కృచ్ఛాన్ముత్రం తదాపీతం రక్తంశ్వేతం ఘనంసృజేత్ |
 సదాహంకోచనాశంఖ చూర్ణవర్ణ గభ వేత్తుతమ్ |
 శుష్కంసమస్తవర్ణంవా మూత్రసాదంవధంతితమ్ ||

తా. వాతము పిత్తమునుగాని లేక కఫమునుగాని లేక పిత్తకఫముల 2 నిగాని గట్టిగ జేయుటవలన మూత్రము శుష్కించి స్వల్పమై పసపుగ లేక యెఱ్ఱుగ లేక తెలుపుగ కష్టముమీడ వెడలుట మూత్రమును విడుచునపుడు నుండుట మూత్రము భూమిపైబడి యెండిన గోరోచనము శంఖచూర్ణము అనువాని వర్ణముతో సమానములుగాని లేక సర్వవర్ణములు గలిదిగగాని యుండుట ఈలక్షణములుగలది మూత్రస్రావమని తెలియవలయు.

విడ్విఘాత లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షదుర్బలయోర్వాతే నోదావర్తంసకృద్యథా |
 మూత్రస్రోతో నుపద్యేతి విడ్విస్పృష్టంతథానరః |
 విడ్వంధంమూత్రయేత్కృచ్ఛాద్విడ్విఘాతంపినిర్దిశేత్ ||

తా రూక్ష దౌర్బల్యముగల పురుషునియొక్క వాతములముల సూర్యముఖంబుగజేసి మూత్రవాహినులగు నాడలం జెందించి మూత్రమార్గమువలన మలముయొక్క వాసనగల మూత్రమును కడుకష్టముమీడ వెడలింపంజేసిన విడ్విఘాతమని తెలియవలయు.

వస్త్రీకుండల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ద్రుతాధ్వలంఘనాయాసై రభిఘాతాత్రప్రవీడ
 నాత్ | స్వస్థానాద్వస్తీరుద్వృత్త ఘాలస్తిష్ఠతి గర్భవత్ |
 శూలస్పందనదాహఃక్రో బిందుంబిందుం స్రవత్యపి | పీశిత
 స్తుస్పృశేద్ధారాంసంరంభోద్వేష్టనార్తిమాణ | వస్త్రీకుండలమూ
 హుస్తంఘోరంశస్త్రవిషోపమమ్ | పవనఃప్రబలం ప్రాయో
 దుర్నిచార మబుద్ధిభిః | తస్మిన్పిత్రాన్వితేదాహ శూలం

మూత్రవివర్ణతా శ్లేష్మజాగారవంశోఽస్మిగ్ధగంఢముత్రగ్రా
 ఘనసితమ్ | శ్లేష్మయుద్ధబిలోవస్త్రీః పిత్రోద్గీర్ణేనసిద్ధ్యతి |
 అవిశాంతబిలస్సాధ్యో నచయః కుండలీకృతః | స్యాద్వస్తా
 కుండలీభూతే త్యన్మోహ శ్వాసపీచవ ||

తా. శీఘ్రముగ మార్గమున నడుచుట దుముకుట ఆయాసము-జెందుట తా
 యికట్టె ఆనువానివలన ఘాతముజెందుట వినుగుట ఈ కారణములవలన వస్త్రీస్వ
 స్థానమునువిడనాడి పారలియుల్బి గర్భమువలె కఠినమైనశూల కంపమున తాపము
 అనువానితోడంగూడి యొక్కొకబొట్టుగ మూత్రము వెడలుట వస్త్రీని బలాత్కార
 ముగ పినుకుటవలన మూత్రధార పెద్దదిగ వెడలుట వస్త్రీయందు లోందరగలుగుట
 పొర్లాడుట పీడగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వస్త్రీకుండల మూత్రాఘాతమని తెలి
 యవలయు. ఇది శస్త్రువిషతుల్యంబై భయంకరముగనుండు. ఇందు వాతము తలు
 చుగ ప్రబలంబైయుండుదానంజేసి మందబుద్ధిగల వైద్యుడు దీని వారింపంజేయు
 ట కసమర్థుండుగనుండు మఱియు దీనియం దన్యవోషసంబాధమువలనగలుగు లక్ష
 ణంబు లెవ్వీయనిన విత్తయుత్తంబున దాహము శూల మూత్రవివర్ణతగలుగు. కఫ
 యుక్తంబున జడత్వము వాచుగలిగి మూత్రము దట్టముగ గట్టిగ తెల్లగ వెడలువస్త్రీ
 ముఖమున కఫము నడ్డగించి పిత్రోద్రేకముగనుండిన అసాధ్యంబనియు వస్త్రీముఖము
 నడ్డగింపబడక కుండలీకృతము గాకనుండిన సాధ్యంబనియు వస్త్రీకుండలీ ఖాతమై
 దప్పి మోహము శ్వాసము అనువానితో గూడియుండిన అసాధ్యంబనియు తెలియ
 వలయు.

మూత్రాఘాతమునకు ముస్తాది చూర్ణము.

శ్లో|| [చికిత్సాసారసంగ్రహే] సదాభద్రాశ్మభిన్ములం శతావ
 ర్యాశ్చ చిత్రకమ్ | రోహిణీకోకిలాక్షౌచ షౌంచస్థాలత్రికం
 : టకమ్ | శ్లేష్మపిష్ట్యాసురాపీతం మూత్రాఘాతనిఘాదనమ్ ||

తా. తుంగగడ్డలు కొండపిండివేళ్లు చల్లపిల్లిగడ్డలు చిత్రమాలము కటుకరో
 హిణి నీరుగొబ్బివిత్తులు తామరవిత్తులు సన్నపల్లెరుకాయలు వీనిని సమభాగములగ
 చూర్ణముజేసి యందు 1 తులమును మద్యములోగలిపి కేవలించిన మూత్రాఘాతము
 నశించు.

మూత్రాఘాతమునకుక్షీరయోగము.

శ్లో॥ శ్వేతశితంపయోమాంసీ చందనంతండులాంబునా ।

పిబేత్సశర్కరంశ్రేష్ఠ ముష్ణవాతేనశోశితే ॥

తా. ఆపుపాలను జక్కగకాచి చల్లార్చి యందు జటామాంసి చూర్ణముశ్రీ గంధపుచూర్ణము బియ్యపుకడుగు పంచదార వీనిని తగుమాత్రముగ గలిపి పుచ్చుకొనిన సుష్ణవాతముచే జనించిన రక్తయుక్త మూత్రాఘాతము హరించు.

శ్లో॥ త్రికంటకైరండశతావరీభిస్సిద్ధ పయోవాతమయేనశూలే ।

గుడుప్రగాఢం సమృతంపయోహా రోగేషు కృచ్ఛాదిషు

శస్త్రమేతత్ ॥

తా. సన్నపల్లెరుకాయలు ఆముదపువేళ్ళు చల్లపిల్లిగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగడంచి కషాయముకాచి క్రాగిన వాతముచే జనించి పొట్లలోగూడయుండే డిమూత్రాఘాతమునశించు. సుడియు పాలలో బెల్లము నెయ్యికలిపి త్రాగిన మాతృకృచ్ఛము లన్నియు నశించు.

* అశ్వరీరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతపిత్తకషైస్త్రిస్రశ్చతుర్దీ శుక్లజామతాః ।

ప్రాయశ్శ్లేష్మాశ్రయాస్వర్వాఘాత్యశ్మర్యస్మర్యమోపమాః ॥

తా. వాతాశ్మరి పిత్తాశ్మరి శ్లేష్మాశ్మరి శుక్లాశ్మరి అనఅశ్వరీరోగములు 4 విధములు. ఈ 4 సుతలుచుగ శ్లేష్మాశ్రితంబులై మృత్యుతుల్యబులుగ నుండు.

అశ్వరీసామాన్య లక్షణము,

శ్లో॥ సామాన్యలింగం రుక్షాభి నేవసేవ స్తిమూర్ధను ।

విశీర్ణధారం మూత్రం స్యాత్తయామార్గనిరోధనే ।

* అశ్వరియన-మూత్ర శుక్రములు ఘనీభవించి తాయివలె నగుటయు, ఏరోగమునం దిట్టితాయి మూత్రద్వారము నిరోధించి కడకడ్లము విూద మూత్రమును వెడలింపంచేసెడినో యది యశ్వరీరోగ మనంబడు.

తద్వ్యసాయాత్సుఖంమేహే దచ్చంగోమేధకోపమమ్ ।
తత్సంక్షోభాత్క్షేపాస్రమాయాసాచ్ఛాతి రుగ్భవేత్ ॥

తా. నాభి అస్థిసంధులు వస్తయొక్క అగ్రము అనువానియందు శూలగులు గుట అశ్మరీ సంబంధమువలన మూత్రద్వారము నిరోధింపబడి చిన్నాచిన్నములుగ మూత్రము వెడలుట అశ్మరివెడలిన పిదప మూత్రము కష్టములేక స్వచ్ఛముగ గోమేధి కమణి వర్ణతుల్యముగ వెడలుట అశ్మరీ సంబంధమువలన వస్తయందు గాయముగలిగిన మూత్రము రక్తమిశ్రితముగ వెడలుటబలాత్కారముగ మూత్రమును విడుచుటవలన స్వేదము పీడగలుగుట ఇవియ అశ్మరీ రోగములయందు సామాన్యలక్షణంబులు.

వాతాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తత్రవాతాద్భృశార్త్యారో దంతాఽఖాద
తివేపతే । మృద్నాతిమేహనాభిం పీడయత్యనిశంక్యణా ।
సానిలంముంచతి శకృన్మృచుర్మేహతిబిందుశః । శ్యావా
రూక్షాశ్మరీచాస్య స్యాచ్చిత్తాకంటకైరివ ॥

తా. కడుపీడగలుగుట దంతముల కటకటగొరుగుట వణుకుట మేఘమును బిసెకొనుట బొడ్డును గోకుట దుఃఖమువలన తేయుంబగులు బొబ్బలికుట మూత్రమును విడుచుట నపుడు వాతముతోడ మలోత్పన్నము జేసుటబొట్టుబొట్టుగ మూత్రమును విడుచుట అశ్మరి నిలవర్ణముగ రూక్షముగ ముండ్లుగలదిగ నుండుట ఈలక్షణములు గలది వాతాశ్మరియని తెలియవలయు.

పితృశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తేనదహ్యతేప స్తిః పచ్యమానయివోష్మవాణ ।
భల్లాతకాస్థిసంస్థానా రక్తాపీతాసితాశ్మరీ ॥

తా. పొత్తికడుపులో మండుట ఔరమువలన గాల్చబడినటుల తాపమువేదన గలుగుట పొత్తికడువుపై హస్తమునునిచిన వేడిగనుండుట అశ్మరి జీడిగింజగోని పప్పువలె నుండినదై యొత్తుగాని లేక పసపువర్ణముగ గాని నల్లగ గానియుండుట ఈలక్షణములు గలది పైతృశ్మరియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ వస్తిర్విస్తుద్యత ఇవ శ్లేష్మణా శీతలాగురుః ।
అశ్మరీమహతీశ్లక్షణా మధువర్ణాభవాసితా॥

తా. షాత్రికడుపు పొడవంబడినటులనుండుట శీతలముగ జడముగ నుండుట ఆశ్మరీ వెద్దదిగ నునుపుగలదిగ తేనె వర్ణముగలదిగ లేక తెల్లగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది శ్లేష్మాశ్మరియని తెలియవలయు.

శ్లో॥ ఏతాభవంతిభాలానాం శేషామపిచభూయసా ।
ఆశ్రయోపచయూల్పత్వా ద్ద్రహణా హరణేసుఖాః॥

తా. బాలురు గురుత్వము మధురము శీతలము స్నిగ్ధముగల యాహారముల భుజించుటవలన వాత పిత్తి శ్లేష్మాద్యశ్మరులు తఱుచుగ బాలురకును జనించుటగలదు. ఐనను వారలయొక్క వస్తి చిన్నదిగ వృద్ధి జెందనిదిగ నుండుటవలన దానిని బట్టికొని యిడ్చిదీసుటకు సులభ సాధ్యంబుగనుండు.

శుక్రాశ్మరీ లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లాశ్మరీతుమహతాం జాయతే శుక్రధారణాత్ । స్థానా
చ్యుతిమముక్తంహి ముష్కయోరంత రేనిలః । శోషయ
తుష్వసంహృత్య శుక్రంత చ్చుష్కమశ్మరీ । వస్తిరుక్చ్యుచ్చి
మూత్రత్వముష్కశ్వ యథుకారణీ । తస్యాముత్పన్నమూత్రా
యాంశుక్రమేతి విలియతే । వీడితే త్వవకాశేస్మిన్న శ్మర్యే
వచశర్కరా॥

తా. యాహారానంతరము శుక్రధారణమువలన శుక్రము ఘనీభవించి మైథునకాలమునందు స్వస్థానమునాండి వెడలిపూర్తిగ మైథునము సేయంబడనుండుట చేవినర్జనముగాక శిశ్నవృషణములయందు వాతముచే జేర్చుంబడి శోషింపంజేసి శుక్రాశ్మరి గనై దాని సంబంధమువలన వస్తియంగుళాల మూత్రకృచ్ఛిము వృషణములయందు వాపుగలిగిన ఆ వాపు గలిగిన తక్షణముననే శుక్రము వెడలుట మేధ్రవృషణమధ్యములయం దదిమిన పలచనగుట ఈ లక్షణములు గలదిశుక్రాశ్మరియని తెలియవలయు ఇదియే సికతాశ్మరిగ శర్కరాశ్మరిగ నగుచున్నదని నిశ్చయింప వలసియున్నది అని

యా రెండశ్మగులయందు భేషంబుగలదు. ఎట్లనిన—శర్కరాశ్మరి లావుగనుండు, సిక తాశ్మరి సన్నగనుండు.

అశ్మరీమారకోప ద్రవములు.

శ్లో॥ * మూత్రకోధస్తృషాఛర్ది పాండుర్హృత్ప్రీడ తాక్షమః ।

అశ్మరీమారయత్యాశు సికతాశర్కరాన్వితా ॥

తా. మూత్రము వెడలకండుట దప్పి నాంతి గలుగుట శరీరము పాండురవర్ణముగనుండుట తొమ్ములోమండుట బడలికగలుగుట ఈ లక్షణములతోగూడియుండు శర్కరాశ్మరి సికతాశ్మరి రోగిని శీఘ్రముగ పృథ్వువుసాలా గావించు.

శ్లో॥ మిత్రేణవాతపిత్తస్య గంఢకృచ్ఛ్చిజ్యరారుచి॥

తా. వాతపిత్తపిత్తశ్లేష్మశ్లేష్మవాత అశ్మరీరోగములలో మూత్రముదుర్గంధముగ వెడలుట మేహకోపద్రవములు జ్వరము ఆరుచి గలిగియుండుట ఈ లక్షణములుగల అశ్మరీరోగములు ఆసాధ్యంబులని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మాధవస్థిదానే] అశ్మర్యామతిరోధాయీం దారావస్యాది కేషుచ । ఆమయేషుయథాదోష మిమామేవోపచారయేత్ ॥

తా. వాతాద్యశ్మరులయందు మూత్రధార వస్తి మొవలగునవి అడ్డగింపబడకుండునను లేక వాతాది దోషములు దుష్టంబులు గాకుండునను సాధ్యమనియెఱింగి చికిత్సించవలయు దారుణముగనుండు అశ్మరీరోగములు దినేదినే వృద్ధి జెందుచుండు అశ్మరీరోగములు ఆసాధ్యంబులు.

అశ్మరికి పాషాణభేద రసము.

శ్లో॥ మాధవనిదానే శుద్ధగాతం ద్విధాగంధం శిఖితుత్తరసో పమమ్ । శ్వేతాపుసర్నవావాసాగిరికర్ణీరసోద్భవైః । ప్రతిద్రావైస్త్ర్యోమంద్యం శుష్కంతచ్చాచుసంపుటే । శ్వేద

* ప్రశూననాభిః కృష్ణణంబద్ధమూత్ర రుజాన్వితమ్ । అశ్మరీక్షపయిత్యాశు శర్కరా సికతాన్వితాః॥ ఆనియు ఘాతాంతరము కలదు. వృషణములు వాచుట మూత్రము వెడలకండుటచే వేదనగలుగుట.

యే ద్వాయుకాయంత్రే దినైకంతం విచూర్ణయేత్ | రసః
 పాపాణభీన్నామద్విగుంజో హ్యశ్శ్రీహరః | గౌపాలకర్కటీ
 దుగ్ధం భూధాత్రీఫలపేషితమ్ | కుభుత్థక్వాథసంపీత మనువా
 సంప్రశస్యతే సఘ్నైః శ్రోక్షర క్వాథం రాత్రౌ తై లేనలేహయేత్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన అమ్లశిలగంధకము 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన మైలతుత్తము 1 భాగము ఇటుల పీనిని ఖల్వములోనునిచి తెల్లగలిజేరువేళ్ళు అడ్డసరపాకు గంపెన అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే మూజేసి దినములు మర్దించి నీడవెండించి గాజుకుప్పెలోనునిచి వాలుకాయంత్రమున 1 దినము పుండాన్నితోవండి సాంగశీతలమున దీని చూర్ణముజేసి 2 గురిగింజల యెత్తును బుడమవేరు నేలయుసిరికవేరు అనువానిని పాలతోనూరి యీ యనుసానముతోడగాని లేక వులవకషాయయాను పానముతోడగాని లేక పల్లెరు కషాయములో నేయిగలిపిగాని నేవించిన అశ్శ్రీరోగములు హరించు. రాత్రియందైనయెడల పల్లెరు కషాయములో తెల్ల అవనూనె బెంపధముగలిపి నేవింపవలయు.

అశ్శ్రీరోగమునకు శిలాది చూర్ణము.

శ్లో|| శిలాజతుతథాద్రాక్షౌ దంతి పాపాణభేదకమ్ |
 నిశావన్నృభయంతుల్యం మాషైకంచాశ్శ్రీహరమ్ |
 బాలానామర్ధమాషంచ హ్యనుపాన బుధంభవేత్ |
 తిలకాండస్య వై భస్మక్షీవే నిమ్కద్వయంపిబేత్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన కర్పూరశిలాజిత్తు ద్రాక్షపండు నేలదంతివిత్తులు కొండపిండి వేరు పచ్చిపసపు చిత్రమాలము కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణము జేసి యావనముగలవారు మాషమెత్తును బాలానర్ధమాషమెత్తును 2 నిమ్కలములయెత్తును వులక్షారానుపానముతో గాని(లేక లేమిడిచెక్కరసము వారగొమ్ముచెక్కరసము పిప్పల మోడిఅనువాని యనుసానముతోడగాని) నేవించిన అశ్శ్రీ హరించు.

నీ|| వెన్నయుములువోసవిత్తులువంగ భస్మముఁ గూర్చి నేవింప
 మానునొకటి | పంచదారయుహంస పాదియాకును జీలకఱ్ఱ
 త్రపుభస్మంబు జుట్టనొకటి | రాయిపురీశర్కరయును గుండు

త్తరేణుసువంగభస్మము నూరియొకటి ఖండిశర్కర నారు దొండయు నల జీలకఱ్ఱ వంగంబుతోఁ గలయనొకటి వెల యుశీతాంబుచిఱుబొద్ది వేళ్ళరసము । వంగభస్మంబు సేవింప వరుసనొకటి । రూఢి కెక్కిన యశ్వరీరోగతతులు! పథ్యము గనున్న మానునుతథ్యముగను ॥

పాషాణ వజ్రరసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శుద్ధసూతంద్విధాగంధం ద్రవై శ్వేతపున ర్ద్రవైః । మర్దయిత్వాదినంఖల్వే రుఢ్వాతం భూదరేపచేత్ । దినాంతే తత్సముద్ధృత్యచూర్ణయేదతిచిక్కణమ్ । పాషాణ భేదనంయుక్తం చూర్ణతుల్యం ద్విసూషకమ్ । భక్షయేద శ్వరీంహంతి రసః పాషాణవజ్రకః । గోపాల కర్కటీమూల క్వాథంమధుయుతంపిబేత్ । గోకంటకశుభాభద్రా మూల క్వాథం పిబేన్నిశి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు ఈ 2 నిఖల్వములోనుంచి తెల్లగలిజేరువేరు రసముతో 1 దినము మర్దించి కుప్పెలోనుంచి భూధరయంత్రమునం దిడి దానిమాతిని మూసి 1 దినము పుటంబిడి సాంగ శీతలమున దీసి నూక్మముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ కొండపిండివేళ్ళ చూర్ణము గలిపి 2 మాషములయొత్తును పగటియందు బుడమవేరు కషాయములో తేనెగలిపియాయను పానముతోడను రాత్రులయందు పల్లెరు వెదురుప్ప భద్రముస్త్రెలు ఆనువాని కషాయనుపానముతోడను 4 మాసములు సేవించిన 4 విధములైన ఆశ్వరీరోగములు హరించు.

శుక్లాశ్వరీ చికిత్స,

శ్లో॥ [సుతాంతరే] యేలాహింగు యుతంక్షీరం సద్విర్మిత్రం పిబే న్నరః । మూత్రదోష విశుద్ధ్యర్థంశుక్లాశ్వరహారం పరమ్॥

తా. ఆవుపాలలో ఏలకులు యింపగు నెయ్యిగలిపి ద్రాగిన మూత్రదోషము శుక్రాశ్వరీ హరించు.

శుక్లాశ్మరికి శ్వదంష్ట్రాదియోగము.

శ్లో॥ శ్వదంష్ట్రామూతులుంగాన్ని శోభాంజనకరంజకమ్ ।
శుక్లాశ్మరీ హరంశ్రేష్ఠం మూత్ర కృచ్ఛ్రీహరంపరమ్ ।

తా. ఏనుగపల్లెరు మాదిఫలము చిత్రమూలము కారుమునగ క్రాసుగ వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతోనూరి నేవించిన శుక్లాశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్రము హరించు.

శర్కరాశ్మరీ చికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సింధువారనిశాదా ద్విదారయేస్త్రోఘ్రిశర్కరాః ।
నారికేళాంబు నాపీతః తయోః కల్కంచతదుణమ్ ।
క్వాఢోవరుణమూలస్య తత్కల్కే నచ సంయుతః ।
పీతోనివారయేత్సద్య శ్కర్కరాశ్మరికామపి ॥

తా. వావిలి పసపు మ్రానిపసపు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేవించినను లేక ఆ చూర్ణమును టెంకాయ నీళ్ళతోనూరి కల్కముజేసి ద్రాగినను లేక పైచూర్ణమును కల్కముజేసి వులిమిడివేళ్ళ కషాయముతోజేర్చి ద్రాగినను శర్కరాశ్మరిమూత్రకృచ్ఛ్రము తక్షణమున హరించు.

శ్లో॥ రసోమృగాక్షీ పత్రోఞ్ఞో నిశాతీక్ష్య రజోన్వితః ।
ప్రతీతఃప్రాతయత్యాశు దుస్తరాం శర్కరాశ్మరీమ్ ॥

తా. పాపరాసు రసములో పసపు మండూరము గలిపి ద్రాగిన ప్రబలమైన శర్కరాశ్మరి శీఘ్రముగ హరించు.

శర్కరాశ్మరికి తిలాది ఔరము.

శ్లో॥ తిలాపామూర్ణకదళీ పానాశయవ సంభవవః ।
ఔరఃసేయో విమూత్రేణ శర్కరాస్వశ్మరీమచ ॥

తా. నుఱ్ఱలవంబు పుత్తకోణి ఆరటి మోడుగునువలదంటు వీనిని సమభాగములుగ కాల్చి కారముజేసి గొట్టెనూత్రముతో నేవించిన శర్కరాశ్మరి హరించు.

అశ్మరికి విషాది పటుకములు.

శ్లో॥ విషంపాపాణ భేదస్య ఔరస్సింధూత్థగోజలమ్ ।

వటీకృత్వాశ్శరీంహతి సప్తరాత్రంపిబేదను ।
 జయంత్యావా జయాయావా తండులోదకపానతః ।
 ఆశ్శరీంహంతినోచిత్రం మూత్రకృచ్ఛ్చింమహాన్భుతమ్॥

తా. అతివస కొమ్మనపిండివేళ్ళు యవక్షారము పైంధవలవణము వీనిని సమ భాగములుగ గోమూత్రముతోనూరి మాత్రలుజేసి తక్కలివేరుసుగాని లేక కరక్కాయనుగాని బియ్యపుకడుగుతోనూరి యీ యనుపానముతోడ 7 దినములు సేవించిన ఆశ్శరీ నూత్రకృచ్ఛ్చిము హరించు.

అశ్శరికి త్రివిక్రమ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] తామ్రభస్మత్వజాక్షీరే పాచ్యంతుల్యే ఘృతేపచేత్ । తత్తామ్రంశుద్ధ సూతించగంధకంచసమంసనుమ్ । నిర్గుండుంతథద్రవైర్మర్ద్యం దినంతద్దోశముద్ధలేత్ । * దినైకం వాలుకాయంత్రేపాచ్యయోజ్యం ద్విగుంజకమ్ । బీజపూరస్యమూలంతు నజలంచానుపాయయేత్ । రసస్త్రివిక్రమో నామ్నా † మాసైకంచాశ్శరీప్రణుత్ ॥

తా. తామ్రభస్మమును మేకపాలలోవైచి కాచి దానికి సమముగ నెయ్యి బోసిపాకముజేసి పిదప తామ్రభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకముగలిపి వావిలియాకు రసముతో 7 దినము మర్దించి యుంటుచేస వాలుకాయం త్రమనందునిచి 1 దినము పాకముజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును 1 మాసము వరతుమా దీఫలపువేరు కషాయానుపానముతోడ సేవింపుచుండిన ఆశ్శరి హరించు.

అశ్శరీ రోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [యాధవనిదానే] కుభుత్థముద్గ గోధూమాజ్జీర్ణశాలీయ వాహితాః । ధన్వామివం తండులీయం జ్జీర్ణంకూశ్మాండ కంఫలమ్ । ఆర్ద్రకంయవశూకశ్చ పథ్యమశ్శరి రోగినామ్॥

తా. ఉలవకట్టు పెసరకట్టు గోధుమలు ప్రాతబియ్యము యవలు నిర్జలజేశమున జనించు గంతుమాంసము చిట్టికూర ముదురుగుమ్మడుకాయ అల్లము యనక్షారము ఇవి అశ్శరీరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

* యమైకం. † సికతా చాశ్శరీ ప్రణుత్.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వస్త్రీర్విశేషో వమనంచ లంఘనం స్వేదోవగా
హోపిచ వారిసేచనమ్ | యవాకుళుత్థాశ్శుపురాణశాల్యో
మద్యానిధన్వాండజసంభవోరసః | పురాణకూశ్మాండఫలం
చడూలోగోకంటకో వారుణశాకమార్ద్రాకమ్ | హాషాణభే
దోయవశూకవైణవాః భిత్వాసమాకర్షణ మశ్మనామపి |
ఏతానినర్వాణిభవంతి నర్వదాము దేశ్మరీగనిపీడితాత్మనామ్॥

తా. వస్త్రీకర్మ విశేచనము వమనము లంఘనము ఛేమటతీయుట స్నానము శరీరముపై నీళ్ళుచిలకరించుట యవలుపులవలుప్రాతబియ్యము మద్యము నిర్జలదేశ మన జనించు జంతుమాంసరసము ప్రాతగుమ్మడుకాయ చిల్లిశాకము పలేరువులిమి డిహార అల్లము కొండపిండివేరు యవతూరము వెదురుమొలకభేదించి మూత్రస్థానము నందుండు తాయిని వెలిపరచుట యివి యెల్లపుడు ఆశ్మరీరోగములయందు హితకరములని పథ్యవర్గములో శిప్పంబడియున్నయది.

అశ్మరీరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మూత్ర్యశుక్రమలస్యరోధం విప్తంభి
రూక్షం గురుచాన్నపానమ్ | విరుద్ధపానాశనమశ్మరీ వాస్పి
వర్ణయేత్సతతంచంప్రమత్తః ॥

తా. మూత్ర శుక్ర మలవేగముల నడ్డగించుట మలబద్ధకరాన్నమును రూక్ష గల యన్నమును జడత్వముగలయన్నమును నేవించుట విరుద్ధపానాన్నములను నేవించుట యివి ఆశ్మరీరోగములయం దపథ్యకరంబులగుటచే వానిని ముఖ్యముగ వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగ విహార పారీణ నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమ్మివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీణ వైద్యజన శిరోఘాషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే మేహమాత్రకృచ్చిమా త్రాఘాతాశ్మరీరోగ నిదానతత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపానపథ్యా పథ్య లక్షణ యుక్తం నవమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ల జీ య ము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— దశమ ప్రకరణము. —

మహాదేవం విరూపాక్షం శంకరం పరమేశ్వరమ్ |

దేవేశం కరుణాపాంగం జగదీశం మహాంభజే ||

తా. మహాదేవుడు విరూపాక్షుండు శంకరుడు కరుణారసయుక్తమైన కల్ల
మాపుగలవాడు జగదీశ్వరుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధీ చంద్రమా బసవార్షాయః |

వక్ష్యామివృషరాజీయ మహాంవైద్య శిఖామణిమ్ ||

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని
నబడిన నేను వైద్యగంధములలో కడుశ్రేష్ఠులైన బసవరాజీయమును నీ
సుయొక్క దశమ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

గ్రహణీరోగ నిదానాదులు.

[మాధవనిదానే] అత్యాశనాదజీర్ణాచ్చ వేగరోధాతిమైథు
నాత్ | అతిసారేనివృత్తేపి హ్యహితాహారసేవనాత్ | అగ్ని
మాంద్యంభవేత్తేన గ్రహణీసంభవోస్పృణామ్ | సామపక్వంస
ర! క్తంవాముహుర్బద్ధంముహుర్ద్రివమ్ | సగంధంస్రవతేమిశ్ర
మాలస్యంతృచ్ఛలక్షణః | చిరాద్భుక్తస్యపాకశ్చ గ్రహణీ
పూర్వలక్షణమ్ ||

తా. మిక్కుటముగ భుజించుట అన్నము జీర్ణము గాకుండుట మూత్రమును
చుటమిక్కుటముగ శ్రీసంభోగము నేయుట అతిసారము నివృత్తించినతోడనే
కరభోజనముల నేవించుట ఈ కారణమువలన అగ్నిమాంద్యముజనించి గ్రహణీ

లోగము గలుగంజేయు అన్నము కొంతపక్వంబై కొంతపక్వము గాక మలములోగ లసిగాని మలరక్తములో గలసిగాని పలుమారు బద్ధకముగ గాని ద్రవముగ గాని రు ద్గంధముగ గాని మిశ్రముగ గాని వెడలుట. ఆలస్యముదప్పి బలక్షయము భుజించిన యన్నము దీర్ఘ కాలముమీద పాకము జెండుట అను నీలక్షణంబులు గలిగిన గ్రహణీ లోగము జనించునని తెలియవలయు.

వాతగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కఠశోషశృన్మాత్ప్రీడా తృష్ణాకాసవిషూ చిక్షే | అన్నేజ్జీర్ణేనదాధ్యానం భుక్తేరుగ్వంతు. శేభవేత్ | చిరా ద్దు ఖండ్రవంశుష్కంతన్వామంశబ్దఫేనవత్ | పునఃపునస్సృజే ద్వర్చః కాసశ్వాసమజీర్ణతా | గ్రహణీ వాతజ్ఞేయా దీప నైస్తా ముపాచరేత్ ||

తా. కఠము శోషించుట హృదయపీడ దప్పి దగ్గు విషూచిగులుగుట అన్న ము జీర్ణముగాకుండువపుడు భుజించుటయం దిచ్చగులుగుట గజ్జలలో కేదనగులుగుట మలముద్రవముగ శుష్కముగ అల్పముగ ఆమయుక్తముగ శబ్దము నులుగు అనువాని యుక్తముగ సావకాశముమీద పిడసో గూడి పలుమారువెడలుట కాసము శ్వాసము ఆజీర్ణముగులుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతగ్రహణియని తెలియవలయు. దీనియం దగ్నిదీపవమును గలుగంజేసెడి చికిత్సలంజేయవలయు.

వైత్యగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ పూత్యాన్యైద్ధారహృత్కీలం దాహస్తృట్కావసరుక్లమాః | అజీర్ణంపీతనీలాభంపిత్తావై * స్రవతిద్రవమ్ | సమయేద్రేచయోత్కాధైః పిత్తోత్థాంచ ప్రవాహికామ్ || మధురైశ్శీతలైర్ద్రవ్యై ర్నాతిరూక్షైరుపాచరేత్ ||

తా. దుర్గంధముగ పులితేనుపులు వచ్చుట తొమ్ముకుతికె అనువాని యండ మండుట దప్పి శ్వాసము. శ్రమ ఆజీర్ణముగులుగుట మలము పచ్చగ నల్లగద్రవము; వెడలుట ఈ లక్షణములుగలది వైత్యగ్రహణియని తెలియవలయు. దీనియందువము

* సార్యతేద్రవమ్.

శేచనకర కషాయముల నివృద్ధిగఱు. మఱియు మమరము శీతలముగల ద్రవ్యములు కడురూక్షవిహీనద్రవ్యములు అనువానిచే నుపచరింపవలయు.

శ్లేష్మగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ [అయు ర్వేదే] కాసనిష్ఠీవనంఛర్దిః మధురాస్యమరోచకమ్ |
 భిన్నామ * శ్లేష్మమిశ్రంచ సార్యతేచ ద్రవంజడం | దుష్టో
 మధురఉద్ధారః † పీనసక్కుకఫాదికే | అకృశస్యాపి దౌర్బల్య
 మాలస్యంచ కఫాత్మకే | శ్లేష్మకేపంచ కర్మాణిక ర్తవ్యాణి
 బలాధికే | బలహీనేనక ర్తవ్యం దీపనైః పాచనైర్హితమ్ |
 ఏతానివై ద్యనాధేన రోగిక్లేశ ప్రశాంతయే॥

తా. నగ్ని యుమియుట వనునంబగుట నోరు తీసిగనుండుట అరుచిగలుగుట మలముభిన్నంబై అమశ్లేష్మ యుక్తంబై యుదకమువలె ద్రవముగ జడముగ వెడల్గుట వికారముగ మధురముగ వోకరింతులుకలుగుట పీనసగలుగుట శరీరము కృశింపకయే దౌర్బల్యము ఆలస్యము గలుగుట ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మగ్రహణీయని తెలియవలయు. దీనియందు రోగికి బలముగలిగియుండిన పంచకర్మలను బలములేకుండిన దీ పనపాచనకర కర్మలను నేయుట హితకరంబు. అట్లగుటంజేసి వైద్యశ్రేష్ఠులగువారు రోగశమసార్థంబై పైజెప్పబడిన చికిత్సలం జేయవలయు.

ద్వంద్వ త్రిదోష గ్రహణీ లక్షణములు.

శ్లో॥ మిశ్రితేద్వంద్వజాశ్లేయా త్రిదోషేసర్వరూపిణీ ||

తా. వాతపిత్తాది ద్వంద్వలక్షణములంగలది ద్వంద్వగ్రహణీయనియు వాతపిత్తశ్లేష్మలక్షణములంగలది త్రిదోష గ్రహణీయనియు తెలియవలయు (యిది యసాధ్యములు.)

ఆమవాతగ్రహణి లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] సుప్తిఃపార్శ్వార్వరితాయస్య గళజ్జలఘటధ్వనిః |
 ప్రవర్తతేఘటియంత్రా త్సశబ్దం మందవేదనమ్ |

* శ్లేష్మసంస్కృప్తగురువర్చః ప్రవర్తనమ్ |

† నడం త్రిష్వహర్షణమ్—అనగా శరీరము శిథిలంబగుట ; త్రిలయం దిచ్చలేకుండుట.

ద్వాత్త్రింశద్దినాద్వాపి పక్షాన్బాసాచ్చ వాసరాత్ |
 ఆమస్రావస్సఫేనశ్చ స్నిగ్ధంశుద్ధంఘనం స్రవేత్ |
 దివాకోపోనిశాశాంతి శ్యమ్కంపాంగ కృష్ణవేత్ |
 గ్రహణీహ్యమవాతేన దుశ్చికిత్సాన్వభిషగ్వరైః |

తా. నేత్రములు మనకగ నుండుట | సార్వమున శరీరము గదలకయుండుట మలము వెడలుటయుండు కడుపులో గడబిడయును శబ్దముగలిగి వుండతో గుమ్మరించునటుల శబ్దముగలదై కొంచెముగ వేవనగలదై అధికముగ వెడలుట కిది దినములకుగాని అపిశబ్దమువలన 10 దినములకుగాని లేక 15 దినములకుగాని లేక 1 మాసమునకుగాని చకారమువలన ప్రతిదినముగాని లేక 8 దినములకొకమాదుగాని ఆమము సులుగుతోగూడి దట్టముగ నిర్మలముగ బిరుసుగ వెడలుట పగటియందు బ్రకోపించి రాత్రులయందు శాంతిజెందుట ఈలక్షణములతో శరీర మెండివణుకుచుండిన ఆమవాతగ్రహణీయని తెలియవలయు యిది ఆసాభ్యము (యిది వాతగ్రహణీలో నంతర్భావమును జెందియుండు)

గ్రహణీ భేదములు.

శ్లో॥ నష్టాగ్నిర్హుషితైర్దోషైః పృథక్సర్వైశ్చతుర్విధా |
 గ్రహణ్యాలక్షణంతాసాం చికిత్సాచాతిసారవత్ ||

తా. వాత పితృశ్లేష్మములు ప్రత్యేకములుగ దుష్టంబులై గాని లేక త్రిదోషములు దుష్టంబులై గాని జారరాగ్నిని జెంచి 4 విధ గ్రహణులగులుగంజేయు. వీరిలక్షణములను పై జెప్పబడిన ప్రకారము తెలియవలయు. మఱియు దీనియం దతిసారచికిత్సనే జేయవలయు.

గ్రహణీరోగోపచార క్రమము.

శ్లో॥ [బాహుతే] గ్రహణ్యామబ్యోగ్నిర్హి సతస్యగ్రహణీబలమ్ |
 తస్మాదతిప్రయత్నేన వహ్నిమేవ ప్రదీపయేత్ ||

తా. అగ్నిదౌర్బల్యమువలన గ్రహణీ జనించు. గ్రహణీ యగ్నికి బలకరము కానేరదు. (అనగా గ్రహణీవలన మిక్కుటముగ యగ్నిమాంవ్యము గలుగుట) కావున గ్రహణీరోగమున సర్వప్రయత్నములచే యగ్ని దీపనమును గలుగంజేయవలయు. (ద్యుద్వదోషములవలన జనించిన గ్రహణుల కష్టసాధ్యంబులు. త్రిదోషగ్రహణులు ఆసాధ్యంబులు.)

అతిసార నిదానము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] విరుద్ధాతిగురుస్పిగ్ధ హృత్కోష్ఠా
ద్యశనాదిభిః | అస్మింహత్వాతఘ్నాథోమై రతిసారః | వ్రవర్త్యతే॥

తా. విరుద్ధపదార్థములు కడుజడకరపదార్థములు జిగటగలపదార్థములు రూ
గల పదార్థములు వుష్ణకరపదార్థములు మొదలగువానిని సేవించుటవలన వాతపై
స్థిశ్లేష్మములు బ్రకోపించి జరగాన్నింజెరచి అతిసారమును గలుగఁజేయు.

అతిసార భేదములు.

శ్లో॥ ఏకైకేన సమస్తైస్తు దోమైశ్చోకా ద్భయాదపి |
షడ్విధశ్చైచ బోధన్య స్తస్యలక్షణముచ్యతే॥

తా. వాతాతిసారము పిత్తాతిసారము శ్లేష్మాసారము సన్నిపాతాతిసారము
కాతిసారము భయాతిసార అన ఆతిసారములు 6 విధములు. వాని లక్షణం
తెవ్వయిన--

వాతాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] * అరుణంఘే నిలంరూక్ష మల్పనుల్పం ము
హుర్ముహుః | సామంసశూలశబ్దశ్చ సారోవాతాత్ప్రీవర్తతే॥

తా. మలము యెఱ్ఱనై సుఖగుతోగూడియుష్ణముగ బంక శూల శబ్దముఆను
ని యుక్తముగ పలుమారు కొంచ కొంచముగ వెడలిన వాతాతి సారమని తెలి
వలయును.

పైత్యాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అరుణం హరితంపీతంనీలదుర్గంధసంయుతమ్ |
శూలసంతాప సాకాశ్చ తాపశ్చ కరపాదయోః |
మూర్చాస్వేద విపాసాశ్చ పిత్తాతీ సారలక్షణమ్ ॥

తా. మలము దుర్గంధమైయెఱ్ఱగ గాని లేక ఆసుపసరు వర్ణముగ గాని లేకపల్ల
వర్ణముగ గానిలేకనీలవర్ణముగ గాని వెడలుట శూలశరీరతాపము ఆసనమునపాకము

* శ్లో॥ ఆరుణంఘేనిలం గూక్ష మల్పనుల్పంముహుర్ముహుః | సకృదాసుంసరి
బ్ధ మారుతే హ్యతిసార్యతే | యిట్లను పాఠాంతరము గలను.

గలుగుట చేతులు కాశ్యమంతులు మూర్ఖులు చెమట దప్పి గలుగుట ఈ లక్షణములు గలది పితృతాతీసారమని తెలియవలయు.

శ్లోకాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లంసాండ్రంసత్ కఫంశ్లేష్మణాతు విస్రూశీతం హృష్టరో
మామనుష్యః ॥

తా. మలము తెల్లగ గట్టిగ కఫమిశ్రితముగ ఆమగంధయుక్తముగ చల్లగవెడలుట రోమములు గగుర్పొడుచుట ఈ లక్షణములుగలది కఫాతిసారమని తెలియవలయును.

సన్నిపాతాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ వారాహ స్నేహమాంసాంబు నదృశం సర్వరూపిణమ్ ।
కృచ్ఛ్రీసాధ్యమతీసారం విద్యాద్దోషత్రయోద్భవమ్ ॥

తా. మలము పందికొవ్వుతో తుల్యముగగాని లేక మాంసముగడిగిన నీళ్ళవలెగాని వెడలుటయేగాక సైశ్లేష్మబుడిగిన వాతాది దోష లక్షణయుక్తంబై యుండిన సన్నిపాతాతి సారమని తెలియవలయు, (ఇదికష్ట సాధ్యము.)

శోకాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తైస్త్వైర్భావై శ్శోచతోల్పాశనస్యబాహ్యీ
స్మావైవహ్నిమా విశ్యజంతోః । కోష్ఠంగత్వాత్తో భయేత్త
స్యరక్తం తచ్ఛాధస్తాత్కాకణంతీవ్రకారమ్ । నిర్లచ్ఛేద్యై
విడ్విమిశ్రంస్యా విడ్వ్యా నిర్లంధంవా గంధవద్వాతిసారః ॥

తా. ధన బంధు వాశనాదికములచే దుఃఖించుటవలన అన్నముపీనమైదాని వలన ధాతుక్షయముగలవానియొక్క శరీరమునందలి యూష్ణము నేత్రసాపాగ్భాదులయందు వ్యాపించియుండు జలముతోడంగలసి కోష్ఠగతంబై జాతరాగ్నికి మాంధ్యమును గలుగంజేసి రక్తమును త్రోవవలె (త్రోవయనగా రక్తమునందు వుష్ణద్రవత్వములగలుగంజేసి) గురిగించవలె నెఱ్ఱగనుండు రక్తమును మలమిశ్రితముగగాని ప్రవింపజేసిన శోకాతిసార మని తెలియవలయు. ఇది వాతపిత్తములవలన జనించునని ఆయుర్వేద వేత్తలస వారంపరు వచించెదరు.

శోకాతిసార కృచ్ఛ్ర సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ శోకోత్పన్నోదుశ్చికిత్సోస్యశి మాత్రంగోగోవైద్యైః కష్ట ఏషప్రదిష్టః॥

తా. శోకాతి సారమున శోకము శాంతిజెందుటకుముందు ఔషధమువలన శాంతిగలుగనేరదు. అట్లుగుటంజేసి దీనిని కష్టసాధ్యముని వైద్యులు వచించెదరు.

రక్తాతిసార లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తకృంతి యదాత్యర్థం ద్రవ్యాణ్యశ్చాతిపైత్వకే ।
తదోషజాయతే భీష్టం రక్తాతీ సారఉల్బణః॥

తా. పిత్తాతిసారముగలిగి యుండునపుడుగాని లేక పిత్తాతిసార పూర్వలక్షణంబులు గలిగియుండునపుడుగాని ద్రవ్య పిత్తతేనువులు మిక్కుటముగగాని లేక యెల్లపుడుగాని నేవించుటవలన బలివృష్టమైనరక్తాతిసారము జనించి పలుమారు వెడలుట మఱియునది వాతాదిదోషములవలన యెఱుపు నలుపు మొదలగు వర్ణములుగ వెడలునని కొందరు వచించెదరు (ఈరక్తా సారము నేడవదిగ వచించిన వట్టవ సంఖ్యకు బాధకమునలుగు దానంజేసి దీనిని పిత్తముయొక్క అవస్థాభేదముని జెప్పం దగియున్నది.)

ఆముతి సార లక్షణము.

శ్లో॥ అన్నాజీర్ణాత్ప్రీదుతాః క్షోభయంతః కోష్ఠందోషాథాతు సంఘామలాంశ్చ । నానావర్ణనై కశస్సారయంతి శూలో పేతం పఘమేవం వదంతి॥

తా. అన్నము జీర్ణము గాకుండుటవలన త్రిదోషములు స్వమార్గమును విడనాడికోష్ఠగతంబులై క్షోభనుగలుగంజేసి రక్తాతిధాతువులను పురీషాదులను పలుమారు గుద్దవ్వారమువలన ననేకవర్ణములుగ స్రవించు జెయుచు గడుపును విశేషముగ నులియపెట్టుచునుండునది ఆమాతిసారమనంబడు యిది రీ వ సంఖ్య గలదిగనుండు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అతిసారేజ్వరేచై వ రక్తపిత్తేస్య గామయే ।
ఆదానప్రతికుర్వీత వ్యాధివేగోహిదుస్తరః ॥

తా అతిసారము జ్వరము రక్తపిత్తము నేత్రరోగము యివి జనించునపుడే చికిత్సజేయంజనదు అట్లు జేసిన నవిప్రబలంబులై చికిత్సకన్ధంబులగు.

అసాధ్యాతిసార లక్షణములు.

శ్లో॥ జ్వరాతి సారశోభాంతే శ్వయభావ తథాక్షయే । దుర్బల
 లన్యవిశేషేణ కాయేసంతాప పీడనమ్ । హస్తపాదాంగుళీ
 సంధిప్రవృద్ధిర్మా త్రనిగ్రహః । అధ్యానచత్వమా ఛర్మిఃపు
 రీషస్యాతి చోష్ణతా । విశేషేణ సరంవృద్ధ ముష్ణాతీసారి
 ణంత్యచిత్ ॥

తా. జ్వరము శోభ వాపు క్షయము అనువాని యంతమున గ్రహణ్యతి సార
 ములు జనించినను లేక దుర్బలునికి గ్రహణ్యతిసారములు జనించినను లేక గ్రహణ్య
 తి సారములు గలిగి యుండినపుడు శరీరతాపము చేతులు కాళ్ళు వ్రేళ్ళు సంధులు
 అనువానియందు వాపు మాత్రప్రతిబంధము కడుపుబ్బరము దప్పి వాంతి మలము వెడ
 లునపుడు కడుమంట గలిగియుండినను లేక వృద్ధునికి గ్రహణ్యతి సారములు జనిం
 చినను లేక గ్రహణ్యతి సారములు వృష్ణముగ వెడలుచుండినను అసాధ్యంబు. ఆట్ల
 నుటచే వానిని వరింపవలయును.

శ్లో॥ [సిద్ధసారసంగ్రహే] డైద్రస్నేహమపితౌర తోయపూయేవ
 మాంసకృత్ । నానావర్ణోత్కటంపూతిసక్యన్కార్యేనసిద్ధ్యతి॥

తా. తేనె స్నేహము పుష్ప సీరు చీరు చూంసము అనువానితో తుల్యముగ
 గాని నానావర్ణ యుక్తంబై దుర్బంధముగ గాని మలమువెడలెడి గ్రహణ్యతిశారములు
 అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ మిశ్రంచ కృష్ణవర్ణంచ బహువర్ణంతు రక్తకమ్ ।
 దుర్బంధం జ్వరయుక్తచాప్య సాధ్యమతిసారకమ్॥

తా. మలము మిశ్రవర్ణముగ గాని లేక నల్లగ గాని లేక నానావిధవర్ణములగ
 గాని లేక రక్తవర్ణముగ గాని వెడలుట దుర్బంధము వేసుట ఈ లక్షణములుగల అతి
 సారముతోడ జ్వరమునుగలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] ఏరండతైల వర్ణంచ మాంసమాక్షికయో
 స్తథా । స్వనసారంచదుర్బంధ మసాధ్యమతిసారకమ్ ॥

తా. మలము ఆమదము మాంసముగడిగిననీళ్ళు తేనె అనువాని వర్ణములతో
 సమానమై శబ్దయుక్తమై వెడలుట మలము కడదర్బంధము వేసుట ఈ లక్షణములు
 గల అతిసారము అసాధ్యంబు.

శ్లో [ఆయుర్వేదే] పక్వజాంబనసంకాశంయకృత్ప్రిండనిభంశను ।
 ఘృతతైలవసామజ్జా వేసవారపయోదధి । మాంసధావసతో
 యాభంకృష్ణం నిలారుణప్రభమ్ । మేచకం కర్బురం స్నిగ్ధం
 చంద్రకోపగతంఘనమ్ । కుణపంమస్తుబుంగాభం దుర్లంధం
 కుఢితంబహు । తృష్ణాదాహారుచిశ్వాసహిక్మా పార్శ్వాస్థిశూ
 లినమ్ । సంమూర్ఛారతి సంమోహాయుక్తంపక్వ వలీగుడమ్
 ప్రలాపయుక్తంచభీషగ్వర్జయే దతిసారిణమ్ ॥

తా. పండిన నేరేడు పండువర్ణముగ యకృత్ప్రిండముతో సమానముగ (ఆన
 గాఢలగ యెఱ్ఱగ) నెయ్యి నూనె క్రొవ్వు మజ్జ* వేసవారము పాలు పెఱుగు మాం
 సముగడిగిననీరు అనువాని వర్ణములుగలదిగ పిత్తాతిసారమునందు దప్ప తక్కినయతి
 సారములలో కాటుకవలె నల్లగ నీలవర్ణముగ యెఱ్ఱగ మృదంగమునకు పూసెడి కా
 టుకవలె నలుపుశాయివర్ణముగ మెఱయుచు పలువిధవర్ణములు గలదిగ ధాతువులయొ
 క్కచుసురు స్రవించుటవలన నెమలితొక్కలతో సమానమైన చాయగలదిగ గట్టిగ
 శవమువలె దుర్లంధముగ మస్తకమునందుండు చురుతో తుల్యముగ కుళ్ళిపోయిన
 టుల దుర్లంధముగలదిగనుండినదై విశేషముగ మలము వెడలుట దప్పి తాపము అన్న
 డ్వేషము వుబ్బసము యెక్కిళ్ళు ప్రక్కటెముకలయందు పోట్లు మనోమోహముగ్
 లుగుట దేనియం దిచ్చలేకుండుట యింద్రియములకు మోహముగలుగుట గుడము తే
 రచికొనియుండుట వదురుట ఈలక్షణములుగల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వర్జింప
 వలయు.

శ్లో [మాధవనిదానే] అసంవృత గుదంత్రీణం దురాధ్మాన ముప
 ద్రుతమ్ । గుదేపక్వేగతోస్మాణ మతిసారిణ ముత్సృజేత్ ॥

తా. ఆసనము ఛరచికొనియుండుట బలము శరీరవృద్ధిలేకుండుట మిక్కుట
 ముగ కడుపుబ్బరము శోషాద్యుపద్రవములుగలుగుట గుదపాకారంభకపిత్తము గలిగి
 యుండునపుడు సగా శరీరము చల్లగనుండుట లేక అగ్ని నప్టమైయుండుట ఈలక్ష
 ణములుగల యతిసారరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో రోపంశూలం జ్వరంతృష్ణా శ్వాసకాస మరోచకమ్ ।

* వేసవారమున మాంసమునందుండు నెముకలదీసి దంచి పెఱుగు పాలు
 మిరియాలు యేలకులువేసి జేసెడి పదార్థము.

చర్చి మూర్ఖాంచ హిక్మాంద దృష్ట్యా తీసారిణంత్యజేత్ ||

తా. వాపు శూల జ్వరము దప్పి శ్వాసము దగ్గు అన్న జ్యేషఠము వాంతి మూర్ఖ యొక్క శుభ్రుగల యతిసారగోగిని వర్జింపవలయు.

శ్లో|| శ్వాసశూల విపాసార్తం క్షీణంజ్వరని వీడితమ్ |
విశేషేణనరంవృద్ధ మతిసారో వినాశయేత్ ||

తా. శ్వాసము శూల దప్పి గలవానికి సత్వక్షయము గలవానికి జ్వరమువలన కడుపీడితుడుగ నుండువానికి వృద్ధునికి ఆతిసారము జనించినవారలు మృతి జెందెదరు.

శ్లో|| [సిద్ధసారసంగ్రహే] ద్విధాసర్వాతి సారశ్చస్యాదామః పక్వ
ఇత్యపి | మజ్జతేచసకృత్తో యేపక్వంతల్లవతేంభసి|

తా. ఆమ పక్వాతిసారమువలన అతిసారము 2 విధంబులు, అండామాతి సారమున మలమును నీళ్లలో వేసిన మునుంగు, ఇది ఆసాధ్యము, పక్వాతిసారమున మలమును వుదకములో వేసిన తేలును, ఇది సాధ్యము.

అతిసార సామాన్యోపచారము.

శ్లోః తతా)దావమనంకార్యం లగఘనంచయథాబలమ్ |
లంఘితాయహితంపేయం తక్రంనై విశ్వసాధితమ్||

తా. ఆతిసారమునందు తోలక వమనమును సత్వానుగుణ్యముగ లంఘనమును జేయించి పిదప శొంఠియు క్తముగ గాచబడిన చల్లనుసానము జేయించవలయు.

గ్రహణ్యాతి సారోపచారవిధి.

శ్లో|| గ్రహణ్యామతీసారేచాప్య ఫేనంచూత్రవత్పుషేత్ ||

తా. గ్రహణ్యాతిసారగోగులను నల్లమందు తల్లివలె బోషింపుచుండు గావున నల్లమందుగలవిన యాషధమువలననే గ్రహణ్యాతిసారముల హరింపజేయవలయు.

వాతగ్రహణికి బడబాముఖ రసము.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం ననుంగంధం మృతతామ్రాధ్రీ
టాకణమ్ | సాముద్రంచయవత్సారంసర్వాసైంధవనాగరమ్ |
అపామార్గవ్యచత్సారం పాలాశంబరుణద్వయమ్ | ప్రత్యేకం

సూత్రుల్యంశంచుక్లి కాష్టేన మర్దయేత్ | హస్తీశుంధ్యా
 ద్రవై శ్వాప్నిచుర్దయిత్వాపచేల్లఘు | మామైకం భక్షయే
 న్నిత్యంరసోయంబడశాముఖః | పాతాత్రికటుపథ్యాన్ని శారి
 బాబృహతీద్వయమ్ | త్రితూరేంద్రయవాజాజీతుల్యం లవణ
 పంచకమ్ | ఆరన్నాలైః పిబేచ్ఛాను వాతోత్థాం గ్రహణీం
 జయేత్ ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము అభృకభస్మము
 కణఠాక్షరము సముద్రవలణము యవక్షరము స్వక్షరము సైంధవలణము శొంఠి
 త్తరేణుక్షరము మోఘగక్షరము వులిమిడి పాఫర పీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
 నునివి వులిచింతరసముతో | దినము హస్తీశుండిరసముతో | దినము మర్దించి ల
 పుటంబిడి మాషమెత్తును శిరుబొద్ది త్రికటుకములు కరక్కాయ చిత్రమాలము
 డ పాల పిన్నములక పెద్దములక స్వక్షరము యవక్షరము టంకణక్షరము కొడి
 పాలజాడికాయ పంచలనణములు అనువానిని సమభాగములుగ కలితోనూరి ఈ
 నుపానముతోడ నేవించిన వాత గ్రహణి హరించు.

వాతగ్రహణికి వజ్రకవాట రసము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] మృతసూతాభృకం గంధం యవక్షారంస
 టంకణమ్ | అగ్నిమంథంపచాంకుర్యా త్సూతల్యనిమా
 న్సుధీః తతోజయంతీజంబీర భృంగద్రావైర్వి మర్దయేత్ |
 త్రివాసరంతతోగోళం కృత్వాసంశోష్యధారయేత్ | లోహ
 పాత్రేశరావంచ దతోష్వపరి విముద్రయేత్ | ఆఢోవహ్నిం
 శనైః కుర్యా ద్యాచూర్ణంతతఉద్ధరేత్ | రసతుల్య మతివి
 షాం దద్యాన్మోదరసంతథా | కపిత్థవిజమాద్రావై ర్భావయే
 త్సప్తథాపృథక్ | ధాతకీంద్ర యవాముస్తా లోద్రప్రతివిషా
 మృతాః | ఏతద్ద్రవై ర్భావయిత్వాదివైకంచవిశోషయేత్ |
 రసోవజ్ర కవాటాభ్యోనూమైకం మధువాలిహేత్ | వహ్నిం

శుంతీ విడంబిల్వం లవణంచూర్ణ యేత్సమమ్ | పిబేదుష్టాం
బునాచాను * వాతజాం గ్రహణీంజయేత్ ||

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధి జేసిన గంధకము యవక్షారము టంకణ
క్షారము కూరనెల్లి వస వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచితక్కెడ నిమ్మపం
డు గుంటగలగ రాకు అనువాని రసములతో కి దినములు మర్దించి ముద్దజేసి యెండిం
చియునుపగిన్నెలో నునిచి దానిపై మూకుడుమూసి చీలమున్ను లేపనముజేసి మందా
గ్నితో 1/2 రూమువరకు మెల్లనిగండి సాంగశీతలమునదిసి మఱల ఖల్వములో నునిచి
రసభస్మప్రమాణము ఆతివసను బూరుగబంకసు గలిపి వెలగ గంజావియాకు అనువా
నిరసములతో 7 మార్లు ప్రత్యేక ప్రత్యేకములుగా భావనలుజేసి పిదప ఆరెపువ్వు
కొడిసెపాల తుంగముస్తైలు నొద్దుగ ఆతివస తివ్వతీగ అనువాని రసములతో ప్ర
త్యేక ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము భావనజేసి యెండించి మాషప్రమాణమును తే
నెతో నేవించి వెంబడిగ చిత్రపూలము శొంఠి వాయువిడంగములు మారేడు బెరడు
నైంధపవణము అనువానిని సమభాగములుగ గ్రహించి వుష్ణోదకముతో నూరి త్రా
గిన వాతగ్రహణి నశించు.

పై త్యగ్రహణికి చిత్రాంబర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతం మృతంచాభ్రం గంధకం మర్ద
యేత్సమమ్ | లోహవాత్రే, ఘృతాభ్యక్తే క్షణం మృద్వస్మి
నాపచేత్ | చాలయేల్లోహ దండేన త్వవతార్య విభావ
యేత్ | త్రిదినలజీరక క్వాఢై ర్మాషైకంభయేత్సదా | గ్ర
హణీశాంతిమాయాతి సర్వోపద్రవసంయుతా | రసఃచిత్రాం
బరోనామ గ్రహణీగ్రహ మృత్యుతః | శమయేదనువాసేనా
ప్యామశూలం ప్రవాహికామ్ ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగ
ములుగ ఖల్వములో నునిచి మర్దించి నెయ్యిబూసిన యినుపగిన్నెలో నునిచి మృద్వ
స్మిని 1 క్షణమువండి యినుపకాడతో బాగుగ గలియు బెట్టి దించిజీలకఱ్ఱకషాయముతో
2 దినములు భావనజేసి మాషప్రమాణమును యెల్ల పుడునేవింపుచుండిన సర్వోపద్రవ

తోగూడియుండు పితృగ్రహణి హరించు. మఱియు సేరసము అనుపాన విశేష
 యన ఆమశూల ప్రవాహిక అనువానిని సగా హరింపజేయు.

శ్లోకృగ్రహణికి అర్కలోకేశ్వర రసము.

3|| శుద్ధసూతం పలంమర్ద్య మర్కటీరైర్దిసావధి | ద్విపలంగం
 ధకంచాధ మహాశంఖం పలాప్టకమ్ | ద్వయంవహ్ని రసై
 ర్భావ్యం శోష్యంపేష్యం దినత్రయమ్ | మేళయేత్పూర్వ
 సూతేన సర్వార్థం టంకణంక్షిపేత్ | అర్కక్షీరైః పునస్స
 ర్వం యామైకం మర్దయేద్ద్రుఢమ్ | తచ్చుష్కంచ నివేశ్యాథ
 భాండేరుభ్యా పుటేపచేత్ | చతుర్ధంజామితంఖాదే స్మరి
 చాజ్యేన సంయుతమ్ | అర్కలోకేశ్వరోనామ గ్రహణీరో
 గనాశకః | దేయం దివోదనంపథ్యం విజనుసగుడంనిశి ||

తా. పలప్రమాణము శుద్ధిజేసిన రసమును ఖల్వములోనుంచి జిల్లేడుపాలతో
 2 పలములు శుద్ధిజేసిన గంధకమును 8 పలములు పెద్దశంఖము
 పార్లముజేసి చిత్రమాల రసముతో 3 దినములు భావనజేసి యెండించి 3 దిన
 మర్దించి మర్దించియునిచిన పైరసముతోడం గలిపి అన్నిటికి సగం వెలిగార
 జేర్చి జిల్లేడుపాలతో 1 రూము గాగుగ మర్దించి యెండనెండించుండలలో
 2 దానిపై చీలమున్న లేపనముజేసి లఘుపుటంబిడి 4 గురిగింజల యెత్తును ప్రా
 లమున మిరియవుచార్లము నెయ్యి అనువాని యనుపానముతోడను రాత్రుల
 5 గంజావియాకు బెల్లము అనువాని యనుపానముతోడను నేవించిన శ్లోకృగ్ర
 హరించు. దీనియందు పగటియందుమాత్ర మన్నమును భుజింపవలయు.

త్రిరోషగ్రహణికి కుటజాద్యవ లేహ్యము.

4|| [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే] కుటజత్వక్పలకేతం జలేన్రోణే
 విపాచయేత్ | అష్టభాగావశోపంతు కషాయమవతారయే
 త్ | వస్త్రపూతంపునః క్వాథం పచేట్లేహత్వనూగతమ్ | భ

ల్లాతకవిణలగాని త్రికటు * త్రిఫలాంతథా । రసాంజనంచిత్రీ
 కంచ కుటజస్య ఫలానిచ । వచామతివిహాంబిల్వం ప్రత్యే
 కంచ పలంపలమ్ । త్రింశత్పలంగుడంచై న చూర్ణీకృత్య నిఘా
 పయేత్ । మధునశకుడవందద్యా ధృతస్యకుడవంతథా । లే
 హోయం శహయత్యోశ్చ యస్యరక్త సముద్భవమ్ । వాతికం
 వై త్రికంచైవ శ్లేష్మికంసాన్ని వాతికమ్ । యేచదుర్బలమ జా
 రోగాస్తాక్ సర్వాన్నాశయత్యోసి । ఆమ్లసి త్రమతీసారం పాండు
 రోగ మరోచకమ్ । గ్రహణీసూ ర్తవంకార్య్యం శ్యయథుం
 కామిలామపీ । ఆచపానం ఘృతందద్యా స్మధుతక్రింజలంప
 యః । అనేకరోగ నాశాయ కౌటజోలేహ ఉచ్యతే ।

తా. 100 పలముల కొడిసెకెక్కడంచి యందు ద్రోణప్రమాణమునీళ్ళుబోసి
 యుష్ణవశేషముగ కపామముకొచి వడియగట్టి మరలదానిని చిక్కగకొనిఅంచుశుద్ధి
 పున జీడినిజలు వాయువిహంగములు త్రికటుకములు త్రిఫలములు రసాంజనముచి
 త్రహాలము కొడిసె పండ్లు వస అతివస. మారేకు బెరడు అనువాని చూర్ణము దిను
 చి కొక్కొకఫలము జెల్లము 30 పలములు తేనెమడువము నెయ్యిగుడువముగలిపితే
 య్యసక్ష్మముగావండి 4 మాడలయెత్తును నేవించుమండిన రక్తార్షస్సు వాత సి త్తశ్లే
 మ్మ సన్నిపాతములవలన జనించిన మూలరోగములు మూలరోగమువలన జనించిన
 శ్లేషారోగములు ఆమ్లసి త్రము ఆలిపాగము పాండువు అరుచి గ్రహణీ రజస్సంబం
 ధములవలన జనించినరోగములు కృశత్వము వాపుకామిల హరించు. మణియుదీనిని
 నెయ్యి తేనె మజ్జిక చురకీచు పాలు అనువాని యనుపానములతోడ నేవించిన తడి
 తర సర్వరోగములు హరించు.

ఆమవాతగ్రహణీకి గ్రహణ్యాంకుశ రసము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శుద్ధచూతంసమంగంధం సూత-ర్థం మృతమ
 భ్రీకమ్ । మర్దయేన్నాతులుంగాడ్భిః పేష్యంశోష్యంచసప్తదా ।

* హరితక్యాస్త్రయోభాగా శివాద్వాదిశ భాగికాషడ్భాగాస్సుర్విభీతన్య
 త్రిఫలముం ప్రకీర్తితా॥ ఆనగా కరక్కాయలు 3 భాగములు పునీరికపప్పు 22 భా
 గములు తానికాయ 6 భాగములుచేసిన త్రిఫలము లనంబడునట.

త్రూషణంసీలికామూలం దుత్తూరస్యచబీజకమ్ । ప్రత్యేకం
 సూతతుల్యంస్యా త్సర్వంత ద్విజయాద్రవైః । శ్వేతాపరాజి
 తాకన్యామత్స్యాక్షీ కాకమాక్షికా । ఆర్ద్రకంపర్పటీవప్పి
 ర్ముసలీచరుదంతికా । ద్రవైర్ద్దినత్రయంభావ్యంసూషమాత్రం
 చధృత్ మేత్ । గ్రహణ్యంకుశకోనామ్నా న్యాసాధ్యం చాపి
 సాధయేత్ । ద్విపలంజీరకక్వాభహ్యనుపాసంచ పాయయేత్ ॥

తా, శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధి చేసిన గంధకము యివి దినుసు కొక్కొక భాగము
 అభ్యక్తభస్మము శ్రీ భాగము యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములో నునిచి మాదీఫలరసము
 తో 7 మార్లు మర్దించి 7 మార్లెండించి అందుత్రికటుకములు నీలివేళ్ళు వుమైత్తవిత్తు
 లు అనువాని చూళ్ళు మును దినుసు కొక్కొక భాగముచొప్పన గలిపి గంజావియాకు
 తెల్ల గంజెన కలబంగ పొన్నగంటి కావియాకు అల్లము పర్మాటకము చిత్రమా
 లము, నేల తాటిగడ్డలు రుదంతి అనువాని రసములతో 3 దిన ములు భావనజేసి మాష
 ప్రమాణమును 2 ములులజీలకఱ్ఱ కషాయానుపానముతోడ నేవించిన ఆసాధ్యగ్రహణి
 హరించు.

ఆమకుతార రసము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] జాజీఫలగత్రికటుకం టంకణం రస
 గంధకమ్ । నిర్యాసంవత్సనాభంచ ముస్తాశుటజ చిత్రకమ్ ।
 వరాచాశ్చి విషారోచ నిర్యాస డ్కారరామతమ్ । సర్వంసం
 మర్ద్యవిజయాస్వరసేనదిన త్రయమ్ । వల్లప్రమాణ వటికాం
 శుంఠీద్రా వాసుపానతః । ఆషశూలవతీసారం గ్రహణీంచ
 చిరంతనామ్ । ఏష ఆమకుతారాభ్యోరసస్త్రైలోక్యపూజితః ॥

తా. జాజికాయత్రికటుకములు పేల్చినవెలి గారముశుద్ధి జేసినరసముశుద్ధిజేసిన
 గంధకము శుద్ధి జేసిన వల్లహంసు శుద్ధి జేసిన వననాభీతుంగముస్తైలు కొడిసెపాల చిత్ర
 మూలము త్రిఫలములు ఆషిశూలములకు బంక యవతారము నేతిలోపొంగించిన యిం
 గువవీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గంజావియాకురసముతో 3 దినములు
 మర్దించి వల్లప్రమాణము మాత్రలుజేసి శొంఠి కషాయానుపానముతో నేవించిన ఆమ
 శూల ఆతిసారము చిరకాలముగ నుండు గ్రహణి హరించు. ఈఆమకుతార రసము
 త్రిలోకములయందు శ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నయది.

గ్రహణులకు ఆనంద రసము.

శ్లో॥ [చరకే] జాతీఫలంహింగుళ సైంధవంచ వరాటశుంఠీ విష
హేమబీజం । సపిప్పలీకంవటికాంప్రకుర్యాద్దుత్తూరమూలస్య
రసేనమర్ద్యమ్ । గుంజాపమీమాణంజఠరామయఘ్నం నిహంతి
వాతంక ఫశూలకంచ । ఆమాతిసారం గ్రహణీవికారంనిహంతి
శుష్కుంతితయాసమేతమ్ । రసోయమానంద ఇతిప్రదిష్ట
గ్రహణీగదానాం యమపాణిదండః ॥

తా. జాజికాయ శుద్ధిజేసినయింగిలీకము సైంధవలవణము గవ్వలభస్మముతోం
తిశుద్ధిజేసిన వసనాభి వుమ్మై త్తవిత్తులు విప్పశ్శు వీనిని సమభాగములగ ఖల్వములోనుని
చివుమ్మై త్తవేళ్ళరసముతో మర్దించి. గురిగింజంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి నేవీచిన
జఠరగోగము వాంతి కఫ శూలలు హరించు. మఱియు దీనిని పంచదార యనుపాన
ముతోడ నేవించిన ఆమాతిసారము గ్రహణీ వికారము శరీరకాఙ్గ్యము హరించు.
మఱియునిది గ్రహణులకు యమునినండమువలనే భయంకరమై యుండు.

శ్లో॥ విత్తాధిక గ్రహణ్యాంతు కపిత్థాప్తకమిష్టతే
కఫవాతోత్తరాయాంతు పాతాతక్రిచ రీతకీ॥

తా. పైత్యోద్రేంగ్రహణుల హరింపంజేయుటయందుకపిత్థాప్త కంబును క్షేష్ట
వాతోద్రేక గ్రహణులయందు పాతాతక్రిచ రీతకీయును క్రేష్టంబులు.

విత్తాధిక గ్రహణీకి కపిత్థాప్తకము.

శ్లో॥ యవానీపిప్పలీమూల చాతుర్జాతక నాగరమ్ । మరిచాగ్ని
జలంజాజి ధాస్యసౌవర్కలంసమమ్ । ద్విగుణంజలకాంబస్తా
సమంగావరకాత్వచమ్ । వృక్షాంష్లుదాతకీకృష్ణా బిల్వదాడిమ
దీప్యకమ్ । త్రిగుణం షడ్గుణసితం కపిత్థాప్త గుణీకృతమ్ ।
చూర్ణాతి సారగ్రహణీ క్షయగుల్మౌ గళామయా ॥
* కాసశ్వాసాగ్ని నూంద్యార్యః పీనసారోచకంజయేత్ ॥

* కాసశ్వాసా రుచీహిక్మాః కపిత్థాప్త మిదం జయేత్ ॥

తా. ఓమము మోడి యేలకులు ఆకుపత్రిక దాచినిచెక్క నాగ సరములు శొంఠి మిరియాలు చిత్రమూలము కురుపేరు జీలకఱ్ఱకొతిమెల్ల సోవర్పలవణముయిది దినుసు కొక్కొక భాగము తుంగముపైలు శిరుబొడ్డి మంజిష్ఠి లవంగపుచెక్క యిది దినుసుకు 2 భాగములు పులిచింత ఆరెపువ్వు సిప్పళ్లు మారేడు దానిమ్మ కాయఖురా సానివోమము యిది దినుసు యొకటింటికి 3 భాగములు పంచదార 6 భాగములు వెలగపండ్లుగజ్జ 3 భాగములు ఇటుల వీనినెల్లదంచి చూర్ణముజేసి సేవించినఅతిసారము గ్రహణీక్షయము గుల్మము కంఠరోగము కాసక్వాసములు అగ్నిమాంద్యముషూలవ్యాధి పీనస ఆరుచి హరించు.

గ్రహణులకు తక్రాభయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాతాకరంజయుగ్మాగ్ని శరపుంఖాపున
 ర్నవా | కృష్ణనింబ మహానింబ లశునం బర్బురంపచేత్ | పృ
 థగ్దశపలంద్రోణే జలేసాదావశేషితమ్ | కాంసపాత్రం దధి
 పటు ప్రస్థంద్విప్రస్థ కాంజికమ్ | క్షిప్తాత్స్యధ్యఖండాని ప
 థ్యాత్వకృశతద్వయమ్ | తద్వచ్చనాగరంతైలం ఘృతంచ
 కుడవద్వయమ్ | సుసిద్ధేలేశ్యాతాయాతే యవానీజీరకద్వ
 యమ్ | హింగువ్యోషయనక్షౌరం ద్విపలంచచూర్ణితమ్ |
 సమవాప్యతతః ఖాదేత్తక్రేణాలోడ్యవాపిబేత్ | ఇయంత
 క్రాభయాహంతి సకలాః గ్రహణీగదాః | షడ్విధానప్య
 తీసారానజ్జీర్ణాః వివిధానపి | అగ్నిమాంద్యంచ గుల్మంచ
 శీఘ్రంహన్యాన్నసంశయ ॥

తా. శిరుబొడ్డిపేరు క్రాసుగ చెక్క నెమలిచెక్క చిత్రమూలముములువెంపలి పేరు గలిజేరుపేరు కరివేపాకు పెద్దమ్రాసుచెక్క వెల్లలివాయింట వీనిని దినుసుయొకటింటికి 10 పలముల చొప్పున గ్రహించి దంచి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి 4 భాగము శేషించునటుల కషాయముకాచి వడియగట్టి అంగు పెరుగు 1 ఆధకము 2 ధవలవణము 1 ప్రస్థము బియ్యపుకడుగు 2 ప్రస్థములు 200 కరక్కాయల బెరడ చూర్ణము కరక్కాయలకు సమముగ శొంఠి చూర్ణముగలిపి తెల్ల ఆవనూనె నెయి 2 కుడవములువైచి మృద్బుగ్నితో లేహ్యపక్వముగకాచి అందు వోమము జీలకఱ్ఱ

నల్లజీలకఱ్ఱ నేతితో పొంగించిన యింగున త్రికటుకములు యనవారము అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు 2 పలముల చొప్పున గలిపి 1 పాత్రలోనుంచి ప్రతిదినము కర్ణ మెత్తును అనుపానరహితము గాగాని లేక చల్ల యొక్క యనుపానముతోడగానికే పించిన సర్వగ్రహణులు 6 విధములైన అతిసారములు సర్వాజీర్ణములు అగ్నిమాం ద్యము గుల్మము శీఘ్రముగ హరించు.

గ్రహణీ రోగోపచార విశేషము.

శ్లో॥ దీపనియానిసర్వాణి చూర్ణారిష్టస్ఫుతానిచ |
ప్రవిభజ్యయథావస్థం యోజయేద్గ్రహణీగ దే॥

తా. దీపనకర సర్వచూర్ణములు అరిష్టములు స్ఫుతములువీనిని గ్రహణీరోగ ములయం దవస్థాంతర భేదములనెఱింగి బ్రయోగింపవలయు.

సర్వాతిసారములకు పథ్యాది పటుకములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] పథ్యావిశ్వపునర్నవా గులికణాపూతీకయు గ్గంఝషా | వారాపాటలికా కలాయకదళంపుంభి జలప్ర స్థకే | క్వాఢేహింగుక దీప్యకంత్వతివిషావ్యోషం పలార్థం పృథక్ | ఊష్ణామాక్షికపాద మాధకయుగం తక్రంచయో జ్యోతతః | తద్వద్యోజ్య పలాప్తకంచకుటజం షష్టింక్షిపేచ్ఛా భయాః | చూర్ణీకృత్యస్ఫుతంసుయోజ్య కుడవం తద్వచ్ఛై లంక్షిపేత్ | తద్వన్నాగర చూర్ణకేన సహితం వాలంచ జాతీఫలం | మారీచంచపలంపలం సువిపచే త్సూగ ప్రమాణావటీః | లిహ్యన్నిత్యమిమాం వటీంతుమధునా సర్వాతి సారాంజయేత్ |

తా. కరక్కాయ శొంఠి గలిజేరు తంగేడు సిప్పళ్ళు నమలి చెక్క క్రామ గుజిలికవేళ్లు నేలతాటిగడ్డలు కలిగొట్టు సెనగాకు ములువెంపలివేళ్ళు వీనిని సమ భాగములగదంచి ప్రస్థప్రమాణ ముదకనుబోసిచిక్కగ కషాయముకొచివడియగట్టి ఆంగు యింగవ వోమము అతిచన త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణము దినుసుకు 2 పలము లేన కషాయమునకు 4 వ భాగము మజ్జిగ 2 ఆఢకములు కొడిసెచూర్ణము 1 పలములు 60 కరక్కాయలచూర్ణము నెయ్యి 1 కుడవము అవనూనె 1 కుడవము

శొంఠిచూర్ణము] కుడవము వట్టివేరు జాజికాయ మిరియాలు అనువాని చూర్ణమును దినుసు కొక్కొకపలము చొప్పన గలిపి పాకముజేసి పోకలంత మాత్రముజేసి యం దొక దానిని తేనెతో నేవించిన సర్వాతిసారములు (గ్రహణులు) హరించు.

గ్రహణులకు పూతీకాది యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] పూతీకశరపుం ఖాగ్నిశుగంఠీచవ్యపుసర్నవైః |
 బిల్వముస్తాలుక కణామూల పాతారసోసకైః | నక్తమాల
 కళాక్షేపా వాకై డర్య త్సుద్రకంటకైః | క్వాథ మస్తానశే
 పంతు లవణంమథితంతథా | ధాన్యాస్తు మాధకంపథ్యా
 శతంసింధుపలాష్టకమ్ | పునారసాంతంవిపచే ద్వాదశాహం
 విచక్షణః | సుచూర్ణితైః ప్రతీవాత్య ప్రత్యేకం క్షర్వసమ్మితం |
 త్వక్ష్వత్రవహ్నిన్యోపాబ్ధ పాతాదీప్య కథాన్యకైః | కర్కోట
 హింగుళం చైలానిశాద్విక్షౌర జీరకైః | మోచాహ్యుబర్బరీ
 దంతివచాశ్రిందుక సైంధవైః | భక్షయే త్స్పృతరుత్థాయ
 భుక్తాంశేచ మితాశనః | సర్వశూల గ్రహణ్యో వహ్ని
 మాంద్యమ రోచకమ్ | జాతరంక్రిమిజాలంచ పాండురోగం
 కఫాత్మకమ్ | ఆనాహ శూలప్లీహంచ హంతీ చక్రమివా
 సురాణ్ ||

తా. * నెమలిచెక్క ములువెంపలివేళ్ళు చిత్రమూలము శొంఠి చెవ్యము గలి జేరువేరుమారేడు తుంగముస్తైలు తంకేడు అగరులు మోడి శిరుబొద్ది వెల్లులి పాయలు క్రాసుగ చెక్క పెద్దగురిజవేరు పెద్దమ్రాసు చెక్క నేలములక వీనిని సమభాగములంగ దంచి 1 మణగు నీరుబోసి 8 చ భాగముగ కషాయముకొచి వడి నుగట్టిఅందు వుప్పు మజ్జిగ పులికడుగు అనువానిని దినుసు యొకటింటికి అధక ప్రమాణము 100 కరక్కాయల బెరడు 8 పలములు సైంధవలవణము గలిపి 12 దినములు చిక్కగవండి దించికొనియందు ఆకుపత్రిక చిత్రమూలము త్రికటుకములు తుంగముస్తైలు శిరుబొద్ది వోసుము కొలిమెర్లు ఆకాకర యింగువ యేలకులు పసపు నర్జక్షారము యవక్షారము జీలకఱ్ఱబూరుగబంక వాయింట నేలదంచి వసముచ్చతుమికి సైంధవలవణము అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు కర్వ ప్రమాణముచొప్పన గలిపి 4 మాడలయెత్తును ప్రాతఃకాః

* ఇదే నెమలడుగుచెక్క.

మున నేవించి పివప మితముగ యన్నమును భుజించిన సర్వశూలలు గ్రహణులు మూలవ్యాధులు అగ్నిమాంధ్యము ఆరోచకము వువరమునంబలి క్రిముఖపాండువులు కపరోగము అనగా దగ్గు) ఆనాహము పార్శ్వశూల స్థి హరోగము వీనిని “విష్టుచక్రము అరుల నాశనముజేయు భంగి” నాశనము జేయు.

గ్రహణ్యతినారములకు అగ్నికర్మవిధి.

శ్లో॥ [శారీరే] శృణుదేవి ప్రవత్యౌమి దేవత్వం కథయస్మమే ।
 అగ్నివై ద్యమతఃకార్యం శృణుస్వాయతలోచనే ।
 ఇత్యాదేశేనమతిమాణ దహేల్లోహశలాకయా ।
 వీణాస్థిమూలేశక్రతాభంనాభేచ్ఛద్వ్యంగుళాదధః॥

తా. పైయాషధములనేవనవలస గ్రహణ్యతినారములు నివర్తింపకుండిన అగ్నికర్మను జేయవలయునని ఈశ్వరుడు పావ్యతి కుపదేశించినందున యిసుప శలాకుసు గాల్చి ముడ్డిపూసయెముక కిరుగువారల చక్రాకారముగను బొడ్డుకు 2 ప్రేళ్ళక్రింద నడ్డముగను రక్ష నేయవలయు. (శూలబుట్టి గ్రహణ్యతినారములు నివర్తింపకుండిన బొడ్డుదిరుగువార రషవేయవలయు. ఈ గ్రహణ్యతినార సాధ్యసాధ్యముల నెఱింగి అందసాధ్యములగు వానిని వర్జించి సాధ్యంబులగు వానికే చికిత్సం జేయవలయు.)

వారాతినారమునకు కనకసుందర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంథం మరీచం టంక
 ణంకణాస్వర్ణ బీజం సమంమర్ద్యం భృంగిద్రావైర్దివార్ధకమ్ ।
 సూతతుల్యం విషంయోజ్యం రసఃకనకసుందరః ।
 దేసుంగుజాద్యయంహంతి వారాతినారముద్భృతమ్ ।
 దధ్యన్నపదాళియేత్పథ్య మాజునాధగనాదధి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము మిరియాలు వెలిగారము పిప్పి శుక్రశుద్ధిజేసిన పుష్పైత్తలిత్తులు శుద్ధిజేసిన నాభి పుని సమభాగములుగ ఖల్వములోను నించి గుంటగలగరాస రసముతో 2 ఝూములు మర్జించి 2 సురిగింజలం తేసి మాత్రలు జేసి యంహకదానిని తేనె పిప్పలితో నేవించి వారాతినారము హరించు పథ్యము మేక పెఱుగన్నమును గాని లేక ఆవు పెఱుగన్నమును గాని భుజింపవలయు.

వాతాతిసార హితకర ద్రవ్యములు.

శ్లో॥ భంజీశాల్మలీరక్తాపీ కపిఞ్ఘండాడిమా స్యథ ।
 శ్లేష్మాహోబరీవాథ క్షీరిణీవాకుచిశవా ।
 తక్కారీవాబలీచై మాం బాలపత్త్యాశివాపుః ॥
 పక్వానివ్యంజనార్థాయ యోజయేదతిసారిణామ్ ॥

తా. భారంకెగి బూరుగ గుగ్గిలము వెలగ చాడింబ విరిగి కేగలపాల చెట్టు భావంచి కరక తమ్మడ పీని లేతయాకులను గాని లేక ముదిరిన యాకులను గాని య ధారోగ్యముగ కూరగవండి భుజించుట వాతాతిసారమునందు హితకరంబు.

సర్వగ్రహణ్యతి నారములకు మృతసంజీవని రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కర్పూరం రసగంధకంచ దరదం తీక్షోద్భవం
 భస్మకమ్ । కాలేయేంద్రయవాజ మోదహుత భుక్ష్పించాస్థి
 కంఠాతకీ । ఏలామాంసి లవంగశాల్మలి మలం జాజీ ఫలం
 టంకణమ్ । నీకాసింధుభవం విషంసఃసుమిదం ప్రత్యేకనిష్కా
 నియతమ్ । సర్వేషాం సదృశంచ బిల్వఫలకమ్ కాంతాభ్ర
 సిందూరకమ్ । సిందూరించసఘ్నేన కంచతులితం దుత్తూర
 బీజంక్షిపేత్ । భంగాపత్రకకోకిలాక్ష సహితం సర్వంచ
 చూర్ణీకృతమ్ । దుత్తూరస్వరసేన సంతతమిదం సంమర్దయే
 ద్యాయుకమ్ । జంబీరస్వరసేన మర్దిత మిదుగుంజా ప్రమా
 ణావతీ । సేవ్యాచేన్మధునాజయేద్భృశమిమం రక్తాతిసారం
 పరమ్ । సర్వంచగ్రహణీగ దేషు సఘ్నేష్యమాతిసారేషుచ ।
 తద్వచ్చూల యుతాంశ్చ దుస్తరతరాణ నానాతిసారా
 జయేత్ ॥

తా. కర్పూరు శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకి ము ఇనుపభస్మము కస్తూరిపసుపు కొడిసెపాల అజామోదము చిత్రమూలము చింత గింజలు ఆరెవువ్వు యేలపలు జటామాంసి లవంగములు బూరుగబంక జాజికాయ వెలిగారము సముద్రఫలపువ్వులు సైంధవలవణము శుద్ధిచేసిన నాళ్ళి ఇవి దినుసు యొ

కటింబికి నిష్కప్రమాణము వీరికన్నటికి గము మారేజోవేసము కాంతభస్మము ఆ
 భ్రకసించూరము రసనీంచూరము శుద్ధిచేసిన నల్లముగు శుద్ధిచేసినవుమ్మై త్తవిత్తులుశుద్ధి
 చేసిన గంజావియాను నీరు గొలిమిడివిత్తులు అనునాని చూళ్లము ఇటుల వీరినెల్లభల్ల
 ములో నుంచి ఉమ్మై త్తవేళ్ళరసముతో 1 ఝూము నిమ్మపండ్లరసముతో 1 ఝూము
 మర్దించి నుంచి నలంత మాత్రలుచేసి యంబోకదానిని తేనెతో నేవించిన రక్తాతిసా
 రము సర్వగ్రహణులుసహజాతిసాశము ఆమాతిసారముకూలతో గూడి అసాధ్యము
 లుగనుండు వలసాధాతిసారములు హరించు.

గ్రహణులకు మరీచి వటుకములు.

శ్లో దుతూరమూలజంకల్కం మరీచ్యాచగమన్వితమ్ |
 ఇమాంగుంజ ద్వయాంగుంకాంత్రో తైలయుక్తేవయోన్నరః |
 మలవేగం రుణద్వేత త్సేతు బంధయివోదధిమ్ ||

తా. ఉమ్మై త్తవేళ్ల కల్కమునకు సముగు మిరియపుమాళ్లముగలిపి మర్దించి 2 సురింజలయొత్తు మాత్రలుచేసి తైలప్రకాసనతో నేవించిన "సముద్రమునుక్తి రాములు వారధికట్టిన భంగి" గ్రహణ్యతిసారములు బంధించును.

గ్రహణ్యతిసారములకు మదవారణ సింహారసము.

శ్లో [ఆయుర్వేదే] సురభిపారద హింగుళచిత్రకాణ గగనభ్రష్ట
 సుటంకణజాతికాణ | కనకబీజనుధోతివిషా కలుత్రయహారీత
 కీభస్మసుదీప్యకాణ | గరళబిల్వక పిత్తకిలింగకాణ నలదమో
 చకదాషిమధాతకీ | జలదళాల్మలి పిచ్చయుతాణ సమాణ
 కనకసామ్యము ఘేవమిబుద్బుధమ్ | కనకపత్రరసైః పరిమర్ద
 యేన్నరీచమాన నతీమధుసంయుతా | వినిహరేద్ద్రోహణీగద
 ముత్కటం జ్వరయుతామ సతీంచవిషూచికామ్ | అగ్ని
 మాంద్య మథకూలవిబంధకం గుల్మనూలముథ పాండుమమం
 దకమ్ | సరుధీరామమతీవసముత్కటం గ్రహణీకామదవా
 రణసింహాకః ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము చిత్రమూలము అభ్రకభస్మ ముశేట్టిన వెలిగారము జూకాయలు శుద్ధిచేసిన వుమ్మై త్తవిత్తులు అతివసత్రికటుక

ములు కరక్కాయమని వోమము శుద్ధి చేసిన నాభిమా రేడుగుజ్జు వెలగ బేసము కొడిసెకొ యవట్టివేరు అరటిదురస దాడింబకాయ ఆరెపుప్పుతుంగముపైలు బూరుగబంక శు ద్ధి చేసిన నల్లమందు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వు మ్మెత్తావరసముతో మదికొంచి విరియపుగింజలంత మాత్రలుచేసి తేనెతో నేవించిన ప్రబలమైన గ్రహణు లు జ్వరముతో గూడి దుప్తముగనుండు విషాచి అగ్నిమాండ్యము శూల మలబద్ధము సర్వగుల్మశూలలు తీవ్రమైన పాండురోగములు దారుణమైన రక్తస్రావముతో గూ డియుండు ఆమము వీనిని హరింపజేయు.

సర్వగ్రహణ్యతిసారములకు లోకనాధరసము.

శ్లో॥ [నిద్దరసార్ణవే] శుద్ధసూతంవిషంగంఘంటంకణంలోహభస్మ కమ్ | జాతీఫలంధాతకీచ వరాంగంచిత్రమూలకమ్ | జీరకం నాగరంసింధు మాతబీజంసపిప్పలి | మోఛాపిచ్చుగబిల్వ మజ్జా ముస్తాచాతివిషాపుష్క | సప్తభాగమఫేనంచ సర్వతుల్యం మృతాభ్రకమ్ | దుత్తూరత్వక్కపాయేణ మర్దితంయూ మమాత్రకమ్ | బదరాస్థీసమంఖాదే ద్వహ్నిదీప్తికరంపరం | అనుపానవిశేషేణగ్రహణీంచచిరంతనామ్ | సర్వాజీర్ణ ప్రశ మన మనుపానంచ మూక్షికమ్ |

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధి చేసిన వసనాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము వెలిగారము లోహభస్మముజాడికాయ ఆరెపుప్పు లవంగపుచెక్క చిత్రమూలము జీలకఱ్ఱ శొం ఠి సైంధవలవణము మామిడిపప్పు పిప్పళ్ళు బూరుగబంక మారేడువేసము తుంగము పైలు అతివస యివి దినుసు కొల్కొకభాగము శుద్ధిచేసిన నల్లమందు 7 భాగములు వీనికన్నిటికి సమము ఆభ్రకభస్మము యిటుల వీని నెల్ల ఖల్వములోనునిచి నల్ల ఉమ్మై త్తవేళ్ల పట్ల కషాయముతో | జాము మదికొంచి రేగుపండంత మాత్రలుచేసి అనుపా నవిశేషములతో నేనించిన అగ్నిమాండ్యము చిరకాలముగనుండు సర్వగ్రహణులు అ తిసారములు) హరించు మఱియు దీనిని తేనెతో నేవించిన సర్వాజీర్ణములుహరించు.)

కనకసుందర రసము.

శ్లో॥ హిజ్గుళంమరిచంగంధంపిప్పలీకంటణంవిషమ్ | కనకస్యచబీజాని సమాంశం విజయాద్రవైః | మర్దయే ద్యామనూత్రంతు చణ

మాత్రావటికృతా | భక్షణీద్వహాణీంహంతిరస కనకసుందరంః |
 అగ్నిమాంద్యంజ్యరంతీవ్రమతిసారంచనాశయేత్ | దధ్యన్నం
 దాపయేత్సధ్యంతథా తక్రోదనంచరేత్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము మిరియాలు శుద్ధిచేసిన గంధకము పిప్పళ్ళు వెలి
 గారము శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన పుష్పొత్తవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము
 లోనునిచి గంజావియాప రసముతో 1 జాము మదికొంచి నెనగింజలంత మాత్ర
 లుజేసి నేవించిన అగ్నిమాంద్యము తీవ్రజ్వరము సర్వాతి సారములు గ్రహణులు
 హరించు. దీనియందు పెరుగు లేక మజ్జిగయన్నమును భుజించుట పథ్యకరము

గ్రహణీగజకేసరీ రసము.

శ్లో॥ [అయ్యుర్వేదే] పారదంవ్యోమగరళం హింసుశంసురభిర్బలిః |
 ఆయసం టంకణంచైవ ధూర్తబీజం సవత్సకమ్ | వ్యోషా
 చిత్రకజాజీచవయస్థాదగ్ధభస్మచ || అజామోదా ప్రతివిహ్నా
 కుబేరాక్షితధైవచ | కపిత్థబిల్వపై శాచమేతేచసమభాగినః |
 ఏతత్సమ మఫేనంచ దుత్తూర రసమద్దితం | వాసరంమర్దిరం
 కల్మమరీచస్యప్రమానితః | మాక్షి కేణలి హేదేవంశుంతీరస
 సమన్వితమ్ | జ్వరాతిసారగ్రహణి గుల్మశూలమజీర్ణకం |
 రక్తాతిసారప్రదరం విషూచీపాండుగోగనుత్ | దీపనంకురుతే
 తీవ్ర గ్రహణీగజకేసరీ ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము ఆంధ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన యింగిలీక
 ము శుద్ధిజేసిన గంధకము ఉక్కుభస్మము వెలిగారము శుద్ధిజేసిన పుష్పొత్తవిత్తులుకొ
 డిసెపాల త్రికటుకములుచిత్రమూలము జాజికాయ కరక్కాయలనుస అజామోదము
 ఆతివస గచ్చవలుకులు నెలగపంకజేసము మారేడు బేసము లేక మారేడుపింజెలు
 బూరుగబంక వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి దానికి సమ
 ముగ శుద్ధిజేసిన నల్లమందు గలిపి పుష్పొత్తవేళ్ళరసముతో 1 దినము మదికొంచి మిరి
 యపుగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనెతోగాని లేక శొంఠి సముతో
 గాని నేవించినజ్వరము అతి సారము గ్రహణులు గుల్మము శూల అజీర్ణము రక్తాతి
 సారము ప్రదరము విషూచిపాండువు వీనిని హరింపజేసి మిక్కుటముగ అగ్నిదీపన
 మును గలుగజేయు.

అతిసారాదులయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పటోలకుటజాజాజీ చుక్రికాకదళీఫలమ్ ।
 బిల్వందధిచఘాగ్యాశ్వ తైలకై డర్యవాసుకమ్ ।
 నిద్రాకారంచశాకంచ కపిత్థంతు వరీసమ్ ।
 అతిసారేగ్రహణ్యాంవా రంభా పుష్పంహితంవిదు ॥

తా. పొట్లకాయ కొడిసెకాయ జాజి కాయ పులిచింత అరటివండు మారేడు కాయ మేకపెఱుగు తెల్ల ఆవనూనె పెద్దప్రూనుచెక్క చక్రవర్తికూర నిద్ర క్రౌనుగ చిగుళ్ళు వెలగపండు కందికట్టు అరటిపువ్వు యివి గ్రహణ్యతీసారములయందు హిత కరంబు.

అతిసారాదులయం దపథ్యము.

శ్లో॥ తిలసిమ్పావకూశ్మాండ కర్కోటకముపోదకీ ।
 అలాబుకందసూపంచ మాంసంనుద్యం గుడంహిమమ్ ।
 ఆమ్లాంబుపానతాంబూలం స్నానంజాగరసంగమమ్ ।
 గ్రహణీష్వతిరేషు త్యాజ్యంమానం గురూణిచ॥

తా. నువ్వులు అనుములు గుమ్ముడుకాయ కాకరకాయ బచ్చలికూర ఆను గ పుకాయ కంచగడ్డపిండివంటకములు మాంసము కల్లు బెల్లము శీతకరవస్తువులు పు లుసు మిక్కుటముగ నీరుద్రాగుట తాంబూలముస్నానము జాగరణము స్త్రీసంగమము కోపము జడకరపదార్థములు వీనిని గ్రహణ్యతీసారములయందు వజ్రంపవలయును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగ విహార పారీణ నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ సత్పత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే గ్రహణ్యతీ సారరోగనిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం దశమ ప్రకరణమ్.

శ్రీ రస్తు.

బ స వ ం జీ య ము.

ఆం ద్ర తా త్ప ర్య ము.

— ఏ కా ద శ ప్ర క రణ ము. —

∴

శ్లో॥ శంకరం నిర్మలాకారం బాలచంద్ర కళాధరమ్ ।
స్థాణుంచోమాపతిశర్వం భజేహం మల్లికార్జునమ్॥

తా. సుఖకరుడు నిర్మలస్వరూపుడు భాలచంద్రకళాధరుడు ఆచంచలుడు పార్వతీవల్లభుడు శర్వుడు నగు మల్లికార్జునుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠశాభీ చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్యోమి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠుడైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథముయొక్క ఏకాదశ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

ఉదర నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] రోగాస్సర్వేషిమందేగ్నా సుతరాముదరాణిచ ।
అజీర్ణాన్మలినై శ్చాన్నైర్జాయంతే మలసంచయాత్ ॥

తా. అగ్నిమాంద్యము త్రినోపజనితంబగుటచే సర్వరోగములు జనించుటకు కారణంబుగనండును. అందు వుదరరోగము ముఖ్యముగ జనించును. మఱియు అజీర్ణము మలినాన్నము అనగా విరుద్ధావ్యక్తనాదికములు మలసంచయము (అనగా దోషపురీషాదుల సంచయము) అనువానివలనకూడా వుదరరోగము జనించును.

ఉదర సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ రుద్ధ్వాస్వేదాంబువాహీని దోషాస్సోతాంసిసంచితాః ।
ప్రాణాగ్న్యోపానా స్సంమాప్య జనయం త్యుదరంవృణామ్ ॥

తా. వాతాదిదోషములు స్వేదము పుడకము అనువానిని వహింపుచుండు ప్రోతస్సులయందు గంచితంబులై వృద్ధింజెందిప్రాణావాయువు అగ్ని ఆసానవాయువు అనువానిని కడుపువ్దయు క్తంబుగ జేసి మనుజులకువుదరరోగమును గలుగఁజేయును

ఉదరరోగ సామాన్య రూపము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆధ్మానంగమనేశ క్తిర్దౌర్బల్యదుర్భలాగ్ని

తా । శోభస్సదవమంగానాం సంగోవాతపురీషయోః ।

దాహస్తంద్రాచసర్వేషు జతరేషుభవంతిహి॥

తా. కడుపుబ్బట నడుచుటకు శక్తిలేకుండుట దౌర్బల్యము అగ్నిమాండ్యమువాపు అంగములయందు గ్లానిగలుగుట వాతము మలము బద్ధగించుట తాపముతంద్రగలుగుట ఈ లక్షణములు సర్వోదరములయందు గలుగును.

ఉదరసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ [శారీరే] యేనశుష్యతినర్వాంగం జతరంవర్ధ శేభృశమ్ ।

ఉదరంతంవిజానీయా త్రదప్టవిధముచ్యతే ॥

తా. సర్వాంగములు కృశించిమిక్కుటముగ కడుపుబ్బినవుదరరోగమని తెలియవలయును. ఆ యుదరరోగములు 8 విధంబులు.

ఉదరరోగ విశేష లక్షణములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పృథగ్దోషైస్సనుసైశ్చస్త్రీహబద్ధక్షతోదకైః ।

సంభవంత్యుదరాణ్యస్తౌ తేషాంలింగంపుథచ్ఛ్రణు ।

క్షతమూర్ధ్వమథోబద్ధ ముదకంతుసమంతః ।

నాభేఃస్త్రీ హోవామసార్వే దోషజంవోపలక్షణమ్ ।

సాధ్యంస్త్రీహంచైకదోషం శేషంత్యాజ్యం చతుష్టయమ్ ।

తా. వాతోదరము పిత్తోదరము శ్లేష్మోదరము త్రిదోషోదరము స్త్రీ హోదరము బద్ధోదరముక్షతోదరము జశోదరమువలన వుదరరోగములు 8 విధంబులు వానిలక్షణముల ప్రత్యేకముగ వచించెద వినుము. బొడ్డుకు వైభాగమున జనించునది క్షతోదరమనియు బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున జనించునది బద్ధోదరమనియు బొడ్డుకు చుట్టూ జనించునది బలోదరమనియు బొడ్డుకెడమ పార్శ్వమువ జనించునది స్త్రీ హోదర

మనియు వాతపితృశ్చేష్టములవలన జనించునవి దోష్టతోదరములనియు వాతపితృశ్చేష్టలక్షణ యుక్తంబై జనించునది త్రిదోషోదరమనియు తెలియవలయు. అందు స్త్రీ హోదరము వాతపితృశ్చేష్టోదరములు నీ నాలుగును సాధ్యంబులు తక్కినని నాలుగును అసాధ్యంబులు.

ఉదరరోగ సామాన్యచికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణ వే] ఉదరాణిమలంధృత్వా బహుశోరేచసంహితమ్ | లఘునాదికమేరండ తైలంతప్రిప్రశస్యతే॥

తా. పైజెప్పబడిన 8 యుదరములు మలాధిక్యమువలన జనించు అట్లగుటంకేసి వానియందు తఱుచుగ లఘునాద్యేరండ తైలమువలన విరేచనము జేయించుట, ప్రశస్తంబు.

వాతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] తత్రనాతోదరేశోఃః వాణిపన్నాభికుక్షీషు | కుక్షీపార్శ్వోదర * కటిసవ్యధంచకృశాఽగతా | ముహుర్ముహుశ్చసంతాపో శుష్కకాసేనలక్షయేత్ ||

తా. మీజేతులు మీ గాళ్ళు నాభికుక్షీ అనువానియందు శోఃఃలుగుటకుక్షీ పార్శ్వములు కడుపు కటిప్రదేశము అనువానియందు నూసులతో బొడుచునటుల వేదనగలుగుట శరీరము కృశించుట పలుమారు సంతాపము పొడివగు గలుగుట ఈ లక్షణములుగలది వాతోదరమని తెలియవలయు.

పైతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] జ్వరోమూర్ఛాచతృణ్డౌహతా కటుకాస్యంచ జృంభణమ్ | భ్రమోతిసారస్వేదశ్చ పిత్తజోదరలక్షణమ్॥

తా. జ్వరము మూర్ఛ దప్పి తాపము గలుగుట నోరు చేదుగనుండుట ఆవు లింతలు గలుగుట తల్చిబ్బులాడుట అతిసారము చెమటగలుగుట ఈలక్షణములుగలది పిత్తోదరమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మోదర లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వయంభుక్సారవనిద్రాకాసనిద్రాశ్చపాఽచుకృత్ |

* కటిపృష్ఠరుక్వర్షభేదనమ్.

ఉదరం స్తిమితంస్నిగ్ధం శీతస్పర్శః కఘోదతే॥

తా. వాపుగలుగుట శరీరము జడగము నుండుట యెల్ల పుడు నిదురగలుగుట దగ్గు పుబ్బసము గలుగుట చర్మాగులు తెల్ల గనుండుట కడుపు కదలక మెఱయుచుండుట కడుపు దాకిన చల్ల గనుండుట ఈ లక్షణములుగలది శ్లేష్మోదరమని తెలియవలయు

సన్నిపాతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] త్రిదోష లక్షణైర్మ్యుక్తం సన్నిపాతోదరం భవేత్ । దేహంచపాండురంమూత్ర మగ్నిరక్షణముత్తమమ్॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మ లక్షణంబులన్నియుంగలది సన్నిపాతోదరమని తెలియవలయు. దానియందు శరీరము మూత్రము పాండువర్ణముగనుండు మఱియు “రోగాస్సర్వేపిమందేగ్నౌ సుతరాముదరాణిచ” అను వచన ప్రకారము పువరమునకు మందాన్నియే ప్రధానంబు. ఆట్లగుటంజేసి దీనియందు ముఖ్యముగ యగ్ని దీప్తి కరములగు నౌషధముల నొసంగవలయు.

జుగోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] ఉదరంసజలంయస్య వర్ధతేశ్వయఃకుక్తిస్తథా ; హస్తపాదేకృశత్వంచ స్యాజ్జులోదర లక్షణమ్॥

తా. ఉదరంబతయు జలయుక్తమై మిక్కుటముగ పెరుగుట బొడ్డువాచుటచేతులు కాళ్ళు కృశించుట ఈ లక్షణములుగలది జుగోదరమని తెలియవలయు.

స్లీహోదర లక్షణము.

శ్లో॥ స్లీహోదరం కీర్తయతోనిబోధ విదాహ్యాభీష్యందీరతస్య జతో॥ । ప్రరుష్టమత్సర్థమస్పృశ్యకృశశ్చ స్లీహోభివృద్ధింకురుతః ప్రవృథా । స్లీహోత్థమేతజ్జఠరంవదంతి తద్వామపార్శ్వే పరివృద్ధిమేతి । విశేషతస్సీదతిచాతురోత్ర మందజ్వారాగ్నిః కఠసీతలింగైః । ఉపద్రుతః క్షీణబలోతీపాండుః స్లీహోదరంసాధ్య మితిబ్రువంతి॥

తా. స్త్రీ హోదరలక్షణమును వచించెద వినుము - విద్యాహాకర పదార్థము
 † అభివ్యంధిపదార్థముల యెల్లపుడు సేవించుటవలన రక్తకఫములు మిక్కుటముగ
 దుష్టంబులై వృద్ధింజెంది యెడమపార్శ్వమున స్త్రీ హోభివృద్ధిని గలుగజేయు. దీనినే
 స్త్రీ హోదరమని వచించెదరు. మిక్కుటముగ శరీరశైథిల్యము స్వల్పస్వరము. ఆ
 గ్నిమాండ్యము కఫపిత్తోదరలక్షణములు బలక్షయము శరీరమున తెలుపువర్ణము గలు
 గుట. | ఈ స్త్రీ హోదరము సాధ్యము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] స్త్రీ హోనాంపుష్టదేశేచ రక్తసావంచకార
 యేతో॥

తా. స్త్రీ హోదరమున వీపుయందు రక్తసావము జేయించవలయు.

బద్ధగుదోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యస్యాంత్రమన్నైరుపలేపిభిర్వా బాలాశ్చ
 భిర్వాపిహితంయథావత్ | సంచీయతేతస్యమలస్సనోష
 శ్చన్నైశ్చనైస్సంకరవచ్చనాడ్యామ్ | నిరుధ్యతేతస్యగుదేపురీ
 సంచినీరేతికృచ్ఛా దతిచాల్పమల్పమ్ | హృన్నాభిమధ్య
 పరివృద్ధిమేతి తస్యోదరం బద్ధగుదంవదంతి॥

తా. జిగటగనుండు అన్నశాకశాలాకాది పదార్థ సేవవలన సూక్ష్మమైనతా
 శ్చ పుదరమున బ్రవేశించుటవలన మలవాహినులగు ప్రేగులడ్డగింపబడి దానివలన
 వాతపిత్తశ్లేష్మములు దుష్టంబులై వానితోడ మలముగలసి గుదస్థానమునందుబో
 లు నరములయందూడ్చబడిన కుప్పవలెక్రమముగ సంచితంబై కడుకష్టముచూడకొం
 చెకొంచెముగఁబైలు వెడలు. వానివలన గుదరము హృదయము నాభి అనువాని మధ్య
 మన (ఆనగా అన్నపాకస్థానమున) వృద్ధి జెందు. దానినే బద్ధగుదోదరమని వచిం
 చెదరు.

క్షతోదర లక్షణము.

శ్లో॥ శల్యం తథాన్నోప హితంయ దంత్రం భుక్తం భినత్త్యాగత
 మవ్యథాపా | తస్మాత్సుత్రోంత్రా త్పలిలప్రకాశస్సా
 వస్సవేద్యైగుడతస్తుభూయః | నాభేరధశ్చోదరమేతివృద్ధిని

విగాహియన - వంశకరీరాదులు † అభివ్యంధియన - దధ్యానిజిగటపదార్థము.

స్తుద్యతే దాల్యతిమాతిమాత్రమ్ | ఏతత్ప్రతిస్యాప్యదరం
ప్రదిప్టం ఛిద్రోదకోదరం కీర్తయతోనిబోధమ్ ||

తా. శల్యములన కంటక శర్కరాను లన్నముతోడగలసిపక్వాశయగతంబై యంగుండి బయలువెడలునపుడు నాడులయందడ్డుముగ బ్రవేశించుటవలన గాని లేక ఆవులింతచేగాని మిక్కుటముగ భుజించుటవలన గాని ప్రేగులు బిన్నంబులై వాని ఛిద్రములవలన పలుమారు స్రవించెడు నీరు గుదము ప్రేగులు అనువానియందు పూరి తంబై బాడ్డుపక్రింద వుదరమును గలుగంజేయు యిదే క్షతోదరమనియు పరిస్రా ప్యదరమనియు గ్రంథాంతరేణ ఛిద్రోదరమనియు జెప్పబడు. దానియందు నూదు లతో బాడుచునటుల బ్రద్దలుసేయునటుల మిక్కుటముగ వేసనగలుగు నివి నుపే ఊంచుటవలన నిది శీఘ్రముగ జలోదరంబగు.

జలకూర్మోదర లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] జలకూర్మంతుతంవిద్యాశ్లేష్మవాయు సము
ద్యవః | సచక్రచ్చిప్రయత్నేన స్తీహోదరగుణాన్వితః ||

తా. శ్లేష్మవాయువలన జనించి స్తీహోదరలక్షణయుక్తంబై కూర్మాకార మైన సుదరము గలదియే జలకూర్మోదరమనబడు. ఇది కష్టసాధ్యము. ఇది జలో దరము నందంతర్భావమును జెందియుండు.

అష్టోదర సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] జన్మనైవోదరంసర్వం ప్రాయఃకృచ్ఛ్చితను
విదుః | బలినస్తదతాతాంబు యత్నసాధ్యం నవోష్ఠితమ్ ||

తా. ఉదరరోగంబలన్నియు నుత్పత్తిమొదలుకొని తఱుచుగ కష్టసాధ్యం బులు. విసన సత్స్వగులవానికి సవీనముగ జనించిన అజాలోదకోదరము కడుప్ర యత్నమువలన సాధ్యంబగు. అజాలోదరలక్షణం బెద్దియనిన చరకశ్లో॥ “అశో ధమరుణా భాసంశబ్దం నాతిభౌరికమ్ | సదాగుడాయంతంసిరాజాలగ వాక్షీతమ్ | నాభిం విప్రభ్యపాయాతు వేగంకృత్వాప్రణశ్యతి | హృద్యంతక్షణకటి నాభిగుదంప్రత్యేకశూలినః కర్కశంస్పృబతోపానంనాతిమం దేవసావకే | లోలస్యవిరసేచాస్యేయాత్రేల్పేనంహతే విశి | అజాలోదకమిత్యేతైర్ద్యుక్తంవిజ్ఞాయలక్షణోరతి” అనగావాపు లేక యెఱుపై శబ్దముతోగూడి బలువు లేకయెల్లపుడు గుడుగుడు శబ్దముతోగూడి గవాక్షీయాప

మగు సిరలతో వ్యాప్తంబైయుండు అపానవాతము నాభితోనుండిలేచి గుదస్థానము వరకు వ్యాపించియుండు వేగముతో గూడినదై తొమ్ముగజ్జలు కటిప్రదేశము బొడ్డు గుదము అనువానియందు శూలనుకలుగంజేయుచు గుదస్థానమును కఠినముగ జేయుచు కుక్షి మిమ్ముటముగ వృద్ధింపెని నీటిచే పూరింపబడిన తొలుతి త్రినిదాకిన నెట్టిస్వ ర్భక్షోభగల్గునో అట్టివానితో తుల్యంబై యగ్నిమాండ్యము అరుచి అల్పమాత్రము మలబద్ధము అనువానితో గూడియుండునది ఆజాతోదకోదమని తెలియవలయు ననుట.)

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్షాద్భుద్ధగుదంతూర్థ్వం సర్వంజాతోదకం
తథా | ప్రాయోభన త్యభావాయ చిద్రాంత్రోచోదరం
న్యణామ్॥

తా. బద్ధగుదోదరము 15 దినములకుపిదప నసాధ్యంబగు, ఇత్యైఱంగుననే స ర్వోదరములు నీరైన యెడల మృత్యుప్రదంబులగు మఱియు ఛిద్రాంత్రోదరముతఱు చుగ మృత్యుప్రదంబు విఃస మ ఒకానొకపుడు *శల్యచికిత్సవలన గాని లేక శస్త్ర చి కిత్సవలన గాని పుషకపూరితంబగు ఛిద్రాంత్రము ఒద్ధగుదము సాధ్యంబులగు.

ఉదరాసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ శూనాక్షం కుటిలోపస్థ ముపక్లిన్న తనుత్వంచమ్ |
బలశోణితమాంసాన్ని షీణంచోదరిణంత్యేత్ ॥

తా. నేత్రములుబ్బుట శిశ్నము వంకరగనగుట చర్మము క్లేదయుక్తమైవల్పు గనుండుట శత్రువు రక్తము మాంసము జాతరాన్ని త్షయించుట ఈలక్షణములుగల యుదరరోగిని వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] పార్శ్వభంగాన్నవిద్వేష శోఘాతీసారపీడితమ్ |
* బలశోణితమాంసాన్ని షీణంచోదరిణంత్యేత్ ॥

తా. పార్శ్వములు పగలినటులుండుట అన్నద్వేషము వాపు అతిసారము గలుగుట శత్రువు రక్తమాంసములు త్షయించుట అగ్నిమాండ్యము గలుగుట ఈ లక్షణములుగల యుదరరోగిని చైద్యుడు వర్జింపవలయు.

* బహువిధములగు తృణములు కాష్ఠములు పాషాణములు లోహములుమంటి గడ్డలు మొదలగునవి శరీరమునుండి వెడలనుండిన వానిని యంత్ర శస్త్ర ఊరొగుల వలన వెలికింపియు నుపాయంబును ప్రణనిశ్చయమును భోధించునది శల్యమనంబడు ఈశల్యచికిత్స సుశ్రుతమున జెప్పబడియున్నయది చూడుడు.

వాతోదరమునకు అగ్నికునూగ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం శుద్ధతాళం మన
శ్శిలా । త్విశ్వాంశంచిత్రమూలంచ * యామం దుత్తూరజై
ర్ద్రవైః । జంబీరైశ్చతథామర్ష్యం తద్గోళం శ్రావసంపుటే ।
రుద్ధ్యాబహిర్మాషపిష్టిస్తయోర్లేప్యంచసంపుటమ్ । గోధూమ
పిష్టికావాధవిలేప్యావస్త్రమృత్తికా । విశోష్యపాచయే ద్యం
త్రేద్విషడ్యామంసువాలుకే । క్షమ వృధ్యాగ్నినా పాచ్యం
సాంగశీతంసముద్ధరేత్ । దశమాంశంవిషందత్వా విషాంశం
మృతీతామ్రకమ్ । జ్వాలాముఖీద్రవై స్వర్వంభావయిత్వాత్రి
సప్తథా । త్రూషణంచ సహౌవార్ద్రాద్రవైర్భావ్యం త్రిసప్త
థా । రసోహ్యగ్నికుమారోయంసేవ్యం గుంజాద్వయంసదా ।
తాంబూలపత్రసంయుక్త ముదరం వాతగుల్మజిత్ । కాకజం
ఘాకషాయంచ హ్యనుపాసం సదాపిబేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన
ముణిశీల చిత్రమూలము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుమ్మెత్తాను నిమ్మ
పండు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకఝూముమదికొంచి ముద్దజేసి మూ
కుళ్ళలోనునిచి వానిచుట్టూ మినుపపిండిని గానిలేక గోధుమపిండినిగాని మెత్తి పిదప
వానిచుట్టు చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమునందునిచి మృదు
మధ్య గాధాగ్నులతో క్రమముగ 12 జాములువండి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వము
లోనునిచి దానికి 10 వభాగము శుద్ధిజేసిన నాభికిసముముగ తామ్రభస్మముగలిపి
జ్వాలాముఖిరసముతో 21 మార్లుభావనజేసి అంధుత్రికటుకచూర్ణముగలిపి అల్ల పురస
ముతో 21 మార్లు మరల భావనజేసి యందు 2 సురిగొజలయెత్తును తమలపాకులో
నునిచి నేవించినతోడనే వెలుమసంధివేరు కషాయమును ద్రాగినవాతోదరము గుల్మము
హరించు.

వాతోదరమునకు వ్యోషాదిగణ చూర్ణము.

శ్లో॥ కటుత్రయంవచాహింగు యవతూరంవిషద్వయమ్ | చవ్యతి
క్తవిడంగాని గజశూలవణానిచ | గ్రంధిబిల్వా జిమోదంచ
గణోవ్యోషాదికస్తథా | ఏతానిసమభాగాని నూక్మచూన్లా
నికారయేత్ | లేచ్యమేరండతైలేన తచ్చూర్ణం బుద్ధిమా
న్నరః | బిడాలపతకంచైవ పిబేద్వ్యాకోష్ఠవారిణా | వాతోదర
వినాశాయ సర్వోదరవినాశకృత్ ||

తా. త్రికటుకములు వస యింగువ యవతూరము అతివస శుద్ధిచేసిన నాభిచైవ
ము చేతిపాట్ల వాయువిడంగములు యేనుగపిప్పలి పంచలవణములు గ్రంధీ తగరః
చూరేడు వోమును వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి బిడాలపతకప్రమాణము
ఆమునముతో గాని లేక యొకింత పుష్టోవకముతో గాని సేవించిన వాతోదరము
సర్వోదరములు హరించు.

పై త్యోదరమునకు త్రైకోక్యసుందర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం మృతాభ్రం
నైంధనంవిషమ్ | కృష్ణజీంవిడంగంచ గుడూచీసత్యమేవచ |
* వాసాచైవయవతూరంప్రత్యేకంస్యాద్రస్సార్ధికమ్ | నిర్ఘండికా
ద్రవైశ్చాహ్నిబీజపూర రసైర్ధివమ్ | మర్దయేచ్ఛోషయేతోస్స
యం రసత్రైకోక్యసుందరః | గుంజాద్వయంఘృతైర్లేహ్యం
పైత్యోదరకులాంతకమ్ | పల్లకంచిత్రకంశ్లక్ష్యంద్విగోమూత్ర
శక్యజ్జలైః | పాచ్యం పాదావశేషంచ ఘృతప్రస్థం విపాచ
యేత్ | పల్లకంచయవతూరం క్షిప్తావస్త్రావతారయేత్ |
తత్కర్మిణం పిబేచ్ఛాను స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజయేత్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు అభ్ర
భస్మము శుద్ధిచేసిన నైంధనలవణము శుద్ధిచేసిన నాభి నల్ల శీలకణ్ణి వాయువిడంగము
తిప్పరతుష్ణనము లేక వస యవతూరము యివిదినుసుకు 3 భాగముయిటుల

నెల్ల ఖల్వములోనునిచి వావిలియాకు రసముతో 1 దినము మాడిఫలరసముతో 1 దినము మరించి యెండించి 2 గురిగంజలయెత్తును నేతితోనేవించిన తోడనే 1 పలము చిత్రమాలమును నూత్నముగ చూర్ణముచేసి 2 పలములు గోమూత్రము 2 పలములు గోమయరసముగలిపి 4 వ భాగముగ గాచి అందు ప్రస్థప్రమాణమును ఘృతము 1 పలము యవతూరము గలిపి పాకముచేసి దించుకొని కర్ణప్రమాణమును పానముచేసిన పైత్యోదరము హరించు. మఱియు స్నిగ్ధమై యుష్ణముగనుండు యన్నమును భుజింపవలయు.

శ్లేష్మోదరమునకు వై శ్వానరీ వటుకములు.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శుద్ధసూతం నమంగంధం మృతార్కాయశ్చి
 లాజశు । రసాయనం ప్రకర్తవ్యం రసస్యద్విగుణం విషమ్ ।
 త్రికటుశ్చిత్రకంకుష్ఠం నిర్దుడీముస లీరజ । అజమోదాం
 విషాం శేన ప్రత్యేకంచ ప్రకల్పయేత్ । పంచాంగనింబక్వాథేన
 భావనాచైకవింశతిః । భృంగరాజరసై స్సప్త దత్వాఘోదే
 గలోడయేత్ । భక్షయేద్భదరీనూత్రాం వటికాంతాందివా
 నిశి । శ్లేష్మోదరం నిహంత్యాశు నామ్నావై శ్వానరీవటీ । దేవ
 దార్వస్మి మూలస్య కల్కంక్షీ రేణ పాయయేత్ । భోజనం
 వ్యోషదుద్దేన కుళుత్సరసేనవా॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు యివి దినుసు కొక్కొక భాగము శుద్ధిచేసిననాభి త్రికటుకములు చిత్రమాలము చంగల్వకోస్తు వావిలి నేలతాటిగడ్డలు పసపు వోసుము యివి దినుసు కొకటింటికి 2 భాగములు ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి వేపచెక్క దానిపు వ్యలు కాయలు ఆకులు వేళ్ళు ఆనువాని కషాయముతో 21 మార్లును గుంటగలగ రాకు రసముతో 7 మార్లును భావనచేసి తేనెగలిపి కలియబెట్టి రేగుపండంతమాత్ర లుచేసి యందొక దానిని దేవదారు చిత్రమాలము ఆనువానిలో పాలుబోసి కల్కముగకాచి యాయుషపానముతోడ సాయం ప్రాతఃకాలములందు నేవింపుచుండిన శ్లేష్మోదరము హరించు. భోజనమునందు త్రికటుకయుక్తముగ కాచబడిన సాలను గాని వులవకట్టును గాని చేర్చుకొనవలయు.

సన్నిపాతో దరమునకు బృహదగ్ని ముఖమూర్తము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సర్వతూరం యవతూరం భల్లాతం గజపిష్ప
 లీమ్ | అజమోదావచాముస్తా దేవదారు విళంగకమ్ | పాతా
 దారునిశాపింగుధాత్రీ దాడిమపుష్కరమ్ | వృద్ధదారు త్రి
 వృచ్చించాయపాని జీరకద్వయమ్ | కర్పూరంనాగరంభాక్టీ
 మరిచంచాల్లువేతసమ్ | మంజూరమభయాశుంఠీ చాతుర్జాత
 కరంజకమ్ | ఆరగ్వధంతథా పంచలవణాని విచూర్ణయేత్ |
 శిగ్రుబ్రహ్మత్వచాతూరం వారుణీపత్రచించికామ్ | తిలకాండం
 కోకిలాక్షంతురం చైవావమూర్తజమ్ | తుల్యాంశం మాతు
 లుఁగామైః శ్యావనాత్రయ భావితమ్ | ముస్తాక్వాధైస్త్రీధా
 భావ్యమూర్ధ్వికోత్థద్రవైస్త్రీధా | బృహదగ్నిముఖోనామ్నా
 కరైక ముదరాపహమ్ | గోమూత్రై ర్యాసురాభిర్యా
 హ్యోరనాశ్చైరథాపివా | సన్నిపాతోదరంచైవ గుల్మంహంతి
 త్రిదోషజమ్ ||

తా. సర్వతూరము యవతూరము శుద్ధిచేసిన బీడివిత్తులు యేమగప్పిళ్ళు ఆజా
 మోదము వన తుంగముస్తైలు దేవదారు వాయువిడంగములు శిరుబొద్ది (మానిపసపు
 పసపు యింగువ వుసిరికవరుగు దాడిమబెరడు వుష్కరమూలము వృద్ధదారు (బొద్ది
 యాకు) తెగడ చింతచెక్కలతూరము నోమము జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ కర్పూరము
 శొంఠి గంటుభారంగి మిరియాలు పుల్లప్రబ్బలి చిట్టెపుపాడి కగక్కాయ శొంఠిచా
 తుర్జాతకములు క్రాసుగ చెక్క రేలచెక్క పంచలవణములు కారుమునగతూరము
 మోదుగ చెక్కతూరము అడవికలిగొట్టాప తూరము చించాతూరము సువ్వులతూరము
 గొలిమిడితూరము ఉత్తరేణుతూరము వీనిని సభాగములుగ మూర్తముచేసి మూడిఫ
 లరసము తుంగముస్తైల కమాయము అల్లవురసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే మూడేసి
 మార్లు భావనచేసి కర్షప్రమాణమును గోమూత్రముతోగాని సురతోగాని నేవించిన
 సన్నిపాతోదరము త్రిదోషజనితగుల్మము హరించు.

శ్లో॥ స్నుహీక్షీ రేణ సంభిన్నం పిష్పలీమూర్త భక్షణమ్ |
 సప్తాసోశమనంయూతి చిరబాలెం జువోదరమ్ ||

తా. విప్పలిచూర్ణమును బాంతజెముడుపాలతో దడిపి యెండించి 5 చిన్న ములయేత్తును బియ్యపుకడుగుతో 7 దినములు నేవించిన చిరకాలముగనుండు జలోదరము హరించు.

జలోదరమునకు వహ్నివీర్య రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] చతుస్సుతంచ గంధోష్ఠౌ రజసీ త్రిఫలాశి
లా । ప్రత్యేకంచ ద్వీభాగంస్యాత్తి వృన్నేపాలచిత్రకమ్ । ప్ర
త్యేకంచ త్రిభాగంస్యా త్ర్యూషణం జీరదంతికా । ప్రత్యేక
మష్టభాగంస్యా దేకీ కృత్య విచూర్ణయేత్ । జయంతిస్సుక్ష్మ
యోభృంగీ వహ్ని వాతారిత్తైలకైః । ఏకైకేన క్రమాద్భా
వ్యం సప్తవారంపుథ కృప్తథక్ । వహ్నివీర్య రసోనామ ని
మ్మముష్ణ జలైః పిబేత్ । విరేచనం భవేత్తేన తక్రభుక్తంస
నైంధవమ్ । దినాంతే దాపయేత్పుథ్యం వర్జయే చ్చీతలం
జలమ్ । సర్వోదరహరః ప్రోక్తోమూఢ వాతహరః పరః॥

తా. శుద్ధి జేసినరసము 4 భాగములు శుద్ధి చేసిన గంధకము 8 భాగములు పనపు త్రిఫలములు శుద్ధి చేసిన మణిశిల యివి దినుసుకు 2 భాగములు శుద్ధి చేసిన తెగడశుద్ధి చేసిన నేపాళములు చిత్రమూలము యివి దినుసుకు 3 భాగములు శొంఠి పిప్పలిమిరి యాలు జీలకఱ్ఱ నేలదంతిచెక్క యివి దినుసుకు 8 భాగములు వీనినెల్లదంచుచూర్ణము చేసి తక్కలి బాంతజెముడుపాలు గుంటగలగర చిత్రమూలము ఆముదము అనువాని రసములలో ప్రతిదాని చేనే జేసి మార్లుక్రమముగ భావనచేసి నిమ్మప్రమాణమును వుష్ణోదకముతో నేవించిన విరేచనమై జలోదరము సర్వోదరములు మూఢవాతము హరించు పథ్యము 3 వరగూమున మజ్జిగలో నైంధవలవణమును, గలిపి దీనితోడ యన్నమును భుజింపవలయు. మఱియు నీ యాషఢనేవనకాలమున శీతోదకమును వర్జింపవలయు.

స్త్రీ హోదరమునకు వంశేశ్వర రసము.

శ్లో॥ సూతభస్మంవంగభస్మం పలై కై కంప్రకల్పయేత్ । మృతంతా
మ్రం గంధకంచ ప్రత్యేకంచ పలంపలమ్ । అర్కక్షీరైర్దినం
మర్ద్యం సర్వం తద్గోళకీకృతమ్ । రుఘ్వాథ భూధరేపాచ్యం

పుత్రై కేనసముద్ధ రేత్ | ఏషవం గేశ్వరోనామస్త్రి హగుల్కృద
 రంజయేత్ | ఘృతైర్గుంజా ద్వయంలేహ్యం నిష్కంశ్వేత
 పునర్ననామ్ | గవాంమూత్రైం పిబేచ్ఛాను రజసీంవా గ
 వాంజలైః | పంచాంగం దేవదాగోస్తు చూర్ణంకర్ణంశివాంబు
 నా | మాషచూత్రం పిబేద్యస్తు స్త్రీహస్తస్యకోటికిమ్ |

తా. రసభస్మము వంగభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసివ గంధకము వీనిని
 దినుసు కొక్కొకపలముచొప్పన భిల్వములోనునిచి జల్లేడకాలతో 1 దినము మర్దిం
 చిముద్దచేసి మూకుళ్ళలోనునిచి క్రింద పైన చీలమున్ను లేపనముచేసి భూధర పుటం
 బిడి సాంగశీతలమునదీసి 2 గురిగింజలయెత్తు నేతితో నేవించిన తోడనే నిష్కప్ర
 మాణము తెల్ల గలిజేరువేరు చూర్ణమునుగాని లేక పసపుచూర్ణమునుగాని గోమూత్ర
 మలో గలిపి నేవించిన స్త్రీ హోదరము గుల్మము హరించు. లేక కర్ణ ప్రమాణ దేవ
 దారు * పంచాంగముల చూర్ణమును వుసిరికపండ్ల రసముతో గలిపి మాషప్రమాణ
 ముపై యాషధమునుగలిపి నేవించిన స్త్రీ హోదరము హరించు.

సర్వోదరములకు బ్రహ్మ వటుకములు.

శ్లో|| [ఆయుర్వేదే] విడంగం దాడిమంకంఠం † నింబత్వ గ్ధహనం
 వచా | త్రూపంపాతాదేవదారు నిశావ్యాఘ్రునఖాభయా |
 రేనుకం రోహిణీచైలా త్రివృత్ప్రీత్యేకకార్షి కమ్ | నేపాళబీజ
 చూర్ణంచ దంతిమూలాపలంపలమ్ | బ్రహ్మదండీ రసప్రస్థం
 ప్రస్థమాజ్యం పురాతనమ్ | పూర్వకల్మయుతం పాచ్యం
 మృద్వగ్నోచనుపాచితమ్ | భక్షయేద్బదరాకారాం నిత్యం
 బ్రహ్మవటీంశుభామ్ | చతుష్షష్ట్యుదరవ్యాధీ సాధ్యాసాధ్యా
 న్నిహంత్యలమ్ ||

తా. వాయువిడంగములు దాడిమవరుగుచంగల్యకోఘ్న వేపపట్ట చిత్రమూలము
 లేక క్రీగంధము వస త్రికటుకములు శీరుబొద్ది దేవదారు పసపు † వ్యాఘ్రనఖు

* పంచాంగములన—ఆకు వేరు విత్తులు ఘృవులు పట్ట ఆనునవియ.
 † నింబత్వక్చంచనంవచా. ‡ పులిసొడుగు.

కరక్కాయలు రేణుకలు కటుకరోహిణి యేలకులు తెగడవీనిని దినుసుకుకర్ష ప్రమా
ణముచొప్పన ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి | పలముశుద్ధిజేసిన నేపాళచూర్ణము
- | పలము నేలదంతివేళ్ళచూర్ణమును | ప్రస్థముబ్రహ్మాదండివేళ్ళ రసముతో మారికల్క
ముచేసి వైచూర్ణముతోగలిపి | ప్రస్థము ప్రాతనెయ్యినిచేర్చి మృద్వ్యగ్ని తోపక్వముగ
వండి రెగుపండంత ప్రతిదినము నేవంపుచుండిన సాధ్యసాధ్యోవరములు గుల్మము
శూల విద్రధి మొదలగు 64 వుదరరోగములు హరించు.

ఉదరములకు కడళీయోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గోదుద్ధేకదళీపత్రం పిష్టమంతఃపుటంపచేత్ |
తద్భస్మోదకపానేన ననుస్తోదరనాశనమ్ః॥

తా. అరటివరుగును ఆవుపాలతో తడిపి ముద్దగనూరి పుటంబిడిన భస్మంబగు
ఆభస్మము నుదకములోగలిపి త్రాగిన న్యోవరములు హరించు.

ఆనాహరోగ నిదానము,

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] ఆమంశకృద్వ్యా నిచితంక్రమేణ భూయోవిబ
ద్ధంవిగుణానిలేన | ప్రవర్తచూనం నయథాస్వమేనం వికార
మానాహముదాకారంతి | తస్మిన్భవంత్యాను నముద్యవేతు
త్పిష్టాప్రతిశ్చాయశ్చోవిదాహః | ఆమాశయేశూలమదో
గురుత్వం స్పృష్ట్యంభ ఉద్ధార విఘాతనంచ | స్తంభఃకటి
ప్యష్ట పురీషమూత్రే శూలంచమూర్చా శక్యతిశ్చఛర్దిః |
శ్వాసశ్చపక్వాశయ జేభవంతి తథాలసోక్తా నిచలక్షణాని॥

తా. దుష్ట వాతమువలన ఆమముగాని లేక పురీషముగాని క్రమముగనంచితం
లై పలుమారు బద్ధగింపబడినదై స్వమార్గమునంగు బాగుగాబ్రవర్తింపకవికారమును
గలుగంజేయుచుండునది ఆనాహమనంబడు. ఆమమువలన జనించిన ఆ యనాహము
నందు దప్పి పడిపెము తలయందు తాపము ఆమాశయమునశూల జడత్వము తోమ్మ
డచుట తేనుపులు వెడలకుండుట నడుము వీపు మలము మూత్రము స్తంభించుట శూల
మూర్చగలుగుట మలమునుగ్రక్కట శ్వాసము యీ లక్షణంబులు గలుగు పక్వాశ
యమున జనించిన ఆనాహమునందు అలసరోగోక్త లక్షణంబులు గలుగు. అలసరో
గలక్షణంబు లెవ్వనిన—శ్లో॥ కుక్షీరా నన్యతేత్వర్ధం వ్రతాప్ త్పరికూజతి |

నిరుద్ధో మారుతశ్చైవ సంకుటావుపరిధావతి | వాతవన్యోవిగోధశ్చ యస్యాత్స్యర్థం భవే
 దపి | తస్యాలసకమాచప్టేతృష్ణో క్షౌకాతుయన్యచ | అనగా మిక్కుటముగ ప్రక్క-
 లు స్తంభించుట ప్రజ్ఞావిహీనుడై భూమిపైబడి గొప్పధ్వనితో బొబ్బలిడుట వాతము
 న కఢోముఖ వ్యాప్తిలేక నడ్డగింపబడుటవలన కుఱివైభాగము హృదయము కంఠ
 ము మొదలగు వానియందు వాతము సంచరించుట వాతము మలము బంధింపబడుట
 మిక్కుటముగ దప్పి తేనుపులుగులుగుట ఈ లక్షణములుగలది అలసక మనంబడు
 సనుట.

శ్లో॥ [చరకే] ఆనాహమత్యుగ్ర రుజంశబ్దం కృత్వానిలోంత్రే
 ద్వయమార్దరోధాత్ | అపూపయక్తో జఠరోయతీస్యా దా
 నాహనూద్యాః పరిచక్షితేచ॥

తా. విరుద్ధములగు నన్న పానాది నేవనలవలన వాతము బ్రకోపించి ఊర్ధ్వా
 ధోమార్ద ప్రతిబంధముగలదై ప్రేగులయందు శబ్దమును కడుభయంకరమైన నొప్పి
 గలుగఁజేయుచు అపూపాకారముగ గడుపును నుబ్బినటులంజేయునది ఆనాహరోగ
 మని పెద్దలు నచిం చెదరు.

ఉదావర్త నిదానము

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] రూక్షేః గోద్రవముద్గ చూర్ణ
 చణక్తైః కృద్ధోనిలోధస్సిరాక్ | రుద్ధావ ర్ష్యమలంచ శోష్య
 కురుతే విఘ్నాత్రసంగంతతః : గచ్ఛన్నూర్ష్యమసౌ హిశూ
 నమరుచిః కంటూచ్యుదావర్తకృత్. ॥

తా. రూక్షకరద్రవ్యములు కొఱ్ఱలు పెగులు జొన్నలు పెనగులు అను వానిని
 మిక్కుటముగ భుజించుటవలన వాతము బ్రకోపించి అధోగతసిరలబంధించి మల
 ముసూర్ష్యముగజేసి యొండించి మలమూత్రములనడ్డగించి టొమ్ము వీపు కణతలు పొ
 త్తికడువు తల అనువానియందు నొప్పిని శ్వాసము తాపము జ్వరము శోఫ ఆరుచి
 కంఠములో నవ అనగా వోకరింతులు. (అనువాని గలుగఁజేసి యూర్ధ్వముఖంబైవు
 దావర్తరోగమును గలుగఁజేయు.) వుదావర్తమన—(మలమునోటినుండి వెడలుట.)

శ్లో॥ [మతాంతరే] వాయుః క్రోస్థానుగోరూక్ష కషాయః కటుతి
 క్తకైః | భోజనైః కుపితస్సద్య ఉదావర్త్రంకరోతిచ | ఛాత

మూత్రపురీషాశ్రుకఫసేదోవహాన్వివైః । సోతాన్యుదావర్త
యతీపురీషం చాతివర్తయేత్ । తతోహృద్వస్తి శూలారో
హృల్లాసారతిపీడితః । వాతమూత్రపురీషాణికృచ్ఛ్చేణలభతే
నరః । శ్వాసకాసప్రతిశ్వాస దాహమోహాత్మసాజ్వరాః ।
వమిహిక్మా శిరోరోగ మనశ్శృవణ విభ్రమాః । బహూ
నన్యాంశ్చలభతే వికారాన్వాతకోపజాః॥

తా. రూక్ష వగరు కారము చేదుగలవచ్చుదార్ధముల భుజించుటవల్లన కోష్ఠగత
వాతము బ్రహ్మోపింది తత్త ణమున వుదావర్తరోగమునుగలుగంజేయు, మణియు వాత
ముమూత్రమల అశ్రు కఫ మేదస్సుల వహించుచుండు స్రోతోమార్గములయందువ్యా
పించి మలమును శోషింపజేసి పూర్ధ్వముగ వెడలింపజేయు దానివలన వృద్ధయ
ముపొత్తికడుపు అనువానియందు మిక్కుటముగ శూల వోకర అస్వాస్థ్యముగలిగి
మలమూత్రవాతములు కడుకష్టముమీద వెడలుటయేగాక శ్వాసము దగ్ధ పడిసెము
తాపము మోహము దస్పి జ్వరము నాంతి యెక్కిళ్ళు శిరోరోగము మనస్సునకు
భ్రాంతి మందముగ వినుట ఈమొదలగు పలువిధ వికారములు వాతప్రకోపమువలన
గలుగు.

ఉదావర్తా సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణార్దితంపరిక్లిప్తం క్షీణంశూలైరుపద్రుతమ్ ।
శేకృద్వమంతం మతిమానుదావర్తినముత్స్నజేత్॥

తా. దస్పి క్లేశము క్షయము శూల అనువానివలన పీడితుడై మలమునువమన
మునేయునట్టి వుదావర్తరోగిణి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు చర్మింపకలయు.

శ్లో॥ ఆనాహవదురావర్త విధినాసముసాచరేత్ ।
ద్యయేహితంవిశేషేణ చూర్ణమగ్నిముఖంసదా॥

తా. ఆనాహచికిత్సలనే వుదావర్తమునందు సగాజేయందగుమతియుఅనా
హకోదావర్తములయందు అగ్నిముఖచూర్ణము విశేషముగ హితకరంబు.

అగ్నిముఖ చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చిత్రకాతివిషాకుష్ఠ హింగుసౌవర్చలం వ

నిరుద్ధో మారుతశ్చైవ సంకుక్షావుపరిధావతి | వాతవగ్నోవిగోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవే దపి | తస్యాంలసకమాచష్టేత్ప్యష్టా ద్దౌరాతుయన్యచ | అనగా మిక్కుటముగ ప్రక్కలు పుంభించుట ప్రజ్ఞావిహీనుడై భూమిపైబడి గొప్పధ్వనితో బొబ్బలిడుటవాతమున కధోముఖ వ్యాప్తిలేక నడ్డగింపబడుటవలన కుక్షీవైభాగము హృదయము కంఠము మొదలగు వానియందు వాతము సంచరించుట వాతము మలము బంధింపబడుట మిక్కుటముగ దప్పి తేనుపులుగులుగుట ఈ లక్షణములుగలది అలసక మనంబడు సనుట.

శ్లో॥ [చరకే] ఆనాచామత్యుగ్ర రుజంశబ్దం కృత్వానిలోంత్రే ద్వయమార్దరోధాత్ | అపూపయక్తో జఠరోయతీస్యా దా నాహనూద్యాః పరిచక్ష తేచ ||

తా. విరుద్ధములగు నన్నపానాది నేవనలవలన వాతము బ్రకోపించి ఊర్ధ్వార్ధోమార్ద్ర ప్రతిబంధముగలదై ప్రేగులయందు శబ్దమును కడుభయంకరమైన నొప్పి గలుగఁజేయుచు అపూపాకారముగ గడుఘను నుబ్బునటులంజేయునదిఆనాహరోగ మని చెద్దలు నచింఁచెదర.

ఉదావర్త నిదానము

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] రూక్షేః గోద్రవముద్గ చూర్ణ చణకైః కృద్ధోనిలోధస్సిరాక్ | రుద్ధావర్త్యమలంచ శోష్య కురుతే విణ్మూత్రశంగంతతః : గచ్ఛన్నూర్వమసా హిశూ నమరుచిః కంటూహ్యుదాన ర్తకృత్. ||

తా. రూక్షకరద్రవ్యములు కొఱ్ఱలు పెసలు జొన్నలు సెనగలుఆమ వానిని మిక్కుటముగ భుజించుటవలన వాతము బ్రకోపించి అఘోగతనిరలబంధించి మలమునూర్ధ్వముగ జేసి యొండించి మలమూత్రములనడ్డగించి తోమ్ము పీపు కణతలు పొత్తికడుపు తల అనువానియందు నొప్పిని శ్వాసము తాపము జ్వరము శోఫ ఆరుచి కంఠములో నన అనగా వోకరింతులు. (అనువాని గలుగఁజేసి యూర్ధ్వముఖంబైవు దావర్తరోగమును గలుగఁజేయు.) వుదావర్తమన—(మలమునోటినుండి వెడలుట.)

శ్లో॥ [మతాంతరే] వాయుక్కోస్తానుగోరూక్ష కషాయః కటుతి క్తకైః | భోజనైః కుపితస్సద్య ఉదావర్తంకరోతిచ | ఛాత

మూత్రపురీషాశ్రుకఫమేదోవహానివైః । స్తోత్రాంస్యదావర్త
యతీపురీషం చాతివర్తయేత్ । తతోహృద్వస్తి శూలారో
హృల్లాసారతిషీడితః । వాతమూత్రపురీషాణిక్యచ్ఛ్రేణలభతే
నరః । శ్వాసకాసప్రతిశ్వాస దాహమోహతృషాజ్వరాః ।
వమిహిక్మా శిరోరోగ మనశ్శ్రీవణ విభ్రమాః । బహూ
నన్యాంశ్చలభతే వికారాన్వాతకోపజాః ॥

తా. రూక్ష వగరు కారము చేదుగలపదార్థముల భుజించుటవల్లన కోష్ఠగత
వాతము బ్రకోపించి తత్క్షణమున వుదావర్తరోగమునుగలుగంజేయు, మణియు వాత
ముమూత్రమల అశ్రు కఫ మేదస్సుల వహించుచుండు స్తోత్రోమార్గములయందువ్యా
పించి మలమును శోషింపంజేసి పూర్ణముగ వెడలింపంజేయు దానివలన హృదయ
ముపాత్తికడుపు అనువానియందు మిక్కుటముగ శూల వోకర అస్వాస్థ్యముగలిగి
మలమూత్రవాతములు కడుకష్టముమీద వెడలుటయే గాక శ్వాసము దగ్గు పడినెము
తాపము మోహము దస్పి జ్వరము నాంతి యెక్కిళ్ళు శిరోరోగము మనస్సునకు
భ్రాంతి మందముగ వినుట ఈమొదలగు పలువిధ వికారములు వాతప్రకోపమువలన
గలుగు.

ఉదావర్తా సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణార్దితంపరిక్లిప్తం క్షీణంశూలైరుపస్రతమ్ ।
శకృద్వమంతం మతిమానుదావర్తినముత్సృజేత్ ॥

తా. దస్పి క్లేశము క్షయము శూల అనువానివలన షీడితుడై మలమునువమన
మునేయునట్టి వుదావర్తరోగిణి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ ఆనాహవదురావర్త విధినాసముషాచరేత్ ।
ద్యయేహితంవిశేషేణ చూర్ణ మగ్నిముఖంసదా ॥

తా. ఆనాహచికిత్సలనే వుదావర్తమునందు సగాజేయందగుమఱియుఅనా
హోదావర్తములయందు అగ్నిముఖచూర్ణము విశేషముగ హితకరంబు.

అగ్నిముఖ చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చిత్రకాతివిషాకుప్త హింగుసౌవర్చలం వ

చా|నూగధీపౌష్కరంభాక్లీయవాసివిశ్వభేషజమ్ | యవతౌ
 రంవిడంగానిమరిచంగంథిశౌండికమ్ | ఏతానిసమభాగానిసర్వ
 తుల్యావారీతికీ | ఏతదగ్నిముఖినామ చూర్ణమాశు సుఖా
 వహమ్ | శుంశ్యంబునాకోష్ఠజలైః ప్రాతస్సేవ్యంఘృతేనవా|
 హన్యాదజీర్ణమానాహం జ్వరోదా వర్తకుండలీ | అర్ఘాంసి
 గ్రహణీవోషంస్త్రిహాథ్మానంచదారుణమ్ | హీక్మాంశ్వాసం
 జయేత్కానందిపయేచ్ఛహుతాశనమ్ | వస్త్రీచూన్నాభికోష్ఠ
 స్థంమహాంతందోషసంచయమ్ | నిర్వారేద్వివిధంచాన్నంభస్మీ
 భవతితత్త్వణాత్ ||

తా. చిత్రమాలము అతివస చంగల్వకోష్ఠ యింగువ శౌవర్ణలవణము వస
 పిప్పళ్ళు పుష్కరమాలము (దీని యభావంబున నేలములక వేళ్ళు) గంటుభారంగి
 ఆమును శొంఠి యవతౌరము వాయువిడంగములు మిరియాలు మోడి గజపిప్పళ్ళు వీనిని
 సమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దానికిసమముగ కరక్కాయల చూర్ణముగలిపి
 1 లేక 2 మాడలయెత్తును శొంఠి రసముతో గాని లేక వుష్ణోదకముతో గాని లేక ఆ
 వు నేతితో గాని ప్రాతఃకాలమున నేవించిన అజీర్ణము ఆనాహము పురాణజ్వరములు
 పుదావర్తము వాతపండులి ఆర్పస్సు గ్రహణి భయాకరమైన స్త్రీహోదరము కడుపు
 బ్బరముయొక్కీళ్ళు శ్వాసకాసములు పొత్తికడుపు తొమ్ము నాభికోష్ఠము అనువా
 నియంబు వాత పిత్తకేష్మ్య సంకలితములవలన జనించు రోగములు అగ్నిమాంద్యము
 వీనినిహరింపజేసి పలువిధాన్నముల భక్షించినను తత్త్వణమున భస్మం బగునటులంజే
 యు. ఇది అగ్ని ముఖచూర్ణమనంబడు దీని సేవనవలన కడుగుము గలుగు.

ఆనాహోదావర్తములకు యోగసార రసము.

శ్లో|| [జాతుకర్ణే] సూతంగంధవిషతామ్రాంభస్మసేనాశతాశకమ్||
 తౌరత్రయంపటోలంచపంచకోలంసరామతమ్ | శంఖచూర్ణం
 సమూలోడ్యజంబీరా మ్లేనమర్షయేత్ | లశునస్యకషాయేణా
 ప్యక్షజేనరసేనచ | అంబూలవల్లీనిర్గుండీ మాతులుంగార్ద్రక
 ద్రవైః | తతశ్చవటికామాష మాత్రాంకృత్వా ప్రయోజ
 యేత్ | సర్వగుల్మేషుశూలేషుశ్వాసకాసోదరేషుచ | ఆనాహే

చావ్యుదావర్తే సన్నిపాతేచదారుణే | యోగసార రసోపేయ్య
షజాతుకణ్ఠేన నిర్మితః ||

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన నాభి తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన సేపాళములు కేవలముగ వొలిచి శుద్ధిజేసిన తాళకము యవక్షారము సర్వక్షారము టంకణక్షారము చేతిపొట్ల పంచకోలములు యింగువ శంఖభస్మము వీనిని సమభాగము లుగ ఖల్వములోనునిచినిమ్మపండ్లరసము వెల్లులిపాయల కషాయము గచ్చవిత్తులరసము తమలపాపరసము వావిలాపరసము మాదీపలరసము ఆల్లపురసము అనువానితో బాగుగ మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి అనుపానవిశేషములతో నేకించిన సర్వగుల్మములు శూలలు క్వాస కౌసుములు వువరములు ఆనాహము వుదావర్తము బారుణమైన సన్నిపాతము నశించు. (త్రవ్యేడు జొన్నకలిలో 3 బొట్లు వుమ్మెత్తాపరసము గలిపి త్రాగిన యరువాయి కట్టకమాత్రము వెడలుటయే గాక రక్తమాత్రము సగా హరించు. ఈతవేశ్యకషాయము గిద్దెడు కొమ్మన పిండివేశ్యరసము తవ్యేడు ముందుోసవిత్తులుసో లెడు వీని నెల్ల నేకముజేసి సోలెడురసములో సస్మాని యెత్తుపంచదార 1 తులముజేల క్రమ 1 తులము యేలకులు నూడయెత్తు శుద్ధిచేసిన సేపాళవు గింజలు గ్రహించి యుద్రకముతో నూరి కలిపి నేరు రసమును త్రాగిన బంధింపబడిన మలమాత్రములు వెడలు.

శ్లో॥ ఉదావర్తే సమభ్యజ్య స్విన్నగాత్ర ముపాచరేత్ |
ఆనాహేచతథా కార్యం వస్త్యావర్తేశ్చకర్మణా |

తా. ఉదావర్తము అనాహము అనువానియందు శరీరమునకు చమురుబట్టించి కాచి చెమటను స్రవింపంచేయుటయే కాక వస్తీకర్మంచేసి పిడపఆసనములో భేదన వర్తిమనిచి మలమును వెడలింప చేయవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఉద్ధారస్యావరోధేతు సైహికం ధూమమాచ
రేత్ | ఛర్దినిగ్రహాసం జాతే వసునం లంఘనంహితమ్ | విరే
చనంచాత్రమతం తైనాభ్యంజనంహితమ్ | వస్తీశుద్ధికరై
స్స్నిగ్ధం చతుర్గుణ జలంపయః ||

తా. తేనుపుల నడ్డగించుటవలన జనించిన వుదావర్తమును స్నిగ్ధపదార్థము నన్ని యందువైచి దానిఘాపమును పానము సేయవలయు. వాంతిని నడ్డగించుటచే జనించిన వుదావర్తమున వమనము లంఘనము విరేచనము తైలాభ్యంజనము అనువానిని నునియు

వశుస్థితి క రావధయ్యుక్తముగ గాచబడిన కషాయములో 4 భాగములు పాలుగలిపి దానినేవనసు చేయించవలయు.

ఉదావర్తమునకు నారాచ చూర్ణము.

శ్లో॥ [చరకే] ఖండంపలం త్రివృత్తాక్షః కృష్ణాకర్షద్వయంచూర్ణమ్ | ప్రాగ్యోజనస్యమధునా బిడాలపతకం నరోలిహ్యత్ |
 ఏతద్దాఢపురిషేజ్జేయం విజ్ఞే రుదావర్తే |
 మధురంనరపతి యోగ్యం చూర్ణం నారాచకంనామ ||

తా. ఖండశర్కర 1 పలము శుద్ధిచేసిన తెగడ చూర్ణము అక్షప్రమాణము పిప్పలిచూర్ణము 2 కర్ణములు యిటుల వానినెల్ల నేకముచేసి భోజనాత్పూర్వము బిడాలపతకమును (అనగా 1 రూసాయయెత్తును) తేనెతో భక్షించిన మలబద్ధమును పుదావర్తమును హరించు, ఇవి మధురముగ నుండుటచే భూపతులకు యోగ్యంబు.

ఫల చూర్ణము.

శ్లో॥ ఫలంచ మూలంచ విరేచనోక్తం హింక్వర్కమూలం దశ
 మూలమగ్ర్యమ్ | స్నుక్ష్మిత్ర కశ్చేతి పునర్నవాచ తుల్య్యాని
 సర్వైర్లవణానిపంచ | స్నేహైస్సముద్రైస్సహజర్జరాణిసశం
 ఖసంధౌ విపచేత్సులిపై | పక్వంసుపిప్లవం లపనంతదన్నైః పా
 నైస్తథానాహ రుజామయఘ్నమ్ ||

తా. విరేచనకరములైన ఫలములు లేక వేళ్ళు యింగువ జిల్లేడువేరు దశమూలములు త్రిఫలములు జెముడు చిత్రమూలము గలిజేరుయివి సమభాగములు వీనిని సమము పంచలవణములు యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి శంఖమునందునిచి దానినందులకు పుష్పపేలాలును నేతితో నూరి పూసి పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి అన్నముతోడగాని లేక యుదకముతో గాని సేవించిన ఆనాహము హరించు.

తుంబురు చూర్ణము.

శ్లో॥ తుంబురుశ్చా భయాహింగు పౌష్కరం లవణత్రయమ్ |
 యవాసీచయవత్సరం విడంగేనసమానిచ |

త్రివృత్తి) గుణితంచూర్ణం పిబేదుష్ణేణవారిణా ।
 ఆనాహముదరాణ్యష్టౌ నిష్కంఠంచాపినాశయేత్ ॥

తా. ధనియాలు కరక్కాయ యింగువ పుష్కరమూలము సైంధవలవణము బుడాలవణము కాచలవణము వోమము యవక్షారము వాయువిడంగములు ఆనువానిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానికి 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన తెగడమూర్ణము గలిపి పుష్పాదకములో నేవించిన ఆనాహము సర్వోదరములు మలబద్ధము నశించు.

భేదన వ ర్తి.

శ్లో॥ [అస్యశాస్త్రే] గోమూత్ర ఛర్ది ఫలరామరదంతికైశ్చ కం
 కుష్ఠసైంధవభిడైశ్చ గుడిప్రగాడైః । ఆగారధూప సహితై
 రితి వస్త్రులేపా ద్వర్తీ రుదే గ్రధిత విడ్వటికామయఘ్నః ॥

తా. మ్రొగపండు యింగువ నేలదంతిచెక్క కుంకుడుపండ్లు సైంధవలవణము బుడాలవణము బెల్లము కరుఘూపము పీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతోనూరి తోకబట్టకుబట్టించి వర్తిచేసి ఆసనమునంచునిచిన వుంటగట్టి వెడలకుండెడి మలము నుగావెడలు.

శ్లో॥ త్రివృత్తౌ కిష్టా హారితక్య స్త్రిచతుః పంచభాగతః ।
 గుళికాగుదతుల్యాస్యా ద్విద్భంధన గదాపహా॥

తా. తెగడ 3 భాగములు పిప్పళ్ళు 4 భాగములు కరక్కాయలు 5 భాగములు యిటుల వానినికలితొనూరి గుదచ్వారమునకు దగినటులయుండుటచేసి ఆసనములో నునిచిన బంధింపబడియుండుమలము వెడలు.

విద్రధి నిదానము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] త్వగ్రక్తచూంస మేదాంసి ప్రతోష్యాస్థిన
 మాశ్రితాః । దోషాసోధంశవైర్హోరం జనయంత్యుచ్చితా
 భృశమ్ । మహాశూలం రుజాపంతం వృత్తంవా పృథవాయ
 తమ్ । సవిద్రధిరితిఖ్యాతో విజ్ఞేయః షడ్విధశ్చనః । పృథగ్గో
 షైస్సమస్తైశ్చక్షు తేనావ్య సృజాతథా । షణ్ణామవిహి త్సాం
 తు లక్షణం సంనిగద్యతే॥

తా. వాతాదిదోషములు కడుపట్టంబులై అస్థుల నాశ్రయించి త్వక్ రక్త మాంస మేదస్సుల జెంచి వుత్పత్తియుగునపుడే కడుకూల పేడతోగూడి అస్తిపర్యంతము వ్యాపించియుండు మూలముగలదై గుండ్రముగ గాని లేక నిడుపుగ గానుండు భయంకరమైన వాపును మెల్లమెల్లగ గలుగఁజేయు యిదియ విద్రధి యనంబడెనుది వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత తుత రక్తములన రి విధంబులు యికవానిలక్షణంబుల వచించెద.

వాతవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణోరుహోవా విషమో భృశమత్వేర్ధవేదనః ।

చిత్రోత్థాన ప్రపాకశ్చ విద్రధి ర్వాతసంభవః ॥

తా. నల్లగ గాని యెఱుగ గాని విషమమన వొకానొకపుడు సన్నగ వొకానొకపుడు లావుగ నుండినదై కడువేదనాయుక్తమై జనించిన పలునిధములైన వుత్పత్తిపాములతో గూడియుండునది వాతవిద్రధియని తెలియవలయు.

పిత్తవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] పర్వోదుంబరసంకాశ శ్యామోతిజ్వరదాహవాక్ ।

క్షిప్రోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రధిః పిత్తసంభవః ॥

తా. పండిన అత్తిపండువలెగాని లేక నలుపువర్ణముగ గాని నుండినదై జ్వర దాహములతోడఁగూడి తీవ్రమైన వుత్పత్తిపాకములంగలది పిత్తవిద్రధియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ శరావసదృశఃపాండు శ్శీతస్నిగ్ధోల్పవేదనః ।

చిరోత్థానప్రపాకశ్చ విద్రధిఃకఫసంభవః॥

తా. మూపడుతో సమానమైన యాకారము పాండురవర్ణము శీతలము స్నిగ్ధత్వము అల్పవేదనగలదై సాపకాశముమీద వుత్పత్తి పాకములం జెందునది కఫవిద్రధియని తెలియవలయు.

పండిన విద్రధియొక్క స్రావము.

శ్లో॥ తనుపీతసిత్తాశ్చైచమా మాస్రానాఃక్రమశఃస్మృతాః ॥

తా. పైజెప్పబడిన వాత పిత్తశ్లేష్మ విద్రావణులు పండినయెడల వానియంశు వాతాదిక్రమముగ సన్నగ పసపువర్ణముగ తెల్లగ సా)వము గల్లు.

సన్నిపాతవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నానావిర్లగుజాస్రావోఘంటూలో విషమో మహాః । విషమంపచ్యతేచాపి విద్రధిస్సాన్నిపాతికః॥

తా. పలువిధములై నపీడ స్రావముగలుగుట గంటవలె నుండుట చిన్నదిగ గాని విషమముగ (అనగా అసాధ్యముగ నుండుట) పెద్దదిగ నుండుట విషమపాకమన (కొంతభాగము చిరకాలముమీచ మఱికొంతభాగము తీవ్రముగ గంభీరముగ వుత్తా నముగ పొడవుగ క్రిందుగ పండుట) ఈ లక్షణములుగలది సన్నిపాత విద్రధియని తెలియవలయు.

అభిఘాతజవద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ తైస్సైర్భావై రభిహితే క్షతేవాపధ్యకారిణః । క్షతోఽప్యావాయువిసృత స్సర క్తంపి త్తమీరయేత్ । జ్వర స్తృష్ణాచదాశ్చ జాయంతే తస్య దేహినః । ఆగంతువిద్రధిజ్ఞేయః పిత్తవిద్రధిలక్షణః ॥

తా. క్షాంతలోష్ట పాషాణాదికములవలన అభిఘాతము గాని లేక గాయము గాని గలిగియుండునపుడు అపధ్యము నేయుటవలన వాతము ప్రకోపించి తన్మూలం బునవృద్ధింబొందిన క్షతోష్మ రక్త సహితంబై పిత్తమును ప్రకోపింపజేసి జ్వరము దప్పి తాపము అనువానిని గలుగంజేయుచు పిత్తవిద్రధి లక్షణయుక్తంబై యుండిన అభిఘాతజవద్రధియని తెలియవలయు.

రక్తవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణాన్వీటావృతశ్శ్యా మస్తీ దాహ గుజాకరః । పిత్తవిద్రధిలింగస్తు రక్తవిద్రధి రుచ్యతే॥

తా. నల్లనిస్పృటకములతో వ్యాప్తంబై శ్యామలవర్ణము తీవ్రమైన తాపము పోట్లు జ్వరముగలదై పిత్తవిద్రధి లక్షణయుక్తంబై యుండునది రక్తవిద్రధి యనంబడు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పసనేన స్తనసిరా స్సంవృతాః ప్రాప్యయాపి

తామ్ । నూతానాంగర్భిణీనాంతుసంభవేచ్ఛ్వయధుర్భునః ।
 స్తనేస్త్రీయస్సదుగ్ధేవా బాహ్యవిద్రధిలక్షణః । నాడీనాం
 సూక్ష్మినక్త్రీన్వాత్కన్యానాంనసజాయతే ॥

తా. ప్రసవించిన స్త్రీలయొక్క గాని లేక గర్భిణీ స్త్రీయొక్క గాని పాలతో గూడియుండు స్తనములయందు వాతము బ్రహ్మోపించి సిరలంజెంది వానిముఖముల సంకుచితంబులుగ చేసి బాహ్యవిద్రధి లక్షణంబుగల కఠినమైనవాపును గలుగంజేయు యిదియ స్తనవిద్రధి యనంబకు కన్యకలయొక్క స్తననాడీముఖములు సూక్ష్మంబులుగ నుండుట వలన వారలకీ స్తనవిద్రధిజనింపకుండు యిది వాతాది విద్రధులయందే అంతర్భావమును జెందియుండు)

అంతిర్విద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ పృథక్సంభూయవాదోషాః కుపితాగుల్మరూపిణామ్ ।
 వల్మీకవత్సమున్నద్ధ మంతః కుర్వంతివిద్రధిమ్ ॥

తా. శరీరమధ్యమున వాతాదిదోషములు ప్రత్యేకములుగ గాని లేక వొకటిగ జేరిగాని బ్రహ్మోపించి గుల్మరూపంబై పుట్టవలెపెరిగి విద్రధినిగలుగంజేయు. ఇదియు అంతర్విద్రధి యన బడు.

విద్రధి స్థానములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేవస్తిముఖేనాభ్యాంకుక్షౌవంక్షణయో
 స్రథా । వృక్కయోఃస్తిహ్నియకృతిహృదయేక్లోమ్నిచాప్య
 ధ । ఏషాముక్తానినీంగానిబాహ్యవిద్రధిలక్షణైః । గుదేవా
 తనిరోధస్తువస్త్రాకృచ్ఛాల్పమూత్రతా । నాభ్యాంపిక్కా
 తథాటోపఃకుక్షౌమారుతకోపనమ్ । కటిపృష్ఠగ్రహస్త్రీవోవం
 క్షణోత్థేన విద్రధౌ । వృక్కయోః పార్శ్వసంకోచస్త్రి
 హ్నియచ్ఛాసాన రోధనమ్ । సర్వాంగప్రగ్రహస్త్రీవో
 వ్యాదికంపకజాయతే । శ్వాసోయకృతిహిక్కాచ క్లోమ్ని
 వేపీయతేపయః ॥

తా. గుదము మూత్రద్వారము బొడ్డుకుక్షి అండసంధులు కుక్షిపిండము స్త్రీచాము యకృత్తు హృదయము క్లోముము (పిపాసాస్థానము) అనునీర్ణలములయందు విద్రధి

జనించి బాహ్యవిద్రధి లక్షణ యుక్తంబైయుండు విద్రధి గుదమధ్యమున జనించిన వాతమునకు ప్రతిబంధముగలుగు పాత్తికడుపు మధ్యమున జనించిన కష్టము మీద కొంచకొంచముగ మాత్రము వెడలును నాభి మధ్యమున జనించిన యొక్కీళ్ళురుజా పూర్వకమైన ఊభగలుగుట ప్రక్కలయందు జనించిన వాతము బ్రకోపించుగజ్జలము ధ్యమున జనించిన నడుము పీచు యివి బలముగ నీడ్చును కుక్షిపిండ మధ్యమున జనించిన పార్శ్వములయందీడుపుగలుగు స్టీహస్థానమున జనించిన యొగయూపిరి నడ్డ గింపంబడుహృదయమున జనించిన సర్వాంగముల నీడుపు కంపనము గలుగు యక్ష్మత్తు మధ్యమున జనించిన శ్వాసము యొక్కీళ్ళుగలుగు క్లోమస్థానమునందు జనించిన పలు మారు వుదకపానమునందిచ్చుగలుగు.

విద్రధిస్రావ నిర్ణయనము.

శ్లో॥ నాభేరుపరిజాఃపక్వాయాం త్యూర్ధ్వమితరేత్వపః ।
అధస్సుతేషుజీవేత్తు స్రుతేషూర్ధ్వం నజీవతి॥

తా. నాభికిపైనజనించిన విద్రధి పండినయెడల ముఖమువలన స్రావము గలుగు (నాభికిక్రిందుగ జనించిన విద్రధియందు గుదద్వారమువలన స్రావముగలుగు నాభియందు జనించిన విద్రధియం దిరుమార్గములుగ స్రావముగలుగు) విద్రధియంద డోభాగమువలన స్రావముంగలరోగి జీవించుననియు పూర్ధ్వభాగమువలన స్రావము గలరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

విద్రధిసాధ్యా సాధ్యములు.

శ్లో॥ హృన్నాభివస్తివర్జ్యంయే తేషు భిన్నేషు బాహ్యతః । జీవేత్క దాచిత్పురుషో నేత రేషుకథంచన । సాధ్యావిద్రధయఃపంచ వివర్జ్యస్సాన్నిపాతికః । ఆచుపక్వవిదగ్ధశ్యం తేషాంశోభవదా గిశేత్ ॥

తా. తొమ్ము నాభి పాత్తికడుపు ఆనునీస్థానములయందు గాకతక్కినస్థాన ముల (అనగా స్టీహము క్లోమము మొదలగుస్థానముల) విద్రధిజనించి వెలుఫలపగిలి నయెడల ఒకానొకపుడు రోగిజీవించు. హృన్నాభివస్తువులయందైనయెడల రోగి మృతిజెందు మఱియు పైజెప్పబడిన 5 విద్రధులు సాధ్యంబులు సన్నిపాతవిద్రధి అ సాధ్యంబు. వానిలో ఆచు పక్వ విదగ్ధావస్థలు 3 ను వాపువంటివని తెలియవలయు.

అసాధ్యవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ ఆత్మాతంబధనివ్యందం ఛర్దిహిక్మాత్మపాన్వితమ్ | రుజాశ్వా
నసమాయుక్తం విద్రధిర్నాశయేన్నరమ్॥

తా. విద్రధియందు కడుపుబ్బరము మాత్రప్రతిబంధము వాంతి ఎక్కిళ్లు ద
ప్పిపోట్లు శ్వాసము అనునవి గలిగిన రోగి మృతిజెంచునని చెలియవలయు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసార సిద్ధసంగ్రహే]కోష్ఠేబహిర్వాహిత రుక్చోఘోవి
ద్రధిరుచ్యతేవిద్రధిర్లాంతిహిద్భావాన్ శ్వాసవాన్ నాభిదేశతః॥

తా. కోష్ఠమునకు లోనగాని లేక వెలుపలగాని కడుపునొప్పి వాపుగలిగిన
విద్రధియనంబడు. దీనియందు ఎక్కిళ్లు శ్వాసము నాభిలోనుండి జనించిన రోగి
మృతిజెంచు.

విద్రధిసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదేవాత నిరోధంతు నస్తాకృచ్ఛాల్ప
మూత్రతామ్ | కురుతే విద్రధిఃపుంసాం తస్యాదౌ రక్త
మోక్షణమ్॥

తా. మదము వస్త్రీ అనుస్థలముల పురుషునికి జనించిన విద్రధియందు వాత
ప్రతిబంధము అల్పమూత్రత్వము క్రమముగ గలుగుదానియందు తొలుత రక్త స్రావ
మునుజేయింపవలయు.

వాతవిద్రధి చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] క్వాఢేవరుణవల్కలస్య పిబేద్వా సైంధవం
తథా | శిలాజతునమంహింగు మసాధ్యం విద్రధింజయేత్ ॥

తా. సైంధవలవణము శిలాజత్తుభస్మము ఇంగువ వీనిని సమభాగములుగన
నిచికొని ఉలిమిడివేళ్ళ కషాయముతో కేవలించిన అసాధ్యవిద్రధులు హరించు.

శ్లో॥ క్వాఢంశిగ్రో ర్వచాయాశ్చ హింగుసైంధవచూర్ణకైః | సం
యుక్తం సాయయేచాంత్రై విద్రధిరోగపీడితమ్॥

తా. ఇంగువ సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసిమునగచె
క్కువన అనువాని కషాయములోగలిపి కేవలించిన విద్రధిహరించు.

చిత్రకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ [అయుశ్వేదే] చిత్రమూలస్యద్వక్ష్పంచాఢక ధస్వయాసవా
 పాపాతాచఉగ్రాపునర్నవాద్వయ శిగ్రుత్వగ్బలా భూపీలు
 నిర్దుండ్యః | చవ్యారూపేంద్ర యనఖదిరసారకింశుకత్రిఫలా |
 ద్వికరంజం' త్రివృద్ధంతిపుష్కరకణామూలసహచరై రండాః |
 పృథక్పలాన్యేషాం సప్తదశమూలకస్య పృథగ్ద్విపలంచ | ప
 ర్వమిదం ద్వాదశదోణేజలేచ పాచయేద్విధినా | అష్టాంశేవ
 శేషితేతస్మిన్నవ వస్త్రుకరిస్సృతం భవతి | క్యాఢేతథావైర్వి
 శత పలంగుడంచ నిక్షిపేత్సమ్యక్ | కోశామృతాకుమారీతప
 స్విసీ మధుపూతభుక్పథ్యాచ | ఆర్ద్రకరజసీ పునర్నవాగో
 మయరసంచ మిశ్రయేత్తత్ర | గవాంమూత్రంసర్పి సైలంచ
 పృథక్పృథక్ప్రస్థంచాదాయ | అభయానాంచసహస్రం గో
 మూత్రస్విన్యం జర్ఘ్రితంలోడ్యశనైర్భూయః | ఏతద్దూర్వ్యా
 లోడ్యవిపచేదవ తార్యహిగుశుంఠి మరీచకణానామ్ | పృథ
 క్త్వీపలానాంచూర్ణ మయోరజసప్లటృలానితత్రావపేత్ |
 శీతేతతోమధునఃప్రస్థచతుష్కంతద్ధాన్యేనిభాషయేత్పక్షమ్ |
 ఏతత్తాంకాయనేనకథితోయంకబలగ్రంహంతేహయేత్ప్రాతః |
 ఏతద్దుల్కాపరంచనిసాన్యా ద్వివిధానిదారుణాని | శూలా
 న్యస్తీలానాచాక్షయవిషమజ్వర తృణ్విద్రధీంశ్చాపి !

తా. చిత్రమూలపుపట్ట 5 ఆఢకములు శేగటిదూల ఆడ్డసరము శిరుబొద్ది వె
 ల్లలి తెల్లగలిజేరు ఎఱగలిజేరు మునగపట్ట ముత్తవపులగము ముచ్చతుమికి వానిలిచ
 వ్యము నల్లజీడి కొడిసెపాల కాచు ములుమోదుగ త్రిఫలములు కానుగచెక్క నెను
 లిచెక్క తెగడనేలదంతి పుష్కరమూలము (దీనియభావంబున ఆముదపువేళ్లు) మోడి
 గోరింట ఆముదపువేళ్లు ఇది దినుసుకు 7 పలములు దశమూలములు (ఆనగామారేడు
 గుమ్మడు తక్కలి కలిగొట్టు కొలపాన్న నేలములక నక్కతొన్న పెద్దములక పల్లె
 గు) ఇవి దినుసుకు 2 పలములు యిటులవాని నెల్లదంచి 12 ప్రాణముల ముగ్ధముతో 8

వ భాగముగ కషాయముకాచి కొత్తవస్త్రములో వడియగట్టి అగు 200 పలముల బెల్లము నేతిబీర తిప్పతీగ కలుబందతపసివేరు యిప్పపువ్వు చిత్రమూలము కరక్కాయలు అల్లము పసపు గలిజేరు అనువానిచూర్ణము గోమయరసము గోమూత్రము నెయ్యి తెల్లఆవనూనె యివి దినుసురు 4 సేరులు గలిపి పిచప 1000 కరక్కాయలను విత్తులును దీసి గోమూత్రములో నానబెట్టి యెండించి పైదానిలో బాగుగగలిపి గరి. టెకాడతో గలియ బెట్టుచు పాకముజేసి దించునపుడు యింగువ శొంఠి మిరియాలు పిప్పళ్ళు అనువాని చూర్ణమును దినుసురు 3 పలములు వుక్కుపొడి 6 పలములుగలిపి సాంగశీతలమున 4 ప్రస్థములు తేనెతోని ధాన్యరాశియం దొక పక్షుంబునిచి ప్రాతః కాలమున 1 రూపాను యెత్తును నేవించిన గుల్మము దారుణమైన పలువిధశూలలు అష్టిము క్షయము విషమజ్వరమునప్పి విద్రధి హరించు. ఇది కాంకాయనునివలన జెప్పంబడియె.

శ్లో॥ విద్రధావ్రణవత్సర్వం కర్మకుర్యాద్విషగ్వరః॥

తా. విద్రధిరోగమును వ్రణమువలెనే చికిత్సంపవలయు.

రక్తవిద్రధియం దుపచారము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తాధికస్థితో వస్థ్యాపి త్తవిద్రధిపక్తియా ।
 న్యగ్రోధస్యత్వచశ్చైవ మంజిస్తాయాః కషాయకమ్ ।
 ఆరగ్యధకషాయేణ నిశావహ్ని నికుంభకమ్ ।
 పిష్ట్యాఖాదేజ్యయేత్తేన విద్రధించరజోధికమ్॥

తా. పాత్తికడుపునందు జనించు రక్తవిద్రధియంను పిత్తవిద్రధి చికిత్సంజేయ వలయు. మఱిపట్ట మంజిస్థి అననీ 2 ను ననుభాగములుగ దంచి కషాయముకాచి త్రాగినను లేక పసపు చిత్రమూలము పెద్దచూసుచెక్కఅనువానిని కలచెక్కకషాయముతోనూరి త్రాగినను రక్తవిద్రధి హరించు.

పిత్తవిద్రధియం దుపచారములు.

శ్లో॥ కటుకంవత్సకోశీర భూనింబాతివిషాకణా ।
 ముస్తాచందన దార్ద్ర్యాచ భూనింబోశీరవత్సకమ్ ।
 పద్మాసురాలభాశుంఠీ వత్సకత్వగ్నిసాచితమ్ ।
 రక్తపిత్తాతిసారఘ్నం పిత్తవిద్రధినాశనమ్ ॥

తా. కటుకగోహిణి కొడిసెపాల వట్టివేరు అతివస నేలవేము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకొంచి త్రాగినను లేక తుంగముపైలు శ్రీగంధము మ్రొనిపనపు నేలవేము వట్టివేరు కొడిసెపాల పద్మకాష్ఠము దురదగొండి శొంఠి కొడిసెచెక్క వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకొంచి త్రాగినను రక్తపిత్తాతిసారములు పిత్తవిద్రధి హరించు.

శ్లేష్మవిద్రధికి త్రివృతాది తైలము.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] త్రివృతాప్యగ్ని సిందూరందంతి బిల్వకుఘ్న త్థకమ్ || కర్ణాశంకప్రస్థగోమూత్రే తిలతైలంచతుష్పలమ్ | పాచ్యంతైలా వశేషంతుకఫజే లేపనంహితమ్ ||

తా. శుద్ధిజేసిన తెల్ల తైలము చిత్రమూలము వావిలి నేలదంతి మారేడు పులకలు యివి దినుసుకొక్కొకకర్ణము గోమూత్రము | ప్రస్థము నువ్వులనూనె 4 షలములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తైలము శేషించువరకుకొచ్చి విద్రఘులయందు రేష్టనముజేసిన శ్లేష్మవిద్రధి హరించు.

ఇరిమేదాది ఘృతము.

శ్లో॥ అంజలిశ్చారిమేదత్వ క్షాభ్యాన్యష్టగుణేంభసి | కుడవంతత్రవైధాత్రీన్వరసఃక్షీరకంఘృతమ్ | కర్ణాశంకల్కితంతిక్తాత్ప్రాయంతీధన్వయానకః | ముస్తాచామలకీచైవ జీవంతీచందనోత్పలమ్ | పచేదేకత్రసంయోజ్య ధ్వుతంపాయయోజ్యయేత్ | విద్రధించనగుల్మంచ దాహమోహాజ్వరంతథా | తృష్ణార్చాఘర్దిశ్చాకోగ్గోగ్ పిత్తరక్తంస కామలమ్ ||

తా. అంజలిప్రమాణము నల్ల తుమ్మనెక్కను దంచి 8 అంజలిప్రమాణము నీళ్ళలోవైచి కషాయముగాచి అందు పులికె పండ్లరసము ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి అనువానిని దినుసుకొక్కొక వరదవమును చేతిబీర కలుకానునవేరు చేకరిచాల తుంగముపైలు పుసిరికెపప్పు నూనబాల శ్రీగంధము కలువగడ్డలు అనువాని కల్పమును దినుసుకొక్కొక కర్ణ ప్రమాణమును గలిపి చిక్కగ (అనగాఘృతపక్వముగ) వండి నేవించిన శ్లేష్మవిద్రధి సుల్మము సకారమువలన విసర్పి తాపము మోహము జ్వరము దప్పి మూగ్గు వాంతి ఘోమునొప్పి పిత్తరక్తము కామల హరించు.

ఉదరరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవదానినే] కుభుత్థావాస్తు బృహతీ ద్విపటోలం పున
ర్ననా । పక్వకూమ్మాండకతక మిశీహింగుజీరకమ్ । గవ్యం
తక్రంప్యశ్చి కాళీ ముండినారంగబిల్వకమ్ । స్త్రీహఃస్త్రీలోదరా
నాహగుల్మ విద్రధిమిత్రకమ్॥

తా. పులవకట్టు తోటకూర శేక చక్రవర్తికూర ములకకాయపొట్లకాయచే
తిపొట్ల గలిజేరుకూర మునిరిన గుమ్ముడుకాయ యిండుపుకాయ సదాప యింగువ శీ
లకణ్ణ ఆవుచల్ల కోలపాన్న బోడతరము నారంజిపండు మారేడుపండు యివి స్త్రీహ
ము ఆస్త్రీలము వుదరము ఆనాహము గుల్మము విద్రధి అనువానియందు పథ్యకరంబులు.

ఉదరరోగములయందు దపథ్యము.

శ్లో॥ నింబధాన్యానినిమ్పావశాలూరంపిప్లవైకృతమ్ ।
తథాహిజాలపిణ్యాకమాంసం మధురసంభవమ్ ।
అలాబూదధిచాష్టానికలుషాణిగురూణిచ ॥
స్త్రీహఃస్త్రీలోదరానాహగుల్మవిద్రధిశత్రవః ॥

తా. వేపపండు కొలి మెర్లు అనుములు కలువగడ్డలు పిండివంటకము * చార
కండ తెలకపిండి మాంసము నుధురజనిత మద్యవిశేషములు అనుగవుకాయ పెఱుగు
పులుసు కల్మషద్రవ్యములు గురుకర ద్రవ్యములు యివి స్త్రీహము ఆస్త్రీలము వుదరము
ఆనాహము గుల్మము విద్రధి అనువానియందు దపథ్యకరంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగినత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామచేక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరో ధూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
ఉదర ఆనాహ ఉదావర్త విద్రధిరోగ నిదాన
తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుసాన పథ్యాపథ్య
లక్షణయుక్తం ఏకాదశ ప్రకరణమ్.

* యిదేపెండ్లలను ము జెప్పబడు.

శ్రీ రస్తు.

బసవ రంజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— ద్వాదశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ నీలకంఠమహాదేవం తారకంకరుణార్ణవమ్ ।
దేవేశంభక్తమందార మష్టమూర్తిమహంభజే ॥

తా. మహాదేవుడు సంసారతారకుడు కరుణారసపరిపూర్ణుడు పర్వదేవతలకు ప్రభువు భక్తులకోర్కెనీ జేర్చువాడు అష్టమూర్తి స్వయాపుడునగు నీలకంఠుని నేను భజింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠనంశాభి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వత్సోమి వృషరాజీయ మహంనైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమునెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజీయని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీ గ్రంథముయొక్క ద్వాదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

తృష్టా నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భయశ్రమాభ్యాం బలసంక్షయద్వాప్త్యా
ర్థ్యంచితం పితృవివర్ధనైశ్చ పితృసంవాతం కుపితంసరాణాం
తాలుప్రపన్నంజన యేత్సిపానాత్ ॥

తా. భయము శ్రమ గలత్యము పితృముచు ప్రకోపింపంజేసెడి ప్రకోపము వుపవాసము మొదలగు వానివలన స్థూణానమున జేరియుండు పితృవాతములు ప్రకోపించి పూర్ణగతంబులై లోదాడను (అనగా పిపాసస్థానమును) జెంది దప్పిని గలుగంజేయు.

తృష్ణాసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వబహిర్గమనకర్మశకంఠజిహ్వ కాంతి ప్రలాప ముఖశోష జలాభిలాషా । ద్వైష్ట్యాశనేంద్రియ మనస్వరహానితం ద్రాసామాన్య లక్షణమిదంకథితంతృష్ణాన్యాః॥

తా. నాలుక దైలువెడలుట కంఠము నాలుక బిరుసుగనుండుట కాంతిజెడుట ప్రలాపించుట నోరెండుట కీరుద్రాగుటయం దిచ్చగలుగుట అన్న ద్వైషము గలుగుట పంచేంద్రియములు సత్వహీనంబులుగ నుండుట మనస్సు కంఠస్వరము చెడుట తంద్రగలుగుట యివియ తృష్ణాగోగ సామాన్య లక్షణంబులు.

వాతజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ఊమాన్యతానూరుత సంభవాయాంతో దస్తథా శంఖశిరస్సుచాపి । సోత్తోనిరోధో విరసంచనక్త్రిం శీతాభిరద్భిశ్చ విన్మద్భి మేతి॥

తా. ముఖమెండినడగుట కణత మస్తకము అనువానియందు నూదులతో బొడుచునటుల కీడగలుగుట రసవాహినీనాడులు పువక వాహినీనాడులు అడ్డగింపబడుట ముఖము విరసంబగుట శీతోష్ణకమునుద్రాగిన దప్పి వృద్ధింజెందుట చక్కారమువలన నిగురబట్టకుండుట ఈ లక్షణములుగలది వాతజతృష్ణయని తెలియవలయు.

పిత్తజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ మూర్ఛాన్నవిద్వేషవిలాపదాహార క్షేక్షణత్వంప్రపతశ్చశోషః । శీతాభిలాషోముఖతిక్తతాచపిత్తాత్మికాయాంపరిదూయనంచ ॥

కఫజతృష్ణా లక్షణము.

తా. మూర్ఛ అన్న ద్వైషము తఱుచుమాటలు తాపము నేత్రములయంచెరుపు వర్ణము కడుశోష శితపదార్థములయం దిచ్చగలుగుట ముఖము చేనువేసుటసంతాపము గలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తజతృష్ణయని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [నూధవనిదానే] బాష్పావరోధాత్కఫసం వృతేగ్నా తృష్ణాబలాసేన భవేత్తథాతు । నిద్రాగురుత్వం మధురాన్యతాచ తృష్ణార్థితశ్చుష్కృతి చాతిమాత్రమ్॥

తా. స్వకారణమువలన బ్రహ్మోపించిన కఘము జాతరాన్ని నాచ్ఛాదించుటచే దాని వేడిమి నడ్డగింపబడినదై ఆఘోముఖులై వుదకమును వహించుచుండు ప్రాతఃస్నుల శోషింపంజేసి కఘజ తృష్ణను గలుగంజేయు. దానియందు నిద్ర జడత్వముగలిగి నోరు తీపుగనుండుట. ఈ తృష్ణవలన పీడింపంబడినవాడు కడుశోషంజెందు.

క్షుతజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ క్షుతస్వరుచ్ఛోణిత నిర్లమాభ్యాంత్వ త్స్థాచతుర్థీక్షుతజామతాతు ।

తా. శస్త్రాధికములవలన క్షుతముగలవానికి పీడ రక్తస్రావము గలుగు. వానివలన క్షుతజ తృష్ణ జనించు. ఇది 4 గ నుండు. (క్షుతమన... గాయము.)

క్షయజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ రసక్షయాయ ద్యాక్షయసంభ వాసా తయాభిభూతస్తు నిషాది శేషు! పేషీయ శ్చేం భస్వసుఖం నయాతి తాంసన్ని పాతాదితిశే చిదాహుః । తసక్షయోక్తానిచ లక్షణాని తస్యామ శేషేణ భిషగ్వ్య వస్యేత్ ॥

తా. రసక్షయమువలన జనించునది క్షయజ తృష్ణయనంబడు. దానివలన పీడితుడుగ నుండువాడు తేయుంబగులు పలుమారు నీరు ద్రాగినను తృప్తిజెందకుండు. ఇది సన్నిపాత జనితంబని-కొందరు వచించెనరు. దీనియందు రసక్షయమున జెప్పంబడియుండు లక్షణంబులన్నియు గలుగునని వైద్యుడు దెలిసికొనందగు. (రసక్షయమున హృదయమునందు పీడ మబ్బు శోష చెవుడు చీచులు శరీరముపై బారునటులుండుటదప్పి అను సుప్రవంబులు గలుగునని సుశ్రుతమునందు జెప్పంబడియున్నది.)

ఆమజతృష్ణా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] త్రిదోషలింగామ సముద్భ వాతు హృచ్ఛా లనిషీవన సాదక ర్తీ॥

తా. త్రిదోషలక్షణంబులు హృదయమున శూలగలుగుట జొల్లు గారుట బడలి కగనుండుట ఈ లక్షణముగలది ఆమజ (ఆనగా అజీర్ణ) తృష్ణయని దెలియవలయు.

అన్నజతృష్ణా లక్షణము

శ్లో॥ స్నిగ్ధంతథామలవణంతుభు క్తంగుర్వన్న మేవాశుత్యషంకరోతి॥

తా. స్నిగ్ధము పులుసు వుప్పు జడము లేక మాత్రాధికముగల యన్నమును భుజించుటవలన కీఘముగ జనించునది అన్నజ తృప్తయనంబడు.

ఉపసర్గజతృప్తా లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవీయే] దినస్వరః ప్రత్యాందీనానన శుష్కహృదయ
గళతాలుః! భవతిఖలుసోప సర్గాత్తృప్తా సాశోషిణీకమ్నా |
జ్వరమోహభయ కాసశ్వాసాద్యు పస్పృష్ట దేహనామ్ |

తా. తృప్తయొక్క యుపద్రవమువలన హీనస్వరము మోహము మనఃక్లాంతముగలుగుట ముఖమువాడుట హృదయము గొంతు దవడలు యెండుట ఈ లక్షణములుగలది వుపసర్గజ తృప్తయని చెలియవలయు మఱియు శరీరము కృశించి జ్వరము మోహము తీయము దగ్ధ శ్వాసము ఆదిశబ్దమువలన అతిసారము మొదలగు నుపద్రవములతో గూడియుండు తృప్తారోగము కష్టసాధ్యంబు.

అసాధ్యతృప్తా లక్షణము.

శ్లో॥ నర్వాస్త్వతి ప్రసక్తాలోగ కృశానాంవమి. ప్రసక్తానామ్ |
ఘోషోపద్రవయుక్తా స్తృప్నా మరణాయవిశ్లేషనూ ||

తా. వాశజాది సర్వతృప్తారోగములు మిక్కుటముగ వృద్ధింజెందినను లేక తృప్తారోగమువలన శరీరము కృశించినను లేక వాంతివలన దప్పిగలిగినను యిట్టి భయంకరమైన యుపద్రవములతో గూడియుండు తృప్తారోగి మృతిజెందునని చెలియవలయు.

దా హ ని దా న ము.

మద్యజస్య దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] త్వచంపాప్త స్పానోమ్నా పిత్తరక్తాభి
మూర్ఛితః! దాహంప్రకర్యతే ఘోతంపిత్త వత్ప్రభేషజమ్!

తా. మద్యపానమువలన పిత్తము బ్రకోపించి దానియొక్క యూచ్ఛము పిత్తరక్తమువలన వృద్ధిజెంది చర్మగతంబై భయంకరమైన దాహమును గలుగంజేయు. దానియందు పిత్తశమన కరాచధముల నేవింపంధగు.

ర క్తజ పిత్తజదాహ లక్షణములు.

శ్లో॥ కృత్స్న దేహానుగం ర క్త ముద్రి క్తగదహతిధ్రువమ్ |
 సముష్యతేత్యష్యతేచ తామ్రాభస్తామ్రలోచనః |
 లోహగంధాంగ వదనోవహ్ని నేవావకీర్యతే |
 పిత్తజ్వరసమః పిత్తాత్సచాప్యసవిధిః స్ఫుటః ||

తా. సర్వదేహమునగుండు ర క్తముబ్రహ్మోపించి కడువాహమును గలుగం జేసిన ర క్తజదాహ మనంబడు. దానియందు రోగికి అగ్నివద్ద కూర్చుండియుండు నటుల తాపము దప్పి శరీర నేత్రములయందు చెలువువర్ణము శరీరము నోరు అమవా నియం దినుముతో తుల్యమైన వాసన శరీరముపై నిప్పును జల్లినటుల వేదనగలుగు. మఱియు పిత్తాధిక్యమువలన దాహము జనించు దానియందు పిత్తజ్వర చికిత్సం జేయవలయు.

తృష్ణానిరోధజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిందూర మణిదదర్పణే] తృష్ణానిరోధాదబ్ధాతౌ క్షీణే తేజస్స
 ముద్ధతమ్ సదాహ్యభ్యంతరం దేహం ప్రదహేస్తంద ఎతనః |
 సంకుమ్కగళతాల్వోస్తో జిహ్వంనిష్కృప్య వేపతే ||

తా. దప్పి నడ్డగించుటవలన వుదకరూపమైన ధాతువు త్తయించి దానివలన పిత్తోష్ణము వృద్ధి జెంది శరీరమునకు లోపల వెలపల దాహమును గలుగంజేయు. దానంజేసి రోగి జ్ఞాన కూన్యండగుటయేగాక గొంతులో దౌడ పెదవి అనువాని యందు శోషగలవాడై నాలుకను బైటికిదీసి కదలింపుచుండు.

శస్త్రప్రహారజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ అస్పృజాపూర్ణకోష్ఠస్య దాహోన్యస్సాస్య తుదుస్సహః ||

తా. శస్త్రప్రహారమువలన ర క్తము కోష్ఠమున (అనగా హృదయాదులయం దు) నిండి దాహమును గలుగంజేయు. ఇదియు శస్త్రజన్యదాహమనంబడు. ఇది కడు అసాధ్యము.

ధాతుక్షయ జన్యదాహ లక్షణము.

శ్లో॥ దాతుక్షయోఞ్ఞో యోదాహస్తేవ మూర్ఛాత్పమాన్వితః |
 త్కామస్వరః క్రియానస్స నీ దేర్పశనిపీడితః ||

తా. రసాది ధాతువులు క్షయించుటవలన దాహము జనించు. దానియందు మూర్ఛ దప్పి స్వరభంగము నిశ్చేష్టత కడుపీడగలవాడై మృతిజెంచు.

క్షతజదాహ లక్షణము.

శ్లో॥ క్షతజోనశ్చ తశ్చాన్య శ్శోచతోవాప్యనేకధా ॥
తేనాంతర్దహ్యతేత్యర్థం తృష్ణామూర్ఛా ప్రలాపవాక్ ॥

తా. క్షతమువలన జనించిన దాహములో అన్న ద్వేషము గలుగు. లేక పలు విధములుగ దుఃఖించుటవలన వెలపట మిక్కుటముగ దాహము జనించు. దానియందు దప్పి మూర్ఛ తఱుచుమాటలు గలుగు.

మర్మాభిఘాతజ దాహ లక్షణము.

శ్లో॥ మర్మాభిఘాతజోవ్యస్తి సోసాధ్యస్సప్త మోమతః ।
సర్వపచ వర్జాస్సుశ్చ శ్శీతగాత్రస్య దేహినః ॥

తా. మర్మముపై దెబ్బదగుటవలన దాహము జనించు ఇది అసాధ్యము ఈ దాహము 7 వ సంఖ్యగలదిగ నుండు. సర్వదాహములయం చెవని శరీరము వెలపట చల్లగనుండెడినో అట్టివానియొక్క సర్వదాహముల వర్జింపవలయు.

తృష్ణకు పునర్నవాది కల్పము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధ సంగ్రహే] పునర్నహ్యపామార్గముల
కంజీరకద్వయమ్ । తక్రవిష్ణంపి బేచ్ఛాపిముఖతోష ప్రశాంతయే ॥

తా. గలిజేరువేరు వుత్తరేణివేరు జీలకఱ్ఱ నల్ల జీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములు గమజ్జితోనూరి ద్రాగిన దప్పి చూరించు.

తృష్ణకు పర్పటీ వటుకములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పర్పటీనూగధీ మూలం పిచుమందార్ద్రక
ద్రవైః । మర్దయిత్వావటీకార్యాముఖశోష ప్రశాంతయే ॥

తా. పర్పాటకము మోడి వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వేపచెక్క అల్లము అనువాని రసములతోనూరి మాత్రలుజేసి సేవించిన దప్పిచూరించు.

తృష్ణకు ఖర్జూరాది కషాయము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] * ఖర్జూరయస్త్వి కాశ్శీరమృద్వీకాపద్మకేసరమ్
 ధాత్రీపరూపంవ్యాఘ్రీబలా ద్వయంచనుచందనమ్ |
 మధూకపుష్పకాశ్మర్యంతో యైశ్చైవచతుర్గుణైః |
 పక్షంపర్యపితంరాత్రోస్థితాభాండేన వేద్యథే |
 లాజామార్జ్జ ప్రతీవాపం శర్కరామధుసంయుతమ్ |
 తృష్ణాదాహహారంపా నేజాతీపుష్పాధినాపితమ్ |
 మూర్ఖాదాహ భ్రమంహంతి దీప్తంగృహమివాంబునా ||

తా. ఖర్జూరపండు యస్త్విమధుకము కుంఠమపువ్వు ద్రాక్షపండు తామరయి
 గురులు వుసిరికెపప్పు పెద్దయీత పెద్దములక పిన్నములక ముత్తవపులగము పెద్దము
 త్రవపులగము శ్రీగంధము యిప్ప పువ్వు గుమ్ముడు వీనిని సమభాగములుగ నంచి 4
 గింతలు నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి కొత్తపండ్లలోనుని
 చి అందుపేలపుసత్తు పంచదార తేనెగలిపి జాశిఫావులువైచి | రాత్రియునిచి నే
 వించిన' అన్ని చేదహింపబడుచుండు గృహ యుదకమువలన శాంతిజెండు చందం
 బున "దప్పి తాపము మూర్ఖ భ్రమ ఆనునవి శాంతిజెండు.

తృష్ణకు వాలుకాది లేహ్యము.

శ్లో॥ ద్వాత్రింశతాపలైస్తోయైః పలైకంవాలు కంపచేత్ |
 పాదశేషంవస్త్రపూతం లాజాసక్తుసితామధు |
 యుక్తంలేహ్యం నిహంత్యాశు దాహతృష్ణామదాత్యయాన్ |

తా. 32 పలముల యుదకములో | పలము కూతురుబుడమనువైచి 6 వ భాగ
 ముగ కషాయముగాచి వడియగట్టి అందుపేలపుసత్తు పంచదార తేనెగలిపి లేహ్యపక్వ
 ముగవండి నేవించిన తాపము దప్పి మదాత్యయరోగము శీఘ్రముగ హరించు.

దాహమునకు సైంధవల్పము

శ్లో॥ నిష్కైకంసైంధవం చూర్ణం సురాపల చతుష్టయమ్ |
 పిబేత్సద్య శ్శమంయూతి మద్యపానోత్థదాహకమ్ ||

* ఖర్జూరోశరమృద్వీజం పద్మకం పక్ష సరమ్ | యస్త్విక.

తా. నిష్కవ్రమాణము సైంధవలవణము 4 పలముల కల్లలోగలపి సేవించి నమద్యపానమువలన జనించిన తాపము తక్షణమున హరించు.

తృప్లకు దధిమస్తు కల్పము

శ్లో॥ దధిమస్తుగుడంక్షౌద్రం మద్యంచైనామ్లుకాంజికైః ।
నఘృతైత్తిక్తుభిస్తృష్ణాం ప్రాతఃపానాత్ప్రహజ్జయేత్ ।

తా. పెఱుగుమీది మిగడ బెల్లము తేనె మద్యము పురిసినకలి నెయ్యిపేలపు సత్తు. వీనిని ప్రాతఃకాలమున సేవించిన రి దినములలో దప్పి హరించు.

యవసోక్తు కల్పము.

శ్లో॥ యవబీజోత్థసక్తునాం సుస్థైంధవసు వర్చసమ్ ।
సజీరకంజలంపీతం పానాత్యయ హరంపరమ్॥

తా. యవలపేలపుసత్తు సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము జీలకఱ్ఱ వీనిని సమ భాగములుగ నుడకముతో నూరి ద్రాగిన మద్యపానమువలన జనించిన దాహము హరించు.

వాతతృప్లకు బదర్యాది కల్పము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] కోలదాడిమవృక్షామ్లు మాతులుంగ ద్రవం
పృథక్ । పల్లై కంహపుషాశుంఠీ యవానీజీరకస్సనుమ్ ।
స్తోకంక్షిప్త్వాపి బేచ్ఛామ్నే వాతతృప్లస్త్రాయంహరేత్ ॥

తా. రేగుపండు దాడిమపండు చింత మాదీఫలము అనువానియొక్క రసము ను దినుసుకొక్కొక వలముచొప్పున గ్రహించి అంచు బోడతరము శొంఠి వోమము జీలకఱ్ఱ అనువానిహర్ణమును దినుసుకు 3 పలముచొప్పునగలిపి సేవించిన వాతతృప్ల హరించు.

పై తృప్లకు సితాది కల్పము.

శ్లో॥ సితాదాడిమఖర్జూర ద్రాక్షాచవ్యపహుషకమ్ ।
ప్రతిమార్ణంతుకర్షైకం పలమాత్రంతే స క్తుకమ్ ।
ఉదకంమదిరాచైన ప్రతియోజ్యం పలత్రయమ్ ।
పిత్తతృప్లస్త్రాయంచాశు పిబేచ్ఛాంతి మవాప్నునూత్ ॥

తా. పంచదార దాడిమపండు ఖర్జూరపండు ద్రాక్షపండు చెవ్యను చిట్టింతప
డు అనువానిని దినుసుకు కర్ణ ప్రమాణముచొప్పన దంచి చూర్ణముజేసి 1 గలము
చేలవునత్తుగలిపి అందు నీళ్ళుకల్లు మూడుమూడు పలములుగలిపి నేవించిన పిత్తజత్య
ష్టశీఘ్రముగ హరించు.

శ్లేష్మజత్యష్టకు శారిబాది కషాయము.

శ్లో॥ శారిబాధాన్యకంద్రాక్షో వాలుకం చందనంసమమ్ |
సర్వతుల్యంభవేల్లాజా స్వర్వంతతోయైశ్చతర్షుణైః |
పాదశేషంపచేత్పీతం ససితంశ్లేష్మ జాంజయేత్ ||

తా. మనుబాల కొలి మెర్లు ద్రాక్షపండు కూతురుబుడము శ్రీగంధము వీనిని
సమభాగములుగదంచిచూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ చేలవునత్తుగలిపి యీయన్ని
ద్రవ్యములకు 4 యితతులు; నీళ్ళుబోసి దతుర్ధాంశముగ కషాయముకాచి పంచదారగ
లిపి ద్రాగినశ్లేష్మజత్యష్ట హరించు.

తృప్తకు చందనాది కల్పము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనంశారిబాదాక్షో ముస్తాబదరకంసమమ్ |
సర్వతుల్యస్తథాలాజా ద్వీరప్తగుణితైర్షుణైః |
అష్టావశేషకంపాచ్యం సితాక్షోద్రయుతంపిబేత్ |
ఛర్దింతృప్త్యాం నిహంత్యాశు త్షోదైర్వామసీకామలమ్ |
అత్యంతమద్యపానేన తంచారేద్దాహమేవహి |
తృష్ణాభ్రాంతింక్షమశోషం తథాపానాత్యయంపారేత్ ||

తా. శ్రీగంధము గూడపాల ద్రాక్షపండు తుంగనుపైలు రేసుపండు యివి
దినుసుకొక్కో భాగము పేలాలు 5 భాగములు చ్చవకము 160 భాగములు యిటుల
వాని నెల్ల నేకముజేసి 8 వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి పంచదారగాని
లేక తేనెగాని గలిపి ద్రాగిన వాంతి దప్పి హరించు మైనము తేనె గలిపి ద్రాగిన
కడుమధ్యపానమువలన జనించినతాపము దప్పి భ్రాంతి శ్రమ శోష పానాత్యయ
శోగము హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] ధాన్యకంజీరకంకేశీహ్యుశీరంచందనంఘనమ్ |
శితకర్పూరకంకువ్తం మధుకంచ మృణాలకమ్ |

పంచత్వక్పల్లవాః పంచధాతీ) ఫలవటాదికమ్ |

ఇదంస్యాదనుసానేన దాహశాంతికరంపరమ్ ||

తా. కొలిమెర్లు జీలకఱ్ఱ పురువేరు శ్రీగంధము వట్టివేరు తుంగముపైలు పచ్చ కర్పూరము చుగల్యకోష్ఠ అలిసుపురము తామరతూండ్లు * పంచత్వక్కులు † పంచపల్లవములు వుసిరికెపండు వటాములు అనువానియొక్క యాయనుపానమువలన దాహముశమించి.

తామ్రాదిక రసము.

శ్లో|| తామ్రం చ| కియా బద్ధ సూతంతాశం సతుత్థకమ్ |
వటాంకురరస్మైర్మర్ద్యం తృష్ణాద్వల్లమాత్రతః ||

తా. తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్థము వీనిని మఱ్ఱిచిగుళ్ళరసముతోమర్దించి బిళ్ళచేసి యొడించి పుటంబిడి వల్ల ప్రమాణమును నేవించిన దప్పి హరించు.

రసాదిచూర్ణము.

శ్లో|| [మాధవనిదానే] రసంధకకర్పూర్నైశ్చైలోశిరమరీచకై |
నస్మిధైః క్రమవృద్ధైశ్చ సూక్ష్మం కృత్వాత్వహార్మభే |
త్రిగుంజా ప్రమితంఖా దేత్పర్యుషితాంబుచ |
భృశంతృష్ణాన్నిహంత్యేవ మశ్వభ్యాంచ ప్రకాశితమ్ ||

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు పచ్చ కర్పూరము 3 భాగములు శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు 4 భాగములు వట్టివేరు 5 భాగములు మిరియాలు 6 భాగములు చంచవార 7 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనుంచి మెత్తగానూరి 3 గురిగించలయెత్తును ప్రాతఃకాలమున నేవించి వెంబడిగ 1 రాత్రి యుంచబడిన నీరును త్రాగిన అత్యంతమైన దప్పి హరించు ఇది ఆశ్విని దేవతలచే ప్రకటింపబడియె.

* పంచత్వక్కులను—చుట్టి—రావి—అత్తి—జువ్వి—మామిడి—అనువాని వట్టలు.
† పంచపల్లవములను మామిడి నేరేడు వెలగ మాదీఫలము మారేడు అనువాని చిగుళ్ళు.

తృష్ణాహార యోగము.

శ్లో॥ రోగోపసర్గజాత 'యాం ధాన్యాంబుససితంమధు ।
 వటప్రోహయప్త్యాహ్వ కణామధుకృతావటీ ।
 ముఖస్థాచిర కాలోత్థాం తృష్ణాంహన్యాత్సుదు స్తరామ్ ॥

తా. రోగమువలన దప్పిగలిగిన ధనియాలనీళ్లలో తేనె పంచదారగలిపిత్రా
 గవలయు. లేక మఱ్ఱిచిగుళ్ళనుగాని లేక లేత మఱ్ఱియాడలు అతిమధురము పిప్పళ్ళు
 అనువానినిగాని నూరి యుంటజేసి పుక్కిలియంతునిచిఱిని దాని రసమును మ్రింగు
 చుండిన చిరకాలముగ జనించి యసాధ్యముగనుండు దప్పి వారించు.

క్షౌద్రాది గంధూషము.

శ్లో॥ సక్షౌద్రమామ్రజంబూత్థం పిబేత్క్వాథంసుపానితమ్ ।
 సతృష్ణోమధునాకుర్యాద్గంధూషాన్ సలిలాశ్రితమ్ ॥

తా. మామిడి నేరేడు అనువానిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకొచి
 తేనెవైచి చల్లార్చి త్రాగినను లేక తేనెతో నీళ్లుగలిపి పుక్కిలించి యుమిసినను దప్పి
 శమించు.

దాహమునకు చంద్రకళారసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] గగనదరదయు క్తం శుద్ధసూతించ గంధం
 ప్రహారమధునుపిప్టం వల్లయుగ్మం సరోద్యాత్ । జ్వరహర
 గదసింహో శృంగచేరోదకేన ప్రథమజనిత దాహం తాక్ర
 భుక్తంచ భోజ్యమ్ ॥

తా. అశ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసినగంధ
 కము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి తేనెతో 1 రూము మర్చించి 2 వ
 ల్లముల యెత్తును అల్లపురసానుషాముతో నేవించిన వాతప్రకోపమువలన గలిగిన
 దాహము జ్వరము శమించు పథ్యము. మఱ్ఱిగయన్నమును భుజింపవలయు. ఇది గద
 సింహరసమనియు జెప్పబడు.

రసాది ఘుటికలు.

శ్లో॥ రసబలిఘనసార చందనానాం ననలదనేవ్యపయోద జీవనా

నామ్ । అపహరతిఘటిముఖిస్థితేయం సకలసముత్థిత దాహ
మాశ్రయేత్తామ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము పచ్చకర్పూరము చందనము జటా
మాంసి వట్టివేరు తుంగముత్తెలు వీనిని, సముభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేతిలో గలిపి
యనుంటలుజేసి నోటియం దునిచికొనిన త్రివోషమువలన జనించిన దాహము హరిం
చు. కావున నీరసాది ఘటికలను యెల్లపుడు శోటియం దునిచికొనవలయు.

మృతసంజీవనీ ఘటికలు.

శ్లో॥ [నిర్ధరసార్ణవే] మధుయష్టిలవంగంచ శిలాజతుత్పటిస్తథా ।
సహస్రభావనాకార్యా నవతండులవారిణా । యామమాత్రం
దృఢంమర్ద్యవటీకోల సమాస్మృతా । కృష్ణకార్పాసనీరేణ
త్పాన్నదాహజ్వరాజయేత్ । మూర్ఛాద్యముగ్రరోగంచ
వాతంపిత్తంచ నాశయేత్ । మృతసంజీవనీప్రోక్తా పూజ్య
పాదైరుదీరితా ॥

తా. ఆతిమధురము అవంగములు శుద్ధిజేసిన శిలాజతు యేలకులు ఆమవానిని
సముభాగములుగ చూర్ణముజేసి క్రొత్తబియ్యపు కడుగుతో 1000 మార్లు భావనజేసి
పిదప 1 గూము బాగుగమర్దించి రేసుపండుల మాత్రముజేసి యంచొకదానిని నల్లప్ర
త్తియామరసానుపానముతో సేవించిన దప్పి దాహము జ్వరము మూర్ఛ 'మొదలగు
భయంకర రోగములు వాతజపిత్తజరోగములు నశించు. ఇది పూజ్యపానునిచే జెప్పం
బడియె.

ఖర్జూరాది చూర్ణము.

శ్లో॥ ఖర్జూరామలబీజాని పిప్పలీచశిలాజతు ।
ఏలామధుకసాషాణ చందనోర్వారుబీజకమ్ ।
ధాన్యకలశర్కరాయుక్తం పాతవ్యంయష్టివారిణా ।
అంగదాహం లింగదాహం గుడజంక్షీణశుక్రజమ్ ।
కర్కరాశ్మరిశూలఘ్నం వృష్యంబలకరంపరమ్ ।
నాశయేన్మూత్రరోగాంశ్చ తథాశుక్రభవాసపి ॥

తా. కర్జూరము నుసిరికెవరుగు పిప్పళ్ళు శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు యేలగులు అతి మధురము కొండపిండివేరు చందనము దోసవిత్తులు కొలిమెర్లు పంచదార వీనిని సమ భాగములుగ చూర్ణముచేసి అతిమధుర కషాయానుసానముతోడ ద్రాగిన శరీరము మేధ్రముగుదము అనువానియిందలి తాపము శుక్రక్షయమువలన జనించిన తావము శర్కరాశ్మరికూల మూత్రరోగము శుక్ల దోషమువలన జనించిన రోగము వినిని హరిం పంజేసి వీర్యవృద్ధిని బలమును గలుగంజేయు.

పిత్తజదాహమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తజ్వరహారైస్సర్వైః పిత్తదాహవిధర్మతః॥

తా. పిత్తజదాహమునందు సంపూర్ణముగ పిత్తజ్వర నాశనకర చికిత్సలంజేయవలయు. (అత్తిపాలను పంచదారలోగలిపి భక్షించినదాహముహరించు.)

చందనాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [శైరవకల్పే] చందనోశీరకుష్ఠాబ్జ ధాత్రీచోరక ముత్పలమ్ | మధుకం మధుపుష్పంచ ద్రాక్షాఖర్జూరకంతథా | చూర్ణం కృత్వాసమసీతం వ్రాతశ్శీతాంబునాపిబేత్ | రక్తపిత్తసత్తథా శ్వాసంపైత్యంగుల్మంసముద్ధరేత్ | అంగదాహంశిరోదాహం శిరోవిభ్రమమేవచ | కామలాంచ ప్రమేహంశ్చ పైత్యజ్వర విచాశనం | చంద్రవాద్యమిదంచూర్ణం పూజ్యపాదేనభాషితమ్ |

తా. చందనము వట్టివేరు చింగల్యకోస్తు తుంగము పైలు నుసిరికెవరుగు కవోరములు కలవగడ్డలు అతిమధురము యిప్పపువ్వు ద్రాక్షపండు ఖర్జూరము వీనిని సమ భాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనికి సముముగ పంచదార గలిపి ప్రాతఃకాలమున నొక రాత్రి యుంచబడిన యువకముతోడ ద్రాగిన రక్తపిత్తము శ్వాసము పిత్తిగుల్మము అంగతాపము శిరోదాహము తలదిరుగుట కామిల ప్రమేహము పిత్తజ్వరము హరించు ఇది పూజ్యపాదునిచే జెప్పబడియె.

పునర్నవాది తైలము,

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శ్వేతంపునర్న వామూలం పలశత మితం శుభమ్ | కృష్ణాజ్యదుగ్ధమధ్యేచ పేషయోదాశకేభిషక్ |

తత్సమంఖిలతైలంచపృథగ్) వ్యాణియోజయేత్ | ధూపం
 షోడశభాగంచమరీచాష్టవరాళకమ్ | కచోరోశీరకం శ్యేతం
 కృష్ణాశీరస్తైలైవచ | మంజిష్ఠంరంగచూర్ణంచ శ్రీగంధంరక్త
 చందనమ్ | కృష్ణాగరుంచరు ద్రాక్షాంబులమేకం ప్రయోజ
 యేత్ | తచ్చూర్ణం తైలమధ్యేచ నిఘ్నీషేత్పాచయేత్సుధీః
 మేహారికాష్టయైక్తేన పాచయేత్కోమలాగ్నినా | సుషక్వం
 తైలముద్భృత్య రాత్రావంగంచ మర్దయేత్ | అంగశూలం
 చాంగదాహా న్నేత్రరోగాస్సపీనసాన్ | పాండుకామలము
 స్నాని సూతికా సన్నిపాతజిత్ | కరదాహా న్నాదదాహా
 స్త్రండ్రాంకటిసమీరజాన్ | క్షయకుష్ఠాంశ్చ కంఠాంశ్చగ
 జకర్ణాదికంతథా | శిరోరోగా స్ఫ్రీమాన్నిత్యం నేత్రాణాం
 దృష్టిగోచరమ్ : తదై వాప్యతతుల్యంచ జ్వరాణాం జీర్ణినా
 మపి అస్థిగంతుజ్వరం చైవమేహజ్వర ప్రశాంతయే|సర్వాంగే
 మర్దనంచైవ మంగళస్నాననూచరేత్ | శివోదీతమిదంచైల
 మశ్వీభ్యాం గోచరికృతమ్ | సర్వరోగహరంచైవ దుర్లభం
 భిషజాంభువి | సాధయేద్గురుసుఖేనైవ సిద్ధిర్భవతినాన్యథా||

తా. 400 రూపాయల యెత్తు తెల్లగలిజేరువేరును 250 రూపాయల యెత్తు
 నల్లవునెయ్యి నల్లవుపాలు అనువానితోసూరి ఆందు సువ్వలనూ నె 406 రూపాయల
 యెత్తు కరుధూవము 16 రూపాయలయెత్తు మిరియాలు లవంగవుచెక్క 8 భాగములు
 కచోరములు వట్టి వేరుకురువేరు మంజిష్ఠి కాచుచందనము రక్తచందనము కృష్ణాగరు
 రుద్రాక్ష అను వాని జూర్ణమును ఏనును కొకటింటికి 4 రూపాయలయెత్తు చొప్ప
 నగలిపి మేహారికాష్టయైక్తేవంబాగ్నితో తైలపక్వముగ కానిదించుకొని రాత్రుల
 సర్వాంగమునందు మర్దనముజేసికొని మంగళస్నానముజేసినఅంగశూల అంగ తాపము
 నేత్రరోగములు పడినెను పాండురోగము కౌమిల శరీరమునందలి యుష్ణము బాలింత
 రోగము సన్నిపాతము చేతులు కాళ్ళు ముంకుట ఇంద్ర కటిపాతము క్షయము కుష్ఠ
 ముదురద బజర్లము మస్తకరోగము భ్రమ స్త్రమ నేత్రరోగము దృష్టిగోగము జీర్ణ
 జ్వరము అస్థిగతజ్వరము మేహజ్వరము వీనిని హరింపంజేయు. ఈతైలము పూర్వమున

ఈశ్వరునిచే జెప్పబడియె. దానిని అశ్వినీదేవతలు ప్రసిద్ధపరచిరి. మఱియు నీతైల ముసర్వరోగముల హరింపజేయు. ఇది భూమియందుండు వైద్యులకు లభించుట దుర్లభము. ఈతైలమును గురుముఖముగ నెఱింగిన ఔషధ సిద్ధి గలుగు. తద్విపరీతంబునసిద్ధి గలుగ నేరదు.

శ్లో॥ సర్వాంగేచందనాలేప శృంధ్ర కస్తూరికాయుతః ।
 సితనీరజలే పోవాధారాగార నివేశనమ్॥

తా. పచ్చకర్పూరము కస్తూరి అనువానితో గూడియుండుశ్రీగంధమును పూసికొనినను లేక తైల దామర వుప్పుధరించినను లేక జలయంత్రములుగల గృహమున నివసించుచుండినను తాపమువారించు.

తృష్ణాగోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భ్రష్టముద్గై ర్మసూరై ర్వాచ ణకై ర్వా
 కృతోరనః। రంభాపుష్పంత క్రకూర్పంద్రాక్షపర్పటవాల
 కమ్। కఫిత్రీమాలికాకోలం కూశ్మాండకముపోదికా । ఖర్జూ
 రందాడిమంధాత్రీకర్మటీ లలదంబుచ॥ జంబీరంకరమర్దశృ
 బీజపూరోగవాంపయః। మధూకపుష్పం హ్రీబేరంతికానిమ
 ధురాణిచ । బాలతాళాంబుశీతాంబుపయః పేయంప్రపాన
 కమ్। మాక్షికంసరసీతోయం శతాహ్వ నాగకేసరమ్ । ఏ
 లాజాతీఫలంపథ్యాకుస్తుంబరి కుచందనమ్। ఘనసారోగంధ
 సారఃకౌముదీశిశిరోనిలః। చందనార్ద్ర ప్రియాశ్లేషోముక్తాభర
 ణధారణమ్। గాహనం లేపనంచాస్యపథ్య మేత త్తమాతురే॥

తా. వేయించిన పుగలు చిలు పెనగలు పెనగలు అనువానిలో క్షేణితోనై నను జేయబడినకట్టు ఆరటిపువ్వు మజ్జిగ జున్న ద్రాక్షపండు పర్పాటకము వట్టివేరు వెలగపండుపువ్వులదండలేసుపండుగుమ్ముడుకాయబచ్చలికూర ఖర్జూరపండుదాడింబ పండు వుసిరికపండు దోసకాయ పాలేనీరు నిమ్మపండు] పలము మాడిఫలము ఆవు పాలు యిప్పపువ్వు కురువేగు చేదుగలరసము మధురరసము లేత తాటినీరు శీతోదకము పాలు పానకముచేసె చెరువులోనినీరు చల్లపిల్లిగడ్డలు నాగకేసరములు యేలకులుజా జికాయ కరక్కాయ కొతిమెర్లు రక్తచందనము పచ్చకర్పూరము కచోరములు వె

న్నెల చల్లనిగాలి చంపనము బూసికొనిన స్త్రీలయొక్క యాలింగనము ముత్యాలతో రముల ధరించుట నగులయందు స్నానము జేయుట లేపనము యివి తృష్ణారోగము లందు పథ్యకరంబులు.

తృష్ణారోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్నేహంజనం స్వేదన ధూమపానం వ్యాయామనస్య తపదం తకాప్తమ్ | గుర్వన్నమమ్లంలవణం కషాయంకటుత్రికం దుష్ట జలానితీక్ష్ణమ్ |

తా. శరీరమునకు తైలము బూసికొనుట ఆంజనము వేసికొనుట చెమటచీసుట ధూమపానము సేయుట మిక్కుటముగ సంచరించుట నస్యము సేయుట యెండ లోదిరుగుట చెడ్డదంతకాప్తము జడాన్నము ఫులుసు వువ్వ వొగరుగలగ్రసములు శొం త పిప్పలి మిరియాలు చెడ్డనీరు కారము అనువాని సేవంజేయుట యివి యన్నియు తృష్ణారోగమునం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

దాహారోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాదవనిదాసే] శాలయష్టష్టికాముద్గా మసూరాశ్చణకా యవాః | ధన్వమాంసరసాలాజామండంవై స క్తువాసితా | శత ధాతంఘృతందుగ్ధంసవనీతంపయోభవమ్ | కూశ్మాండంకర్క టేమోచాపనసస్వాదుదాడిమమ్ | పటోలపర్పటిద్రాక్షౌధా త్రీఫలపయాపకమ్ | బింబీతుంబీతఫాపేతః ఖర్జూరంధాన్యకం మిఠీ | బాలతాలంస్రియాశంచశృంగాటంచక సేరుకమ్ | మధూక పుష్పంఘ్రి బేరంపథ్యాతిక్తానిసర్వశః | సితాప్రదేహః భూవే శ్మసేకోద్భ్యాగావగాహనమ్ | పుల్లోత్పలదళక్షౌమ శయ్యా శీతలకాసనమ్ | కథావిచిత్రాగ్రీతానివాద్యం మంజుభాషణమ్ | ఉశీరచందనోలేపశ్చీ తాంశుశ్శిరోనిలః | ధారాగ్రహం ప్రియాస్పర్శ్యోవ్రతీరంహిమవాలకమ్ | సుధాంశురశ్మయస్నాన సంఘణయోమధురోఽసః | పూర్వోక్తానివిధేయానిపి త్తహఃరి ణితానిచ | ఇతిదాహవతాన్వ్యాణాం పథ్యవర్గఉదాహృతః ||

తా. 60 దినములకు ఫలిం చెడి వడ్లు పెసలు చిఱుసెనగలు సెనగలు యవలు మిట్టభూమియందలి జంతుమాంసరసము * లాజమండము నేలపిండి పంచదార 100 మార్లు ఉదకముతో గడుగబడిన ఘృతము పాలు పాలయందు తీయబడినవెన్న బూడిద గుమ్ముడుకాయ దోసకాయ అరటిపండు పనసపండు తీపిగల దాడిమపండుపొట్లకాయ పర్వబకము ద్రాక్షపండు వుసిరికవొలుపు పెద్దయీతపండు దొండకాయ అనుపకాయ అల్లముఖర్జూరపండుధనియాలు సదాప లేతతాటిముంజాలు సారపప్పు పరికెగడ్డ నెమ్ముటములు పంచదార శీతపదార్థలేపనము భూగృహము సేచనము ఆ భ్యంజన స్నానము వికసించిన కవలములయొక్క శయ్యపై పరుండుట పట్టు మెత్తపై పరుండుట చల్లనితోట చిత్రకథలను సంగీతమును వాద్యమును వినుట మంచిమాటలాడుట వట్టివేరు విసనకఱుల యొక్క గాలిని సేవించుట చందనమును బూసికొనుట వెన్నెల చల్లని గాలి జలగృహము స్త్రీలయొక్క యాలింగనము యెట్టిగట్టునందు గూర్చుండుట పచ్చకర్పూరము చంద్రకరణము స్నానము రత్న ధారణము మధురరసము పూర్వోక్తపిత్తనాశనకర యోగములు యివి యన్నియు దాహారోగమునందు పథ్యకరంబులు.

దాహారోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ విరుద్ధాన్యన్న పానాని శ్రాధోవేగవిదారణమ్ |
 శ్రేమవ్యవాయమాధ్మానం తూరంపిత్తకరాణిచ |
 వ్యాయామమాతపంతీక్రం తాంబూలంమధుకామరమ్ |
 వ్యవాయకటుతిక్తోష్నాన్ దాహావాన్ పరివర్జయేత్ ||

తా. క్షీరమత్స్యేది విరుద్ధనమును విరుద్ధాపానమును సేవించుట క్రోధమును జెంకుట మలమూత్రాదుల వేగము నడ్డగించుట శ్రమ స్త్రీగననము కడుపు నుబ్బించెడి పదార్థములు తూరము పిత్తకరవస్తువులువీనిని మిక్కుటముగ సేవించుట మిక్కుటముగ సంచారము సేయుట యెండ మజ్జిగ తాంబూలము తేనె యింగువ, చేదుకారము వృష్ణముగలపదార్థములు వీనిని సేవించుట యివి దాహారోగమునం దపథ్యకరంబులు. ఆట్లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

* లాజమండమన — 1 భాగము పేలాలలో 14 భాగములునీరుబోసి పేలాలద్రవించి గంజిగనగువరకు నుడికించుటయ.

† సేచనమన—శీతోదకము మొదలగువానికి శరీరముపై జలకరించుటయ.

హృద్రోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అత్యుష్ణాష్లుకసాయంచ హృతిస్త్రీవ్యసన
సంతథా|హృదిబాధాంప్రతుర్వంతహృన్రోగంతంప్రచక్షతే॥

తా. అత్యుష్ణము పులుసు వొగరుగల ద్రవ్యములను మిక్కుటముగ నేవించుట మిక్కుటముగ స్త్రీసంభోగము నేయుట వీనివలన తొమ్ములయందు వీడజనించు. ఇది యహృద్రోగ మనంబడు. (హృద్రోగమన—తొమ్మునొప్పి.)

హృద్రోగ భేదములు.

శ్లో॥ హృద్రోగః పంచభావోమైః పృథక్సర్వైశ్చజంతుభిః ।
వాతాత్సశరాలా హృదయం పిత్తాద్దాహాసమన్వితమ్ ।
కఫతోతిగుగుస్సబ్ధం సర్వతస్సర్వం చక్షణమ్ ।
సత్యాజ్యః క్రిమిభిశ్చోత్థో హృతికంఠూసమన్వితః ॥

తా. విరుద్ధాహార విహారములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి వాతజ పిత్తజ శ్లేష్మజ సన్నిపాతజ కృమిజములన 5 విధములైన హృద్రోగముల గలుగం జేయు. అందు వాతమువలన జనించిన హృద్రోగములో తొమ్మునందు నొప్పిగలుగు పిత్తమువలన జనించిన దానిలో తొమ్ములో తాపముగలుగు. శ్లేష్మమువలన జనించినదానిలో వాత పిత్త శ్లేష్మలక్షణంబులు గలిగియుండు. ఇది ఆసాధ్యము. కిమ్ముల వలనజనించిన దానిలో మిక్కుటముగ దురదగలుగు ఏకదోషము వలన జనించిన హృద్రోగములే సాధ్యంబులు ద్విదోష త్రిదోషమువలన జనించిన హృద్రోగములు ఆసాధ్యంబులు.)

శ్లో॥ నూరుతాద్భృదయంయస్య స్ఫుటితంచాతివేదనమ్ ।
పిత్తాన్మూర్ఛాక్లమస్వేరో ముఖశోషఃప్రజాయతే ।
శ్రమోరుచిశ్చమందాగ్ని కఫస్యానఃకఫాధికే ।
మిశ్రితంద్యంద్వజంజ్ఞేయం సర్వలింగంత్రిదోషజమ్॥

తా. వాతజహృద్రోగమున తొమ్ము పగిలినటుల మిక్కుటముగ నొచ్చును. పిత్తజహృద్రోగమున మూర్ఛ బడలిక చెమట గలిగి ముఖమువాడినట్టుండును. శ్లేష్మ జహృద్రోగమున శ్రమ అరుచి అన్నిమాంద్యముగలిగి నోటినుండి కఫము వెడలును.

ద్వంద్వజహృద్రోగమున 2 దోషలక్షణంబులు గలిగియుండును. త్రిదోషజహృద్రోగమున వాతపితృశ్లేష్మలక్షణంబులన్నియు గలిగియుండు (ఇది అసాధ్యము.)

క్రిమిజహృద్రోగ లక్షణము.

శ్లో॥ విద్యాతిదోషంతస్వి సర్వలింగతీవ్రా ర్చితోదంక్రిమిజంసకం
డుమ్ | ఉల్లేకదఃష్టివసంతోదశ్శూలంహృల్లాసక స్తమః | అరుచి
శ్వాననేత్రత్వంశోషశ్చ క్రిమిభజేభవేత్ ||

తా. తీవ్రమైన పీడ శూల గురదగలుగుట నోటిలో నీరూతుట వుమియుట నూదులతో బాధుచునటుల పీడగలుగుట నోకరింతలు గలుగుట అరుచి నేత్రముల యందు నలుపువర్ణముశోషగలుగుట ఈ లక్షణంబులు క్రిమిజ హృద్రోగమునగలుగు

హృద్రోగోపద్రవములు.

శ్లో॥ క్లోమసాదోభ్రమశ్శోషోజ్జేయాస్తే సాముపద్రవాః |
క్రిమిజేక్రిమిజాతీనాంశ్చై మ్మికాణాంచయేమతాః |

సంస్తంభస్వప్నరం హోరం రూక్ష స్పర్శాసహంగురు |
అధ్మానకుక్షీ హృత్కంఠ వాతవిఘ్నాత్రిరోధతా |
తంద్రావోచక శూలాలి తస్య లింగానినిర్ది శేత్ ||

తా. పిసాసాస్థానమున బడలిక భ్రమ శోషగలిగిన హృద్రోగోపద్రవములని తెలియవలయు, మఱియు క్రిమిజ హృద్రోగమున “శ్లో॥ హృల్లాసమాన్య స్రవణమతి పాక మరోచకమ్ | యూర్శాచర్ది తృషానాహ కౌర్మ్యశ్శయధు పీనసాః ||” (అనగా ఓకరింతలు. నోటినీరూతుట అన్నము పాకము గావండుట అరుచి మూర్ఛ వాంతి దప్పి కడుపుబ్బరము శరీరకృశత్వము వాపు పీనసము ఆన కఫజక్రిమిరోగోపద్రవంబు లును శరీర స్తంభనము భయంకరమైన జ్వరము హృదయమున రూక్ష జడత్వముగలిగి యుష్ణస్పర్శను సహింపకుండుట కడుపుబ్బరము కడుపు తొమ్ము. కంఠము ఆపాన వాతము మలమూత్రములు అడ్డగింపబడుట తంద్ర అరుచి శూల అను నుపద్రవంబు లును గలుగు.

హృద్రోగమునకు రసాయనము

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసగంధాభ్రభస్మాని సార్ధవృక్షత్వగంబునా |

ఏకవింశతిధా ఘర్మేభావితాని విధానతః ।
 మాషమాత్ర మిదంచూర్ణం మధునాసహలేహయేత్ ।
 వాతజంపి త్తజం శ్లేష్మసంభూతం వాత్రిదోషజమ్ ।
 క్రిమిజంచాపి హృద్రోగం నిహంత్యేవనసంశయః॥

తా. రసభస్మము గంధకభస్మము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి యొండయందునిచి మద్దిచెక్కరసముతో 21 మార్లు భావనజేసి మాషప్రమాణమును లేనెతో నేవించిన వాత పిత్త శ్లేష్మ త్రిదోష క్రిమిజ హృద్రోగములు నిస్సంశయముగ హరించు.

వైత్య హృద్రోగమునకు పంచసార రసము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శుద్ధసూతం సమంగంధంధా త్రీఫలద్రవైర్దిన్దినమ్॥
 యష్టిఖర్జూరద్రాక్షాణాం క్వాథేన మర్దయేద్దినమ్ ।
 పంచసారరసోనామ భక్షయేన్మాషమాత్రకమ్ ।
 ధాత్రీచూర్ణం సితాచాను పిత్తహృద్రోగ * శాంతయే॥

తా. శుద్ధి జేసినరస గంధకములను సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుసిరిక పండ్లరసముతో 1 దినము యష్టిమధుకము ఖర్ జూరపండు దీపగ్రాక్ష అనువానికషాయముతో 1 దినము మర్దించి మాషమెత్తు మాత్రలుజేసి వుసిరికపప్పు చూర్ణము పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ నేవించిన వైత్యహృద్రోగము హరించు.

శ్లేష్మ హృద్రోగమునకు హృదయార్ణవ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతం తామ్రీ
 ద్వయోస్సమమ్ । మర్దయేత్త్రి ఫలాద్రావైః కాకమాచిద్ర
 వైర్దిన్దినమ్ । చణమాత్రాంవటీంఖాదే ద్రసోయంహృదయా
 ర్ణవః । కాకమాచీఫలంశుష్కం త్రిఫలాపల సంయుతమ్ ।
 ద్వాత్రింశతాపలైస్తయైః క్వాథమస్తావశేషకమ్ । అనుపా
 నంపి బేచ్ఛాంత్యై హృద్రోగేచకపోత్తితే॥

* జిద్భవేత్.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి సమభాగములు ఈరెంటికె
 యము తామ్రభస్మము యిటుల వాని నేకముజేసి త్రిఫలములు నల్లకాచాప అను
 వానిరసములతో 1 దినము మర్దించి నెనగగింజలంత మాత్రముజేసి యందొకదానిని
 యెండిన నల్ల కాచిపండ్లు త్రిఫలములు అనువానిని దినుసుకొక్కొకపలము చొప్పు
 నదంచి 32 పలములు నీళ్ళుబోసి అష్టావశేషముగ కషాయుసుకాచి యాయసుపాన
 మతోడ నేవించిన శ్లేష్మహృద్రోగము హరించు.

హృద్రోగమునకు గుణాభద్ర రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] నిష్కత్రయంశుద్ధపూతం నిష్కద్వాదశగంధ
 కమ్ | గుంజాబీజంచషణ్ణిష్కంనింబ బీజుజయాతథా | ప్రత్యే
 కంనిష్కమాత్రంతు సమం నేపాళబీజకమ్ | జయాజంబీరధు
 త్తూర కాకమాచీద్రవైర్దినమ్ | మర్ద్యంసర్వం రసంకుర్యా
 ధ్నుఃశైర్గుంజాద్వయంలిహేత్ | గుంజాభద్రరసోనామ హిం
 గుసైంధవ సంయుతమ్ | శమయత్యేవకించి త్రమురస్తుంభం
 చదుస్సహమ్ | అర్కక్షీ రేణసింధూత్థం లేపోవక్షసిదాపయే
 త్ | పద్మకేసరకంద్రాక్షౌ నింబబీజంజయాతథా | తుల్యంచ
 తుర్గుణం క్షీరంక్షీరాత్తోయం చతుర్గుణమ్ | క్షీరావశేషం
 చపచేత్సక్షౌద్రం పాయయేద్భృషక్ | ఉదరాణిక్షతంచైవ
 హృద్రోగం రక్షపిత్తనుత్ ||

తా. శుద్ధిజేసినరసము 3 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 12 నిష్కములు
 గురిగింజలు 6 నిష్కములు వేపవిత్తులు 1 నిష్కము తక్కలివిత్తులు 1 నిష్కము శు
 ద్ధిజేసిన నేపాళము 1 నిష్కము యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి తక్కలి నిమ్మ
 పండు వ్రమ్మెతాప నల్ల కాచాప అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజ
 లంత మాత్రముజేసి నెయ్యి యింసువ సైంధవలవణము అనువాని యసుపానముతోడ
 నేవించిన కడుదుస్తరమైన హృద్రోగము హరించు. మఱియు సైంధవలవణము జిల్లే
 దుపాలతోసూరి తొప్పునందు లేపనముజేసిన దుస్తరమైన హృద్రోగము హరించు.
 తామరకేసరములు ద్రాక్షపండు వేపవిత్తులు తక్కలి అనువానిని సమభాగములుగ
 గ్రహించి వానికి 4 గింథలు ఆవుపాలు ఆవుపాలప 4 గింథలు నీళ్ళుబోసి పాలు

శేషించునటులకాచి ఆనొకింత తేనె 2 గురిగింజలయెత్తు బౌషధమునుగలిపి నేవించిన ఉదరము గాయము హృద్రోగము రక్తపీత్తము హరించు.

హృద్రోగమునందు పథ్యము

శ్లో॥ 'మూఢవనిదానే' స్వేదోవిరేకోవమనంచ లంఘనంపి స్థిర్వి
లేపశ్చిరరక్తశాలయః | మృగాదిజంజాంగలసంజ్ఞయాన్వితం
యూషారసా ముద్గకుఘృత్సంభవాః | పురాణకూశ్మాండర
సానదాడిమం శమ్యాకశాకగుఘటోలకంచ | ఏరండతైలం
గగనాంబు సైంధవమాజా వితక్రంచ పురాతనోగుడః | శుం
ఠీయవాసీలశునం హఠీతకీకుఘంచకు స్తుంబరు కృష్ణమార్ద్ర
కమ్ | సావీరశుక్లం మధువారుణీరసః కస్తూరికా చందనకం
ప్రమాణమ్ | తాంబూలమప్యేష గణస్సఖిభవేస్మర్తస్య
హృద్రోగనివీడితాత్మనః |

తా. చెమటదీయుట విరేచనము వమనము జేయించుట లంఘనము వేసుట వస్త్రీకర్మజేసుట లేపనముల జేయించుట కడుస్నాత యెఱ్ఱబియ్యపు వంటకము అడవి యందూగుడు పశుపక్షులమాంసము పెసలకట్టు వులవకట్టు ప్రాతగుమ్మడుకాయ మా మిడికాయ - డిమపండు రేలాకు పొటకాయ ఆముదము వాననీరు సైంధవలవణము మేకగొర్రె అనువానిముజ్జిగ ప్రాతబెల్లము శొంఠి వోమము వెల్లులి కరక్కాయ చంగల్వకోష్ఠి కొతిమెర్లు మిరియాలు అల్లము కలి తెల్లనితేనె సారాయి కస్తూరి చందనము తాంబూలము అనునవి హృద్రోగమునందు పథ్యకరంబులు.

హృద్రోగమునం దపథ్యము.

శ్లో తృట్చర్దిమూత్రానిలశుష్క కాసోద్ధారశ్రమశ్వా సవిడశ్రు
వేగాత్ | సింధ్విందువింద్యాద్రినదీ జహానిమేషీపయోదుష్ట
లజంకషాయమ్ |

తా. దప్పి వాంతి మూత్రము వాతము పొడిదగ్గు తేనువు శ్రమ శ్వాసము హాలము రోదనము అనువాని వేగము నడ్డగించుట సింఘనది హిమాలయము వింధ్యపర్వతము అనువానియొక్క జలము బర్రెపాలు దుప్పజలము నొగరు (వుప్పు కారముదంతకావ్యము రక్తమోక్షణము.) ఇవి హృద్రోగమునం దపథ్యకరంబులు.

విషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వివిధై ర్వేదనాభేదై ర్వాయురై వ్యభృత
కోపితః ॥ సూచీభిరివగాత్రాణి విధ్యతీతివిషూచికా॥

తా. వాతము మిక్కుటముగ బ్రకోపించుటవలన పలువిధ వేదనాభేదములు గలిగి నూగుతో బాడుచునటుల శరీరమును వేధించునది విషూచియనంబడు.

వాతేవిషూచి లక్షణము.

శ్లో॥ తత్రశూలభ్రమానాహ కంప స్తంభాదయోనిలాత్ ॥

తా. కడుపునొచ్చుట భ్రమగలుగుట కడుపుబ్బుట శరీరమువణుకుట శరీరము స్తంభించుట యీ లక్షణములు గలది వాతేవిషూచియని తెలియవలయు.

పైత్యవిషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ పితౄజ్వరోతిసారశ్చ తంద్రాత్పట్నీల పాదయః ।

తా. జ్వరము ఆతి సారము తంద్ర దప్పిగలుగుట వవరుట ఈలక్షణములుగ లది పిత్యేవిషూచియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మవిషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ కఫాచ్ఛర్ద్యంగగురుతా వాకన్గః స్తీవనాదయః ।
విషూచ్యా మతివృద్ధాయాం ప్లాన్తి దాహః ప్రశస్యతే ।
సదాహశ్చాపదాచ్ఛైవం విధివచ్ఛోపచారయేత్ ॥

తా. వసునంబులగుట శరీరము బలవుగనుండుట నోరుబంధింపంబడి మాటలాడుటను శక్తిలేకుండుట నో బజొల్లగారుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మ విషూచియని తెలియవలయు విషూచి మిక్కుటముగ వృద్ధి చెందిన మడిమలు మెడలు పాదములవరకు రక్ష వేసి యధావిధిగ చికిత్సంపవలయు.

విషూచ్యుప ద్రవములు.

శ్లో॥ నిద్రానాశోరతిః కంపో మూత్రో ఘాతోవిసంజ్ఞతా ।
అమీషేషద్రవాఘోరా విషూచ్యాంపంచదారుణాః ॥

తా. నిద్రాభంగము యేపదార్థమునం దిచ్చలేపండుట వణుకు మూత్ర ప్రతి బంధము మూర్ఛ అననీ నీ ను విషూచియందు దారుణోపద్రవములని తెలియవలయు.

అసాధ్య విషూచీ లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శూలంవి రేకవమన మానాహణో దాహతాప నమ్ | విషూచ్యాంషట్పుకారేణ మృత్యురేవనసంశయః ||

తా. పైజెప్పబడిన విషూచులలో శూల విరేచనము నాంతి కడుపుబ్బరము దాహము శాపము అన రి యుపద్రవములు గలిగిన రోగినిస్సంశయముగ మృతిజెందు

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] రసవాదంతవఖాదర కృష్ణతానయనమజ్జన కంపశ్రుతిక్షయః | స్మృతివినాశనకం శిథిలాంగతా మరణ కారణమేతి విషూచికా ||

తా. నాలుక దంతములు గోళ్ళు పెదవులు నల్లగపండుట నేత్రములు గుంటలుపడుట శరీరము వణుకుట చెవులు వినరాపండుట స్మృతిలేపండుట అనయనములు శిథిలంబగుట యీ లక్షణములు విషూచిరోగమునందు గలిగిన మరణముగలుగు నని తెలియవలయు (ఈ సుర్గణములు లేపం డెడి విషూచులే సాధ్యంబులని యెఱింగి చికిత్సింపవలయు.)

అలసక లక్షణము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] కుక్షీరాసహ్వతేత్యర్థం ప్రతామ్యేత్పరికూజతి | నిరున్ధోమారుతశ్చైవని కుయోపుపరిధావతి | వాతవస్త్రి విరోధశ్చ యస్యాత్యర్థం భవేదపి | తస్యాలసకనూచప్తే త్యస్థో గాశాతు యస్యచ ||

తా. మిక్కిలముగ కడుపుబ్బుట మోహమును జెందుట దీనముగ శబ్దించుట ఆక్షేర్ణమువలన వాతంబుతోముఖ ప్రతిబంధముగలదై హృదయకంఠాదులయందు సం చించుట వాత వలయులు మిక్కిలముగ బంధింపబడుట దప్పి తేనుపులు గలుగుట యీ లక్షణములు గలది అలసకరోగమని తెలియవలయు.

విలంబికా లక్షణము.

శ్లో॥ దుష్టంతుభుక్తం కఫమారుతాభ్యాం ప్రవర్తతే నోర్ధ్వమధ్య

శ్వయ్యస్యామ్ | విలంబికాణాం భృగ్మమశ్చికిత్స్యా నూచక్షు
తేశాస్త్రవిదఃపురాణాః ||

తా. కఫవాతముల వలన భుజించిన యన్నము దుష్టంబై పూర్ణముగ గాని లక
అధోమార్గముగ గాని వెడలపండిన విలంబికయని తెలియవలయు. దీనిని ఆయుర్వే
దవేత్తలు ఆసాధ్యమని వచించెదరు.

అసాధ్యవిషూచి అలసక లక్షణము.

శ్లో॥ యశ్శ్యావదంతోష్ఠ నఖిల్పసంజ్ఞోవమ్యర్ది తో భ్యంతరయా
తశేత్రః | తౌమస్వస్సర్వ విముక్తసంధిర్యా యాన్నరోసౌ పున
రాగమాయ ||

తా. దంతములు పెదవి గోళ్ళువల్ల నగుట నొకింత తెలివి గలిగియుండుటవ్యా
తేగలుగుట శేత్రములు లోనికేగుట హీనస్వరము గలుగుట సర్వసంధులు క్షేధిల్య
మునుజెండుట యీ లక్షణములుగల విషూచి అలసకరోగులు మృతిజెంచెదరు.

విషూచులకు చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషూచ్యామతివృద్ధాయాం * మస్తుదేయం
ముహుర్ముహుః | దధితక్రసదాశీఘ్రం పేయంజీవనహేతవే ||

తా. అధికముగ కృద్ధిజెందిన విషూచులయందు పెఱుగుమిదిసిక్కు పెఱుగు
చల్ల అనువానిలో దేనినిగాని పలుమారు ద్రాగిన రోగి జీవించు.

శ్లో॥ గాఢంప్రచ్ఛర్ధనంప్రాక్సలవణసలితైర్భృంగతో యేననస్య
మ్ | చించాపత్రాంభసాన త్రికశుపుటుయుతేనాగ్ని నాపా
ర్ణిదాహః | కల్మషుంకీకణానామ వీశ్యతసలితైః పేయంబు
గ్నిప్రకోపః | లుంగామైర్వ్యోషనక్తాహ్వయ ఫలరజసీత్యం
జనంస్యాద్విషూచ్యామ్ ||

తా. విషూచులయందు తోలుత గాఢముగ వమనము జేయించి పిదప కైంధర
లవణమును నీళ్ళతోసూరి గుంటగలగ రాకు రసముతో గలిపి కన్యము జేయించిననులేక

* తక్రందధిసమంజలమ్.

చింతాపరసములో త్రికటుకములు ధైర్యవలనము గలిపి నన్యముజేయించినను లేక మడిమలయందు రక్షలువేసినను విషూచి హరించు మణియు త్రికటుకములను నూరి కల్కము జేసి వృష్టోదకములోగలిపి ద్రాగిన విషూచి హరించి అగ్ని దీపనము గలుగు. త్రికటుకములు క్రామగవిత్తులు పసపు వీనిని మాదీఫలరసముతో నూరి అంజనము జేసిన విషూచి హరించు.

అగ్నిముఖ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] సూతంగంధం విషంతుల్యం మర్దయేదార్ద్రా
కద్రవైః | అశ్వత్థచించాపామార్గతౌరః తౌరాచటంకణమ్ |
జాతీఫలలవంగంచ త్రికటుత్రిఫలాసమమ్ | శంఖతౌరంపం
చషట్కం హింగుజీరంద్యౌభాగకమ్ | మర్దయేదప్లుయోగేన
.గుంజామాత్రంవటికృతా | పాచనీదీవనీనద్యోజీర్ణశూలవిషూ
చికాః | హిక్మాంగుల్మంచోదరంచ నాశయేన్నాత్రసంశ
యః | రసేంద్రసంహితాయాంచ నామ్నానమ్నీముఖోరసః॥

తా. రసము గంధకము వసనాభి వీనిని కుద్ధిచేసి సముభాగము ఖల్వములో నుంచి అల్లపురసముతో మర్దించి అంగు రావి చింత వృక్షరేణు అనువాని తౌరము లను ధనువతౌరము సర్జతౌరము వెలిగారతౌరము జాజికాయ లవంగములు త్రిటుకములు త్రిఫలములు శంఖభస్మము యవతౌరము అనువాని చూర్ణములను వుష్కరమూలము సర్జతౌరము మోదుగు నువ్వులదంటు యవలు అనువానితౌరములను సముభాగములుగ గలిపి దానితోడ యింగువ జీలకఱ్ఱ అనువానిని 2 భాగములు జేర్చి నిమ్మపండు పులిచింతమొదలగు పుల్లని ద్రవ్యముల రసములతో మర్దించి గురిగింజత మాత్రలుజేసి నేవించిన అజీర్ణము నూల విషూచిక యొక్కిళ్ళు సుల్మము వుదరము అనువానిని నిస్సంశయముగ హరింపజేసి పాచన దీపనములు గలుగజేయు.

శంఖ వటికములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చింతాశ్వత్థన్నుహితౌర మపామార్గార్క
కంతథా | లవణంపంచసంగృహ్య తతోలవణంపంచకాకాసైం
ధవాద్యాక సమాదాయ సర్వమేతత్పలద్వయమ్ | ద్వాక
ర్షాచప్రథక్కార్యతథా వై శంఖచూర్ణతః | ఫలత్రయాచ్ఛ

కర్ణకంద్వికర్ణకర్ణ తులవంగకమ్ | ఏతత్సర్వంసమానాద్యశ్లక్ష్య
 చూర్ణీకృతంశుభమ్ | భావయేదప్లుయోగేనసప్తధాచ | ప్రయ
 త్నః | రసశృంఖవటీనామ సేవితస్సర్వలోగజల్ | గుంజ
 మాత్రమిమంఖాదే ద్భవేదీపనపాచనమ్ | అజీర్ణంవాతసం
 భూతంపిచ్ఛ్లేష్మభవంతథా | విషూచీంశూలమానాహంహ
 న్న్యాదత్రనంశయ ||

తా. చింత రావి జెముడు వుత్తరేణు జిల్లేడు అనువాని ఊరములు పంచల
 వణములు యివి దినుసుకు 8 రూపాయలయెత్తు శంఖభస్మము 1 రూపాయ యెత్తు
 త్రిఫలములు 1 రూపాయయెత్తు లవంగములు 2 రూపాయలయెత్తు యిటులవీనిసెల్ల
 దంచి చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో 7 మార్లు భావనచేసి 1 గురిగింజంతయెత్తు
 ను సేవించిన సర్వలోగములు వాతపిత్త కఫములవలన జనించిన అజీర్ణము విషూచి
 శూల అనాహము వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయుటయేగాక దీపనపాచనముల
 సగా గలుగంజేయు.

సంజీవనీ ఘంటికలు.

శ్లో|| విడంగంనాగరంకృష్ణాపద్యావహ్నివిభీతకాః | వచాగుడూచీ
 భల్లతం విషంచాత్ర ప్రయోజయేత్ | ఏతానిసమభాగాని
 గోమూత్రేణైవపేషయేత్ గుంజాభాంవటికాం కుర్యాద్ద
 ద్యాదార్ద్రాకజైర్నైః | ఏకామజీర్ణయ్యుక్తస్యద్వేవిషూచ్యం
 ప్రదాపయేత్ | తిస్రోభుజంగదప్తస్య చతస్రస్సన్నిపాతినః |
 గుటికాజీవనీనామ్నా సంజీవయతిగూనవమ్||

తా. వాయువిడంగములు శొంఠి పిప్పలి కరక్కాయచిత్రమాలపుపట్టతాని
 కాయ వన తిప్పతీగ జీడి ఆతివన వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి |
 మూత్రముతో ఖల్వమున మర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో 1 మ
 త్రను సేవించిన అజీర్ణమును 2 మాత్రల సేవించిన విషూచిని 3 మాత్రల సేవించి
 సర్పవిషమును 4 మాత్రల సేవించిన సన్నిపాతమును హరింపంజేయుఇది హనుజానక
 సంజీవి తుల్యంబుగ నుండుటచే సంజీవనియని జెప్పబడు.

విలంబిక ఆలసక చికిత్స.

శ్లో! విలంబికాలసక యో యార్థ్యాధశ్శోధసంహితమ్ | నాశేనఫల
వర్త్యచతథాశోధనభేషజైః | దండాద్యలసకేవ్యుచ్చైరయ
మేవక్రి.నూక్రమః||

తా. విలంబిక ఆలసకము ఆననీ 2 రోగములయందు వమనము విశేషముచే
యించుట హితకరంబు, మఱియు ఫలవర్తి శోధనాపథము హితకరంబు; మఱియు
దండాలసక రోగమునందుకూడ ఈ చికిత్సలనే జేయవలయు.

అగ్నిమాంద్య నిదానము.

శ్లో! [మాధవనిదానే] మందస్తీర్ణ్యోధ విషమ స్వమశ్చేతిచతుర్వి
ధః | కఫపితృనీలాధి క్యాత్తత్సామ్యజ్ఞాతరోనలః ||

తా. కఫపితృ వాతాధిక్యమువలనగాని లేక వానిసమత్వమువలన గానిచాత
రాగ్నికి 4 ఆవస్థలుగలుగు. అవెవ్వియనిన-కఫమువలన మాంద్యావస్థ పితృమువలన
తీక్షణావస్థ వాతమువలన విషమావస్థ త్రిదోష సమత్వమువలన సమావస్థ అనువవియు.

అగ్నిమాంద్య స్వరూపము.

శ్లో! విషమోవాతజాఙ్గరోగాఙ్ తీక్ష్ణంపి త్తనిమిత్తజాఙ్ |
కరోత్యగ్నిస్తథామందో వికారాఙ్ కఫసంధవాఙ్ ||

తా. విషమాగ్ని తాతజన్యములైన 80 రోగములయం దేదైనా 1 రోగము
నుసామాన్య జ్వరాతిసారములను గలుగంజేయు తీక్ష్ణాగ్ని పితృజన్యములైన 40 రో
గములయందు వోష చోషాదిక రోగములలో దేనినేని గలుగంజేయు, మందాగ్ని
కఫజన్యములైన 20 రోగములయం దాలస్యాదుల గలుగంజేయు.

సమాస్త్వాది లక్షణము.

శ్లో! సమాసమాస్నేయ రశితా మాత్రాసమ్యగ్విపచ్యతే |
స్వల్పాపిసైవ మందాగ్నే ద్విషమాగ్నేస్తుదేహినః |
కదాచిత్సచ్యతేసవ్య క్కదాచిన్నవిపచ్యతే |
మాత్రాతిమాత్రాప్యశితా సుఖంయన్యవిపచ్యతే |
తీక్ష్ణాగ్నిరితితం విద్యాత్సమాగ్ని శ్చేష్ఠఉచ్యతే ||

తా. సమాన్నియంగు భుజించిన యాహారము బాగుగ పచనంబగు మందాన్నియందు అల్పాహారమును భుజించినను పచనము గావించు. విషయాన్నియం దొకపుడు బాగుగ పచనంబై మఱియొకపుడు పచనము గావించు. తీష్ణాన్నియం మిక్కుటముగ భుజించినను సుఖముగ పచనంబగు. కావున సర్వాన్నిలలో సమాన్నియే శ్రేష్ఠంబు (భస్మకమనునన్ని తీష్ణాన్నికి వ్యతిరిక్తంబు. కడుతీష్ణాన్నియే భస్మకమను పేరంబు అంగునని చరక గ్రంథమున జెప్పబడియున్న యది) యెట్లనిన—

తీష్ణాన్ని లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] స రేఖీణక ఫేపి త్తం కుపితం మారుతానుగమ్ | సోష్ఠా
ణాసాచకస్థానేబలమగ్నేః ప్రయచ్ఛతి | తదాలభ్యబలోదేహం
రూక్షయేత్సానిలాసలః | అభిభూయపచత్యన్నం తైష్ణ్యై
దాశుముహుర్ముహుః | పక్త్వాన్నం సతతో ధాతుకా శోణి
తాదీక పచత్యపి | తతో దౌర్బల్యనూతంకం మృత్యోవో
వానయేత్పరమ్ | భుక్తేన్నేలభ తేశాంతిం జీర్ణమాత్రేప్రతా
మ్యతి | తృక్తాసదాహమోహాస్సుస్య ర్వాభయోత్యన్ని
సంభవాః ||

తా. కఠము క్షయించుటవలన బ్రహ్మోపించిన పిత్రము వాతముగలసి పూష్కసహితముగ కర్తమాన పాచకస్థానమును జెంది అన్నికి బలమును గలుగం జేయుచుండ ఆ యన్నివార సహాయమువలన ప్రబలి శరీరమున రూక్షను గలుగంజేయు. మఱియు అన్ని తనతీవ్రమువలన భుజించిన యన్నమును కీఘ్రముగ పచనముజేసి తదనంతరము రక్తాది ధాతువులసహా పలుమారు పచనము సేయు. దానివలన సత్వహాని రోగము మరణము సగాగలగు మఱియునన్నము పచనమైనతోడనే మరలభుజించిన సుఖకరంబుగ నుండు. ఐనను అన్నము జీర్ణమైనతోడనే మూర్ఛంబెండు ఈ సుత్యన్నియందు మూర్ఛాస్పి దగ్ధ దాహము గలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆఘ్నానంశిరసోజాడ్యం సైత్యం ఛర్దియో
చకమ్ | ఆలస్యమాన్యవై వర్ణ్యం స్వంపై వాన్నిమాంద్యజమ్.

తా. కడుపుబ్బుట తలలో జాడ్యము గలుగుట శరీరము మృదువలె నుండుట వాంతి ఆగుచి ఆలస్యము గలుగుట ముఖము వివర్ణంబగుట యీ లక్షణములన్నియు నన్నిమాంద్యమువలన గలుగు.

అజీర్ణోగ బేదములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆమంవిదగ్ధం విష్టబ్ధం కఫసిత్తానితైఃస్త్రిభిః ।
 అజీర్ణంకేచిదిచ్ఛంతి చతుర్థంరసశేషత ।
 అజీర్ణంపంచమంకేచి నిష్టోషందిసపాకిచ ।
 వదంతిషష్ఠంచాజీర్ణం ప్రాకృతంప్రతివాసరమ్ ॥

తా. కఫ పిత్త వాతములవలన క్రమముగ ఆమాజీర్ణము విదగ్ధాజీర్ణము విష్ట బ్ధాజీర్ణము అన 3 అజీర్ణములు జనించు మఱియు ఆహార రసశేషమువలన 4 వ య జీర్ణము జనించునని కొందరు వచించెదరు మఱియు త్రయింబగులులో పచనంబగు నపుడు కడుపుబ్బరము మొదలగునవి లేవండిన 5 వ యజీర్ణముని కొందరి మతము మఱియు ప్రతిదినము స్వాభావికముగ (ఆనగా వికృతిజన్యముగాక) నుండునది 6 వది యని కొందరు వచించెదరు (భుజించిన యన్నము పచనంబగు నిమిత్తము సుశ్రుత మున జెప్పబడియుండు కొన్నియాచారముల ప్రతిదినము తప్పక నాచరింపవల యునని బోధించెడి నిమిత్తము యీయారవ యజీర్ణము జెప్పబడియె. అవెవ్వియని న—“శ్లో॥ భుక్తాశతపదంగచ్ఛే ద్వామపాశ్యేన్న సంవిశేత్ । శబ్దరూప రసస్పర్శ గంధాంశ్చ మనసః ప్రియాకాభిక్తవాసుపనేవేతతేనాన్నం సాధుత్తివతి॥” అనగా భోజనాంతరము 100 యడుగులు నడచి యెడమపార్శ్వముగ పరుండుట మనస్సుకు ప్రీయకరమైనశబ్ద రూప రస స్పర్శ గంధాదులనేలొందుట పీనివలన అన్నము శాగుక పచనమును జెందుననుట).

అజీర్ణ వణము

శ్లో॥ అత్యంబుపానా ద్వషమాశనాశ్చ సుహారణాత్స్వి ప్షవిప ర్యయాచ్చ । కాలేపిసాత్స్యం లఘుచాపిభుక్తమన్నంసపా కంభజతేనరస్య. ఈర్ష్యాభయకోధ త్రిక్షి తేనలుభేనశుద్ధై న్ననిపీడితేన । ప్రద్వేషయుక్తేవచసేన్యనూనమన్నంనసమ్యక్ కృరిపాకమేతి ॥

తా. మిక్కుటముగ నీరుద్రాగుట అకాలమున భుజించుట మలమూత్రాదికే గముల నడ్డగించుట పగటియందు నిద్రించుట యీ కారణములవలన భోజనకాలమున స్నిగ్ధోష్ణాది గణయుక్తంబై శరీరప్రకృతి కనుగుణంబై చులకనగనుండు యన్నమును